This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Slav 8101.33.40

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

FROM THE FUND OF
CHARLES MINOT
CLASS OF 1828

ГЛАСНИК

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

КЊИГА XXXIV.

С ЈЕДНОМ КАРТОМ И ТАВЛОМ СЛИКА.

У БЕОГРАДУ У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1872.

~~IX, 22~~
~~Slav 1501~~
Slav 8101.33.40

Minot fund.

Где је што.

стр.

1. Становништво ђаковачке бискупије у Славонији. Од Влад. Јакшића. . . . . 1.
2. Стари српско-словенски буквар с неколиким белешкама за историју буквара у опште. Од Ст. Новаковића. . 53.
3. Општина. Од Владимира Јовановића. . . . . 87.
4. О књижевном раду јеромонаха Гаврила Стефановића. Написао проф. Гаврило Витковић . . . . . 151.
5. Опис рудничког округа. С картом и таблицом.[1]) Од Јована Мишковића . . . . . 178.
6. Српски историјско-етнографски музеј. Предлог и нацрт Стојана Новаковића . . . . . 330.
7. Радња Српског ученог друштва . . . . . I.

[1]) Опомињемо на попис штампарских погрешака при крају књиге.

СТАНОВНИЧЕСТВО ЂАКОВАЧКЕ ВИСКУПИЋЕ У СЛАВОНИИ.

Les habitants de l' évêché de Diacovo en Slavonie.

ОДЪ РЕДОВНОГЪ ЧЛАНА СРБСКОГЪ УЧЕНОГЪ ДРУЖСТВА

Владимира Якшића

НАЧАЛНИКА СТАТИСТИЧНОГЪ ОДЪЛЕНЯ

PAR

Vladimir Iakchitch.

У цѣломъ славенскомъ свету нема ни єдногъ края, кои бы се са своіом природномъ лепотомъ и плодношћу земльишта са онимъ упоредити могао, кои намъ є подъ географичнимъ именомъ „Славонія“ познатъ. Ова питома земля: обухватаюћа осимъ тога и прекрасну жупу, Србима драгій „Сремъ“; обливена є са три стране лађоноснимъ рѣкама, Савомъ, Дравомъ и Дунавомъ; обрашћена є прастарымъ растовымъ и буковымъ шумама; прекривена є плоднымъ ньивама, сочнимъ ливадама и изреднымъ виноградима свуда у на крстъ у толикой мѣри, да кршеви, ритови и баруштине наспрамъ обраћеногъ земльишта у рачунъ никако неузимаю се и само вишу образованость становничества исчекую, па да се и оне у корыстне культуре брзо преобразе. Као што само име предѣла сведочи, Славонія є превасходно славенска постойбына одъ прастары времена была, а може то и остати, ако се нѣни собствени жительи зато више одъ сада побрину но до сада што су чинили.

У овомъ спису намѣрили смо изложити статистична одношеня жителя дольне веће половине реченогъ края, кои у административномъ погледу у границама католичке ђаковачке епархіє станую.

Са вѣроисповѣдногъ гледишта сматрани, жительи цѣле Славоніє састоє се: из Католика, Православны, Уніята, Луторана, Калвина и Еврея. Прве две вѣре у найячимъ су броєвима заступлѣне, а остале су у далеко слабіимъ. Католицы у духовномъ погледу подчинѣни су сасвимъ бискупу ђаковачкомъ у полковина: Варадинскомъ, и Бродскомъ а у незнатномъ брою, у Градишкомъ; далѣ у жупаніи Сремской сасвимъ, а одъ части и у Веровитичкой. Осимъ округа валповскогъ, спадаюћегъ подъ печуйскогъ бискупа, сви остали окрузи, воєни и грађански, Славоніє, подчинѣни су у црквеномъ погледу надбискупу у Загребу.

Православни Срби имаю две црквене главе у Славоніи; а на име: Карловачкогъ митрополита, — србскогъ патріярха — у Срему; и пакрачкогъ владику у собственой Славоній, чія се црквена власть и на предѣле ново установлѣне беловарске жупаніє у Рватской простире.

Єдинствена побуда за сачиненѣ овога списа была є, да дамо осетити чувство скромне благодарности наспрамъ личности многозаслуженогъ за южно славенство мужа саданѣгъ католичкогъ бискупа у Ђакову, преосвештеногъ господина Јосифа Юра Штросмаєра, кои поглавито са основаномъ о своимъ трошку Югославенскомъ Академіомъ за науке и уметности у години 1867. себи неумрлу славу у целокупномъ славенству стече. На овой му задужбини и наука статистике умѣстніє захвалити неби могла, но што у овима врстима чини: испитуюћій многогодишня бройна одношеня католичке пастве речено бискупіє на спрамъ свію осталы у нѣномъ кругу налазећій се иновераца, па почемъ су у той бискупіи и многи православни Срби настанѣни а и међу католицыма найвише славена има, кои и ако се

Србима не зову међу собомъ већъ радіє топографично: Срємцыма, Шлавонцыма или и Шокцыма, ипакъ чистимъ србскимъ єзикомъ говоре и то у Срему сремскимъ а у Славоніи особитимъ поднаречіємъ, кое се од онога само у толико расликує, што се у многимъ рѣчима писме и у мѣсто е усвая, као: сино мѣсто сено; вира мѣсто вера, и т. д., то є у толико већій за ученый србскій светъ задатакъ, да речену покраину статистично позна.

Изъ историйскій записа католичке цркве дознаємо преко Луя Липомана и Лоренца Сиріє, да є св. Петаръ, првый апостолъ, пошто є христіянску цркву установіо, у Сремъ дошао гдѣ поставивши свога ученика за епископа, пређе после у Картагену, африканску варошъ. А Салагіусъ вели: „Светый Павле, учитель народа, после смрти Епенетове постави своГъ ученика Андроника, за поглавара сремске цркве.“

Сремска епархія беше испрва проста епархія до времена Константина великогъ, кои є, као врло побожанъ, исту на степенъ архидієцезе подигао. Подъ овога вѣдомствомъ стояху владике помоћници: у Бѣограду, Сиску, Шиду, Винковцыма, Осѣку и пр.

Столица сремскій владика у првимъ вѣковима была є варошъ Сремъ, а ово се по томе изводи изванъ сваке сумнѣ што Анеміє, сремскій владика, на црквеномъ сабору у години 381. после Христа у Аквилеи држаномъ следуюће речи изговоріо є: „Глава Илиріє ніє нико другій но варошъ Сремъ, а я самь ове вароши владика.“ У год. 441. услѣдъ навале атилины орда, беше варошь Сремъ сасвимъ разрушена, али съ тиме іоштъ непрестаде тамо и власть архипастирска, шта више, ова траяше іоштъ и цѣо єданъ векъ после тога времена Юстина и аварскогъ краля Хакана Баяна у години 574. када се она сасвим угаси. Ово се є све збивало донде, докле се западна римска црква одъ источне неодцепи, а када се ово у години 867. започе

а потомъ у год. 1054. и сасвимъ доврши, оста предѣлъ Срема а и цѣле данашнѣ ђаковачке бискупіє чисто православнимъ Србима населѣнъ, све одъ части до године 1319 а коначно до године 1400. после Христа, када Срби, после косовске погибіє, и Сремъ изгубише, наваломъ Мађара. Одъ ове пакъ године све до год. 1521. када Сремъ Турцы претискоше бѣше столица католичкогъ бискупа найпре у Илоку, вароши на Дунаву, гдѣ беше подигнута саборна црква и владике сремске свою резиденцію држаху, а затимъ се на скоро смести у Баношторъ, сада село сниже по часа ода на Дунаву, а кадъ оне године Турци Сремомъ овладаше, преста и речено столно мѣсто владика.

У баношторскомъ манастиру имађаше своє седиште и редъ Крстоносаца: св. Іована єрусалимскогъ, кои се єдномъ зваху гостолюбиви, доцніє пакъ витезова родскій и критскій.

У години 1773. Юлія 9. услѣдъ буле папе Климентe XIV. беше доякошня сремска бискупія упразнѣна и са босанскомъ или ђаковачкомъ сдружена са столицомъ у мѣсту Ђакову, у веровитичкой жупаніи, у Славоніи. Древна варошъ Сремъ лежала є на истоме готово мѣсту на коме є саданя аустрійска Митровица на Сави, близу коє се многе старине изъ римскій времена и садъ налазе.

У граду Серму (правилніє него Срему) столовали су често римски императори, нѣки су се одъ ньи у нѣму родили, а многи и умрли. Царъ Пробусъ, разсадивши винову лозу по цѣлой долньой Славоніи (данашнѣмъ Срему) и подизаюћій у ньой сваковрстну културу, помоћу свои легія, беше найпосле збогъ великій робота одъ собствены своій войника у новой своіой престолницы претученъ.

Навели смо горе, како є до владе аварскогъ Хакана Баяна столица православне епархіє у Срему (данашньой аустрійской Митровицы) была, а кадъ є у време Крстоносаца већъ оделѣна римо-католичка црква нову столицу подигла изабрала є за то данашнѣ село Баношторъ на Дунаву.

Црквена глава ђаковачке римокатоличке бискупіє садъ є славнопознатый Іосифъ Юра Штросмаєръ, порекломъ нѣмацъ али срцемъ и душомъ правый славенинъ. Онъ є на славенскомъ югу то, што є генералъ Кауфманъ у Русіи, крѣпкій поборникъ славенске народности. Рођенъ є у граду Осеку 4. мѣсеца Фебруара, године 1815. У своіой 23. години постане капеланомъ у Варадину а наскоро у истомъ качеству у и самомъ царскомъ двору у Бечу. Рватскій банъ Єлачићъ, воєвавшій противъ Маћара и разбивши исте съ граничарима на Швехату у месецу севт. 1848. године, упозна се съ ньиме у престолници и оцѣни као быстроумный войвода врла качества младога тадашнѣгъ попе и богословскогъ нрофесора на бечкоме свеучилишту. Нѣговимъ ходатайствомъ беше Штросмаєръ већъ у Новембру 1849. године за владику босапскогъ или ђаковачкогъ и сремскогъ изабранъ, у Маю 1850. год. рукоположенъ, а у Септ. исте у рватску престолницу, Загребъ светчано уведенъ. — Подъ нѣговимъ вѣдомствомъ стоє и оно мало међу нама живећій католика са своимъ парохомъ и капеломъ у Бѣограду.

Сремска бискупія за себе до године 1773. суштествовавша имала є свега одъ постанка 53 владика, саюжена пакъ са босанскомъ или ђаковачкомъ у поменутой години владика є Штросмаєръ шестый на реду.

Као што є наведено, поглавито изъ почести спрамъ овогъ врлогъ прелата западне цркве науманъ самъ быо статистику нѣгове дієцезе да сачинимъ. По той цѣли обратіо самъ се іоштъ у 1868. години на Нѣгово Високопреосвештенство съ молбомъ, да ми све католичке шематизме нѣгове юрисдикціє пошлѣ одъ оногъ времена, одъ како су свештеници исте, поредъ именослова братіє, и броєве становничества свію христіянскій обредій и Еврея явности предавати почели. На ту цѣль пошлю ми се сви шематизми изишавши одъ године 1809. до 1866. и я изъ ньи матеріялъ прерадимъ наменувши га додуше у првый ма за органъ

югославенске Академіє наука и вештина но одъ чега у самомъ тренутку пошиляпя одустадо, изъ узрока познiє явности наменѣны.

Јоштъ као нѣкій прилогъ у споменъ прославлѣногъ мужа узмемъ за излазну точку мои подробны статистичны испитиваня пописну 1815. год. (изъ шематизма у години 1816. явности преданогъ) у коіой се є као што видосмо, славенскій владика родіо. Броєве жителя свакогъ обытаваногъ мѣста у Епархіи нѣговой изложимъ по списковима за поменуту годину и напоредо ставимъ опетъ после 50 година, а на име у 1865. пронађене резултате. (Изъ шематизма у години 1866 печатаногъ.) Но услѣдъ преиначене првобитне намѣре и намѣне разширимъ кругъ временогъ простора и послужимъ се са найновіимъ католичкимъ шематизмомъ ђаковачке бискупіє лане светъ угледавшимъ, са државаюћій броєве жителя свію вѣроисповѣдій за пописну 1869. годину. Качество самогъ матеріяла контролисати нисамъ у станю быо, не имаюћій подробне податке политичногъ пописа одъ исте године, али то є дѣло савести и просветногъ стапя католичкогъ клира подъ жезломъ найученіегъ нашегъ архипастира преко стоєћегъ, кои безъ сумнѣ и надъ вршенѣмъ преполезны по народъ статистичны снимана бди као и надъ точнымъ испуняванѣмъ душеспасителны чинодѣйства свои пастира међъ стадомъ Христовимъ. —

I. Веровитичка жупанія.
I. Comitat de Verovititz.

Текући број Numeros d' ordre	ИМЕНА МЈЕСТА Noms des lieux habités	Године Années	Житељи по вери Habitants selon le culte: Католика Catholiques	Унијата Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреја Israélites	Свега Total
1	Баково	1815.	1.750	—	—	—	—	—	*1.750*
		69.	3.018	—	9	1	2	180	*3.210*
2	Сатница	1815.	705	—	—	—	—	—	*705*
		69.	767	—	—	—	—	5	*772*
3	Селцы	1815.	709	—	—	—	—	—	*709*
		69.	786	—	1	1	—	6	*794*
4	Вишковцы	1815.	915	—	—	—	—	—	*915*
		69.	833	—	1	—	—	3	*837*
5	Дренѣ	1815.	448	—	—	—	—	—	*448*
		69.	410	—	—	—	—	3	*413*
6	Боровикъ	1815.	—	—	130	—	—	—	*130*
		69.	4	—	130	—	—	2	*136*
7	Брачевцы	1815.	8	—	328	—	—	—	*336*
		69.	94	—	275	—	—	8	*377*
8	Бучѣ	1815.	14	—	123	—	—	—	*137*
		69.	—	—	133	—	—	—	*133*
9	Гашинцы	1815.	618	—	—	—	—	—	*618*
		69.	825	—	—	—	16	6	*847*
10	Кучанцы	1815.	62	—	101	—	—	—	*163*
		69.	116	—	130	—	—	4	*250*
11	Палѣвина	1815.	209	—	—	—	—	—	*209*
		69,	212	—	—	—	—	3	*215*
12	Подгорѣ	1815.	—	—	186	—	—	—	*186*
		69.	—	—	220	—	—	4	*224*
13	Потняни	1815.	131	—	105	—	—	—	*236*
		69.	220	—	187	—	—	4	*411*
14	Преслатинцы	1815.	210	—	28	—	—	—	*238*
		69.	241	—	30	—	—	—	*271*
15	Придворѣ	1815.	338	—	23	—	—	—	*361*
		69.	286	—	21	—	—	6	*313*

Текући број Numeros d' ordre	ИМЕНА МЂСТА Noms des lieux habités	Године Années	Habitants selon le culte Житељи по вери: Католика Catholiques	Унијата Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреја Israélites	Свега Total
16	Слатиникъ .	1815.	580	—	1	—	—	—	*581*
		69.	879	—	4	—	9	4	*896*
17	Горянъ .	1815.	1.290	—	—	—	—	—	*1.290*
		69.	1.200	—	—	—	—	4	*1.204*
18	Ивановцы .	1815.	340	—	—	—	—	—	*340*
		69.	318	—	—	—	—	3	*321*
19	Томашанцы .	1815.	475	—	—	—	—	—	*475*
		69.	520	—	—	—	—	3	*523*
20	Пишкоревцы	1815.	1.182	—	—	—	—	—	*1.182*
		69.	1.145	—	—	—	—	8	*1.153*
21	Будровцы .	1815.	1.450	—	—	—	—	—	*1.450*
		69.	1.451	—	—	—	—	12	*1.463*
22	Перковцы .	1815.	240	—	—	—	—	—	*240*
		69.	312	—	—	—	—	—	*312*
23	Пунитовцы .	1815.	548	—	—	—	—	—	*548*
		69.	781	—	12	—	—	6	*799*
24	Бекетинцы .	1815.	212	—	90	—	—	—	*302*
		69.	284	—	68	—	—	—	*352*
25	Широко полѣ	1815.	259	—	—	—	—	—	*259*
		69.	556	—	8	—	—	8	*572*
26	Вука . .	1815.	425	—	—	—	—	—	*425*
		69.	605	—	5	—	—	4	*614*
27	Семельцы .	1815.	913	—	—	—	—	—	*913*
		69.	925	—	—	3	—	12	*940*
28	Добшинъ .	1815.	—	—	473	—	—	—	*473*
		69.	4	—	470	—	—	3	*477*
29	Лацхаза .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	55	—	2	—	—	5	*62*
30	Форкушевцы	1815.	270	—	4	—	—	—	*274*
		69.	202	—	—	—	—	—	*202*
31	Кешинцы .	1815.	765	—	—	—	—	—	*765*
		69.	860	—	—	—	—	6	*866*

Текући број Numeros d' ordre	ИМЕНА МѢСТА Noms des lieux habités	Године Années	Жители по вѣри Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Унијата Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреја Israélites	Свега Total
32	Копривна .	1815.	10	—	218	—	—	—	*228*
		69.	15	—	205	—	—	4	*224*
33	Коритна .	1815.	242	—	—	—	—	—	*242*
		69.	740	—	—	—	—	10	*750*
34	Вучевцы .	1815.	152	—	129	—	—	—	*281*
		69.	202	—	105	—	—	5	*312*
35	Тврнава .	1815.	490	—	—	—	—	—	*490*
		69.	520	—	—	—	—	11	*531*
36	Драготинъ .	1815.	158	—	—	—	—	—	*158*
		69.	120	—	—	—	—	4	*124*
37	Хрковцы .	1815.	10	—	270	—	—	—	*280*
		68.	17	—	246	—	—	2	*265*
38	Кондрићъ .	1815.	172	—	—	—	—	—	*172*
		69.	223	—	—	—	—	—	*223*
39	Лаповцы .	1815.	301	—	—	—	—	—	*301*
		69.	459	—	—	—	—	5	*464*
40	Маяръ . .	1815.	12	—	427	—	—	—	*439*
		69.	65	—	325	—	—	8	*398*
41	Светоблажѣ	1815.	—	—	215	—	—	—	*215*
		69.		—	218	—	—	—	*218*
42	Варошъ .	1815.	352	—	—	—	—	—	*352*
		69.	349	—	—	—	—	6	*355*
43	Антуновацъ	1815.	119	—	—	—	—	—	*119*
		69.	63	—	—	—	—	—	*63*
44	Бороєвцы .	1815.	58	—	64	—	—	—	*122*
		69.	29	—	55	—	—	—	*84*
45	Брезница .	1815.	3	—	290	—	—	—	*293*
		69.	13	—	119	—	—	—	*132*
46	Ченково . .	1815.	—	—	274	—	—	—	*274*
		69.	—	—	185	—	—	—	*185*
47	Мушићъ . .	1815.	262	—	—	—	—	—	*262*
		69.	258	—	—	—	—	—	*258*

Текући број Numeros d'ordre	ИМЕНА МЂСТА Noms des lieux habités	Године Années	Жители по вери Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Унијата Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреи Israélites	Свега Total
48	Набрђе шок.	1815.	141	—	2	—	—	—	*143*
		69.	147	—	7	—	—	—	*154*
49	Набрђе срб.	1815.	3	—	500	—	—	—	*503*
		69.	10	—	562	—	—	4	*576*
50	Паучић . .	1815.	—	—	330	—	—	—	*330*
		69.	—	—	241	—	—	—	*241*
51	Ратковдолъ	1815.	—	—	189	—	—	—	*189*
		69.	—	—	137	—	—	—	*137*
52	Слободна вл.	1815.	104	—	270	—	—	—	*374*
		69.	168	—	235	—	—	2	*405*
53	Врбица .	1815.	554	—	—	—	—	—	*554*
		69.	488	—	—	—	—	9	*497*
54	Ђурђанцы .	1815.	516	—	—	—	—	—	*516*
		69.	505	—	—	—	—	—	*505*
55	Мрзовићъ .	1815.	504	—	22	—	—	—	*526*
		69.	496	—	22	1	—	—	*519*
56	Алмашъ .	1815.	649	—	128	—	—	—	*777*
		69.	940	—	93	1	—		*1.041*
57	Даль . . .	1815.	723	—	2.837	—	—	—	*3.560*
		69.	1.685	—	3.385	1	—	56	*5.127*
58	Борово . .	1815.	2	—	1.651	—	—	—	*1.653*
		69.	42	—	1.805	—	—	5	*1.852*
59	Ердутъ . .	1315.	248	—	421	—	—	—	*669*
		69.	655	—	341	—	—	9	*1.005*
60	Осѣкь . .	1815.	6.684	—	1.825	8	11	—	*8 528*
		69.	13.227	11	1.846	84	92	1.011	*16.271*
61	Новый град	1815.	596	—	—	—	—	—	*596*
		69.	960	—	—	—	—	16	*976*
62	Теня . .	1815.	359	—	1.887	—	14	—	*2.260*
		69.	994	—	2.130	4	—	32	*3.160*
63	Харастинъ .	1815.	—	—	—	—	703	—	*703*
		69.	4	—	—	—	745	3	*757*

Текући број Numeros d' ordre	ИМЕНА МѢСТА Noms des lieux habités	Године Années	Жители по вѣри Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Униіта Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреа Israélites	Свега Total
64	Сентъ-Ласло	1815.	6	—	—	—	596	—	*602*
		69.	15	—	—	—	630	8	*653*
65	Ивановцы .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	674	—	—	—	—	5	*679*
66	Алтуновцы .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	143	—	—	—	—	—	*143*
67	Кравица .	1815.	136	—	—	—	—	—	*136*
		69.	198	—	27	—	—	17	*242*
68	Ретфалу нѣм.	1815.	539	—	—	—	10	—	*549*
		69.	972	—	3	7	9	41	*1.032*
69	Ретфалу мађ.	1869.	11	—	—	—	653	—	*664*
		69.	59	—	—	—	750	2	*811*
70	Сарвашъ .	1815.	653	—	16	1	—	—	*670*
		69.	1.174	—	—	2	—	5	*1.181*
71	Бѣлобрдо .	1815.	2	—	1.560	—	—	—	*1.562*
		69.	91	—	2.000	—	—	13	*2.104*
72	Клиса . .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	21	—	—	5	—	—	*26*
73	Ернестовцы .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	356	—	—	—	—	4	*360*

II. Бродскій полкъ.

II. Régiment de Brode.

Текући број Numéros d' ordre	ИМЕНА МЂСТА Noms des lieux habités	Године Années	Жители по вѣри Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Униата Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреи Israélites	Свега Total
74	Стар. Микановцы	1815.	994	—	5	—	—	—	*999*
		69.	1.119	—	—	—	—	—	*1.119*
75	Нов. Микан.	1815.	266	—	—	—	—	—	*266*
		69.	222	—	—	—	—	—	*222*
76	Андрієвцы	1815.	1.089	—	—	—	—	—	*1.089*
		69.	1.401		20	—	—	14	*1.435*
77	Перковцы	1815.	713	—	—	—	—	—	*713*
		69.	962	—	—	—	—	—	*962*
78	Бабина греда	1815.	3.337	—	25	—	—	—	*3.362*
		69.	4.036	—	25	2	—	6	*4.072*
76	Крушевица	1815.	696	—	—	—	—	—	*696*
		69.	614	—	—	—	—	7	*621*
80	Шамацъ	1815.	476	—	7	—	—	—	*483*
		69.	438	—	8	—	—	6	*452*
81	Гундинцы	1815.	1.842	—	21	—	—	—	*1.863*
		69.	2.166	—	46	—	—	2	*2.214*
82	Копаница	1815.	1.408	—	13	—	—	—	*1.421*
		69.	1.512	—	4	—	—	9	*1.525*
83	Беравцы	1815.	766	—	—	—	—	—	*766*
		69.	807	—	—	—	—	—	*807*
84	Дивошевцы	1815.	259	1	—	—	—	—	*260*
		69.	245	—	—	—	—	—	*245*
85	Копан. мала	1815.	217	—	—	—	—	—	*217*
		69.	240	—	—	—	—	—	*240*
86	Купина	1815.	200	—	—	—	—	—	*200*
		69.	230	—	—	—	—	—	*230*
87	Сикиревцы	1815.	1.444	—	—	—	—	—	*1.444*
		69.	1.646	—	12	—	—	—	*1.658*

Текући број Numeros d' ordre	ИМЕНА МѢСТА Noms des lieux habités	Године Années	Житељи по вери Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Униїта Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреја Israélites	Свега Total
88	Яруге . .	1815.	342	—	8	—	—	—	350
		69.	305	—	6	—	—	—	311
89	Свилай . .	1815.	226	—	—	—	—	—	226
		69.	304	—	4	—	—	—	308
90	Новый градъ	1869.	187	—	8	—	—	—	195
		69.	250	—	3	—	—	—	253
91	Прняворъ .	1815.	193	—	—	—	—	—	193
		69.	225	—	-	—	—	—	225
92	Среданцы .	1865.	365	—	—	—	—	—	365
		69.	400	—	—	—	—	—	400
93	Стружани .	1815.	191	—	—	—	—	—	191
		69.	170	—	—	—	—	—	170
94	Золяни . .	1815.	67	—	—	—	—	—	67
		69.	50	—	—	—	—	—	50
95	Врполѣ .	1815.	909	—	4	—	—	—	913
		69.	1.088	—	32	—	—	5	1.125
96	Чайковцы .	1815.	544	—	50	—	—	—	594
		69.	634	—	24	—	—	4	662
97	Стриживойна	1815.	842	—	—	—	—	—	842
		69.	1.281	—	7	—	—	—	1.288
98	Бродъ . .	1815.	1.756	—	217	—	1	—	1.974
		69.	2.221	—	192	1	—	1	2.415
99	Рушчица .	1815.	336	—	—	—	—	—	336
		69.	411	—	—	—	—	—	411
100	Варошъ . .	1815.	694	—	—	—	—	—	694
		69.	703	—	—	—	—	—	703
101	Врба горня .	1815.	244	—	—	—	—	—	244
		69.	302	—	—	—	—	—	302
102	Гарчинъ .	1815.	383	—	3	—	—	—	386
		69.	401	—	3	1	—	—	405
103	Бичко село	1815.	324	—	—	—	—	—	324
		69.	294	—	9	—	—	—	303

Текући број Numeros d' ordre	ИМЕНА МЈЕСТА Noms des lieux habités	Године Années	Житељи по вјери Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Унијата Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреја Israélites	Свега Total
104	Сапце . .	1815.	202	—	—	—	—	—	*202*
		69.	**241**	—	—	—	—	—	*241*
105	Селна . .	1815.	70	—	61	—	—	—	*131*
		69.	**108**	—	**53**	—	—	—	*161*
106	Тополѣ ново	1815.	4	—	302	—	—	—	*306*
		69.	**4**	—	**217**	—	—	—	*221*
107	Тополѣ старо	1815.	406	—	—	—	—	-	*406*
		69.	**388**	—	**1**	—	—	—	*389*
108	Клакарѣ .	1815.	384	—	—	—	—	—	*384*
		69.	**386**	—	—	—	—	—	*386*
109	Бебрина дол.	1815.	776	—	—	—	—	—	*776*
		69.	**825**	—	—	—	—	**2**	*827*
110	Бебрина гор.	1815.	504	—	—	—	—	—	*504*
		69.	**643**	—	—	—	—	—	*643*
111	Оприсавцы	1815.	820	—	16	—	—	—	*836*
		69.	**611**	—	**70**	—	—	—	*681*
112	Кути. . .	1815.	422	—	—	—	—	—	*422*
		69.	**380**	—	—	—	—	**5**	*385*
113	Полянцы .	1815.	172	—	60	—	—	—	*232*
		69.	**145**	—	**88**	—	—	—	*233*
114	Подцркавлѣ	1815.	110	—	—	—	—	—	*110*
		69.	**140**	—	—	—	—	—	*140*
115	Дубовикъ .	1815.	139	—	—	—	—	—	*139*
		69.	**142**	—	—	—	—	—	*142*
116	Глоговица .	1815.	450	—	—	—	—	—	*450*
		69.	**426**	—	—	—	—	—	*426*
117	Грабарѣ .	1815.	116	—	—	—	—	—	*116*
		69.	**143**	—	—	—	—	—	*143*
118	Киндрово .	1815.	142	—	—	—	—	—	*142*
		69.	**113**	—	—	—	—	—	*113*
119	Матковѣ .	1815.	94	—	—	—	—	—	*94*
		69.	**102**	—	—	—	—	—	*102*

Текући број Numeros d'ordre	ИМЕНА МЈЕСТА Noms des lieux habités	Године Années	Житељи по вјери Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Уніята Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреја Israélites	Свега Total
120	Оріовацъ	1815.	90	—	—	—	—	—	90
		69.	87	—	—	—	—	—	87
121	Слатинакъ	1815.	205	—	—	—	—	—	205
		69.	206	—	—	—	—	—	206
122	Зденцы	1815.	319	—	64	—	—	—	383
		69.	319	—	70	—	—	—	389
123	Подвинѣ	1815.	436	—	3	—	—	—	439
		69.	520	—	1	—	—	—	521
124	Буковѣ	1815.	303	—	6	—	—	—	309
		69.	236	—	1	—	—	—	237
125	Растушѣ	1815.	76	—	—	—	—	—	76
		69.	75	—	—	—	—	—	75
126	Томица	1815.	136	—	1	—	—	—	137
		69.	138	—	—	—	—	—	138
127	Врановцы	1815.	205	—	—	—	—	—	205
		69.	263		1	—	—	—	264
128	Трняни	1815.	139	—	165	—	—	—	304
		69.	105	—	212	—	—	—	317
129	Црный потокъ	1815.	158	—	—	—	—	—	158
		69.	106	—	—	—	—	—	106
130	Єшевикъ	1815.	27	—	85	—	—	—	112
		69.	10	—	44	—	—	—	54
131	Клокочевикъ	1815.	195	—	518	—	—	—	713
		69.	136	—	340	—	—	3	479
132	Кордушевцы	1815.	82	—	130	—	—	—	212
		69.	51	—	86	—	—	—	137
133	Шушнѣвцы	1815.	85	—	128	—	—	—	213
		69.	110	—	111	—	—	—	221
134	Долня врба	1815.	306	—	—	—	—	—	306
		69.	371	—	—	—	—	—	371
135	Врховине	1815.	313	—	10	—	—	—	323
		69.	299	—	7	—	—	—	306

Текући број Numeros d' ordre	ИМЕНА МЈЕСТА Noms des lieux habités	Године Années	Житељи по вери Habitants selon le culte						
			Католици Catholiques	Унијати Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерани Luthériens	Калвини Calvins	Јевреји Israélites	Свега Total
136	Задубравѣ .	1815.	454	—	—	—	—	—	454
		69.	470	—	—	—	—	—	470
137	Комлетинцы . . .	1815.	1.375	—	21	—	—	—	1.396
		69.	1.827	—	56	—	—	—	1.883
136	Немцы .	1815.	1.171	—	23	—	—	—	1.194
		69.	1.197	—	22	1	—	7	1.227
139	Целетовцы .	1815.	305	—	15	—	—	—	320
		69.	333	—	2	—	—	—	335
140	Ново село .	1815.	357	—	3	—	—	—	360
		69.	431	—	—	—	—	—	431
141	Подграђе .	1815.	445	—	21	—	—	—	466
		69.	462	—	28	—	—	—	490
142	Отокъ . .	1815.	2.204	—	57	—	—	—	3.261
		69.	2.971	—	162	—	—	5	3.138
143	Привлака	1815.	1.159	—	167	—	—	—	1.326
		69.	1.445	—	216	—	—	4	1.665
144	Винковцы	1815.	1.670	—	570	—	—	—	2.240
		69.	2.197	2	325	200	—	26	2.750
145	Андріашевцы	1815.	636	—	—	—	—	—	636
		69.	611	—	—	—	—	—	611
146	Мирковцы .	1815.	5	—	850	—	—	—	855
		69.	3	—	770	—	—	—	773
147	Найдорфъ .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	5	—	—	760	—	—	765
148	Роковцы .	1815.	525	—	5	—	—	—	530
		69.	432	—	2	—	—	—	434
149	Ороликъ .	1815.	83	—	352	—	—	—	435
		69.	107	—	230	—	—	—	337
150	Бошняцы .	1815.	2.298	—	36	—	—	—	2.334
		69.	3.461	—	200	1	—	—	3.662
151	Церна . .	1815.	1.314	—	15	—	—	—	1.329
		69.	1.419	—	60	—	—	16	1.495

Текући број Numeros d' ordre	ИМЕНА МЈЕСТА Noms des lieux habités	Године Années	Житељи по вјери Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Униата Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреи Israélites	Свега Total
152	Шишковцы .	1815.	325	—	5	—	—	—	330
		69.	270	—	41	—	—	—	311
153	Градиште	1815.	1.857	—	27	—	—	—	1.884
		69.	2.780	—	100	—	—	5	2.885
154	Иванково	1815.	1.806	—	16	—	—	—	1.822
		69.	2.013	2	15	1	—	8	2.039
155	Воћинцы .	1815.	868	—	14	—	—	—	882
		69.	684	—	7	—	—	4	695
156	Ретковцы.	1815.	1.090	—	7	—	—	—	1.097
		69.	934	—	—	—	—	4	938
157	Прковцы .	1815.	490	—	4	—	—	—	494
		69.	504	—	—	—	—	5	509
158	Штитаръ.	1815.	1.111	—	20	—	—	—	1.131
		69.	1.685	—	54	—	—	5	1.744
159	Жупаня .	1815.	1.560	—	68	—	—	—	1.628
		69.	2.138	—	174	1	—	6	2.319
160	Янковцы нов.	1815.	291	—	251	—	—	—	542
		69.	358	—	325	—	—	—	683
161	Лазе. . .	1815.	—	—	460	—	—	—	460
		69.	42	—	738	—	—	4	784
162	Слаковцы .	1815.	486	—	—	—	—	—	486
		69.	680	—	—	—	—	—	680
163	Бановцы ст.	1815.	—	—	130	—	—	—	130
		69.	—	—	200	—	—	—	200
164	Дреновцы.	1815.	1.162	—	27	3	—	—	1.192
		69.	1.285	—	25	—	—	—	1.310
165	Соляни . .	1815.	710	—	8	—	—	—	718
		69.	1.003	—	2	—	—	—	1.005
166	Рачиновцы	1815.	650	—	6	1	—	—	657
		69.	839	—	4	—	—	—	843
167	Ђурићъ . .	1815.	295	—	6	—	—	—	305
		69.	311	—	8	—	—	—	319

Текући број Numeros d' ordre	ИМЕНА МЈЕСТА Noms des lieux habités	Године Années	Житељи по вери Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Униjата Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреjа Israélites	Свега Total
168	Гуня . . .	1815.	692	—	9	—	—	—	701
		69.	772	—	11	—	—	—	783
169	Равно село	1815.	610	—	48	—	—	—	658
		69.	660	—	105	—	—	—	765
170	Подгаjцы .	1815.	484	—	—	—	—	—	484
		69.	637	—	29	—	—	—	666
171	Врбаня .	1815.	1.106	—	18	—	—	—	1.124
		69.	1.460	1	81	—	—	1	1.543
172	Абшевцы .	1815.	190	—	22	—	—	—	212
		69.	232	—	20	—	—	—	252
	III. Градишкiй полкъ. Régiment de Gradichka.								
173	Канижа .	1815.	1.002	—	—	—	—	—	1.002
		69.	970	—	—	—	—	—	970
174	Одворцы .	1815.	417	—	—	—	—	—	417
		69.	350	—	4	—	—	—	354
175	Берчино .	1815.	226	—	—	—	—	—	226
		69.	243	—	—	—	—	—	243
176	Брђани . .	1815.	176	—	—	—	—	—	176
		69.	149	—	—	—	—	—	149
177	Грижићъ .	1815.	195	—	—	—	—	—	195
		69.	165	—	—	—	—	—	165
178	Ивићъ . .	1815.	152	—	—	—	—	—	152
		69.	136	—	—	—	—	—	136
179	Якачићъ .	1815.	150	—	—	—	—	—	150
		69.	142	—	—	—	—	—	142
180	Краячићъ .	1815.	68	—	—	—	—	—	68
		69.	74	—	—	—	—	—	74
181	Михалѣвцы .	1815.	22	—	—	—	—	—	22
		69.	31	—	—	—	—	—	31

Текући број Numeros d' ordre	ИМЕНА МЈЕСТА Noms des lieux habités	Године Années	Житељи по вјери Habitants selon le culte: Католици Catholiques	Уніята Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерани Luthériens	Калвини Calvins	Јереји Israélites	Свега Total
182	Раванъ . .	1815.	206	—	—	—	—	—	*206*
		69.	138	—	—	—	—	—	*138*
183	Винчацъ .	1815.	50	—	—	—	—	—	*50*
		69.	57	—	—	—	—	—	*57*
184	Слободница. .	1815.	922	—	—	—	—	—	*922*
		69.	894	—	—	—	—	—	*894*
185	Шумеђе .	1815.	442	—	—	—	—	—	*442*
		69.	320	—	—	—	—	—	*320*
186	Збегъ . .	1815.	385	—	19	—	—	—	*404*
		69.	360	—	14	—	—	—	*374*
187	Сибинь .	1815.	890	—	50	—	—	—	*940*
		69.	722	—	52	—	—	—	*774*
188	Андреєвцы горный .	1815.	305	—	—	—	—	—	*305*
		69.	332	—	—	—	—	—	*332*
189	Громочникъ	1815.	150	—	30	—	—	—	*180*
		69.	169	—	23	—	—	—	*192*
190	Слатиникъ горный .	1815.	419	—	60	—	—	—	*479*
		69.	377	—	43	—	—	—	*420*
	VI. Сремска жупанія. VI. Comitat de Syrmie.								
191	Ярмина .	1815.	617	—	—	—	—	—	*617*
		69.	880	—	1	—	—	—	*881*
192	Ада . . .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	62	—	—	—	—	—	*62*
193	Габошъ . .	1815.	128	—	600	—	—	—	*728*
		69.	223	—	461	—	—	6	*630*
194	Мартинцы .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	22	—	—	—	—	—	*22*
195	Нуштаръ .	1815.	555	—	6	—	—	—	*561*
		69.	897	—	—	3	4	18	*922*

Текући број Numeros d' ordre	ИМЕНА МЈЕСТА Noms des lieux habités	Године Années	Жители по вери Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Униата Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреја Israélites	Свега Total
196	Церићъ . .	1815.	503	—	10	—	—	—	*513*
		69.	812	—	—	—	—	8	*820*
197	Маринцы .	1815.	361		250	—	—	—	*611*
		69.	372	—	357	—	5	6	*740*
198	Маркушица.	1815.	20	—	962	—	—	—	*982*
		69.	112	—	960	—	—	7	*1.079*
199	Острово . .	1815.	—	—	606	—	—	—	*606*
		69.	8	—	769	—	—	10	*787*
200	Шодоловцы.	1815.	36	—	16	—	—	—	*52*
		69.	150	—	2	—	2	—	*154*
201	Тординцы	1815.	540	—	16	—	615	—	*1.171*
		69.	436	—	—	—	680	9	*1.125*
202	Антинъ . .	1815.	550	—	2	—	48	—	*600*
		69.	530	—	5	—	35	3	*573*
203	Бобота . .	1815.	9	—	1.484	—	—	—	*1.493*
		69.	30	—	1.620	—	—	8	*1.658*
204	Короги . .	1815.	—	—	—	—	728	—	*728*
		69.	3	—	—	—	1.200	6	*1.209*
205	Пачетинъ .	1815.	16	—	767	—	—	—	*783*
		69.	7	—	802	—	—	6	*815*
206	Лудвинцы, Липовача .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	36	—	8	—	—	—	*44*
207	Беракъ .	1815.	594	—	45	—	—	—	*639*
		69.	630	—	7	—	12	13	*662*
208	Чаковцы .	1815.	346	—	276	—	—	—	*622*
		69.	598	—	129	—	—	12	*739*
209	Нѣгославцы	1815.	17	—	776	—	—	—	*793*
		69.	15	—	830	—	—	14	*859*
210	Чалма . .	1815.	30	—	920	1	—	—	*951*
		69.	793	—	632	—	3	6	*1.434*
211	Ердевикъ	1815.	68	84	844	—	—	—	*996*
		69.	1.259	2	1.100	196	9	72	*2.638*

Текући број Numeros d' ordre	ИМЕНА МЈЕСТА Noms des lieux habités	Године Années	Жители по вери Habitants selon le culte: Католика Catholiques	Унијата Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерани Luthériens	Калвина Calvins	Евреи Israélis	Свега Total
212	Бингула	1815.	7	—	966	—	—	—	973
		69.	288	2	706	263	—	15	1.274
213	Гибарацъ	1815.	840	—	110	—	—	—	950
		69.	742	2	20	—	—	3	767
214	Шидъ	1815.	195	287	2.726	—	—	—	3.208
		69.	193	350	2.301	—	—	49	2.893
215	Илокъ	1815.	1.550	—	380	4	—	—	1.934
		69.	3.050	4	270	25	3	160	3.512
216	Гибша	1815.	—	—	66	—	—	—	66
		69.	5	—	80	—	—	—	85
217	Нештинъ	1815.	263	—	812	—	—	—	1.075
		69.	384	—	770	—	—	19	1.173
218	Сусекъ	1815.	18	—	1.060	—	—	—	1.078
		69.	70	—	966	11	—	13	1.060
219	Визићъ	1815.	3	—	210	—	—	—	213
		69.	253	3	309	59	12	7	673
220	Янковцы	1815.	615	—	24	—	—	—	639
		69.	768	27	5	100	—	15	915
221	Свиняревцы	1815.	505	—	7	—	—	—	512
		69.	471	—	—	—	—	8	478
222	Петровцы	1815.	30	—	389	—	—	—	419
		69.	—	515	287	—	—	8	810
223	Кукоєвцы	1815.	1.816	—	14	—	—	—	1.830
		69.	1.670	5	—	—	—	11	1.686
224	Бачинцы	1815.	16	—	935	—	—	—	951
		69.	51	284	619	24	—	8	986
225	Дивошъ	1815.	28	—	1.372	—	—	—	1.400
		69.	9	—	1.127	—	—	6	1.142
226	Ковеждинъ	1815.	55	—	240	—	—	—	295
		69.	11	—	157	—	—	—	168
227	Ловасъ	1815.	840	—	8	—	—	—	848
		69.	997	15	1	—	—	10	1.023

Текући број Numeros d' ordre	ИМЕНА МЂСТА Noms des lieux habités	Године Années	Житељи по вери Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Унијата Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Lutheriens	Калвина Calvins	Евреја Israélites	Свега Total
228	Мохово . .	1815.	—	—	314	—	—	—	314
		69.	9	—	426	—	—	4	439
229	Опатовацъ .	1815.	225	—	382	—	—	—	607
		69.	405	—	344	—	—	7	756
230	Новакъ .	1815.	643	—	8	—	—	—	651
		69.	554	—	5	—	25	—	584
231	Бабска . .	1815.	356	—	29	—	—	—	385
		69.	540	—	1	—	—	4	545
232	Сотъ . .	1815.	568	—	53	—	—	—	621
		69.	807	3	10	7	—	7	834
233	Беркасово .	1815.	193	—	730	—	—	—	923
		69.	77	220	500	—	—	7	804
234	Люба . .	1815.	419	—	130	—	—	—	549
		69.	298	1	118	62	—	6	485
235	Моловинъ .	1815.	—	—	356	6	—	—	362
		69.	—	—	380	—	—	3	383
236	Привина гл.	1815.	—	—	375	—	—	—	375
		69.	182	130	162	16	—	—	490
237	Сотинъ .	1815.	571	—	254	—	—	—	825
		69.	1.182	—	98	1	—	—	1.281
238	Грабово. .	1815.	31	—	—	—	—	—	31
		69.	93	30	11	3	—	10	147
239	Миклошевцы	1815.	—	—	184	—	—	—	184
		69.	8	270	340	—	—	6	624
240	Томпоєвци .	1815.	461	—	29	—	—	—	490
		69.	563	—	—	—	—	—	563
241	Шаренградъ .	1815.	800	—	270	—	20	—	1.090
		69.	987	3	218	8	—	11	1.227
242	Бележъ . .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	32	—	—	—	—	—	32
243	Товарникъ	1815.	1.832	—	501	—	—	—	2.333
		69.	1.750	—	420	—	—	15	2.185

Текући број Numeros d'ordre	Имена мѣста Noms des lieux habités	Године Années	Житељи по вѣри Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Унијата Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреја Israélites	Свега Total
244	Бановцы нови	1815.	—	—	449	-	—	—	*449*
		69.	10	—	290	270	150	10	*730*
245	Илача . .	1815.	1.188	—	5	—	—	—	*1.193*
		69	800	—	6	—	--	6	*811*
246	Вуковаръ	1815.	2.369	3	1.668	16	12	27	*4.095*
		69.	4.204	1	1.235	12	6	354	*5.812*
247	Бермадинъ .	1815.	6	—	300	—	—	—	*306*
		69.	9	—	575	—	—	13	*597*
248	Богдановцы	1815.	582	—	3	—	—	—	*585*
		69.	656	—	—	2	2	—	*660*
249	Трпиня . .	1815.	15	—	898	—	—	—	*913*
		69.	32	—	1.652	—	—	25	*1.709*
250	Новый Вуковаръ .	1815.	645	—	72	—	—	—	*717*
		69.	1.120	—	96	14	6	17	*1.253*
251	Индія . .	1815.	6	—	780	—	—	—	*786*
		69.	2.517	—	665	2	9	23	*3.216*
252	Моя воля .	1815.	-	—	—	—	—	—	—
		69.	151	—	9	—	19	—	*179*
253	Колоперка .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	30	—	—	—	5	—	*35*
254	Лединцы .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	36	—	—	—	8	-	*44*
255	Иригъ . .	1815.	452	—	3.400	—	—	—	*3.852*
		69.	801	11	3.377	3	—	8	*4.200*
256	Гргетогъ .	1815.	22	—	167	—	—	—	*189*
		69.	4	—	391	—	—	—	*395*
257	Крушедолъ .	1815.	20	—	750	—	—	—	*770*
		69.	7	—	1.114	—	—	4	*1.125*
258	Марадикъ .	1815.	6	—	700	—	—	—	*706*
		69.	674	—	791	—	—	7	*1.472*
259	Нерадинъ .	1815.	10	—	574	—	—	—	*584*
		69.	4	—	789	—	—	—	*793*

Текући број Numeros d' ordre	ИМЕНА МЂСТА Noms des lieux habités	Године Années	Жители по вери Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Униата Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Јевреја Israélites	Свега Total
260	Оново . .	1815.	8	—	30	—	—	—	*38*
		69.	—	—	13	—	—	—	*13*
261	Раваница .	1815.	6	—	132	—	—	—	*138*
		69.	—	—	43	—	—	—	*43*
262	Ривица . .	1816.	23	—	360	—	—	—	*383*
		69.	—	—	775	—	—	3	*778*
263	Шатринцы .	1815.	100	—	98	—	—	—	*198*
		69.	220	—	119	—	—	4	*343*
264	Врдникъ .	1815.	10	—	780	—	—	—	*790*
		69.	—	—	887	—	—	3	*890*
265	Путинцы .	1815.	3	—	634	—	—	—	*637*
		69.	495	—	350	—	—	7	*852*
266	Ценѣ . .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	17	—	—	5	—	—	*22*
267	Добринцы .	1815.	22	—	1.305	—	—	—	*1.327*
		69.	10	—	1.745	—	—	—	*1.755*
268	Добар-долъ	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	21	—	—	—	3	—	*24*
269	Међешъ . .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	61	—	—	—	3	—	*64*
270	Николин-стан	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	25	—	—	—	6	—	*31*
271	Петровцы .	1815.	1	—	725	—	—	—	*726*
		69.	35	—	661	—	—	2	*698*
272	Солнокъ .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	195	—	—	42	11	—	*248*
273	Шелевренци	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	27	—	—	—	2	—	*29*
274	Рума . .	1815.	2.988	—	2.653	—	—	—	*5.641*
		69.	4.826	30	3.158	10	—	105	*8.129*
275	Язакъ . .	1815.	21	—	989	—	—	—	*1.010*
		69.	6	—	1.280	—	—	4	*1.290*

Текући број Numeros d'ordre	ИМЕНА МЈЕСТА Noms des lieux habités	Године Années	Жители по вери Habitants selon le culte: Католика Catholiques	Унијата Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Јевреја Israélites	Свега Total
276	Кралѣцы .	1815.	10	—	913	—	—	—	923
		69.	—	—	1.320	—	—	—	1.320
277	Кутасъ . .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	80	—	—	—	35	—	115
278	Павловцы .	1815.	22	—	408	—	—	—	430
		69.	10	—	334	—	—	—	344
279	Рандинцы м.	1815.	10	—	482	—	—	—	492
		69.	33	—	318	—	—	—	351
280	Ремета мала	1815.	12	—	203	—	—	—	215
		69.	—	—	206	—	—	—	206
281	Стеяновцы .	1815.	13	—	632	—	—	—	645
		69.	16	14	764	—	—	—	794
282	Вогань . .	1815.	6	—	533	—	—	—	539
		69.	220	—	533	—	—	5	758
283	Черевићъ	1815.	208	—	1.169	—	3	—	1.380
		69.	233	—	1.500	21	—	18	1.772
284	Баношторъ .	1815.	170	—	560	—	—	—	730
		69.	131	—	501	45	—	5	682
285	Беочинъ .	1815.	12	—	603	—	3	—	618
		69.	24	—	722	3	—	4	753
286	Грабово .	1815.	2	—	298	—	—	—	300
		69.	3	—	650	—	—	3	656
287	Свилошъ .	1815.	—	—	342	—	—	—	342
		69.	2	—	501	—	—	2	505
288	Каменица .	1815.	730	12	1.092	10	—	—	1.844
		69.	632	1	914	1	—	3	1.551
289	Лединци .	1815.	30	—	553	—	—	—	583
		69.	3	—	1.050	—	—	—	1.053
290	Раковацъ .	1815.	22	—	190	7	—	—	219
		69.	6	—	386	—	—	—	392
291	Вера . .	1815.	3	—	325	—	—	—	328
		69.	8	—	781	—	—	6	795

Текући број Numeros d' ordre	ИМЕНА МЈЕСТА Noms des lieux habités	Године Années	Житељи по вјери Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Униата Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерани Luthériens	Калвини Calvins	Евреја Israélites	Свега Total
29.	Буђановци .	1815.	7	—	1.829	—	—	—	*1.836*
		69.	10	—	1.740	—	—	—	*1.750*
293	Бешеново .	1815.	5	—	1.252	—	—	—	*1.257*
		69.	28	21	1.171	15	11	7	*1.253*
294	Гргуревци .	1815.	67	—	1.614	—	—	—	*1.681*
		69.	67	25	1.665	10	19	7	*1.793*
295	Лежимиръ .	1815.	4	—	1.388	—	—	—	*1.392*
		69.	9	28	1.682	2	7	3	*1.731*
296	Манђелосъ .	1815.	2	—	842	—	—	—	*844*
		69.	11	19	1.127	—	—	2	*1.159*
297	Радинцы вел.	1815.	16	—	396	—	—	—	*412*
		69.	11	15	598	—	—	6	*630*
298	Шульомъ .	1815.	20	—	649	—	—	—	*669*
		69.	7	8	775	—	—	—	*790*
299	Шишатовацъ	1815.	8	—	378	—	—	—	*386*
		69.	18	5	237	—	—	—	*260*
300	Вишнѣвци .	1815.	—	—	—	—	—	—	—
		69.	44	—	—	—	12	—	*56*
301	Брестачъ .	1815.	1	—	993	—	—	—	*994*
		69.	—	—	1.004	—	—	7	*1.011*
302	Мишковци .	1815.	—	—	565	—	—	—	*565*
		69.	—	—	920	—	—	4	*924*
303	Сибачъ . .	1815.	—	—	609	—	—	—	*609*
		69.	—	—	539	—	—	2	*541*

Текући број Numeros d' ordre	ИМЕНА МЈЕСТА Noms des lieux habités	Године Années	Житељи по вери Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Унијата Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреја Israélites	Свега Total
	V. Варадинскій полкъ. V. Régiment de Pétervardein.								
304	Илинци . .	1815.	7	—	995	—	—	—	*1.002*
		69.	13	—	874	—	—	—	*887*
305	Кузминъ .	1815.	11	—	2.790	—	—	—	*2.801*
		69.	15	—	2.241	—	—	—	*2.256*
306	Бановцы новы. .	1815.	251	—	4	89	3	—	*347*
		69.	349	—	2	350	22	—	*723*
307	Бановцы ст.	1815.	19	—	1.340	2	—	—	*1.361*
		69.	36	—	1.730	6	—	—	*1.772*
308	Батаньица .	1815.	21	—	1.790	—	—	—	*1.811*
		69.	19	—	1.691	—	16	—	*1.726*
309	Белегишъ .	1815.	10	—	1.180	—	—	—	*1.190*
		69.	7	—	1.672	—	—	—	*1.679*
310	Пазово ново	1815.	17	—	1	550	—	—	*568*
		69.	2	—	11	1720	31	—	*1.764*
311	Угриновцы .	1815.	—	—	1.206	—	—	—	*1.206*
		69.	11	—	1.630	34	—	—	*1.675*
312	Голубинцы	1815.	875	—	1.795	—	—	—	*2.670*
		69.	1.083	—	2.220	—	—	12	*3.315*
313	Дечъ . .	1815.	—	—	834	—	—	—	*834*
		69.	—	—	867	—	—	—	*867*
314	Крнѣшевцы .	1815.	—	—	825	—	—	—	*825*
		69.	—	—	853	—	—	4	*857*
315	Пазово старо	1815.	24	—	680	2056	—	—	*2.670*
		69.	70	—	794	2605	—	—	*3.469*
316	Печинцы .	1815.	—	—	886	—	—	—	*886*
		69.	—	—	876	—	—	—	*876*
317	Пр'хово. .	1815.	—	—	745	—	—	—	*745*
		69.	—	—	731	—	—	2	*733*

Текући број Numeros d' ordre	ИМЕНА МЈЕСТА Noms des lieux habités	Године Années	Habitants selon le culte Житељи по вери: Католика Catholiques	Унијата Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лут. рим. Luthériens	Калвина Calvins	Евреја Israélites	Свега Total
318	Попинци	1815.	2	—	943	—	—	—	945
		69.	3	—	970	—	—	—	973
319	Шимановци	1815.	14	—	930	—	—	—	944
		69.	21	—	996	—	—	3	1.020
320	Войка	1815.	11	—	2.083	—	—	—	2.094
		69.	4	—	2.457	—	—	—	2.461
321	Хртковци	1815.	894	—	62	—	—	—	956
		69.	1.062	2	38	1	—	—	1.103
322	Јракъ	1815.	8	—	878	—	—	—	886
		69.	10	—	820	—	—	—	830
323	Кленакъ	1815.	36	—	962	—	—	—	998
		69.	30	—	690	—	—	—	720
324	Митровица	1815.	1.341	—	2.630	12	2	—	3.985
		69.	2.559	111	2.584	12	3	113	5.382
325	Лаћаракъ	1815.	31	—	2.950	3	—	—	2.984
		69.	268	15	2.431	—	—	4	2.718
326	Мартинцы	1815.	4	—	2.904	—	—	—	2.908
		69.	24	5	3.118	—	—	5	3.152
327	Шашинцы	1815.	2	—	1.569	—	—	—	1.571
		69.	5	13	1.583	—	—	—	1.601
328	Никинцы	1815.	784	4	15	4	2	—	809
		69.	846	—	12	—	—	4	862
329	Ашаня	1815.	3	—	700	—	—	—	703
		69.	—	—	649	47	—	5	701
330	Грабовцы	1815.	3	—	1.052	—	—	—	1.055
		69.	153	—	805	—	—	3	961
331	Карловчићъ	1815.	2	—	648	—	—	—	650
		69.	—	—	836	—	—	3	839
332	Купиново	1815.	7	—	1.404	—	—	—	1.411
		69.	29	—	1.140	—	—	5	1.174
333	Михалѣвци	1815.	1	—	741	—	—	—	742
		69.	—	—	865	—	—	4	869

Текућій број Numeros d'ordre	ИМЕНА МѢСТА Noms des lieux habités	Године Années	Жители по вѣри Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Уніята Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреи Israélites	Свега Total
334	Обрежъ	1815.	6	—	913	—	—	—	919
		69.	14	—	617	—	—	3	634
335	Огаръ	1815.	2	—	856	—	—	—	858
		69.	6	—	738	—	—	2	746
336	Платишево	1815.	5	—	1.093	—	—	—	1.098
		69.	364	—	583	—	—	3	950
337	Прогаръ	1815.	3	—	617	—	—	—	620
		69.	—	—	639	—	—	2	641
338	Товарникъ	1815.	7	—	654	—	—	—	661
		69.	—	—	650	—	—	2	652
339	Витоєвцы	1815.	4	—	506	—	—	—	510
		69.	36	—	440	—	—	1	477
340	Земунъ	1815.	1.700	20	6.035	30	25	362	8.152
		69.	4.991	—	4.359	28	7	661	10046
341	Бечменъ	1815.	15	—	265	—	—	—	280
		69.	8	—	321	7	—	—	336
342	Бежанія	1815.	12	—	983	—	—	—	995
		69.	12	—	782	49	—	—	843
343	Болѣвцы	1815.	38	—	998	—	—	—	1.036
		69.	11	—	1.231	236	—	—	1.478
344	Добановцы	1815.	12	—	1.093	—	—	—	1.105
		69.	22	—	1.595	12	—	—	1.529
345	Яково	1815.	28	—	640	—	—	—	668
		69.	12	—	715	—	—	—	727
346	Петровчићъ	1815.	10	—	159	—	—	—	169
		69.	1	—	270	—	—	—	271
347	Сурчинъ	1815.	42	—	562	—	—	—	604
		69.	310	1	1.212	24	—	—	1.547
348	Фенекъ	1815.	22	—	274	—	—	—	296
		69.	3	—	128	—	—	—	131
349	Липовацъ	1815.	1.000	—	36	—	—	—	1.036
		69.	701	—	26	—	—	2	729

Текући број Numeros d' ordre	ИМЕНА МЈЕСТА Noms des lieux habités	Године Années	Житељи по вери Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Униjата Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреjа Israélites	Свега Total
350	Батровцы .	1815.	301	—	400	—	—	—	*701*
		69.	210	—	260	—	—	4	*474*
351	Моровићъ	1815.	369	—	312	2	—	—	*683*
		69.	459	—	447	—	—	—	*906*
352	Адашевцы .	1815	59	—	1.325	—	—	—	*1.384*
		69.	71	—	1 480	—	—	4	*1.555*
353	Босутъ . .	1815.	1	—	409	—	—	—	*410*
		69.	—	—	520	—	—	—	*520*
354	Гркъ . .	1815.	2	—	1.371	—	—	—	*1.373*
		69.	6	—	1.040	—	—	—	*1.046*
355	Рача . .	1815.	13	—	415	—	—	—	*428*
		69.	13	—	597	—	—	—	*610*
356	Ватица . .	1815.	336	—	1.130	—	—	—	*1.466*
		69.	245	—	1.130	—	—	—	*1.375*
357	Строшинцы	1815.	538	—	30	—	—	—	*568*
		69.	636	—	44	—	—	—	*680*
358	Ямина . .	1815.	190	—	999	—	—	—	*1.189*
		69.	196	—	950	2	—	—	*1.148*
359	Карловцы	1815.	1.240	—	4.350	30	20	—	*5.640*
		69.	1.950	4	2.895	6	18	1	*4.874*
360	Ремета вел.	1815.	6	—	65	—	—	—	*71*
		69.	—	—	74	—	—	—	*74*
361	Варадинъ	1815.	2.950	15	12	20	4	12	*3.013*
		69.	3.103	—	20	41	22	8	*3.194*
362	Сланка менъ. .	1815.	1.032	—	430	—	2	—	*1.464*
		69.	1.765	—	580	1	—	—	*2.346*
363	Буковацъ .	1815.	290	—	1.360	2	—	—	*1.652*
		69.	222	—	1.178	—	—	—	*1.400*
364	Бешка . .	1815.	10	—	1.272	—	—	—	*1.282*
		69.	16	—	1.370	—	60	—	*1 446*
365	Чортановцы	1815.	—	—	695	—	—	—	*695*
		69.	—	—	935	—	—	—	*935*

Текућій брой Numeros d' ordre	ИМЕНА МѢСТА Noms des lieux habités	Године Années	Жители по вѣри Habitants selon le culte						
			Католика Catholiques	Уніята Grecs-Unis	Православни Orthodoxes	Лутерана Luthériens	Калвина Calvins	Евреа Israélites	Свега Total
369	Крчединъ .	1815.	7	—	1.240	—	—	—	*1.247*
		69.	8	—	1.495	—	25	—	*1.528*
367	Сасе . .	1815.	10	—	1.890	—	—	—	*1.900*
		69.	15	—	2.588	—	—	—	*2.603*
368	Сланкаменъ старый .	1815.	358	—	650	2	—	—	*1.010*
		69.	350	—	367	2	—	—	*719*
369	Сурдукъ .	1815.	10	—	1.293	—	—	—	*1.303*
		69.	25	—	1.550	—	—	—	*1.575*

Изъ предидућій скрижали видимо за сваку парохію: по колико є душа у коіой обытавало было у првой 1815. было у последной одъ насъ сматраной 1869. години. Овомъ приликомъ изложили смо управне кругове пошавъ одъ запада къ истоку изъ узрока, што су на западу католицы а на истоку опетъ православни у претежніим броєвима, а овай се списъ служи, као што рекосмо, изворима прикуплѣнымъ католичкимъ духовенствомъ, те нѣнымъ послѣдовательима првенство и припада. Све остале вѣроисповедій, сачиняваюће єдва четири на сто свега становничества у границама ђаковачке бискупіє, губе сваку статистичну важность. Да прегледамо сада речене становнике по вѣроисповеди у скупнимъ годишньимъ броєвима.

I. Католицы и Уніяти.

Католицы су настанѣни веćиномъ у западнымъ краєвима бискупіє, у собственой Славоніи, а манѣ су у Срему. У полковима: градишкомъ и бродскомъ они су у несразмѣрной веćини, а тако исто и у жупаніи веровитичкой, али у Срему,

како грађанскомъ тако, и военомъ у маньини су на спрамъ православны жителя. Католицы у поменутой бискупіи познати су подъ именомъ „Шокаца“, єръ овако ій зову не само Срби него и сви друге народности жительи а и сами међу собомъ найвише се овимъ именомъ служе.

У именованымъ католичкимъ шематизмима забележено є кодъ сваке парохіє у коіой є години коя основана а за врло мало ньи примећено є, да су одъ памтивека као н. п. за ђаковачку. Између свію 83. католичкій парохія у ђаковачкой бискупіи нема више одъ 18. за коє се поуздано зна да су већъ и у годинама између 1331 и 1334. постояле а све су остале млађегъ порекла. Изъ следећегъ списка види се вѣрно у коіой є години коя парохія основана.

Хронологичный преглед постанка католичкій парохія.

Тек. брой	Окружія и парохіє	Године	Тек. брой	Окружія и парохіє	Године
	I. Веровитичка жупанія.			**II. Градишкій полкъ.**	
1	Горянъ	1.331	1	Сибинь	1.695
2	Варошъ	1.332	2	Одворци . . .	1.779
3	Осѣкъ	„	3	Канижа . . .	1.789
4	Ђаково	„	4	Слободинци . .	„
5	Врбица	1.660	5	Шумеђе . . .	1.807
6	Семельцы . . .	1.754			
7	Жрнава . . .	1.758		**III. Бродскій полкъ.**	
8	Пишкоревцы . .	„	1	Винковцы . . .	1.332
9	Путиновцы . . .	1.767	2	Жупаня . . .	„
10	Дренѣ	1.785	3	Иванково . . .	„
11	Алмашъ . . .	1.807	4	Немцы	„
12	Даль	„	5	Отокъ	„
13	Сарвашъ . . .	„	6	Привлака . . .	„

Тек. број	Окружія и парохіе	Године	Тек. број	Окружія и парохіе	Године
7	Копаница . . .	1.600	6	Янковци . . .	1.332
8	Церна	1.650	7	Ярмина	„
9	Бродъ	1.660	8	Нуштаръ . . .	1.334
10	Врполѣ	„	9	Кукоєвци . . .	1.690
11	Свилай	„	10	Ловачъ	1.700
12	Гарчинъ . . .	1.695	11	Товарникъ . . .	1.719
13	Бабина греда . .	1.700	12	Сотъ	1.737
14	Дреновцы . . .	1.719	13	Каменица . . .	1.746
15	Трняни	1.725	14	Рума	1.749
16	Подцркавлѣ . .	1.756	15	Новакъ	1.777
17	Подвинѣ . . .	1.757	16	Беракъ	1.807
18	Рачиновци . . .	1.769	17	Черевићъ . . .	„
19	Бошняци . . .	1.789	18	Иригъ	1.817
20	Градиште . . .	„	19	Индія	1.835
21	Гудинци . . .	„	20	Путинци . . .	1.845
22	Клакарѣ . . .	„	21	Ердевикъ . . .	1.865
23	Комлетинци . .	„	22	Чалма	1.869
24	Ретковци . . .	„			
25	Сикиревци . . .	„		**V. Варадинскій полкъ.**	
26	Андрієвци . . .	1.798			
27	Врбаня	1.807	1	Моровићъ . . .	1.332
28	Оприсавци . . .	„	2	Земунъ	1.400
29	Раєво село . .	„	3	Липовацъ . . .	1.689
30	Штитари . . .	1.848	4	Варадинъ . . .	1.701
31	Ст. Микановци .	1.869	5	Карловци . . .	1.737
			6	Митровица . . .	„
	IV. Сремска жупанія.		7	Сланкаменъ . .	1.755
1	Тординци . . .	1.331	8	Голубинци . . .	1.771
2	Вуковаръ . . .	1.332	9	Хртковци . . .	1.785
3	Гибарацъ . . .	„	10	Бановци новы . .	1.789
4	Илокъ	„	11	Никинци . . .	1.807
5	Сотинъ	„	12	Строшинци . . .	1.857

Овай є прегледъ у земльописномъ и повѣстничкомъ погледу занимльивъ. Готово се може потврдити, да одъ про-

пасти епископске власти у данашньой ђаковачкой бискупіи у год. 574. подъ аварскимъ владаоцемъ Баяномъ па све до почетка четрнаестогъ века, никаквы католички жителя, поне у повећимъ броевима, у Срему и ближе нѣговимъ данашньимъ границама живило ніе, те тако е вѣра православна у истимъ исключно господарила. И србска намъ повѣстница речено дѣло довольно обяснява. У години 1319. ударе на србскога краля Милутина съ едне стране Мађари а съ друге Сициліянцы, први у намѣри Мачву да освое а другій приморскій градъ Драчъ. Они у своимъ предузећу успеду, али ови буду разбіени. Збогъ овога догађая подигне рим-папа читавый крстоносный походъ противъ Срба позиваюћій у савезъ римскогъ цара Фридриха, польскогъ краля Владислава, чешкога краля Іована, войводе: аустрійскогъ Леополда а корутанскогъ Хайнриха, а то зато, што е Милутинъ папине легате празне одпустіо, дошавше къ нѣму у намѣри да га у римокатоличку вѣру обрате. Са побуномъ собственій поданика мађарскогъ краля Карла Роберта распе се и злосмишлѣно по Србе савезно ратованѣ у коме бы ови у толико горе прошли, што е одма затимъ у години 1320. у народной повѣстици славный владаоцъ Милутинъ преставио се. Подъ именомъ Мачве нема се никако данашньій нашъ край съ ове стране рѣке Саве разумети већъ нѣму противположеный, обухватаюћій данашньій предѣлъ ђаковачке бискупіе. Срби су подъ своимъ кралѣмъ Милутиномъ у реченомъ рату, судећій по горньой хронологіи католичкій парохія, половину свое прекосавске бановине „Мачве“ изгубили, и ужу границу у Срему добили, — одъ утока Дрине у Саву пакъ къ сѣверу на Илокъ, дакле само половину данашнѣга Срема задржаше но и ову имъ у год. 1400. такође Мађари коначно отеше.

Подъ уніятима у Срему живећимъ разумеваю се последователи православне цркве рим-папу за главара цркве признаваюћій. Они су у маленомъ брою тамо и одъ скора су

доселѣни, а порекломъ су подкарпатски Руси у Маѣарской стануюћій. Што се говорногъ єзыка тиче они су свой роѣеный србскимъ сасвимъ заменули.

II. Православни.

У пређашня времена као и у почетку нашегъ вѣка па све до године 1838. последователи источне цркве были су броємъ ячій одъ католика али одъ последнѣ године па до данасъ ништа приновили нису а католицы су много. У ѣаковачкой бискупіи живеѣи православни чисти су Срби, говоре сремскимъ нарѣчіємъ као и наши Мачвани, а у црквеномъ смотреню подпадаю осимъ градишканаца подъ Єрархію Карловачку. Одъ времена свога доселеня изъ закарпата у год. 626. Срби су у Срему староседіоци, примивши православну христіянску вѣру пре тисуѣу година. Они су, као што веѣъ рекосмо, све до год. 1400. и у непрекидной политичной заедници са ово савскомъ браѣомъ стаяли, а и после тога до навале Турака у години 1521. имали су своє народне главаре, — деспоте. Сремци су познати као найчеститіи Срби у Унгарской земльи, кои се за родъ и за вѣру свои отаца смѣло боре и радо гину. Као што се изъ предидуѣегъ прегледа види, они живе чешѣе у одвоєнимъ чистимъ парохіяма, реѣе у помешанимъ са Шокцима и готово никако у повеѣимъ броєвима са иноплеменицыма.

III. Протестанти и Евреи.

За послѣдователѣ оба предизложена обреда рекли смо да су староседіоци, доселѣни у Славонію и то Шокци вѣроватно пре 1300 година а Срби нешто са 50 година позднiє, алъ одъ ови найвише ньи воде своє порекло одъ они Срба изишавши пре 180 година изъ Старе и саданѣ Србіє подъ Патріярхомъ пеѣскимъ Арсеніємъ III. Чарноєвиѣемъ. Свію пакъ другій вѣроисповѣдій послѣдователи поиздолазили су у Славонію текъ одъ 100 година овамо. — Меѣъ Лу-

торанима има Нѣмаца, нарочито у Новомъ Пазуву у варад. полку на Дунаву, али іоштъ више Словака оба народа текъ одъ скора доселѣна. — Калвини су све сами Мађари као у обште у Унгарій у найвеђемъ брою у веровитичкой жупаніи около Осѣка. — Што се Еврея тиче, осимъ Земуна, ньи у прошломъ вѣку у Славоніи никако и ніє было, али после грађанскогъ рата у години 1848. и 1849. задобивши подпуну равноправность са осталимъ жительима државе, врве све у ячимъ гомилама у красну србску жупу, да ю подъ видомъ више трговачке образованости што пре опустоше и одтуђе. Они су по єзику коимъ говоре све сами Нѣмци.

Деоба становничества по народности.

У найновіємъ шематизму за годину 1870. назначено стои кодъ свакє католичке парохіє и у коимъ се єзику проповѣдъ у цркви држи, изъ чега се лако заключити дає: и по колико душа одъ коє народности приближно у свакомъ мѣсту обитаваня живи. Ако у єдномъ мѣсту н. п. 3000 католика има а у истомъ се проповедъ поредъ србскогъ и на нѣмачкомъ єзику држи, онда самъ своту преполовіо и ове дотичнымъ народностима причисліо; држи ли се пакъ проповѣдъ іоштъ и на мађарскомъ єзику онда є цео брой са три разделѣнъ и свакой народности 1000 душа додато. На овай начинъ добивамо осимъ Срба (Раца) и Шокаца следеће броєве за остале народности.

Тек. брой	Имена места	Брой душа	Тек. брой	Имена места	Брой душа
	I. **НѢМЦЫ.**		3	Индія	2.446
	а) Католицы:		4	Рума	2.413
1	Осекъ	4.409	5	Вуковаръ . . .	2.102
2	Земунъ . . .	2.496	6	Варадинъ . . .	1.552

Тек. број	Имена места	Број душа	Тек. број	Имена места	Број душа
7	Илокъ	1.525			
8	Ђаково . . .	1.509		II. МАЂАРИ.	
9	Митровица . .	1.280			
10	Карловцы . . .	975		а) Католицы:	
11	Ретфалу . . .	972	1	Осекъ	4.409
12	Чалма	793	2	Ердевикъ . . .	420
13	Сарвашъ . . .	587	3	Сотинъ . . .	394
14	Путинцы . . .	495	4	Кутасъ . . .	80
15	Семельцы . . .	463		Свега .	5.303
16	Нуштаръ . . .	449			
17	Ярмина . . .	440			
18	Ердевикъ . . .	420		б) Калвини:	
19	Иригъ	401	1	Короги . . .	1.200
20	Сотинъ . . .	394	2	Ретфалу . . .	750
21	Бановци нови . .	175	3	Хараштинъ . .	745
22	Черевићъ . . .	117	4	Тординци . . .	680
	Свега .	26.413	5	Сент. Ласло . .	630
			6	Бановци нови . .	150
	б) Лутерани:		7	Осекъ	92
1	Пазово ново . .	1.720	8	Кутасъ . . .	35
2	Найдорфъ . .	760		Свега .	4.282
3	Болѣвци . . .	236			
4	Винковци . . .	200		III. АРНАУТИ.	
5	Ердевикъ . . .	196			
6	Осекъ	84		Католицы:	
7	Бежанія . . .	49	1	Ртковци . . .	531
8	Варадинъ . . .	41	2	Никинци . . .	423
	Свега .	3.286		Свега .	954

Къ горнѣмъ брою Нѣмаца треба причислити и Евреє, кои се истина и србскимъ єзикомъ у Славоніи служе али опетъ зато найвише нѣмачкимъ, нарочито у средини свои породица. — Словаке луторанску вѣру исповѣдаюће нисмо могли сасвимъ вѣрно одъ Нѣмаца исте вѣре одвоити

незнаући у коемъ су размѣру они где наспрамъ Нѣмаца настанѣни, а и зато, што Луторана местимице и у оманьимъ броевима има, али свакояко су одъ Нѣмаца луторанске вѣре числомъ претежніи. За Русе смо већъ казали, да су се посрбили. — На овай начинъ добивамо следеће броеве за становничество бискупіє ђаковачке по народностима.

Текући број Numeros d' ordre	Народности Nationalités	Вероисповеди Cultes	Числа Nombres: Почастна speciaux	Числа Nombres: Скупа total	На 100.000 житеља Sur » habitants
1	СРБИ . . Serbes.	а) Католицы Catholiques	152.768		
		б) Уніяти Grecs-Unis	2.211		
		в) Православ. Orthodoxes	152 087	**307.066**	86.263
2	СЛОВАЦЫ Slovaques.	а) Луторани Lutheriens	4.68	**4.689**	1.317
3	НЕМЦЫ . Allemands.	а) Католицы Catholiques	26.413		
		б) Луторани Luteriéns	3..86		
		в) Евреи Israélites	3.9 8	**33.637**	9.460
4	МАЂАРИ . Hongrois.	а) Католицы Catholiques	5.303		
		б) Калвини Calvins	4.282	**9.585**	2.700
5	АРНАУТИ . Albanais.	а) Католицы Catholiques	954	**954**	260
		Свега . . Total.	—	**355.931**	100.000

У границама бискупіє ђаковачке найяче су настанѣни католички Славени, готово ій има 43.000 душа на 100.000 жителя. Ньима придружени уніяти Руси неизносе више одъ 620 душа на 100.000 жителя, али православни Срби исто су онако броємъ якій као што су и католички Славени. У обште узевши има Славена на 100.000 жителя 86.263 душа, гдѣ пре єдногъ вѣка осимъ славенске другій народностій никако ни было ніє. — И Словака луторанске вѣре такође у Срему, поглавито воєной части, има, кои такође сви већъ доста добро србскій говоре и наменѣни су, да се такође съ временомъ у Србе претворе.

За славенима долазе Нѣмци сачиняваюћій скоро десетый део цѣлогъ жительства. Они као и ньима по єзику причислѣни Евреи найяче се одъ свію становника броємъ множе и прете лепу србску землю после сто година у подпуну нѣмачку область да претворе.

Мађари су већъ слабій броємъ нити се природно онако нагло множе као Нѣмци. Ньи има найвише у предѣлу вароши Осѣка и износе 2700 душа на 100.000 жителя.

Познато є да у Срему, на спрамъ Шабца, и Арнаута у два села има, но они и ако матерньимъ своимъ єзикомъ и данасъ говоре ипакъ сви и србски разумеду. Они су се тамо пре 135 година доселили, пакъ сва є прилика да ће се после оволико година они сасвимъ у Шокце прелити и славени постати.

Повремено напредованѣ послѣдователя разны вѣроисповѣдій.

Progrès périodique de la population des divers cultes.

а) Католицы, Уніяти и Православни.

Catholiques, Gres-Unis et Orthodoxes.

Одъ године 1809 почевши издавани су одъ стране католичкогъ свештенстенства шематизми сваке године са

дотичнимъ броєвима исповедіоца свію вѣроисповѣдій у ђаковачкогъ бискупіи пакъ текъ одъ године 1840 установи се, да се то текъ сваке друге године чини. И свакій свестанъ свога посла статистичаръ одобриће, да се у речи стоєћи послови ређе али свакояко точніє врше, єръ када се шематизми учестаю, лако се догодити може, да ће погдѣкои комотніи попа са старимъ броєвима послужити се у место себи труда одъ неделю дана да даде, нове податке да прикупля.

Године Années	Католика Catholiques	Унїта Greco-Unis	Православни Orthodoxes	Године Années	Католика Catholiques	Унїта Greco-Unis	Православни Orthodoxes
1808.	*134.600*	285	144.579	1831.	*152.600*	475	157.855
10.	*138.273*	392	149.060	32.	*150.341*	502	157.792
11.	*139.271*	381	151.648	33.	*149.318*	497	156.541
12.	*139.445*	386	151.096	34.	*151.161*	660	156.172
13.	*137.602*	396	148.033	35.	*153.874*	875	156.372
14.	*137.185*	412	148.160	36.	*154.967*	846	155.410
15.	*136.853*	426	147.560	37.	*155.253*	895	155.806
16.	*136.505*	428	147.944	38.	*157.913*	975	157.871
17.	*135.161*	452	146.475	40.	*158.590*	1.044	158.365
18.	*137.265*	469	149.223	42.	*162.169*	1.139	156.718
19.	*139.543*	439	152.761	44.	*164.426*	1.12	157.240
20.	*140.368*	432	154.573	46.	*170.539*	1.244	158.753
21.	*140.937*	478	155.526	50.	*164.780*	1.206	146.150
22.	*142.938*	481	155.683	52.	*167.448*	1.354	152.639
23.	*145.890*	482	156.445	53.	*168.040*	1.388	151.929
24.	*147.245*	477	158.468	55.	*165.584*	1.807	150.252
25.	*148.672*	408	159.290	59.	*168.135*	2.269	152.589
26.	*150.621*	434	160.842	61.	*169.516*	2.223	151.150
27.	*153.185*	460	161.169	63.	*171.240*	2.193	151.861
28.	*153.462*	453	161.718	65.	*174.700*	2.292	153.460
29.	*152.885*	429	160.633	67.	*177.069*	2.343	153.010
30.	*152.150*	454	160.608	69.	*185.438*	2.211	152.087

Значайно є, да католици одъ прве 1808. па до 1817. године ништа бройно напредовали нису. Одъ ове пакъ до 1827. прилично су у людству коракнули, да опетъ до године 1835. на старой мѣри застану. Крозъ следећій єданаестъ година до 1846. яко су опетъ напредовали, али граѣанскій ратъ у год. 1848. и 1849. воѣени тако ій є сатро, да су се текъ на шестнаестъ година по томе одъ нѣга опоравити могли. Одъ године 1861. до найновіє 1869. напредованѣ є было найяче у целомъ временомъ простору одъ шестдесетъ година. Они католици славенскогъ порекла подъ именомъ Шокаца познати, множили су се само природнимъ путемъ, али одъ исте вере Немци осимъ тога ячали су и са знатнимъ доселяванѣмъ изъ преко Дунава. — И уніяти Руси множили су се редовно сваке године, али и кодъ ньи є више са стране — нарочито изъ Бачке — дошло, но што су се природно наплодили.

Срби православни претрпили су чудновату судбину у Славоніи у течаю последньій шестдесетъ година. — Одъ прве 1808. до 1817. године ништа скоро у брою людства приновили нису, а крозъ следећій єдандєстъ година до 1828. знатно. Одъ ове до 1831. наста осетно опаданѣ: штета изнесе око 1000 душа на 100.000. Одъ последнѣ па крозъ петнаестъ година, до 1846. оста брой людства све на єдной мѣри съ малимъ колебанѣмъ. Шокци се, као што видесмо, крозъ шестнаестъ година одъ граѣанскогъ рата опетъ опоравише, а Срби напротивъ никако, тако, да ій се и у последньой 1869. години манѣ на брою наѣе но пре двадесетъ и три године што ій беше.

Године Années	Лутерани Luthériens	Калвини Calvins	Евреи Israélites	Године Années	Лутерани Luthériens	Калвини Calvins	Евреи Israélites
1808.	*2.351*	3.044	348	1831.	*3.859*	3.951	378
10.	*2.626*	3.311	364	32.	*3.918*	3.795	440
11.	*2.657*	3.378	346	33.	*3.931*	3.957	454
12.	*2.708*	3.415	386	34.	*3.949*	3.994	447
13.	*2.812*	3.412	375	35.	*3.931*	4.015	492
14.	*2.840*	3.447	406	36.	*3.807*	3.890	500
15.	*2.859*	3.503	401	37.	*3.814*	3.974	495
16.	*2.936*	3.619	393	38.	*3.881*	3.963	546
17.	*3.245*	3.623	436	40.	*3.982*	3.894	570
18.	*3.271*	3.480	429	42.	*4.148*	3.996	579
19.	*3.399*	3.493	437	44.	*4.135*	4.013	665
20.	*3.555*	3.496	430	46.	*4.072*	4.016	753
21.	*3.616*	3.680	340	50.	*4.185*	4.104	945
22.	*3.701*	3.797	315	52.	*4.273*	4.181	1.454
23.	*3.789*	3.845	315	53.	*4.585*	4.214	1.506
24.	*3.767*	3.891	352	55.	*4.659*	4.201	1.652
25.	*3.785*	3.908	342	59,	*4.860*	4.219	2.197
26.	*3.855*	3.969	382	61.	*4.937*	4.206	2.259
27.	*3.883*	4.117	402	63.	*5.526*	4.314	2.446
28.	*3.846*	3.985	386	65.	*6.366*	4.501	2.665
29.	*4.023*	4.001	419	67.	*6.759*	4.686	3.032
30.	*3.978*	3.922	394	69.	*7.496*	4.761	3.938

Послѣдователи лутерове вѣре множили су се одъ 1808. до 1823. године редовно, а одъ ове пакъ до 1838 беху скоро сасвимъ застали. Но одъ 1838. добише тако якъ полетъ у множеню, да имъ и саме 1848. и 1849. године ништа ненаудише.

Кодъ Калвина, — све сами Мађара — напредованѣ є было редовно одъ 1808. до 1827. године. Но одъ последнѣ пакъ све до год. 1852. ништа бройно приновили нису. Одъ ове пакь године до найновіє множили су се, но свакояко слабіє одъ свію другій вѣроисповѣдій, — изузевъ само православне.

Врло є значайно, да и Евреи одъ године 1808 до 1831. ништа бройно приновили нису. И одъ ове године пакъ све до 1842. такоће незнатно, али новый унгарскій законъ на сабору израђеный, кои имъ и населяванѣ Рватске и Славоніє допусти, куда се донде селити несмедоше, учини, да су се они у исполинскимъ размѣрима преко Саве намножили, а множиће се одъ сада тамо и яче, чимъ имъ се са укинућемъ воєне границе пространіє поприште за ньино матерялно благостанѣ па и бройно множенѣ людства отвори.

Напредованѣ целогъ людства.
Progrés général de la population.

Године Années	Цео брой жителя Nombre total de la population	Године Années	Цео брой жителя Nombre total de la population	Године Années	Цео брой жителя Nombre total de la population
1808.	285.207	1824.	314.200	1840.	326.445
10.	294.026	25.	316.405	42.	328.749
11.	297.681	26.	320.103	44.	331.604
12.	297.436	27.	323.216	46.	339.377
13.	292.630	28.	323.850	50.	321.370
14.	292.450	29.	322.390	52.	331.349
15.	291.602	30.	321.506	53.	331.662
16.	291.825	31.	319.118	55.	328.155
17.	289.392	32.	316.788	59.	334.269
18.	294.437	33.	314.698	61.	334.291
19.	300.072	34.	316.383	63.	337.580
20.	302.854	35.	319.559	65.	343.984
21.	304.577	36.	319.420	67.	346.899
22.	306.915	37.	320.237	69.	355.931
23.	310.566	38.	325.149		

Као кодъ поєдины религіозны секта што є напредованѣ людства неєднако крозъ сматраны шестдесетъ година было,

исто тако примѣчава се и кодъ цѣлогъ становничества у речи стоѣе бискупіе, да є оно у разнымъ годинама нееднако множило се.

Одъ године 1808. пакъ све до године 1817. стаяло є людство скоро на єдной величини и не помично, одъ ове пакъ почевши па до 1828. растило є редовно. После тога прошло є десетъ година, све до 1838. за коє є се време людство опетъ помицало ніє. Одъ ове 1838. пакъ до 1846. людство є опетъ у напредъ кренуло се, и ако не богъ зна како, али ратне неволѣ прекосавско жительство у граѣанской борби 1848. и 1849. године снашавше учинише, да оно крозъ следеѣи шестнаестъ година ништа приновило ніє. У последнѣ пакъ доба, на име одъ године 1863. пакъ крозъ шестъ следеѣи година людство є редовно, и ако не у желенымъ размѣрима, растило.

Кодъ католичкогъ становничества назначено є одъ стране ньиногъ свештенства, поне у последьимъ годинама, и колико има сталны бракова како чисти тако и мешовити, а за найновіе године и колико ученика основне школе посѣѣую.

Године Années	Католички жителя Habitants catholiques	Бракова Mariages			Број ученика Nombre d' écoliers
		чисты pures	мешовиты mixtes	Скупа Total	
1844.	164.426	36.930	173	37.103	—
46.	170.539	38.718	205	38.923	—
50.	164.780	35.889	164	36.053	—
52.	167.448	38.084	156	38.240	—
55.	165.584	39.594	173	39.767	—
59.	168.135	38.920	268	39.188	—
61.	169.516	37.926	283	38.209	—
63.	171.240	39.535	279	39.814	*6.012*
65.	174.700	39.928	291	40.219	*6.301*
67.	177.069	40.365	286	40.651	*5.958*
69.	185.438	41.360	331	41.691	*5.973*

Изъ овогъ преглена убѣђавамо се, да є католичко прекосавско людство съ браковима богато; на миліонъ жителя долази одсекомъ по 228.000 бракова, осимъ последнѣ године у коіой є манѣ нађено, т. є. само 224.800 на миліонъ жителя. Многи стални бракови найвѣрніє потврђую истину, да є преко лако лебацъ зарадити, али у исто доба да є и смртность врло яка, као што є у Србіи нема, осимъ цыглогъ Бѣограда. — Далѣ видимо, да на 1000. сталны бракова, чисты само осамъ мешовити долази, одъ кои ће єдва четири быти у коима є єдна страна изъ православне вѣре. Съ овимъ се дѣломъ потврђує необоримо истина, да є пожелѣно друштвено сближенѣ између србскогъ народа католичке и православне вѣре іоштъ далеко удалѣно, и ако се малый напредакъ у томъ погледу сасвимъ оспорити неможе, съ призренѣмъ на 25 минувшій година.

Школованѣ католичке младежи доста є похвалио, єрь є на миліонъ жителя у г. 1869. до 32.430 ученика долазило и ако є на четири године пре тога и 35.000 деце было.

Као што є изъ предидућегъ виђено: православно є житељство назадно и абсолутно и односно къ католицима. Тако є размѣръ одъ обе вѣроисповѣдій у нижеименованимъ сремскимъ варошима за извѣстне године следећій быо.

Вароши Villes	Године Années	Католика Catholiques	Православни Orthodoxes	Скупа Total
	1810.	2.574	1.801	4.375
	27.	2.503	1.838	4.341
Вуковаръ . .	46.	3.280	1.563	4.843
Voukovar.	69.	4.204	1.235	5.439
	1810.	2.510	2.980	5.490
	27.	3.393	3.397	6.790
Рума	46.	4.062	2.859	6.921
Rouma.	69.	4.826	3.158	7.984

Вароши Villes	Године Années	Католика Catholiques	Православни Orthodoxes	Скупа Total
	1810.	*350*	3.936	4.286
	27.	*508*	3.210	3.718
Иригъ . . .	46.	*556*	3.241	3.797
Irigue.	69.	*801*	3.377	4.178
	1810.	*1.459*	2.748	4.207
	27.	*1.765*	2.871	4.636
Митровица . .	46.	*2.111*	2.540	4.651
Mitrovitz.	69.	*2.559*	2.584	5.143
	1810.	*1.346*	3.905	5.251
	27.	*1.244*	3.765	5.009
Карловцы . .	46.	*1.024*	3.346	4.370
Karlovitz.	69.	*1.950*	2.892	4.842
	1810.	*1.538*	5.860	7.398
	27.	*1.925*	6.509	8.434
Земунъ . . .	46.	*3.336*	6.192	9.528
Semlin.	69.	*4.991*	4.358	9.349
	1810.	*9.877*	21.530	31.407
	27.	*11.538*	21.590	33.128
Свега .	46.	*14.369*	19.741	33.910
Total.	69.	*19.331*	17.604	36.935

У сви шестъ сматраны вароши католичко є жительство броємъ напредно было крозъ минувшій шестдесетъ година, а скупно узевши удвоило се, коє се є само тако постићи, могло, кадъ се людство съ 1% годишнѣ множи. Православни пакъ прирастили су само у Иригу и то незнатно, а у сви петъ осталы вароши изгубили су они знатне броєве людства; укупно пакъ узевши у сви шестъ варошій сада манѣ православны жителя има но што ій беше пре шестдесетъ година, а штета износи годишнѣ по три одъ тисуће душа. Друге вѣроисповѣди, као: Луторани, Евреи и пр. іоштъ су и яче напредовале и одъ самы католика а све на штету право-

славны Срба међъ коима є не само разселяванѣ узрокъ већъ и необично великій поморъ, кои кодъ другій народа невлада.

На свршетку овога статистичногъ списа о ђаковачкой бискупіи остає намъ іоштъ да у хронологичномъ прегледу по поєдинимъ воєнимъ и грађанскитъ окрузима послѣдователѣ свію поєдины вѣроисповѣдій изложимо, изъ кога ће се на очигледъ видити у коме су краю они више у коме ли манѣ напредни были. Нетреба међу тимъ сметнути съ ума, да ће свештенички пописъ увекъ манѣ людства одъ они показати, кои политичне власти сачине, а то зато, што оне нестално живеће особе — покретно людство — обычно у рачунъ не узимаю, докле ове сво у єдномъ мѣсту затекло се людство у спискове заведу. Но ако у скупнимъ броєвима и разлике има ова пакъ изчезава, кадъ се размѣръ напредованя людства у рачунъ узме, а овай є моментъ за насъ свакояко одъ веће важности, єръ методъ пописиваня было є и пре шестдесетъ година онай истый кодъ свештеника, кои ій є и у найновіє доба руководіо.

I. Католицы. — Catholiques.

	Области Territoires	Године — Années				
		1808.	1815.	1827.	1846.	1869.
1	Градишкій полкъ Rég. de Gradichka	6.210	*6.177*	6.674	*6.670*	5.629
2	Бродскій полкъ . Rég. de Brode	59.499	*58.980*	65.788	*70.367*	69.164
3	Варадинскій полкъ Rég. de Pétervard.	14.014	*14.706*	16.781	*19.331*	22.400
4	Веровитичка жуп. Com. de Verovititz	29.519	*29.837*	33.081	*36 886*	45.322
5	Сремска жупанія . Com. de Syrmie	25.358	*27.153*	30.861	*37.285*	42.923
	Свега . Total.	134.600	136.853	153.185	170.539	185.438

II. Уніяти. — Grecs-Unis.

	Области Territoires	Године — Années				
		1808.	1815.	1827.	1846.	1869.
1	Градишкій полкъ Rég. de Gradischka	—	—	—	—	—
2	Бродскій полкъ . Rég. de Brode	—	*1*	2	10	5
3	Варадинскій полкъ Rég. de Pétervard.	10	*39*	39	51	151
4	Веровитичка жуп. Com. de Verovititz	—	—	14	10	11
5	Сремска жупанія Com. de Syrmie	275	*386*	405	1.173	2.044
	Свега . Total.	285	426	460	1.244	2.211

III. Православни. — Orthodoxes.

	Области Territoires	Године — Aunées				
		1808.	1815.	1827.	1846.	1869.
1	Градишкій полкъ Rég. de Gradichka	171	*159*	214	*182*	136
2	Бродскій полкъ Rég. de Brode	5.149	*5.191*	5.532	*6.374*	5.709
3	Варадинскій полкъ Rég. de Pétervard.	71.043	*70 873*	76.658	*74.311*	70.012
4	Веровитичка жуп. Com. de Verovititz	12.906	*14.717*	16.700	*16.243*	15.998
5	Сремска жупанія Com. de Syrmie	55.310	*56.620*	62.065	*61.643*	60.232
	Свега . Total.	144.579	147.560	161.169	158.753	152.087

IV. Луторани. — Luthériens.

Области Territoires	Године — Années 1808.	1815.	1827.	1846.	1869.
1 Градишкій полкъ Rég. de Gradichka	—	—	—	—	—
2 Бродскій полкъ Rég. de Brode	3	*4*	262	*345*	968
3 Варадинскій полкъ Rég. de Pétervard.	2.310	*2.802*	3.489	*3.512*	5.183
4 Веровитичка жуп. Com. de Verovititz	9	*9*	35	*20*	110
5 Сремска жупанія Com. de Syrmie	29	*44*	97	*195*	1.235
Свега . Total.	**2.351**	**2.859**	**3.883**	**4.072**	**7.496**

V. Калвини. — Calvins.

Области Territoires	Године — Années 1808.	1815.	1827.	1846.	1869.
1 Градишкій полкъ Rég. de Gradichka	—	—	—	—	—
2 Бродскій полкъ Rég. de Brode.	—	*1*	—	—	—
3 Варадинскій полкъ Rég. de Petervard.	20	*86*	20	*49*	204
4 Веровитичка жуп. Com. de Verovititz	1.876	*1.987*	2.079	*2.140*	2.253
5 Сремска жупанія Com. de Syrmie	1.148	*1.429*	2.018	*1.827*	2.304
Свега . Total.	**3.044**	**3.503**	**4 117**	**4.016**	**4.761**

VI. Евреи. — Israélites.

	Области Territoires	Године — Années 1808.	1815.	1827.	1846.	1869.
1	Градишкій полкъ Rég. de Gradichka	—	—	—	—	—
2	Бродскій полкъ Rég. de Brode	—	—	1	—	167
3	Варадинскій полкъ Rég. de Pétervard.	318	*374*	261	*298*	860
4	Веровитичка жуп. Com. de Verovititz	18	—	96	*223*	1.616
5	Сремска жупанія Com. de Syrmie	12	*27*	44	*232*	1.295
	Свега . Total.	348	401	402	753	3.938

Главный прегледъ свега людства.
Relevé général de toute la population.

Године Années	Полкови			Жупаніє		Свега Total
	Градишкій	Бродскій	Варадинскій	Вровитичка	Сремска	
	Régiments de			Comitat de		
	Gradichka	Broode	Pétervardein	Verovititz	Syrmie	
1808.	6.381	64.651	87.715	44.328	82.132	285.207
15.	*6.336*	*64.177*	*88.880*	*46.550*	*85.659*	291.602
27.	6.878	71.585	97.348	52.005	95.490	323.216
46.	*6.852*	*77.096*	*97.552*	*55.522*	*102.355*	339.377
69.	5.765	76.013	98.810	65.310	110.033	355.931
Множенъ одъ 1808—69. Augment de 1808 à 69.	— 10	186	181	342	458	1.116
%	— *·170*	*·264*	*·194*	*·625*	*·477*	*·349*

И по овоме прегледу судећи католиъы су у свимъ окрузима напредни были, осимъ градишкогъ полка у коме ій и онако мало на брою има, те су се тамо іоштъ и више сманьили.

Православни су се намножили нешто мало у Срему и у Бродскомъ полку а много више у Веровитичкой жупаній али у варадинскомъ полку и у Градишкомъ іоштъ су у людству изгубили крозъ шестдесетину година, за кое бы време подъ срећнимъ околностима требало да су се и удвоили.

Калвини су прилично напредовали, али Луторани іоштъ и далеко яче нарочито услѣдъ доселяваня, кое се и кодъ Уніята повторава.

Найпослѣ мойсеови послѣдовательи више него удесеторили су се за сматрано време, више наравно доселяваѣмъ изъ Мађарске него услѣдъ природногъ множеня.

ГОДИШНѢ МНОЖЕНѢ ЛЮДСТВА.
Augmentation annuelle de la population.

ВРЕМЕНИЦЫ Périodes	Католика Catholiques		Православни Orthodoxes	
	Душа Individus	На сто Pourcent	Душа Individus	На сто Pourcent
1808—1818.	267	·20	464	·31
18—1828.	1.620	1·12	1.250	·80
28—1838.	445	·28	— 385	— ·24
38—1859.	534	·32	— 251	— ·16
59—1869.	1.730	·97	— 28	— ·02
1808—1869.	**833**	**·52**	**127**	**·08**

ВРЕМЕНИЦЫ Périodes	Сви други Tous les autres		Скуна Total	
	Душа Individus	На сто Pourcent	Душа Individus	На сто Pourcent
1808—1818.	112	1·66	843	·29
18—1828.	102	1·25	2.972	·96
28—1838.	70	·80	130	·04
38—1859.	199	1·73	482	·15
59—1869.	474	3·00	2.111	·86
1808—1869.	**200**	**1·65**	**1.148**	**·36**

И ова заключна скрижаль потврђує до сада толковане истине односно растеня жительства по вѣри. — Католицы су у прво доба найспоріє напредовали а у друго найболѣ, а и у последнѣ болѣ него у целомъ временомъ простору. — Срби православни напредоваше такође нешто съ почетка, а у другомъ времену врло добро, но после тога губише се непрекидно све до найновіи времена. — Сви остали иновѣрци напредовали су болѣ и одъ католика и одъ православни, поглавито у найновіє време. Цѣло пакъ становничество приновило є добро у првомъ а іошть болѣ у другомъ временику да у трећемь и четвртомъ непомично остане. Найновіє пакъ десетолѣтіє, означава повольну еру напредованя людства, коє ће се вѣроватно и у будуће одржати — но да ли и за православне, подлежи якой сумньи.

У Бѣограду у месецу Септембру 1871. године.

СТАРИ СРПСКО-СЛОВЕНСКИ БУКВАР

С НЕКОЛИКИМ БЕЛЕШКАМА ЗА ИСТОРИЈУ БУКВАРА У ОПШТЕ

ОД

Стојана Новаковића.

Приправљајући овај буквар за штампу, нијесмо могли обићи питања о старини самога буквара, књиге, која прва дјеци долази у руке, да из ње почињу учити читати и писати. Истражујући то, видјели смо, да буквар неће бити старији од школе у садашњем њеном облику или барем од почетака тога облика. У средњем вијеку није се знало за школе у нашем данашњем смислу; средњевјековне школе налазиле су се уз манастире, а поука манастирска више је имала на уму религијозност, којој је читање и писање служило као средство. С тога се приступало к читању црквенијех књига, чим је то приправа ученичка допуштала. Средњевјековни тај систем, који је од азбуке прелазио одмах на молитве и разне религијозне почетне ствари, који је одатле ишао у часловац и свршавао псалтирем, врло је стар, а завршетак његов избрисан је из наших школа тако рећи тек јуче. Уз те ствари предавало се и пјевање. И у томе је било једнако по цијелој Јевропи као и у свима другим установама за средњега вијека. Још Карло Велики кад је уредио манастирске школе у своме царству, наредио је, да се у њима уче псалми, ноте, пјевање, рачун, и граматика. Руски историци нашли су, да су се ти

исти предмети налазили и у руским школама. И на западу и овамо у словенству владала је једна иста система овога рада. Познавање слова, сricање по слоговима и читање били су ступњи, за које се, покрај осталих наставних предмета, изискивало на сву прилику три године. Псалтирци звали су се они који су довршивали, и psalteratus значило је по Диканжу у средњевјековној Јевропи човјека који је знао читати.

Но како се и чим се почињало питања су која забављају данашњу историју педагогије и ове гране књижевности. Које је и каква је била књига, из које се учило познавање слова? Је ли то била књига нарочито томе намијењена? Одговарајући на та питања има многих обзира, које морамо цијенити и у рачун узети. Разлике међу свијетом ондашњим и садашњим чиниће, да нешто и нешто, што је сад са свијем обично, у оно вријеме не можемо ни очекивати.

Већ то, што се данас сваком дјетету чим у школу ступи даје у руку књига, на прилику буквар, била је у средњем вијеку немогућна ствар. Кад се у Јевропи загубио папир старога јелинског и римског свијета; поглавито тијем што су Јегипат, Африку и Малу Азију заузели Арапи, непријатељи јевропскому хришћанству, почео се употребљавати пергамен, који је био тако скуп, да је у средњем вијеку било скоро тако исто тешко добавити књигу, као што је кућу или ливаду. Ако се школа није налазила уз манастир који је богатим задужбинама својих приложника могао бити у стању да набавља скупоцјени материјал за писање и да издржава писаре, те је отуд и могао имати нешто библиотеке — онда се могла сматрати за срећну, ако је имала свега двије три књиге. Према томе дакле не имајући јевтиних и свакоме лако приступних средстава за наставу и науку, средњи вијек није могао имати образовану народну масу, баш да узмемо да су и духовници и властела имали за то најсилнију оданост и најјачу вољу. То је морало трајати све дотле,

докле механичка вјештина није савладала материјалне препријеке људскога развића, докле му, тако рећи, није поставила и утрла пут. Јер и фабрикација хартије није могла од један пут постићи своју садашњу цијену, наручност и обиље.

Школски рад дакле радио се на једној књизи, радио се писањем, врло често на чамовим и липовим даскама. Науци су извори били ужасно стијешњени, ограничени на мало — на мало избором, временом и приновом. Зна се за западне школе, да су у њима мјесто садашњега буквара заступале моралне изреке некога Катона (Дионисија Катона, којега су гдјекоји звали и Великим) које су биле у стиховима (disticha de moribus) и које су, сигурно тога ради превођене на све јевропске језике, па и на српски међу Далматинцима.[1]) Те су изреке изучаване на памет. На чешки их је превео славни Коменски и штампао их у Амстердаму 1622 год. Карло Шмит у својој опширној историји педагогије (Gesch. d. Paedagogik 2-te Aufl. besorgt durch Dr. W. Lange. III. 188) ово говори о школској књижевности из времена самога њемачког реформатора Лутера. У то вријеме, кад су се већ толике вароши отеле од средњевјековног заборава, кад су у њима ојачани обрт, трговина и раденост освједочиле народу потребу науке читања и писања, које је прије требало скоро само поповима и чиновницима, могли бисмо се већ надати много бољем којечему. Школске књиге основних школа, вели К. Шмит, биле су катихизис и црквена пјесмарица, покрај њих псалтир или зборник пословица, изреке из Сираха и из новог завјета покупљене, или Троцендорфов зборник пословица по имену Rosarium. Али је ипак неки Валентин Икелсамер издао још 1520. некаку методичну читанку „Von der rechten

[1]) Један је од преводника славни далматински пјесник Марулић који је живео у XV-в. и припада међу прве почетнике наше пјесничке књижевности у Далмацији.“

Weise lesen zu lernen: auch deutsche Grammatica, daraus einer von ihm selbst mag lesen lernen.“ — Но најобичнији буквар шеснаестога вијека била је дјетиња ручна књижица Лутерова, у којој се налази оченаш, вјерују, и десет заповијести. Г. 1526. изашла је наставна књига за њемачке школе. Име јој је „Књижица за дјецу, der Laien Biblia, у којој је буквица, даље, самогласници и сугласници, десет заповијести, вјерују, благословите итд. за тијем бројеви, титуле за писма итд. Историци њемачке педагогије спомињу даље, како се и у њих до недавног времена сва метода састајала у батини, грђењу и суровом нападању на ђаке, и како се учитељски ред у та несрећна времена попуњао самим пропалицама и несретницима. Али не само у средњем вијеку него је у свему скоро тако исто било у Швајцарској све до послије 1830-те године, гдје се осим ужасне учитељске сиротиње и незнања налазило и учења без школских књига.[1])

С ове слике, из које видимо да се прави буквар и права школа врло касно јављају, пријећи ћемо на своју домаћу градину, и потражити како је било у Русији. То чинимо из два узрока, прво што је развитак нашега и руског народа од почетка па до новијега времена ишао с једних истих основа у једним стихијама, из једних побуда и извора, јер смо и једне прилике, један правац и једне учитеље имали; а друго, што унапријеђена руска испитивања ових ствари баш с тога могу и нама освијетлити пут и управо пола нам посла свршити.

А. Галахов у својој „Истории русской словесности“ спомиње (стр. 287) да је први штампан руски буквар заједно с неким чланцима из катихизиса изашао у Вилни 1596. под насловом „Науки чтенія и разумѣнія письма славянскаго.“

---

[1]) J. Bänninger. Der Schulreformator Doktor Thomas Scherr. Sein Leben und Wirken. Zürich 1871.

Други, наштампан на истом мјесту назван је био „Грамматика албо сложеніе писмена, хотящимъ ся учити словенскаго языка младолѣтнымъ отрочатомъ“ и изашао је 1621. По том обрасцу састављен је „Славянскій Буквар“ Василија Бурцева (1634 и 2. изд. 1637) који се звао и именом „Начальное ученіе человѣкомъ хотящимъ разумѣти божественнаго писанія.“ Тим ријечима, вели А. Галахов показује се, за што се учила писменост; она је сматрана као први ступањ к разумијевању светога писма. У њему су слова и имена њихова, слогови, бројеви, знаци горњи (акценти) и знаци слога (препинанія); послије у азбучном реду обрасци глаголске промјене, глаголи и имена која једнако гласе, а неједнако значе, те им се та разлика бележи акцентом, по том промјене именица, нарочито оних које се у црквено-словенском пишу с титлама. Послије овога долази „азбука толковая“, т. ј. изреке које се тичу науке и живота Исуса Христа, разређене по словима којима се почињу. За том „толковом азбуком“ иду заповијести, чланци из катихизиса, исписи и приче из светога писма, поуке Товијине своме сину. На крају је прича о томе, како је Кирило филозоф саставио азбуку. У другом буквару од 1679. иза предговора у стиховима иду молитве које се читају у почетку учења, за њима слова, слогови, имена што се пишу под титлама, састављена у азбучном поретку, молитве, вјерују, расправице у питањима и одговорима о православној вјери, десет заповијести, знаци (акценти и остали), на пошљетку поздрави родитељу и добротвору о божићу, богојављењу, ускрсу, тројицама и новој години. У расправи Ник. Лавровскога „О древне-русскихъ училищахъ. Харьковъ 1854“ прича се (стр. 127) о буквару из којега се учио Петар Велики. Послије моралних стихова н. пр. „азбука — начало добру учити ся и не лѣнити ся“ долазе слова, окићена и ишарана, а уз њих текстови из светога писма на прилику „А-зъ цвѣть польный и кринъ удольный“, итд.

Да је овако некако — како поуздано, тешко је нама сада знати — било и у Србији, ми бисмо без многог затезања вјеровали, већ с тога, што су Руси још и у то доба (као што показује појава Максима Грка) црпли своје знање са Свете Горе, која је кроз сав средњи вијек словенству источне цркве вриједила толико колико би данас вриједило какво универзитетско мјесто. Но то знатно потврђује рукопис који ми овдје имамо да изнесемо у прилог испитиваоцима историје педагогије међу Словенима.

Рукопис наш писан је 1717. године. Он је на 12-ни, има га 636 листа, а на листу 635-ом почиње се дугачак запис, у коме се послије искићеног богословског увода пише ово: Въсем православным, въсем въсакого чина чатѹштих сію книгѹ зовомѹ бѹкварь или наѹка детем, и юном, събранна ѿт вѣтьхаго завѣта и новіе въсегда ѿт Бога заповѣди, каменопраштна словеса пророчаскых острозрѣніих речені съвъкѹплѧемо ѿт исплнѥніа бездны мора капли и въ сію малѹю книгѹ ꙗко въ малы кладез сътесняемо, и не възможно бо, сами вѣст, въсе море вънъ въліати и по широтѣ плавати кораблѥм, въ стѹденцы водѣ сѹшты. Сего ради раболѣпьно метаніе до лица земльнаго оумилѥнно сътвараю ѿт ѹсрдіа дѹше ѹсрдно молю, что се ѥ приключило ѡписаніем прѣгрѣшеніе, исправлѧйте, неподобьн же възтрзѹйте заглажденіем, и сего хѹдаго писца проштеніа сподобляйте и благословеніа да и вы тожде полѹчити сподобите се ѿт Христа Бога въ данъ въ иже когождо дѣла ѡбнажет се противѹ лица его и по них маздѹ пріимет, аминъ. Сіе же вѣдомо сътвараю вамъ, любимы съпришалци мои[1]) иже на земли сѹште, ꙗко да нест вам замишлѥніа, чесо ради нѣстъ писато редом, нъ семо тамо възложено и спред и зад. Того ради сіа сице бише, понѥже никогда же сіе ни въ оумѣ моем пришьло даж сице

[1]) Ове се ријечи тичу без сумње Срба досељених с патријархом А. Црнојевићем и показују да је и писац дошао у Аустрију из старих српских земаља.

напльнити се, нъ обычнаго мѣста не имѣх, нъ въ чѫждей странѣ ѡбрѣтох книгѹ зовомѹ библію, и прочат ю рекох; сіе да испишѹ на листове такмо, и пойдѹ ѡт сѹдѹ. Паки ѡстаѭх, и незгодіем врѣмене ѡтиѣи и ѡт мѣсеца до мѣсеца подвиженіем ѡтхода за неколико лѣта, сіе онда, и тое тогда, донде ѹже тльсто быст хартіею, и съвръши се сице до зде въ лѣто ѡт рождаства Христова ҂ахѯі. Богѹ нашемѹ слава въ вѣки амин.

Но ко је то писао, и гдје, не налазимо одговора. Рукопис је у библиотеци Српског ученог друштва (бр. 141.) и набављен је заједно с рукописима Гаврила Стефановића, а по једнакости руке могло би се судити, да га је писао сам Кипријан Рачанин, учитељ Гаврилов, као што то Гаврило сам спомиње,[1]) и један од оних калуђера који су с патријархом А. Чарнојевићем прешли у Аустрију. Али важније је питање, је ли Кипријан свој буквар исписао, као што је то чинио са комадима из библије, из старијега каква рукописа, или га је у то вријеме свега из нова састављао?... У поговору се налазе знамените ријечи. „А идѣже въ вѣштех и словах бѹквара сего недостало ѹзрит се, ѩко въ прьводѣланіи, благоразумьнѣ неѡсѹдне изволи каажды въ приличаство исправити.“ Опомињући се, да су управо у то вријеме завођене школе међу Србима досељеним у Аустрију, и да се од тада води наш нови покрет у првим својим почетцима, лако излази пред очи јасно значење тога записа. Да имамо при руци оне старе руске букваре или какав старији рукопис с букваром него што је овај (јер је овај за сад најстарији), могли бисмо видети на кога се наш писац угледао и одакле је свој план и своју грађу прпао. Је ли у нас пре овога било још каквог дјела од те струке, не може се дознати, али може се нешто друго докучити. Исти узроци који су на западу спречавали множење књига и постанак библиотека, па наравно и ширење пис-

[1]) Види о њима обојици у мојој Историји српске књижевности, друго издање стр. 182.

мености, т. ј. скупоћа пергамена и по том хартије владали су и овамо, те прије XVI. а може бити и прије XVII. вијека, узимајући у обзир турско ропство, пад српске писмености и оскудицу штампарија нарочито у XVIII. вијеку, тешко да је могло бити учења слова по каквом напреднијем или наручнијем начину. Букова кора или липова дашчица замјењиваху у то вријеме буквар. То би нас могло навратити, да речемо да ово лако може бити и најстарији наш буквар. Пошљедња ријеч у томе остаје опет времену и случају, хоће ли се или не ће наћи још какав рукопис старији од овога. Ко упореди садржину овога буквара са онима руским о којима говорисмо напријед, нарочито с онима од 1679, наћи ће знатну сличност. И морални стихови у њему, за сад најстарији у нашој књижевности на источној страни нашега народа, доводе га у савез с једне стране са старим руским букварима, а с друге, са средњевјековним букварским обичајем, да се у првој дјечијој књизи вазда налазе какви морални стихови. И Орфелинов буквар за Србе штампан у Млецима 1776, а можда који пут и раније, држи се скоро истог плана, но већ нема занимљивог тумачења слова моралним изрекама, које нам се још један пут враћа у Доситијевој Буквици.

Напријед долази сам буквар. Ми смо у потпуности исписали само оно што је знаменитије; што је познатије, оно смо само напоменули, да добро сачувамо особине редакције, но држећи се код нас усвојенога начина мјесто щ писали смо свуда шт, мјесто ѿ — ѡт. Од старинске српске редакције изгубило се једино ь; мјесто нега долази махом ъ, али у сриједи ријечи, гдје је некад ь сугласнике раздвајало наш је писац, ако му је кад старина пала на ум па је хтио да је сачува, биљежио увијек ’, што смо ми такође замијенили самим ь.

———

Граматик или ꙋченіи писмени книжнаго.

Начинаеи, отроче, ꙋчити се ѡт знаменіа крьста, ѡт имени божіаго, да начнет знаменаюштіи себѣ и глаголюшти г.жъ: Въ име оца и сына и светаго дꙋха аминъ.

— А-ж. Крьстное знаменіе тако сложеніем прьст въ десніе рꙋки подобает въсакомꙋ[1]) благочастивомꙋ христіанинꙋ на себѣ изображати, првѣе на челѣ, егоже касает се вишши рогъ крьста, второ на чревѣ, егоже достизает нижніи рог крьста, г-е на правом рамѣ, егоже рог крьста въ правои ширинѣ касает' се, д-е на лѣвом плеѣꙋ, егоже рог крьста въ лѣвои ширинѣ достизаетъ.

Бꙋква или писмена.

а, б, в, г, д, е, є,[2]) ж, ѕ, з, ї, и, к, л, м, н, о, п, р, с, ϲ,[3]) т, т,[4]) оу, ꙋ, ꙋ, х, ъ, ѿ, ѡ, ѡ, ѡ, о,[5]) ф, ѱ, ц, ч, ш, щ, ѣ, ꙗ, ю, ѥ, ѯ, ѣ, ц, ы, ѵ ѵѱилон.[6])

Одмах за овима долазе мала брзописна слова овим редом:

а, а, б, в, в, г, г, г, д, е, е, ж, ж, ѕ, з, з, з, і, и, и, к, л, м, н, о, п, р, с, с, т, т, оу, ꙋ, ꙋ, х, ъ, ѿ, ѡ, ф, ѱ, ц, ч, ш, щ, ѣ, ꙗ, ꙗ, ю, ѥ, ѯ, ѣ, ы, ц, ѵ,

С овијем свршује друга страна рукописа. Што појединa слова по неколико пута долазе, то је ради различног нацрта,

---

[1]) Ове ријечи стоје около мастилом насликане руке која представља како треба намјестити прсте при крштењу. На врху је рама који опкољава руку крст у зрацима, и у угловима његовим слова Іс Хс Ни Ка. У раму око крста стоје брзописом писане ријечи: ꙋказь рꙋки светаго апостола првозваннаго Андреа, ꙋкоже подобаеть знаменати се.

[2]) Прво је рогљасто на испупченој средини на лијево, а друго као ово обично.

[3]) Једно је мало с једва савијеним крацима у десно, а треће хвата двије трећине круга.

[4]) Једно је као обично штампаће, а друго старинско т, право не наврнуто ш.

[5]) Пошљедње је о скоро на три рогља нацртано; три ѡ разликују се цртежем и мањим и већим испуштањем средњег свог рогља,

[6]) Дијели се дакле ижица од ипсилона.

који она у тексту при различитом склопу с осталим словима добијају, тако да ред слова више личи на палеографски збор свију њихових облика него на голи прибор свију знака за гласове. Из биљежака о различности великих слова види се од прилике какве су природе те разлике. с тога се овдје и не упуштамо у бескорисно описивање. Иза овога долазе слова у овом реду.

ѵ, ы, ѯ, ѥ, ю, ꙗ ѣ, щ, ш, ч, ц, ѱ, ф, ѡ, ѿ, ъ, х, ѳ, ѹ, оу, т, с, р, п, о, м, л, к, и, і, з, ѕ, ж, е, д, г, в, б, а.

И она су у друкчијем облику од оних брзописних. Ово су обрнутум редом изложена мала уставна слова спрам оних као великих.

На главну дакле палеографску разлику начина којима су у старо вријеме, управо све до пред почетак овога вијека слова цртана међу Србима обзире се овај буквар, изложивши од оба начина сва три облика слова. Средњи, то јест брзописни облик, извор је и особитом облику ћирилице који се види у босанској ћирилици.

Послије тога долазе два правила ондашње методике овако:

Дети, слишите и вънемлите юноши премѹдрости божіеи, възиштите ее, и поживѣте и исправите въ свѣдѣніи разѹм

Къ оучителѥм.[1]) Не ѡтрей младенца наказовати. Аште бо жазлом біеши его, не оумрет ѡт нѥго, ты же біеи его жазлом дѹшѹ его избавиши ѡт зліе съмрьти.

Иза овијех премудрих правила иду сами букварски чланци.

Слози двоеписменни ѡт съгласніих начинаеміи:

Ба бе би бо бѹ бѣ бъ[2]) | ба ва га да жа за | ѕа ка ла ма на па ра | са та ѳа ха фа ѱа ча | ша ща ѯа.

---

[1]) Што је штампано растављенијем словима, у оригиналу је црвеним.

[2]) Овај знак мећем на крају врсте. Овдје је задржана и интерпункција оригинала.

Ва ве ви во | вꙋ въ ве ге де же ѕе | зе бе. ке ле. ме не. пе ре. | се те. ѳе хе. фе ѯе. це | че. ше ще. ѿе.

Би ви | ги ди жи. ѕи зи. ки | ли. мини. пири. сити | ѳи хи. фи ѯи. ци чи. | ши щи. ѿи.

Бо во. го | до жо ѕо зо, ко ло | моно поро со то ѳо | хо фо ѯо цо чо шо | що ѿо.

Бꙋ вꙋ гꙋ | дꙋ жꙋ ѕꙋ зꙋ кꙋлꙋ. | мꙋ нꙋ, пꙋ рꙋ сꙋ тꙋ | ѳꙋ хꙋ фꙋ ѯꙋ цꙋ чꙋ | шꙋ щꙋ ѿꙋ.

Бѣ вѣ гѣ | дѣ жѣ ѕѣ зѣ кѣ | лѣ мѣ нѣ пѣ рѣ сѣ | тѣ ѳѣ хѣ фѣ ѯѣ | цѣ чѣ щѣ щъ | ѿѣ.

Бы вы гы ды | жы[1]) ѕы зы кы лы | мы ны пы ры сы ты | ѳы хы фы ѯы цы чы | шы щы ѿы.

Бъ въ | гъ дъ жъ ѕъ зъ къ | лъ мъ нъ пъ ръ съ | тъ хъ фъ ѳъ ѯъ | цъ шъ щъ щѣ ѿъ.

Га ге. ги го гꙋ гъ. да | де ди до дꙋ дъ. жа | же же жи жо жъ жъ | за зе зи зо зꙋ зъ ка | ке ки ко кꙋ къ. ла | ле ли ло лꙋ лъ. ма ме ми мо мꙋ мъ. | на не ни но нꙋ нъ. па | пе пи по пꙋ пъ. ра ре | ри ро рꙋ ръ. са се си со | сꙋ съ. тъ те ти то | тꙋ тъ. ха хе ли хо. | ху хъ. фа фе фи фо | фꙋ фъ ѯа ѯе ѯи | ѯо ѯꙋ ѯъ ца це ци | цо цꙋ цъ ча ча чи чо | чꙋ чъ ша ше ши шо | шꙋ шъ ща ще щи. що | щꙋ щъ. лю лє ли лю | ню нє ню ни.

Слозы трописмены.

Бла вла вле вли вло | влꙋ влъ, бле вле гле | дле дли зле жле кле | мле мли тле пле рле | сле тле хле хли фле ѯле | цле чле шле щле ѿле | гли дли жли зли кли | мли нли пли рли сли | тли хли фли ѯли цли | чли шли щли ѿли | гло дло жло зло кло | мло нло пло рло сло | тло хло фло ѯло цло | чло шло щло ѿло | глꙋ длꙋ жлꙋ злꙋ | клꙋ млꙋ нлꙋ плꙋ рлꙋ слꙋ тлꙋ хлꙋ флꙋ ѯлꙋ | цлꙋ члꙋ шлꙋ щлꙋ ѿлꙋ | глъ длъ жлъ злъ | клъ млъ нлъ плъ | рлъ слъ тлъ хлъ флъ | ѯлъ цлъ члъ шлъ щлъ | ѿлъ.

---

[1]) Чувар на дну стране није жы него жи.

В. троесловіе.

Бра бре бри бро брꙋ бръ | вра вре ври вро врꙋ връ | гра гре гри гро грꙋ гръ | дра дре дри дро дрꙋ дръ | жра жре жри жро жрꙋ жръ | зра зре зри зро зрꙋ зръ | кра кре кри кро крꙋ кръ | мра мре мри мро мрꙋ мръ | нра нре нри нро нрꙋ нръ | пра пре при про прꙋ пръ | сра сре сри сро срꙋ сръ | тра тре три тро трꙋ тръ | хра хре хри хро хрꙋ хръ | фра фре фри фро фрꙋ фръ | ѿра ѿре ѿри ѿро ѿрꙋ ѿръ | цра цре цри цро црꙋ цръ | чра чре чри чро чрꙋ чръ | шра шре шри шро шрꙋ шръ | щра щре щри щро щро щръ | ѯра ѯре ѯри ѯро ѯрꙋ ѯръ.

Слози знаменателніи трописменны.

Тма мна здо | зло где кто чтꙋ мню | слю тлю адъ ꙗдъ въ | нѣ[1]) тыю ныю тлѭ.

Корен премꙋдрости боѭти се господа.

Боештемꙋ се господа благо бꙋдет на послѣдакъ и въ данъ скончаніа ѡбрештет благодетъ. Сине, чти господа, и оукрѣпиши се. Храни мое заповѣди и поживѣши, нарци же премꙋдрост сестрꙋ себѣ и мꙋдростъ знаемꙋ сътвори себѣ[2].)

Въ исправлѥніе ѥзыка ѡтрокѡм. Слози словесъ под титлами.

А. Аг҃глъ, аг҃ли, архаг҃глъ, архаг҃ли архаг҃лскіи.

Б. Бг҃ъ вожство вожствены вц҃а вг҃ородичанъ вл҃женъ вл҃гвенъ вл҃гтъ, вг҃о вл҃годѣни.

В. Бл҃ки вл҃чца вл҃частво въскрніе.

Г. Гъ, гтво гдтвны гдн҃ъ гпр҃ъ гпжа.

Д. Дх҃ъ дх҃ованъ дв҃ица дв҃ъ дв҃въ дв҃тво дша дн҃ъ дн҃ъ.

---

[1]) Подијељено је у двије врсте, а треба га може бити читати вънѣ.

[2]) И ако нигдје није било ријечи о скраћењима у овима врстама долазе скраћене ријечи: господа, благо, данъ, благодетъ.

Е. Ѳество, еуланстъ, еуліе, епкпъ епкпство.

І. Іслъ, Іисльскій Ісъ, Іерлнмъ.

К. Крестъ, крщеніе кртлъ.

Л. Лювомръ, люскіи.

М. Мръ, мростъ, млтъ, млрдіе, млтыны, млтва, мтръ; мнкъ мнчатво, мцъ, млнцъ мріа.

Н. Нбо, нбны нны, нша.

П. Премудрост, престъ, пртолъ, првнъ, прпвнъ, прркъ, прочица, прно.

Р. Ржтво, ржаставанъ, рженіе, разжеженіе.

С. Овєк, стъ, слнце, срдце, срчны, съмртъ, стртъ, сщеникъ.

Т. Тріца, трчаскъ, трчанъ, тртъ, трты, трислнчныи.

У. Очтлъ, оумъ,[1]) оучнкъ, оучнцы.

Х. Хс, хбъ, хртіанскіи.

Ѡ. Ѡцъ, Ѡчъ, Ѡчтвъ, Ѡчкій.

Ц. Цръ, цртво, цріца, црковъ.

Ч. Члчъ, члкъ, члчаскіи, чтъ, чтнъ.

А.

Аште что любо твориши, въсе въ славу божію твори. Аште съвратиши се от истины, премѣни съвѣст. Аште врагъ твои ал'четъ, насиштаи; аште жеждет, напаи его.

В.

Бога бои се. Благочастив буди. Ближнаго люби яко себѣ. Благоугодан быти въсем твори се.

В.

Вѣждь самаго себѣ. Вѣштъ въсаку твори вь истин'не. Въсем повинови се. Вѣшти суетные не ишти.

---

[1]) Ово је ваљда погрјешка. Нити је скраћење, нити врх те ријечи има рукопис титлу какву.

Г.

Глаголи еже ѥст истина. Гнѥв оукроштай. Гниліих словес ѡтвраштаи се. Грдост възненавиж. Грѣха блюди се ꙗко ѕміина жала.

Д.

Добродѣтели помним бывай, дрзай на благое, еже ѥст полазно. Дрзновеніе на ѕло ѹбителное ѥст. Дѹховным оцем част ваздаваи. Дѹховных наслажденіи желай а не тѣлесных.

Е.

Еже себѣ не хоштеши, иным не твори. Еже ѡбѣштаеши что благо, оускори сътворыти. Ѥзыком да не речеши, прежде размысли, хоштет ли на ползѹ быти; да не постидиши се по сих. Ѥзыкъ неоукротимо ѕло ѥст. Еже сътвориши родителѥм, сего ѡт своих чед ѡжидай.

Ж.

Живота ништа не презирай. Житіе стежи благочастно. Желанію ревнѹй благомѹ.

Ѕ.

Ѕла за ѕло не въздавай. Ѕло побѣждай благым. Ѕлы ѕлѣ погибнет.

З.

Законъ божіи въ срдцы твоем да бѹдет Законѹ господню поѹчай се данъ и ноштъ. Законѹ сѹдій повинѹй се. Заповѣдъ господню не преступай, да не паднеш въ рѹце нечастивых.

И.

Испитѹй писаніа. Испитѹй ѡ своих а не чѹждих. Иштей чѹжда и своѥ погубитъ.

І.

Іже оусрдіе имат къ благомѹ, даст се емѹ. Іѡвѹ подоби се трпѣніемъ, скѹшеніа побѣдиши. Іѡсифѹ подражай въ чистотѣ. свободѹ полѹчиши ѡт напасти.

К.

Клевѣтника и шапатника клѣти подобает. Клнѣй се частію погибнет. Книги части прилѣжи.

Л.

Любовъ къ Богꙋ и ближнѥмꙋ имѣй. Лжꙋ възненавиждъ. Люби въсакꙋ добродѣтелъ.

М.

Миръ съ въсеми имѣй. Мꙋдрых съвѣтꙋ прилѣжи. Ман'шимъ прости и сънисходи.

Н.

Ничтоже въ лꙋкавствѣ рци. Насиліа не твори. Не високо мꙋдрствꙋй ѡ себѣ.

О.

Очима не завиди. Очи твои семо и овамо да не помизаютъ. Оком не намигꙋй. Очи твои вынꙋ къ Господу да бꙋдꙋт.

П.

Помышлѥй еже ѥст праведно. Прибытакъ скврны вештъ люта. Празанъ не пребывай. Послѣдѥ въсегда помишлѥй.

Р.

Родителѥй почитꙋй. Родителѥй трьпѣніем побѣждай. Разсꙋжденіем въса твори а не съ нꙋждою.

С.

Слиши много а глаголи мало. Стареишаго чти. Славою же превъзноси се.

Т.

Таинꙋ храны. Татем не ревнꙋи. Твори сіа, ѡних по сем, не поболиши.

Ꙋ.

Оучителю ѥко и родителѥм повинꙋй се. Оучити се прилѣжи. Оученіа коренъ горакъ, плоды же его слаткіи сꙋт.

Х.

Христа ради вьса тръпи. Хвалан бꙋди въсеми. Хитростанъ въ сꙋетных быти не желай.

Ѿ.

Ѿтвѣштай въ време испитаніа. Ѿт лꙋкаваго оуклонꙗй се. Ѿтвраштай очи твои не видети сꙋети.

Ѡ.

Ѡ лꙋкавствѣ не поꙋчай се. Ѡ находештих напастей Бога благодари, и не печалꙋй. Ѡ спасеніи своем въсегда промишлꙗй. Ѡ страш'нем сꙋде пешти се. Ѡ молитвѣ и милостини прилежи.

Ф.

Философіа ѡ бозѣ пріѡбретеніе дꙋши. Философіа въ ништете сіает. Філософіа мнѡгаа идеже ѥст, скрьбъ. Філософіа и мꙋдрост при вратѣхъ силных.

Ц.

Цара чти и бои се. Црькви божіей прилѣжи. Въ црькви стой съ страхом. Царства землнаго не желай. Иже црков матерію не стежит, Бога отца не обретет.

Ч.

Части сꙋетные не ишти. Частъ въздавай емꙋ частъ. Частнаа себе ни пред ким не твори. Чисто срдце имѣй. Чловеком ꙋгоди не твори, чловекоꙋгодники Богъ раздрꙋшит.

Ш.

Шлем спасеніа въспріемли. Шапатникъ не бꙋди. Шаствіе на пл'зу твори. Позориштъ ѡшаи се.

Шт.

Штедаръ бꙋди въ добродѣтелѥх. Штедроти твое да бꙋдꙋт к ништим. Штеди себе ѡт въсакого лꙋкавства.

Ю.

Юности твоей не проводи въсꙋе. Въ юности трꙋждай се. Юност свою блюди ѡт непріазны.

Ѡ.

Ѡбычаи добраго не лиши. Ѡбичаю мꙋдрых послѣдꙋй. Ѡбличай се ѡт своее съвѣсти.

Ѥ.

Ѥзыком не съгрѣшаей, свршен мꙋж ѥст. Ѥзык бо лютѣйши ѥст паче мача ѡбоюдꙋ ѡстра. Глаголѥй ѡ злѣ ненасладимо благо, въсегда глаголи благо. Ѥзык съдржи, и не поболиши главою.

Ѫ.

Ѫльми и песан'ми непрестано славослови Бога. Ѫлом Богꙋ нашемꙋ благъ, да ꙋсладит се ѫльми и пѣсними въ(с) кликнем емꙋ.

Ово све заузима првих девет листа овога буквара.

За тијем се налазе ове ствари:

На л. 10 нацртан је на врх листа Исус Христос и богородица, а испод цртежа почињу Молитвы ꙋтрніи их же дльжно ѥст въставшіи ѡт сна Богꙋ благочастно въздати, прѣе оубо да знаменает се крьстом светым трижд кланиѥ се и глаголѥ: Въ име отца и сына и светаго дꙋха, аминъ, и молитвꙋ митаревꙋ .г. жд: Боже милостивъ бꙋди мнѣ грѣшномꙋ, съ въсаким въниманіем и смѣреніем къ иконам зре ничтоже брзае, нь тихо глаголѥ, и молитвы сіе: Слава богꙋ единомꙋ, въ троицы светѣй славимомꙋ отцꙋ и сынꙋ и светомꙋ дꙋхꙋ и нынѧ и присно и въ вѣки вѣком аминь. — Молитавъ ради пречистіе ти матере и въсѣх светых твоих помилꙋй насъ, аминъ. — Слава тебѣ, Боже нашъ, слава тебѣ. — Царꙋ небесны итд. — Прѣсветаа троице, помилꙋй насъ итд. — Отче нашъ.

Томе опет слиједи ово правилце: По сем съ въсакым въниманіем тропари сіе и съ смѣреніемъ глаголи оумилно.

Ту долази: Въставьше ѡт сна итд. Молитва у уторак, у среду и петак, у суботу, од којих су молитава само прве почетне врсте забиљежене.

Иза тога опет долазе ове молитве: Ѿт одра и сна въздвигл ме еси . . .; Напрасно сѹдіа пріидет . . .; Ѿт сна въставъ благодарѹ те въсесветаа троице . . .; Пріидете поклоним' се царѹ нашемѹ . . .; Ѫалом .и. Помилѹи нас, Боже, по велицеи милости твоей и по множаствѹ штедрот твоих . . .; Вѣрѹю въ единаго Бога отца . . .; Богородице дѣво . . .; Крстителю Христовъ . . ; Молите се светіи апостолы, пророци . . .; Под твою милостъ прибѣгаем Богородице дѣво . . .; Молитва къ светомѹ аггелѹ хранителю; Пѣснь оутрьнꙗ въ недѣлю къ Богородици; Славѹ Богѹ давшомѹ нам свѣт; Исповѣдаю тебѣ Господѹ Богѹ моемѹ; Пѣснь ѡтпѹстнѹю къ прѣсветѣй Богородицы; Молитавъ ради пречистіе ти матере и въсех светых твоих; и абіе съ смѣреніем благоговѣино кланꙗѥ се да глаголѥт: Тебѣ Богѹ и творцѹ итд.

Ту је: конацъ оутрних молитавъ.

Послије тога иду Молитвы пред обѣдом съ вьниманіем да глаголѥт сице: Оче нашъ; Слава и нынꙗ; Господи помилѹй .г. ждь.; Господи благослови; Господи Іисѹсе Христе, Боже нашъ, благослови пиштѹ сію, послије чега пише: И сед да ꙗст славе Бога, па за тим: Въставъ ѡт трапези; Глаголи благодареніе сіе молитвы; Благодаримъ тебѣ Христе...; Молитва ради пречистіе светіе твоее матере и въсех светых твоих, Господи, Іисусе Христе, Боже нашъ, помилѹй нас, аминъ.

Иза овога су Молитвы пред вечерѹ: Да знаменает се крстным знаменіем глаголѥ сіе: Ꙗдетъ ништіи . . . ; Слава и нынꙗ; Господи пом. .в. ждъ, Господи благослови нам пиштѹ — Благодареніе по вечери: Възвеселил ны еси итд.; Благословенъ еси Христе Боже наш . . .

Послије тога иду Молитви на санъ грѣдѹштим мірским чловеком. Прежде да знаменает се крстним знаменіем трижд, и глаголи сіе: Въ име отца и сына и светога дѹха, аминъ. И біе въ прьси .г.-жд да глаголѥт: Боже, милостивъ бѹди

мнѣ грѣшномꙋ. По сем смѣрено стое да глаголют: Слава Богꙋ единомꙋ въ троицы светѣи славимомꙋ отцꙋ и сынꙋ и светомꙋ дꙋхꙋ и нынѭ и присно и въ вѣки вѣкомъ аминъ. Молитва ради пречистые твоее матере и въсех светых твоих, Господи Іисꙋсе Христе, Боже наш, помилꙋй насъ, аминъ. Слава тебѣ Боже наш, слава тебѣ. Царю небесны, оутѣшителю, светы боже, пресветаа троице, Оченаш, Господи, помилꙋй .ві. Слава и нынѭ, Пріидете поклоним се .г.-жд. и ѱалом .и. Помилꙋй ме, Боже! — и абіе тропари сіе благодарніе (има их три), за којима долази молитва: Боже вѣчны и царꙋ, Молитва къ прѣсветеи богородице, Молитва къ светомꙋ аггелꙋ хранителю, Слава и нынѭ, Господи пом., Оче благослови, Молитва ради прѣчистіе ти матере и въсех светых твоих, Господи Іисꙋсе Христе, Боже нашъ, помилꙋй насъ, аминъ. И абіе: знаменает се крстным знаменіем и ниско кланѭе се и біе въ прьсы, и глаголи молитвꙋ сію: Боже милостивъ бꙋди мнѣ грѣшьномꙋ. На одаръ же възлюгъ, глаголи стихи: Огради ме, Господи, силою частнаго и животворештаго крста, и тѣм съхрани ме ѿт въсакого зла. Възлегъ же да глаголют: Въ име твое, Господи Іисꙋсе . . . Оуснꙋти же хоте глаголи сіе: въ рꙋцѣ твои, Господи Іисꙋсе Боже . . . И тако размишлꙋй како Господъ нашъ Іисꙋсъ Христосъ грѣх ради наших на крстѣ за въсе оумрѣ, и съ миром оусни. Или Сѵмволъ, исповѣданіе православніе вѣры единые светые съборніе и апостолскіе въсточные црквы, иже въ светых оца нашего Аѳанасіа патріарха алеѯандріискаго: Иже хоштет спасти се.

Послије тога на другој страни л. 24 налазе се Десѣтословіе или десет заповѣдіи. Иза десете заповијести иду Двѣ заповѣди, въ них же съкраштеннѣ съдржит се вьсе десетословіе и въсъ закон и пророци высет, Маѳ. глав. кв. зач. чв.

Пошто је и то показано, иде Шестъ съвршенства новаго завѣта.

За овијем иду: Седамъ съмртных грѣховъ лютѣйших; Седам дѣлъ милосрдіа кь тѣлꙋ присаваꙋплших се; Седам дѣлъ милосрдіи дꙋховных; Девꙗтъ блаженстав Іисꙋ Христом; Приказаніи црьковных .з. како христіаном жити требꙋет. Та приказанија, или, како по врху страна пише, повелѣниꙗ новога завета трају до друге стране листа 34.

На поменутој страни долази: Сіи ꙗст брой до .р. тысꙋщъ. Из њега ћемо изнијети бројеве од хиљаде, јер су остали познати. Ево их: ҂а҃, ҂в҃, ҂г҃, ҂д҃, ҂є҃, ҂ѕ҃, ҂з҃, ҂и҃, ҂ѳ҃, ҂і҃, ҂к҃, ҂л҃, ҂м҃, ҂н҃, ҂ѯ҃, ҂о҃, ҂п҃, ҂р҃, ҂с҃, ҂т҃, ҂ѹ҃, ҂ф҃.

Послије овога долазе:

Просодіе врьхнꙗе еіже требꙋют Словене.

᾽ оѯіа — ᾽ варіа или тешька (остра) — ᾽ ѡблеченна — ᾽ ꙗили, ᾽ врахіа, — ᾽ ꙋссонъ, или полеръ, — . срока, — , кꙋка, — : двосрочіе, — ; ꙋподіастоли, еже ест питателна, — а се ! ꙋдивителнаа. Ѡ благоти! А се тако. Ѡ богомрьзстіи врази, и подобна сим.

За том прозодијом долази Молитва дѣтем въ начелѣ хотѣштимъ оучити се. Сами да глаголютъ за ꙋчителꙗм: Боже въсачаских слове, въсѣх царꙋ.

Иза молитве иде: Исповѣданіе православніе вѣры иже въ светых отацъ нашего Амвросіа Медиоланскаго и Аꙋгꙋстина Гипонскаго епископѡвъ.

За овијем: Аѳанасіа блаженнагѡ патріарха великіе Антіохіе и Кꙋрилла Алеѯандрьска го изложеніе въ кратцѣ о вѣре въпроси и ѡтвѣти ѡ богословіи.

За тијем: Бꙋкварь словеньских писмен оуставьныхъ и скорописных въ славꙋ въсех творца Господа Бога и въ част прѣсветые дѣвы богородицы Маріи и въсех светых изобрази се имꙋштим ꙋчити се отроком и отроковицам, мꙋжем же и женам писати и еже ѡт сіих писмѣнъ къ дѣлꙋ потребнꙋ възмет се стихи. Нравоꙋчителны сꙋт, да въ

пльзꙋ въсакаа дꙋша въ имены господни пишꙋштїи она и чтꙋштїи спасеніе полꙋчит и благословеніе божіе въ заповѣданном дѣланіи своем на земли и на небеси, сего ради и писано ѥст.

А идѣже въ вѣштех и словах бꙋквара сего недостало ꙋзрит се, ꙗко въ прьводѣланіи, благоразꙋмьнѣ неѡсꙋдне изволи каажды въ приличаство исправити.

По сем въсакъ пиши и чаты сіе въ пльзѣ, бꙋди здравъ и спасенъ въ лѣте дльзѣ, желаю ѡ въсем славꙋ възсилае чловѣколюбивомꙋ Богꙋ и нынѭ и прысно и въ вѣкы вѣком аминъ.

Въсѣх творьцꙋ Богꙋ бꙋди частъ и слава, онь бо людем въсем въдѣла въса оуправа. Писменъ когда кто хоштет, оучи се Богꙋ, моле се за дѣло ими се. Елинскы грамата, словенскіи писмѣна та зде се образꙋютъ. Званство сы сказꙋют како пишꙋть се ты скоро писме добрѣ оуставом, зри въсакь очевисно. Писмѣна сложнаа дадꙋт реченіе, из оных же слово въ все ꙋченіе.

Послије овога предговора или расправе пише црвенијем: Начело иное аза, и слиједи му овај текст у стиховима, но у оригиналу су ти стихови писани један за другим као и проза.

Азъ писмꙋ дльгъ знати.
Видимост въ Адамѣ людей въсѣх сматрати.
Земли ѥст въ частѣх, въ мѣсецах измѣна.
Отроче зрѣти сладцѣ въ самысалъ ѡдѣанна.
Въсѣ міра вѣшти въсак да назирает,
Въ Бозѣ же мысал свою въсꙋ ѡбраштает.
Прысно въ врѣме свое въсако дѣло просит.
Вѣшти потребны въ пльзꙋ приносит.
Из начела юнъ сы въсем добрым ѡбꙋчай се.
Въздѣ ѡ жизьны мꙋдрей оутешай се.
По дꙋши мꙋжай се!

Бытност из Бога стихы пріеше,
Из начела бранъ ѡбытает,

Юных люди жити ѡбꙋчает,
Барабанъ въ пльцѣх времѣ дает знати,
Животна оумным могꙋт помагати.
Чловеком брада ѥст съвршенство,
Младым послꙋшаніе ѥст данство.
Ткати поставъ добьро, юных наказати
Ѡт жазла бо не оумрꙋт
Нъ въ благо ꙋспѣют.

Вѣде писмо въ слозѣ преизредно
Изоученьномꙋ писати нѣст досадно.
Въса видѣніа чловекомъ трѣбны,
Что не бꙋдꙋт по том врѣдны.
Виноград ѩсти людем полазанъ,
Віна пити много не васакъ бꙋди любазанъ.
Бꙋим юным не сладькаа наꙋка,
За свою волю въ вѣригах им мꙋка.
Воинꙋ въсегда имѣти достоит съ діаволом чловекꙋ,
Како преидетъ пꙋтъ къ небесномꙋ вѣкꙋ

Глаголъ писмо иже добро изꙋчает
Се въсем ѩвствꙋет въ слозѣх речъ въсакꙋ извѣштает,
Разꙋмѣй юны ѡ въсаком глаголѣ,
Въ правдѣ не бꙋдешъ ты въ грѣховьнѣмъ долѣ,
Съглаголѥй вѣшти комꙋ и како треба сматрати,
Въ прикладах пльзꙋ възможет имѣти,
Лѣти въ блаженствѣ въсходи на горꙋ,
Кромѣ мірьскіе мльвѣ, и причестиши се ты небесномꙋ съборꙋ
Никомꙋ же здѣ съмрьтъ и гробъ нѣст страшанъ,
Аште ко добрым жительством ѥст оукрашен.

Добра оучити се комꙋ ѥст охота,
Постигнет того раиска доброта,

И въ діадимах въ благои жизны
Славны расмотрителством, аште ѥст благонравны.
Домомь ли жити, требѣ имъ домостроиство,
Въсакомꙋ знати своих вештей своиство.
Сего бо ради люди разꙋм стежꙋт,
Да ласти въ мирѣ ѕлобою не свѣжꙋт.
Пꙋти въпрашай и обычаем вънемли
Въсакъ ходѣй по въсꙋду, никогда же дремли.

Естли комꙋ добродѣтелъ имѣти,
Въ еѵаггеліе дльжно томꙋ сматрати,
Добродѣтель же юна въ десных те ставит,
Съ старими людми его прославит
Въ ком доброта ѥст, въсе вѣшти емꙋ въ дивост,
И оуспѣетъ въсакъ сей[1]) въ небесны живот,
Юным и старым въсе ѡ ѩстію таштати се ѥст,
Ѕлобъ грѣховных въсегда тѣм ѡпасовати се достоит

Жених и жена животное словесно
Съпрегьшіи се въ блазѣ проводет жизанъ десно,
Родеште чеда люде ꙋмнѡжают,
На славꙋ Богꙋ землю населѧют.
Съ благыми люди безбедно ѥст жити,
Зліе же мнѡго ихъ имѣютъ вредити.
Оусрьдно врьвъ натегай въ благое,
Жазлом прогонѧй въсе въ мірѣ сем ѕлое.
И пріимет благіи жребы въсꙋдꙋ
И прейдешъ въ житніцꙋ небеснꙋ ѡтсꙋдꙋ.

Число шест (.ѕ.) потребне въ вештех и лѣтехъ
За ѕлобꙋ и казны на старых и дѣтех.
Ѕвѣзда блистает въ своей мѣре въсака,

---

[1]) Тако.

Ѕвѣздочатцꙋ смотрит въ небѣ знака.
Когда что бꙋдет въ божіей воли,
За дѣла въсака намѣрает долꙋ на земли
Ѕѣліе ꙗсти грѣховьны ѕмій тебѣ не вредит,
Зеница водꙋ въ мѣрꙋ здравствіа ради да пити зрим.

Землꙗ вештъ крѣпька богомъ сътворен'наа,
Ни на чем же словом его оукрѣплꙗенна.
Звонацъ глашает вештъ и времѣ,
Златица лагчитъ въ слꙋчаꙗх зліих бремѣ.
Завѣса ѡт гласа чꙋж'дих свою вѣштъ закланꙗти,
Орати землю въ корѣ оучи се
И людем слꙋжити въ дльзѣ не лѣни се!

І же право писати нꙋждъно,
Повѣстъ ѡ писцѣ слꙋшай неꙋтрꙋждно.
Добродѣтель бо хвалы въсѣхъ доводитъ,
Въ чловѣцех съмысалъ чисть въ вѣштех породит
Новое лѣто індиктіѡн ѡбрештеши,
Въ небѣ по съмрти здѣшних не възал'чеши.

Иконꙋ светых зрѣвъ паметно веди се,
Из млада бо·іго добро въсакъ понесы
Чистотꙋ съхранꙗй въ своем тѣлесы,
Источником благым бꙋди напаꙗемъ,
Езыком къ въсем тихым въ пльзѣ людіе въси почиют,
Въ мѣсто имены примлꙗет се (иже)
Съблюдаей се ѕлобы, не свернет се ниже.

Како кто хоштет видом сіи познати,
Въ прьвіих вѣштеи сих бꙋдет то писати,
Кꙋти сꙋт въ мори, кꙋпариси на сꙋши
Юны, въ разꙋм ѡтврьзай твое ꙋши!

Ѡтложи присно ѡт себѣ таштетные трѹди
И недосѣгы, и ѡтвргнеши ѡт себѣ поношенiа вражди,
Звоно слѹшай и твори въ небѣ дрѹгы.

Люби въ съгласѣ добры бывают,
Любов житѣлство въ людех оустрѡѥт.
Ладiю прави себѣ самаго
Мыслномѹ лавѹ не ѩвлѩй се безьорѹжанъ благым дѣлом наго,
Лилiѡм трава цвѣтом преизреднаа,
Юноше, не дѣлай дѣла смраднаа.

Мисли юноше и пиши мислѣте,
Како би жити тебѣ въ благом лѣте,
Мѹтрѹ здѣ носет части достоины
Мача боет се въ мерилѣхъ ѕлобьны.
Медведъ въ мрежах вражiих люди,
Грѣхом ловимы ты ѡпасен бѹди.
Мравiи въ трѹдѣ сы свой дом пльнит моштьно,
Мишъ да не прѡѥст похоти, и ѡкрадѹт благоѹмiе вразы
въсеоштны
Монисти людем въ оукрасу,
Слѣдѹй оучештим тебѣ добрѹ гласѹ.

Нашъ напишет кто и въ прiемствѣ бѹдет знанство,
Дѹша спѣшит се въ небесно граждáньство.
Богъ нашъ въздѣ сы въсѣх благъ испльнѥт,
Чловекъ чрез нос ѡбонѥт.
Оумомъ кто здравъ, ногама бѹди болномѹ носило,
Ножем не дрьзай, въ инѹ бо потребѹ он ѥст.
Наѣви въ дом възми, въ потребѹ пригодет се
Нетопири же ѕлобъ ѡт себѣ да истребет се.
Где ли камо идеши, смотри где сѹт наши люди въ блаженьствѣ,
Рай села ваши дрѹзи ва мѹжастве.

Онъ зри оком тѣлесным,
Инъ вѣкъ онъ васегда мисли ꙋмом дꙋшевьным.
Орьлово зрѣніе ємли,
Овце же смѣреніе недремлєнно стежи,
Оумъ твой на ослꙋ стырай,
Въ книжно ꙋченіе ꙗко осалъ здѣ не лѣни се,
Възми орало, въ дѣле трꙋди се из млада,
Да свободиши дꙋшꙋ ѿт врага и ада.
И по трꙋдехъ сладко овоштник оузриши,
И въ благых вѣчных наслажденіе пріимѣши,
Аште не лѣнив зде пребꙋдеши.
Оком чꙋвьство стрѣжи, грѣхъ его не докꙋчит,
Оуманъ чловѣкъ въсем благъ ꙗко оръганъ звꙋчитъ.

Покой ѿт трꙋда въсако ꙗст знати,
Егда и пером писати.
Пардꙋс желаньны въсем любимы людем пꙋштай въ добро,
Полатꙋ срдца въ постѣ тѣло оусꙋшай.
Стрѣлꙗй къ Богꙋ мыслію своею,
Онь те опоꙗшет силою своею.
Чистотꙋ въ ѿбьви пꙋгвица затегнет.
Аште планти грѣха, кто свобод ѿтбѣгнет.
Праштею молитав враги побѣждати,
Питици же бѣсы не имꙋт ти стꙋжати.

Рци писмо се и глагол рци творит,
Рꙋка штедра въсем добро наводит.
Ризꙋ възам, рогъ не възноси,
Смѣренных блаженствъ оу Бога проси.
Дꙋшевна бѣлост не боит се громꙋ, рѣшето потреби,
Гнилꙋ стрьтивост ѿт себѣ отребы.
Събери рѿтквꙋ и репꙋ,
Сѣй въ народ милост богатꙋ и слѣпꙋ.

Въ правьдѣ без порока походи,
Въздѣ въ любви оусрѣтнѹт те лицъ породи.

Словѣ и дѣлѣ въсаком юнъ сы зри свое срдце,
Да не бѹдеши двоедѹшьства двѣрьце.
Сапоги босъ ѡбѹвает въ крѣпост
Въ сѣт грѣховнѹю ногъ да не пѹштает
Сасцем оученіа питай се въ словѣсех,
Стакленицъ и сковрад въ излишаствѣ ѡшай се.
Ꙗко слонъ въ дѹбравѣ без дѣла не ѹнивай,
Свѣштьникъ поставал снопъ дай рѹкоети,
Не бѹдеш въ старост стрѹчца заимовати.

Тврьдое слово дѣет постоꙗнство,
Не бѹди въ людех бездѣлны въ прекословство,
При старіих наѹчи се тврьдо жити,
Тако и иных можеши оучити.
Небесно царство сматрай изредно,
Гдѣ аггели ты въ пріазанъ милосрдіи.

Оусерезъ женам и оузда ꙗзыкѹ,
Кто ꙗст невъздржанъ, предстанеши обиди,
Оудицы грѣха стрежи се,
Оужем съблазнѡв, прошѹ, не свѣжи се,
Слово закона поставлꙗй въ твоем оусѣ,
Дрьжи въсе оуды въ мѹдростнѡм ѹбрѹсѣ
Богъ чловѣки таковіе любит,
Трпѣштим въ правдѣ въздѣ маздѹ сѹгѹбит.

Ферьтъ ꙗст въ ꙗзыкѹ словенском
Знает строиство въ дѣле древнѣнском
Фініхъ ꙗст древо, фініхъ же и птица,
Въ разѹм сътвори господнꙗ десница.

Въ філософіи назирай въсе вѣшти,
И свободиши се ѡт грьдостные пешти;
Фенѥръ добры съмысалъ носи въ дни и ношти,
Фелон и фіанъ въ радост мошти.

Хиръ въ писмах знай хѥрꙋвіи писати,
По сем оузриши, и хлѣбъ съ трꙋдом брати.
При хлѣбѣ и ризꙋ, людеи ѡдѣаніе,
Хльмъ добродѣтели въ пльки хорꙋгьви стави,
Да бꙋдеш въсем любимы по морꙋ и по земли,
Въсак своих дрꙋгѡв ишти.
Въсе вешти далъ Богъ чловекꙋ въ потребꙋ,
Да въ всемъ славит его и течет къ сꙋштьномꙋ вѣкꙋ.

Ѡтъ съ тврьдом въ речи имѣют разност
Ѡт кого печалъ въ людех и досадност
Дѣют, ѡт Бога милост, ѡ сем благодари
Како би пред ним жити, где въсегда говорит.
Ѡбрꙋч готовъ дрьжи любьве нерастрьзаньны,
Бꙋдешъ частанъ и слави избрананъ,
Вѣчьнаго блаженьсвта ѡт юны да чаеши,
Пріетво где възмѣши, да его величаеши,
Остенъ лѣнивꙋ ослꙋ съдѣла се,
Оумнꙋ же и бадьрꙋ се не згодит се.

Каковы сꙋт ци, въ писменном зри слозѣ,
Въ благодарствѣ васакъ бꙋди Ботꙋ мнозѣ,
Въ црквъ оучештаи, та бо небо земльное,
Въ цвѣтах житѣлство расмотрай травное,
Какѡв ѥст цвѣтъ, расцвѣтай свою добродѣтѥлъ,
Бꙋдеши небом съ светими владател.
Въ цѣвьницꙋ дꙋха мошто ти играти,
Аште мꙋдрꙋ пѣснъ имаши слагати,

Не красны пѣсны сѹт ѿт чловѣк грѣшных,
Егда не имеют ѹчены оутѣшних.

И чловѣкъ чрьвъ ѳаломскіи назва се,
Чрьвъ пиши, пак мысли ѿт которые матеріе ты сазда се,
Чашѹ оученіи юным почрпати,
Словесъ благіих дльгъ чртѹ съблюдати,
Въ члнѹ разѹма въ книгах проплавѹй се,
И людем разѹмьным въсегда пріѿбштай се,
Чеснока грѣхѿв въсакъ не въкѹшай смрада,
Чшагъ пльнъ добраго свободит те ѿт дѹшевнаго глада.
Чрешьнѧ древо ѧгоди раждает,
Пріимет въ ѧстіе кто въ разѹмѣ ѹспѣвает.

Шишакъ, безкоса въ полю въ нѹжди,
Юноше, бывай людем въсем въслѹженъ.
Ѧко шаръ въздѣ плодит се, тако ты въсакой слѹжбѣ такай се,
Въ игрѣ и шамати не велми съчитай се,
Без нѥе моштьно ти имѣти забавѹ,
Такмо въса твори въ божію славѹ.

Кромѣ штита нѣст моштно въ бранех вѣштати,
Оученіем может на въсаком мѣсте васакъ ѿт въсѣхь заштиштати се.
Штипцами свѣште въ ѧсност ѿтирают се,
Юниж образом свѣтлы въ чистотѣ бывают,
При людех разѹмьных при штитах седѣти
Не велет имъ штети въ грьдости имѣти,
Словеса же мѹдрым стары и сѹдіе смѣрают
Въсакомѹ дѣлѹ въ мѣрност поѹчают,
Въсем оумьным дѹшам штит ѥст законъ
Цвѣт имѹт быти въ раи сладьковонныи.

Писмо зде еръ тако образ носит,
Въ слогах реченіи въ писмѣ мѣста просит.
Гдѣ Богъ въ началѣ кою вешть оустроилъ,
Таи бо юноше въсе съмотривьностъвом ѡкроилъ,
Въсакой бо вешти и времѣ дает се,
Нъ како комꙋ добрѣ повѣдает се.

Еръ въ словѣ дебѣлъ мѣсто занимаетъ,
Смѣренъ чловекъ въ небо достꙋпает,
Еръ танько словит въ произносѣ гласа
Въ беседи же ѥст въсакомꙋ знанство и оукраса,
Тѣм млада дꙋшо, егда еръ пишеши,
Танкости въ съмислѣ въсегда да възыштеши,
И бꙋдеши въздѣ мѣсто ты имѣти съ оумом
И на преднѥм месте седѣти нестидно,
Тачію носи трꙋдь твои въ наꙋцѣ,
Често възноси въ молитвах къ Богꙋ рꙋцѣ.

Ѩхати комꙋ по жизны сей полю,
Размишьлѥй присно зде божію волю.
Въ началѣ ли кто иных потребꙋет,
Въ средствѣ лы кто или въ концы начела възыскꙋет,
Въ кꙋпност Богъ свѣза оуды въ тѣлесы,
Распры не быти и писменъ въ словесы,
Въ лѣпоте въздѣ, чловече, бꙋди,
Да възвеселит ти се срдце и грꙋди.

Юности трꙋды лѣпо ѥст давати,
Въ старости бꙋдет въсакъ ѡтпочивати.
Ю бо предꙋчиньно въ слѡг и въ подчинствѣ слꙋжит,
Юны быв празанъ, въ вѣкы тꙋжит.
Аште что потребьно, пренебрѣгает,
Добра быти въ нѥм никтоже оуповает.

Ѡ юны, старых людѣх ты држи се,
Въ забавах с ними въздѣ быти таити се,
Въ подчиньствѣ быв юнъ, въпред седает,
Притчи словеса вешт и времѣ знает.

Кто ѡтзовѣт се, ꙗ, въ каковѡм дѣлѣ,
И писмо зрѣв ꙗ, познают его въси смѣли,
Ꙗзыкъ оудъ вь слово създанъ оумъ носити,
Ꙗзыци различны въ странах говорити,
Држати ꙗзык ѡт ѕлобные страсти,
Ꙗстребъ въздꙋхом, ꙗзъ водою ходит,
Ꙗштꙋрькы, гꙋштерицы въсаки въ домꙋ да не плодит,
Оубо пишей ꙗ, васакъ вѣранъ скажи се,
Чловѣкъ зде сꙋштъ, раꙗ не лиши се.

Ѳитꙋ потребьно съ фіѡм въ писмѣ знати,
Где въ именах и писменных числах писати,
Сиплива ѳифа въ произносѣ гласѣ,
А юны оуманъ любазна оукраса,
Навикнет ли кто жити зде въ покорьствѣ,
Въсакіи вѣшты хоштет быти въ дозорьствѣ
Пачеж самъ себѣ въсхошти сматрати,
Чесо хоштет Богъ ѡт тебѣ питати.
Сътворенъ еси ты оумословесанъ,
Прославлꙗй творьца, въ рай бꙋдешъ вънесенъ.

Видъ писмены ѯи сицев показꙋютъ,
Грчаских именъ въ слозѣ ѡбразꙋют,
Славене[1]) пишꙋт и Грьцы то въ честе,
Събирай, съчитай въсакъ пльзи въ твоꙗм лѣтѣ.
Дꙋша съ пльтію въсако разлꙋчити се,

---

[1]) Тако.

И пакы имат на вѣкъ единити се.
Въ добродѣтельных лѣтех искуси се,
Ѿт случаевъ зліих въ молитвѣ крѣпи се.
Богъ же благаа готов ѥст давати,
Молештее же се ѿт скръби изымати.

Юны, писати ꙗ не ѿтрицай се,
Въ паметех светых въ небо ѹправлꙗй се,
Занѥже въ житіе свето ты еси оустроенъ,
Ходи разѹмно въ мѹдрости оузброенъ,
Сѹштее надежди въ вѣкы не ѿтпадеши,
Еште и дрѹгіих къ Богѹ привѣдеши.

Еръ съ ижем въ слозѣ еръи творит,
Трѹдно без еры мнѡгіих словъ говорит.
Ѿ чловече, смотры въ въсаком дѣлѣ меры,
И исплъниши се частности и вѣры,
Вѣра ж' наслѣдство даст небесны горы,
Въ истинѣ ты въсе люде подпорай,
Въ небѣ хотѣѩи бѹди въсакъ въздръжанъ,
И не бѹдеши бо мѣста сего ѿтврьжен.

Въ писмах славан ѥст ѵпсилон дрьжит се,
Въ грчаскіих разѹм тою различан ꙗвлꙗет се,
Въса писма кто изѹчит писати,
Разѹмѣй въсегда изреданъ быти,
Потрѣбы тѣми въсе добрые пиши,
Въ саблазанъ себѣ и вредъ въсегда лиши.
И бѹдеши частанъ за трѹд твои и слѹжбѹ,
Въздѣ бо възмѣши давъ тѣбѣ и дрѹжбѹ.

Послије овога долазе молитвице и призиви: Боже едины, Богородице ѡ дѣво, Небесніи чини, ѿ въси свети — и за тијем, црвенијем словима: Конацъ бꙋквамъ сіимъ.

Послије записа иду двије формуле за „посланіе любовное“ т. ј. пријатељско.

На првој страни 55-ога листа завршује се буквар, а почиње се пророк Исаија.

ОБШТИНА.

ОД

ВЛАДИМИРА ЈОВАНОВИЋА.

Природни закон општинског живота. — Историјски развитак општине.

или

Каква треба да буде општина; а како се она у историји старог и новог света развила.

Човек одкад зна за себе, живи у друштву. Историја незна да су људи ћад усамљено живили.

Друштво је нагон и потреба човека, оно природни закон живота и напредка његова. Шта је човек без друштва? Сама замисао. Човек се рађа и одгајује у недрима друштва; друштвеном потпором стаје он на своје ноге; друштвена помоћ нужна му је и да би као слободан, могао одговарати потребама живота и напретка.

У природној нужности друштва налази свога разлога и о б ш т и н а.

Већ као скуп фамилија и људи што живе на близу, у суседству, у једном истом месту, општина даје прве и најпрече изворе друштвеног живота.

Човек се мора приближити човеку, па да друштва буде. Приближени људи менују се осећањем, мислима, искуством и знањем; они се траже узајмно кадгод једно другоме затребају, и друштвени живот развија се међу њима као израз свакидање и неодољиве нужности.

У породици, или фамилији, крвно сродство привлачи најближе човека човеку; али сама за себе снага породице

недостиже за потребе живота и напредка. Тек општинском свезом породица и људи може да се покрене прави живот друштва и човештва.

Да промотримо природни закон општинског живота, па онда да погледамо на историјски развитак општине.

I.

Природни закон општинског живота.

Општина, као што јој име каже, представља друштвени живот. Применимо општа начела друштвеног живота на заједничке интересе и потребе мештана, или људи који живе у једном истом месту, па ће нам јасан постати природни закон општинског живота.

Начела друштвеног живота дају се у главноме свести на ово:

У друштву и помоћу друштва човек живи и напредује али живи својим животом, и напредује развитком своје унутрашње собствености. Он представља члана друштва, али као једнина, као личност за себе; он ради са другима и помоћу других, али ради и сам собом; он развија мисли и тежње, али мисли својим умом и тежи својим срцем; он у друштву налази достојанства и славе, али као створење које има свој разум, своју савест, и своју вољу.

Човек неможе сам подмирити све потребе живота и напредка, и зато му треба да се удружи са другим људима. Али човек носи у себи клице живота и напредка свог, и зато треба да својим развитком себе изрази, да својим изразом живи, ди усавршавањем себе напредује. Зашто је природа одликовала човека умом, савешћу и вољом? Да би сам о себи мислио, — да би сам себе опредељивао, — да би сам собом владао и управљао, — да би слободан био.

Што је у природи једнога човека, то је и у природи свију људи. Давши свакоме човеку ум, савест и вољу,

природа је хтела — да сваки сам собом влада и управља, да сваки слободно живи и напредује.

Што је човеку у природи, то је његово право и његова дужност. Као што је слобода у природи свију људи, и као је друштво свима и свакоме неодољиво нужно: тако су слобода и друштво једнако право и једнака дужност за све и за свакога.

Неда се појмити да људи живе у друштву, а да непризнају нужност неког обштег правила, обштег закона, по коме ће се једно према другоме понашати, владати. Без обштег закона, људи могу живити у гомили, али не у друштву; могу представљати усамљеност у множини, али не ону свезу и узајмност што друштво друштвом чини. Признати или непризнати нужност обштег закона, значи за друштво: бити или небити. Колико се та нужност у друштву даје изразити на делу, представити у облику друштвених установа, назива се она јавна, или друштвена власт.

Без друштва човек је само замисао; али нетреба заборавити, да је друштво ради човека. Друштво је израз природне нужности за човека; зато и јесте човек прва и последња цељ друштву. Друштво неможе имати вишег опредељења, него да служи потребама човека. Дакле и општи закон друштва треба да тежи ономе стању, у коме човек најбоље може да одговори потребама живота и напретка, те да буде за што је створен; а то стање опредељује се и разјасњује једнакошћу у слободи.

Слобода значи право и власт сваког човека: да развије и усаврша све што га човеком чини; да буде израз себе самога, и господар од свију дарова и способности, снаге и свеколике унутрашње собствености своје; да по вољи разполаже са оним што својим умом и својим радом привреди, произведе и стече; да се по својој потреби, по својој вољи, и по своме избору састаје и удружује са другима људима, за узајмну подпору, заштиту и одбрану; за своје

и обште добро: да свагда и свугде буде себи самоме циљ, а никада никоме средство и оруђе.

Без слободе једнаке за све и за свакога, неда се појмити друштво. Оно стање у коме људи неби смели да сваки свој ум и своју вољу својом собственом мишљу и тежњом, својом собственом речи и радњом потврде, значило би одрицање и саме човечности у човеку, а камо ли да би се у томе стању могао огледати још и природни закон те човечности, или оно што се зове израз природне нужности људске. Једнакост у неслободи, под притиском, под јармом, незначи друштво, него одсуство друштвене свезе; као што и господарење једнога или неколицине над другима незначи да је сваки себи самоме циљ, него да гомила игра ниску улогу „безсловесног стада“ — под палицом пастира, под стражом паса.

Једнакост у слободи, или слобода једнака за све, хоће да сваки у свима и сви у свакоме слободу поштују; да сваки собом, а друштво друштвом влада и управља; да сви који заједно живе, једнако воде бригу о свему што се свију тиче; да се обште добро сарадњом свију постиже. Једнакост која оставља свакоме своје, појединцу или личности што је лично, а друштву што је друштвено: јесте оно што се правда зове.

По начелу једнакости, по правди, воља свију, изражена обштим гласом, или гласом свију, а на основу слободе, има да буде извор јавној власти, основно начело обштем закону друштва.

Као извор јавној власти, обшта вола јесте закон закона у друштву.

И тако: закон је то што му име каже, само кад је донет слободном вољом свију, и докле зависи од те воље. Или, као што се слободан израз обште воље оснива на правди, може се рећи: закон је законит само кад осветшава правду.

Закон који би носио то име, али који неби освештавао правду, који неби изражавао обшту вољу, или би престао зависити од ове, — такав закон противан је свести о природи друштва; он незаслужује да буде обште признат, и да влада друштвом.

Друштво које би признало над собом закон што неосвештава правду, и што недолази и независи од обште воље, одрекло би се тиме себе самога, и престало би бити друштво.

Има их који доказују, да човек у друштву мора жртвовати нешто од своје слободе, од свога права, да би остатак одржао и уживао То доказивање оснива се на кривом појимању слободе и друштва. Човеку је нужно друштво да би се одржао, развио и усавршао у себи и у роду своме. А слобода, као што је напред определисмо, управо значи природни закон живота, развитка и усавршања човечијег. Без друштва човек неби могао употребити слободу своју; али, и друштво без слободе не би било друштво. Истина, у друштву људи морају нешто на друштвену свезу приложити; али, те обвезаности, ти прилози незначе да се нешто од слободе жртвује, да се одрече неког права, него напротив значе да се даде могућности човеку да осигура, и да као што најбоље уме употреби своју слободу, своје право. Ако би човек и без друштва могао имати слободе, зашто би онда требало му друштво? Зар да би смањио своју слободу, окрњио своје право?!

У правоме друштву обвезаности морају бити једнаке за све, и тада оне незначе да слепо зависе сви од једнога, или већина од мањине, него значе узајмност, по којој сваки свима и сви свакоме на услузи и од користи јесу.

Криво схватање слободе и друштва наводи неке, да и јавну власт замишљају као противну слободи човека. Слобода човека хоће да сваки своја лична својства, своје дарове и способности подпуно развије и усаврша, и да сваки као што најбоље уме и може ради за подмирење својих човечан-

ских потреба. А јавна власт, која извире из обште воље, има бдити, да радња свакога буде у сагласности са радњом свију; да сваки свима и сви свакоме буду од користи, а нико никоме од штете.

Како управо стоји јавна власт према слободи, то је јасно разложио познати Инглески публициста, Ц. Стјуарт Мил.

„Има један круг радње (говори он у својој књизи о слободи — On Liberty), који обухвата сав онај део живота и владања једне личности што се само те личности тиче, или ако се и дотиче других личности, то бива само са слободним, вољним и неварљивим саизвољењем и учешћем њиховим. То је прави круг човечије слободе. Тај круг обухвата прво унутрашњу област свести: слободу савести, слободу мисли и осећања; неограничену (абсолутну) слободу мнења и чуства на свакоме пољу, практичном или умном, научном, моралном или богословском. Могло би се помислити да слобода израза и објаве мисли припада другоме кругу, почем она долази у онај део владања који се тиче и других. Али, та слобода јесте онако иста важна као и слобода мисли, и као што се већином оснива на истим разлозима, она се у делу неда оделити од ове (од слободе мисли). Друго што се непосредно личности тиче, јесте слобода укуса и радње, слобода да удешавамо наш живот према нашем карактеру, да чинимо што нам је воља, подлежући последицама које би отуд дошле: да то чинимо, а да нас у томе неспречују наши сагрђани, ако им то ненаноси штету, па ма им се чинило да је наше владање непаметно покварено, или зло. Треће што слобода сваке личности собом доноси, јесте: да се човек у границама личне слободе удружује са другима људима, да се удружује за све цели што неправе штету другима, предпостављајући' да су пунолетни они што се удружују, а да нису натерани, и преварени... Једина слобода која заслужује своје име, јесте:

да сваки води бригу о своме собственоме добру на свој собствени начин, докле неби покушао да одузме слободу другима, или да их спречи у ономе што они раде за своје добро... За људе је од веће користи да трпе једно другога, да сваки живи онако као што се њему чини да је добро, него да се сваки натерује да живи онако као што се другима чини да је добро."

А где почиње јавна власт?

Ц. С. Мил одговара:

„Сваки који живи у друштву, под заштитом друштва, дугује неку накнаду за ту заштиту; а и за живљење у друштву неодољиво је нужно, да се сваки држи извесног правца владања наспрам других. Владање то своди се на ово двоје:

1) „да нико недира у туђе интересе, или у туђа права;

2) „да сваки чини што је дужан, и даје што је нужно за одбрану друштва, или његових чланова, противу неправде и немира.

„Који не би хтели да испуне те услове, друштво је властно да их натера. То није све што друштво сме. Што која личност ради, то може да буде на штету другима; или нека личност може радити што, а да се необзире колико је дужна за потребу благостања других. У томе случају ту личност може да казни јавно мнење, ако и не закон. Чим који део владања једне личности засеца штетно у интересе других, друштво треба да учини правду. А да-ли ће обште добро бити подпомогнуто посредовањем друштва, или неће: то питање отвара се за већање. Али, таквоме питању неможе бити места, ако се владање једне личности недотиче ничијих других, него само њених интереса, или ако се оно немора дотицати интереса других људи, осим ако ови хоћеју (предпостављајући' да су пунолетни и здраве памети). Накратко, за своју радњу личност неодговара друштву, уколико се та радња нетиче ничијих других, него само

њених интереса. Једино чиме друштво може властито изразити да одобрава, или да неодобрава владање те личности, јесте: да се овој даје савета и поуке, да се она убеђава, или да је се клоне други људи, ако ови налазе да је то нужно за собствено њихово добро. Личност је одговорна за све што чини на штету другима; а друштво је сме подвргнути законитој казни, ако је ова нужна за његову заштиту.“

По своме позиву јавна власт сва је ради слободе. Она треба да буде снажна, али под условом да своју снагу употреби на заштиту и на одбрану слободе. Власт неможе доћи у противност са слободом, осим ако се изметне у насиље и неправду. Али тако изметнута власт престаје бити израз обште воље; јер обшта свест неможе никад бити противу слободе, која је право и интерес свију. Ко би хтео да неограничено, или абсолутно, господари над другима, или да мимо и противу обште воље влада и управља друштвом, тај би већ тиме дао оставку на законити власт. Сваки у друштву има право, да се одупре господарству које се одпаћује од обште воље, и које у деспотизам и тиранију прелази; а сви су дужни радити да се власт сведе у границе у којима ће бити чуварка и бранилица слободе, једнаке за све, јемство и штит за правду.

II.

Као представница друштвеног живота, обштина мора одговарати природном закону друштва.

Слобода једнака за све и за свакога треба да буде основно начело, а обште добро циљ обштинскоме животу, као и друштвеноме у обште.

Све што се само личности тиче, треба оставити личности; обштина нетреба да опредељује човеку како ће он у своме дому живити, или шта ће мислити и веровати. Мешање обштине у лични живот човека, било би повреда личне сло-

боде, пасиље и неправда. Живити по пропису и под надзором обштине, значило би за човека небити господар од себе, него служити туђој вољи. Унижење човека до оруђа туђе воље јесте увреда за човештво; то је злочинство које здрави разум и наука осуђују.

У обштини, као и у друштву уобште, јавна власт јесте законита само кад извире из обште воље, и кад освештава и ујамчује слободу и једнакост у слободи, или правду. Она треба да представља скуп права и дужности, скуп интереса свију оних који у обштини живе.

Сваки има право да буде слободан, и дужност да поштује слободу других; отуд и обштини власт да, по мери своје снаге и својих средстава, чува и брани слободу свију. Сваки има право да слободно живи у обштини али и дужност да чини и даје што по правди треба да учини и даде за обшту циљ: отуд и обштини, као скупу свију, власт да разрезује и сабира прирезе и порезе за обшту циљ, да управља и располаже обштинском благајном, обштинским добрима и приходима. Сваки је властан опуномоћити другога да у име њега и за њега ради неке послове његове; отуд и обштина има власт да избере представнике и званичнике којима ће поверити оне послове, што их они који сачињавају обштину, немогу сви у скупу радити. Обштински представници и звáничници могу радити у име свију и за све само оно, на што их сви — на основу слободног избора и обштим гласом — овласте. Којима друштво повери да управљају јавним пословима, ти остају под контролом свију, и јесу одговорни за све поверене послове. Обштина, као што је властна да неки део своје власти повери коме хоће, властна је и да одузме што је коме поверила. Право свију који живе у обштини, да контролишу управу обштинских послова, и да се брину о свему што осигурава слободан живот и напредак њихов, то право даје обштини власт да бди над оним стањем друштва, у коме сви могу јавно разговарати се и договарати

о судби свију, могу живом, писаном и штампаном речи казивати мисли своје о начину уређења и управе општине, као и о свему што се свију тиче. За добро уређење и за разумну и поштену управу општинских интереса, јавност је неодољиво нужна.

Питање је да-ли снага и средства општине достижу за све потребе друштвеног живота, који она представља.

Један од битних услова општинског живота јесте становање на близу, у истоме месту. Дакле и снага и средства општине, саме за себе, своде се на изворе места. Али, потребе човека развијају се и шире даље, него што обично допиру извори једног места. А чим се оне разгранају и размноже толико, да им снага и средства општине немогу држати равнотежу, настаје нужност да се рашири друштвена свеза. Таквом нужности разјасњује се и развитак друштва до облика **држ а в е**, која уједињеном снагом разних општина постиже оне користи, за које извори, снага и средства ни једне општине за себе недостижу.

Како стоји општина према држави?

Што смо напред казали о друштву у обште, то важи за државу као и за општину. Сва је разлика у размеру. Општина је скуп становника једног места, а држава скуп разних општина; општина почиње од личности, држава од општине; општина посредује свезу између мештана и државе; држава између људи и човештва.

Као што човек треба да призна власт општине, да би на општинском огњишту нашао снаге и заштите коју сам неби могао себи дати, кад би усамљено живео, тако и општина треба да призна власт државе, да би њени грађани имали и оне снаге, и оних јемстава за слободу и напредак, што им општина сама за себе неможе дати.

По природи ствари снага и независност, па дакле и власт општине, налази на делу своје границе у границама места. Изван граница места тек уједињена снага разних општина,

или снага државе, може да осигура и личности и општини користи што оне саме за себе постићи немогу.

У природи државе, као уједињене снаге општина, није никако да она у самој општини чини оно што грађани појединце или као општина за себе учинити могу, него само оно што они ни појединце ни као општина немогу да учине за општу слободу и општи напредак.

У питању како стоји општина према човеку и према држави, ваља дакле разликовати: шта је лично, шта мештанско (локално), шта обште (народно, државно). Свакој личности треба да буде слободно све што се само те личности тиче; свака општина нека је самостална и независна у свему што се само ње тиче; а држава да обухвати све што се тиче обште свезе друштвене, што је од интереса са све општине и грађане, што се општи интерес зове. Другим речима: сваки човек јесте господар од себе; свака општина јесте властна од свега што се тиче места које она захвата (што је локално): а држава бди над оним што је народно, обште, или што се свију тиче.

Нека општина црпе своју власт из обште воље, а на основу слободе и правде, па је она у своме хатару подпуно властна да сама води бригу о себи, и да управља својим интересима. За то говори сама природа ствари. Они који живе у једноме месту, имају нешто заједничко, општинско, што се нетиче других места; па је и праведно да се они сами брину о томе што се само њих тиче. Свакоме своја брига. Да бригу једне општине деле и они који неделе интересе те општине, томе нема разлога.

Неимајући ни од кога споља зависити у својим унутрашњим пословима и својој унутрашњој управи, општина је властна: да сама бира представнике и званичнике своје, и да им одређује плату; да сама разрезује и сабира порезе и прирезе у хатару своме; да сама води бригу о добрима, о приходима и потребама својим; да сама одржава јавни

ред и мир на огњишту своме; да сама бди над чистотом јавних нарави, над јавном здравствености, и над свима интересима места. Установе јавног доброчинства, јавне болнице и делење помоћи сиромасима; тржишта, друмови и друга средства и установе за јавни саобраћај; чистота, осветљење и калдрмисање улица; доводење потребне и одводење непотребне воде; моралност јавних забава и јавног проводења; наткратко, све што се тиче само оних који живе у једноме месту, све је то предмет обштинске бриге — у границама снаге и средстава обштине.

Обштина је властна да слободно и независно ради све што се само ње тиче; али, ништа мимо тога.

Што се тиче целокупног народа, или свију обштина и грађана, што једну државу сачињавају, о томе држава бригу води.

Начело узајмности што све делове народа срођава, и у неку целину сједињава, нужност која обштине доводи у ширу свезу државе, право свију да заједно воде бригу о ономе што се свију тиче, — доносе собом да држава, као скуп свију, бди над обштином, и да допуњава радњу ове, свугде где обштински извори недају колико треба снаге и средства за слободу и напредак, за подмирење потреба људских.

Казалисмо да јавна или друштвена власт црпе своју законитост из поверења свију, из обште воље, на основу слободе једнаке за све. Дакле, и држава има признати свима обштинама, као и свима грађанима, једнаку слободу, једнако право, те да своју власт обштом вољом потврдити може.

Држава има да заштићава и брани обшту слободу и напредак, обшти интерес. У тој цели она може, слободном вољом свију, доносити законе који ће за све једнако важити, законе обште.

Сваки човек, као господар од себе, има право да се удружује са другим људима за обште добро, и да слободно уговора с њима услове за међусобну свезу и узајмност.

На што сваки човек право има, на то имају право и сви у скупу. По томе основу и општи закон има определити и утврдити одношаје између општине и државе, као и све друге услове и јемства за слободу и напредак свију.

Узев једнакост за основно начело, општи закон треба да определи права и дужности општине и грађанина, као и власт и дужности државе. Једнакост собом доноси узајмност, по којој нико неможе имати права без дужности, ни дужности без права. У правој једнакости и узајмности право и дужност недаду се оделити једно од другога, они су као лице и наличје једне исте битности. Према томе и дужности грађана наспрам општине и државе, имају се мерити правима које им општина и држава ујамчују. Преко те мере грађани недугују ништа ни општини ни држави, и ове немају ништа од њих тражити. На исти начин мере се и дужности општине спрам државе, тако да држава нема спрам општине више власти, него колико јој је нужно да би осигурала и ујамчила право, слободу и напредак свију.

Друштво као што је властно да даје обште законе, властно је и да бди над извршењем њиховим. У томе смислу и држави се признаје власт да законе обште у поштовању одржава. Држава је властна да чува и брани слободу свију, да бди над општим интересима; али, њена власт несме се изметути у насиље и неправду. Она несме допустити, да се повреди општи интерес, да се име и власт општине употреби противу народне целокупности и на општу штету; али она несме на себе узети да сама решава општинска питања, и да сама управља општинским интересима. По крајњој нужди, може се трпити да држава и заустави неки општински посао, или да уздржи општину од неког предузећа; али, она није властна да укине или суспендује саму установу општине, да сама бира представнике, или поставља званичнике општини.

Само у границама правде, на основу закона донетог слободним гласом и обштом вољом народа, и само онако као што закон наређује, може држава обштину на дужност опоменути и упутити. Разлог и убеђавање, савет и поука, обавештење и светлост истине јесу најдостојнија средства за измирење реда и слободе, у народу који себе поји и поштује.

Да држава, или управо они који говоре и раде у име државе, могу доћи и у сукоб са појединим деловима, или члановима државе, то треба да буде предвиђено у обштем закону, и уједно састарано: да се такви сукоби праведно, а што простије и брже, са што мање трошка, дангубе и жртве, а што трајније и подпуније расправе и реше.

Начело једнакости хоће да се код истих судова који суде грађанима, тражи правице и противу злоупотребљења обштинске, као и противу злоупотребљења државне власти.

Ту се, наравно, предпоставља: да судска, као и сваколика јавна власт, извире из самога народа, да овај сам слободно судије бира, па у тој предпоставци хоће се да и они којима се повери обштинска, и они којима се повери државна власт, зависе сви од редовних закона и судова; да сви стоје под контролом јавне правде, и да сваки одговара за оно што учини противно закону.

Да се обштински и државни званичници немогу обтужити и судити код оних истих судова, који суде и другим грађанима; да се „чиновници“ заклањају од редовног суђења, под изговором да се мора искати „предходно одобрење више власти“: такво што може бивати и пролазити само где невлада обшта воља, или где начело правне једнакости није прешло у прави живот. Где једнакост права у истини постоји, ту она влада политичним као и приватним одношајима, ту су „чиновник“ и грађанин сасвим равни пред законом и судом.

Као што може бити спора о праву, може бити и одпора извршењу судске пресуде. То такође треба да буде пред-

виђено у обштем закону, и уједно наређено како да се такви одпори савладају.

Изрећи правицу, а немати снаге да се и на делу правица у поштовању одржи, то би изгледало као да се само снева о правици. Кад се баш мора употребити снага за извршење пресуде која правду изриче, треба је употребити у оној мери, у којој је нужна да би се одпор савладао. Ако је савладати одпор једнога или неколицине, за то може достизати обична снага обштинске полиције. Ако-ли је савлађивати одпор једне или више обштина, једног или више делова државе, онда је нужна знатнија снага. Особито треба имати на уму опасност грађанског рата, који лако може букнути у сукобу између разних делова државе. Обшти закон треба да предвиди могућност и те опасности, па да се побрине како да се она одклони или савлада, тим пре што би грађански рат могао дати прилике да се развије и утврди деспотизам унутра, или да освојачка сила споља земљу притисне. Да би се савладао сукоб који грози да пређе у грађански рат, за то треба тражити снаге у самоме народу. Наравно, народ може располагати својом снагом тек кад сам собом управља. Поверити онима који су на челу политичне или државне управе, да они располажу народном снагом за угушење унутрашњих сукоба, то је опасно. Лако се може догодити да и ови као једна страна буду умешани у домаће сукобе, које народном снагом савладати треба, па онда како да се од њих спасе правда и обште добро, кад баш они располажу оном снагом којом би се од њих бранити требало?! Противу злоупотребљења народне или обште снаге сматра се као најпоузданије ово јемство: да се та снага тек на захтевање законитог суда, и по одобрењу и под контролом сдободног народног представништва, може у покрет ставити. А то предпоставља да је народна снага и у војеном погледу уређена онако, како нико неће имати власти, и неће моћи да ту снагу обрне

противу слободе и правде, противу обште воље и обштег добра.

III.

Двојаки одношај обштине, према човеку и према држави, треба да буде представљен и у обштинском уређењу.

Као скуп људи који живе у истом месту, и скуп заједничких интереса тих људи, обштина треба да сама за себе представља неко огњиште друштвеног живота. А као што целокупна представља један део друге, веће — народне, или државне целокупности, обштина треба да заједно са другим деловима народа, или државе, служи обштем добру.

Да би могла бити огњиште друштвеног живота у своме месту, обштина треба да сједини у себи све услове који су јој нужни, да би своју унутрашњу самосталност на делу потврдити могла.

Пре свега она треба да бројем становника и просторијом хатара буде толика: да може развити обштинску свест и обштинску власт, да може имати своје школе, своје јавне скупове и договоре, своје изабрано представништво, своје одговорне званичнике, своје мештанске изворе за своје унутрашње потребе, своју собствену снагу за свој домаћи живот. Шака људи, прикупљених око једне обштинске куће, или око какве цркве, једва да може избећи жалосну улогу „стада“ под полицом једног незналичког „старешине“, који се слепо повија за силом јачега — па носио овај име државне или црквене власти. У Америци обштине већином броје свака више него иљаду душа, и ту видимо да друштвени живот збиља од свију грађана свој покрет добија, видимо да јавна власт извире из самога народа. И тек тај размер сматра се као довољан за уређење обштине, као друштва слободних људи, којим управља општа свест и општа воља. Испод тог размера, испод броја од иљаде душа, једва да може бити снаге и колико је треба за најпрече потребе

обштинског живота. Неки иду још и даље, па траже да се обштина рашири до размера једне жупаније, или једног округа. У Француској, у 1848. неки публицисте предлагаху, па је и Ламенеј у своме нацрту устава изустио, да сваки данашњи кантон (жупанија) сачињава по једну обштину (Chaque canton actuel forme une commune). Али, ту се заборавља да становање на близу, у суседству, у једном истом месту, јесте један од битних услова обштинског живота. Преносом обштине у главно место кантона, несамо да би се повредило чуство домаће самосталности у становника других места тога кантона, него би се овим местима одузела и могућност, да прикупе и сједине у себи прве и најпрече основе друштвеног живота, те да свако од њих постане неко огњиште умне и политичне снаге. Признавајућ' да би се обштински живот потрео на самоме извору своме, ако свако место неби у себи имало средиште снаге своје, неки су предлагали да се свака, до размера жупаније, или округа, поширена обштина подели на онолико малих обштина, или полу-обштина, подобштина (sous-commune), колико је разних места у жупанији или округу. Али, заменити досадањи назив обштине именом подобштине, а досадањи назив жупаније, или округа, именом обштине, значило би само име променити.

Ваља признати, међутим, да стара Европа, којој су становници понајвише или густо збијени у велике вароши, или редко расути на села, недаје правог размера за утврђење обштинске самосталности. Да се томе несаразмеру доскочи, требало би стару Европу из темеља преобразити. Докле она остаје као што је, једва да се за ојачање малих обштина може учинити више што, него да се споје у једну обштину она сеоца, или засеоци, што једно другоме на близу леже, тако да могу имати заједничких мештанских интереса.

Извори из којих обштина црпе средства своја, треба да одговарају потребама њеним. Те изворе сачињавају по

правилу прирези и порезе које грађани плаћају, и добра којима општина властито располаже. Општинска добра састоје се обично: из општинских домова и зграда што служе на општу корист, као што су: школе, општинске куће, цркве, болнице, позоришта и друге зграде што су о трошку општине подигнуте, или општини уступљене; даље, из пољских добара, као: шума, забрана, ливада, пашњака, испуста, ритова, и т. д. Скоро у свакој општини има земље што као пуста лежи, па и та се сматра као општинско добро. У ред општинских добара, или општинске имаовине, уврштују се и јавна места, улице, тржишта и шеталишта. Колико ће и каквих извора општина за своје потребе имати, о томе треба да се сама брине; а законом има да се ујамчи свакој општини слобода управљања и располагања са имаовином која јој припада. — Искуство је доказало, да није од користи оставити општинске земље да их сваки по вољи употребљава и ужива. Јер тада се сваки граби да што више на своју корист употреби те земље, а нико неће да се брине и како ће се оне у добром стању одржати, с тога се оне најпосле сасвим изцрпеју, те на општу штету залудно леже. А и ко да штеди, и да својим трудом и трошком у добром стању одржава земље, од којих вуку корист и толики други, који неће да деле жртве што се иште да би се та корист вући могла?! У новије време општинске земље или се деле међу грађане, или се с њима располаже онако, како ће приход од њих у општинску благајну тећи. Да се сва земља у општинском хатару подели међу грађане, а да ништа неостане на расположењу општини, то може и да небуде свугде од користи. Где општина нема земље од које би приходе сабирала, ту се све потребе општинске прирезом и порезом грађана подмиривати морају, а колико је и колико места, у којима би се радије оставиле неподмирене и важније потребе општинске, него што би се хтело више прореза и пореза дати! Ако општина има

својих земаља и непокретних добара, то је добро и за оснивање обштинског кредита; од прихода тих земаља и добара могу се издржавати и школе, свештенство и обштински званичници; а могу и друге разне потребе обштине подмиривати. Најпосле, обштинске земље служе као једна свеза више за утврђење друштвене заједнице међу грађанима: оне припомажу да се развије чуство домаће самосталности, повећавају жељу да се одржи обштинска независност, и тако множе моралне интересе обштине.

Даље јемство за уређење обштине као слободног друштва, јесте деоба и распоред послова јавне власти.

Јавна власт извире из обште воље, па од ове зависе правно и сви послови те власти. Обшта воља може делити и сједињавати те послове како за најбоље нађе, може их избраним представницима и пуномоћницима поверавати, и од њих натраг узимати кадгод потребно буде. Искуство и наука освештали су за деобу и распоред јавних послова у друштву, па дакле и у обштини, ова правила:

Сви раде оне послове које је нужно и које могу сви да раде; а послови које немогу и неморају сви радити, и који се боље обављају кад их сви нераде. ти послови поверавају се избраним људима. Па онда, послови који нису међу собом сродни, раде се боље кад се поделе на струке и стручне зналце и вештаке; у рукама истих људи могу се сјединити само они послови, који се дају заједно радити. и који се најбоље раде кад се у свези раде.

Тако је и нужно и могућно, да сви бирају коме ће из своје средине поверити оне обштинске послове, што немогу и није нужно да сви раде. Обштина се неби могла појмити као друштво слободних људи, ако они који плаћају порез и прирез, неби сви слободно гласали коме ће се поверити да решава, на што и како да се порез и прирез троши; или, ако се обштински избори неби чинили обштим гласањем, као непосредним изразом воље свију, из које треба

да извире јавна власт. Питање је само, под којим условом обште гласање може да изрази праву обшту вољу. Ти услови јесу:

1) Да се грађани слободно састају, разговарају и договарају, да путем штампе, писмено и иначе слободно казују једно другоме мисли, искуство и уверење. Тек тако могу се они међу собом као што треба познати, те свестно и савестно определити се за кога ће свој глас дати.

2) Да се они који имају политичну и административну власт у рукама, немешају у обштинске изборе; њихов утицај може лако да смета слободи гласања, па и да је сасвим спречи.

3) Да гласање буде тајно. То је нужно да би се очувала независност гласа. Треба само узети на ум људску природу такву каква је, па да се појми та нужност. Кад се јавно гласа, може овај или онај грађанин лако постати предмет освете, што је за овога или за онога дао свој глас; а и један једини пример такве освете доста је, да би се застрашиле стотине других грађана, и да би се учинило да они неискрено гласају.

4) Да се непосредно гласа. Сви имају право да гласају па и сваки нека употреби то право. Под изговором да сви нису способни за зрело гласање, неки предлажу да се из средине свију изаберу само неки, па да ови у име свију обштинске изборе обаве. Али, ако сви неби били способни да зрело гласају, онда одкуд би они били способни да изберу ваљане бираче, који ће у име свију обштинске изборе чинити?! Само за бирање извесних обштинских званичника допушта се посредно гласање; а то једино из разлога што се извесни избори све боље обавити могу, што је мање галаме а више тишине, тако н. пр. избори стручних зналаца и вештака, за стручне послове.

5) Сви који имају право да гласају у изборима обштине, треба да сачињавају уједињен скуп за све изборе места,

а не да се деле на разне скупове, или тела, од којих би неки овај, а други онај избор у општини обављали. Заједничком сарадњом свију у свима изборима развија се и снажи општа свест о праву и дужности, о слободи и одговорности, свест без које неможе да буде правог општинског живота и напредка. —

Да сви колико их има у општини раде не само бирачке него и све друге послове општинске, то се све мање може захтевати, што више становника општина броји. Само у мањим општинама могу се сви грађани у свако доба прикупљати, да би сви заједно свако општинско питање решавали, и сваки општински посао радили. Али у већим општинама, то није могућно. Ту су потребе, интереси и послови општине многоструктнији и развитији, те се и више размишљања, више времена и пажње, више спремности за њих иште, него што се може имати у гомили свију грађана једне бројем знатније општине. Отуд и правило, да се у већим општинама установе особити органи за оне општинске послове, које немогу сви у гомили радити. Органи ти деле се у главноме на двоје:

1) Општинско представништво.

2) Општинска управа.

Општинско представништво сачињавају они које општина из своје средине слободним гласом свију, општим гласањем, изабере, да би је на делу представљали. По начелу правне једнакости, сваки грађанин може учествовати у избору општинских представника; а сваки који може бирати општинске представнике, може и сам за општинског представника изабран бити. Изабрани представници општине решавају, у име свију, питања што се свију тичу, и воде бригу о свему што се општински интерес зове. Они сачињавају тако рећи законодавну скупштину у општини, и раде независно у границама законитости. Да би се постигла умна и морална сагласност у одлукама општинским, и заједничка сарадња свију за об-

штинску цељ, свака општина треба да има само једно представништво за своје општинске интересе. По правилу сви делови једног места, или једне општине, имају истоветне интересе. За све њих има да се исто ради и на исто троши, па и установе могу за све исте бити. Изузимају се цркве, које је најбоље оставити парохијској управи, и још неке ствари што без велике штете могу бити различне за разне крајеве места, н. пр: осветљење и калдрмисање улица, уређење тржишта и пристаништа, доводење и одводење воде. Велике вароши, у којима би разни крајеви представљали различне интересе места, тако да би се и на разне општинске округе делиле, неби давале могућности да се уреди и развије заједничка сарадња свију за општинску цељ.

Друштво, или скуп свију који бирају општинске представнике, стоји као највиша (суверенска) контрола над овима. А најдостојније и најсигурније јемство контроле јесте: да представништво ради свету на видику, да му састанци буду јавни, да се радња његова слободно претреса, путем штампе као и живом речи, на јавним зборовима. Кад пред лицем света раде, кад се свака реч и сваки посао њихов јавности предаје, кад они који су их изабрали, кад цео народ гледа сваки покрет и слуша сваки глас њихов, па одобрава и узноси што је разумно, добро и узвишено, а куди и осуђује што је глупо, подло и несавесно: општински представници тада ће се, наравно, пре надметати ко ће мудрије, поштеније и боље послужити општем добру, него него што ће се усудити да на општу штету раде. Под контролом јавности скупштина општинских представника служила би као најбоља школа за своје чланове. Ако би ови који пут учинили што неби ваљало, суд јавне критике оценио би њихову радњу, и они неби више то чинили. Тако би свака потоња скупштина користила се критиком пређашње, и најпосле би се дотерало, да општина буде достојно и верно представљена.

Обштинска управа састоји се из званичника који се изаберу да извршују одлуке обштинског представништва, и да одржавају законе у поштовању и уважењу. Обштинске званичнике, или бар главније међу њима бира скуп свију грађана, који бира и обштинске представнике: споредне обштинске званичнике може бирати и обштинско представништво, наравно ако га обшта воља, или закон, на то овласти. У већим обштинама управа мора имати више званичника; а колико управо, то зависи од потребе посла. У малим обштинама може бити доста и један старешина са неколико помоћника. Била обштина ма колика, правило је: да управа обштинска буде што простија, што скромнија, и што јевтинија. Званичници обштинске управе јесу само пуномоћници и заступници обштине; а као такви они су одговорни пред овом, или пред скупштином представника њених. Они су дужни служити само обштем добру; а да би се избегло свако злоупотребљење власти, њихов положај мора се определити овако: да они буду прости извршиоци обште воље, а да немогу ништа предузети и извршити изван граница обштинског устава, и мимо одлука обштинског преставништва. Они треба да се бирају за извесно време; а обштина остаје властна да их са звања уклони кадгод за нужно нађе. Зависећи тако од обштине. они ће се, наравно, трудити да верношћу, вредноћом и поштењем одрже и умноже оно поверење, које им обштина једном попокаже. Свака радња заслужује своју награду, па и званичници управе треба да имају своју плату; тиме ће се они учинити и строго одговорним. Обштина нетреба да се полакоми на безплатну службу. Искуство је толико и толико пута потврдило, да у обштини, као и на политичном пољу уобште, најскупље стаје служба оних који бајаги „без плате“ служе. Послови управе обштинске деле се по својој природи на разне струке; за сваку струку нужно је стручно знање, стручна спремност. Дакле и кад се званичници би-

рају, главно је питање: ко је за шта. За сваки посао треба изабрати човека који је за тај посао, и у кога се може имати вере да ће своју дужност савестно извршивати; нека је избор као што треба, па нека је сваком обштинском званичнику проста плата коју заслужи. Положај званичника у обштини треба да је сасвим чист од лажног спољашњег блеска, од сујетне надутости и „ауторитетског“ разметања. Ништа није горе, него кад јавни званичници уврте себи у главу, да су они нешто више него обични грађани, па у своме заносу све жртвују својој гордости и саможивости, своме уображеном првенству над другима, и празној праски свога „чина“, или своје „титуле“. Ту је друштво као осуђено да страда од њихове глупости и њиховог зулума. Особито треба избегавати све што даје лажну сјајност положају обштинског старешине. Овај треба да има под својом влашћу друге званичнике обштинске управе, али и да сам стоји под заповешћу обштине, којој је, као што напред напоменусмо, само пуномоћник. Они којима он заповеда треба да знају, да „и над попом попа има“, те да неслушају никога више него колико су дужни — из поштовања својих сагрђана, и поштовања себе самих.

Обштина као што има право да бира званичнике управе, властна је и да контролише: да-ли они сви као што треба раде, и да неоставе неизвршено ништа што су дужни да изврше. Послови контроле неишту онакву деобу као послови управе. Сва одељења обштинске управе може контролисати једна иста издзорна власт, боље у обштем него у једностраном прегледу.

Толико о унутрашњем уређењу и о унутрашњој управи обштине. —

Одношаји општине према држави уређују се државним уставом.

Ради олакшања управе данашња грађанска друштва деле се на жупаније, или округе (провинције, кантоне),

који стоје између обштине и државе. Устав треба да тачно определи како разни делови државе стоје међу собом, а како према целој држави. Свакоме округу, или свакој жупанији има се признати право унутрашње самоуправе, или право да за себе и независно решава сва она питања, и управља свима оним интересима, што се тичу само те жупаније или тог округа, а не и осталих делова државе. Разлози и начела што важе за самостално представништво и за самоуправу обштине, и што смо их напред изложили, важе и за самостално представништво и за самоуправу округа или жупаније. А у одношајима обштина, округа или жупанија међу собом и према држави, треба све да се оснива на слободи и правди, на узајмности.

И тако, по начелу унутрашње самосталности и спољашње независности, обштина може чинити услуге округу, жупанији и држави само под условом, да и округ, жупанија и држава њој услугу чине. Кад округу, жупанији и држави затреба каква услуга обштине, њихова власт обраћа се обштинској власти, а ова даје налоге својим званичницима. Никад обштински званичници нетреба да примају налоге непосредно од окружне, од жупанијске и од државне власти; тек као званичници обштине и под непосредном заповешћу ове, могу они чинити услуге округу, жупанији и држави.

Међу услугама које обштински званичници могу чинити округу, жупанији и држави, да споменемо пре свега сабирање пореза. Знатно се уштеђује и трошак и време кад обштина, скупљајући порез за своје потребе, скупља уједно и порез за округ, или за жупанију и за државу. С друге стране, оно што обштина има платити округу, или жупанији и држави, припада у ствари обштинским трошковима, па како би она и допустила да други, а не њени званичници скупљају од њених становника порез који њеним трошковима, припада? Допустити да други а не обштински званичници скупљају порез у обштини, то се неслаже ни са

начелом општинске самосталности. — Као што општина подмирује неки део окружних, или жупанијских, и државних трошкова, тако и округ, жупанија и држава могу подмиривати неки део општинских трошкова, н. пр. кад се у општини имају подићи какве јавне зграде од општег интереса, које општина није у стању сама о свом трошку направити. —

Општински званичници могу, даље, чинити округу, или жупанији, и држави полицајне и друге услуге што се састоје у употребљењу јавне снаге. И те услуге треба општински званичници да чине вазда само у име општине и без икакве припомоћи са стране. Нема никаква разлога да она власт која нема свога извора у општини, власт окружна или жупанијска и државна, да та власт држи своје собствене полицаје, или друге агенте у општини; пустити такве агенте у општину, значило би посејати семе вечитог сукоба између унутрашње и спољашње власти.

Сукоби и непријатељства између општинске власти и других власти у држави, постају поглавито кад званичници који у име „више власти“ говоре и раде, кад ти званичници саревњиво грамзе за ширењем утицаја, а особито кад хоћеју да они све појединости у општини „регулишу“ и „администрују“. Устав треба да предвиди могућност таквих сукоба, па да нареди како ће се они одклањати или расправљати; то смо већ напред казали.

Да би се ближе определило како општина стоји према већим деловима државе и према целој држави, треба разликовати који су интереси и послови само општински, а који државни.

Као што смо и напред напоменули, што се само општине тиче, што је мештанско (локално), све је то интерес и посао саме општине; дакле се и држава нема мешати у ништа од свега тога. Али, држава има бдити, да општина остане у правоме кругу своје власти, и да никако неповреди општа

права грађана. Та права јесу: слобода човека, као што смо је напред определили (са слободом савести и вероисповеди, слободом мисли и речи, слободом науке и предавања, слободом штампе, слободом привреде и собствености, слободом састанка и удружења, слободом кретања и становања, слободом брака и оснивања фамилије) и једнакост свију пред законом и судом; држава мора водити бригу да та права буду једнако ујамчена и осигурана за све грађане, у свима општинама, и све што се у том погледу уреди, има вазда стојати под надзором државе. Накратко, о свему што се тиче свију који у држави живе, што је од интереса за цео народ, о свему томе држава треба да се брине. Тако н. пр. полиција, судови, апсане, ако се и уврштују међу предмете општинске бриге и општинског трошка, треба да буду под надзором државе, јер се тичу општег права и општег интереса. Држава несме допустити ништа што би могло учинити, да овај или онај крај њен постане огњиште јавног разврата и покварености, или легло и прибежиште разбојништва и злочинства; опасност која би отуд општим интересима народа грозила, јесте очевидна.

За очување општих интереса није нужно, да држава има својих званичника у општини; доста је да она буди само да општински званичници чине што су дужни. Сасвим је природно, да они који стално живе у општини, боље познају људе и ствари у своме месту, него они који би ту само за време били; дакле се и за општинске званичнике предпоставља, да су способнији за појединости мештанске, општинске управе.

Међутим, знање и искуство општинских званичника своди се обично на искуство и знање места у коме они живе; докле државна власт, по своме положају, пре може да прикупи и у себи сједини знања и искуства разних општина, свега народа, и уз то још искуства и знања целог напредујућег човештва. Отуд и предпоставка, да државна власт

може дубље пронићи начела јавне управе — општинске као и државне; да је спремнија давати упутства за сваку грану општинске управе, уколико се та тиче општег интереса, и бдити над извршењем општих закона. Да би што боље одговорила своме позиву, државна власт треба да сабира знања и искуства са свију крајева земље, па да искуство и знање сваког места доставља свима другима. У тој цели она треба да је у непрекидној свези са свима местима; да се непрестано извештава о њиховом искуству и знању, и опет да она своја искуства и знања њима саобштава, да даје савете који се од ње поишту.

Ако би општина повредила опште законе, и радила противу народног интереса, или би сметала остварењу опште цели државне, држава је властна, да је поврати у границе закона, и да је на дужност упути.

Општина је трајно друштво; живи чланови њени јесу властни само од себе и од плодова своје радње, а немају права да располажу и са будућим грађанима. Држава је властна, дакле, да и будуће грађане заштићује противу сваког терета и штете што би им општина натурити могла. Она неможе допустити, да живи чланови општине безусловно располажу и оном општинском имаовином, коју нису они сами стекли, и мора бдити да општина дугом и ничим необтерати будуће грађане.

Тако исто држава има бдити да се порез у општини по једнаком начелу, по правди разрезује: а не онако како би неки падали и пропадали под теретом пореза, докле га други ни осетили неби. Уопште, држава је властна да неда општинској власти изметнути се у притисак и угњетавање слабијега јачим, сиромаха богатим, скромнога и мирнога разузданим и бесним.

Такав је значај и положај општине, такви су јој природни основи уређења и управе, таква унутрашња самосталност и спољашња узајмност њена.

IV.

Историјски развитак обштине.

Историјски развитак обштине није свугде и у свему сагласан са природним начелима обштинскога живота; он се често подупире на основе што се недаду довести у сагласност, и што остају у противности међу собом. Ево како се у главноме обштина историјски развила:

На сваком ступњу друштвеног развитка указује се нешто што у основи одговара појму о обштини, и што представља као неку клицу политичног уређења.

У патријархална времена обштина се представља у простом облику дивљачког племена. У том облику веза крвног сродства држи на близу човека човеку. Живећи заједно, чланови племена долазе сваки час у додир. Међу њима развија се непрекидна размена осећања и мисли, која је душа обштинскоме животу. Племе се изводи из племена као рој из кошнице. Деобом земаља између чланова породице оснива се самосталност нових племена. Тако су дванајест синова праоца Јакова поделили земље међу собом, и основали дванајест нових племена. Свако ново племе признавало је обштинску власт у старешинству свога оснивaоца.

Обштина мења облик свој као што се човештво развија; али, вазда и свугде остаје она као нужна и природна основа друштву.

У старих Грка подижу се обштине као неке мале државице; или, државице се указују у облику обштине, као у најстаријем облику своме. Те обштине-државице саме се уређиваху, саме собом владаху и управљаху, као неке мале республике. Нагомилане на маломе земљишту, оне осећаху потребу да се шире, па било и једна о трошку друге. Отуд учестани сукоби и ратови међу њима. Крваво искуство отвори им очи, да увиде да је свака за себе слаба и несигурна, противу нападаја споља, и да тек у савезу

једна с другом могу ојачати и утврдити се. Тако су постали савези општина-државица. (Амфиктиониа, Ахаја, и др.)

Римљанима се приписује да су покренули идеју државе. Међутим, ако су и биле државно свезане, општине Римске разликоваху се између себе мером своје самосталности. Највише самосталности имале су таконазв. муниципије (municipia), или муниципалне вароши. То беху општине, или вароши, којима се признало право да се управљају саме, по својим собственим законима (propria lex), и да из своје средине бирају своје општинске званичнике. Оне имађаху свака свој општински, или варошки, савет, који се звао курија (Curia), и који је управљао општинским интересима и пословима. С почетка је народ, у свакој општини, бирао чланове томе савету, назване декурионе; доцније звање ових постало је наследно, а кад је који без наследника умро, општински савет бирао је другога на његово место. Декуриони давали су кауцију, кад су примали звање. У последња времена царевине звање општинских саветника било је врло кобно; они беху одговорни несамо вароши за управу општинских послова, него и држави за сабирање пореза. Општинском савету председавали су два консула, или дуумвира, који су и судску власт извршивали. Број општинских званичника множио се мало по мало. Рим имађаше с почетка два квестора, или званичника који су управљали општинском благајном; а доцније и префекта, или управитеља вароши. За тим су установљени: едили, или званичници за надгледање јавних грађевина: едили који су бдили над јавним наравима; и претори, као судски званичници. Под Августом уведено је и звање ноћног надзорника, који је био дужан грађанима помоћ давати, у случају пожара и друге неприлике.

Уобште се може рећи, да је Римска муниципија имала независну унутрашњу управу. Тек доцније натурена су јој

у источној царевини, уставом цара Леона, нека ограничења, што се тичу оспољивања општинских добара.

Било је и села која су имала своје курие; мања села сједињавала су се у једну општину, а овој се главно место звало metrocomia.

Муниципално уређење пренели су Римљани и у своје колоније. Која би се варош одупирала господарству Рима, ту овај није остављао на миру, докле јој становнике неби силом раселио на другу страну; па онда је на њихово место населио своје војнике; овима је дао муниципално уређење, и поделио им добра расељених становника.

И варошима које су учиниле какву велику услугу царевини Римској, делио је Рим муниципалне повластице.

Вароши које су саревњиво, поносно и снажно браниле своју општинску слободу, Римљани примаху за савезнице, остављајући им да се као муниципије, т. ј. по својим собственим законима управљају, али под условом, да плаћају царевини неки данак, и да признају Римско врховенство (ауторитет).

Изузев нека ограничења која је Рим освојеним варошима натурао, и те вароши имале су скоро такво исто муниципално уређење. Многе освојене вароши Рим је подчинио власти једног префекта, кога им је он постављао. —

Историјски је доказано, да је општинско уређење данашњих вароша у Европи понајвише удешено по примеру варошких општина Римских, и то као што су ове под царевима биле.

О прастарим Славенима, па и о Србима, зна се, да су имали своју мештанску самоуправу. Они живљаху у небројеним малим друштима, од којих је свако само собом управљало. Кад су Срби и Хрвати, од 5. до 7. столећа, заузели Римске области између Дунава и Јадранског мора, они беху подељени на племена, која стајаху у народној свези међу собом. Свако племе имало је своју независну

унутрашњу управу, или оно што се зове мештанска (локална) самоуправа; а сва укупно имала су заједничко, народно, представништво, познато у историји под именом: већа или збор. Тако прастара Славенска и Србска племена, са својим народним представништвом, у начелу одговараху идеји обштине у држави; она беху као клице политичне једнине, једнине којој је у Срба под Немањом облик народне државе дат.

Германи имали су такође одстарине мештанску самоуправу. Њихови обштински званичници, majores или villici, рађаху разне послове обштинске.

Пошто се на развалинама Римске царевине подигло у Европи властеоство (феудализам), приграбили су властелини обштинску управу у своје руке, и претворили је у наследну власт. Освојачка сила жртвовала је сваку слободу деспотијском господарству властелина; варошани као и сељани зависаху од ових. Који небеху властелини или племићи, дељаху се на слободне, на простаке и на роботнике, Роботници беху као оковани за грудву земље коју сраћиваху (adscripti glebae); они се сматраху као ствар властелина, који беше наследни господар земље. Па морали су носити и особито одело, за разлику од слободних људи; а небеху властни да располажу ни са крпама које покриваху наготу њихову. Није било никакве власти која се могла мешати у одношаје између роботника и властелина; они беху на милост и немилост овима предани. Простаци (vilani) разликоваху се од роботника тиме, што могаху имати нешто као своје собствено. Они плаћаху властели известан данак; а што им преко тога остајаше, то беше њихово собствено. У осталоме и они зависаху од властеле. Таконазв. слободни људи имаћаху тек неку сенку независности; њихови називи: conditionales, tributarii, arimanni потврђују, да и оно мало независности што су имали, беше везано за услове. По свој прилици, то су били

имаоци који су плаћали данак властели, било новцем, било производима и услугама; а њихов положај био је тако кобан и очајан, да су се често и сами одрицали своје назови-слободе, која је понекад и од самог робовања мучнија била. У Немачкој, у Француској и у Инглеској опажаху се, свугде у исто време, знаци тако очајног положаја назови слободних људи.

У Срба одржавала се обштинска самоуправа и у време властеоства; али само као повластица слободних вароша, или градова и тргова. Сељани стајаху према властели као и по осталој Европи. Они се дељаху на слободне и неслободне. Слободни беху познати под именом: маліи людіє, или себри; а неслободни називаху се: чловјек, или људин, отрок, раб. Неслободни, људини, отроци и раби нису могли бити нико други, него они роботници и робови, што су се налазили у Илирији поред слободног грађанства Римског, које су Срби затекли кад су Илирију заузели.

Тек од 11. столећа почеле су по Европи ускршавати обштине као нека острва слободе у мору властелинског зулума. Тада је, као што се мисли, и зачуло се први пут име обштине. „Устанимо за обшту ствар“, „саставимо обштину“ беше усклик притиснутих и угњетених на разним крајевима Европе. У Француској почели су узимати име обштине (commune) становници истог места, удружени ради заједничког одпора и одбране противу властелинског насиља. Прва таква обштина установљена је у Мансу 1066. У 12. и 13. столећу пробуђен је дух обштинске слободе по целој Европи. У Италији Мљетци, Ђенова, Пиза, Амалфи, Напољ и више вароша на северу ослободиле су се као независне обштине, и уредиле као мале республике. Северне вароши саставиле су таконазв. Ломбардијски савез, који Милано и Павија предвођаху. У Немачкој ослобођење обштина започеле су такође приморске вароши; ове су се подигле као мале республике, па су направиле и

савез за узајмну одбрану и заштиту, познат под именом Ханзе или Анзеатског савеза.

Ослобођењу обштина у средњем веку припомагаху разни догађаји и прилике. Тако у крсташким ратовима (који су се 1095. започели) изгибоше многи властелини без наследника. Њихове земље (спахилуци), остав' без господара, послужише као средство да се ускори ослобођење обштина. Власти монарха ишло је у рачун да се украти сила властеоству, које се беше и од ње отело; она је, дакле, подпомагала ослобођење обштина, као средство да се сломије сила властелинска. По том рачуну краљеви су за незнатну цену одкупљивали спахилуке изгинулих властелина, и црквене спахилуке, па су на њима, као и на другим својим добрима ослобођавали роботнике и неслободне, и ујамчавали им обштинску самоуправу, под условом да се они повременом одплатом искупљују. На пример краљева угледаху се и понеки властелини, те и они својим роботницима продаваху слободу, било на одплату у један мах, било на повремену одплату. — Разбојништво, које особито у време крсташких ратова беше маха узело, такође је допринело да се ускори ослобођење обштина. Ове служаху као бедем противу разбојништва, онако исто као и противу силе витезова, војвода и грофова, што грамзаху да присвоје оне спахилуке, којима господари у крсташким ратовима изгибоше. — И еснафи и радничке дружине, којима краљеви повластице раздаваху, послужише у многим варошима као моћни органи обштине.

Али, више него све друго помогао је ослобођењу обштина онај неуморни и одважни одпор, којим сами народи узбијаху силу и зулум светске и свештене властеле.

Народи, кад се у себе за своју слободу поуздају, некају се. Мислећи сами о себи, они долазе до свести шта као људи да учине за себе. Развита свест оружа им мишице, удваја њихово јуначко усиљавање, челичи их и чини

непобедивим пред непријатељем. Сложна борба уздиже их над њиховим угњетачима; ови осете сав терет својих грехова и свога злочинства, па уступају пред правом народа. Народним одпором сломљена је и у средњем веку сила властеоства. У своме страдању народи су пренули мишљу о себи. У кутовима радионица, на вечерњим састанцима, и гдегод се могаху поверено разговарати они који беху притиснути, говорило се: о зулуму властелинском, о глобама које угњетени више давати немогаху, о пустоши и убијствима што их угњетачи без казни чињаху, о повређеној женској части, која вапијаше за мушку освету, и о другим неправдама и увредама што их светске и свештене спахије над главом народа шираху. Летио је глас за гласом како је ово или оно, ближе или даље место јуначки устало, и од гнусног јарма ослободило се. То је рабрило оне који су још под притиском били; прво ново злочинство зулумћарског властелина подигло је и њих на ноге јуначке. Сваки је у страдању другога гледао своје собствено страдање, па је и своју сигурност у обштој одбрани тражио. Трговци, занатлије и пољски привредници, варошки и сеоски радници пружише једно другоме руку. Подиже се „кука и мотика“; по Европи се заори усклик: обштина! обштина!, и настаде ослобођење обштинско.

Ослобођене обштине имађаху своје уставе, за ујамчање права: да саме воде бригу о себи; да се њихови грађани слободно састају, договарају, па и оружају за своју одбрану; да саме одржавају ред и мир на своме огњишту. Са тако ујамченим правом обштине имађаху у својој власти и „крвави мач правде“; а њихов судски поступак беше толико унапређен, да се јавношћу и слободом осигуравала правица и у кривичним споровима. У познијем средњем веку варошке обштине имађаху своје законодавство, своје судове и своју полицију, своје финансије и војске. Оне уговараху савезе, тако да понеки народи беху представљени савезом

општина, савезом који је у неколико постао образац потоњем уређењу народних држава. Сеоске општине располагаху властито, собственички, са великим делом земаља у хатару своме; њихови становници употребљаваху заједнички те земље. Међутим, оне беху у многоме мање самосталне него варошке; а то што се поглавито подупираху на пољску привреду, и нарочито на заједнину поља и хатара, тако да се и њихово уређење општинско сводило на правила о уживању заједничке општинске имаовине. Но ипак су оне по старинским обичајима имале своју мештанску самоуправу.

Владаоци, који су у 12. и 13. столећу подпомагали ослобођење општина, да би сломили силу властеоства, обрнули су се у 14. столећу противу општинске слободе. У жељи да све на земљи притисну, они беху допустили да се измисли и простој светини попује: као да бајаги њима (владаоцима) власт долази с неба, од Бога, и по томе да се њиховој вољи све живо безусловно покорити мора. Дошав' до слободе и снаге, општине се почну одупирати о самовољи владалаца. Но ови развију сву снагу да би општине претворили у проста оруђа своја. Тако се одпочне покрет „политичне и административне централизације", т. ј. покрет којим се сва власт прикупља и усредсређује онако, како разни делови државе, жупаније, окрузи (провинције, кантони) и општине неће сами на месту своје домаће послове радити, него ће и сва мештанска питања бити подчињена усредсређеној, или централној власти, те ће ова над сваким и над свима командовати, туторисати и контролисати.

Дуго би било по реду излагати шта се све и како у Европи чинило, да би се општине довеле под господарство и туторство усресређене политичне и административне власти. Доста је знати да је политична и административна централизација задала грдне ударе општинској слободи„ тако

да се данас за ту слободу поглавито на нови свет, на Америку очи упирати морају. Знајући то, лако ћемо појмити одкуд се данашње обштине деле на мање или више ограничене, на мање или више слободне.

Као што нас се садашњост непосредно тиче, ми ћемо нарочито да погледамо на данашње уређење обштина.

V.

По данашњом уређењу своме обштине се дају свести на два главна облика:

1) на монархијски облик,

2) на републикански облик.

У монархији усредсређује се државна власт у личности владаоца, као у некој „светој и неприкосновеној личности". Представници тако усредсређене власти нетрпе да народ сам о себи бригу води, него хоћеју да они решавају сва питања која се по разним крајевима земље замећу, па тицала се она само једног места, једне жупаније и округа, или целе државе. Својом заповешћу и својим наредбама и налозима средсредна власт располаже свима силама у земљи, и све је њој подчињено. Њени званичници деле се на „предпостављене," или „више," „старије," и на „подчињене," или „ниже," „млађе". Старији заповедају без одговорности; а млађи морају да слушају без поговора, безусловно. Средсредна власт, као најјача, господари и над обштинама; она или сама над њима управља, самовољно постављајућ' и збацујућ' обштинске званичиике, или се задовољава да их (обштине) туторише и контролише.

У республици влада начело: да се сваки сам брине о ономе што се само њега тиче, а сви о ономе што се тиче свију. У питању које се свију тиче, нема „виших" и „нижих", „старијих" и „млађих", него су сви једнаки. Представљати све, радити у име свију, могу само они

које сви на то овласте, на основу слободног избора, општег гласа. Они на које падне избор да у име и у интересу свију раде послове јавне власти, сматрају се као пуномоћници и заступници свију. Мимо власти коју им даје обште поверење, општа воља, немају они друге власти. Воља свију јесте једини закон, а обште добро једина циљ свему што они раде. Друштво свију, у чије име они говоре и раде, стоји као суверен над њима; они су њему одговорни за све што учине противно његовој вољи и његовом интересу, као и за све што би дужни били учинити, а неби учинили. Закони који важе за све друге грађане, важе и за оне којима друштво повери да у име свију што раде. Противу чланова владе и других јавних званичника подносе се тужбе редовним судовима, као и противу других грађана; а нема да се чиновници заклањају од редовног суђења, под изговором да се за њих мора искати „предходно одобрење више власти.“

Као што се у республици оставља свакоме своје, т. ј. личности све што се само личности тиче, а друштву што се друштва тиче, тако је ту и обштина сама од себе властна. Она сама собом влада и управља; сама води бригу о добрима и приходима својим; сама расправља рачуне, и сва питања што се само ње тичу.

Таква су у начелу два главна облика.

Кад је питање о примени начела, долази још и један мешовити, таконазв. уставно-монархијски, или ограничено-монархијски облик, Ту је јавна власт уређена нешто монархијски, нешто республикански. Она је на врху наследна, да би као тврђа била; а ограђена је неким установама које јој недаду, као што се вели, да се изметне у пуку самовољу владаоца, који на врху стоји. Владалац и народ имали би да се узајмно ограничавају и контролишу, те да из њихове сагласности изиђе ред. У истини узајмно ограничавање и контролисање између вла-

даоца и народа значи узајмно мерење снаге што је један и други у делу имају. Ако-ли је друштво подељено на разне сталеже, уставно уређење власти изражава још и одношај, или размер силе, или снаге тих сталежа, т. ј. колико снаге који сталеж у делу има, толики је и његов део у ономе што се јавна власт зове.

Уређење обштина у уставној монархији такође зависи од мере снаге коју оне у делу имају; колико је већа њихова снага у делу, толико мање зависе оне од „више власти„; а колико је мања снага њихова у делу, толико су више оне озго ограничене.

VI.

Монархиски облици.

Најживља слика монархијског облика обштине дата је у Француској. Ту су централишући утицаји абсолутизма озго већ пре револуције били потрли самосталност обштине. Наполеоновим освајањем и законодавством расађени су примери Француске централизације и по осталој Европи, тако да су се државе само војском и чиновништвом, бајонетима и бирократијом блистале, а обштине, са својим друштвеним и мештанским значајем, претворене су као у неке државне заводе, сведене под туторстто „више администрације.“ Под царском владом, која је сву јавну власт у себи усредсређивала, беше обштина у Француској, до најновијег времена, као просто оруђе у рукама оних који владу оличаваху. Царска влада мешала се у сва обштинска питања; она је по вољи збацивала и постављала обштинске старешине и њихове помоћнике, поништавала обштинске одлуке, и дрмала обштином како је хтела. Било је бајаги обштини остављено, да сама бира саветнике своје (conseillers municipaux); али ако избрани небеху влади по вољи, она их збациваше, па на место њихово постављаше неки „изванредан одбор (ко-

мисију).“ Општина небеше властна ни од својих добара и прихода; и ту је све „од више администрације“ зависило. Општини је на артији остављено право да предлоге чини; али, оно што је она предложила, могло се извршити тек пошто је одобрио цар, или префект, кога је царска влада постављала. Префект (старешина вароши или округа) постављаше званичнике који примају плату из општинске благајне, а не сама општина. И што која варош знатнија и важнија беше, то и њена општина све више зависаше од царске владе. По правилу што је која општина већа, то је у њој и више људи способних за јавне послове, и потоме више могућности да сама собом управља. Али, „виша политика“ царске владе беше преврнула тај лоћички ред. Из страха да велике вароши непостану огњиште „опозиције“, царска влада гледаше са неповерењем на те вароши. Тако Париз и Лион стајаху под командом царских префекта; у њима парадоваху „изванредне комисије“, у пркос томе што те вароши имађаху у својој средини доста људи којима би оне могле поверити своје општинске послове, кад би слободно бирале своје званичнике и представнике.

И у Шпанској као да је општина по царско-француском калупу дотеривана. Ту краљ поставља општинског старешину у главним местима области, и у главним местима округа, која броје више од 2000 становника; а у другим местима поставља их старешина области. Краљ је властан да збаци и оне старешине општинске, које није поставио он, него старешина области. Старешина општински уједно је и слуга државне (централне) власти, и као такав зависи од „више администрације“. Као општински званичник он је под контролом и под надзором владе. Општинске саветнике или општинаре бира општинска скупштина. Општински савет поставља општинске званичнике; он је властан да издаје и полицајне наредбе, али, те наредбе могу се извршити тек пошто их „виша власт“ одобри.

Па и до кнежевине Србије допрели су урнеци царско-Француске централизације. По „закону о устројству општина и општински власти“, од 24. марта 1886., „општине и општинске власти стоје под врховним надзором државног правитељства“, тако, да ово „има право сва она закључења збора, одбора или суда општинског задржати од извршења, па и уништити, која би била противна постојећим законима, или би вређала интересе државне и општинске“ (чл. 76.) „Варош Београд стоји под непосредним надзором управитељства вароши Београда (које је орган централне владе); окружне вароши стоје под непосредним надзором дотичног начелништва окружног, а све остале општине под непосредним надзором срезски власти“ (чл. 77.) Свака општина има свог кмета, који је прво лице и највиша власт у општини. Под његовим председништвом врше се сви послови општински“ (чл. 12.). Послови општински деле се између општинског збора, општинског суда и општинског одбора. „Надзорна власт може посредством свог чиновника присуствовати у заседанијама општинског збора и одбора, и где би се потреба показала, мере предузети за одржање реда“ (чл. 83.). „Надзорна власт сама изриче и извршује казни над општинским званичницима, па може их сама и са званија уклонити, и сама побринути се ко ће за време заменити их (чл. 28.).“ Догађало се, да је министар унутрашњих дела несамо кметове — „прва лица“ и „највишу власт у општини“ — натурао општини, него и саме чланове општинског одбора намештао и збацивао. Тако је тај министар у 1861. у Београду позбацивао општинаре, које је општина изабрала била, али који њему у вољи небеху, па је на њихово место своје људе намештао.

VII.

Республикански облици.

У Американском савезу република општина сама над собом влада и управља. Све јавне послове у општини извршују одборници (Select-men), које као и све општинске званичнике, бира општина на основу слободног и општег гласа, и то сваке године у априлу, или у мају. Одборника бира се онолико, на колико се струка општински послови поделе. Закон опредељује њихове дужности. Који од њих неиспуне своју дужност, одговарају пред судом. Ту нема деобе на „више“ и „ниже“, нема самовластног збацивања са звања, ни слепе покорности. Закон је општи старешина; њиме се утврђује власт, њиме одређују казни, које редовни судови изричу. Ако треба да се предузме у општини што није законом предвиђено, и вољом општом унапред одобрено, одборници сазивају општинску скупштину. Само одборници имају власт да сазову ту скупштину; нећеду-ли они да је на време сазову, онда је доста да десет чланова општине захтевају да се скупштина држи, па да одборници буду тиме изазвани да је сазову.

О радњи општинских званичника, који су на струке подељени, пише Ток'вил:

„Неки разрезују порез, други је сабирају. Овај извршује дужност полицаја, надгледа јавна места и руководи извршење закона; онај води књиге о општинским договорима и пословима. Један чува општинске новце; а други надгледа сиромахе и просијаке. Одборници школски управљају јавном просветом. Други званичници надгледају путове, и воде бригу о јавним грађевинама места. Има званичника који руководе црквене трошкове. Други опет одређују шта ће ко у случају пожара радити, и управљају свима пословима око гасења пожара. Неки само над жетвама бдију. Неки воде бригу да се зарана уклоне тегобе којих би могло

бити у питању о притвору и затвору. А неки бдију да се све право мери.“

У обштини сва власт долази од народа; а одборници, који се бирају само на годину дана, сматрају се просто као пуномоћници оних што су их изабрали. Они немају обштинског савета, који би једном одлуком скидао одговорност са њих. Скупштина бирача јесте права обштинска скупштина; она има главну власт у обштини, а одборнике, бира тек да извршују законе, да у случајима који неби били предвиђени законом, сазивају обштинску скупштину (Townmeeting), и да у овој председавају.

Укратко, обштина је у Америци мала република у већој. Она је подчињена држави само у питању о обштем интересу; а у свему што се само места тиче, обштина је сасвим независна. Међу становницима обштине, као што Токвил казује, нема ни једног који би допустио да се државна влада меша у унутрашњу управу обштинских интереса. Ако има да се што прода, купи, наручи; или, да се поведе каква парница, и одбрани право: обштина је властна да то чини, а немора искати одобрења ни од какве „више власти“. Према држави обштина је дужна чинити само што је од обште користи, и то по обштем закону. Кад држава иште порез, обштина је дужна дати јој. Кад држава хоће да отвори друм, који ће водити кроз више обштина, ни једна од тих обштина неможе затворити јој свој хатар. Кад држава донесе закон, или обшту уредбу, све обштине дужне су признати и поштовати тај закон и ту уредбу. Кад држава хоће да просвета буде за све једнака, обштине су дужне подићи онолико школа, колико закон пропише.

По Токвилу, у Америци обштине позајмљују своје званичнике држави, противно неким владама у Европи, које своје званичнике обштини дају. Тако званичници Американске обштине сабирају порезе и приходе за државу.

Државна власт у Америци као средсредна своди се строго на најобштије послове. По начелу „свакоме своје“, унутрашњи или домаћи живот жупанија (грофовина), општина и личности сасвим је слободан. Ту се неочекује све од централне владе, као у Европским монархијама, него сваки на себе рачуна. Мешање државне владе у домаће послове жупаније, општине и личности, сматрало би се као насиље и нападање на слободу свију. Американац воле да се изложи и неугодностима нереда, него да се слепо подвргне полицији неке „више администрације“. Навикнут да се сам о себи брине, он воле да дугује своме револверу за своју одбрану, па ма и нешто узнемирен био, него да буде обвезан сувише „бодрој полицији“. Начело самовладе и самоуправе (Selfgovernment), самопомоћи и самоодбране дубоко је проникло душу и срце слободних Американаца; оно је и на њихов општински живот примењено верније, него и у којем крају Европе.

У Швајцарској слобода служи као општа основа за уређење општина у савезним республикама (кантонима). Као што је познато, Швајцарска се састоји из 22 кантона, који као 22 мале республике стоје у савезу. Сваки кантон има свој устав за себе, свој независан домаћи живот. Као што је познато Швајцарци деле се на три народности, различне по језику, т. ј. на Немце, на Французе и на Италијане. Усред те различности владају општа, једнака начела за уређење општина. Све Швајцарске општине управљају саме својим интересима и пословима; свака сама бира своје званичнике; свака слободно располаже добрима својим, слободно већа и решава о јавној здравствености, о општинским грађевинама, о друмовима и другим средствима за јавни саобраћај, о издржавању сиромаха, о болницама, и о свему што се само ње тиче. Свака сама бира своје парохе и учитеље. У важним питањима општина сазива на сабор све становнике своје. А слободно је и да се по више општина договарају о својим пословима, па и да скупштину зајед-

ничку саставе. Савез республикански, или држава бди над општинама, али у границама закона, донетог скупштином представника целе Швајцарске. Народ хоће да се просвета у земљи шири, да ред и мир влада, да се друмови и путови у добром стању одржавају, да се порез праведно разрезује, и на обште добро употребљује; и закон је све то определио, а државна власт позвана је да бди да све буде као што народ и закон хоће. У оно што се само општине тиче, у чисто унутрашња (локална) питања општине државна власт немеша се: ова бди само над оним, што даје јемства за добру управу обште ствари.

Ради примера да изложимо како су уређене општине у Женевском кантону.

Свака општина у том кантону има свој општински савет (Conseil municipal). Чланове томе савету бира, на четри године, скуп свију општинских бирача. Општински бирач јесте сваки грађанин: који има политична права; који је у општини рођен и настањен; и који ту има својих добара (собствености), или свога стана дуже од године дана. Сваки општински бирач може бити изабран за општинског саветника. У вароши Женеви управа општинска поверена је једном управљајућем одбору (Conseil administratif); овај се састоји од пет чланова, које општински савет из своје средине на четри године поставља. У другим мањим и сеоским општинама управа је поверена једном кмету и његовим помоћницима; а све те бира скупштина општинских бирача.

Општински савет већа и решава: 1) о буџету општинском (који спрема и општинском савету подноси: у вароши управљајући одбор, а по селима кмет); 2) о општинским трошковима мимо буџета, и о средствима за подмирење његово; 3) о годишњем рачуну (који подноси у Женеви управљајући одбор, а у селима кмет); 4) како да се управља и служи општинским добрима; као и о свему што се тиче

одржања и унапређења општинске имаовине; 5) о давању општинских добара под аренду; о начину, о условима и о трајању те аренде; 6) о водењу општинских парница; 7) о отуђивању, о размени и тековини непокретних општинских добара; 8) о поклонима или завештањима што се чине општини; 9) о грађењу, или о рушењу општинских зграда; о отварању, или о укидању јавних друмова и улица; о одкупу приватних добара за општинску потребу; о пољским путовима, и о свему што служи на општу корист, или на украшење; 10) уопште о свима чисто општинским интересима и потребама; о усавршању општинске управе, и установа које од општине зависе: као и о свему што по закону општини припада.

Седнице општинског савета јесу јавне.

Од кантонске власти општински савет има да иште одобрење: 1) за годишњи буџет, и за свршене рачуне; 2) за трошкове мимо буџета, који би изнели више, него десети део општинских прихода; 3) за отуђење, размену и деобу непокретних општинских добара; за водење парница око тих добара, и за давање ових под аренду на време дуже од 9 година; 4) за поклоне или завештања што задају неке услове или терете општини: 5) за отварање, или за укидање друмова и улица, и за грађење сеоских путова; 6) за одкуп приватне имаовине на општинску потребу.

У Женеви управљајући одбор општине дужан је: 1) да чува и надгледа општинска добра; 2) да спрема предлог општинског буџета, да одобрени буџет извршује, и да општинским новцима рукује; 3) да извршује одлуке општинског савета; 4) да издаје под аренду општинска добра, и да по одлукама општинског савета утврђује услове и време аренди; 5) да води општинске парнице; 6) да поставља и надзирава званичнике општинске управе; 7) да руководи општинске послове; 8) да прима што се поклони или завешта општини, ако то незадаје никаква услова и терета, и ако

се састоји из покретности која невреди више од 2500 франака; 9) да бди над јавном здравствености, над јавним редом и миром, и над извршењем полицајних правила о тржишту; да означује име улицама, и бројеве (нумере) кућама; да бди ноћу над осветљењем улица и јавних места, над средствима јавног саобраћаја, над доводењем и употребљавањем воде, над чистотом улица, и т. д.; 10) да предлаже кантонској управи (Conseil d' Etat) све што нађе за добро у погледу обштинске полиције, и да даје своје мњење о сваком предлогу полицајних правила за обштину.

У мањим и сеоским обштинама кмет је дужан, да под влашћу кантонске управе: објављује и извршује у обштини законе и правила што се тичу јавне администрације; да извршује обштинску полицију; да надгледа и чува обштинска добра; да извршује одлуке обштинског савета, да рукује приходима и расходима обштинским; да по закону управља обштинским пословима; да прима што ко поклони или завешта обштини; ако је то без теретних услова, и ако се састоји из покретности која невреди више од 250 франака; да води обштинске парнице, и да ради све што му закон наложи. За извршење своје званичне дужности кмет може искати жандарме. Он може прикупити и народне војнике обштине, ради одржања јавног мира и реда, али мора о томе што пре известити војену управу.

Обштински савет састаје се да ради званичне послове редовно два пута сваке године, а по потреби и чешће. Кад се једном састане, он држи седницу за седницом, докле непосвршује послове за које се састао. Кантонска управа одређује кад ће се скупштина обштинског савета отворити, а кад распустити. У Женеви председава обштинском савету председник управљајућег одбора обштинског; а у мањим и сеоским обштинама, кмет. Кад кмет није уједно и члан обштинског савета, он нема решавајућег гласа у томе савету. Кад се већа и решава о рачунима обштинским, тада пред-

седава онај члан општинског савета, кога овај нарочито за то определи. Кад се гласови у општинском савету неједнако поделе, јавља се о томе кантонској управи. Мислили ова да питање решити треба, она одговори општинском савету да се наново гласа. Буду-ли и тада гласови неједнако подељени, онда кантонска управа решава.

Сви бирачи, који плаћају порез у општини, могу у присуству кмета, или званичника кога кмет определи, разглегледати општинске записнике.

Кантонска власт може да уништи решење општинског савета: 1) кад оно није донето у законитој седници, него изван ове; 2) кад се оно простире на нешто изван власти и дужности општинског савета; или ако је донето у ванредној седници мимо оне цели, за коју је та седница била сазвана; 3) кад је оно противно закону.

Ако већина општинског савета неби хтела наново већати и решавати, или би упорно одметала се од закона, кантонска управа властна је, да распусти тај савет, одлуком коју ће, заједно са разлозима њеним, уврстити у збирку закона. У случају таквог распуста, морају се за месец дана сазвати општински бирачи на скуп, да бирају нове општинске саветнике.

Кантонска управа опредељује како ће се водити општински рачуни, општинске књиге, и како ће се чувати општинске архиве. —

Права Словенска општина, као што су јој трагови и спомени међу Русима, Србима, Бугарима и др. сачувани, означава у начелу такође самовладу и самоуправу.

Описујући Руску општину, А. Херцен говори: „Општина је суверен у свему што се тиче њених унутрашњих послова. Сваки који има земље у општини, т. ј. сваки који је пунолетан, и који порез плаћа, има гласа у питању о интересима општине. Старост и његове помоћнике бира општина сама, на својој скупштини. У општинској скуп-

штини расправљају се и спорови између чланова општине, дели се земља (као заједничка имаовина општине), и разрезује порез. Старост има велику власт над појединцима, али не над општином. Општинска скупштина стоји над њим; она може да га збаци, ако је неслуша. У осталом, његова власт јесте чисто извршна. Сва општинска питања решавају се по старинским обичајима, сабором поглавара фамилије, или општинском скупштином.“

Руси појимају општину као раширену фамилију; отуд и заједнина пољске имаовине у сеоских општина Руских. Општина се сматра као господарка од свију земаља у своме хатару; па се на њу, као на властницу од земље, и порез удара. Свако мушко, као члан општине, има право на једнаки део, или, као што А. Херцен вели, право да заузме онолико земље општинске, колико је и други уживају. Земља се свакоме уступа да је сређује и ужива докле је жив; његов син, чим одрасти, има право да иште земље од општине. Ако који отац има више синова, сваки од ових кад одрасти, добије земље. Кад који члан породице или општине умре, враћа се општини она земља, која је њему била уступљена, тако да нема наследне непокретне имаовине у породици. Земља за сређивање дели се на једнаке одељке, а ови се коцком општинарима раздају. По неки део земље остави се и неподељен, те служи као неки фонд за чување (за резерву). Деоба се пренавља обично сваких 10 или 15 година; од једне деобе до друге сваки је сигуран да ће остати у његовим рукама земља која му је уступљена, али, пошто 10 или 15 година прођу, мора бити спреман за нову деобу. Шуме, пашњаци, лов и риболов сматрају се такође као заједничка добра општине. — Старци често враћају општини своје земље, и тада се ослобођавају од пореза. Који би општинар за време оставио општину, негуби право на земљу. Само ко буде протеран, одузме му се то право, ако се општина на то сагласи.

Право на земљу губи и онај, који од своје воље за свагда остави општину. — Општинска земља вазда је под управом саме општине.

Са ослобођењем мужика, у 1861. проглашено је: да уређење сеоских општина остаје у својој битности онакво, као што је од старине; али, да се доводи у сагласност са новим положајем сељана. Ако се пре ослобођења мужика општина сматрала више као неко приватно удружење, она је сад политична установа: држава је признаје, и она стоји под општим законима државе. Освéштана законом, општина и данас сама води бригу о својим интересима, сама управља стојим домаћим пословима, по старинском обичају. Њена скупштина, скуп свтју породичких старешина, представља законодавну власт у домаћим пословима њеним; а старост, кога општина сама бира, сматра се као извршна власт. Скупштина управља општинским интересима, углављује општинске прирезе; разрезује порезе што се држави плаћају; наређује како да се скупе (рекрутују) нови војници; води бригу о земљи, као о заједничкој имаовини; решава да се из општине изкључе они које друштво сматра за недостојне, па неће да их у својој средини трпи, и т. д. Одлуке скупштинске доносе се већином гласова. Старост председава на скупштинским састанцима; извршује скупштинске одлуке; бди да се скупе општински прирези, да се држави плати порез, па да се и старим имаоцима земље одплаћује што се одплатити мора. Он посредује свезу између волости (скупштине жупанијске) и општине, па и међу општином и помиривим судијама; а као посредник волости и помиривих судија, он и одлуке њихове у општини извршује.

Такво је уређење сеоских општина у Русији.

За вароши издат је још под Катарином II. (1765) муниципални закон. По овоме, становници вароши, или мештани који неприпадају племству, али који имају сваки своју кућу и свој занат, или трговину, сачињавају сви муниципално тело,

и јесу властни да бирају варошке званичнике. То муниципално уређење одржава се и данас још скоро без промене. Муниципална скупштина управља општинским интересима; она има власт да и трговачке спорове међу мештанима расправља, па у грађанским и у кривичним судовима окружним, или жупанијским, муниципије су нарочитим помоћницима представљене.

Занатски радници Руски живе у самосталним задругама које А. Херцен назива „ходеће општине". То су задруге које броје често и по више стотина чланова, и које ходе за послом, од вароши до вароши, од места до места. Што ове зараде, или произведу, то се подели међу њихове чланове обштим гласом, у главним скупштинама њиховим. Сваком задругом управљају људи које она сама из своје средине избере. —

Како Срби појимају општински живот; каква је Српска општина?

На то питање имамо потражити одговора у установама које су поникле из народног духа Срба. У 10. столећу, као што из историје знамо, наш народни живот усредсређивао се у горњем приморју Јадранскоме, па ту се и општински живот Срба попајживље развио. Душанов законик ујамчавао је општинску самоуправу слободним варошима — у Јадранскоме приморју и по целој држави Српској. После пропасти Српске државе, одржала се општинска самоуправа и у политично растављеним деловима Српског народа. У варошима Јадранског приморја представљен је општински живот у республиканскоме облику. Вароши те имађаху мешовито становништво, састављено од Италијана и од Срба; а у њиховоме општинском животу јасно се огледа двојака основа, демократијска и аристократијска. Претежући утицај Срба свугде је и вазда давао маха народној самовлади и самоуправи, снажио праву демократијску основу; а гдегод су и кадгод Италијани надвалили, преузимала је маха властелинска влада, овлађивала аристократијска основа. Рес-

публикански облик одговарао је једнако духу Срба и духу Италијана, те је и могао једини скрасити се у општинама које од оба елемента састављене беху. Само у којима од ових беше јачи Србски елеменат, те беху више народне (universitas); а у којима Италијански елеменат претезаше, те стајаху под господарством племића, који се поносно називаху „патриције,“ као да би и тиме хтели потврдити да неживе Словенским, него Римским духом. У Боци Которској, н. пр., сачувана је демократијска основа у општинскоме животу и до најновијих времена. По А. Мајкову, такву основу морале су изнајпре имати и друге општине приморске „где се унутрашњи ред развио мало по мало уз општинско начело Словенско.“ Говорећи о Дубровнику, А. Мајков мисли, да је и ту у прва времена народ могао имати учешћа у влади. Доцније, пошто је овладао Италијански елеменат, преузели су јавну власт племићи, те је и республика постала аристократијска. — У Црној Гори, у Херцеговини, у Србији и гдегод Срби живе, сачувано је у општинском животу начело народне самоуправе, начело по коме мештани сами бирају своје представнике и званичнике; сами — на својој скупштини, као скупу свију кућних или задружних старешина, или породичних представника, — већају и решавају о сваком домаћем питању. У Србији сачувана је и за Турског времена општинска самоуправа. Општински скуп састајао се обично сваке недеље, те је већао и решавао о интересима и потребама општине, па је и мање спорове међу мештанима расправљао и судио. Радња општинска беше јавна; а општински састанци држаху се често на отвореноме пољу, под ведрим небом. Својим добрима и приходима општина је самостално управљала; сама је одређивала и разрезивала прирез за своје потребе; сама бирала и контролисала старешину, који је извршивао одлуке и наредбе њене. — Устројство општинско што је дато кнежевини у 1866., није производ

народног духа, него је удешено по урнеку Француске цен трализације, као што смо напред казали.

VIII.

Уставно-монархијски облици.

Инглеска је на гласу као уставна монархија. Начело самоуправе (Selfgovernment) јесте основа Инглескоме уставу. По томе начелу сваки човек и свако место слободно собом управља. Да би се олакшала самоуправа у земљи, ова је подељена на грофовине (counties); на срезове (hundreds); на варошке хатаре (boroughs), и на парохије (parishes). Варошки хатари и парохије уређују се као обштине.

Парохијско уређење важи за сеоске обштине. У Инглеској редка су села у којима су домови упоређени на улице, или ушорена села. Сељани живе растурено око добара племића. Уз арендаторе живе ту и мали пољски имаоци (freeholder), млинари, крчмари и занатлије. Као што племићи неприврђују сами, и као што они уобште више нису, него што јесу на својим добрима, тако су црква и парохов дом постали душа сеоској обштини. Парох (rector, или vicar) јесте старешина обштински. У 1127. Лондонски синод увео је звање црквених тутора (Churchwardens), који бдију да парох испуни своју дужност, бдију над црквеним грађевинама и пословима, одржавају ред у цркви, заступају покретну имаовину обштине, и т. д. Свака обштина има обично по два тутора; ови се бирају на годину дана, а бира их обштинска скупштина, или по једног од њих поставља црквени покровитељ. Сви који плаћају прирез за помоћ сиромасима, бирају обштинске представнике, који сачињавају главну скупштину (general vestry). До новијих времена радио је послове обштине један сталан одбор (Select vestry). У великим парохијама (које небројe мање од 800 пореских глава) бирају се само обштински савет-

ници (од 12 до 110 на броју). Скупштина општинских представника управља општинским пословима, и бира општинске званичнике. Издржавање сиромаха сматра се као најважнија дужност парохије. Општина бира сваке године двојицу који ће надгледати сиромахе (Overseers of the poor). Разне парохије могу се и удружити, да би заједнички издржавале сиромахе; удружене оне сачињавају заједнице (Unions). Скупштине тих заједница бирају из своје средине један савет за надгледање сиромаха; у том савету мора из сваке парохије бар по један члан бити. Општина је, даље, дужна да одржава у добром стању друмове који преко њеног хатара воде. Надгледачи друмова (Surveyors of highways) бирају се на годину дана. У новије време уобичајено је, да се разне општине удружују у друмовске округе, који имају своје одборе за управу и надгледање друмова.

Варошки хатари имају особито општинско (муниципално уређење. Ово је доведено до данашњег значаја свог на основу закона од 1835. (Municipal Corporation Act). По томе акту свака општина има свога старешину (mayor), своје представнике (Aldermen) и своје грађане (burgesses). У ред грађана уврштује се сваки: који је пунолетан; који није странац (alien), који од две године држи кућу, или стовариште еспапа, или рачунарницу, или дућан; који на своју имаовину од две године порез плаћа; који неприма никакву подпору из благајне што је опредељена за издржавање сиромаха. Варошки хатар дели се на мање округе (wards); сваки тај округ бира за себе своје општинске саветнике (Common Counsillors), којима је број законом опредељен за сваки варошки хатар, и који се трећином свог броја сваке године мењају. Општински савет бира кметове; број ових износи трећину броја општинских саветника, а обнавља се половином сваке треће године. Општински савет (The Town Council) бира на годину дана

општинског старешину (mayor), који му је и председник; даље: два помоћника (assessors), који подпомажу председника у пословима око општинских избора; два контролора (auditors), који проматрају општинске рачуне; перовођу (Townclerc); благајника (Treasurer), и друге општинске званичнике.

Изабран грађанима општински савет решава сва питања што се тичу општине, изузев само нека, за која мора искати одобрење од владе. Тако; за отуђење непокретне имаовине општинске, и за уговор о аренди на дуго време, иште се одобрење од главне финансијске управе. Предмети општинске управе јесу: општинска имаовина, општински прирези и порези; општинске грађевине; калдрма, осветљење и чистење улица; одржање јавног мира и реда; уређење тржишта, киријашких подвоза и других средстава за јавни саобраћај; јавна здравственост, јавне угодности, и т. д.; бирање општинских зааничника и контролисање ових. У послове општинске управе влада се несме мешати. — Општински трошкови измирују се прирезом, који се разрезује по имању.

Има вароша које свака за себе грофовину сачињавају; те, као и таконазв. парлиментске вароши (што имају право да бирају посланике за парлименат), имају нарочито муниципално уређење. Општинско уређење Лондона овнива се такође на нарочитој уредби (од 1725.). По тој уредби уврштују се у ред грађана чланови занатлијских и трговачких дружина (еснафа), и они који су по редовној одлуци тих дружина добили почастно грађанство (honorary freedom). Чланом споменутих дружина постаје се; рођењем, изучењем заната или трговине (шегртлуком), или купњом.

Најпосле, има у Инглеској места и која нису општински уређена. У тим местима управљају општинским пословима нарочити одбори (Commissioners and Boards); ови воде бригу и о јавној здравствености, и о свему што се тиче обште користи. Одборе те бирају сви који порез плаћају.

У Белгији општина је по старинском уређењу сама собом управљала; гласала је о порезу; уређивала народну војску; подписивала уговоре савеза; имала је мало или нимало обвезаности да служи владаоцу другу војену службу, осим одбране земље; имала је своје судове, и право да одрече порез и послушност неваљаломе владару. Свака парохија бирала је старешину својој народној војсци; а ова је служила за одбрану слободе од сваког насиља и зулума унутра, као и од сваког напада споља.

По данашњем Белгијском уставу, свака општина има свој савет, који се состоји: из општинских саветника (Conseillers); градоначелника, или управитеља (bourgmestre); и кметова (échevins). Општинских саветника има на броју 7—31, као што је где мање или више становника; њих бира општинска скупштина на шест година, а они се обнављају половином броја свог сваке три године. Градоначелника и кметове краљ поставља из средине општинара, такође на шест година. За градоначелника краљ може да постави и кога од бирача изван круга општинских саветника. Кад је изабран из средине општинских саветника, градоначелник има и решавајући глас у општини; иначе има само саветујући глас. Општине које неброје више од 20.000 становника, имају по два кмета; а које више од 20.000 становника броје, имају по четири кмета. Сви, рођени или прирођени, Белгијани: који имају свој стан у општини, и који плаћају порез по закону, јесу бирачи општински. Скупштина бирача бира општинске саветнике. Савет општине састаје се по потреби; а сазивају га градоначелник и кметови. У седници тог савета председава градоначелник; а одлуке се доносе абсолутном већином гласова. Градоначелник и кметови дужни су сваке године поднети савету извештај о пословима и о стању општине. Седнице савета јесу јавне. У њима се већа и одлучује о трошковима и о приходима општине; о општинским добрима,

о општинским грађевинама. Општински савет уређује све што се тиче општинског интереса, и већа о свему за што виша власт поиште мњење од њега. Али, он мора искати од жупанијске (провинциалне) скупштине и од краља одобрење: 1) за отуђење непокретне општинске имаовине; за издавање ове под аренду на дуже време; за узимање зајмова и давање залоге; за деобу земаља општинских. Ту је доста и одобрење саме жупанијске скупштине, ако вредност која је у питању неизноси више од 1000 франака, или десети део обичног буџета општине, осим кад би овај део био већи од 20.000 франака. 2) За ђумручину и намете који се ударају на друмове, на мостове и друге пролазе у општини. 3) За примање онога што се поклони или завешта општини, или општинским заведењима, ако то вреди више од 3000 франака. Кад невреди више од 3000 фр., доста је и одобрење жупанијске скупштине. 4) За куповање непокретних добара. Ако ова невреде више од 3000 фр., доста је и одобрење жупанијске скупштине. 5) За уводење, промену, или укидање општинског прореза, као и правила о томе прирезу. 6) За промену начина уживања општинских добара. 7) За просецање великих друмова и давање правца овима; за уређење вароши и утрпаних крајева општине; за отварање нових, и за ширење или укидање старих улица. 8) За рушење старинских споменика, или за оправку њихову, ако би се овим мењао стил и значај њихов.

Општински савет мора искати одобрење од жупанијске скупштине: 1) за парнице које ће се у име општине повести, или подупирати. 2) За деобу и начин употребљења пашњака, шума (за сечу) и општинских плодова. 3) За продају, размену и погодбу што се тичу кредита, дуга и радње општинске. 4) За правила о пашњацима и о испусту. 5) За правила или тарифе што се тичу јавног тржишта, вашара, касапница, задржавања на јавном друму, и права мерења. 6) За отварање путова и стаза између села. 7)

За грађење, оправљање, и рушење обштинских сграда. 8) За предрачуне обштинских трошкова, и за изворе из којих ће се ови подмирити. 9) За годишњи рачун прихода и расхода общтинских. 10) За правила о управи зајмодавних установа.

Обштински савет издаје правила за унутрашњу управу и наредбе за обштинску полицију. Правила та и те наредбе несмеју бити противне законима и правилима о обштој или областној администрацији. Савет обштински може одређивати и казни за рушење његових наредаба, ако те казни неби биле законом прописане; а оне немогу бити веће, него што су просте полицајне казни.

Ако у самим пословима обштинска управа зависи од државне власти, савет обштински има више самосталности у постављању званичника. Он поставља и збацује: пореске званичнике, управитеље болница и установа за доброчинство, лекаре, инцинире, професоре и учитеље у обштини.

Градоначелник и кметови јесу извршна власт у обштини; они су дужни да извршују одлуке обштинског савета, као и законе, одлуке и наредбе областне и државне администрације.

У Холандији уређена је обштина (законом од 1851.) скоро као и у Белгији. Узакоњено је: 1) да за све обштине, без разлике, буде једнака управа. 2) Да се обштински саветници бирају на шест година. Савет обштински представља законодавну и административну власт; а градоначелник и кметови извршну. Градоначелника поставља краљ било из средине обштинског савета, било из средине бирача изван обштинског савета. Кметове поставља обштински савет. Седнице савета јесу јавне. 3) Да обштина буде самостална (автономна) у свему што се тиче чисто мештанских интереса. А државна власт бди над обштим интересом земље, и над одржањем обштих закона. 4) Да се порез и прирези разрезују по закону. — Обштинску

управу контролишу скупштине области и краљ, у главноме онако као и у Белгији.

И у Италији обштине су у новије време уређене по примеру Белгије.

У Немачкој деле се обштине, као и у Инглеској, на сеоске и на варошке. Сеоске обштине развиле су се из заједнине пољске имаовине; а варошке из занатлијског удруживања. Понегде су, у новије време, сеоске обштине изједначене са варошким, т. ј. и ове и оне уређене су једнако. Уобште уређење Немачких обштина оснива се на праву грађанства. Грађани бирају обштинске представнике (Stadtverordnete), који састављају обштински савет. Савет тај бира једну комисију, или одбор, који ће извршивати одлуке његове, и обављати местну полицију — пошто га владалац потврди.

На таквом основу уређене су обштине и у Аустрији. Ту се прави разлика између грађана који стално сачињавају неки део обштине (Gemeindebürger), и становника обштинских (Gemeinde-angehörige). Ко неприпада ни једноме од тих двају разреда, сматра се као странац; он нема оних права, која имају чланови обштине. Обштинска власт решава коме да се уступи право грађанства, на захтевање његово. Грађани бирају обштински савет (Stadtrath, Ausschuss); а овај поставља обштинског председника (Gemeindevorstand), ког потврђује владалац. Обштини припада и власт помиривог суђења.

У Угарској закони од 1848. беху освештали начело обштинске самоуправе, као што је оно изражено старинским обичајима и установама Словена, које су Мађари у Угарској затекли. Закони ти признају „слободним краљевим варошима“ право да под законитим надзором, управљају обштинским пословима, па да извршују и судску и полицајну власт у своме хатару. По истим законима грађани бирају сами: градоначелника, варошког судца, варошког капетана

(полиције), и ниже полицајне званичнике, судије или варошке сенаторе, бележнике (нотаре), лекаре и инцинире. Званичнике те предлаже један одбор састављен из средине грађана. Вароши имају своје представничке скупштине; а грађани слободно бирају варошке представнике. Варошких представника има у мањим варошима најмање по 30; у средњим најмање по 82: а у већим најмање по 157. За варошког представника може бити изабран сваки грађанин који живи у месту, без разлике вере, Представници имају право да већају и решавају у главним скупштинама. Главне скупштине састоје се из обштинских званичника (мађистрата) и обштинских представника; у њима председава градоначелник, или, у његовом одсуству, најстарији сенатор. Сваког месеца мора се бар по један пут састати главна скупштина; а по потреби може је мађистрат, или градоначелник и чешће у седницу позвати. На главним скупштинама већа се и решава о свему што се обштине тиче, изузев судске послове у ужем смислу.

Закон који важи за „слободне краљеве вароши," што се тиче бирача, представника и бирања ових, као и бирања обштинских званичника, важи и за друге вароши и места што за себе сачињавају обштине.

У новије време, у 1870., учињене су промене у уређењу обштина у Унгарској, и то у смислу политичне и административне централизације, а о трошку обштинске слободе коју закони од 1848. бајаги освештавају.

IX.

На измаку прошлог столећа, па и у најновије доба, покушавало се у Француској, да се обштина ослободи сваког облика који би изражавао какву народност, или свезу са државом. Хтело се, да се држава учини сасвим непотребна за обштину и човека. То се мислило постићи овако:

Да се свакој обштини остави, да се сасвим самостално и независно састави и уреди, онако као што сама за најбоље нађе. Слободно и независно састављене и уређене обштине могле би ступати једна с другом у савез (федерацију), да би узајмно осигурале своју самосталност. Савез тај неби био оно што је Американски или, Швајцарски савез республика, т. ј. неби био савезничка (федеративна) држава, коіа би имала своју политичну једнину, у којој би суверенство припадало целокупноме народу, у којој би законодавна власт појединих жупанија (н. пр. кантона у Швајцарској) била ограничена влашћу савеза (федералном централизацијом), и у којој би савезнички устав био донет гласом већине. Савез обштина, као што су га у Паризу појмили, био би онакав као што га је Прудон замишљао. Т. ј. за њега неби било народне и пределне једнине; као одрицање (негација) народа и државе, он би служио једино интересу уговарајућих страна, или обштина, које би правиле савез без обзира на народност и на питање о земљишту. У савезу обштина неби се знало за другу, него само за друштвену, или заједничку (колективну) снагу, која би извирала из савеза, а служила би за одржање савезничког уговора. Снага та неби смела уздићи се као нешто „више“, „старије“ од обштина, које су у савезу, или као нешто налик на оно што се данас зове држава, или централна власт, и што својом влашћу стоји над обштинама. Као што неби било никакве усредсређене, или народне државе, и као што би свака обштина имала своју подпуну слободу и независност: би настало оно стање, што Прудон назива права ан-архија (одсуство централне власти). Да би осигурале своју слободу и независност, обштине би савезничким уговором определиле све што се тиче њихових заједничких интереса, као што су: знатније јавне грађевине, размена производа, ујамчање личних права, узајмна подпора у случају сваког напада, и др.

У таквој цели би прокламована у марту 1871. Париска комуна. Ова је у априлу исте године обнародовала један програм, у коме обећаваше: „да ће се учинити крај старој свештеничкој, војеној (милитарској) и чиновничкој влади, као и зеленаштву, аџиотажу, монополима, привилегијама, што земљу исцеђиваху, сиромахе ујармљиваху и у несрећу бацаху.“ По истом програму, Француска би имала у будуће сачињавати савез самосталних општина, које би саме слободно бирале представнике и званичнике своје, и које би из своје средине слале посланике на општу скупштину (централни парлименат), да би већали и решавали о ономе што се целе Француске тиче. Најпосле се обећавало, да ће се и собственичка имаовина према потребама времена, према жељи учестника, и према стеченоме искуству једначије размерити. Познато је, међутим, како је за мало трајала, и како жалосно свршила комуна, којој на челу беху таконазв. социјални демократи и комунисте.

Да-ли ће се кад природа човечија усавршати, и врлине људске развити толико, да нестане засвагда крваве игре страсти, која доноси ратове и зверско клање, па да се утврди општа сагласност и братска узајмност међу људима; да-ли ће једном престати свако насиље и неправда, војено освајање и угњетавање, па завладати слобода и правда по свему свету: то су питања која дају изобилан предмет политичној философији, но која тек догађаји и дела решити могу. Било како било, докле људи остану овакви као што су, остаће нужна и држава, као друштво које сједињава у себи услове, и усредсређује снагу за заштиту и одбрану слободе и напредка.

Да се у данашњем друштвеном стању неможе проћи без усредсређења друштвене снаге и друштвених средстава, то потврђују и они који говоре да теже ан-архији, или одсуству централне власти, потврђују тиме што траже савез општина и савезнички уговор за осигуравање заједничких

интереса. Савез који неби представљао уједињење свију друштвених сила за општу цељ, неби имао смисла; а чиме и да би осигурао заједничке интересе савез, који неби могао прикупити снагу и средства чланова својих? Како ће се назвати уједињење друштвене снаге за општу цељ, да-ли „држава,“ „народ,“ и „савез республика,“ или „савез општина“: то је у ствари свеједно; као што је свеједно и у питању о злоупотребљењу власти, да-ли се ова зове савез општина, или држава и народ.

О подпуној независности општина тим мање може бити разговора, што независност нестоји само до начела, до права, него још и до снаге којом се начело и право на делу одбранити и одржати може. Тек народ или држава, као друштство у великоме, може да сједини у себи услове и јемства за слободу и независност. У стара времена и у средњем веку небеше такве свезе, као што се данас држава појми; независност општинска владала је у облику племена, или у облику малих республика, па било је, најпосле, и савеза општина за узајмну заштиту и одбрану (у Италији и у Немачкој). Али на делу се показало, да све то недаје колико треба снаге и јемства за одбрану унутрашње и спољашње слободе. Независне општине старијих времена падаху и пропадаху једна за другом, то под силом домаћих деспота и тирана, то под мачем спољашњег освојача. А погледајмо на данашње општине у Американским сједињеним државама! Државна свеза осигурава их и унутра и споља, и оне цветају друштвеним и људским напредком,

Искуство које казује, да тек државна свеза може да сједини у себи несамо начело и право слободе и независности, него уједно и снагу за одбрану тог начела и права — то искуство говори и да општина само слободом може у држави одговорити позиву своме.

Слобода једнака за све и за свакога, као што смо и напред говорили, јесте оно што сачињава битност друштва;

из ње се изводе сви основи друштвеног живота, па њоме се мери и прави значај и вредност обштинске и државне свезе.

„Где се човек неосећа ни под каквом другом спољашњом принудом — вели Инглески публициста Ц. С. Мил — него само под природном нужности, или под заповешћу друштва коме је и он члан, и у коме му је слободно изјавити се противу свега што му се чини да је рђаво, и радити да се то промени, ту тек дају се људске способности развити као што треба.. Ту је важна и практична дисциплина коју карактер достиже, кад су грађани позвани од времена на време да учествују у друштвеним пословима. Где је сваки позван на јавни посао, ту се и сваки радњом учи: да оцењује и оне интересе који нису његови собствени; да се у питању о споровима управља и по другоме правилу, а не по голим личним обзирима; да примењују на практични живот начела и правила која су постављена за обште добро. У јавној радњи он налази људи и који су искуснији од њега; изучавајући њихове идеје и послове, он обогаћава свој разум разлозима, и покреће своје осећање према обштем добру. Он се научи да се осећа као члан друштва, да сматра да је и њему од користи све што је друштву од користи. Где такве школе за јавно добро нема, ту једва да се подржава каква мисао, по којој би и они који немају никаква особита положаја у друштву, били дужни овоме више што, него само да се покоравају закону и власти. Ту нема узвишенијег осећања, које би чинило да грађанин неразликује себе од остале публике, него да се сматра као истоветан са друштвом. Свака мисао и свако осећање што се тиче интереса или дужности, тоне ту у личности и у фамилији. Човек никад ту немисли о обштем интересу, немисли ни о чему што би требало да ради заједно са другима. Он мисли само о ономе што има да добије са другима, па унеколико и о њиховоме трошку. Сусед који није савезник

или друг, почем никад није умешан ни у какво заједничко предузеће за општу корист. — такав сусед јесте супарник. Тако страда (без слободе) и приватни морал, докле је јавни на делу угушен.“

Како слобода чини да се човек у општини као у некој школи васпита за друштво са другим људима, томе имамо жива примера у Американским и у Швајцарским општинама. Што људско друштво у великоме треба да буде, то су те општине у маломе. Слобода, која је у њима за све једнака, позива сваког да учествује у јавним пословима, па да и сам што у име друштва и за друштво ради. Учешће сваког у ономе што се друштва тиче, развија у свију свест о праву и дужности, свест која чини да сви свако питање о општем интересу, и о потреби општој, најбрижљивије претресају, јер увиђају да је у општему добру добро сваког.

А колико слободан живот општински и друштвени одговара правим потребама човека, то се најбоље види кад се Американске и Швајцарске општине упореде са мање слободнима. Где просвета, радиност и све што човека добру води, цвета више него у Американским и Швајцарским општинама? Где је човек напреднији, достојнији и сретнији него ту?

Швајцарска и Америка слободом су претворене у огњиште друштвеног и људског усавршања: слободом служе оне правој снази и величини, срећи и слави човека. Кад погледа на отворене двери тих олтара слободе и напредка, пријатељ истине мора ускликнути:

Слободан човек у слободном друштву!

Слободна општина у слободној држави!

О КЊИЖЕВНОМ РАДУ ЈЕРОМОНАХА ГАВРИЛА СТЕФАНОВИЋА.

НАПИСАО

ПРОФ. ГАВРИЛО ВИТКОВИЋ.

Под скромним називом јеромонаха, гдекоји ће замислити неког анахорета или калуђера испосника, пустињика, који вас цели дан и ноћ проводи у молитвама, или постом и шибањем мучи своје тело, и у заносном животу тражи, да задобије мученички венац и славу небеску, према познатој калуђерској девизи: „Се оудалих се бѣгае, и вьдворих се въ пустини; чаю Бога спасающтаго ме.“

Но узалуд би тражили таква испосника и заносног зелота у јеромонаху Гаврилу, о коме ће бити говора у овом чланку. Гаврило бејаше заиста побожан и својој вери одан Хришћанин, но је он био човек, који је љубио свој род српски, и старајући се о његовом душевном напретку и спасењу радио и говорио оним језиком како би га народ разумео; он је говорио и писао правим народним језиком у оно доба, кад се остало свештенство махом заразило тако званим славено-српским језиком.

Пре но што би говорио о његовом књижевном раду, у кратко споменућу његовог честитог учитеља, духовника Кипријана Рачанина, који се доселио са патријархом Арсеном Црнојевићем и настанио у Светој-Андреји близу града Будима.

И ако је Арсен III., при оној кобној сеоби, у туђинску земљу понео био множину писаних и печатаних црквених

књига; но тај број књига бејаше недовољан према множини досељеника, који се населише на великом простору, у многим општинама растурени. Међутим бејаше старијих досељеника у тим пределима, за које се такођер мораше бринути патријарх.

Да би тој оскудици доскочио, Арсен III. прикупи око себе калуђере, који бејаху вешти преписивању црквених књига.

Од свију оних калуђера, што дођоше са патријархом, једини духовник Кипријан бејаше вешт том послу.

Он је множину црквених књига својом руком написао, као празничне и месечне Минеје, Триоде, Пентикостаре, Служабнике, Псалтире, Часловце, Требнике, Канонике, Акатисте и још друге књиге.

Но се духовник Кипријан мимо овај тешки посао постарао, да млађе калуђере, који бејаху при цркви св. Луке, поучи у писању црквених књига. Од његових ученика дознао сам за двојицу: монаха Гаврила и Михаила. Овај последњи бејаше старији од Гаврила, но је Михаило мало књига преписао, а највећи део црквених књига, које сам у околини Будима и Сент-Андреје налазио, писане су руком реченог Гаврила.

Гаврило је више година радио (1716—1747.) и много је израдио, и његов рад не бејаше ограничен на механичко преписивање књига, но је вешт био у цртању и бојадисању мањих и већих слика, од којих се множина налази по Требницима, Каноницима и другим црквеним књигама. У сентандрејским црквама, а на име у пожаревачкој, ћипровачкој, преображенској, раваничкој или хоповачкој цркви, у којој почиваху у прво доба после велике сеобе мошти кнеза Лазара, налазио сам старе иконице, за које мислим, да их је моловао Гаврило.

Но се Гаврило највише одликовао у томе, што је познат био с руском и пољском књижевношћу, и највршија

дела руских и пољских црквених писаца на српски језик преводио.

Да би се читаоци са великим књижевним радом Гавриловим што боље упознали; то ћу овде побројати она дела, која је написао Гаврило на правом народном језику. До јако бејах срећан пронаћи таквих десет зборника, и ево их по реду износим.

I. „Поученіа и слова различна и пролози нарочитим Светым, и праздником: Начинаемо от месеца Септем.“ На другој страни 351. (крајњег) листа стоји овај запис: „почети србско простим ѥзиком и сьвршити на службу селином на книжевним, на хвалу светых имже слова суть и понижно просим чатуштих, не за смѣх имѣти имѣті вам, но погрешенна исправлиѩй, и сего худаго писца тродившаго се ѡ сих на парохи своей благословите: и простите. амин. Гаврил съписа въ лѣто 1732.“

II. Пролог различитымъ Праздникомъ. И ову је књигу написао јером. Гаврило; нема записа, но по сличности рукописа може се закључити. Написана је на великој 4-ни.

III. Књига „Маргаритъ“. На крајњем 426. листу стоји запис писца Гаврила: „Начети сію душеполезную книгу, простаго ѥзыка, и поспѣшшем свршити ю, своим хотѣніем.“ Въ лѣте бытіа ҂аѯмѕ. На првом листу пише се: „Поученіе избранное от светаго Евангеліа и от многих божаставных писаніи.“

IV. „Пентикости Тріѡда Поученіа въ Синаѯари. Сказіиванніе, из книге зовомы ключъ.“ Ова је књига продужење књиге „Маргарита“. У њој су тумачења јеванђелија од Цветне недеље, до краја Петрова поста. Већином беседе Јована Златоуста, Григорија богослова, Јована Дамаскина, и других светих отаца. На последњем 740. листу стоји овај запис: „Господу

богъ давшемъ начеты. сію душеполазную книгу, разпространенъ с толкованіем, зовомъ Пентикостаръ, и съвршити до зде. — Съврши се. въ лѣбытіа от рожд. Христова ҂аѯмг. мес. Ноем. въ .г. дань.“

V. „Различная словеса поучителная“ и VI. „Мечь духовный“. Обе књиге написао Гаврило, као што се види из савременог записа од руке будимског пароха на корицама „Съписати книги сіе частнѣйши отацъ Гавріилъ Іеромонах: капелан ђурски 1736. годъ Ноем. прочитах ю азъ свештенно Іерей Н. М. въ будимской вароши.

VII. Беседе светых отаца. Најпре су песме Богородици, па за тим беседе највише Јована Златоустога и Григорија богослова. Има једна од Лазара Барановића архијепископа руског, преведена (л. 40, 2 стр.) А на крају има опет параклис светој богородици. На листу 502. има запис, како је ову књигу писао јеромонах Гаврило 1735. и има запис мањи о св. Сави. Свега има 556 листа на великој 16-ни.

VIII. „Превод от прѣкр'веных писаніи на просто и уразумителное знаніе срьбское за Селяне и просте люде.“ На последњем листу 770. зове се ова књига Великопостніик. „Трудомъ много грѣшнаго тобож іеромонаха Гавріила Веньцловића сирѣч Стеванова сына, бывшаго въ Сент-Андреи обштегъ духовніка Кипріана Рачанина оученика. Написа се ҂аѯм првог лѣта месеца Маи 29. дан. Редакција је чисто српска. Има свега 77 листа. На 4-ни.

IX. „Слова избраннаа празником от светыхъ отецъ наших обштих оучителіей Григоріа богослова и Іоанна Златослова и россіискаго архіепископа Лазара Барановића и прочих. Преведено на просты іезикъ србскыи.“ На последњој страни записано је: „Гавріиль Стефановићь из Сентъ Андрее оученик обштегъ духовніика Кипріана Рачанина год. 1743.

X. „Поученіе избраное от светога Еваггеліа и от многіихъ божьставныхъ писаніи от Московскога поученіа штампатога оу Москвы при царѹ Петрѹ и Адріанѹ тамошнѥм тогда бившем Патріар'се въ лѣта по рождаствѣ Христовѣ ,ахчз. (1696.) зде же преведеніе бысть емѹ на ср'бскы ѥзык ради разѹменіа простым чловѣком. На последњем листу 762. стоји запис да је год. 1745. написана, по сличности види се да је написао Гаврило.

Из ових наведених десет књига види се, да је Гаврило био човек добро познат са словенском књижевношћу, да је веома вредан писац био, а при том уман и ревносан књижевник, што се види по избору, који је чинио преводећи дела највршнијих црквених писаца.

У његовим књигама има доста полемичких ствари, из којих се види борба његова против латинске цркве.

Међу беседама најзнатније су беседе Јована Дамаскина, Златоуста, Григорија богослова, Григорија архијепископа солунскога, Атанасија архијепископа александријског, Андреје критског, Козме пресвитера и других светих отаца. У I-ој књизи у почетку налази се превод бесѣда Јоне кијевског митрополита при краљу пољском Сигмунду од год. 1568. У једном зборнику има превод с пољског, из историје папа. А у многим зборницима, нарочито међу беседама, знатно је, што се налазе беседе Лазара Барановића архијепископа черниговског, који је у другој половини XVII. века бранио источну цркву од католика и унијата.

Књига X-та од истог Гаврила у којој су разне беседе, и коју је превео год. 1745. из руске књиге штампане у Москви 1697. године при цару Петру великом.

Поред тога, што у овим књигама имамо доказа да је постојала свеза српских богослова с руском богословском књижевношћу, веома је важно, што је овај Гаврило своје огромне зборнике беседа, од којих многе хватају преко 770

листа на четвртини, писао правим народним језиком, без икакве примене руског изговора и правописа још 1745. г. (Види Стојана Новаковића „Историју српске књижевности“ друго издање стр. 183).

На многим од тих књига стоји написано, како су преведене „на србскы ѥзикь ради разѹменіа простым чловѣком,“ или „на простѡ и ѹразѹмителное знаніе срьбское за селѧне и просте люде,“ или „почети србско простим ѥзыком, и сьвршити на слѹжбѹ селѧном некнижевным“, или „начети сію дѹшополазнѹю книгѹ, простаго ѥзика.“

На жалост дела овога неуморног писца не добише онога уплива, каквога заслужише са својих врлина. Ал томе поглавити узрок ваља тражити у том, што већ од почетка XVIII. столећа почеше се увлачити руске црквене књиге, које због немарљивости и незнања тадањих митрополита и владика српских у Аустрији, створише ону збрку славеносрпскога језика. С друге стране тежња бечке владе, да умно упропасти српски народ, не даде Србима штампарију, и ако су Срби одмах по досељењу свом на првом сабору у Крушедолу год. 1708. тражили штампарију, и не добише је све до 1771. год. И тако оскудица штампарије у самој народној средини врло је сметала ток свију па и литерарних послова.

Као што рекосмо, дела Гаврилова одликују се чистотом народног језика. За српског језичара од велике је важности, што ће у овим зборницима наћи множину српских речи, које су мало по мало из говора изчезле. Од велике би користи био посао српског филолога, који би све ове речи прикупио и у Вуков речник уврстио. Не мање користи биће, ако се изнесу на углед сви граматички и синтактички облици, који се у овим зборницима налазе.

На свршетку имам рећи, да је Гаврило у млађим годинама живео у Сент-Андреји учећи се од духовника Кипријана Рачанина, а позније бејаше као капелан неко време

у Ђуру, а позније у Коморану, где су у оно време становали српски шајкаши, којима је он често беседе и поучења говорио.

Период књижевног самосталног рада Гаврилова траје од 1725. до 1745. године. И ако је број Гаврилових зборника, које сам досада у свом путовању пронашао, по све голем, но мислим, да ће се још које његово дело чисто српске редакције пронаћи.

Из Гаврилова зборника, о коме сам говорио под бројем II., преписао сам онај пролог Синаксарски о светом владици Максиму негдашњем деспоту српском Ђурђу Бранковићу, сину Стевана Бранковића и мајке Анђелије, а унуку Ђурђа Смедеревца. Овај пролог наводим с тога, што је различит од онога у Србљаку, и што је Гаврилов пролог написан по предању, како се у народној успомени одржао.

Примѣтва. У препису држао сам се усвојеног правила, и заменио сам нека писмена на овај начин: гѥ=ђе, гѧ=ђа, тѥ=ће, тѧ=ћа, гг=нг, ѿ=от, щ=шт, ѯ=кс.

Въ ні. данъ месеца Ѧнѵаріа. Иже въ светых оца нашего владике Максима, бывшаго деспота србскога. Стихъ: Новое процавтеніе явил се еси Максиме, новѵ обітель обрѣлъ еси на небесѣхъ. Синаксаръ.

84 (21:)
л. С66

Овы блаженны и дивны Максимъ, бываше от колена благочастивога Симеона Немане, ѵ хрістіанствѵ првога крали србскога, отца светога Саве; синъ деспота последнега Стевана. А и отацъ мѵ бываше текъ деспотовићъ, Георѣа[1]) деспота синъ, ерно той лозы србской, кралско име погибе на младоме царѵ Урошѵ. И осташе манма господа, ерно по кнезѵ Лазарѵ и землю вѣнъ свою 3 градови погѵбише. И тай отацъ Максимовъ Стефанъ, врлы на гласѵ витезъ біаше, ѡсвѣстанъ, мѵдаръ и юначанъ ешкиле, фришко се окретанъ, правыи воиніикъ, тако, да мѵ не

[1]) Ђурђа (Смедеревца) Бранковића I.

біаше паара међу многіимъ дружствомъ. Имаше іоште два брата свои, Лазара и Гргура, и овы понайхубави му синъ біаше, стасит, высокъ и врло красанъ лицем своим. Дочу му се гласъ његовой лепоти, разуму и юначству до самога цара турскога Амурата у Цариграду, корсемъ зета му ерђавца, што му Мару кћеръ држаше за собом, сестру овога Стефана Ђеорђевића. Врло зажелы видети му те синове и обоицу скупа, Гргура и Стевана, посла г. Ђеорђу с піисмом своим, свога му елчію, на лепо просећи се, да му и пошлє, и ино неучины, баръ на виденє се с Маромъ царицомъ. О тому зададе му вѣру свою съ заклетвом се, како ће и онъ пакъ на скоро частно с поштенєм здраве и читаве вратити натрагъ дома, и послати и к своме отцу мирно. На то онъ свѣрова му, те и оправы. лепо с пешкеш[1]), посла и нека слободно иду к цару Амири Амуратовићу, и да надгледаю. кћер му, свою имъ сестру. Одоше оны с опроштенєм се од оца и матере имъ с неколико катаана іоште пратилааца имъ на добры коны. А кадъ стигоше тамо доћи, нехае, лепо и дочека царъ, и приваты и с поштенємъ радо и весело. Преборавише у Цариграду неко време, и с пріинудомъ царевомъ и господе дворске, да имъ виды юначко се окретанє. Почеше с хртницы турци излазати у полє на игру съ стрелами, играти се цилита и стрѣлати птице, и утркавати се на кони, на оглед се тко е бржы, и учинише то. А кад видеше Турци, нихан се чудны за гонєн се юначкы на мейдану окретъ, стрелајући по високой из под неба висины орлове и гавране. и остааліи се окретъ, опизмише се каримно на них сва турска господа, съшише мунітву међу собом. И дођоше пред цара, те и оковлаисаше, то му рекоше: о цару честити, ако ты пустишъ от себѣ здраву и читаву дома отити ову момчадъ, то знай. да ће они нама до после досаадити, и хоће воевати на

[1]) Пешкеш = дар.

насъ, могу нас и помало и из овога царства протерати, а ако ли и садъ наказіиш, и у чему сакате и оставишъ да ніи су собомъ волны, у тому моћи ћемо мы нину землу сву достати, и очевину имъ освоити себы.

Како и бы то, те и досад сву србску землю Турци држе.

Каде то дочу ѿдни Амира, за добаръ свѣтъ себы, пріими тай говоръ от них, и рече: ђерчекъ може то стати се, право велите. И преступы свою заклетву се, те вѣру под ноге ударі. Дозва барбира, то боже да се обрію, и тако да иду дома, а заповедыи барбиру, пресећи имъ очне жиле, те тако и обоицу послепы, ондаа и посла к отцу дома.

Каде то ѿдны имъ отацъ зачу, и виде и што се от них учини, напоконь и к сестри послао, испуніи се ѥда и люта чемера, велике туге и жалости, узе газкати и плакати ѥцаући дерати се горко, с наріицанѥм изгублѥнѥ се затрена, и много што шта. дор се обнезнааны од ѿдъ, ѥдва се опет повратиы.

И узе отмаштіивати се Исмаѥлтеномъ ту му срамоту; распосла свое чете на све стране Ѣураћъ деспотъ отацъ ныховъ, и доведоше му туштено турско роблѥ, седе онъ на голоі земли у долины, заповѣди клати и каа овце пред ніим, дотле и клаше до год' савъ до враата му ѡгрезе оу крви. И тако устаде, ѡстало што іошъ претече, рече, да изсеку све тамо на полю, у коіѡй долины нека незадишу стрвине по мезеву. Пакъ, вѣћъ по томъ мало времена и пожывы, те у той му жалости и спокои се.

А млађи му синъ Лазаръ ѡдеспоти се над Србли, а цигло іедну годину му оу той влаади, више не бы живъ, ѡде с чистомъ душомъ тамо с овога свѣта г' Богу.

А Гргуръ онако слѣпъ. ѡде у свету гору, те се покалуђеры оу србскоме на границы манастиру Филандару. Ама Стефанъ ако и слѣпъ быаше, алъ прими на себе ту деспотовину, воіеваше и біаше се вѣћъ с Турци колико могаше дашнтисати се съ малом воиштанскомъ се снагомъ. Кадъ

већъ виде да Агарены све то више надвлађую, и не може се држати предъ ныма, та и оставы свою му очевину, докле ніе горега зла допао, скупыи свое покуће посућіе, све што имаде и дође амо оу горню землю под мацарскога краля на званіе му. Поборави се неко време. пакъ зачу за нега немачкы цесаръ у Аустры, дозва га к себы, дочека и мило привати га, лепо гостећи се мећю собом мало некои данъ. Чућаше се негової мудрости и разуму се, пакъ даде му за седиште у Фріоли горе Београдъ. Онде се већъ и ожены оузе заа се кћеръ, некога Аранита храброга кнеза арваніитскога, госпогю Ангелію. Те онде шніоме роды то блаженно діете му Максима[1]) краснога. Докле мало подураасте, такы га даде на книгу оучити му се, и онъ како быстроумливъ и хитленъ быаше, на скоро подобро првом, изоучи наши книгу, потомъ от много руку, и ту латинску извиче дурусъ. А после тога боравлаше се оу цареву двору оу едно служећи му пред царемъ, слока и младићи, сви му се чућаху лепоти и разуму негову. И саама царева кћи гледећи га онако лепа, оузврдаа се желећи за нимъ, и раађаше о тому не би ли се како смесила шниме, све се шалећи додеваше му се; а еданпутъ текъ, обезочи се, врло се нацифра, те на само дође пред' него, рече му: та згледниде ме коме самъ и прилична. На то отрече онъ ніойзы: да врле лепоте, девојчка безобразна струка, подобна си ономе, што но е Адама извео из раи. Со тимъ е засрамы, те се већъ отби оть него.

Имаше онъ іоште еднога млађега брата му свога Іована, а отацъ имъ онде се біаше преставио. Они текъ саама двоица код' цара се боравлаху, разабра то мацарскы краль за них, како су они у туђой земли сиротни остали без постараоца се за них, а већъ и добріичкы поодраасла момчадъ біаху, за женидбу скоро. Писа онъ горе к цесару,

---

[1]) Ђорђа Бранковића II. у калуђерству названог Максима.

да му и имаа послати к нему обоицу. На то цесаръ непоинаати се ништа, такы частно и к нему споштеніемъ посла. Оставише они онай поклонитъ имъ оцу Пріолу град, оузеше што имадоше онде свое, и очине имъ свете мошти, натоварише се оу лааћу, те се спустише с матером доле (г) Будиму, дођоше у градъ кралю. Онъ и милокрвно привати к себѣ, и даде имъ подъ владу Сремъ, што но и тако от пре ниховъ быаше, алъ кроз Турчина, з боем се паде под Мацара. И тай краль опетъ имъ га поврати на трагъ. Отселише се они тамо у једно с моштима оца, и майкомъ имъ Анђеліом боравити се у своіой имъ опетъ очевини. Алъ люта онде крайна быаше, те немогоше мирно се боравити, него опетъ валкало им се с Турци харцати, и удилъ четовати и бити се. Те врло юначки се з браніиком држаше, саамъ и краль о тому з діиком хвалкаше. И Максиму за жену даде свою сродицу именом Самбелу,[1]) алъ дотле некте се вѣнчати шніоме, нудећи е, докъ једа би се похристіанила, нека пометне се Паапишке іой вѣре, и онога заакона. Алъ она кадъ некте, тадъ заинати се, и нектеде. Кадъ онъ виде то, што она неће на рêчъ да му пристане, отстаде се и онъ пакъ ње, некте је заа се Паапишкомъ оузети, спазы себе от ње, не додіирну се е, пакъ от свію се затâи, те оде оу свой му манастиръ што га је саамъ исъградіо, покалуђеріи се, и вѣћъ оста у нему молећи се богу А кад му виде то несуђеница Сабела, што се от њега збы, пожали и раскаа се о томе што му по ћуди не пође, пакъ и она нечекаа више оудадбе, него оде мегю свое думне, те се и она постриже. А братъ му Іоанъ уједно с матеромъ, а и сва остала србска господа тужно се забринуше, и жалостиво много се плакаше о тому. По том тога ожени му се братъ Іоанъ, и узе то деспотство наа се, алъ

[1]) Јамачно мисли Изабелу сестру Матије Корвина и ћерку његове тетке Јелисавете, која беше удата за чувеним војводом Михајлом Силађи.

за мало бы живъ, скоро се преставы, оде к оном тамо болѥм животованю се, а не оставы по себы мужка детета, те коначнѹ жалостъ оставы србскоме родѹ. По братніѩй смрти, и ѩпетъ Максима ако е и калѹђеръ, поче га каанити кралъ, и сва господа нѹдећи га нека приваты те офиціе десподске, да имъ непрелазы очевина оу тѹђе рѹке. И онъ никако некте, али и нѥмѹ такы то дотежа, дође имъ тѹђинъ спахіа, те се ѹселы оу нинъ домъ, и преѹзе мѹ очевинѹ. Быаше код краља некы мѹ оудворица виловніикъ, деліичина, зла и оубоица, Вѹкъ,[1]) ни Мацаръ, ни Србланъ, опора сѹрова людина, те нѥмѹ поклони краль онѹ деспотинѹ, и онъ, како онамо дође, та Максима и прогна одонѹдъ. Инди што да чины преподобны Максимъ, стаити више неима гдѣ, спремы све своѥ што имаде, и оузе мошти свога мѹ оца Стефана, и братине, и матеръ, а нигде и неоставлаше свѹдъ и ношаше съсобомъ, диже се сеобом, те оде оу Каравлашкѹ к Радѹлъ бегѹ. И онъ ка христолюбацъ лепо га привати с веселом дѹшом драговолно, и тамо вѣћъ преборавише много време, мирно и хѹзѹрно без никога страха, болѥ него овамо оу своме спахилѹкѹ мѹ.. За живота тога войводе пакъ и опетъ ћаво пакосніикъ свакомъ злѹ изводацъ, а добрѹ нъзѹбанъ, кћаше и тѹ великѹ да мѹ оучины пакост, диже ратъ голем оу оной земліи те се свадише међѹ собом онаа два Бега, влашкы и богданскы до крвы. На хітро съставише войске. и състаше се скѹпа да се текъ сраазе быти се и сећи. Зачѹ то Максимъ, што се от них оучины, брже седе на

[1]) Погрешно назива Вука туђинцем, јер бејаше Максиму брат од стрица. Вук бејаше унук Ђурђа Бранковића Смедеревца, а син Гргура најстаријег сина Ђурђевог. То је исти Вук, што га народ због јунаштва назва Змајем деспотом Вуком. Вук није отео деспотство од Ђурђа (Максима) Бранковића, а јамачно је омрзнуо на Максима, што се овај у тако за Србе очајно доба покалуђери, а не хтеде као његов стричевић мачем у руци да брани свој род. Очевидно Гаврило као калуђер брани калуђера а гроди народног јунака.

брза коньа, и отрча к войскы на хитро, кано крилатъ, и стаде на среди међу обадва табора, и з богомудримъ разумом своим, лепо и обоицу поміиры међу собомъ, тако да се излюбише међу собомъ. И тай миръ доконаа и оутврды међъ нима, више им се незаваћати докъ су жіивы обоица, ама лепо спажати им се на кошилуку без штеточиненю оу любави. Тако и съдржаше се, за живота имъ нихова, тадаръ мирно се повратише сваки на свою страну, хвалећи и славећи имъ бога о тому, и негова му оугодника, те и обоица бѣгова, велику любавъ имадоше с Максимомъ со то добине, и наврêше, те и без воліе му на силу, поставише га влашким онде архіепископом. Пакъ по некомъ времену Радулбегъ оде къ богу. Милостива онаа душа, милостъ и достаде от вышнега бога.

Алъ по нему опетъ наста онде лукавы и злочесты бегъ Михна войвода, О злу поче Максиму радити, а и с Мацари нешто имааше неку заваду за Хердель. Провиде светы негово враговство, о чему онъ шіе. Керъ хоће, да га жіива предаа оу руке ономе Амиры цару турскоме, што му оца ослепіо. Што да чини онъ, узе се довыіати, како би се от нега измакао. Придомисліи се тому. те посла некое пріателе свое г бегу, от нъговы суближни му, спатаара съвѣтніикаа беговы, да га уговоре с пріинудом, нега послати з даром, и с мобеним се піисмом до угарскога крала, учини тиму шниме миръ. И онъ на то послуша и, те съ свои му іоште пратіоци оправы га ити му аамо. Спреміи се онъ потайно з богажіом, све своіе у закривена тааборска кола потовары, што годъ имаде и съ свѣцима своіим родбином у іедно, диже се на пут. Догіе до Олте рѣке, и нахитро прогіе преко ніе. Кадъ стиже оу Хердель, тадаръ вѣћъ облачка му срце от плахе се, и слободно путова крозъ Мацарску земю, докле достиже до крала. И лепо з бегом онде поміиры краала своіом оуправом, те и отъ крала опет натрагъ к Михны посла по оніи пратіоци му мирне

листове, а и отъ себе му за знание напіиса, како се онъ выще тамо неће повратитити к нему, на свою му митрополію, нека посталаю, кога они хоће от више. По том' пакъ отселіи се доле у Срем, да се вѣчъ боравы оу своме манастиру, што га е быо саамъ исправіо за себе. Алъ онай невѣра новы деспотъ, и опетъ протера га, и недопусти му онде обстати. Него с фрушком гором онъ невлаадаше, само едним Сремомъ, што онъ сѣаше. Инди што да чини светы Максимъ, оде проходати се по Фрушкойзи гори, пронаћи за свое сѣдиште, где год пріилично мѣсто. А тадаръ Іакшићево колено влаадаше съ с фрушкомъ гором, алъ нему они свааcти біаху, пронаће он едно хубаво, и на очію лепо свидно му се мѣсто, прозвано се Крушевъ до. Запроси се отъ Іакшића, дати му за манастиръ онъ долину, и они му то незабранише, такы му е посудише. Тадаръ онъ съста се с ондашнимъ воеводом, именоватіим се Іованъ Негоевић, те шнеговим се договором, и спомоћу му съграды велику лепу цркву, храамъ е оучины именовато се Благовѣштеніе пресветые богородице, и с ћеліамі е обграды, подиже славны манастыръ, събраа у нега по доста калуђераа, саамъ драговолно трудећи се о богу, и о души, поживы, и них свію іеднако, кано отацъ свою децу сузливо и свѣтујући на добро учааше. Потомъ іоште за мало поживы, и престави се онде у Крушедолу.

Блаженна оная душа, оде къ господу богу оу небесно царство, месеца Іанваріа осминайстога дна.

Сказуе се о нему такво здешено се чудо, да при смрти му смотре код себе два Ангела врло лепо сиайна се, у наличу, овы два Аленсандріискы, архіепископа данашны, Атанасіа, и Кирила, обучени се у красне одежде црковне. За добрѣ и мотре, пакъ запіита оніи што око нега стоиху, рече имъ браћо добра, откуда су то дошли кнама тіи хубавы свештеницы у томе красну се оделу, да чудно красны люды свѣтла образа, и лепа имъ одела. То онъ изрече, и

такы замꙋкнꙋ, те издаше. Алъ оно ангели быахꙋ от бога послати мирно пріимити мꙋ дꙋшꙋ. За то дрꙋгы и не виде и, кроме онъ самъ, што и виде, при своме смртноме концꙋ. те шнима ꙋ едно, и отпꙋтова горе г богꙋ. оу онꙋ вѣчитꙋ радост. А тѣло мꙋ не закопаше ꙋ землю, ама съзыдаше мꙋ оу црквы гробницꙋ, метнꙋше га ꙋ ню. и покрише одзгоръ каменитомъ плочом. И тако пребы онде годинꙋ, што ли више мирно. По том поче што каква чꙋда знаменитаа чинити, и многым се на снꙋ оуказіивати з беседом, те за то ондашніи іноцы, з договором се игꙋмновом, седме године открише мꙋ ракꙋ, и велико чꙋдо ꙋказа се от нѥга, напꙋни се сва црква од онога мꙋ свѣта хꙋбава миріиса. а тѣломꙋ лепо жꙋто цѣлокꙋпно лѣжаше, онако одевено здраво и читаво, канда е ѥко положено онде, ни чим ни за трꙋнъ. непорꙋшено се, нит е было што помолушавило се за толико време стаіавши оу тморини затворено без одꙋхе. Пакъ справишемꙋ лепъ кивотъ, те пред олтаръ поставише стаѩти мꙋ, и многа чꙋдеса оуказіивааше. лечећи, болестиве, немоћніе, з горопаће и къказне, коино справым вѣрованѥм, к нѥмꙋ притрчаавахꙋ, молећи мꙋ се пред кивотом. г земли. с припадаѥм.

Нѥгова спомена се годиштна, а и свагдашѩ, доконаава се и свршꙋе съборно свѣткованѥ мꙋ, оу нѥговꙋ от нѥга създатоме манастирꙋ Крꙋшедолꙋ.

Молитвами светых сіих тріех светителей оугодников твоих. Атанасіа, Киріла же, и Максима, Господи Іисꙋсе Христе боже нашъ помилꙋй нас. аминъ.

СКА 94 (271)
А. 351

У другој књизи под насловом „Поученіа и слова различна и пролови нарочитым светым. и праздником“ написао је Гаврило живот свете Петке назване Трновске.

Као што се животопис Максима владике разликује од онога у Србљаку написаног, тако је и живопис Петке Трновске другчији но онај у Србљаку описан.

Због ове различитости, начина описивања и због неких историјских података саопштавам и овај животепис Петке трновске онако, како је у реченој књизи од 301 до 303 под насловом „Месеца Октомбра .ді. данъ празднъем памет. прподобніе матере наше Петкы Трновскіе:“

Светаа преподобна Параскевіа, што се називлє Петка, она є родомъ своим Србкинꙗ, съ села названога Епиватіа, отъ града Каликратіе,[1]) кѣи православнога рода, богобоꙗзлива. От средніє рꙋке сꙋ были нєйзини родители отацъ іой и мати ни богаты, ни пакъ врло сиромаси, нити кои поглавиты оу селꙋ или оу градꙋ, съ своим трꙋдом сꙋ се живилы. И кадѣ вѣѣъ оваа имъ девойка до свршитога ꙋзраста достиже, онда вѣѣъ свою мысао свꙋ на єдно събра, те обмилова по ангелской натꙋри држати се и живети. Остави оца свога и матеръ, род, и дрꙋгиніє свое и свѣ остало овоме свѣтꙋ, а сама се обрте на дрꙋгіи пꙋть, вѣчнога се живота привати, христовымъ трагом ходити по евангелскомꙋ свѣтованю се боравити, и о своме спасенію старати се. Оде оу девоꙗчкой младости и чистоћи оу пꙋстиню, и сама себе с дꙋшом и тѣлом одаде богꙋ на милостиню и на слꙋжбꙋ нєговꙋ, боравлєћи се тамо ꙋ великом трꙋдꙋ и подвизаню, данъ ноћъ мꙋчећи и педепшући свое тѣло и сушећи, с постом молбом по свꙋ ноћъ стоꙗнієм на молитвы, не єдꙋћи ни піући, неголи єло и піиће нєне многе сꙋзе и плачъ и оуздихіиваніє, то іой є храна была, и свагдашнꙗ молитва, и поклони великы, и оу томꙋ савъ свой живот проводећи, и сотим се тако боравлꙗћи просвѣтлꙗ, оу добром смышліиваню држећи се тврдо ніе іой оумъ нєйзинъ ни кꙋдъ на страну плаваѡ ни се на трагъ к овоме свѣтꙋ обртао, кроме к єдномꙋ богꙋ вышнієм свѣга є поклонꙗла горѣ к небꙋ, тѣсным и мꙋчным опорим пꙋтем ходећи іой.

---

[1]) Каликратија је сада село на развалинама негдашњег града; лежи у Румелији три сахата од Мраморског мора, а близу места Силиврија на главном друму из Једрене у Цариград.

И тако ꙋ томе држећи се до свое близꙋ смрти. От бога іой проꙋказаніем нѣкым начином прознаде, да іой се близꙋ примиче исходни от тѣла смртны данъ, те оу томе и ѡстави вѣѣъ пꙋстыню, и оде оу Цариград, проходити онде светаа мѣста и чꙋдотворне цркве, да и се на глѣда. И за мало онамо преборавы, пакъ се враты к своіой очевини ꙋ Каликратію, и тамо се вѣѣъ престави, предаде блаженнꙋ свою дꙋшꙋ ꙋ рꙋке господꙋ богꙋ, комꙋ но ѥ правовѣрно слꙋжила от свое младости, и почати за свою трꙋдбꙋ невѣнꙋтым вѣнцем бы вѣнчата от ѥега. И ꙋ оно добы слꙋчи се некомъ галіашꙋ злом болѣсѣꙋ се разболѣти, и на скоро мре, те га онамо код пꙋта близꙋ оу нѣкога стлпника поплитко закопаше, и великъ смрад од ѥега излазаше, те врло досаѣіиваше ономꙋ преподобномꙋ стлпникꙋ, што онде стаѩше на стꙋпꙋ молећи се богꙋ. тако, да више ніе могаѡ онога смрада подносити, него валѩло мꙋ ѥ шнѥга доле сићи, и подалѥ ꙋ землю сам закопа онꙋ трꙋпинꙋ, како не бы могла задихывати из дꙋбине. и каде то дочꙋше ближны ондашніи селѩни, таи доѣоше, те га извадише одонꙋд, и преместише га на дрꙋго мѣсто одонꙋд подалеко. И тако се згоды те га пакъ погрѣбоше близу гроба св. Петке. Како и ѥзинъ гроб откопаше по незнаню, и каде ѥ отврише, али наѣоше іѡй тѣло цѣлокꙋпно и чврсто здраво жꙋто и благоꙋханно, и на то се зачꙋдише а незнаюћи чіе ѥ, и како лі е. И говорахꙋ мећꙋ собом: та ако бы ово было свѣто тѣло, то бы ꙋчініѡ богъ, те бы се кое годъ чꙋдо од ѥега показало, на том пакъ закопаше е, и ѡставише е ѡнде. како стои, нек стои рѣкоше тꙋ гдѣ и ѥст. И ѡне ноћи нѣкы Ѣеорѣіе измед них, оне ноћы сны плахо чꙋдо, видѣ нѣкꙋ царицꙋ славнꙋ, сѣдећи іѡй на царском столꙋ, и многим чиновы кано воиштанскы орꙋжати око ѥ стое и слꙋже іѡй. И каде то чꙋдо смотри, такы от страха канда на земли с образом паде, тако мꙋ се ꙋ снꙋ оучины. Паке от оны свѣтли мꙋжева, што око ѥ стоѩхꙋ, едан измеѣ них оузе га за рꙋкꙋ, те мꙋ рече и диже га от землѥ: та не боишли се ты човече бога,

видећи да е сирдлива та телесина, и како га оукопасте оу єдно с овым светым тѣлом, божіе угодиице пребогате Параскевіе, него ли то ти велим ино неоучины него сад такы хитро иди и кажи свим осталим людма, да ме раставе от тога смрада, єръ ако то неоучинишъ, по истинѣ знайте, да ћете от бога громом и ватром спалєны быти из неба, за што и ѩ сам чловѣкъ роћенъ и очевина міе село Епиват, и тога смрада ні ѩ не могу трпѣти ни подносити. И те ноћи не само тай чловѣкъ Ђураћ што то чудо смотре, него, іоште и една жена именом Єфеміа, тай исты санъ виде. И сутра данъ них двое у едно свимъ людмъ то проказаше, и каде то дочуше остали селяни, та и оузеше свѣће оу руке, и хитро тамо над нєзинъ гробъ доћоше, те іой извадише из землє тѣло и метнуше є оу кивотъ, паке е однеше оу Цариградъ те о намѣстише оу црквы храму светіих апостола. И многа чудеса се и исцѣлєніа за много доби тамо указіиваше се од нєна тѣла, хроміи, слѣпіи, бѣсніи, и различіи неволницы, што се излѣчише и оздравише. А оу то добы біаху от Гркаа Фузы (Фрузи или Франки) преузеліи Цариград, и они боравлахуу оу нємуу, ама не біху самовластніи, него под бугарскым царством подложни су были и порцію плаћали су, зашто онда с ове стране мора над свима є царовао, бугарскы великы царъ Іоанъ Асѣновичъ, синъ великога цара Асѣна. И каде дочу царъ о тіих великіи чудесы за свету Петку, врло за ніом пожели, и помислі, како бі е онъ могао одонуд оузети, да іой мошти к себи донесе оу свою землю и оу градъ свой Трновъ да е постави. И то нємуу о том оумлєћи, доће и приспѣ оно време, кад се от землє купи порціа, и односи се цару. И они Фузи Царограђани, біаху се вѣће приготовили с порциом. и с осталіим даатком, да донесу цару. А царъ тога ништа нектеде од ніих пріимити, ни сребра, а ни злата, ни пакъ кога другога дара скупога, него заиска, да му донесу тѣло свете Параскевіе. И они за тим до конца пожалише, али вѣћъ ніе имъ на иму могло быти, ни се цару смѣдоше супротивити, таи

скупише по Цариградꙋ поглавице, те оучинише о том мѣђꙋ се договоръ. и свѣликым поштеніем послаше ю и отпратише до Трнова царскога града. И сам царъ Іѡанъ, заѥдно своим патріархом, и свим црковным начином и народом ꙋредно изађоше на срѣтнꙋће съ свѣћами с иконами. с каденѥм, те е допратише ꙋ нꙋтра ꙋ славны град Трновъ. и частно наместише е из пред олтара оу великой царской цркви. гдѣно и до саде отпочива, чинећи дивнаа чꙋдеса, от свакѣ немоћи исцѣлююћи люде, коино справога и чиста срдца пред кивота іѡй доходе, и с вѣром просе себи здравлѥ. Еже молитвами. да сподобит ны господъ царствію своемꙋ аминъ.

Даље има од 313 до 317 листа слово истога Гаврила у част св. Параскеви, које овако гласи:

„Се оудалих се бѣгае: и прочаа.

Пише светы евангелист Марко, бѣде су по местіи, и ѥзикъ на ѥзыкъ човѣкъ на човека оустае, и царство на царство воюе, и по мѣсты трꙋсови ће быти, и глад и мꙋћнѥ и сваком злꙋ започетакъ. Ама ова наша мати преподобнаа Петка от ты насеоніи зліинѥ клоні се ꙋ пꙋстини. На ѡтишном мѣсто от ходи. Христосъ своим Апостолом ꙋказующи како имъ валѥ по вилаетꙋ пꙋтовати, заповѣди имъ да ништа поред себе не носе, кроме еднога штапа ꙋ рꙋци. Тако е и саданѥ Петка оучила, и ништа от свога дома не ꙋзе, ни што понесе на овай пут, идући іой ꙋ пꙋстыню, ни торбе, ни лѣба ни ножа, кроме тай едан штап, што е од Ѥссеова корена оузрастао, Ісꙋса Христа и тай жазалъ, и ова палица ніойзі е онде помоћъ и подпорань біо. Што е на свѣтꙋ грижꙋ имала, Хрістосъ е шніоме ꙋ старости быо. и на пꙋт шніоме пꙋтникъ, Хрістосъ божіе слово, на пꙋтꙋ іой бесѣда. И со тымъ штапом на томе пꙋтꙋ она неослаби, и со тымъ лѣбомъ толико година ꙋ пꙋстыни боравлѥћи не огладны. со тымъ изворомъ неожеднѥ. Трꙋдећи се подъ Христовымъ товаромъ на пꙋтꙋ, Хрістосъ іой е біѡ отпочиванѥ, нѥнъ излазакъ, и долазакъ, и ходъ іой Хрістосъ е спажаѡ.

Светы Іωанъ богословъ напіисаѡ е за нѣкꙋ женꙋ говорећи: а жена, вели, побѣже оу пꙋстыню, гдѣ е имала свое мѣсто приготовлѥно ѡт бога, да е тамо хране. Бѣжы и преподобнаа Параскевіа ꙋ пꙋстыню, чекаюћи тамо бога, да е спасе, гдѣно е имала пріготовлѥно іѡй ѡт бога мѣсто да е тамо ангели хране лѣбомъ ангелскымъ. Онꙋ е женꙋ терала зміа, а преподобнꙋ е овꙋ терала е паклена зміа грѣхъ блꙋднога пола. Рекаѡ е нѣкы мꙋдрацъ, каа из предъ осойнице зміе, тако да бежи човекъ от женскога грѣха, и ест ова девица каа од зміе и бѣжала. Оной сꙋ жены даата была од великога орла два кріила, да од зміѥ лѣти оу пꙋстиню, на оно свое мѣсто, гдѣ би прехраниѥна была до нѣко време. А преподобна ова девойка имала на себи два крила, вѣрꙋ и добро поꙋзданѥ г богꙋ, и со ты крыли е из пред зміе лѣтила до пꙋстинѥ, и тамо іѡй нѥне сꙋзе быше лѣбац данъ и ноћъ, и свою младꙋ бꙋйнꙋ смысалъ сꙋзами ꙋгасы, мртвећи с постомъ и метаніами свое тѣло, доклѣ га под ѩрамъ дꙋховны подклоны. И никадъ іѡй срдце неѡбтеча ѥломъ ни піићемъ, зашто с ѥднимъ исто корѣницемъ и с планинскымъ зелицемъ држаше се, и травꙋ е имала за ѥло, по псалмистꙋ, коѩ но ѥ и дата людма за телѣснꙋ потребꙋ, а и тога мѣромъ питааше се. Ходећи ꙋскыма враты и тѣснимъ пꙋтемъ, коино слѣды до раѩ, а по еѵангелской свѣдочбы доиста и врло мало се находы ты люды, коино тѣсно и прискрбно от свое волѥ зактеваю се живити. Лише ꙋ саданѥ добы, и самы иноцы, кои сꙋ се и приватили тога тѣсна пꙋта, не зактеваю шніиме ходити, него ли вѣћма волѣ оу довлѣтлꙋкꙋ се баашити.

А за свѣтске люде не знамъ шта ни изговарати, кои е сиромахъ, и неможе да се болѥ подкожи, а онъ мрштіи и моркоће на оне, кои се по болѥ имадꙋ, и да може, како што да ꙋчины кадъ ꙋ нѥга не има, да и ꙋ дрꙋгога ништа не бꙋде. А по господню глаголꙋ, мало ты има да би свое-

волно сиромашки се живили, а што му е віишакъ, да оно от себе издае на сиромашъ.

Пронашла е Петка своеволно тѣснимъ путемъ Хріста, коино доводи у вѣчны животъ, кои е понапре от свога іорданского крштенија у пустиню біо отишао, а не свѣтске Тафре искати.

И она томе сликова се и за свога девојачкога млада струка понапре пустиње се привати, мешто китенија, и глѣдаћи за млады момцы, изволы дивлю звѣрадъ гледати, мѣсто лѣпа руха, гола ходити, и како Хрістосъ од ђавола искушиванъ быо у пустини. И пакъ светомъ Апостолу Павлу што е даатъ быо за пачаризъ тѣлу, ангелъ сатанскы, да му чины пакость за његова живота, тако је и преподобну у пустыни на свашто искушававо ђаво, чинећи іој пакость за много лѣта, за што тай злохитлѣніикъ, кано лавъ рычући ходіо е и бахтао по пустины, иштући Параскевію овчицу из Хрістова двора, да прогутаа. И њему е супроћъ врло стала преподобна, и вѣромъ твердомъ надбори та царства, што и је указіивао с висока брда врагъ Хрісту. Како што о томъ казује Евангелистъ Матфей: Опет, вели, оузе га ђаволъ, на врло высоку гору, и одонудъ, одказа му сва царства, што и о год по овоме свѣтъ. И тай зліи родъ другоначе не оде от преподобне, кроме с великомъ до бога молбомъ и с постомъ, те со тым се супротиви њему. И тако пробѣже вѣћъ од ње, не даде у себы мѣста ђаволу, него своме женењику Хрісту, уреди мѣсто у себы, коино ходѣћи му по земли толико нигдѣ свога мѣста ніе имао где би исто свою главу от кише заклоніо, њему она мѣсто у себи распремы, и привати га на станъ оу свой домъ душевны, веліи Апостолъ Павао, кои е договоръ Хрістовы с веліаром шњеговим одметніикомъ, ні овай домъ светога духа незгласи се, съ зліимъ духомъ, кое ли е рече съставлане божіиој црквы с нечастивіи ідолы. Или што е обштина свѣту с мракомъ, с она не попусти к себи съ статка мраку ђаволу, него Хрісту свѣту у своіој души начины мѣсто.

Како е некадь Христось ѡтишаѡ біѡ самъ ꙋ пꙋсто мѣсто, и каде то зачꙋше народы, поврвише из градоваа пешице за ніимъ, тако и преподобна пѣшице е за ніим ходила. И каде ѡпази Іисꙋсъ гдѣ многы народъ за нимъ сꙋстиже ꙋ пꙋстиню, та и смилостивіи се за них, ако сꙋ и отговарали оученицы, да се врате натрагъ, и рекоше: господи, ово е мѣсто пꙋсто, него распꙋсти тай народ нек идꙋ ꙋ села и оу вароше, да кꙋпе што ће ести. А Исꙋсъ имъ на то рече: не валѩ да отидꙋ, и вы имъ подайте ѥсти, и онде самъ нахрани ѡнай жидовски народъ. Тако се е смиловаѡ и ѡ преподобной, идꙋћи іѡй за нимъ ꙋ пꙋстиню, рекавши онъ самъ, ко кмени долази, тай никад неће ѡгладнѥти. Каде видѣ преподобнꙋ еръ к нѥмꙋ иде, знаде онъ да ће гладнити, ама то не зактеде, да се она от глади пренемаже, хлѣбъ сишавшіи с неба животан, ню животом' засити, да жива и фрешка боравы ꙋ пꙋтꙋ мѣстꙋ.

Рекаѡ е господъ к юдеѥмъ, ваши сꙋ оцеви ѥли маннꙋ оу пꙋстиню, ама сꙋ ѡпетъ помрли, али преподобнаа, ніе с оцем маннꙋ ела, него самога лѣба е жива Христа окꙋшавала, сина тога отца, кои но забранюе дрꙋгога ѡсвѣмъ себе назіивати оцемъ, и на земли рече, никога ненаричите себи оца, ѥрно свіимъ е вамъ едан отацъ, онай што е горе над небомъ. И што е от тога лѣба ела оваа девица и заради тога сад ꙋвѣкчі ѥ жива, а не да ѥ ꙋ ѥдно ꙋмрла с онима оцы, кои сꙋ се манномъ засићіивали ꙋ пꙋстини, за што она е тога пронашла тамо, што дае хранꙋ свакой ствари, прꙋжаюћи свою рꙋкꙋ, и заситива свакꙋ животиню, и скотомъ даюћи нихованꙋ пашꙋ на хранꙋ, и врановим птићем, каде зѩю гладны заис плююћи их с мꙋхами. А она бꙋдавши по болѩ от птіицаа, истином ніе е гладнꙋ презіирао. И находила е себи сладак ѥцекъ чіим се е доволила, крошто но божію е волю творила, слꙋшаюћи тога што е рекао мое е то ело, творити волю мога оца.

Написао е Захаріе Евангелист Іѡанъ; ꙗко благодетъ Іисꙋсъ Христомъ бѣ. Та довлетлꙋкъ пронаће преподобна ꙋ

пустини, по апостоловой беседы уразуміи се, да е болє благодетію подтврђивати свое срдце, него ли с єломъ, и то она з дѣлом испуни. За дивоту бы нєйзинъ трудъ и оусталство по души, и самым ангеломъ, тако да и ѡ ніѡй и разбориваше говоређи Соломонове пѣсме, што се ова подиже оу висъ от пустинє, и каа нѣко высоко стабло се димы, кадеђи іой змурном и тамнєном, и от те лѣпе заадахѣ мирснѣ, чудише се нєной жешкой молитвы, што се е она избарабарила кано кадениє предъ господиномъ богомъ, како но тко оу красной градины. Тако преподобнаа оудвори се у пустини, оу лѣпой градины от разлика поврђа, чіимно е башча богата и сладка, свакы ко годъ бы у ню дошаѡ, желіѡ бы што годъ от нє ѡкуси, алъ она те сладости ні едне никадъ ніе пожелила нитіе за тіим воћем чезнула, него ли свою сладку понуду саморастно из землє біилє што какво, и за піиће воду имала е себи, єдны люди себи воду с медомъ за піиће оуслађую, а она е свое пиће с плачем себи разблаживала, ни су толико по више, ни вѣтровы духалы оу той пустини, колико су прси нєнє трудили се оударанієм, и от срдца уздыхіиванієм, ни су тако хубаво текле чесме градинске, како су бистре ишле из очію сузе нєне, не тако красне быше разликых птицаа песме, како што су преподобне быле сладогласне до бога с ѡкомъ великым молитве; нити толико высоко раасту дрва, како но нєна душа, каа финиксъ, и високы боръ богу се оузвисываше своіѡмъ мыслю, не тако се у висъ дыжу лѣтуште пгице, колико е высоко у небо лѣтила нєна паметъ. Нити су онолико елены желилы планинскога извора воденога, колико е нєно срдце желило г богу, источнику живу, ни лоза се тако у винограду разрасте, а ни дрво се кое оу воћнику разцвѣта, а ні оу добромирисной башчи кое цвѣће указа се, како но што е нєно чисто девоћчство у пустини проникло. и разгранало се. цвѣтасто. И позавиде стараа зміа Евина, томъ нєзину добру послу, и како е некад, за женомъ испустіѡ біѡ воду из свои оуста кано велику рѣку, да е у

води утопіи, тако и кад се разгрыи лютость зміина на ню, испусти воде многе, бѣде и наапасти, искушиваниа, да би е таа вода потопила, ако не бы под помоћу извора животу, тай потокъ прешла душа нѥна и воду несносну, него ли ако се е нѥнъ корабъ и загнюріиваѡ у таласъ, ама пакъ могла е к нѥму дозивати и викати, господи спаси ме ꙗ гинемъ, говореći іѡй, радъ тебе сам е побѣгла у пустиню, и ту самъ чекала бога да ме спасе, него проговори и мени ту рѣчъ, како што си Хананеи, и крвоточивой жены рекаѡ: вѣра твоꙗ спасла те е, ѥрно мои врази, у ѥдно съ зміем діишу на ме с великимъ зломъ, ама ꙗ се ништа не оустручамъ од нихова зла, зашто ти си самномъ, те с тобом сладкымъ богомъ, и мени ће благо быти, на овомъ пустиничкомъ путу по коному бо ходимъ, мои врази запеше ми споне, ама те се споне искидаше, и моꙗ душа кано избави се, и тврћу тебе господи моꙗ птица наће себи домовину, гдѣ е пометала птиће свое, све свое мисли. Зміа мой велики злотворъ, ископа ми ꙗму да се оувалим оу ню, ама ако би и пала долѣ, и тако се не боимъ да би се згрухала оу ніѡй, имаући тебе оу овой пустой долачи господара свога задржующи ме за мою руку, и оуздам се, да не ћу ни пасти, ѥрно сам оутврђена на теби, ѡблюбленному моме господину, доста ꙗ оу овой пустини имам палица, ама не поуздавам се на них, паче жазла ꙗкога и знажна, што мі га е господъ послаѡ от Сіѡна. Провиће преподобна господа пред собомъ да се не спотакне, она се ѥ прикучила ближе г богу, и богъ пак к ніѡйзи се е попримакаѡ, удали се од люди, и преборавы у пустыни, чекаући онде бога спасаштаго, и то нѥйзино узданѥ незастиды е, трплѥći се тамо дотрпы и дочекаа господа, и господъ е наглѣда, сніизіи се у пустини, и господъ іѡй поможе, начини себи ступала к небу з духовны дрваа у пустой густины шумской, оузглѣда се на Іисраила, кои но су скрозъ пустыню путовали оу обреченну имъ от бога землю, Іисраилꙗ е путем

проводіѡ, ноћомъ огнєвитъ стѹпацъ, а даніѡмъ од облака стѹпъ. Такођеръ по той пріилицы преподобной Параскевы, самъ іѡй е Хрістосъ быѡ стѹпомъ ѩчине, от вражіе силѣ, и онъ іѡй е быѡ стѹпъ ватрены и облачны, разширы облакъ на нєнъ покривач, и самь ю е водіѡ к обѣѣанной земли. Іисраилѩ тѹштени гад попѹсты ни врло на вреды, аѩа преподобнѹ Петкѹ зміе ничим неѹранише, от тога е ню Хрістосъ съчѹваѡ, каа зеницѹ очнѹ, на кога но се е и надала, и рад нєга и ѹ пѹстиню е побѣгла, и шниме боравлеѣи іѡй оу пѹстыни, ніе имала пѹстиню, и свѣга е доста имала каде е Хріста собом имала, зашто еданъ богъ е свѣ, и оу свѣмѹ е, и ніѡйзі е то понайболє от свѣга было дрѹжити се оуз господа, и една іѡй е дѹша была з господиномъ богомъ, ніе іѡй ваѩло дрѹго небо ѹ пѹстини, каде е бога при себи имала, а што лі е на небѹ по болє ѡсвѣм господа бога, кога но е она и ѹ пѹстыни могла наѣи, а небо е без бога тако кано прстенъ без драгога камена. Ако е ткогод и нашаѡ по еѵангелскомъ словѹ, на селиштѹ скѹпіи бисеръ, али она га е доиста нашла оу пѹстыни. Вели пророкъ: процвала е пѹстиниѩ кано кринъ, и овай е стрѹкъ красны онде и прокліаѡ и разцвѣтаѡ се, Еѵва наша баба оу самомъ е раю имала каменитѹ пѹстиню, єрно ню онде ѹхапіи за петѹ зміа. зашто ніе оу нємѹ добра рода породила, а преподобной и пѹстыниѩ раємъ є была, за што, не ѹвреди е оу ніѡй зміа, имаюћи достойне плоде покаѩнію, и нєне сѹзѣ, быше іѡй источницы райскы. Хрістосъ, кои е проговоріѡ разбойникѹ: данасъ ћеш быти са мномъ оу раю, онъ е и преподобной тѹ рѣчъ исговоріѡ, данасъ съ мномъ ис тога пѹстинскога животованиѩ, быти ћеш ѹ небесномъ раю.

Помени и нас преподобна, ѩко пришла еси въ царство небесное, ходатайствѹй къ Хрістѹ, съ нимже въ пѹстини пожила еси. И къ девици Маріи матери господней предстателствѹй, преподобна мати Параскевіе, волю боештіе се тебе сътворитъ господъ, и молитвою светѹю ѹслишит. Тѣм же и

насъ помилуетъ ѡтчаꙗніих и оказаніихъ, надежда же ненадеждных пресветаа богородице, твоими молитвами насъ спасет, мы же благодарно ходатайства твоѥго, с тобою хвалити бꙋдемъ бога спашаго тебе, ꙗко да и насъ спасет, твоими светыми молитвами. Аминъ.

Овде стављам још једну беседу о св. Параскеви, која је с тим, значајнија што је Гаврило превео са руског оригинала из књиге назване „Трубе“, коју је написао Архијепископ черниговски Барановић. Ова беседа написана је у истом зборнику, где је и ово остало о св. Параскеви, на 312 листу,

„Слово на летꙋргіи, на преподобнꙋ Параскевію, из Трꙋбе книге: Стихъ: Се оудалих се бѣгае, и въ двори се въ пꙋстини, чаꙗх бога спасаюштаго.

Преподобна наша мати Параскевіа заклетваюћи здржати и съчꙋвати свое девоꙗштво ꙋ чистоти, и тай агіаръ скꙋпыо на е имала оу своме слабомъ землꙗномъ съсꙋдꙋ, и што како да би га здраво спазила неꙋкраденꙋ от лакомы очію овога свѣта, инди смисли се, те побѣже ѡсвѣм мотрилаца на ню ꙋ пꙋсто мѣсто, кꙋдно свѣтски хрсꙋзи ноћомъ неприкꙋчꙋю се потайно, слꙋштателю православніи, те онамо то ѥнѣзино благо закопава, ер но Апостолъ Паꙋалъ тако свим на ѡбшто заказꙋе, те велы: люди божіи, бѣжите от блꙋднога посла пожелности. Не звамъ ко кꙋди бежи, хелѣ ова девойка бежи от тога оу планинꙋ, оу пꙋсте и дꙋбоке долаче, те от пожелнога тѣлеснога распаліванꙗ тражи сѣнке и пристанка себи по пꙋстини, мотреѣи се и она, на оне, о коихно каже Апостолъ: приходише оу едны исто издртіи липовцы и оу козіи кожаа, свега добра лишены, тꙋжни ꙗдни ѡзлобꙗени, и овай свѣт ни подашто имъ ѥ біѡ, скитаюћи се по пꙋстыни. Када ѥ светы Павеѡ поꙋчаваѡ на добро Тимотеа, мꙋ е напре заказаѡ, да се има клонити и бѣжати завичаꙗ младости раздижанꙗ похотнога на блꙋд. И света е Петка въистинꙋ тога се клонеѣи на далеко отбеже, и свое тѣло не мꙋжкой страни, него ли господꙋ

богꙋ га приготови и нацифраа. И валѩ да е том прочатаза ꙋ евангелиста Матѳеа, ѥръ Іисꙋсъ дꙋхомъ оу пустиню быѡ е одведенъ, да се тамо прокꙋша от ѣавола, иде за ніим, и преподобнаа Параскевіа искати господа по пꙋстини, а како е онамо нашла господа, и с коіѡмъ ѥѡй е користю то хвайдисало, ѡ том болма се можемо на ѡовой пониже предикы ꙋвѣцбати.

Господи сътворивы Іѡанна крстителѩ твоего гласъ въпіюштаго въ пꙋстини, сътвори и мене гласъ въпіюштіи от пꙋстини, въ нейже те иска и ѡбрѣте преподобнаа. Іисꙋсе премилосрдныи постникомъ въздржаніе, дажд мы из рештна, како въ пꙋстыни проподобна Параскевіа въдржа се: како е ова преподобнаа Петкаа здржала ꙋ пꙋстини мꙋчаніѥ, тако и вы любавницы на саданѥм слꙋшаню мало се задржите ꙋ мꙋчааню, и овоме гласꙋ оусрдно надклоните ваше оухо добри послꙋшницы.

ОПИС РУДНИЧКОГ ОКРУГА

(С КАРТОМ, СЛИКАМА И ТАБЛИЦОМ).

ПРИСТУП.

Немамо млого списа који говоре о нашој земљи; тако се мало досада на то пажња обраћала. То је ваљда било или с тога, што не беше лица довољно за то спремљених, или за то, што средства и околности на руци не беху. Како му драго, тек до скора није обраћана озбиљна пажња на овај предмет с онога места, одакле би требало да је; али новија предузимања и предлози у овоме смислу, којих је главни мотор Српско учено друштво, иду на то, да допуне ову досадању празнину, и ако је могуће да накнаде и оно, што се досада није могло или случајно пропустило да се у овој грани књижевности код нас уради.

У тој цељи, колико ми је могуће било, и ја сам један покушај те врсте учинио са жељом, да у неколико потпомогнем извршењу те племените мисли, а колико сам успео. — нека други цене.

Кад је наше војно министарство 1868. године разаслало штабне официре по окрузима, онда сам ја опредељен за руднички округ. Према налозима, које сам у мојој служби имао да извршим, ја сам чинио многе екскурзије и предузимао више путовања и испитивања по рудничком округу, те сам тако овај округ унакрст пропутовао и у сваком скоро погледу упознао. При тима путовањима ја сам и осем званичних захтева правио сваког рода белешке: у зооло-

гијском, ботаничком, минералогијском, етнографијском, историјском, језикословном, ... погледу, које сам белешке систематисао и у ред довео, колико ми је време и знање допуштало, и ево га излажем на видик и оцену, те да другима, ако ни за шта друго, а оно бар као попуна и помоћ у њиховим специјалним испитивањима послуже. У колико су пак ове моје белешке по где што непотпуне, јер је ово огроман предмет и потребује вишегодишње штудирање и специјална знања, у толико с друге стране имају вредност ту,што су истинити и поуздани извор, јер све што је написано, или сам сâм својим очима видео, или из уста ондашњих становника дознао и побележио. Поглавито обраћам пажњу на: оро- и хидрографију, топографију и комуникацију, које су гране понајбоље исцрпљене.

С временом, ако ми прилике дозволе, ја сам намеран, да овај посао још боље дотерам и попуним, почем ништа од једном не може бити савршено, а поглавито овакве ствари; а уједно рад сам да израдим и потпуни топографијско-статистички речник рудничког округа, на коме сам већ отпочео да радим, али због околности немогох га довршити, него остављам и то за други пут.

Јован Мишковић.

I.

Положај, просторија, подељење.

Границе. Руднички округ[1]) лежи у средини оног дела Србије, што је на левој обали главне Мораве; он је дакле средиште чисто српског елемента, и већ по самом томе види се његова важност у томе погледу. Он је сав на левој обали српске Мораве, и граничи се: од севера делом ваљевског округа (Љиг, атари села: Велишевци, Бабаић, Цветановци) и београдским округом (села: Дудовица, Барзиловица, Трбушница, Крушевица, Прогоревац); од запада ужичким округом (села: Тучково, Папратиште, Добриња, Гојна гора[2]) и Дружетићи), и једним делом ваљевског округа (села: Планиница, Палежница, Славковица и Кадијина Лука); од истока крагујевачким округом (села: Гараши, Јеловик, Вукасовци, Трешњевица, Шаторња, Страгари, Бушници, Рамаћа, Баре, Љуљаци, Коњуша, Борач, Претоке, Бумбарево брдо, Гунцати, Губеревац, Милавчићи и Витановац); а од југа чачанским округом (Моравом српском).

Граница дакле рудниког округа почевши од запада, са српске или западне Мораве, иде овако: од српске Мораве прелази на четврт сата од утока врнчанску реку, иде испод

---

[1]) Он је добио назив од »Рудничке планине«, која је и по просторији и по висини највећа у томе округу; а ова планина опет зове се »рудничка« за то, што су ту некада »руде« копате, што рударски подземни ходници, многе јаме и шлакње засведочавају.

[2]) Некада је гора на том месту затрвена била, па се мештани одавде подигну некад на Крајину против Шваске и Мађарске. Тамо су се бавили око десетак година, па како је слабо когод, осем нејачи и жена, код куће остао, то се гора подигла била за то време, и они кад се са ратовања кући поврате нађу младу и честу гору, па у радости подвикну: »о како се гора подгојила«. И отуда постане назив »Гојна гора.«

врха брда Орлојевице, силази у реку Добрињску, па преко Годуна (пл.) долази у изворе реке Лôмнице (Лôвнице), низ њу силази до утока њеног у реку Каменицу (с десна), за тим иде уз Каменицу до утока једног потока испод брда Главаја у Каменицу (с лева), и уз тај поток граница излази на пут што из Мијоковаца у ужички округ води; тим путем води скоро један сат, па онда силази у реку Пла́ну путем, што из Коштуњића долази; за тим иде уз један главни састојак те реке, прелази преко брда у поток Пôдове, до у његов састав са реком Дȳчином (с десна), одавде иде све уз реку Дȳчину, па из ње планином Дȳчином управо к северу излази на планину Риор. Довде је била граница ужичког округа.

Са Риора граница иде на Риорак (мали Риор), одатле савија на Дамњанову Стијену, па преко Сувог Граба води изнад Мокре Пећине (главни извор Чемернице) на Округлу Ливаду[1]), за тим уз Суви Граб скреће лево уз брдо на Букови Врх, па преко северних коса сувоборских сила́зи лево на Клисуру, прелази Дубоки и орнички поток што с десна у палежничку реку утичу, и преко Бабине главе силази на састав палежничке и ба̂шке реке (главни извор Љига); одатле окреће југу на брег Гра̀ђе̂ник на чардак, па излази на Рајац. Са Рајца иде граница водолучном међом Љига и Дичине на велико брдо, Кладе и Липову пољану, па одатле окреће северу низ Репино брдо, Широку плочу, на брдо Сла́вковицу, на Каменитицу, па преко косе Липовице слази на уток Брезовице у Љиг (с десна).

---

[1]) »Округла ливада« код Граба зове се тако због тога, што је ту комисија међу за хатар њеном сајбији (који их је тада ручком почастио) заокружила, а није терала све водом, као што је требало да буде. Ова је комисија изашла услед трвења и терања Планиничана (окр. ваљевског) и Коштуњићана (окр. рудничког) око планине; и тада је комисија осинорила тачно те се сад знаде шта је чије.

Одатле граница иде све низ Љиг до границе округа београдског.

Граница београдског и рудничког округа почиње од утока реке Липовице у Љиг, пење се на дудовачко брдо, и одатле силази низ брдо у реку Оњег, прелази га, па уз велику Кривају брдом и венцем излази на Вис, за тим обилазећи изворе Бабине реке прелази пут што из Ваљева у Аранђеловац води, и преко потока Црнишаве силази у Огње опет; сад иде све уз њега и излази на брдо Ва̀ган.

Одавде настаје граница крагујевачког округа. Са Вагана она води све брдом на Штôвну, Главицу, па преко Дудинца лево слази у реку Букуљу, прелази је, иде уз Барјамово поље на мацарско гробље и између потока Бобовика и Врлаје слази у вел. Босуту (реку). Одатле води уз брдо на Лисине и Главицу, прелази преко извора в. Босута и излази на брдо Страженицу. Са ње долази на Гуцу и Језербару, а одатле низ брдо иде у поток Парлог, и низ овај слази у реку Јасеницу. Пошто пређе Јасеницу иде уз један поток до на брдо Црни врх, одатле све једнако уз брдо косама рудничке планине, из малог Штурца на Славу (превоје) и даље на планински врх Бело поље. Са њега слази водолучницом реке Каменице и Сребрнице на Милатовац, Орловицу, Саму Букву, Сламиште, Цавино поље, Ковачевац, Тикву, Голо брдо, пролази испод рамаћског виса на брдо Трску и Петковац, прелази преко потока м. Кереш, и преко брежуљка Турски Гробови излази код баранске механе на насип што из Гор. Милановца у Крагујевац води. Одавде граница иде донекле поред насипа, за тим преко брдашца Дȕмаче, прелази поток Врбицу, пење се на Ковиљачу, за тим прелази Каменицу реку и код поточањка Слатине прелази насип крагујевачки, а за тим и реку Гружу, пење се на липовачку главицу и преко потока Липовца и брда Таламбаса силази у Гружу. Из ње одмах води уз реку Коњушу, при врху је напушта, те десно окреће уз брдо на

Тйпац, Збеговишта,[1]) Пѐрунику, Стругѐнице,[2]) В. врх,[3]) Бо̀цу,[4]) обилази око брда Крстови, и слази у Црну ријеку, удара на поток Поточане,[5]) па се из њега пење на гране Буковика, пролази поред брда Стојковца (Липар) и одатле узимље главни правац југоистоку и води планинским венцем на Марино брдо и Перачу, па слази на превоје (планинско седло) Бумбарево брдо, низ циганску бару, па пошто пређе тај поток окреће уз брдо те води све венцем Котленика, на врхове: Осаћански гроб, Раклеасту косу, Пйла, В. врх, Црни врх, Орловац, Велику ливаду, Црни врх, Пљакову шиндру, Татарлук, Седам Грма и Малу Борчу; сад прелази изворе потока Витановца, удара на извор Краљицу, и по том остављајући, у десно брда Бо̀рчу и Камицору, слази

---

[1]) Збеговиште зове се коса једна због тога, што су ту некад збегови били.

[2]) Стругоница, брдо шумовито између Перунике и Вел. врха. Ту су се некад стругале даске, па отуда и име. Испод Стругоница је Дмитрина вода, која се у Врановац стаче. Нека Дмитра из Белог поља била у томе потоку у збегу, а Турци на њу нађу. Она тада убије два Турчина бранећи своју децу; а остали Турци после погубе и њу и њена три мушка детета.

[3]) Вел. врх је сав буковом шумом обрастао и у њему се највише лисице легу. Ту је ајдучки извод (вода), где су и три жљеба (корита) њихова била, у којима су кошуље прали.

[4]) Изнад В. врха брдо, зове се тако због траве бо̀це, која се у њој налази, и која сву зиму зелена остаје.

[5]) У Црној ријеци близу потока Поточани било је некад село Поточани, одакле веле да је 80 сабаља у Косово отишло. Ту се налази у шуми велико гробље, још се налази један камен биљекташ, на који је, веле, неки цар стао, кад је коња узјахао.

Мало више Поточана у Црној ријеци постојало је пре 45 год. село Јешевац од 17 кућа и имало је цркву. Али зато, што се то село било увукло у средину планине између 12 села, па је тим селима штету чинило, за то̀ова подигну тужбу код кнеза Милоша, и успеју те их одатле све раселе, и тако то место остане пусто, и само задржи име »Јешевац.«

Из тога је села родом г. М. Жујевић, некадањи начелник главне војне управе, а садањи саветник.

За постојавшу стару цркву веле, да је зидала Јевросима, мајка Краљевића Марка. На цркви је големо камење; а у олтару је изникла колема липа, да је два човека обухватити не могу.

низ камицорски поток у Мораву баш спрам утока Ибра у исту.

Овде се свршује граничење са крагујевачким округом, и одавде (од утока Ибра) па до оног места одакле смо почели да граничимо Морава прави границу између рудничког и ваљевског округа.

Цела ова обилазна линија око рудничког округа, износи на 54 сата[1]) путне дужине. И то:

Граница ужичког округа	$7\frac{1}{2}$	сати.
„ ваљевског округа	9	„
„ београдског округа	$3\frac{1}{2}$	„
„ крагујевачког окр.	20	„
„ чачанског округа	$13\frac{1}{2}$	„

Вид и просторија. У главном руднички округ има вид неправилног шестоугаоника, коме је највећа страна Морава, и захвата око 100 квадратних сати = 25 квадратних миља[2]) хоризонатне површине.

Од те површине на равнице долази $\frac{1}{10}$ а које износи 10□ сати = $2\frac{1}{2}$□ миље = 160□ километара.[3]) Остало су све брда и планине.

Главне димензије. Ради појимања вида рудничког округа навешћемо дужине главних димензија његових, узетих у правим пругама по карти, тако:

1. Камицора Смрдљиковац . .	74000^m	=	$18\frac{1}{2}$	сати.
2. Баре Тучково	46000	=	$11\frac{1}{2}$	„
3. „ Риор	46000	=	$11\frac{1}{2}$	„
4. Камицора Риор	68000	=	$14\frac{1}{2}$	„
5. Манојловци Тучково . . .	46000	=	$11\frac{1}{2}$	„

---

[1]) 1 сат = 4000 метара = 6000 корака.
[2]) 1□ сат = 16 милиона □ метара.
1□ миља = 4□ сата.
1 миља = 2 сата.
[3]) 1 кил = 1000 метара.
1□ кил = 1 милион □м.

6.	Манојловци Риор	40000m	=	10	сати.
7.	Тучково Смрдљиковац . .	50000	=	12½	„
8.	Баре Смрдљиковац . . .	40000	=	10	„
9.	Гор. Милановац Смрдљиковац	34000	=	8½	„
10.	„ Манојловци .	18000	=	4½	„
11.	„ Баре . .	17000	=	4¼	„
12.	Гор. Мил. Црна ријека (Јешев.)	9000	=	2¼	„
13.	Гор. Милановац Камицора .	38000	=	9½	„
14.	„ Чачак . .	18000	=	4½	„
15.	„ Тучково . .	29000	=	7¼	„
16.	„ Прањани (међа)	23000	=	5¾	„
17.	„ Баа . . .	24000	=	6	„
18.	„ Славковица .	17000	=	4¼	„
19.	„ Љиг (мех.) .	26000	=	6½	„
20.	„ Липље . .	28000	=	7	„
21.	„ Босута . .	23000	=	5¾	„

Приметва. Овде су узимате дужине свуда од границе до границе саме, а не до сêла која су именовата. Најпре су дакле узимате попречне највеће дужине, а после зрачне (ексцентричне), којима је средиште Горњи Милановац, Најпосле о томе ће бити говора још и у одељку картографији.

Подељење и насељење. Руднички је округ као и сваки други у Србији подељен двојако: у административном и војном смислу. Ми ћемо редом оба подељења посмотрити. И тако:

А) Административно подељење.

Руднички округ у административном смислу дели се на 3 среза: Црногорски, Моравски и Качерски срез;[1]) а поред тога засебно долази још и варош Горњи Милановац као средиште свију окружних власти.

---

[1]) Некада је Црногорски и Качерски срез био уједно и звао се »Црногорско-качерски срез.«

Ако се пак упустимо у још ситније административно подељење рудничког округа, то се он састоји из 40 општина (ту је и Гор. Милановачка) а које скупа имају 114 села и једну варош. Поред тога има и 6 манастира од којих у 5 стално пребивају иноци, а у једном не..

По попису од 1866 године стање становника у овом округу било је:

Број	Где?	Број села	Општина	Домова	Душа	Мушких	Женских	Пореских глава	Писмених глава
1	Вар. Г. Милановац	1	1	212	876	515	361	321	333
2	Срез Црногорски .	43	17	2448	16379	8293	8086	2911	407
3	Срез Моравски .	38	15	3326	19675	9941	9734	3748	492
4	Срез Качерски . .	34	7	1784	11418	5847	5571	2161	368
	Цео округ	115	38	7770	48348	24596	23752	9141	1600

И по томе једно на друго узевши на свако село и на сваку општину долази број људства и пореских глава као што следује:

	Село:		Општина:	
	бр. душа	пор. гл.	бр. душа	пор. гл.
У срезу црногорском	381	67¾	963½	171
„ моравском	532	101⅓	1311⅔	250
„ качерском	335⅘	63½	1631	309
Скупно у целом округу	417	77½	1217	227
Варош за себе има	876	312	876	312

Из чега се види: да су најнасељенија села у срезу моравском, за тим у срезу црногорском, а најмања су села у срезу качерском.

Општине пак, највеће су односно житељства састављене у срезу качерском, за тим у срезу моравском, а најмање су у срезу црногорском.

Како је пак срез качерски најненасељенији, то су многа села у једну општину стрпана, које велике просторије захвата, одакле опет излази тешка свеза и брзо достављење и извршење налога старешинских. И за то је у брдовитим и ненасељеним пределима теже службу вршити, него у равним и насељеним местима, и с тога је потребно, да срезови у брдовитим пределима буду по људству мањи од оних у равним местима, а то исто вреди и за општине, ако се хоће да се посао уредно врши; а не као што је овде напротив учињено: у качерском кршевитом срезу веће су општине по људству него у равном и насељенијем моравском срезу. —

У целом округу осим вароши (321 пор. гл.) највеће је село Прањани (253 пор. глав. срез црногорски), а најмање Браићи (18 пор. гл. ср. црног.); највећа пак општина калањевачка (8 села 693 пор. гл. ср. качер.) а најмања липовачка (2 села, 90 пор. гл. ср. црногорски).

У целом округу, односно насељења, долази на једну четвороугаону (квадратну) миљу 1934 становника, а на 1□ сат 483. 4 становника или 91·4 пор. глава.

Положај срезова је оваки: црногорски лежи у среди, и у њему је и варош Горњи Милановац, за то се и ставља на прво место; моравски је према југу од њега дуж Мораве; а качерски према северу од црногорског среза.

Односно назива села има се приметити: да има два села под именом Врнчани, и то су једни у срезу моравском у Каратку, а други у срезу црногорском на ваљевском насипу. Тако исто два села називају се истим именом Ваљани, од којих су једни у срезу црногорском у реци Дичини, а други у срезу качерском, на саставку Вољковачке и реке Брезовице, на ваљевском насипу. Да би се дакле знало, кад се које од ових села гдегод спомиње, о коме је баш нарочито и поименце реч за разлику једног од другог стављаће се поред њих у загради још и назив среза,

то јест кога су среза Бањани или Врнчани, о којима се говори.

Да проговоримо коју о сваком срезу на по се.

а) Црногорски срез.

Граница. Са севера граничи га ваљевски округ и качерски срез, са истока крагујевачки округ, са југа моравски срез, а са запада ужички округ.

Местимично пак граничење овог среза са качерским иде овако почев од ваљевског округа:

Са Липове пољане, где се сутичу качерски и црногорски срез са ваљевским округом (Славковица село), граница ових срезова води планинским венцем, водолучицом Љига и Дичине, на Пријеко брдо, Сла́нац Про̀стругу, Врановицу, Јасик, Превоје, силази донекле према Кривој реци, око врнчанске механе, излази на насип ваљевски, па њиме долази на Мрамор, за тим прелази поток Палучак, па иде на брдо Триповац, код чесме Барјактаровића; одатле продужава венцем на Брекињу, па старим рудничким путем води на Рапшинце (в. брдо), Стражевицу, и с ње силази низ дугу косу и један поток у Рудничку реку, на њен састав са плужевиначким потоком, одавде окреће уз плужевински поток, и уз његову десну страну узилази преко Злокућа на велики Штурац, силази с њега на превоје, пење се на мали Штурац и с ње силази на превоје Славу, и ту до̀тиче крагујевачку међу.

Граница пак црногорског и моравског среза иде преко ових места.

Почевши од реке Каменице, где се та два среза додирају са ужичким округом, међа њихова узилази на Ђевојачки мрамор, за тим прелази преко Големог брда, пресеца мијоковачки пут и силази низ поток Љубоводе у Чемерницу на уток овог потока (с десна); мало иде уз Чемернипу, до утока Бугарке, па окреће десно уз поток Бугарку на извор истог имена, за тим удара на Ружин гроб, Јасик,

оставља десно брдо Јељен, прешав преко пута, што из Чачка у Коштуниће и Ваљево води, силази преко Дерловаче у Гојевничку реку, прелази је, пење се на Јајачку, спушта се и прелази Милићевачку реку, узилази на Јелен, пење се на Рожањ, иде мало Бершићским путем, па скреће лево низ поток Црвени извор у реку Дичину. Сад иде за 5 минути низ њу, за тим окреће уз брдо преко Дуге косе, прелази преко брда и спушта се низ Курјачки поток опет у Дичину, иде низ њу мало до утока Савића пот. па за тим окрене лево уз овај поток те изађе на брдо Зрнац (Зрњача, с овога силази низ Зрњачки поток у реку Деспотовицу. У ову води мало до утока потока Грачанице, а сад окреће десно уз овај поток и пење се до на Мали Вујан, са овога силази на Столице (превоје) и затим се пење на Велики Вујан, одатле водолучном међом на Вис, па на планину Буковик и с њега косом силази у Поточане, где удара у крагујевачку границу.

Границе црногорског среза са ужичким, ваљевским и крагујевачким окр., већ су описане при граничењу целог округа.

Путне дужине граница овог среза јесу:

Ваљевског округа . . .	4½	сата.
Качерског среза . . .	7	„
Крагујевач. округа . .	6	„
Моравског среза . . .	8½	„
Ужичког округа . . .	5	„
Свега цела граница .	31	сахат путне дуж.

Вид и просторија. Вид црногорског среза врло је неправилна многострана фигура; а захвата око 37·2□ сата =9· 3□ миље хоризонатне површине.

Овај је срез по готову сав бреговима разне висине покривен, само око Дичине има за 0. 6□ сах. равнице. остало је само брдо и планина. У главном дакле црногорски срез захвала изворне пределе ових река: Чемернице, Дичине, Деспотовице и Груже.

Подељење и насељеност. Црногорски срез дели се на 17 општина, у којима се налази 43 села, а подељено је овако:

1. Општина Црнућска.
   Села: Горња Црнућа.
   Доња Црнућа.
2. Општина Каменичка.
   Села: Каменица.
   Кнежевац.
3. Општина Липовачка.
   Села: Липовац.
   Прњавор.
4. Општина Белопољска.
   Села: Бело поље.
   Горња Врбава.
   Доња Врбава.
5. Општина Грабовичка.
   Села: Грабовица.
   Луњевица.
   Јабланица.
6. Општина Мајданска.
   Села: Мајдан.
   Сврачковци.
   Неваде.
7. Општина Велеречка.
   Села: Велереч.
   Љутовница.
8. Општина Брусничка.
   Села: Брусница.
   Семедражи.
9. Општина Клатичевачка.
   Села: Клатичево.
   Калиманићи.
10. Општина Врнчанска.

Села: Врнчани.
Синошевићи.
Љевија.

11. Општина Бранетићска.
Села: Горњи Бранетићи.
Доњи Бранетићи.
Озрем.

12. Општина Таковачка.
Села: Таково.
Бершићи.
Дренова.
Шарани.
Лочевци.

13. Општина Врезањска.
Села: Брезна.
Леушићи.
Срезојевци.

14. Општина Бањанска.
Села: Бањани.
Лозањ.
Полом.

15. Општина Баашка.
Село: Баа.

16. Општина Теочинска.
Села: Теочин.
Коштунићи.
Враићи.

17. Општина Прањанска.
Село: Прањани.

У целом срезу највеће је село Прањани (253 пор. гл.) а најмање Враићи (18 пор. гл.); од општина пак, највећа је Теочинска (257 пореских глава), а најмања Липовачка, (90 пореских глава).

Односно насељености, у црногороком срезу долази на 1□ миљу 1761⅓ становника, или 313 пор. глава; а на 1□ сахат 440⅓ становника, или 78⅓ пореске главе.

б) Моравски срез.

Граница. Са севера граничи га Црногорски срез; са истока крагујевачки округ, са југа чачански округ (Морава); а са запада ужички округ.

Преко којих тачака местимично прелази граница овог среза изложено је од чести при граничењу целог округа, а од чести при црногорском срезу, и сад само има да се назначе путне дужине ових граничних пруга моравског среза.

Те су:

Граница	Црногорског среза . .	8½	сахата.
„	Крагујевачког округа .	7	„
„	Чачанског округа . .	13½	„
„	Ужичког округа . . .	2½	„

Цела околина пруга дужине свега 31½ сах. пут. дуж.

Вид и просторија. Моравски срез у главном има вид неправилног шестоугаоника, коме је највећа страна Морава, захвата око 34□ сахата = 8·5□ миље хоризонатне површине.

Овај је срез понајравнији од свију осталих, јер захвата уста свију оних река што се из рудничког округа у западну (српску) Мораву, између теснаца кабларског и утока Ибра, уливају. У њему равнице захватају око: 9·4□ сахата дакле ¼ целе његове површине; а остало су брда и планине.

Подељење и насељеност. Срез моравски дели се на 15 општина, у којима се находи 37 села, а подељен је овако:

1. Општина врнчанска.

Села: Рожци.
Јанчићи.
Врнчани.

2. Општина Мијоковачка.
Села: Мијоковци.
Гор. Горевница.
3. Општина Пријеворска.
Села: Пријевор.
Видова.
Трбушани.
4. Општина Милићевачка.
Села: Милићевци.
Вранићи.
Ракова.
5. Општина Љубићска (и љубичка).
Села: Љубић.
Коњевићи.
6. Општина Брђанска.
Села: Брђани.
Соколићи.
7. Општина Прислоничка.
Села: Прислоница.
Пријељина.
8. Општина Трепчанска (и Трепачка).
Села: Горња Трепча.
Доња Трепча.
Станчићи.
Балуга.
9. Општина Островачка.
Села: Мојсиње.
Остра.
Вујетинци.
10. Општина Мрчајевачка.
Села: Мрчајевци.
Д. Горевница.
11. Општина Бечањска.
Село Бечањ.

Село Бресница.
12. Општина Тавничка.
Села: Тавник.
Катрга.
13. Општина Лаћевачка.
Села: Лаћевци.
Цветке.
Обрва.
14. Општина Милочајска.
Село Милочај.
15. Општина Сирчанска (и Сирачка).
Села: Поповићи.
Опланићи.
Сирча.

У срезу моравском највеће је село Мрчајевци (228 пор. гл.), а најмање Видова (29 пор. гл.); а општина највећа је мрчајевачка (357 пор. гл.), а најмања милочајска (једно село, 109 пор. гл.).

Што се насељености тиче, у срезу моравском долази на 1□ миљу 2314⅔ становника, или 441 пореска глава; а на 1□ сахат 578⅔ становника, или 110¼ пореских глава.

в) Качерски срез.

Граница. Са севера граничи га београдски округ, са истока крагујевачки округ, са југа црногорски срез, а са запада ваљевски округ.

Местимично пак назначење граница овог среза изложено је од чести при обележавању границе целог округа, а од чести при црногорском срезу.

Путне дужине пак ових граница јесу:

Ваљевског округа . .	4½
Београдског округа .	3½
Крагујевачког округа .	7
Црногорског среза . .	7

Цела околна граница износи 22 сахата путне дужине.

Вид и просторија. Качерски срез има у главном округлу форму, и прави један неправилни петоугаоник; а захвата око 28·8□ сахата = 7·2□ миље хоризонатне површине.

Овај је срез скоро понајкршевитији, јер има само мало равнице у долини Љига, и то око ½ квадратног сахата; остало су све брда знатне висине.

Подељење и насељеност. Качерски срез дели се на 7 општина, које у себи обухватају 34 села; подељен је пак овако:

1. Општина Рудничка.
   Села: Рудник.
   Јарменовци.
   Гуришевци.
   Војковци.
   Манојловци.
2. Општина Заграђска.
   Села: Заграђа.
   Рељинци.
3. Општина Калањевачка.
   Села: Калањевци.
   Живковци,
   Пољанице.
   Шутци.
   Босута.
   Драгољ.
   Трудељ.
   Козељ.
4. Општина Шилопајска.
   Села: Шилопај.
   Накучани.
   Давидовица.
   Церова.
   Мутањ.
   Крива река.

5. Општина Бољковачка.
Села: Бољковци.
Ручићи.
Штавица.
Лалинци.
Бањани.
Угриновци.
6. Општина Смрдљиковачка.
Село Смрдљиковац.
7. Општина Моравачка.
Села: Моравци.
Ивановци.
Липље.
Бранчићи.
Гукоши.
Дићи.

У срезу качерском највеће је село Смрдљиковац (139 пор. гл.), а најмање Бањани и Манојловци (по 23 пор. гл.) Од општина пак највећа је калањевачка (693 гл. пор.), а најмања заграђска (135 пореских глава).

Овакво је административно поделење на општине било онда када је ово писато. Али се приметити има, да је касније ово постепено све више преиначавано, поглавито у срезу качерском, јер су људи све више увиђали штетност Христићевског, централистичког система.

Што се насељености тиче, у срезу качерском долази на 1□ миљу 1586 становника, или 300 пореск. глава; а на 1□ сахат 396½ становника, или 75 пореских глава.

Главни преглед односно просторије и насељености за сва три среза, био би дакле овај:

Број	Где?	Хоризонатне површине у		Хоризонатне површ. у □ сатовима		На 1□ сахат долази		На 1□ миљу долази	
		□ сат.	□ миљ.	брда	равнице	душа	пор глава	душа	пор. глава
1	Срез црногорски	37·2	9·3	36·6	0·6	440 1/3	78 1/4	1761 1/3	313
2	Срез моравски	34	8·5	24·6	9·4	578 2/3	110 1/4	2314 2/3	441
3	Срез качерски	28.8	7·2	28·3	0·5	396 2/3	75	1586	300
	У целом округу	100	25	89·5	10·5	483·4	91·4	1934	365 1/2

Из овог прегледа види се: да је просторијом највећи црногорски, а најмањи качерски срез; да је најравнији моравски, а најкршевитији качерски срез; и на послетку, да је најнасељенији моравски, а најненасељенији качерски срез.

B) Војно подељење.

У војничком смислу дели се рудничкн округ у главном на прву класу (првоборнике) и другу класу (другоборнике).

Прва класа (ред).

Прва класа народне војске рудничког округа, дели се на 3 батаљона пехоте:

а) Црногорски батаљон.
б) Моравски батаљон и
в) Качерски батаљон; даље на
г) Рудничку лаку батерију;
д) Руднички ескадрон;
е) Рудничку пионирску чету;
ж) Рудничку болничарску (санитетску) чету;

з) Руднички занатлијски вод, и

и) Руднички профијантски вод.[1])

а) Црногорски батаљон.

Његово је зборно место у Горњем Милановцу.

Он се дели на 4 чете:

1) Црнућска.

2) Таковачка.

3) Прањанска.

4) Пријељанска.

Прве три чете састављене су из људи црногорског среза а 4-та из моравског среза.

1. Црнућска чета.

Њено је зборно место у Калипољу, 2½ сата од Горњег Милановца, поред крагујевачког насипа.

Ову чету састављају ова села:

Горња Црнућа, Д. Црнућа, Бело поље, Горња и Д. Врбава, Кнежевац, Каменица, Липовац, Прњавор, Грабовица, Неваде и Сврачковци.

2. Таковачка чета.

Њено је зборно место у Лочевцима, 2 сах. од зборног батаљ. места.

Ову чету састављају људи из ових села:

---

[1]) Ово је најновије подељење, по распореду за 1870 год. јер је распоред за 1869. годину друкчији био, т. ј. није било болничарске чете, ни профијантског и занатлијског вода; за тим био је мањи број коморџија, све чете нису имале једнаки број људи, и пионири, коњици и тобџије нису узимати из целог округа као сада. У томе је разлика између распореда војне силе у овом округу за 1869 и 1870. годину, поред тога, што су и села поизмењивана због равне бројне снаге свију чета. У карти назначене су границе батаљона према попису од 1869. год. али је ово према овде изложеном саставу у неколико измењено.

Таково, Шарани, Лочевци, Љевајa, Синошевићи, Дренова, Бершићи, Брежа, Велереч, Брусница, Семедражи, Милићевци и Брђани.[2])

3. Прањанска чета.

Њено је зборно место у Теочину, 4 сата од зборног батаљоног места удаљено.

Прањанску чету састављају људи из ових села:

Прањани, Коштунићи, Теочин, Браићи, Полом, Леушићи.

4. Пријељанска чета.

Њено је зборно место у Пријељини, 3 сах. од зборног батаљоног места удаљено.

Ову чету састављају људи из ових села:

Пријељина, Прислоница, Брђани, Соколићи, Коњевићи, Вранићи, Ракова, Љубић, Балуга, Станчићи и Д. Трепча.

У целом овом батаљону има свега 841 убојник и 130 коморџија.

Овај је батаљон наоружан пушкама острагушама Гринове системе.

б) Моравски батаљон.

Његово је зборно место у Мојсињу, 3 сахата од Горњег Милановца.

И Моравски батаљон дели се на 4 чете:

1) Мијоковачка,

2) Мојсињска,

---

[2]) Често се догађа, да се једно село у 2 чете спомиње, а то је с тога што су многа села цепана и људи се његови у 2 чете рачунају, јер је потребно да све чете бројно равне буду т. ј. свака да има по 209 убојника, и зато је морало то цепање да буде. Тако су Брђани дали 21 војника у Таковску а 18 војника у Пријељанску чету Црногорског батаљона, само да би свуда по 209 убојника изашло.

3) Мрчајевачка, и

4) Милочајска.

Све су састављене из људи Моравског среза.

1. Мијоковачка чета.

Њено је зборно место на међи Мијоковачкој и Пријеворској, на Широком пољу, 3½ сата од зборног батаљоног места удаљено.

Ову чету састављају људи из ових села људи: Мијоковци, Гор. Горевница, Трбушани, Пријевор, Видова, Рошци, Јанчићи, Врнчани, (морав.) и Вранићи.

2. Мојсињска чета.

Њено је збориште у Мојсињу код батаљоног места.

Ову чету састављају људи из ових села: Мојсиње, Д. Горевница, Остра, Вујетинци, Гор. Трепча, Д. Трепча и Мрчајевци.

3. Мрчајевачка чета.

Зборно место ове чете је у атару бечањском, 1½ сахат од батаљоног збориштa удаљено.

Мрчајевачку чету састављају људи из ових села: Мрчајевци, Бечањ, Бресница, Тавник, Катрга и Лађевци.

4. Милочајска чета.

Њено је зборно место у Милочају код механе, ½ сахата од батаљоног збориштa удаљено.

Ову чету састављају људи из ових села: Милочај, Обрва, Лађевци, Цветке, Поповићи, Опланићи, и Сирча.

И у Моравском батаљону има 841 убојник (фронтових војника) и 130 коморџија.

Наоружан је са руским олучним пушкама које се с преда пуне.

в) Качерски батаљон.

Његово је зборно место у Угриновцима поред реке Брезовице, 4 сахата од Горњег Милановца удаљено.

И овај се батаљон дели на 4 чете, и то;

1) Рудничка,

2) Калањевачка,

3) Бољковачка, и

4) Моравачка.

Већи део састављен је из људи качерског среза, али их неки део има и из црногорског среза (у првој, трећој и четвртој чети).

1. Рудничка чета.

Њено је зборно место на Руднику, 3½ сах. од зборног батаљоног места удаљено.

Рудничку чету састављају људи из ових села:

Рудник, Гуришевци, Јарменовци, Манојловци, Војковци Заграђа, Рељинци, Церова, Мутањ, Давидовица, Шилопај Љутовница и Мајдан.

2. Калањевачка чета.

Зборно је место изнад шутачке школе на качерском брду у атару калањевачком, 3 сах. од батаљоног збориштa удаљено.

Калањевачку чету састављају људи из ових села:

Калањевци, Шутци, Сирдљиковац, Живковци, Босута, Драгоељ, Трудељ, Липље и Пољанице.

3. Бољковачка чета.

Њено је зборно место на Врáновици 2 сахата од батаљоног збориштa удаљено.

Ову чету састављају људи из ових села:

Бољковци, Крива река, Лалинци, Накучани, Ручићи, Горњи и Д. Бранетићи, Бањани, (Црногорски). Озрем, Лозањ, Врнчани, (Црногорски) Калиманићи, Љеваја.

4. Моравачка чета.

Њено је зборно место на Јасицима, на атару села Бањана, куда пролази ваљевски насип, и одстоји за 1¼ сах. од зборног батаљоног места.

Ову чету састављају људи из ових села:

Моравци, Пољанице, Ивановци, Козељ, Штавица, Угриновци, Лалинци, Баа, Бањани (качерски), Дићи, Бранчићи и Гукоши.

Качерски батаљон има као и она друга два 841 убојник и 130 коморџија.

Наоружани су руским олучним пушкима спредњачама.

г) Рудничка лака батерија.

Њено је зборно место у Гор. Милановцу. У њу долазе из целог округа најпре све староислужене тобџије и лабораторци, а остатак од обичних народних војника. Свега их има 200 убојника и 30 коморџија.

Ова места дају људе за батерију:

Гор. Милановац, Јабланица, Луњевица, Брусница, Клатичево, Мајдан, Каменица, Горња и Д. Врбава, Гор. Црнућа, Гор. Бранетићи, Теочин, Коштунићи, Прањани, Милићевци, Ракова, Брђани, Прислоница, Мијоковци, Рошци, Врнчани (моравски), Пријевор, Видова, Гор. Горевница, Вујетинци, Остра, Д. Горевница, Мрчајевци, Тавник, Лаћевци, Цветке, Рудник, Заграђа, Гуришевци, Манојловци, Мутањ, Калањевци, Живковци, Трудељ, Босута, Драгољ, Моравци, Козељ, Дичи, Бољковци и Велереч.

Примедба. Од стојећих војника кадар засад постоји у Гор. Милановцу: 1 официр командир батерије, 1 наредник, 1 поднаредник, 1 штапструбач, 2 каплара, 1 каплар и подкивач и 12 редова; осем тога 18 коња и 6 орудија 6 фунт. лаких изолучених са муницијоним сандуцима и осталим прибором. Народне тобџије за сад нису још никаквим оружјем наоружани.

д) Рудници ескадрон.

Зборно је место Горњи Милановац.

И у овај долазе најпре сви староислужени коњици стојеће војске, а по том најимућнији становници из целог округа.

Он се састоји из 121 убојника и 30 коморџија.

Руднички ескадрон састављају људи из ових места:

Горњи Милановац, Грабовица, Брусница, Велереч, Златичево, Кнежевац, Прњавор, Неваде, Д. Брбава, Гор. Црнућа, Врнчани, (црногорског). Брежа, Д. Вранетићи, Лозањ, Таково, Коштунићи, Полом, Прањани, Теочин, Милићевци, Вранићи, Ракова, Брђани, Прислоница, Пријељина, Коњевићи, Љубић, Мијоковци, Рошци, Пријевор, Видова, Гор. Горевница, Трбушани, Мојсиње, Д. Трепча, Остра, Д. Горевница, Мрчајевци, Бечањ, Бресница, Тавник, Катрга, Обрва, Милочај, Опланићи, Лађевци, Цветке, Рудник, Заграђа, Војковци, Јарменовци, Рељинци, Церова, Калањевци, Шутци Живковци, Сирдљиковац, Босута, Драгољ, Моравци, Бањани, (качерски). Штавица, Козељ, Пољанице, Ивановци и Угриновци.

Војници су наоружани дугим сабљама.

е) Рудничка пионирска чета.

Зборно је место такође у Горњем Милановцу.

Пионирску чету састављају људи из целог округа, и то најпре сви староислужени војници наших инцинирских трупа, а остатак од обичних народних војника, само који су вични каквом занату, као: зидари, колари, дрводеље, и рибари, и т. д.

Старешина и наставник окр. инцинир.

У пионирској рудничкој чети има 148 убојника и 20 коморџија.

Људи из ових села састављају ову пионирску чету:

Љуњевица, Грабовица, Јабланица, Велереч, Семедраж, Љутовница, Мајдан, Кнежевац, Каменица, Прњавор, Липовац,

Доња врбава, Бело поље, Д. Црнуђа, Калиманићи, Бершићи, Врнчани, (црногорског). Синошевићи, Љеваја. Брежа, Горњи и Д. Бранетићи, Озрем, Лозањ. Таково, Шарани, Дренова, Лочевци, Коштунићи, Браићи, Полом, Бањани, (црногорског). Срезојевци, Баа, Прањани, Теочин, Леушићи, Ракова, Брђани, Соколићи, Прислоница, Пријељина, Коњевићи, Љубић, Јанчићи, Мијоковци, Рошци, Врнчани, (моравског). Пријевор Видова, Гор. Горевница, Трбушани, Балуга. Мојсиње, Д. Трепча, Д. Горевница, Мрчајевци, Бресница, Обрва, Милочај, Сирча, Лађевци, Цветке, Рудник, Заграђа, Војковци, Јарменовци, Гуришевци, Манојловци, Рељинци, Мутањ, Церова, Калањевци, Шутци, Живковци, Трудељ, Смрдљиковац, Босута, Драгоњ, Моравци, Бањани (качерски), Штавица, Козељ, Дићи, Пољанице, Гукоши, Ивановци, Липље, Бранчићи, Шилопој, Накучани, Давидовица, Крива река, Угриновци и Ручићи.

Војници су наоружани руским олучним пушкама које се спред пуне.

ж) Рудничка болничарска (санитетска) чета.

Зборно је место у Горњем Милановцу.

У ову долазе из целог округа најпре сви ислужени болничари стајаће војске, а остатак су народни војници који се по штогод око видања и лечења разумеју.

Болничарска чета има 69 убојника и 17 коморџија. Њима је старешина окружни лекар.

Људе за болничку чету дају ова села: Г. Милановац, Луњевица, Семедраж, Велереч, Клатичево, Каменица, Липовац, Сврачковци, Неваде, Г. Врбава, Г. Црнуђа, Калиманићи, Врнчани (црногр.), Гор. Бранетићи, Таково, Шарани, Дренова, Бањани (црногор.), Прањани, Милићевци, Вранићи, Ракова, Прислоница, Пријељина, Коњевићи, Љубић, Јанчићи, Мијоковци, Рошци, Врнчани (мор.), Пријевор, Видова, Гор. Горевница, Трбушани, Балуга, Мојсиње, Мр-

чајевци, Тавник, Обрва, Милочај, Цветке, Рудник, Заграђа, Гуришевци, Мутањ, Церова, Калањевци, Шутци, Живковци, Трудељ, Смрдљиковац, Босута, Драгољ, Моравци, Бањани (качер.), Штавица, Козељ, Дићи, Пољанице, Гукоши, Ивановци, Шилопај, Накучани и Крива река.

Војници нису за сада још ни с каквим оружјем наоружани.

з) Руднички занатлијски вод.

Зборно место у Горњем Милановцу.

У овај долазе потребан број мајстора свакога заната из целог округа, као: терзије, ковачи, абације, сарачи, туфекције . . .

Ова места дају људе за занатлијски вод:

Горњи Милановац, Грабовица, Љутовница, Каменица, Липовац, Д. Врбава, Таково, Милићевци, Ракова, Прислоница, Пријељина, Рошци, Врнчани (морав.), Пријевор, Гор. Горевница, Мојсиње, Д. Трепча, Остра, Мрчајевци, Тавник, Лаћевци, Рудник, Заграђа, Гуришевци, Калањевци, Трудељ, Смрдљиковац, Драгољ, Моравци и Штавица.

У рудничком занатлијском воду има 48 убојника и 9 коморџија.

И они још за сада немају никаквог оружја.

На послетку је

и) Руднички профијантски вод.

Зборно место у Горњем Милановцу.

У овај долазе из целог округа сви касапи, лебари и томе подобни.

Ова места дају људе за профијантски вод:

Горњи Милановац, Велереч, Клатичево, Мајдан, Каменица, Липовац, Сврачковци, Гор. Врбава, Д. Црнућа, Калиманићи, Бершићи, Врнчани (црногор.), Брежа, Доњ. Бранетићи, Таково, Вранићи, Соколићи, Пријељина, Јанчићи, Рошци, Врнчани (морав.), Пријевор, Гор. Горевница, Трбу-

шани, Станчићи, Мојсиње, Гор. Трепча, Вујетници, Остра, Д. Горевница, Мрчајевци, Тавник, Милочај, Рудник, Заграђа, Гуришевци, Мутањ, Церова, Шутци, Живковци, Трудељ, Смрдљиковац, Босута, Драгоље, Козеље, Пољанице, Гукоши, Ивановци, Крива река и Бољковци.

У профијантском воду има 41 убојник и 10 коморџија.

И профијантски вод није још с никаквим оружјем снабдевен.

Војници I. класе, колико је за сада набављено, имају већи део потпуно одело, и то од сва три батаљона пешака, лаке батерије и ескадрона; за пионирску чету наручено је, али још није готово; болничарска чета, профијантски и занатлијски вод немају ништа од одела.

Друга класа (ред).

Друга класа народне војске дели се само на 3 батаљона пехоте, и то:

а) Црногорски батаљон,

б) Моравски батаљон, и

в) Качерски батаљон.

Осталих родова војске у другој класи нема.

Зборна батаљона и четна места иста су као и у првој класи; тако исто и називи чета. Само села, која састављају поједине чете, нису као и у I. класи, него у неколико различна због другог броја убојника.

И јачина батаљона и чета друге класе мања је него што је првог реда народне војске. Тако у првој класи у једној чети има по 209 убојника и по 30 коморџија; а у батаљону по 841 убојник и по 130 коморџија. У другој пак класи свака чета има по 120 убојника и по 12 коморџија, а у сваком батаљону по 485 убојника и по 39 коморџија.

Сад имамо још да кажемо, која села коју чету друге класе поименце састављају. Тако:

а) Црногорски батаљон.

1. Чету **Црнућску** састављају села: Горња и Д. Црнућа, Бело Поље, Горња и Д. Врбава, Кнежевац, Каменица, Липовац, Прњавор, Сврачковци, Неваде, Грабовица и Јабланица.

2. Чету **Таковачку** праве села: Таково, Бершићи, Дренова, Лочевци, Клатичево, Велереч, Брусница, Луњевица, Јабланица и Горњи Милановац.

3. Чету **Прањанску** састављају села: Прањани, Коштунићи, Теочин, Браићи, Полом, Леушићи, Срезојевци и Бањани (црногор). И

4., Чету **Пријељинску** састављају села: Пријељина, Вранићи, Милићевци, Соколићи, Ракова, Љубић, Брђани, Прислоница, Семедражи, Шарани и Брусница.

б) Моравски батаљон.

1., **Мијоковачку** чету праве села: Мијоковци, Рошци, Јанчићи, Врнчани (морав.), Гор. Горевница, Пријевор, Видова, Трбушани и Вранићи.

2. **Мојсињску** чету дају села: Мојсиње, Остра, Д. Горевница, Вујетинци, Доња и Гор. Трепча, Станчићи, Балуга, Пријељина и Коњевићи.

3. **Мрчајевачку** чету састављају села: Мрчајевци, Бечањ, Бресница, Тавник, Катрга и Доња Горевница.

4. **Милочајску** чету дају села: Милочај, Тавник, Лађевци, Цветке, Обрва, Поповићи, Опланићи и Сирча.

На послетку:

в) Качерски батаљон.

1. **Рудничку** чету дају села: Рудник, Гуришевци, Јарменовци, Манојловци, Војковци, Заграђа, Рељинци, Церова, Мутањ, Мајдан, Љутовница, Шилопај, Давидовица и Крива река.

2. **Калањевачку** чету састављају села: Калањевци, Шутци, Смрдљиковац, Живковци, Босута, Драгољ, Трудељ и Пољанице.

3. **Бољковачку** чету чине села: Бољковци, Крива река, Ручићи, Горњи и Д. Бранетићи, Врнчани (црногор.), Озрем, Лозањ, Калиманићи, Љевања, Накучани, Синошевићи и Брезна. И

4. **Моравачку** чету састављају села: Моравци, Липље, Ивановци, Козељ, Бранчићи, Гукоши, Дићи, Бањани (срез. качер.), Штавица, Угриновци, Баа и Лалинци.

Друга класа народне војске није ничим наоружана, нити је униформисана као прва класа.

На послетку да изложимо још и целокупан преглед од обе класе народне војске рудничког округа, из кога ће се јасно увидети цела убојна сила овога округа. Ево дакле тог прегледа по попису за 1870. годину.

ПРЕГЛЕД НАРОДНЕ ВОЈСКЕ

рудничког округа за 1870. годину.

Број	Имена појединих родова и делова војске	Командира	Батал. аутанта, комесара, писара и заставника	Четовођа	Водника	Двадесетника	Десетара, четних писара и комесара	Трубача	Редова	Свега убојника	Коморџија	Целокупан број
	I-ви ред (класа).											
1	1. Црногорски бат.	1	4	4	16	4	76	16	720	841	130	971
2	2. Моравски батаљ.	1	4	4	16	4	76	16	720	841	130	971
3	3. Качерски батаљ.	1	4	4	16	4	76	16	720	841	130	971
4	Рудничка лака батерија	—	—	1	4	1	18	4	172	200	30	230
5	Руднички ескадрон	1	—	—	4	1	11	4	100	121	30	151
6	Рудничка пионирска чета . .	—	—	1	4	1	14	3	125	148	20	168
7	Рудничка болничарска чета . .	—	—	1	4	1	1	2	60	69	17	86
8	Руднички занатлијски вод . . .	—	—	—	1	1	4	—	42	48	9	57
9	Руднички профијантски вод . .	—	—	—	1	1	4	—	35	41	10	51
	Цела прва класа	4	12	15	66	18	280	61	2694	3150	506	3656
	II-ги ред (класа).											
10	1. Црногорски бат.	1	4	4	16	4	44	12	400	485	51	536
11	2. Моравски батаљ.	1	4	4	16	4	44	12	400	485	51	536
12	3. Качерски батаљ.	1	4	4	16	4	44	12	400	485	51	536
	Цела друга класа	3	12	12	48	12	132	36	1200	1455	153	1608
	Цела војна сила	7	24	27	114	30	412	97	3894	4605	659	5264

Примедба. Осем назначеног кадра стојеће војске за рудничку лаку батерију, налазе се за потребу народне војске у овом округу: један пешачки официр, један пешачки и један коњички подофицир, који су придати војном оделењу начелства истог округа: а поред тога још и један штабни официр, који по нарочитим налозима господ. војног министра, врши штабне послове у томе округу.

II.

Орографија.[1])

Орографија рудничког округа понајпрече стоји у свези са оним планинским ланцем, који из Црне Горе са Кома и Дурмитора долази, и код Јавора у Србију се увлачи. То је дакле природна свеза са Црном Гором, а она је у орографијском смислу и најважнија од свију осталих. Осим тога, орографија рудничког округа стоји у свези са орографијом Србије (а посредством ове и са орографијом целе Европе), и то:

На северу: код Белог поља и Коклотича куда се планински ланци са Рудника у крагујевачки округ пружају;

На западу: на Риору куда се пружа планински венац од Повлена, Торника и Маљена из ужичког округа;

На југу: код Каблара, где планински венац, што из Црне Горе преко чачанског округа долази, Овчар са Кабларом веже и Српску Мораву пресеца;

На истоку: код Котленика према Карановцу; и код Буковика и Црног врха.

У оном планинском ланцу, који у свези са црногорским планинама стоји, и који се између заплаве (басена) Колубаре и Српске Мораве пружа и кроз руднички округ пролази, највећи и најважнији је планински чвор — Рудник планина, и да би изложили орографију рудничког округа, ми ћемо од њега одпочети.

1. Планински венци у рудничком округу.

Рудничка планина, од које и цео округ свој назив носи, јесте највећи планински чвор у рудничком округу.

---

[1]) Орографија узета је понајпре у претрес за то, што правци бреговa опредељују правце водама, а по овима се опет управља насељеност и цела струја живота народног у свима правцима.

Са Рудника одвајају се ова четири главна планинска венца или водолучне међе:

а) Главне водолучнице.

Прва. На запад преко: Ђурѐвице, Делалића прлине[1]), Стражевице, Рапшинаца (в. брдо), Брекиње, за тим на Трйповац, Мрамор, Становйшта, Врнчанску механу, Превоје, Јасик, Врáновицу, Прòстругу, Слáнац, Пријеко брдо, Липову пољању, Кладе, Велико брдо, Рајац, Грýкòвицу, Шиљак, Анатему, Дебело брдо, Сувобор, даље на Букови врх (сад прелази у ваљевски округ), на Игрйшта, и око извора Грàба, пење се најпре на мали Риор (Риорак) а за тим и на велики Риор, и даље иде у ужички округ на Маљен, Торник, Повлен, Медведник и свршава се према Дрини.

Ова планинска грана дели воде Колубари и западној (српској) Морави; а по именце Љигу с десне и Деспотовици, Дичини и Чемерници с леве стране.

У овој планинској грани најважнији су планински чворови односно за руднички округ: **Маљен, Риор, Сувобор, Рајац, Простругa,** и **Трйповац**; остали су мање вредности и споменуће се доцније.

Овај планински венац, особито од Простругe до Сувобора, има према Љигу (север) стрм нагиб, који је обрастао шумом буковом; а према Дичини спушта се благим нагибом покривеним растовом гором.

Друга. На север, преко велике и мале Кéље, на Суво брдо, Кòклòтич (Клокотич), даље на Стражевицу (ту из-

[1]) Токатлићев сестрић убио је качерског војводу Арсенија Лому из потаје на томе месту Делалића прлини. Кад Лома погибе, онда његови момци навале на пратњу Токатлићеву, који је још пре тога код садање среске канцеларије убијен био, и потуку све, па тада погине и неки Делалић. Његова лешина лежала је на том месту, где је и погинуо, више дана, и ништа је није хтело да дирне, и тако је се ту и распао, и земљу ону омастио. Веле, да је на том месту земља била као сагорела, и за три године да није трава расла, и отуд то место назову »Делалића прлина«.

лази из рудничког округа), и обилазећи око извора приточица Качера и Јасенице, пење се на Венчац, и ту се дели на двоје: десно, управо на север, преко Космаја, свршује се Авалом изнад Београда, те прави вододелницу Колубари и главној Морави; а лево, иде северо-западу на: Букуљу, Шутицу, Орловицу, Ваган, и даље, те прави водолучницу Љигу и Пештану.

Ова вододелница дели воде Колубари и Главној Морави; а по именце: лево непосредно Љигу а посредно Качеру, а десно Јасеници.

Најглавнији планински чворови у овој вододелници јесу: **Кеља или в. Штурац, Венчац и Ваган.**

Ове су две вододелнице биле најглавније и оне имају значај и у орографији Србије, а сада долазе друге две мање важне, и које нису од таквог значаја као оне прве две; јер оне само у односу на орографију рудничког округа и заплаву српске Мораве играју главну улогу; али у односу на целокупну орографију Србије, оне имају потчињену улогу и само су споредне водолучнице, јер деле воде приточицама српске Мораве. Тако:

Трећа. Окреће скоро на исток: са вел. и малог Штурца на Славу, Бело поље, Милатовац, Орловицу, Саму Букву, Сламиште, Цавино поље, Ковачевац, Тикву, Голо брдо, на Рамаћски вис, одатле прелази на Трску, Петковац, Турске гробове, удара на Баранску механу, (овде прелази у крагујевачки окр.) и иде даље на Гледић и Благотин планину, према саставу западне (српске) и источне (бугар) Мораве.

Ова планинска грана дели воде западној и главној Морави, а непосредно: с десне стране Гружи, а с леве Јасеници, Лепеници, Белици и другима.

Најважнији планински чворови су: **Мали Штурац и Бело Поље.**

Четврта. Она са Рудника узимље главни правац на југ, и са оба Штурца долази на Славу и Бело поље, одатле

на Бијели камен, Ђелову чесму, Марковац, Вис, па Сврачковачком планином на Збеговишта, Градину, Бабин нос, Кéљу, Рапај брдо, Врлетну страну, Клик, Ђàву, Гувни́шта, Ровине, Црни врх, Црѐшњетину, Вис, Буковик. Одадве окреће право на југоисток, преко Стојковца (Лигар), Мариног брда, Пераче, Бумбарева брда, па Котлеником на: Осаћански гроб, Ракљасту косу, Пйла, Вел. врх, Црни врх, Орловац, Велику ливаду, Црни врх, Пљакову шиндру, Татарлук, Седам грма, Малу Борчу и према утоку Ибра силази Морави.

Ова је планинска грана сва које на граници, а које опет са свим у рудничком округу, и дели воде с леве стране Гружи а с десне приточицама српске Мораве, које од Чачка до Карановца с лева у њу утичу.

У овој планинској грани најважнији су ови планински чворови: **Бело поље**, **Збеговишта**, **Црни врх**, **Буковик** и цео **Котленик** са појединим врховима.

Из овога досадањег видимо, да односно воде у рудничком округу има два главна прелива: **северни**, куда се воде сливају у долину Љига, Брезовице и Качера — Заплава **Колубаре**: и **јужни**, куда се воде сливају у долину Мораве, Чемернице, Дичине и Деспотовице, а за тим и у долину Груже и Јасенице, — заплава **Моравска**.

б) Споредне водолучне међе.

Оне полазе из планинских чворова, који се налазе у поменутим главним водолучницама, и тако редом:

Са **Маљена** иде **прва** водолучница око изворног предела Плане и Каменице на југ, код извора Лõмнице улази у Руднички округ, и преко Шиљковице, Годуна, Равнине, Дупца, Букове горе, Кесецијиног гроба и Вјетрије, долази на **Каблар**. Са Каблара прелази преко Мораве на Овчар између манастира Преображења и Никоља на левој руднич-

кој, и с друге стране између манастира Сретена и Ваведења на десној — чачанској страни. Овде истина српска Морава прекида ову орографијску свезу, али је она очигледна, и само је мнимо прекинута; јер клисура, кроз коју Морава овде пролази, и водопади, које Морава између Овчара и Каблара прави, најбоље очитују ову природну орографијску свезу два голема брега.

У овој вододелници најглавнији су планински чворови и врхови: **Каблар** и **Шиљковица**.

Са **Риора** полази друга споредна водолучна међа: око изворног предела Дучине и Плане изнад Арнаутског потока улази у рудници окружу, води све коловозом чачанским на гробље мијоковачко, за тим скреће на исток и завршује Љубићем према Чемерници.

Она дели воде с лева Чемерници, а с десна реци Каменици.

Ова вододелница има главни правац према југоистоку, и назнатнији је у њему врх **Љубић** а највиши **Ђевојачки мрамор**, на међи рошчанској, прањанској и мијоковачкој.

Са **Сувобора** иде трећа вододелница на мали Сувобор (Сувоборак), па низ страњи пут на: Преслијеш, Дреновити врх, Лисине, Теочински крст, Коштуњски крст, Равни гај, Бор, Галич, Дреновачко брдо, Чвароту, Совљак, па преко Рожња на Лису пољану, Грчко гробље и свршује се Вилиним колом[1]) спрам састава Дичине и Чемернице.

Ова вододелница има главни правац према југоистоку, и готово је равноодстојна са другом. Она дели воде: десно Дичини, а лево Чемерници.

Најважнији планински врхови у њој ови су: **Теочински крст, Коштуњски крст, Галич** и **Рожањ** са својим врховима.

---

[1]) О вилином колу постоји гатка, да су се ту виле виђале ђе играју, и познало се на трави ђе су коло водиле; трава је била угажена и кад порасте прпа.

Са **Проструге** иде **четврта** вододелница на север између Љига и Брезовице, а непосредно између Славковичке и Бољковачке реке. И то на: Рѐпино брдо, Широку плочу и брдо **Славковицу**.

Овде је најважнији врх брдо **Славковица**.

Са **Трйповца** пружа се:

Пета споредна вододелница на: Забрницу, Брекињу, Црни врх, (Брусница) Игри́шта, Брусничко осоје, Руду Главицу, Илијак, и Зрнац (Зрњачу).

Ова вододелница има главни правац према југу и дели воде: с десне стране Деспотовици, а с леве Дичини.

У њој највиши су врхови: **Илијак, Зрнац и Руда главица**.

Са **великог Штурца** полази **шеста** водолучна међа на: вел. и малу Кељу, Дрењак, Островицу малу, велику Островицу, Ћајино брдо, Градску гору, Близанце, (Боблија, Мекота, Гуњице), Кљештевицу (Бошанско гробље), Мотику, Братинце, Обешењак (Липет), опет на други Обешењак, на Дињску главицу и свршује се висовима према Љигу.

Ова вододелница има главни правац према западо-северозападу, и дели воде: десно Качеру а лево реци Брезовици. Највиши су врхови: **Островица, Братинци и Обешењак**.

Са **Вагана** иде **седма** вододелница на: Штôвку, Средњак, Дебело брдо, Стражару, Кљештевицу, даље на Чикер и између Љига и Качера, изнад Моравачке цркве свршава се.

Њен је главни правац према западу и дели воде: десно најпре Оњегу а после Љигу, а лево Качеру. У њему је најважнија **Кљештевица**[1]).

Са **Вуковика** пружа се **осма** вододелница на: Вис, велики Вујан, мали Вујан, (прелази Деспотовицу) на Илијак,

[1]) Има више места и тачака, које носе једнаки назив или име, као: Црни врх, Кљештевица, Вис, Јасик, Вел. врх, ит д. које је овде тешко разликовати, мањ ако се ставља у чијем је атару то место о коме је реч; а иначе то ће се најбоље растумачити у »топографијско-статистичком речнику«, који сам ја предузео да израдим за рудничкн округ,

Руду Главицу, Тоцилине, Крвавац, (прелази Дичину) Стражевицу, Рожањ, Јељен, (прелази Милићевачку реку), на Јајачку (сад прелази Горевничку реку), за тим иде на Дерловачу, Јељен, Мали Космај, Велики Космај, Бабину главу, Кукавицу, (прелази Чемерницу код утока Плане) па Воденичким брдом, удара преко изворног предела Смрдуше и Пла̀не и пење се на Риор.

Као што се види, овај је планински венац на 5 места водом прекинут, као год и онај код Каблара, и у томе се они одликују од осталих, који су цели, не испрекидани. Овај се пак што са Буковика иде од осталих још и у томе одликује, што је по положају попречан према осталима јер их пресеца, и то осми на Илијаку, трећи на Рожњу, а с другим се на планини Дучини састаје и с њим заједно на Риор излази.

Али и ако је овај планински венац на више места водом испрекидан, опет то не смета његовој природној свези, која се познаје како по теснацима, кроз које поменуте реке протичу на тим местима, где тај венац преко истих река прелази, тако и по геологијској формацији земљишта целог тог венца, јер је свуда једно исто племе — серпентин.

Ова попречна водолучница има главни правац према западу. У њој су најглавнији врхови: Вујан, Илијак и Космај.

С тим су изложене споредне али понајважније вододелнице, које деле воде најглавнијим рекама рудничког округа. Споредне пак вододелнице, које до сад нису спомињате, и које потчињену улогу играју, и које деле воде рекама и речицама (приточицама) што састављају најглавније реке рудничког округа, биће споменуте кад се буде говорило понаособ о планинским чворовима и најважнијим планинским врховима и висовима у овом округу.

2. Планински чворови и врхови.

Рудничка планина (Рудник).

Ова планина добија назив отуд што су у њој некада „руде“ копане; да су пак рудокопље туда постојале сведоче остатци шлакња, које се у красојевачком потоку много налазе, и многе закопине и рударски подземни ходници и потерне.

Под именом рудничке планине, разуме се цео планински предео, који обухвата изворе: Златарице, Јасенице, Јарменовачке реке, Благовештанске и реке Злочнице (саставци Јасенице); по том Каменице, Враћевшничке реке, Црнућске реке. Клисуре и главног извора Груже (састојци реке Груже); на послетку Поповићског потока, Красојевачке реке, Плужевиначког Потока и Рудничке реке (извори Деспотовице). Цео овај простор има на 8 сахати околне хор. дужине.

Њен највиши врх јест **Штурац**, и то онај према западу зове се **велики Штурац**, а онај према истоку **мали Штурац**. Између њих налази се планинско седло (превоје). Преко овог превоја (седла) између оба Штурца пролази стаза, која из Рудника у манастир Благовештење или преко Бушинаца у Страгаре води. Њихова висина је по Хердеру 3427 стопа.[1]) а по Ф. Заху 3245 стопа.[2])

Према северу испод тог превоја извире река Јасеница испод једног камена, и то место зове се „Теферич“, па по њему и тај крај планине. Ту су Турци излазили те ладну воду пили и седели, па отуд и назив „Теферич“. И сада наши о младој недељи по Петрову дне (кад и на Савинцу), скупљају се и играју. Ту се налазе јаворови.

В. и м. Штурац. Од среске канцеларије до на превоје пењање траје један сахат. Одатле на вел. Штурац уза

[1]) Види Гласник српског ученог друштва књига IV. свеска XXI. (старог реда), страна 168 и 169.

[2]) Његова предавања у војној академији 1860. год.

сами врх пењање је четврт сахата. Дакле од среске канцеларије до на врх вел. Штурца може се попети за пет четврти сата, не баш хитрог хода.

Не знам докле се са Штурца догледати даје, јер кад год сам се на вел. Штурац пео, увек је било магловито време, које није дозвољавало велики доглед.

Оба Штурца на врху су гола и ту расте: папрат, коњштак, дивља паприка, репушина, боца, дивизма, шаповина (овце од ње цркавају кад је око Тројица једу), аптовина, коприва и друге обичне траве.

На Штурцу има камења од вапнате формације, које у себи садржи гвожђе; и племе порфира је доста распрострто.

Гора највише је букова, за тим има доста јавора и липе, кленова, грабова, ...; према Красојевцима има и растове горе.

На врху Штурца има некоје рупе и закопине, које су сигурно рудокопски покушаји били. Таквим рупама сав је Рудник ишаран.

Стари Рудник.

Турски градић у Руднику. На северној страни испод вел. и м. Штурца, а на левој обали главног извора Јасенице, у одстојању 4—500^{m} од ње, налазе се и сада развалине старог турског рудничког градића. (Види слику 1.)

Основни му је вид квадрат, на ћошковима с по једном округлом кулом. Дужина једне стране градића је 50 к., пречник шупљине куле 4 к. дебљина зида градића 1 кор. Површина му је износила на 2500□ корака. Правац једне стране му је 30 фати северо-западу. Две стране су му готово равноодстојне са током Јасенице.

Куле су биле од неколико тавана. Имале су отворе и метеризе. Врата су била изнутра. Куле се све држе: горње две у висини од 3 ф. Висина зида градског држи се негде и на 2 хв. Око градића постојао је некада ша-

нац неправилног изломљеног вида. Овај је градић имао улогу у време нашег ослобођења, јер у њему је обитавао Сали-ага, руднички бик и Токатлић.

Причају, да су у Рудник слали на заточење у време наших краљева.

Врло је могућно да је темељ овој тврдињи ударила још феудална система средњег века, када је ритерски дух био у највећем јеку, па је у касније време дотериван и измењен.

Миса. На 2—300^{m} изнад градића наоде се развалине некакве ваљда католичке цркве, коју становници зову „Миса“ (слика 2). Она је такође квадратног вида. Дужина једне стране 14 кор. Главни правац једне стране 40^{0} према западу, дакле скоро као и код градића. На страни зида, која према северу лежи има троја врата; а на остале 3 стране по двоја врата. Све је од камена са мало цигаља и малтером озидано. У зидовима било је и греда узиданих. Миси су довођене воде из брда у чунковима земљаним, који се и данас налазе (од три шуха дужине). Врата су на форму готскога стила изведена. Иначе ништа се особито не примећава.

Од Мисе на 50—100 корака стоје и сада неке четвртасте грађевине, за које веле да је била тамница. За њу мисли се да је била од неколико тавана.

Лако је вероватно, да су због рудокопњи боравили овде раденици католичке вероисповеди, па су том приликом и цркву саградили. Отуда и ти остатци постоје.

Испод те зидине налазе се на неколико корака развалине неке православне цркве.

Преко Јасенице, на десној обали, према овој цркви налазе се развалине неке манастирине (цркве православне). Ту се и неки гробови налазе, и на једном веле да стоји: „Капетан Петар.“ Из једне куће ту у околини, отишло је девет сабаља на Косово.

Изнад те манастирине је **Марјанов гроб.**[1])

Турска варош. Испод градића налазе се остатци од старе турске вароши. Кроз турску чаршију води калдрма, која се продужава и до Мисе и до Теферича. У чаршији налази се ваљана чесма. Мало даље од ње, испод града, био је Сали-агин (бик) конак.

Где су конаци турских бегова били, ту је сада правитељствена земља од 30 плугова земље, (10 плугова ораће земље). Аренда за три године 40 дуката цесар.

На овом месту врло је ладно, и зима дуже траје но на другом месту, и снег преко зиме ретко кад окопни. То је једно због тога, што лежи на великој апсолутној висини испод вел. и м. Штурца, а друго и с тога што је положај према северу, а са свију осталих страна заклоњен брдима. То дакле производи ниску температуру. За то су Турци, док некада у Руднику борављаху, говорили: „валах у целој Србији једна зима, а у нашем Руднику две.“

У коси испод вел. Штурца а према турској вароши наоди се брдо **Краљевица.** Испод њега је брдо **Виуљ.**

Из старе вароши води пут страном испод вел. Штурца, а одатле изнад Краљевице, и долази на извор **Азну,**[2]) у врх Лучина потока. То је врло добра вода. Ту су Турци обично Србе вешали. Даље страном долази се на извор **Катру.** Катра је врло добра, јака и ладна вода.

Испод Катре на 2 до 300^{m} налазе се остатци неке **цркве.**

Стара црква. Она је изнад садање среске канцеларије (слика 3). Дужина јој је без олтара 10 кор., а ширина осам корака. Мала црквица, која се још добро познаје каквог је

[1]) Неки Марјан из Јарменовца гулио луб, па га липа притисла, и он добауљао до рудничке међе, те Турцима платили крвнину 1001 грош.

[2]) Кад су ковнице престале радити, веле, да су ту неки новци закопани и отуд то име.

вида. Зидина се местимично држи на 2, 3—4 метра. Правац цркве окренут је од истока за 20° северу.

Ова је црква сигурно била за прву стару варош. У овој цркви пре једне године копали су, еда би какви старински знак нашли, и ту у цркви наиђу на један гроб, и у њему нађу пикљенице дупке постављене, и главу, која је на челу пробијена била. По положају у гробу био је ваљда владика и по свој прилици из пушке је у чело погођен и убијен.

Поред цркве има старо гробље, које зову **мађароко гробље.**[1])

Стара варош. Она је постојала одма испод ове црквине на месту **Рудничишту** изнад Ракића гроба. Одавде се је после варош преселила у поток Јасеницу где је сад градић, а то због силног ветра, који је туда владао, и који је тако јак био, да је кровове са кућа чак у село Заграђу носио. И ту је врло студено.

Овим путем из турске чаршије на Азну, Катру и Рудничиште Турци су из вароши и градића пролазили те у поље и Чачак ишли.

Од малог Штурца према северу управо пружа се гола коса између Јасенице и Јарменовачке реке, која се **Звезда** зове. На њој су Величковци и Маријанац.

На запад пружа се друга коса и ту је заселак Злокуће.[2])

---

[1]) Мађарских гробаља има много и на свима су грдне плоче од вапнате формације, неотесане и без икаквих знакова. Веле, да су за то тако тешке знакове над мртвацима метали што су онда биле неке животиње на форму медведа (ваљда хијене), које су гробове отварале и мртваце вадиле и ждрале. Таквих гробља имаде на: вел. Кељен, изнад механе у Чемерници на десној обали Шибана, у Полому, на Мрамору, на брду Соколићском, у Оплаћићима, на Јелином брду . . .

[2]) На том месту као и у целом Руднику вадиле су се некада руде и обичај је тада постојао да сваки који се хтедне да причести пре него у цркву оде, морао је извесну множину руде ископати. Један пут оде велики број људи да изврши овај налог па да се причести, али се тад у подземном ходнику обурва земља и све их осим једног претрпа. Онда овај оде тамошњем рударском ста-

Према југозападу испод в. Штурца пружа се коса Плужевина између рудничке реке и плужевиначког потока. Ту где река свој почетак има налази се једна пећина, и у њој језеро. То је језеро може се рећи глава Деспотовици. Него то језеро по свој прилици није и пређе постојало, када су рудокопње биле у јеку; јер је тада постојала на сваки начин потерна, којом се до тога места, где је сада језеро, долазило, те су се руде вадиле. То се доказује тиме, што кад је неки део наших пионира 1866. године почео да копа тај подземни ходник, наишло се на остатке дрвених рамова, којима се обурвање земље осигуравало. Зуб времена дакле најпосле обурвао је земљу, пошто су рамови потрулили и попустили, и тако ток тој води спречио, те се тамо образује језеро, а вода тек врло мало по пукотинама земљиним по гдегде истиче и даље се у рудничку реку слива. Копању наших пионира била је цел да се до тог језера продре и пут води отвори, али су само донекле доспели, јер је потреба изискивала да се тај посао прекине. У ту се пећину врло тешко силази кроз један отвор, који вертикално над њом лежи; по гдегде мора се четвороношке ићи, и унутра је врло мрачно. У језеру вода је врло бистра и студена; дубљина је велика. О томе језеру и пећини многе се гатке у народу причају. Неки веле: да у њему имају нека гвоздена врата, и на овима велики гвозден локот, који по свој прилици чува небројено благо. И томе подобно. Кад су наши пионири на томе месту почели да копају, онда су ставили на уласку у ходник натпис: „На срећу Михаило Обреновић III.“ А на ходнику у врху красојевачке реке: „на срећу М. П. Блазнавац“.

Десно од те пећине, а испод великог Штурца страна је гола и каменита и зове се Прлине.

решини па му приповеди случај. Он му љутит одговори: »на зло си ми и ти кући дошао«, па у једу и њега убије, и отуд то место добије назив »Злокуће«.

Више к југу пружа се од вел. Штурца друга коса између плужевиначког потока и красојевачке реке. Ту су биле старе ковнице, у страни према красојевачкој реци. Ту је био један велики наковањ, који се сада налази у Мајдану у старој среској канцеларији. Близу извора красојевачке реке извор је Гушава, где су биле Карађорђеве ковнице. У врху красојевачке реке такође су наши пионири покушавали да пронађу старе рудокопне ходнике, па су и ту наишли на њихове трагове, али прекидоше после неког времена посао као и тамо. На месту Ливадици, у врх села Красојеваца налазе се неке развалине од рударских здања. Са овог места па до старе вароши код градића у Руднику водио је све страном стари ваљда рударски пут. У Красојевцима се виде остатци некакве куле, па то место и сада зову „кула". Осем тога на десној обали красојевачке реке, у страни високо, налази се „Бездан", отвор, кроз који се може дубоко у земљу — у некакву пећину да спусти. То је по свој прилици рударски ходник, у који се озго улазило, дакле има вертикалан правац.

Од малог Штурца према југу пружа се планински венац на Славу и Бело поље. Слава[1]) то је превоје између малог Штурца и Белог поља, и туда пролази пут (коњска стаза) из доњине Злочнице и Благовештења за у долину Деспотовице.

Бело поље, то је планински чвор, од кога се пружају две планинске гране: једна на запад која дели воде Гружи и Лепеници, и куда иде окружна граница: а друга на југ, сврачковачком и мајданском планином. Бело поље на гра-

---

[1]) »Слава« добила је отуд име, што туда пролазе кирџије из Страгара, Блазнаве, Маслошева, и других села где вино добро роди, па носе вино у села што у долини Деспотовице леже; и како је отуд (из Страгара) идући до на Славу све узбрдно, а одатле све на под ногу, то кад год су с вином на то место (славу) долазили они су се одмарали, пили у »славу«, јер им је мило бидо што одавде све низ брдо иду, па им је лако.

ници овог округа и тромеђе је, јер се ту сутичу међе атара: мајданског, црнућског и каменичког. Бело поље има висину скоро као и оба Штурца.

Испод Белог поља на врху каменичке реке находе се неки остатци некаке цркве.

Од Белог поља к југу брдо је Марковац, па један и други Вис, за тим долазе Збеговишта,[1]) па се завршује са Градином, на којој се неке развалине налазе, због чега и она то име носи.

Од Виса[2]) к западу пружају се косе између красојевачке реке и поповићског потока, и између овог и Пастрмичког потока; а према истоку: једна коса, која дели воде Каменичкој и врачевничкој реци, и иде на Борачко гробље. Голо брдо и Змијињак: одатле се дели, и лева грана води између каменичке реке и манастирског потока на Тршевине, даље на Раскрснице, мали Клик, и ту се опет дели и десна иде на в. Клик и свршује Миновим брдом[3]) према враћевшничкој механи, и прави водолучницу враћевшничкој реци и Кешевцу; и лева што води на Макевица и Ћуковац, и прави вододелницу каменичкој реци и Кешевцу. Она пак (десна) грана што дели воде осјачкој реци и манастирском потоку, са Змијињака иде на Давидовицу и Трокраки крш, па се свршује изнад манастира Враћевшнице у стрмом нагибу.

Друга коса са Виса дели воде осјачком потоку (главном извору враћевшничке реке) и црнућској реци и води на селишта, Лепу Главицу, Орловац, и свршује Ресуљама према крагујевачком насипу, између потока Косовињака (Ђеровог) и враћевшничке реке.

---

[1]) У време нашег ослобођења, ту су »збегови« били, и отуд та планина име »збеговишта« носи.

[2]) Испод виса идући у Мајдан налазе се развалине, под именом »Градина у Ђуревцу«, то су остатци некакве богомоље.

[3]) На њему се налазе остатци некаког старинског гробља, које мештани зову »Мађарско гробље.«

Вис је висок око 2800 стопа.[1])

Са **Збеговишта** иде једна према југо-западу између поповићског и Лазића потока; а друга према југо-истоку између Клисуре и Црнуђске реке на Турско гробље и Дреновац и према саставку Клисуре и Црнуђске реке свршује се стрмим нагибом.

Са **Градине** иде више споредних незнатних водолучница, и то: једна на Маркову Ливаду и Висошац, између потока Луњевице и Клисуре; друга између Речице и Луњевца; трећа на Чукару између Репушине и Речице; четврта на Вел. брдо, Вел. врх, Мали врх и Главицу, између Глоговца и потока што у Деспотовицу (с лева) стачу; пета на Дугачку Косу и Отрешњак.[2]) између Лазића и Пастрмичког потока.

Али од свију досадањих најважнија је она водолучница, која са Градине води на Бабин нос, Кéљу, Рапај брдо (ту пресеца крагујевачки насип), Клик, Гувништа, Црни врх, итд., која дели воде Деспотовице и Груже, и коју смо на своме месту целу описали.

Сад још да споменемо и ону водолучницу, која се од малог Штурца на северо-исток пружа на Црни врх и десно на Гаревицу и планине манастира Николља и Благовештења Она дели воде Јасенице (лево) и Сребрнице (десно, а непосредно Благовештенској реци и Злочници).

Од Градине до Марковца с десне стране густа је букова шума; а према југу и с леве стране има растове шуме.

До сад смо казали све што је имало знатније у цело. рудничкој планини, а сад ћемо још рећи по нашем јеста-

---

[1]) По Ами Бују, види Гласник XXI. стр. 168. и 169. Тамо се каже брдо код Црнуће, а како је Вис одма изнад Црнуће, то закључујем, да ће он ту висину имати.

[2]) »Отрешњак« (Отресине) за то се то брдо тако зове, што веле да је некад на томе месту змај падао и своје »отресине« остављао.

ственику г. др. Јосифу Панчићу,[1]) какво је земљиште рудничке планине у геологијском смислу.

По њему дакле налазе се у рудничкој планини ови минерали и геологијске формације и племена:

Обични халцедон (стр. 93), гипс (стр. 107), хлорит (Ripidolith стр. 219), галенит (Bleiglanz, Bleichweif стр. 274), халкопирит (Kupferkies стр. 286), арсенопирит (Arsenkies, Arsenikkies, Misspickel стр. 288) има га врло много, даље пирхотин (Magnetkies) и пирит (Schwefelkies, Eisenkies, 289), сфалерит (Marmatit, Zinkblende, Blende, 296); поред тога има још племе диабаза, и то: лерзолит (Augitfels), диабаз зеленац (Hyperit, Grünstein), афанит, диабазни шкриљац, диабазни порфир, калцитни диабаз (Diabasmandelstein, Kalktrapp, Blatterstein, види стр. 354); даље племе порфира: порфир без кварца, минет, гранит-порфир или сијенит-порфир, фелент-порфир (Euritporphyr, Feldsteinporphyr, Thonsteinporphyr) и ретинит (Stigmit, Pechsteinporphyr, види стр. 356); поред тога има још и много трахита (стр. 358).

Около рудничке планине налази се формација микашиста (серпентина) стр. 352 и 396.

Ево шта барон Хердер о рудничкој планини у главном вели:

„Што се земљословног састава ови рудници планина тиче, како велики тако и мали Штурац састоје се од иловитог камена (Thonshiefer), у ком се једна велика жила од сијенита подиже; а у овом сијениту налазе се оне богате рудне жиле које у себи: оловне, бакарне, арсеничне, гвоздене и кобалдове руде, а у овима помешане и благородне метале садржавају. — Неблагородни руда жила има дебљину од 3 до 6 фати, а рудна жила, која благородне ме-

[1]) Види књигу: »Минералогија и Геологија,« по Науману и Беданту написао др. Јосиф Панчић. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду у државној штампарији. 1867. год.

тале садржава, има дебљину од по фата, као што се то при врху Штурца и код Мајдана видити може. — „„Тако је дакле ова рудна жила код Рудника и Мајдана неизказано богата свакојаким металима!““ вели Б. Хердер.“ (Види о томе барона Ж. А. В. Хердера руднички пут по Србији 1835. год. стр. 44).

О старом Руднику говори се нешто и у Лицејци I. на страни 48—52. Писао је † Коста Поповић.

Сувобор.

Сувобор је добио име отуд, што је на том месту некада био један „Суви бор“, који је доцније пао. Сувобор има висину по Ами Бују 2000 стопа.[1])

Сувобор је планински чвор као и Рудник. Од њега иду вододелнице на све стране, и то осим оне **главне**, која од Рудника преко њега на Риор и Маљен иде, и оне **споредне**, која дели воде Дичине и Чемернице, а које су на своме месту описане, још и ове:

Прва, на југо-запад дели воде Грабу и Буковачи, и води на Мујов гроб,[2]) ту се лево одваја једна грана те води на Зелену Косу и Вел. Вис и дели малу и велику Буковачу; а она иде даље десно на Поноре, Рâвну Гору, Бабину Главу, Шиљак, Рудине, Осрѐдце и завршује голим брдом Пòдом, код састава Граба и Буковаче. И

Друга, она води на Дебело брдо, Гучево,[3]) Ступ, Овчицу, Рујевац и Бабин нос, и дели воде Палежничке и Баашке реке.

---

[1]) Види Гласник XXI. страна 168. и 169.

[2]) Убили хајдуци неког Турчина Мују на том месту, па зато је »Мујов гроб.« Белеге никакве нема; јер кад је, веле, неко време књаз Милош из неког узрока заповедно да се све белеге по Србији поваде, које спомен о Турцима чине, онда је и та белега поништена.

[3]) У Гучеву се једном у ноћ, у очи св. Вартоломеја, поломила многа гора. То код простог света предсказује многу смрт или велике непогоде времена.

Него осем тих вододелница има још једна која се од оне, што дели воду Дичини и Чемерници, одваја код Дреновитог врха, те води на Греду, Брѣзицу, Злоступ и Мацарско брдо и свршује се код састава Шибана и Чемернице. Она дели воде с десне стране: Буковачи и Чемерници, с леве: Дреновачи и Шибану.

Сувобор има два врха: **велики и мали Сувобор.** Мали је са свим го, а велики по странама има грмове горе.

Поред вел. и мал. Сувобора, остављајући њих десно а Де бело брдо лево, пролази коловоз, који из Чачка на Мијо ковачку цркву у Ваљево води.

Према саставу Равне Ријеке и Суве Дичине, по дну великог Сувобора је коњски Тор и Јаћимово становиште мало више Јаћимова коса; а лево од њих велико и мало Јеље. Ово добија назив од јела, које се само на та два места групиране налазе; иначе их нигде више нема, не само у Сувобору, него и у целом рудничком округу.

На Сувобору понајвише је грмова гора, него има и кленова, грабова, јасења, јавора, јела и брестова. Од биљака: јарич (вода од јарича добра је са барутом, ракијом и машћу за лечење краста; воле га стока), црњушина, линцура, срчањик (добар од бола у трбуху, даје се и стоци у соли од пролива); репушина, млечика и још неке. Од животиња има лисица, зечева, веверица, јазаваца, куна, по некад се види и по која срна али врло ретко; одавна било је у Сувобору и курјака, али сад их је нестало. Од камења највише је распрострто племе серпентина и вапнаца. Све ово вреди за Анатему, Добро поље, Шиљак и Дебело брдо.

Од Шиљка према Дичини пружа се Шиљкова коса.

Дебело брдо је голо и пљоснасто. Тако исто и Анатема[1]) и Добро Поље голи су.

---

[1]) Анатема добила је име отуд, што је гола, па у зиму због тога и што је велика висина ту су големи сметови и јака зима, и с тога је врло тегобно туда проћи, па за то је то место и зван атемисано.

Из Сувобора извиру: Суви граб, вел. и мала Буковача. Сува Дичина, Равна ријека и Понори, што у палежничку реку слази.

Са Сувобора великог свуд около виде се: Маљен, Медведник, Цер, Авала, Островица, Штурац, Црни врх, Тријеска, Буковик, Вујан, Мучањ, Овчар, Каблар, Јањица и Столови.

Да кажемо још нешто о Равној гори и Бабиној глави.

Равна гора простире се од Мујовог гроба и Сиговијех врела па до Мокре пећине и захвата изворе: Мале Буковаче, Граба и Понора (приточице Сувог гра̀ба). Њена ивица према Бабиној глави, зове се **Сигова греда**, а добија тај назив отуда, што је то један **одсек** према југу, кречне формације. Ра̑вна гора је прави платов, који је сав густом буковом шумом покривен. Према југу јој је вертикални одсек (сигова греда); према северу спушта се доста благо у долину Сувог граба; а према северо-истоку диже се венцем на Сувобор. На врху мале Буковаче је **сува пећина** (нема воде): она је мала. **Водена пећина** је она где извире река Гра̑б, о њој ће бити говора при хидрографији.

Сви нагиби приточица Граба и Буковаче, обрасли су грмовом гором, а венци између њих (Бабина глава, велики Вис, Зељаница, ...), голи су. Формација геологијска у целом изворном пределу Чемернице је серпентин и вапнац. У обема пећинама има и **капник** (cuie или **бигра**) (Tropfstein). Поред овога налази се и племе гранита нешто; а у Равној гори још и шифера (шкриљца).

Бабина глава. То је голетан каменити врх на југу од Сигове греде и Ра̑вне горе. Формација серпентина и вапнаца, као и Гра̀ђе̑ник, (Голо брдо одмах до Бабине главе северозападно), Сувобор, Риор, Илијак, Пуовац итд. И Бабина гла́ва и Грађеник имају горњу површину голу. Стране су им нешто обрасле грмовом шумом. Бабина глава и виша је и голија је од Грађеника. Име је добила отуд, што се је

некад на том месту нашла „глава“ неке „бабе“, коју су ту зверад нашла, па је сву разтргла, а само јој глава остала, и тако се то брдо назове „Бабина глава“.

Са Бабине Главе види се: Маљен, Ваљево, Цер, Сувобор, Вел. брдо, Штурац, Вујан, Овчар, Каблар, Јањица и Риор.

Каблар. То је после Рудника и Сувобора понајвиша планина у целом рудничком округу. Његова висина по Ами Бују износи на 1920 стопа.[1]) За његов назив мисли се да долази отуд, што је неки богати чобанин био, који је у Овчару (чачански округ — према Каблару) „овце“ чувао: а у садањем „Каблару“ „каблове“ за млеко држао.

Са Каблара осем оне вододелнице, која од Маљена, на Каблар, Овчар и даље поред Ибра на Јавор иде, и која је већ на своме месту описана, пружају се још и ове од мање вредности вододелнице:

Једна на Шѐст и Кијевчицу и свршава се доста стрмно према утоку врнчанске реке у Мораву, којима воде дели.

Друга опет на Сѐлац и свршава се према утоку Каменице у Мораву.

Шест то је растовом шумом обрасло брдо, и добило је назив отуд, што је у њему некада боравио некакви хајдук који је имао „шест“ прстију, и такво име носио. У Шѐсту је извор ајдучки Маљеник према северу. На Шесту и Орујевици кремештак са кварцем. т. ј. у том је крају распрострто племе силиката са вапнацем.

Кијевчица брдо, преко кога у окукама прелази пут, који из Милановца у Тучково и даље у Пожегу левом обалом Мораве непрелазећи је, води, обрасло је већином грмовом гором. Преко њега прелази граница округа рудничког и ужичког, а непосредно атар села Тучкова, које је до скора било у руднич. а сада је у ужич. округу. Ово

---

[1]) Види Гласник XXI. страна 168. и 169.

брдо по причању мештана доводи име одатле: Била је некада, веле, у томе крају једна врло лепа девојка, о коју су се многи момци отимали, а поглавито двојица, који су се од осталих одликовали. Да би се знало чија ће бити, њој падне на памет из охолости та луда мисао, да ће онога бити који је на својим леђима од Мораве уз брдо до на врх у кâсу изнесе. И они пристану на то: и први покуша срећу, узме је на леђа и почне с њом уз брдо трчати, па кажу, да је већ близу врха стигао, кад је мислио да своју цел постигне, али од умора и терета јако задихан кине, и на месту мртав са драгим теретом падне, и отуд овај брег назову „Кијевчица". После и њега на том месту сахране, где му се и белега наоди, а она охола девојка оде за оног другог такмаца.

У Каблару је највише распрострто вапнато камење, а доказ су томе оне многе пећине у Каблару.

Поједини делови Каблара местимично зову се **Велика и Мала стијена** (главни врхови Каблара), **Турчиновац**[1]) (пећина), **Требљевина** (доњи бок са извором), **Равна стијена, Оштра стијена, Орлујска, Трновача, Вилина рупа, Пријеклади и Велика пећина**; а по дну Каблара, поред воде стране, зову се **Ридови**.

Каблар и његов сусед **Овчар**, начичкани су манастирима, и то Каблар, с горње стране има манастире: **Благовештење и Преображење**; а с доње **Никоље и Јовање**. О овим манастирима биће говор у одељку о топографији. Тако и Овчар с горње стране: **Тројица и Сретење** а с доње: **Ваведење и Вазнесење**. Ових 8 овако групираних манастира зајиста могу се с правом једним именом назвати: „Српска света гора" као што један наш списатељ и назива.

Из Каблара никаква важнија река не извире, али се има још то као важније да спомене, да Морава ту, између

[1]) У њој су некад били збегови, па »Турци« на те жртве у пећину пуцали и отуда јој име.

Овчара и Каблара тече кроз најстрожији теснац у потпуном смислу речи „клисуру“, и то ¼ сата, и због стена овчарских и кабларских прави водопад и разне кривине, и ударајући о њихове литице производи велики шум, који допуњава ону дивљу али уједно и дивну хармонију целе природе, која испуњава околину ових божанствених и мирних уточишта.

Иначе теснац, кроз који Морава овуда протиче траје од утока Папратишке и Врнчанске реке па до улива реке Каменице у Мораву, а то износи око 1½ сах. хода.

Између врхова Овчара и Каблара хоризонатног растојања нема више од 1000 метара.

Риор.

То је најсевернија тачка рудничког округа. Он је тромеђа околним окрузима, јер се ту састају границе округа рудничког, ужичког и ваљевског.

Риор је као и цео тај крај око Маљена од серпентинског племена камења.

На Риору је највише буква, за тим грм, бреза, липа, а и по која јела даље к Маљену, у коме јелова шума сачињава главни део.

Риор се дели на **велики и мали Риор** или **Риорак**, који је према истоку, Грабу силазећи. Са малог Риора на вел. Риор пење се 25 минути. Тромеђа је на великом Риору.

Од рудничких потока из Риора извире **Шо́ловац и Ми̏ћирађа.**

Осем споменутих вододелница, које преко Риора пролазе и са Риора полазе, пружа се још и ова споредна вододелница на југ, планином **Ду̏чином**, и при врху реке Дучине дели се: **лево** на вел. брдо, те дели воде Дучини и Грабу, а **десно**, планином Дучином те дели воде Пла́ни и Дучини.

Са великог Риора види се: Маљен, Цер, Авала, Космај, Букуља, Сувобор, Велико брдо (Полом), Штурац, Црни Врх,

Тријеска, Бабина глава, Вујан, Острица, Буковик, Овчар, и Каблар.

Рајац.

Рајац је голо, пљоснато брдо на граници рудничког округа, и лежи у оној главној вододелници, која са Рудника на Сувобор и Маљен иде и воде Колубари и српској Морави дели. Рајац је мало нижи од Сувобора и са њега се врло далеко догледати даје и свуда је диван поглед. Са Рајца се дакле виде свуд унаоколо, почев од Маљена, ове планине, места и брегови: Маљен, Столови (Дивчибара), Медведник, Авала, Космај, Буковик, Островица, Штурац, Црни врх, Тријеска, Буковик, Вујан, Мучањ, Овчар, Каблар, Јањица (ужич.), Сувобор, и Козомор. И диван је поглед на све стране.

Са Рајца одвајају се 3 споредне водолучнице, и то:

Једна, према северу, која дели воде баштској и славковичкој реци, и иде на Грађеник (чардак),[1]) па се свршује стрмим нагибом према саставу те две реке.

Друга, према југу, те дели воде великој и малој Дичини, и иде на Пётлачу, Грашац (вел. брдо поломско). Ту се дели, и главна иде лево на Стовиште големо брдо и преко Руде главице силази на састав обе Дичине, десна грана води на Пањеве, Молитву, Амбариште и свршује бубовачком косом.

И Стовиште и Грашац гола су брда и немају шуме: тек у подножју њиховом находи се растова гора. Са оба ова брда доста се далеко види. Тако са Грашца види се: Маљен, Сувобор, Рајац, Авала, Космај, Буковик, Островица, Штурац, Тријеска, Букуља, Вујан, Столови, Овчар, Каблар, Чемеран и Јелица.

---

[1]) На брду Грађенику има стење на форму чардака, па се и то место тако зове.

Трећа. Ова се од онога првог главног ланца одваја са великог брда (на међи славковачкој), и води југу на Честу букву,[1]) па делећи воде Дичини и Озремици силази преко Дубова на њихов састав.

Велико брдо сво је старом буковом шумом обрасло, и то од Липовог поља до Рајца.

Из Рајца извире мала Дичина и Славковачка река.

Рајац има 20 минути дужине и 5—10 м. ширине. Сав је го. На Рајцу највише дува север и најјачи је. Земља је на њему врло добра, само велика висина не дозвољава да се обрађује. Кад дува јужни ветар и кошава, онда зар и може нешто на њему успевати. На Рајцу расте млечика, угарчица (угарак), спориш, боквица, лишаивац, остружа, коприва, врањи лук, каћунак, божур, бјелушица (од беса ѓеду је), напникур (љута трава), трава која се од крви овцама даје, и многе друге обичне траве.

По странама Рајца и то према југу (Рајачки поток, Шишковац, Вучији поток, Пањеви, Грашачки поток) грмова а према северу (Ђаа и Славковица) букова је гора.

Од камења порфири и вапнато племе највише је распрострто.

На Рајцу има две пећине: Горња зове се **Љиљкова рупа.** Био је неки Љиљко ајдук, па један пут кад је потера за њим била, прокаже га неки чобанин да се туда налази, и он убије тога чобанина, па се у ту пећину сакрије. Али они нагурају сено у пећину и запале, тако и „Љиљко“ и сви његови другови ту изгину. Чобанина после закопају ту близу на Рајцу и белегу му ударе, која и сада постоји, и то место зове се „Мрамор.“ У овој пећини има воде.

Доња пећина зове се **Звекара.** Она је сува. Мало ниже од ње је ајдучка чесма, где пут из Бањана у Славковицу преко брда прелази.

---

[1]) У Честим буквама налази се извор »Зукановац“, врло добра вода, кога је начинио неки Турчин »Зукан“.

На Рајцу састају се путови из Ва̂, Полома, Бањана, Славковице и Бољковаца.

Из Полома води пут преко Амбаришта, Молитве, на Петлачи се раздваја, и леви води на Вијуљак и преко Рајца у Баа и даље у Ваљево. Он није баш тако употребљив. Десни иде на Камење, Бугарску воду (извор, назван по неком Бугарину који га је градио): код Ајдук-чесме састаје се са оним што из Бањана преко Мајдана брдом и оним што уз м. Дичину до цркве води, па заједно излазе на превоје, где се опет деле; десни води венцем на Вел. брдо, Липову пољану, Проструту, . . . за Бољковце, Београд и Бранетиће; а леви низ брдо у Славковицу и даље низ Љиг за Ваљево.

Вујан.

Тако се зове планина између села: Брђана, Прислонице, Трепче, Луњевице и Бруснице. Његовим венцем пролази међа среза моравског и црногорског. Он је добио име од глагола учати, ујати, јер кад ветар дува, шума се у њему колеба и стоји ука по Вујну. И њему је право име „Ујан“, па је касније прозват Вујан.[1])

Од дрва има према Луњевици у осоју сама буква и доста плодна земља; а у присоју према Прислоници, грмова гора. Венац дели врсте дрвећа. Поред тога још нешто липе, јавора, граба, млијеча . . .

Од камења има: глимеровити пескара, племе силиката, кречника и кварца. Уједно од тог камења спада и тоциљ (крижац) како га мештани зову.

Од зверади има у Вујну: зечева, лисица, куна, јазаваца, а по некад и курјака, ако из Буковика и чачанских планина дођу.

---

[1]) Види о томе говор при манастиру истог имена, који се као и планина у старија времена звао Обровин — „Ујан.“ Подобно „сухо“ — суво“.

Од биљака налази се кукурек, коприва, копитњак, висибаба, јагода, јагачина, навале, каћунак, божур и друго цвеће.

Преко врха Вујна, на „столице“[1]) састаје се стаза, која преко из Луњевице долази и коловоз, који венцем од Добре воде и Прислонице води, и оба заједно слазе у манастир Вујан.

Како је Вујан сав густом шумом обрастао, то са њега није велики преглед, али се опет између појединих дрва догледати даје: Рудничка планина, Тријеска, Црни врх (Врбав), Буковик, Чачак, Јелица, Чемерање, Овчар и Каблар.

Из Вујна извиру ове знатније речице и потоци: Луњевичка, Бања, Грачаница, Вујански поток, Прислоничка ријека, Вујанска ријека (иду у Деспотовицу и Дичину), и Добра Вода (у Мораву).

Вујан лежи у оном попречном особите природе ланцу, и он је некакви планински чвор, па се од њега, осим оног венца источно на Буковик и западно на Илијак, одвајају ош и ове споредне водолучнице:

Једна на југ, те дели воде Дичини и реки Бањи која у Мораву слази.

Друга на Правдића косу, и дели воду прислоничкој и Вујанској реци.

Трећа на косу Ријечане, те дели воде прислоничкој ријеци и вујанском потоку.

Четврта разгранава се према Деспотовици на Влас, Сињевац, Побиље, те дели воде Грачаници и вујанском потоку, као и оним поточањцима, који између њих у Деспотовицу слазе.

---

[1]) Тако се зове превоје између великог и малог Вујна. Ту су некада постојале дрвене »столице«, које је газда Никола Луњевица за одмарање путника начинио, који преко тога места у манастир Вујан ишли буду. Сад тих столица нема.

Пета разгранава се на Дреновити Врх, Пуовац, Осоје и Ковиљачу, те дели воде Бањи и Грачаници и потоцима који између њих у Деспотовицу утичу. На послетку

Шеста с Великог Вујна на Мали и даље све венцем, к Деспотовици на Липовац, те дели воде Луњевачкој реци и Бањи.

Од Милановца до на међу трепчанску (превоје Добра Вода) један сахат: одавде до на врх Великог Вујна три четврти сахата.

Толико о Вујну планини, а сад је на реду:

Островица

(слика 4).

Островица лежи у оном планинском венцу, који од Рудника између Брезовице и Качера иде.

Островица је један каменити шиљак, па због таквог је вида и име добила.

Она је вулканског типа као и Тријеска. Слојеви су падни од гранита; има и сијенита.

На Островици налази се нешто мало биљака, као: млечика, матица, слез, боца; а од дрва по који глог, јасен и липа; остало је све голо стење и камење, у стрме и вратоломне литице сложено, да језа човека подухвати кад одозго на ниже погледи. Само још у подини, на њеној северо-источној страни, око извора Јасенице има букова шума; а иначе је свуда голо.

На Острвицу може се попети само узаном козијом стазом, од северо-западне стране, са Ћајиног брда.

На Островици налазе се остатци и развалине некакве тврдињице. За њу веле да ју је зидала „проклета Јерина“, па колико је пакосна била, све је тешке жене терала да за град носе уз брдо камење, те су тако децу побацивале. Тако причају мештани.

Врх Островице одвојен је на два врнка: јужни (**велики град**) и североисточни (**мали град**). Велики град има у дужину до 40, а у ширину око 15 корака; мали пак град 15 кор. у сваком правцу. Велики и мали град дакле раздвојени су једном провалом не баш много дубоком, и везују се једним зидом. На великом граду, на јужном његовом делу, држи се још једно платно од града на 4 м. висине. На томе крају налази се и једна соба округло озидана, на самој ивици, за које држим да је тамница била. Ту, веле, пре две године да је равно било, па да су неки страни људи на Ускрс ископали три фучије блага. Фучије су биле са трешњевим дугама а имале су бакарне обруче. Сад се на том месту види округло удублење у земљи, као да је доиста одатле штогод ископано. На зиду који још постоји, има отвор, који је сигурно за одбрану служио.

У средини (боку) висине налази се у камену ижљебљена ступа. На западној и источној страни налази се по једна столица у камену исечена, где је ваљда некада властела на теферич излазила. Оне су такође у боку Островице испод горњих кула.

Од стране северо-западне, куда се на Островицу узилази, дакле приступ могућан, подизате су неке куле и зидине, ваљда за одбрану и затварање приступа у град у ратно доба. На другим пак странама, где су и литице и по томе приступ немогућан, сасма следствено, никакве зидине за одбрану нису подизате.

Називи Островице: Велики град, Мали град, Столице и Јеленска стена.

О Островици писао је нешто и † Коста Поповић, у Лицејци I. на страни 52—57. Островица је постојала још у време битке косовске (1389. год.), а њу је освојио Султан Махомед прве године одма по освојењу Цариграда,[1]) 1454.

---

[1]) Види Гласник св. XVIII. стр. 31.

год. И по томе није истина што народ прича, да је Островицу зидала проклета Јерина. Ово се дознаје из летописа, који је написао неки Михајло Константиновић, Србин из Островице. Овај летопис или историја писана је око 1490. г. Види Гласник свеска XVIII. стр. 25—188.

Островица има велику релативну висину према околним брдима, јер је то један шиљак, који је сигурно каквом еруптивном силом из унутрашњости земље избио.

О Ускрсу, Ђурђеву дне и на Марков дан, излази мушкиње и женскиње (тако у Трудељу изговарају) које је у стању да се на врх Островице попне, па ту по ваздан играју на оном узаном простору. Стаза, по којој се сада пење, како које године све је клизавија и опаснија, јер жљеботине, које су само толике, да се стопа намести, како које године све су већа излизане и најмања непажња или невештина прети да се у бездан скрха и о стрме литице Островице у комаде разбије.

Са Ћајиног брда на врх Островице пењање траје ½ сах.

Са Островице види се до Авале, за тим до Овчара и Каблара, па на Вујан и Рудник, и део смедеревског и пожаревачког округа. Од планина види се Авала, Космај, Букуља, Венчац, Штурац, Црни Врх, Тријеска, Вујан, Овчар, Каблар, Теочински Крст, Медведник и Ваган.

У подножју Островице извиру два красна извора, и то: на југо-западној страни Драгуш, кога се вода слива у заграђску реку с десна. Ту је „окраси камен.“ Пре је стајао дупке и једноман био, а сад је преваљен и преломљен. И ту је благо тражено. Ова је вода врло ладна и здрава и доста јака. Према њој, на другој, североисточној страни Островице скоро такви исти извор извире, који се Јасеница зове, које се вода слива у Островичку реку (Рâслову). Она је исто тако добра и јака као и Драгуш. Туда пролази пут, који са Рудника калањевачкој цркви води.

Островица о којој је овде реч, зове се **велика Островица** а до ње на јужној страни сниже и све шумом обрасло брдо зове се **мала Островица.**

Осем оног планинског венца, који преко Островице прелази, и који је на свом месту описан, одвајају се од ње још и ове споредне водолучнице:

Једна, на малу Островицу, Дрењак, Блата[1]) и Метаљку и дели воде реке Јасенице и Поточана.

Друга, на Коњевац између Заграђске реке и Драгуша. И

Трећа, на север, преко Шаторишта[2]), Топовишта[3]). Орловца (Тремушњака), Кикова, Врлаје и завршује Парлогом према саставу Козељице и Качера. Ова водолучница дели воде Качеру и Козељици.

Четврта, главна, која иде на градску гору, Ћајино брдо, Мекоте, итд. већ је описана.

Ћајино брдо лежи северозападно од Островице. Ту је на том брду, када су Турци некада Островицу опсели, неки старешина њихов **Ћаја,** чадор подигао, па по њему се и то брдо назвало. Испод Ћајиног брда извор је **Дођен,** (према западу) који се у Драгуш поток улива.

Буковик.

Преко Буковика прелази она водолучница, која дели воде Гружи и Морави, и која је на свом месту описана.

Буковик је планински чвор, и од њега се одвајају још и ове водолучнице:

---

[1]) На Блатима налази се код Ракића куће гроб војводе качерског Арсенија Ломе, кога је Токатлићев сестрић из потаје убио. Види о томе одељак »Етнографија и Историја«.

[2]) На овом је брду војска, која је Островачки град опсела и тукла, своје »шаторе« разапела, па је и оно име отуд добило. Преко њега прелази пут из Рудника за калањевачку реку.

[3]) Голо брдо, које се за то тако зове, што су некада Турци са њега из »топова« град на Островици тукли.

Једна, на југ, преко Увијене оскоруше и Котарна, те излази на зборно батаљоно место моравског батаљона, и дели воде Бањи и Островачкој реци.

Друга иде на **Острицу** и дели воде Островачкој и Вујетиначкој реци.

Трећа води на Биорац између Јаблан. и Луњевачке реке.

Из тог пак планинског, који дели воде Гружи и Морави, одваја се од **Стојковца** још и

Четврта споредна водолучница, која иде на каменити Клик и Пилетине, па се разграњава те дели воде Бресници и приточицама, које у њу с десна утичу а тако исто Буковцу и Илијачком потоку.

Из Буковика извире Бања, Островичка и Вујетиначка река и Поточани.

Буковик је сав скоро густом буковом шумом обрастао; а по странама особито према Морави има и рашћа. Тако и даље венцем према Вујну. У Буковику има довољно ладне и честите воде.

Од камења највише је распрострто племе гранита. То је чврсто камење у плочама. Од тога камења секу се у Буковику надгробне плоче. У Вујетинцима сече се и камење за воденицу.

Острица.

То је брдо између Вујетиначке и Островачке реке према њиховом саставку и са свију страна водом је опкружено, само на северној страни иде планински венац, који веже Острицу и Буковик. То је превоје између Островачке и Вујетиначке реке, и туда коловоз из Бреспице за Милановац прелази.

Острица је каменити вис од гранитне формације. На њој има највише грмења (у подини), јасења, липе, дријена, клена, бреста и по дну још рујевине и клокотич дрвота.

Од биља има: дивља боранија, чувалица, чемерика, росопас, репушина, автик (аптовина, бурјан), зечије уво, дивизма, јагода, млечика, коприва, типац, власуља....

У време Кочине крајине били су збегови у Острици.

Острица је здраво питомо место, и ту се стока јако погоји. Некада је по њој и кукута расла, а сада аптовина.

У Острици су називи: **велика и мала Острица и чувалица (вршци), Павлов до̂, Ковиљи́ште, Орлу́шци, Липар до̂** и други.

Са Острице виде се: Столови, Јелица, Чачак, Овчар, Каблар, Среска канцеларија у Пријељини, Вујан, Буковик. Островица, Тријеска, вел и м. Штурац и Црни врх.

Острица је шиљаста и личи на пласт сена, коме је подина већа од Островичке. Због њиховог вида и Острица (остро, врхасто) и Острвица добиле су име.

Црни Врх.

Црних врхова у овом округу има врло много, и то: у атару села Бреснице, Лаћеваца, Доње врбаве, Клатичева, Мијоковаца, Манојловаца, и можда их и још имаде; али је овде говор о Црном врху врбавском.

Он лежи у оном планинском ланцу, који од Рудника иде и дели воде Гружи и Деспотовици најпре а за тим и приточицама Моравским.

Осем дакле тог планинског венца пружају се са Црног врха још и ове споредне водолучнице:

Једна, према југозападу, на Цре̂шње̂тину, Савићевицу и Тријеску, на састав Јабланичког потока и Грабовичке реке, којима и воде дели.

Друга, према западу, на Ровине, Гувништа, Врлетну страну (клик), м. Врх, в. Врх, Метаљку, Кршеве, те на Парац.[1]) Ова водолучница дели воде Луњевичкој реци и Деспотовици.

Трећа, на Крстове и Ло́зовац, и сад разграњава лево. те дели воде приточицама које с десна у Гружу утичу и

[1]) Златни врх је брдашце одма преко грчке воде, а зове се тако због тога, што су са њега тукли оне градове на Борачком кршу.

десно на Златни врх и Борачки крш[1]) те дели воде Гружи и њеним приточицама с једне стране, а с друге Црној ријеци (поточани). Од Крстова[2]) прелази у крагујевачки округ, и с тога не излаже се тако опширно.

Парац, то је доста високо брдо, на левој страни Деспотовице, одма према Милановцу. Оно је прошарано грмовом младом шумом и са пропланцима њива и ливада. Врх Парца зове се Кршеви. То су стене гранитне формације. Испод врха находе се два извора: Ждребан и Кобилан (кобила и ждребе), са врло добром водом, која се у Деспотовицу слева. За Парац се прича, да је ту некад постојало село истог имена, па се је после изделило, и отуд су постала села: Неваде, Грабовица и Велереч.

Црни врх је сав буковом шумом обрастао, и с њега није никакав преглед.

Из Црног врха извиру: Грабовичка речица (у Деспотовицу), Коњски и Велики поток, Врановац и Црна ријека (у Гружу).

У Црном врху има зверади као и у Вујну. Камење је племе форм. гранита понајвише.

Тријеска.

Тријеска је каменити пупак, који је сигурно услед вулканизма еруптивном снагом из земље истеран. И само име сведочи да је услед неког „тријеса“ (треса) постала, па су је и мештани тако крстили. Нижа је од Вујна. Каменити слојеви на Тријесци стоје готово падно. Камење спада у врсту гранита.

Тријеска лежи на саставу Јабланичког потока и Грабовичке речице, која из Црног врха извире, и са свију

[1]) На овом кршу (камењару) находе се силне зидине и пећине за 400 душа. Ту су некада неке тврдиње и замци постојали; а у време крајинења и збегови су у тамошњим пећинама били.

[2]) У Крстовима сече се камење за надгробне плоче, — сорта гранита као и Поредњаци, па отуда и ово име.

страна је водом опкружена, само на источној страни везује се преко Савићевице са планинским венцима, којима се може отићи на Јешевац и Котленик с једне стране, и на Црни врх и Рудник с друге стране.

Тријеска је готово гола, по гдегде налази се по који јасен, граб, липа, млијеч и дријен. Осем дрва има и биља: дивизма, ђинђа, руса, боца и коприва. У подножију била је некада красна грмова гора, али од ње сада ни трага нема; земља је гола. А и за Тријеску веле да је некада била покривена шумом и у њој се налазило срна и кошута, курјакова и друге зверади. Сада се пак само лисице налазе.

И Тријеска има велику релативну висину, и на њу се само пешак успузати може, и то само са источне и северне стране; иначе је с друге стране ни самом пешаку немогућан узилазак због њених одсека и вертикално постављених литица.

Врх Тријеске је дугуљаста пљошта од 100 кор. дужине и око 20 кор. ширине. У среди је мали вис и ту је замак или кула стајала. Пречник је те куле 10 кор. а дебљина зида 1 корак. И цео платов (равничица) ограђен је био једним околним платном, али које се сада срушило и не познаје се. Ово је платно ваљда служило као одбрана томе замку или кули на Тријесци. На зидинама куле познају се рупе, где су брвна таванска била. И то ће ваљда бити некаква средњевековна архитектура.

Народ прича, да је овај замак на Тријесци зидала проклета Јерина.

Одмах на десној обали Грабовичке реке прама Тријесци, на северној страни, лежи брдо **Велики врх**, (голо брдо), с кога су веле Турци из топова тукли овај Јеринин градић на Тријесци.

Велики врх и Тријеску неки именују **Поредњаци**, што су једно према другом. И Велики врх је од гранитне формације камена као и Тријеска.

На западној страни Тријеске налазе се у камену жљеботине на форму човечије стопале од чизме, а поред њих и траг од хрта. За те знакове причају, да је туда свети Сава ходио.

На северозападној пак страни налазе се неке жљеботине на форму чиније и ступе.

По дну Тријеске, а према саставу она два потока, њена подина вел. и мали Лаз.

Из Тријеске никакви поток не извире.

Са Тријеске види се: Милановац, Островица, Штурца оба, Црни врх, Столови, Вујан, и Каблар.

Котленик.

Тако се зове цео планински венац од Бумбарева брда, до Мораве спрам утока Ибра у њу.

Котленик прави у томе крају границу Рудничком и Крагујевачком округу, и главни му је правац југоисточни.

Највиши врхови у Котленику, почев од Бумбарева брда, ови су: Осаћански гроб[1]), Ракљаста коса, Пйла, Велики врх, Црни врх, Орловац, Велика ливада, Црни врх, Пљакова шиндра[2]), Татарлук, Седам грма,[3]) мала Борча и Камиџора.

У рудничком округу из Котленика извиру ове реке и потоци:

Вољавча, Буковљак, Лаћевачка, Цветачка, Ђурин п. Милочајска, Поповићска, Дубоки, Банићски, Змајевачки и Староселски поток и напослетку Сирчанска река.

Са разних врхова Котленика одвајају се споредне водолучнице, те деле воде поменутим потоцима и речицама.

---

[1]) Ту је неки Осаћанин погинуо и закопан, па за то је »осаћански гроб.«

[2]) Са овог је мёста Пљако »шиндру« носио те цркву (кубе) у Жичи покривао, па за то му тако име и наденуто. Испод Пљакове шиндре је Мендина коса, где су Срби неког Турчина Менду убили.

[3]) На том месту доиста се налазе седам великих грма.

Тако: са Осаћанског гроба иде водолучница на Церовиту косу те дели воде Вољавчи и Буковљаку.

Са Црног врха пружа се једна коса те дели воде Лаћевачкој и Цветачкој реци.

Са велике ливаде одвајају се две водолучнице, и то:

Једна на југо-запад те дели воде Цветачкој и Милочајској реци; а

Друга на југ, преко Остре главице и Андријине косе.[1]) Одавде се разграњава десно, те дели воде поменутим поточањцима, а лево води на Равни гај и Сирачко брдо, те дели воде Старосеоској и Сирчанској реци.

Са велике ливаде види се: Јастребац, Столови, Жича, Карановац, Овчар, Каблар, Вујан, Буковик и Острица.

На Камиџори има неко наслагано камење, за које опет веле да је проклета Јерина град зидала. Подножије овог брда умива Морава својим валима, а одма испод њега слива се Ибар у Мораву. Са тога места зајиста је диван поглед по пространој равници Моравској на: Жичу и Карановац, на Столове, Јелицу и Каблар. И по свој прилици то је и најглавнији мотив био те се градић и на тој стени подизао, ако не још и брањење прелаза Мораве на томе месту.

Са Камиџоре види се: Жича, Карановац, Столови, Јелица, Овчар и Каблар.

У целом Котленику највише је од камења распрострто племе гранита, а има и серпентина — белутак.

Од дрва Котленик на страни рудничкој (у присоју) има грмова, а на страни крагујевачкој (Гружа) (у осоју) већином букова шума. Венац дели гору.

---

[1]) Неки Андрија и његов брат беху досадили Турцима својим зулумима. Па један пут дошли у ту косу, простри аљине да им се осуше, а они легли те спавали. Турци их тада из Карановца на дурбин угледају, и дођу те их увате и погубе. И за то се то место назове »Андријна коса.«

Велика ливада је гола; а Пљакова шиндра, Татарлук, мала Борча оба Црна врха,[1]) Вел. врх, Ракљаста коса и Осаћански гроб покривени су густом шумом.

Котленик пресецају више стаза, које из рудничког у крагујевачки округ воде.

Котленик је сув, без воде. У њему се при врху нигде не може наћи извора и чесама као у Буковику, осем у потоцима и то ниско. Његов је пад на рудничкој страни стрм.

Рожањ.

И Рожањ је планински венац на форму Котленика.

Рожањ се дакле зове цео планински венац од Брђана до Бершића, или још боље од Лисе пољане (Беља) до Совљака. Добио је име, ја држим, од камења које се у њему налази; а које је племе силиката (рожнац). Шума је већином од грмове врсте.

Од зверади има: зечева, лисица, јазаваца, веверица, а по некад може се и по који курјак наћи.

Главни је правац Рожња југозападни. Он дели воде Чемерници и Дичини, а непосредно приточицама Чемернице, Милићевачкој и Раковској реци и Каљавцу и приточицама Дичине неким поточањцима. Од Рожња се дакле и десно и лево пружају косе те граде ове водолучнице.

Како је Рожањ сав грмовом гором обрастао, то са њега није никакви преглед могућан. И у њему слабо воде има.

Венцем Рожња проводи пут, који из Брђана у Бершиће и даље венцем за Ваљево води.

Из Рожња извире, и то: према југу Милићевачка и Раковска река и Каљавац, а према северу приточице, које се у Дичину с десна уливају.

---

[1]) У Црном врху Трговишком (заселак Сирче) на вел. Петак олуја поломила грдну гору.

Проструга.

Проструга лежи у оној главној вододелници, што од Рудника на Сувобор и Маљен води. Осем дакле те вододелнице од Проструге одвајају се још и ове:

Једна, на север, преко Репиног брда. Широке плоче[1]) и Славковице, те дели воде Бољковачкој реци и Брезовици с једне стране и Славковичкој реци с друге стране.

Друга, према југу, на Корњет, те дели воде Браничици и Озремици.

Осем тога још и:

Трећа, која према југу удара на Боблију, између потока Котарића и Ријеке. Под тим брдом Боблијом извор је Бубњевац. Причају ми да је у турским књигама о овим местима овако забележено: Под Бобовцем (Боблија), извор је Буровац (бубњевац).

Проструга је гола са свим особито према Озремици, а према Бољковцима има шуме.

Према западу је од Проструге брдо Сла́нац, а одма до њега Пријеко брдо (пољана). На том Пријеком брду има старинског гробља. Срби су на Проструги уватили бусију и Турке дочекали; али их неко изда и Турке с леђа подведе, те тако ту њих 70 погине а само 3 жива умакну. Турци су дошли од Лалинаца и било их је 3—5000 људи под неким Мула Аметом из Ужица.

На Проструги расте сама папрат, а у истом венцу даље на Липовој пољани и Кладама[2]) има још и: сријемаш (нема цвета, чисто је слан на кусу, а мирис има као лук, ши-

---

[1]) Код Плоче на Славковичком брду била је некад тромеђа рудничке, ваљевске и београдске нахије, јер су Гукоши, Дићи, Бањани, Моравци и Липље били београдски, а Барзиловица и Дудовица рудничка; а сада је обратно.

[2]) Тако се зове коса између Ријеке и Љесковог потока, обрасла буковом шумом. Зове се тако што је некакви вихор сву гору пре неколико година поломио, и сада се само »кладе« виде.

роко лишће), и бреберина (има бео цвет, цвета почетком априла и има лишће на форму јавора и клена).

Са Проструге види се: Космај, Букуља, Островица, Штурац, Тријеска, Буковик, Вујан и Овчар.

Са Липове пољане пак види се: Островица, Штурац, Црни врх, Тријеска, Буковик, Вујан, Кликови (Стражевица), Крвавац, Овчар и Грашац.

Липова пољана је виша од Проструге.

На Проструги крсте се путови: један што из Бершића (механе) уз Озремицу преко Проструге у Бољковце и даље у Љиг води; и други, који са Рајца венцем на Врановицу и даље на Врнчанску механу води.

Из Проструге према југу извире један крак Озремице, а према северу пот. Сланац.

Врановица.

И Врановица као и Проструга лежи у том планинском венцу који се од Рудника на Сувобор пружа.

Са Врановице иду 3 споредне водолучнице, и то:

Једна, према северу, на Бољковачки Клик, те дели воде Бољковачкој реци и Чортановцу.

Друга, на југ, између Браничице и Љевајице на Пејово брдо, и дели воде овим рекама. И

Трећа на југ, између Љевајице и Врнчанске реке.

Врановица је сва гола, на којој расте хрђаво сено.

Према Браничици и Љевајици благ јој је нагиб, а према Бољковачкој реци стрм.

У Врановици сече се камење за надгробне плоче.

Са Врановице види се: Космај, Букуља, Островица, Штурац, Црни врх, Тријеска, Буковик, Вујан, Овчар и Каблар.

У Врановици је распострто племе кречног камена.

Из Врановице извире према југу Браничица и Љевајица, а према северу Чортановац.

Шиљковица.

Ово је планински врх у Каратку, који лежи у планинском венцу што са Маљена на Каблар иде.

Шиљковица лежи у изворном пределу Добрињске реке и Лбмнице.

Са Шиљковице иде водолучница на југ, преко Годуна и Орујевице, те дели воде Добрињској и Врнчанској реци.

И Годун и Шиљковица и Орујевица обрасли су доста густом грмовом шумом с тога и није са ње преглед велики.

Из Годуна извире Врнчанска река. На Орујевици је кремештак са кварцом.

По дну Орујевице прелази међа рудничка и ужичка.

Галич.

То је један врло узвишени платов. Лежи између Коњске, Горевничке и Брезањске реке.

Галич је планински чвор; од њега се одвајају две вододелнице на југ, и то:

Једна преко Бора, Камените, Метаљке, Ружиног гроба,[1]) Јељена,[2]) па силази на Трсине код утока Горевничке реке у Чемерницу, и дели воде овим рекама.

Друга води на Јајачку и преко Вранића силази Чемерници. Она дели воде Милићевачкој и Горевничкој реци.

Из Галича извире: Коњска и Горевничка река, и потоци: Перало и Глоговац, који се у Брезањску реку сливу.

Галичев је положај доста отворен, и за то се с њега далеко прегледати даје. Са њега се види: Авала, Космај, Букуља, Островица, Штурац, Црни врх (врб), Тријеска, Вујан и Острица.

---

[1]) Тако се зове једно превоје на граници среза моравског и црногорског. На том је месту нађена мртва нека жена Ружа, па су онда по адету Турци ударили намет на Срезојевце и Г. Горевницу.

[2]) Тако се зове једно доста високо брдо у атару села Гор. Горевнице. Добило је име отуд што је на том месту »Јељен« неког човека убио.

Галич је го и по гдегде има нешто грмове шуме. На њему је највише распрострто племе силиката, и то рожнац, које се целим Рожњем пружа, даље на Камениту, Бор и Метаљку, око изворног предела Брезањске реке на Леушићски и Брезањски Кремен. Према Дреновачком Брду је вапната формација.

Теочински крст.

Тако се зове планински врх у изворном пределу Теочинске реке. Он је планински чвор споредне вредности.

Од њега се одвајају ове две споредне водолучнице, а да о другим мањим и не говорим, и то:

Једна на југозапад око Коштуниħског крста, те дели воде Дреновачи и Шибану.

Друга према југо-истоку, на Бо̂ско брдо, Ђурово брдо, Ластву, Збориште, Главицу и завршује се Мрђеницом. Ова вододелница дели воде Дичини и Дреновици.

Из Теочинског Крста извиру два крака Теочинске реке (мало и велико врѐло) и поток Па́новац.

Теочински је крст го. На њему је и у околини његовој највише распрострто племе вапнаца (глимер-мрамор). То сведоче и многа врѐла, која се у овој околини налазе, и из којих велика множина воде у једанпут кља, а ретко се замрзавају. Таква су врела: шибањско, брезањско и мало и велико врѐло теочинско.

На Теочинском крсту некада су се искупљали људи као на сабор за живота Милића Дринчића војводе из Теочина. Сада је то престало.

Теочинско је поље сво голо. То је венац, који се пружа око изворног предела Теочинске реке. Туда је врло студено јер брише северац; а у зиму су грдни сметови.

Са Теочинског крста добар је преглед. Одатле се види: Риор, Шиљак, Рајац, Вел. брдо (Грашац), Космај, Букуља,

Островица, Штурац, Црни врх, Тријеска, Вујан, Овчар. Каблар, Зајчица и Субјел (ужич.)

Ваган.

Ваган је тромеђа рудничком, београдском и крагујевачком округу. То је скоро најсевернија тачка рудничког округа.

Ваган лежи у оном планинском венцу што са Букуље иде и дели воде Љигу и Морави.

И он је планински чвор. Од њега се пружају три вододелнице:

Једна на исток, те дели воде Качеру и Љигу. Она је већ описана.

Друга води на Старчево брдо па венцем на Вис и дели воде Оњегу и Пештану. Њен је главни правац према северо-западу.

Трећа на југ, преко Штôвне, Главице и Дудинца, и дели воде Качеру и Букуљи.

У брду Штôвни веле, да су некада Мађари олово лили. Ево шта барон Хердер о томе вели: „Код села Живковаца налазе се комадићи оловне руде, који вероватно из какве оближње рудне жиле произходе, и заиста не далеко од села на страни брега Штовна види се остављени мајдан. из кога је та руда овамо дошла; тај мајдан изгледа незнатан, но зато се може с временом ближе испитати.“ (Барона Ж. А. В. Хердера рударски пут по Србији стр. 42).

Ваган је од чести го а од чести грмовом шумом обрастао.

Са Вагана је приличан поглед и виде се: Авала, Космај, Букуља, Венчац, Штурац, Коклотич, Островица, Вујан, Овчар и Каблар.

Преко Вагана води пут из Смрдљиковца и Рудника за Аранђеловац (Врбицу).

Из Вагана извире само Оњег и неке приточице Букуље и Пештана.

Стражевица (Кликови).

То су два гола врха, на десној обали Дичине у једном куту, а налазе се у оном попречном планинском ланцу.

У Стражевици овлађује серпентин.

Од биља има јагачина и власуља. По боку особито према северној страни највише се наоди рујевина.

Поједини називи Стражевице ови су: Велика Стражевица — Кликови, Пландиште — Средња Стражевица, а испод ове је према истоку Мала Стражевица — Бабина рупа.

Стражевица је добила име отуда, што су ту некада „страже“ против Турака постојале.

Северна коса од Кликова обрасла је растовом гором, а јужна је гола, осим код Ливадица и у Курјачком потоку. К северо-западу пружа се од Стражевице Крива греда, која се у Дичину према Крвавцу пружа.

Са Стражевице види се цела долина Дичине од Брђана до среске канцеларије и цела долина Мораве, долина Луњевице и један део Дичине. Поред тога виде се још Штурац, Поредњак, Тријеска, Вујан, Буковик, Котленик, среска канцеларија у Пријељини, Љубић, Јелица, Плоча, Овчар и Каблар.

Крвавац.

Крвавац је серпентинско брдо, које лежи на левој обали Дичине, одмах према Стражевици. Ту између њих Дичина прави окуке и тече кроз теснац. Висина је колико и Стражевица, Пуовац и (јазачке рупе) Илијак.

Из Крвавца извиру више поточића, који се с лева у Дичину саливају, и који ће у одељку о хидрографији бити споменути.

Крвавац је добио име отуд, што веле да је ту негде у неко време велики бој био и крв текла, па отуда „крвавац“.

У Крвавцу има рујевине и грмове шуме, као и у Стражевици. Од биља: јагачина, метловина и божур.

Са Крвавца види се: Островица, Штурац, Тријеска, Вујан, Буковик, Стражевица, Јелица, Овчар и Каблар.

На Крвавцу су: Рујевно гу́вно, а испод овога према Дичини Крива греда,[1]) а у равни је испод њега Црна бара. У њој се увек доста риба наоди. Отиче у Дичину.

Коклотич (Клокотич).

Коклотич лежи у оном главном планинском венцу, који са Штурца на Венчац иде и воде Колубари и главној Морави дели.

Он је такође један планински чвор споредне вредности. Од њега се, осем описане главне водолучнице одвајају још и ове споредне:

Једна на север, низ Ко̀рушац[2]) и свршује Вра́но̂вцем код састава реке Босуте и Ра̂слове и дели воде Раслови (с леве) и малој Босути (с десне стране).

Друга, на северо-исток, преко Главице, па на Лисине, и дели воде мале и велике Босуте.

Трећа на југо-исток, на Стражу, између Војковачке реке и пот. Вучака, који се у Јасеницу (с лева) уливају. И

Четврта, на југо-исток (више јужно), на Суво брдо, Дебело брдо, Забељ и свршује Жеравцем те дели воде Поточана и Војковачке реке.

Из Коклотича извиру: мала и велика Босута и Војковачка река.

Коклотич је сав го̂ и на њему расте само папрат. Тако у опште може се рећи и за цео Ко̀рушац; само према Врановцу има грмове горе; тако и према Главици. Ту је вавек студено, а у зиму су велики сметови.

---

[1]) На Кривој греди има усека у камену, где веле да су некада трешњеви топови намештани те се пуцало против Турака онда, кад су ту многи изгинули, и откад је то Брдо добило име »Крвавац«.

[2]) Корушац, зове се цео венац између Босуте, Трешњевице, Војковаца, Јарменоваца и Рудника. Ту спада и Коклотич, коса до Врановаца, Суво брдо и Дебело брдо, за тим северу до Главице а истоку до Стражевице.

Преко Коклотича и низ Корушац води у Босуту, Гараше, или преко Вагана у Аранђеловац.

Са Коклотича види се Штурац, Буковик, Вујан, Островица, Космај, Букуља и Венчац.

Илијак.

То је серпентинско доста високо брдо, и лежи у оном попречном ланцу, који од Вујна к западу иде и три најглавније реке рудничког округа пресеца. Уједно он лежи и у оној споредној водолучници, која се од Триповца дели и воде Дичине и Деспотовице одваја. Иначе од њега се никаква водолучница не одваја. Само неколико незнатних поточића из њега извире; јер Илијак у своме тескобном положају између Дичине и Деспотовице, не може ни да произведе никакву голему ни значајну реку.

Илијак је висок као и Кликови и Пуовац. Илијак се простире од пећинског потока и Врањака с једне, па до Савића потока и Равног гаја с друге стране. Између Илијака и Зрнца пролази међа моравског и црногорског среза.

На Илијаку је стара, ретка, растова шума. Од биља има; папрат, јагачина, власуља и др.

На Илијаку су називи: **велики Илијак и мали Илијак = Црвени камен.**

Са Илијака није велики преглед.

Кеља.

Она лежи као и Коклотич у оном планинском ланцу, који је већ описан. То је голо, доста високо брдо. Између њега и Штурца је оно превоје (планинско седло), које управо дели изворе Јасенице и Деспотовице.

Од Кеље се пружа само једна споредна водолучница те дели воде Салашком потоку и Заграђској реци.

Из Кеље извире Заграђска река.

Кеља има два врха: велика и мала Кеља.

Испод Кеље је неко старинско гробље.

Са Кеље се види: Островица, Штурац, Црни врх, Тријеска Буковик, Вујан, Овчар и Каблар.

Љ у б и ћ.

Тако се зове последње узвишење оног планинског венца, који се од Риора одваја и воде Чемерници и Каменици дели. По овом брегу зове се и село „Љубић“, које на њему и около лежи.

Љубић није висок: према Чемерници има доста стрм нагиб, а према Морави и Трбушанима доста благ.

Љубић је хисторијски важна тачка. На томе месту 1815. у понедељак по Ђурђеву дне био је кнез Милош са Катићем, Добрачом, Грбовићем, Рајићем и другима, први бој за слободу. За ту цељ на Љубићу подигнута су била на највишој тачки три шанца, четвртасте форме, но који се данас готово нимало не познају. О томе опширније види у одељку о етнографији и историји.

Љубић је од чести покривен растовом гором, а од чести је посејан кућама са Љубића и Коњевића. Љубић има у дужину 1½ сах. а у ширину до 1 сах. путне дужине, и простире се између Чемернице чачанског насипа те до Студеница идући мијоковачкој цркви.

Из Љубића не извире никаква важна река, осим неколико поточића. На Љубићу налазе се два извора: Водице и Никитова добра вода.

Од Љубића се никаква водолучница не одваја, мањ она која је већ споменута.

Са Љубића није велики преглед.

Преко њега воде више коловоза попреко и један уз дуж.

Т р и ј п о в а ц.

То је планински чвор, и од њега се више вододелница деле. Осем дакле оне главне, што са Рудника на Сувобор

и Маљен иде, и осем оне што дели воде Дичини и Деспотовици, одвајају се још ове споредне водолучнице, и то:

Једна на југо-запад преко Тетребуше, Сочивишта и Кусање, где код таковске цркве завршује, те дели воде Клатичевачкој и Калиманској реци.

Друга на запад преко Мрамора, те дели воде Калиманској и Врнчанској реци.

Трећа на северо-запад, преко Мрамора, Јелета, Виса, Лисина, Јасиковаче и завршује Јасицима, те дели воде Бољковачкој реци и Брезовици. И

Четврта к северо-западу косом на Голубац, те дели воде Кривој и Шилопајској реци.

Из Триповца извиру: Крива река, Грнчарица, Љутовничка и Врнчанска река.

Триповац је доста грмовом гором обрастао, а на северо-источној страни има и букове шуме, и с тога није велики преглед. С њега се виде: Островица, Штурац, Тријеска и Вујан.

У Триповцу је чесма Барјактаровића на којој је вода врло добра.

Тим је довршено посматрање појединих чворова и врхова планинских, а сад остаје још да кажемо, који ранг ти разни врхови и висине међусобно имају, оцењујући по погледу.

Ред је од прилике овај:

Оба Штурца, Бело поље, Сврачковачка планина, Сувобор, Рајац, Грашац, Риор, Каблар, Стовиште, Вујан, Црни врх, Буковик, Островица, Годун, Бабина глава, Оруђевица; сад долазе укупно, Славковица, Мекоте и Мотика, Лисине, Острица, Грађеник, Ваган, Коклотич, Вис (смрдљиковачки), Обешењак, Грађеник, па Проструга, Врановица, Крвавац, Стражевица, Илијак, Тријеска, Котленик, Врлаја, Љубић, Триповац и тако даље.

И тим је завршена орографија рудничког округа.

III.

Хидрографија.

Хидрографија рудничког округа део је Хидрографије целе Србије, као што је ова опет део Хидрографије целе Јевропе.

Морава прави јужну међу рудничком округу и то око 13 сахата путне дужине.

Већи део рудничког округа припада заплави (басену) моравској (западне) и то њеном четвртом оделу, који се од теснаца овчарског и кабларског до теснаца Јасика и Трстеника (Осаонице) пружа.

Него осим заплаве Мораве, припада рудничком округу и један део заплаве реке Колубаре, а поименце Љига (Качер и Брезовица) јер овај с десне стране[1]) у Колубару слева се; а осим тога један део Јасенице и Груже, које обе такође заплави Мораве припадају, јер прва утиче у првом а Гружа у четвртом оделу Мораве.

Из овога види се, да све воде рудничког округа припадају само заплавама ове две српске реке: Мораве и Колубаре.

1. Заплава[2]) реке Мораве.

Морава[3]) је гранична река рудничког округа. Она је највећа од свију река тог округа.

Њена дужина колико међи овом округу, износи на 13½ сахата путне дужине, = 54000 метара. Морава прави границу рудничком округу испод Пожеге, од близу утока Врнчанске реке до спрам Карановца, код утока Ибра (скела сирчанска — Камицора).

---

[1]) Свуда, где год се говори о овим странама, при Хидрографији, разуме се, кад се низ воду гледа, дакле по току воде, и тако је то оријентовање при свима водама стално.

[2]) Заплава је исто што и »басен« — »област«, али се нама чини да је ово најудеснији назив.

[3]) Неки наводе да је име »Морава« словенска реч, и да означава велику воду; долази пак од »мор«, »море« види Лицејку II.

Апсолутне висине неких тачака на Морави ове су:

Пожега 300 м.

Чачак 168 м.

Карановац и уток Ибра 150 метара.[1]) Из овога даје се лако извести колики је од прилике пад Моравин у томе простору.

Долина Мораве у рудничком округу, од утока Врнчанске реке до утока Каменице у Мораву, стешњена је. То износи око 2 сах. Ту се пружају високе планинске гране са Овчара и Каблара и долину Мораве стешњавају тако, да она једва кривудајући истиче са великом хуком из тога планинског ждрела. Од утока Каменице па до утока Поповићске реке (око 9½ сах.) долина је моравска у рудничком округу отворена, и образује доста пространу раван, по којој су посејане плодне њиве и ливаде Морављана. Ту у томе простору долина Мораве тако је пространа да на неким местима има (на рудничкој страни) по ½ сах. (у пријеворском атару), 1 сах. (Станчићи Мојсиње,) а по негде и по 1½ сах. путне дужине (Бресница и Обрва). Од Поповићске реке па до Камицоре (уток Ибра), опет се долина Мораве стешњава, али не онако јако као код Каблара; особито је на чачанској страни долина моравска отворена. На рудничкој страни пружају се косе са Котленика, те овај назови-теснац образују, али који прави вид теснаца има тек код утока Ибра, где се венац Котленика к Морави спушта и последњом стеном Камицором завршује, о коју, као какав бедем ударају сједињени вали мутне Мораве и горскога Ибра. Али ово је врло кратко, па се опет долина шири до Јасике. Од Поповићске реке до Камицоре 2 сах.

Главни правац тока Моравиног, док рудничком округу границу прави, јесте југоисточни. Оделито пак: у теснацу кабларском има правац к истоку; од утока Каменице до

[1]) Из предавања управитеља војне Академије, садањег артилеријског пуковника г. Ф. Заха.

утока Бање мало к југо-истоку; а од Бање па на ниже окреће више к југу.

Ток Моравин је здраво неправилан и променљив. Сав је у окукама, које су у теснацу кабларском сталне, а у равници изнад и испод Чачка променљиве. На једној окуци у кабларском теснацу лежи и манастир Јовање, и ту једна таква окука не припада чачанском него рудничком округу и то су земље манастира Јовања. Окука према Чачку врло је неприродна, јер је удубљена у руднички округ. По њеноме виду, може се познати да се само вештачким начином тако одржава, и да би Морава по правцу матице морала продрети или кроз Чачак или изнад њега, да га вештачки подигнути насипи не бране.[1]) Одмах испод Чачка образује Морава једну повелику аду. Тако исто код утока Бреснице где се одваја од Мораве један рукав, који се зове Моравац и где Рвеница утиче. Ту је воденица проте из Цветака, са 4 камена, најбоља у целом округу. Између утока Цветачке и Милочајске реке гради Морава и трећу аду која се зове Бошњовац, где се такође један рукав од Мораве под именом Моравишта одваја.

На Морави има два брода: трбушански испод Чачка код старе трбушанске механе и дрварски брод испод Чачка. Поред тога на Морави има и 6 скела: станчићска (и станачка), мрчајевачка (Гушавац), катршка, обрвска, милочајска, поновићска и сирчанска (сирачка) скела, названа Камицора по брду под којим се налази. Од свију ових скела најпостојанија је сирчанска, јер ту је корито Мораве уско и дубоко, што се налази између стеновитих брда, па је и постојано. На скели милочајској највише, а за тим и на сирчанској, превози се за Карановац.

---

[1]) Нешто о току Мораве, као и о Чачку, Милановцу и Карановцу може се видети у чланку: „значај Чачка, Горњег Милановца и Карановца“ коме се одазвао чланак под именом „Чачак“ а затим је завршио ову полемику чланак „Истину на виделo“. Види бројеве „Србије“ на крају 1869 и у почетку 1870 године.

Поред овога свега на Морави налази се код Чачка и један мост на понтонима, који се само у време велике воде и леда диже.

Риба у Морави има свакојаких и по роду и по величини.

Цео басен Мораве са свима њеним приточицама (осем Груже и Јасенице, које ћу засебно посмотрити, јер им је само изворни предео у рудничком округу) захвата на 64 □ сахата = 16 квадратних миља, а које чини скоро ²/₃ целе хоризонатне површине рудничког округа.

Од овога око 9 □ сах. долази на равнице, дакле око ¹/₇ а остало брда и планине.

Сад да видимо које реке и потоци, почев одозго па на ниже, у рудничком округу у Мораву с десна утичу:

1. Врнчанска река,
2. Асановац,
3. Селачки поток,
4. Каменица,
5. Морáвац,
6. Чемерница,
7. Ратковац,
8. Бања,
9. Бресница,
10. Царевац,
11. Цветачка река,
12. Милочајска река,
13. Поповићска река,
14. Грабачки поток,
15. Дубоки поток,
16. Слатина,
17. Биниħски поток,
18. Зимовачки поток,
19. Старосеоска река,
20. Жутача,

21. Сирчанска (и Сирачка) река, и

22. Камицорски поток.

Примедба. Безимене потоке и оне којима имена нисам могао сазнати нисам их ни овде ни на другом месту спомињао; а има их и таквих.

1. **Врнчанска река.** Она извире из Годуна, из оног планинског венца што се са Каблара на Шиљковицу и даље на Маљен пружа. Изворни крак зове јој се **Церовица.** Тече најпре к југу за тим окреће к југо-западу и испод Добриньске реке код школе тучковачке улива се. Њена цела дужина износи $1\frac{1}{2}$ сах. Ушће јој лежи у ужичком округу, и припада селу Тучкову, које је скоро било у рудничком округу.

Врнчанска река прима у себе почев од извора и то с десна:

Змијоглавац поток; између њега и извора Врнчанске реке коса је Змијоглавац.

Јасеновац поток; извире из водолучнице која са Годуна на Орујевицу слази. С десна у Јасеновац утиче један поток што из Орујевице долази. Између Јасеновца и Змијоглавца коса је Баримиште.

С леве стране:

Поток **Скок** извире из Букове горе. Између Скока и Церовице налази се коса Размановац. И

Студенац поток утиче испод Змијоглавца из Шеста.

Од риба у Врнчанској реци има по која кркушица и кленчади.

Вододелница Врнчанске реке иде овако: Кијевчица, Шест, Вјетрења, Кесецијин гроб, Букова гора, Равнине, Годун, Орујевица.

Њен је предео здраво бреговит; долина стешњена, а корито дубоко урито. Права планинска река.

2. Поток **Асановац** извире из брда Шеста, и утиче у Мораву изнад манастира Благовештења.

3. **Селачки** поток. Има два крака: десни извире из Каблара, а леви из Селца (Се́лац брдо), од кога име добија. Улева се у Мораву испод манастира Никоља.

4. **Река Каменица.** Њен је главни правац од севера к југу. Извире испод Маљена и улева се у Мораву код села Видове, испод манастира Вазнесења (на чачанској страни), на крају кабларског теснаца.

То је врло плаовита река, и кад је кишно време, особито у јесен и у пролеће кад се снег са планина топи, врло је бујна и опаснија и од саме Чемернице. У то време носи врло велико стење и камење и све пред собом руши и сваку свезу прекида. Од силног камења, које собом носи, и од кога јој је и корито пуно, добила је име „Каменица.“

Каменица тек од брда Рујевца ступа у руднички округ, и до утока Лȏмнице прави само међу рудничком и ужичком округу, а одатле са свим улази у руднички округ, и одатле до утока обе јој обале и све приточице припадају томе округу.

Од места где наступа у руднички округ ове се реке и потоци у њу улевају, и то с десна:

Река Лȏмница[1]) (неки је зову и Лȏвница). Она извире из венца који се са Шиљковице пружа, и после једног сата тȏка к југо-истоку улева се у Каменицу у селу Јанчићима. У Лȏмницу с десна утичу Чокањац, Клисура

[1]) Кад су се некада џинови са Турцима (то су обични људи) тукли, они се први пут у селу Јежевици (ужичка нахија) сукобили, и ту су се џинови јако »најежили« и поплашили, па отуда томе селу име »Јежевица«. За тим се довате „шуме“ и отуд Шумњаковина (заселак Гојине горе села на граници ужичког округа), па се »поломе« у реци »Лȏмници« (отуда јој име); сад се прихвате »горњег брда« (тада Гојина гора), и код садањег брда и потока »Рујевца« потуку се, и ту »рујев поток« од крви буде, и џинови пропадну. Отуд се тај поток назива »Рујеви поток« и то брдо »Рујевац«.

То ми је причао Јевта из Прањана, а за џинове вели да је Марко Распоповић из Трнаве, писар господара Јована, из неке књиге казивао. Он је мислим 1842. године негде погинуо.

Падински поток; а с лева више незнатних поточића којима не могох имена сазнати.

Лôмница гради својим током међу рудничком и ужичком округу.

Даље Раковица поток, извире испод Вјетриње у два крака, и код Брљеве баре у Каменицу улева се.

Од брда Рујевца с леве стране у Каменицу утичу:

Катрића поток. Овај с лева прима у се поток Колибари. Оба извиру из планинског венца што дели воде Каменици и Чемерници. С десне стране Катрића потока брдо је Главај. Низ овај поток слази пут из Прањана у Јанчиће.

Глоговац извире испод Ђевојачког мрамора.

Јововац поток. И

Ћурила. Овај поток је понајдужи; извире и он као и сви на левој страни из венца који дели воде Чемерници и Каменици. Улива се пак испод Раковице. Ћурила примају у врху с десна поток Јагликовац, а на дну, с лева Белушки поток. Ћурила извиру према потоку Љубоводе, што у Чемерницу иде.

На Каменици има 8 воденица.

Долина је Каменице врло тескобна и високим брдима окружена.

Ток јој је доста неправилан, али сталан; само при утоку, где слази у раван, јако се у бујицама разлева и штете чини. Изнад утока Лôмнице ток јој јако мења правац и окреће к југо-западу, и прави једну замашну окуку; али од утока Лôмнице узимље један главни правац к југо-истоку.

Дужина тока Каменице, од утока па док се не изађе из рудничког округа, износи два 2 сахата = 8000 метр.

У Каменици има: кленова и кркушица, редко скобаља; некада је било младица и мренова, али су се сада затрле. Поред тога има у Каменици рака.

У област реке Каменице спадају села: Јанчићи, један део Прањана, Рошци, Видова и већи део Пријевора.

5. **Моравац.** То је вода, која се цеди из пиштољина, које се испод венца, што са Љубића на Риор иде, налазе. Његов је главни правац на југо-исток, пресеца пут који из Коњевића у Видову води, и изнад Чачка у Мораву улива се.

Осем пиштољина главни извор Моравца је **Потураков** поток, који с лева прима **Јунату**. Даље с лева у Моравац утиче поток **Ђерасимовац**. Сви ови потоци извиру из поменутог планинског венца. На врху Моравца је место **Питомина**, у равни; а између Моравца и Ђерасимовца ливаде **Баточина** (на десној страни Ђерасимовца). Оба су места у атару пријеворском.

6. **Чемерница.** Ова река захвата највећи део рудничког округа, за то ћемо о њеној занлави засебно да говоримо, пошто свршимо говор о моравским приточицама.

7. **Ратковац** (Матијевац). И тај се поток као и Моравац највише дели из пиштољина; у врху има два крака десни **Орашје**, а леви **Парлошки** поток; оба извиру изнад насипа, што из Коњевића у Мојсиње води.

Ратковац утиче одма испод Чемернице у Мораву. Нема увек воде.

8. **Река Вања.** Има два главна крака: десни зове се **Добра вода** [1]) и извире из Вујна; а леви **Бесни поток** и извире из Буковика. Оба се састају у атару села Горње Трепче, и тако састављени, узимљу главни правац под именом **Вање**, која с десна прима поток **Вргању**, код мојсињске механе прелази насип, и за тим окрећући мало к

---

[1]) Добра вода то је поток кога се глава такође добра вода зове, а названа је тако, што је врло ладна, лака за пиће, добра и никад не пресише. Она је на северној страни Виса, који између Вујна и Буковика лежи. На овом потоку, где га пут, што из Милановца у Мојсиње води, пресеца, налази се једна ћуприја, која је позната под именом »Шапчина ћуприја«, која и данас постоји. Ова је ћуприја добила назив одовуд: неки Турчин из Шапца путовао овуда, па је на томе потоку коња заглибио и после ћуприју од камена направио, која се по његовој постојбини и прозове.

истоку улива се у Мораву. Близу утока нема сталног корита него се разлива по околини.

Весни поток може се узети као главни извор **Бање**. Он при врху има два крака: десни **Вилина Вода**, и леви **Језера** или **Ивова Вара**. **Језера** су дакле прави извор **Бање**, јер ту од једанпут као из каквог извора куља вода, па је с тога и назван тај крак **Језера**. То језеро никад се несмрзава, и за то је названо **Бања** одакле и цела река име носи. Језера су у присоју Буковика. Ту се налази једна црква, али која не служи сада јер нема свећеника.

У Бањи има: нешто кленова, скобаља, кркуша, вретенара и рака.

Долина Бање је стешњена; тек од мојсињске механе отворена је, где настаје моравска равањ, и куда Бања почиње да се разлива. Од мојсињске механе до извора ток јој је и корито стално.

На Бањи има око 20 воденица.

Корито Бање од утока до под Вујан или Буковик износи $2^3/_4$ сахата = 11000 метара.

У басен реке Бање спадају села: Горња и Доња Трепча и један део Мојсиња и Станчића.

9. **Река Бресница.** Ова река има две главне гране: **Островку** и **Бресницу**, које се у селу Катрги састају, па за тим под именом **Бреснице**, уливају се у Моравац, у атару катршком. Бресница стаче се у Моравац (један рукав Моравин) онде, где придолази Рвеница, која се из тамошњих пиштољина одваја.

За то пак што су и Островка и Бресница једнаке и по дужини и јачини воде, то ћемо их обе понаособно посмотрити.

а) Островка.

Она извире из Буковика, тече најпре к југу, пошто пређе насип који из Мојсиња на Бумбаревац и у Карановац води, окреће југоистоку, и у атару села Катрге са-

стаје се са Бресницом (с лева долази), и под именом Бресница улива се у Моравац.

У Островку утичу ове речице и потоци и то с десна:

Поток **Брвица**. На левој страни овог потока налази се извор **Поклопити**.[1])

Поток **Кукољина** извире испод Увијене оскоруше. Извор је његов врло добра чесма, и носи име **Кукољ**, отуда је и потоку име.

Кутлача. Овај поток долази испод Котарна, прима с десна потоке: Со́линац и **Рйђушу** и стаче се испод Стожина у Островачку реку, а изнад мојсињског насипа. Корито је овом потоку дубоко, и долина му је уска и високим странама опкружена.

С лева утичу у Островку:

Чувалица поток, прима с лева поток **Долове**, и стаче се у Островачку реку спрам стене Соколице[2]) и Момчиловице.[3])

Мали поток извире из Острице, а стаче се у Островку испод Кукољине.

Вујетиначка река. Извире из Буковика, обилази лево око Острице, и према југу испод Острице састаје се са Островачком реком.

Каљавац поток долази из Доње Горевнице, прелази насип мојсињски и испод њега улази у Островку. Слабо има воде.

Буковац. Извире испод Каменитог клика. Код извора има више кракова, а главни (леви) зове се **Попов сломи-**

---

[1]) Поклопити извор добио је име отуд што је „поклопљен“ каменом једним Направили су га ајдуци.

[2]) Соколица је врлетна стена на десној обали Островачке реке. На њој је некада био град, од кога се и сада остатци находе и познају. Ту су у време устанка нашег били и збегови. При дну поред воде има пећина и у њима се налазе остатци од некаквих старих посуђа.

[3]) Момчиловица се зове стена једна на утоку Кукољине у Островку.

врат.[1]) Изнад цркве мрчајевачке Буковац прима с десне стране Илијачки поток, прелази насип код механе мрчајевачке, и пошто с лева придође му још једна већином сува јаруга, утиче с лева у Островку.

Долина Островке до насипа, који из Мојсиња у Бресницу води, уска је и доста затворена, а одатле долази у раван моравску. Особито је дубока и тесна долина Островке од њеног извора до састава са Вујетиначком реком. Одатле до насипа долина је нешто шира; десна је обала нижа од леве, која је и стрма.

У изворном пределу до Кукољине и Малог потока зове се Чувалица,[2]) а одатле особито пошто прими Вујетиначку реку па до састава са Бресницом зове се Островка или Островачка река, по селу Остри и брду Острици.

Островка од састава са Бресницом до испод Буковика има дужине $3^1/_2$ сахата = 14000 метара. Ток јој је доста неправилан; где залази у равницу моравску није постојан.

Од риба налази се у Островки: кленова, скобаља, кркуша, вретенара и рака.

На Островки има 5– 6 воденица.

У басен Островке спадају села: Вујетинци, Остра, један део Мојсиња и Доња Горијевница; Мрчајевци долазе непосредно у басен Буковца.

б) Бресница.

Извире испод брда Стојковца (Липар), тече к југоистоку до пута, који из Коњевића на Бумбарево брдо води, ту окреће југозападу, па пошто се са Островком састави, окреће опет к југостоку и улива се у Мораву.

---

[1]) Неки поп скрхао се с коњем у тај поток и погинуо, па отуд је име »Попов сломиврат.«

[2]) По трави истог имена, које се у тој околини и на Острици доста налази.

У Бресницу утичу, и то с десне стране:

Маква поток, прави међу атару бечањском и бресничком, пређе насип мојсињски, и испод њега иде у Бресницу.

Жујевац (бечањски поток) пошто пређе насип, испод њега улива се у Бресницу баш изнад Мутапове ћуприје.

Ова два потока слабо воде имају.

С леве стране уливају се:

Перача поток извире из брда Пераче.

Вољавча долази из Котленика. С десна утиче у Вољавчу **Дубоки поток**, у који опет с десне стране иде **Циганска бара**, преко које пут из Бреснице за Бумбарево и Крагујевац прелази, и која донекле прави међу рудничком и крагујевачком потоку. У потоку Вољавчи некада је био манастир, а сада се налазе неке рујине и црквица. Ту је био кнеза Милоша забран некада. У тој околини вађен је скоро камени угљен за нашу тоноливницу, а има га у великој множини на тој страни Котленика.

Вољавча иде у Бресницу изнад Макве.

Више ни један поток не утиче у Бресницу.

Бресница је добила име од села Бреснице, кроз које и протиче.

У Бресници као и у Островки има кленова, скобаља, кркуша, вретенара и рака.

На Бресници има 2—3 водснице.

Ток Бреснице неправилан је и има 3 главна правца. Ток јој се ломи код бресничке механе и Мутапове ћуприје. До бресничке механе долина јој је доста уска, али опет шира од Островачке и Буковца. Од механе ступа у равни моравску где се и разлива кад је кишно доба.

Долина Бреснице од њеног утока до под Стојковац износи $3^1/_2$ сахата = 14000 метара као и код Островке.

У област Бреснице спадају села; Бресница, Бечањ, један део Тавника и Катрге.

10. **Царевац.** Тако се зове река, која извире из Котленика, и које се извори од Осаћанског гроба до Црног Врха протежу. У главном опа има два крака: десни зове се **Буковљак**, а леви **лађевачка** река, по селу кроз које протиче. И Буковљак и Лађевачка река имају више приточица, од којих код Буковљака леви крак зове се **Сувија**, на десној страни које се пружа **коритна коса**. Одмах испод пута, који из Бреснице у Милочај води састају се Буковљак и Лађевачка река, и одатле носи име **Лађевачка река** до у атар села Обрве. Ту се из пиштољина околних цеди вода, која је себи и корито за отицање у Мораву направила, и добила име **Жутоја**. У селу Обрви састаје се Жутоја са Лађевачком реком, и одатле почиње се звати Царевац, који узев правац југоистоку стаче се у Мораву.

Царевац добио је назив, веле, отуда што се ту некада искупила „царева“ војска.

С леве стране Царевца њиве су које се зову **Разбојиште**, а с десне стране њиве **Капетануша**. Разбојиште зове се за то, што се ту потукла и разбегла војска; а Капетануша, што су се на том месту потукли и погинули капетани.

Царевац има 2 главна правца: први до испод пута према југоистоку; а други до утока југозападу.

Дужина тока и долине Царевца од утока до извора износи око $2^1/_2$ сахата = 10000 метара.

На Царевцу има свега 5 воденица.

11. **Цветачка река.** И ова река извире из Котленика, и има два главна извора: десни, извире између Црног врха и Орловца и леви, који се зове Ђакова чесма, између Орловца и Велике ливаде. Ова је чесма одма изнад Цветачке цркве; а по дну села овај поток зове се Цветачка река. Оба ова главна извора састају се поред пута, који из Бреснице у Милочај води. Одатле узимље југо-источни правац под именом Цветачке реке, прима с лева Ђурин

поток, и утиче у Мораву близу места, где се један рукав од Мораве под именом Моравиште одваја.

На овој реци има 4 воденице, али које не раде увек.

Као и код Царевца тако је и долина Цветачке реке до изнад пута бресничког (Милочај) стешњена и удубљена, а кад наступа у раван отворена и непостојана.

Дужина ове реке око 2½ сата.

12. **Милочајска река.** Извире испод велике ливаде из Котленика. Леви крак долази из Андријине косе, пролази поред Градине и у селу Милочају састаје се са десним краком. До милочајске механе има југоисточни правац, а одатле окреће више к југу, и утиче у Моравиште, где долази у раван, разлива се.

На њој се налазе 3 воденице, које не мељу у свако доба.

Дужина ове реке од утока до извора има око 2 с. = 8000 м.

Протиче кроз атар села Милочаја, откуд и име добија.

13. **Поповићска река.** Извире из Андријине косе, прелази пут који из Милочаја у Сирчу води и према југу стаче се у Мораву.

Нема увек воде.

14. **Грабачки поток.** Обично је сув, само кад пада киша има воде. Иде у Мораву пошто пређе пут.

15. **Дубоки поток** као и Грабачки поток.

16. **Слатина** поточањак, ретко има воде.

17. **Биниħски поток** као и Грабачки поток.

18. **Зимовачки** поток. Исто.

19. **Староселска река.** Извире иза Крошњевца из Андријине косе, (Равигај) и остављајући лево Сирчанско брдо према југу улива се у Мораву. Има по мало воде. Ту је некада старо село било, отуда и то име.

21. **Сирчанска**[1]) **река.** Сирчанска река извире из Котленика испод Велике ливаде. Задржава један правац —

---

[1]) Неки од мештана зову и Сирачка река. Тако и сирачко (сирчанско) брдо; Љубић, љубичко (љубићско) брдо; Коњевићи, коње-

јужни, и близу изнад скеле камиџорске улива се у Мораву. Извор јој се зове Јаова бара[1]); а близу утока прима с лева Бурмански поток, који такође из Котленика испод Пљакове шиндре и мале Борче[2]) извире.

Ова река има прилично воде; на њој нема воденица.

Њено је корито доста удубљено и долина уска и високим странама наткриљена, — планинска река.

Дужина њена од утока до испод Пљакове шиндре износи око 2 сахата = 8000 метара.

На послетку у Мораву из рудничког округа иде и

22. Камиџорски поток. Извире из брда Камиџоре и стаче се према Ибру у Мораву. То је управо торент. Он прави на томе месту међу рудничком и крагујевачком округу.

Овим смо завршили преглед река и потока, које из рудничког округа у Мораву с лева утичу.

Кад бацимо један општи поглед на ове приточице, видимо то: да онде, где је Морава у теснацу, као од Врнчанске реке до Каменице и од Поповићске реке до Камиџоре, има више приточица, али кратких и са мало воде, које карактеришу планинску формацију тих околина; на против онде где се долина Мораве шири, ту су ређе реке али дуже и водом обилатије, као Чемерница (с њом Дичина и Деспотовица), Бања и Бресница.

У басен Мораве, колико рудничком округу припада, и колико је према изложеним водама назначено, ова села спадају: Врнчани, Јанчићи, Рошци, један део Прањана,

---

вичко (коњевићско) брдо; Трепча, трепачка (трепчанска) црква; Станчићи, станачка (станчићска) скела, и тако даље.

[1]) Био неки Турчин Јаов који је ударао глобу свима који су хтели штогод на том месту укосити; отуда име.

[2]) Има две Борче: Мала Борча лежи испод Седам грма у венцу Котленика, а Велика Борча, на левој страни Сирчанске реке, према утоку Бурманског потока. Велика Борча је сва густом растовом шумом обрасла, и ништа се са ње не може видети, и ако доста велику релативну висину имаде.

Видова, Пријевор, део Трбушана и Љубића, Коњевићи, део Пријељине, Балуга, Станчићи, Горња и Доња Трепча, Мојсиње, Вујетинци, Остра, Доња Горијевница, Мрчајевци, Бечањ, Бресница, Тавник, Катрга, Лаћевци, Обрва, Цветке, Милочај, Поповићи, Опланићи и Сирча. Осем овога манастири: Благовештење, Преображење, Никоље и Јовање. Свега дакле 26 целих села и од 4 неки део и 4 манастира.

У долини Мораве од дрва находе се: врбе, јасике, тополе, али понајвише лужњаци (у атару села Мрчајеваца, Катрге, Тавника, Бечња и др.); у атару Трбушана долина је водоплавна. Ту се находе слане баре, где дивљи голубови много падају.

Сад долази:

2. Заплава реке Чемернице.

Од река, које са свим спадају у својину рудничког округа, Чемерница је најзнатнија и по дужини тока и долине и по величини просторије, коју њен басен захвата, и по множини воде и по свему у опште. Осем изворног предела Пла́не она це̏ла припада рудничком округу.

Чемерница извире из планине Сувобора (јер отуд извиру најглавнији њени извори: Суви граб, обе Буковаче) на северној страни близу границе рудничког и ваљевског округа. Главни јој је правац к југу и у атару села Балуге и Коњевића утиче у Мораву.

За то, што јој је долина са оним серпентинским планинским ланцем стешњена, који од Буковика и Вујна на Илијак, Крвавац, Стражевицу, Рожањ, Јељен (мијоковачки), Јајачку, Јељен (горњо-горевнички), велики и мали Космај, Црни Врх и даље на Риор иде, може се долина реке Чемернице на два главна дела поделити, и то:

Први горњи део изворни предео[1]) Чемернице, од извора њених па до утока Плане (средина теснаца), и

[1]) У ужем смислу подељење Чемернице било би на 3 дела: изворни предео до саставка Граба и Буковаче, одакле почиње

Други доњи део, од утока Плане у Чемерницу до утока њеног у Мораву. Овај је њен део важнији од првог дела; јер у овом другом делу Чемернице придолазе јој најзнатније реке: Дичина и Деспотовица.

Прави пак теснац у Чемерници траје од **Јелиног брда**, испод утока Коњске, до **Ридова** (Чопин рид) у атару села горње Горевнице, дакле скоро 2 сахата путне дужине. Ту је тако уска долина, колико је за корито реке нужно. Тек по гдегде види се по какав ливадак поред реке, а с обадве стране натклопиле се стрме и високе серпентинске формације стене.

а) Ток Чемернице и приточице њене.

Прâви и најглавнији извор Чемернице јесте водена пећина (слика 5) у Рâвној гори,[1]) на граници рудничког и ваљевског округа. Ова је пећина дугачка око ½ сахата, и у њу се, наравно воду газећи, може ићи до на 50 корака, а даље је уска и не може се проћи. Из те пећине извире **Грâб** (тако се зове главни извор Чемернице), и одмах је тако јак, да може воденицу окретати. Вода је бистра и студена и никада не пресише. Име је добио од неког Граба који се је ту находио. У Грабу има: пастрмака, кленова, гаовица (кркуша) и рака, мало ниже од пећине вретенаца. На самим устима од пећине находе се само пастрмке, и то у великој множини, особито у време њиховог икрења. Око пећине од биља находи се: јарич (за мајасил лек), чемерика, срчаник (корен за јело), метиљ (планински, не шкоди овцама), потпонац (једу га козе) и друге траве. У самој пећини находи се доста

носити име Чемернице; средњи део, одатле до утока Плане; а доњи и најважнији од утока Плане до утока Чемернице у Мораву. Ово пак подељење, што смо навели, мало је крупније и генералније.

[1]) Види »Сувобор.«

слепих мишева. У пећини је мрачно и без светила не може се ни 10 корака ићи. Стене су од кречне формације, као што је и цела ова околина, за то се и одликује многим пећинама, вртачама (највише их у Рâвној гори има) и понорама.

Пошто из водене пећине истече, утиче у **Граб** с десна:

Суви грàб. Он извире на источној страни Сувобора, и извор му се зове **Вàрице**, које с лева примају поток **Поноре**. На том месту где поток Поноре у Суви граб утиче, налази се и опет једно врело, одакле вода у доста великој множини кључа и у Суви граб улива се. И ова је вода као и она у воденој пећини ладна, бистра и оштра. Суви граб има више западни правац, и гради међу рудничком и ваљевском округу.

Пошто се ова два Граба састану, а то је одма испод водене пећине, ова вода носи назив **Грàба** и узиме главни правац према југоистоку, и вијугајући између серпентинских стена риорских и сувоборских грана прави многе окуке (серпентине).

Испод утока Сувог граба улева се у Граб с десне стране поток **Мићираћа**, који испод вел. и м. Риора извире.

Испод овога с леве стране поток **Грàћеник**, који од Бабине главе и брда истог имена долази.

Даље с десне стране утиче у Граб поток **Шòловац**, који из Риора извире, а испод овога опет још један поточак **Шòловац**. За тим с леве стране **Дубоки поток**, који има почетак испод Бабине главе. То је торент, који нема увек воде.

На скоро $1^1/_2$ сах. од водене пећине, а близу састава Буковаче и Граба, утиче у Граб с десне стране:

Река Дȕчина. Она извире из планине Дучине, огранка Риоровог. Пре него што у Чемерницу улази, прима с десне стране поток **Пòдовац**, а за тим мало ниже с леве стране поток **Гвòздêњачу**, који из Велика брда долази.

На Дучини нема ни једна воденица. Низ њу до утока Подовца иде међа рудничке и ужичке нахије.

На скоро по утоку Дучине у Граб састаје се овај са реком Буковачом под брдом Пòдом, и одатле настаје генерални назив „Чемерница", а називи Граб, Дучина, Буковача ишчезавају у њој.

На Грабу има 3 воденице. Његово је корито уско и дубоко; долина врло стешњена: од водене пећине до састава са Буковачом Граб је у непрекидном врло строгом теснацу.

Река Буковача. Она има два главна крака: **велика Буковача** (леви) **и мала Буковача** (десни крак).

Велика Буковача извире испод Сувобора, и узиљеве главни правац к југу, прима с десне стране потоке: **Вежикур и Баића поток**, а с леве стране **Дубоку долину и Курјачки поток.** На 1½ сахат од прилике од извора, велика Буковача прима у се с десне стране **малу Буковачу**, која свој почетак има испод Сигове греде код Суве пећине, и у коју с десна улази торент Мећице.

Пошто се обе Буковаче састану, продужују к југу свој ток под именом **Буковаче**, која прима с лева **Дубоки и Танки поток**, и на скоро састаје се са **Грàбом** у подножју Пòда, па одатле под именом **Чемернице** теку на југ.

Долина Буковаче је као и Граба уска, врло стешњена и високим серпентинским планинама опкружена. Рибе се находе које и у Грабу Од горе највише има растове шуме.

Сад да пођемо даље.

Пошто се дакле Граб и Буковача сједине, добијају општи назив **Чемерница**, која узиљеве један правац к југу, и у овом правцу тече око ¾ сата. У том простору прима с леве стране **Дубоки поток**, за тим с десне **Гецов поток**, у који опет с леве стране улази поток **Човеково трло.**[1]) Ово

---

[1]) На коси, с леве стране потока Човеково трло, има закопина нека. Људи причају, да је ту некада била некаква црква, и стари људи памте, да је часна трапеза из те цркве однесена у бре-

су све сами поточци, који обично воде немају, него им се само долине познају, куда се вода у кишно доба слива и отиче. Одмах испод Гецовог потока с леве стране утиче у Чемерницу:

Шибан. Извире испод Теочинског крста на 1 сах. од утока, и главни му је правац тока према југо-западу. Извор је Шибана врело одакле вода у великој множини кључа („шиба"), тако, да мало ниже одма воденице и ваљавице окреће. По извору је и име добио. И извор Шибана доказује да је околина од кречне формације. Ови се млачци никада не смрзавају и с тога воденице на Шибану готово непрекидно раде. Од извора до утока на Шибану има преко 10 које воденица које ваљарица. Долина је Шабана уска. У Шибану има: кркушица, кленчића, чељара (платичице, козарице) и рака. Код шибанског врела је судница општине теочинске.

Шибан у половини свог тока прима с десне стране поток **Сагорелу башчу**, а близу свог утока у Чемерницу реку **Дреновачу**. Она извире из Браићске планине (Лисине) и текући на југ, после 2 сата, састаје се са Шибаном. Долина Дреноваче је као и Граба, Буковаче и Дучине уска и корито дубоко урито.

У углу, који Чемерница и Шибан праве, налази се Мацарско брдо, а на њему неко старинско гробље, које зову „мацарско гробље". У том гробљу налазе се велике камене плоче вапнате формације без икаквих знакова, које су преко гробова положене. Ове су плоче необрађене и великих димензија. Један само гроб има камен, који дупке стоји, и

заљску цркву (господар Báco). Мисли се да је ова црква била као капела, ако не што друго, ономе гробљу, које се на Мацарском брду, изнад механе, находи, и које се »Мацарско гробље« зове. Поред ове цркве у брду налазе се неки закопи, трагови од постојећих путова. Мало више палазе се трагови од винограда, који су ваљда тој цркви или манастиру припадали. Испод цркве у дну брда има закопина, за које се мисли, да су били конаци, стаје и подруми тога манастира или цркве.

на њему је урезан крст. За овај гроб мисли се да њиховог свећеника означава. Положај је гробова као и код хришћанских. Ја сам платио те су два гроба раскопана, у нади да ћу какав новац или старину наћи, те да се по томе види из кога су времена ови гробови и којој народности припадају; али осем костију и креча ништа не нађох. Науман бејах да и онај гроб са знаком раскопам, те да видим нема ли шта особито, али ми време недостаде. Што креч нађох наилазим на ту мисао, да је тада каква епидемија (зараза) владала, кад су ови гробови покопани, па је за то креч у гробнице метат, да се не би загушљиви задај производио.

Од утока Шибана Чемерница окреће мало више к истоку, и после ½ сахата код Јелина брда улази у Клисуру (теснац), која траје 2 сахата, док код Чопиног рида не излази опет у пространо мијоковачко поље.

Од утока Шибана до Јелина брда у Чемерницу с лева утичу:

Ма́ца поток извире из Кремена леушићског;

Стублина и Долови, поточци испод Мацарског гробља.[1]) И

Коњска река извире из Галича. Њен је главни извор **Царевић**. У овој се је околини родила кнегиња Љубица. У Коњску с десна утиче поток **Собина**, који с лева опет прима поток **Ковачицу**.

Долина Чемернице од састава Граба и Буковаче до Јéлина брда доста је отворена, особито од утока Шибана до утока Коњске, где може по гдегде имати и на 800 до 1000 метара попречног профила. Испод утока Шибана прелази Чемерницу насип, који из Горњег Милановца у Пожегу води.

Од утока Коњске у Чемерницу ова окреће више к југу и прави многе окуке, вијугајући најпре између Јелиног брда и Равнаша (Ридови, језик од Годојевине). Јелино

---

[1]) »Мацарско је гробље« као и оно изнад механе на мацарском брду.

брдо је са свим голо. Формација серпентин и вапнац. Од трава највише је свињећа (бео висок цвет и род). Има је и на Бабиној глави, Сувобору, Рајцу и другим висовима. И на Јелином брду има старинског гробља као и на мађарском брду, па га тако и зову „мађарско". Баш на самом уласку у теснац, према Јелином брду утиче у Чемерницу поток **Четковац**, који из Годојевине долази и с леве стране прима поток **Вучијак** (из Космаја). Испод Равнаша улазе у Чемерницу с леве стране **Дубоки поток**, између Бабине греде и Космаја, а с леве поток **Вајатина**. Оба су кад није кишно доба сува, дакле торенти. Мало ниже Чемерница обилази око Бабине греде и прима с леве стране поток **Бугарку**. Бугарка извире под Орлојевцем, косом великог Космаја. Има врло добар извор **Бугарка**, који је саградила нека девојка „**Бугарка**", па отуд и томе потоку име. Бугарка гради међу Срезојевци и горњој Горевници донекле. Мало испод Бугарке утиче у Чемерницу:

Река **Пла́на**. Она извире испод Риора у ужичком округу и у атару прањанском улази у руднички округ. Од уласка у руднички округ па до утока има око 2 сахата и главни јој је правац југо-источни, али више источни. У том простору прима Плана с десне стране ове потоке: **Арнаутски п. Бралски поток**. где је извор **Несторовац**, **Алугу** и поток **Перили́шта**. С леве пак стране између Бра̂лског потока и Алуге утиче у Плану **Смрдуша**, баш испод цркве прањанске. Смрдуша извире близу реке Дучине и потока Поповца и главни јој је правац према југу. Дужина њене долине износи од прилике $1^3/_4$ сах. = око 7000 метара. Заплаве обе ове реке спадају у атар села Прањана, и близу њиховог саставка (на $^1/_4$ — $^1/_2$ сах.) прелази обадве друм који из Милановца у Пожегу води на цркву прањанску. Долине обе ове реке уске су и дубоке, само близу њиховог саставка отворена је пространа раван, која је плодна и врло питома и спада међу најпитомија места рудничког округа. Иначе

изворни предели ових река су серпентинског племена, као и сва околина Сувобора, Риора и Маљена. Од горе највише грмова.

Цео басен Плане и Смрдуше захвата село Прањани.

За име **Пла́не** и **Смрдуше**, прича се да долази одовуд: за турска земана, док су аге и спахије по овим покрајинама пребивале, удари једном у пролеће сла́на те усеве јако оштети. У јутру ага из заплаве (отоке) Смрдуше упита онога у Плани, како је; онај рече: „Богме код мене се све „запламило“, мучно да ће што бити; а како је код тебе?“ — Онај одговори: „А код мене све „смрди.“ Отуд називи **Плана** и **Смрдуша**.

Одмах испод Плане утиче с десна у Чемерницу поток **Љу̀боводе**, који прави међу атару прањанском и мијоковачком. У Љубоводе стачу се с десна потоци: **Бајиновац** и **Војани поток**. Између Плане и Љубовода је брдо **По̀глед** и у њему извор **Змајевац**. За овај извор кажу да је врло студен и сматрају га као светињу, јер многима помаже од грознице. С десне стране Љубовода је **Црни врх**.

Од утока Плане и Љубоводе Чемерница прави окуке, између Црног врха и Кукавице, обилазећи **Греду**, што се са Црног врха у Чемерницу спустила, и у том с леве стране прима торент **Змајевац**, који из Космаја долази. На левој страни овог потока каменити је крш, који се зове **Бабина глава**. Даље вијуга Чемерница између **Дуге косе** и **Бусика**, па сад прима с лева **Јерински поток**, а одмах испод овога с десне стране **Лужански поток**. Јерински поток почиње још испод Ружина гроба и извор му се зове **Вучијак**, а има и приточица које испод Јељена (гор. Горевничког) с лева долазе. Правећи једнако окуке између ових серпентинских стена, испод Топаљасте косе прима Чемерница с леве стране **Војани** и **Чесмински** поток (има чесма а отуд и име), а испод ових с десне стране **Црни поток** и **Топлик**, у који с десне стране улази поток **Куреповац**. Ово су све

сами торенти који слабо воде имају. Сад Чемерница пролазећи кроз најжешћи кланац између Мијоковачког и Чопиног рида излази у отворено мијоковачко поље.

Као што рекосмо Чемерница је текла 2 сах. кроз клисуру, коју онај попречни серпентински ланац гради. У тој Клисури долина је Чемернице тако уска да пут страном или долином не може да води, осем преко саме Чемернице, коју од Чесминског потока до Кукавице 6 пута прелази. Највећи је теснац од Чопиног рида до Чесминског потока, и од Кукавице до утока Бугарке. У простору који ови кланци захватају. а то је од Чопиног рида до Јелина брда, стране су долине стрме и високе од серпентина. У реци има леп шљунак. Стране су обрасле понајвише растовом гором. Црни врх (мијоковачки) најбоље је очуван, јер највише шуме има, и за то се слабо где камење на површини види.

Од Чопиног рида долина Чемернице шири се у плодну равницу, где су места: **Жудовина, Ршава и Црквина.**[1]) Од Чопина рида до мијоковачке цркве Чемерница узимље правац према југо-истоку, прима с десна **Дрндарски**[2]) поток а с лева **Ајдуковац.** У Дрндарски поток улази с десна **Топалски** поток. Код мијоковачке цркве (изнад) улази у Чемерницу поток Јасиковац, који прави међу Мијоковцима и Трбушанима. Одмах испод цркве иде у Чемерницу поточак **Студе́нац.**

Од цркве мијоковачке до спрам среске канцеларије (2 сах), где се са Дичином састаје, Чемерница узимље један главни правац к истоку (20° разлика), и долина јој је доста отворена, поглавито лева обала. У том простору утичу у Чемерницу и то с леве стране:

---

[1]) За ово место кажу, да је ту некада постојала нека »црква«, од које се и сада остатци познају, отуда име »црквина«. Оно је на десној обали Чемернице, близу утока Дрндарског потока.

[2]) У том потоку некада је живио неки »Дрндар«, па отуд »Дрндарски« поток.

Горијевничка река. Она извире у Срезојевачкој планини испод Галича, и утиче близу мијоковачве цркве одмах испод Студенца у Чемерницу. У Горијевничку реку у изворном пределу с десне стране утиче **Радичев поток.** Дужина јој је долине 2 ½ сах. = 10000 мет. Долина јој је обично свуда уска и дубока као у сваке планинске реке, особито између Дерловаче и Јајачке, куда пролази онај попречни серпентински ланац са Вујна. Главни јој је правац на југ.

Милићевачка река. Извире из Рожња. Извори јој се зову **Ливадице**; а лева њихова страна Торомануше. Долина јој је тескобна као и у Горијевничке реке, особито између Јајачке и Јељена (Милићевачког) куда онај попречни ланац пролази. Она прави донекле међу Вранићима и Ракови. Утиче у Чемерницу скоро на 1 сат испод мијоковачке цркве. У Милићевачку реку с лева утиче поток **Каљавац**, који с лева прима пот. **Тодоровац**, а у овај опет с лева утиче **Рожањски** поток. Сва ова три потока иду из Рожња. Дужина долине јој је од утока до извора око 2½ сата = 10000 метара. Правац је долине од севера на југ.

Раковска река. Извире из Рожња, и стаче се на ½ сата испод Милићевачке реке у Чемерницу. Раковска река прима с десне стране **Слатину** поток. И Раковске је реке правац према југу. И иначе у осталом слаже се у свему са карактеристиком Горијевничке и Милићевачке реке. Све ове три реке са Чемерницом праве од прилике прави угао (100°, подељење округа бусоле на 400°).

Испод Раковске реке с лева у Чемерницу иду и ови поточци:

Пејчин поток;

Крупеж поток (јазбине); и

Каљавац (Слатина), који близу састава Дичине и Чемернице у ову улази. Каљавац долази из Рожња, испод Лисе пољане (Беља). Његов извор зове се **Скоковац** (Пасији поток). Правац му је јужни.

С десне пак стране у Чемерницу сливају се:

Водица поток, на врху кога је извор **Водица**, стаче се спрам Пејчина потока;

Никитов[1]) поток слева се испод Крупежа;

Гманов поток и

Танчов п. (Дубоки) стачу се изнад Каљавца у Чемерницу.

Сви ови поточићи иду из Љубића, али слабо воде имају.

Сад се Чемерница испод брда Љубића састаје са **Дичином** и промењује правац.

Од састава Чемернице са Дичином, Чемерница узимље опет правац к југу, пресеца насипе који из Чачка у Горњи Милановац и Бумбарево брдо воде, (испод среске канцеларије у Пријељини; брод), протиче кроз поље Љубичко и Коњевичко и у атару села Балуге и Коњевића улева се у Мораву. Испод насипа мојсињског улази у Чемерницу **Вајин** пот. који слабо има воде. Од састава па до ушћа носи име Чемернице, а назив „Дичина“ губи се са водом при саставку. Пошто пређе насип чачански, Чемерница долази у пространу долину Мораве, у којој се њена долина губи.

Ми споменусмо за реку **Дичину**, да се према сре ској канцеларији са Чемерницом састаје, и по томе и она са својим приточицама припада заплави Чемернице; али како је Дичина и по јачини воде и по величини своје заплаве једна од највећих река рудничког округа, то ћемо њену заплаву засебно посмотрити, кад довршимо говор о заплави Чемернице.

Тим довршујемо посматрање тока Чемернице, а сад да бацимо још један лак поглед.

У простору од Сувобора до Јелина брда и Космаја траје изворни предео Чемернице, где се састају реке:

---

[1]) У врху овог потока има извор Никитова — добра — вода, у боку Љубића. Ова је вода ладна и добра од грознице, где многи иду те је пију и купају се, па веле и да им помаже (ваљда што је ладна).

Граб, обе Буковаче, Дучина, Шибан, Дреновача и Плана са Смрдушом. У томе простору обе стране заплаве Чемернице доста су простране, али се опет примећава да су дуже оне приточице које с лева у Чемерницу долазе. Међу тим код свију је главно то: да су им долине уске и дубоке и да је земљиште у главном серпентин и вапнац. Све ове приточице Чемернице могу се општим именом назвати: планинске реке.

Доњи и главнији део Чемернице, који траје од Плане и тесната до утока, пространији је и веће реке у Чемерницу утичу него оне у изворном пределу, као Дичина са Деспотовицом, а после још и Милићевачка и Горијевничка река. Али у овом другом делу примећава се да је лева страна и долине и заплаве шира и пространија од десне њене стране. Јер док с десне стране само некакви поточањци из Љубића иду, дотле с леве стране утичу у Чемерницу најпре Горијевничка и Милићевачка река а за тим и Дичина са Деспотовицом. У овом доњем делу Чемернице од дрва највише је распрострта грмова гора.

Из тога се види; да је водолучница која дели воде приточицама Чемернице на десној страни ближа кориту саме Чемернице, него она на левој страни, а то је једна врло важна карактеристика.

б) Просторија и назив.

По свему досада реченом Чемерница има тип планинске реке, и по дубоком и уском кориту, и по доста великој брзини (због пада) и по наглом придолажењу воде. Поглавито ово својство Чемернице доказује да је она планинска река; јер кад је кишно време, или се снег топи, вода се нагло слије са оних стрмних и голих брда, и Чемерница тако бујно нарасте, да руши пред собом све што нађе и разлива се по целој својој долини; тада је врло опасна, многе штете чини и комуникација је на њој пре-

кинута[1]) за неко време, које може и по читав дан да траје. Нешто дакле због тога, што кад придође производи јад и „чемер“, јер многе штете почини, а нешто и због тога што се у долини Чемернице свуда готово налази доста трава **Чемерика** (широк зелен лист на форму боквице — жиловлака) и дато је овој реци име „**Чемерница**“, које је добро и карактерише.

Од риба налазе се у Чемерници код Мијоковаца: кркуше, скобаљи, чељари (вијуни), кленови, вретенци (вретенари) и раци.

Дужина долине Чемернице од утока па до мокре пећине има око 9 ¾ сах = 39000 метара; а до врха Барица (испод Сувобора) на 11 ¼ сах = 45000 метара.

На Чемерници нигде нема ни моста ни прелаза; бродова има на више мѣста.

Заплава саме Чемернице (без Дичине и Деспотовице) износи око 20·6 □ сах = 5·1 □ миље. Од овога долази 0·5 □ сахати на равнице. А са заплавом Дичине и Деспотовице, које такође заплави Чемернице припадају, онда њена цела заплава износи на 44·4 □ сати = 11·1 □ миље.

На Чемерници самој има око 13 воденица; осем тога на Буковачи 3—4 и на Шибану 10—11 које воденица које ваљарица.

У басену Чемернице леже ова села: Коштуњи, Прањани, део Теочина, Леушићи, Срезојевци, Мијоковци, Горња Горијевница, део од Вершића, Трбушана и Љубића, Милићевци, Вранићи, Ракова и део од Брђана и Соколића. Свега 9 целих села и од 6 по известан део.

И тим завршујемо говор о реци Чемерници.

---

[1]) Поглавито због тога, што се у извесна времена прекида комуникација (саобраћај) на Морави и Чемерници, из војних призрења отворена је непосредна веза између Гор. Милановца и Пожеге, који пут Мораву никако не прелази, а Дичину и Чемерницу прелази у изворном пределу њиховом, где су мање опасне, и по томе може се узети да је та веза увек постојана.

8. Заплава реке Дичине.

Ова је река по јачини воде и по величини заплаве своје после Чемернице највећа река у рудничком округу. Она цела целцата са свима својим приточицама припада рудничком округу.

Дичина има два главна извора: **Велика Дичина** (десни) извире испод Сувобора; и **Мала Дичина** (леви извор) извире из Рајца, ове се обе Дичине састају код бањанске цркве, и одатле се зове просто **Дичина**, која се слива у Чемерницу испод брда Љубића, спрам среске канцеларије у Пријељини.

И ове реке долина се на једном месту стешњава, и то онде где онај попречни планински ланац са Вујна удара, а то је између Рожња и Стражевице с једне, и између Крвавца и Илијака с друге стране. Ова клисура или теснац дели долину Дичини на два главна дела.

Горњи део или изворни предео Дичине, од њених извора (Сувобора и Рајца), па до клисуре код Крвавца и Стражевице, или до утока Дреновице; и

Доњи део, од тога места до утока у Чемерницу, где у Брћанском пољу прима с леве стране реку Деспотовицу.

Изворни предео може се опет на два пододељења поделити и то; на прави изворни предео (велика и мала Дичина), од извора до састава обе Дичине, и одакле добија ова река прави назив „Дичине“; и на други део, од састава обе Дичине до Крвавца, у ком оделу прима многе знатне приточице: Озремицу, Браничицу, Љесковицу са Љевајицом и Дреновицу.

а. Ток и приточице Дичине.

Као што рекосмо главни извор Дичине јест:

Велика Дичина. Она извире на југозападној страни планине Сувобора, и ту се зове Сува Дичина, ваљда што мало воде има. У подножју Сувобора, код Коњског тора,

улази у Суву Дичину с лева **Равна ријека**. Ова извире испод Шиљка и Анатеме, прима с лева **Добру воду** (долази испод Доброг поља) које се и извор тако зове. Пошто се Сува Дичина са Равном ријеком састане, наскоро прима с десне стране поток **Зо̑вље**, за тим с леве стране **Баштића поток** а одма испод њега поток **Шишковац**. Овај поток извире испод Гру̏ковице, и прима с леве стране поток **Репушину** и **Паљевац**. Испод Шишковца улази с десна поток **Слатина**, а с лева **Шодин поток** и **Пановица**. Испод ових с десна утиче у Суву Дичину **Браићска река**. Ова извире из Преслијеша, извор јој се зове **Свињчине**, које с десна примају поточак а одмах, за тим с леве стране **Васиљевића поток** и код **Лу̏ња** улази у Дичину. Пошто Сува Дичина прими Браићску реку почиње се звати **Велика Дичина**, и под тим именом прима испод Просјеченице с десна поток **Дубокицу**, а испод овога поток **Вучију долину**, који из Врлѐтнице долази. Одмах испод овог потока с леве стране улази у Дичину **Јоловића поток** а испод овога с леве стране **Бубовачки поток**, који се по извору (Бубовац) тако зове. Извор овога потока зове се **Драшкића поток**, у који с лева улазе саставци, код извора Бубовца, одакле носи назив **Бубовачки поток**, и близу утока у Дичину прима с леве стране **Коленичко врѐло**, код Поломских воденица. Бубовачки поток извире испод Амбари́шта и Молитве, а Коленичко врело испод Стовишта. Између Бубовачког потока и Коленичког врела налази се **Коленичка коса**. Испод Теочинског клика близу састава обе Дичине улази у велику Дичину с десна поток **Па́новац**, који из Теочинског крста долази. На скоро после овога састаје се **Велика Дичина** (десна) са **Малом Дичином** (лева) под брдом **Руда главица**. Главни је правац велике Дичине од северозапада к југоистоку.

У великој Дичини код поломских воденица налазе се **жљеботине** у камену које се зову „стопале светог Саве.“

Мала Дичина извире испод Рајца, и глава јој се зове **Рајачки поток**, који извире испод Граба, и глава му се зове **Ајдучка чесма**. Рајачки поток прима с десне стране **Вучији** поток (каловити), који из Рајца долази. Код Јеленстене са Рајачким потоком с лева састаје се **Црвени поток**. Испод овога улази с десна **Грашачки** поток (Ранкова вода), и одатле добија назив **Мала Дичина**. За тим улазе у њу с лева потоци: **Ђуруноки** и **Ристивојевац** а с десна **Симановац**, и по том се мала и велика Дичина испод Руде главице и спрам бањанске цркве састају, одакле се просто зове **Дичина**. Главни је правац мале Дичине од севера к југу. Дужина мале Дичине $1\frac{1}{2}$ сах = 6000 метара.

На $\frac{1}{4}$ сах. од цркве, близу потока Симановца и Ристивојевца, извор је **Савинац**, на левој обали мале Дичине, поред реке. Ту из једне камене плоче извире лепа вода у лето студена а у зиму млака; вода отиче на 3 стране (као крст); форма камена је као самар. Само уз воду ништа не отиче. У овој се води купају грозничави, и веле да им помаже.

Спрам цркве, на десној страни Дичине, под Теочинским кликом, има један добар извор, који је у лето студен, а у зиму млак и не може се смрзнути, и зове се **Бања**. Отуд и томе селу име **Бањани**.

У Дичини, при саставу обадве, од риба има: кленова, кркуша, пешева (пеш), пузија, пастрмака, платичица (кесегице, зељари), вијунова, вретенара и рака. Пузије се највише находе од Лозња до Такова; а пастрмке око поломских воденица у Великој Дичини.

Долине и велике и мале Дичине уске су и дубоке; стране су обрасле и то десне буковом гором, (Руда главица, Честа буква, Просјеченица,) а лево има грмове горе (Црни врх, Пановац и други).

Од бањанске цркве Дичина узимље правац према југу до потока **Ђелије**, и одатле окреће југоистоку до утока реке **Љесковице**.

Од бањанске цркве најпре утиче у Дичину с лева **Ерића** поток, па **Студенац**, за тим с десна **Драића** и **Божића** поток, па опет с лева: **Макљеш**, **Змајевачки** и поток **Парлог**, а испод овога утиче у Дичину с десна поток **Ћелије**[1]), у који опет с десна улази поток **Црвине**. Десна страна овог потока је буковом а лева грмовом шумом обрасла. Испод Ћелија утичу ови потоци у Дичину:

Ковачевића поток (с десна), **Мартиновића** (с лева), **Васовића**, (с десна), **Селиште**, **Драговац** и **Млаква** (с лева), **Адића** поток (с десна), **Нешковића** (с лева), **Послониште** (с десна), **Брезански** поток (с лева), **Маџарац**, **Тршће**, **Јасик** и **Јасење** потоци, који с десна долазе, и то Јасик изнад а Јасење одмах испод механе бершићске. Ту код механе прелази преко Дичине (дрвен мост) друм пожешки, који из Милановца долази. Одма испод Јасења утиче у Дичину с лева река:

Озремица. Она извире испод голог брда Проструге, у селу Горњим Бранетићима, протиче кроз Озрем и у атару села Бершића у Диздаревом пољу улева се у Дичину. На том месту и Дичина и Озремица изливају се и штету праве. Место између Дичине и Озремице зове се Међурача и Кључ.

Главни извори Озремице јесу: **Ајдучка чесма** и **Звекара** (извори). Ајдучка чесма је под Липовом пољаном, отиче к југу, прима најпре с десна **Мескови поток** и **Ријеку**, а с лева **Јасиковачу**, па се са Звекаром састаје. Под брдом Боблијом у селу Г. Бранетићима, прима с лева поток **Јасик**. Овај поток долази из Ппроструге и у њега утичу с десна поток **Јазовина**, а с леве **Котарић**. Сви овако удружени потоци узимљу правац на југ, и протичу кроз село

[1]) Овај поток за то се тако зове, што су ту некада »ћелије« биле манастира, који је у потоку »Црквинама« био. Овај је манастир веле постојао у време Кочине крајине. У дну овог потока у долини Дичине налазе се њиве Десетци и Ћелијске, које су томе манастиру припадале.

Озрем, под именом **Озремице**. У дну села Озрема улева се у Озремицу с десне стране река **Брусница**. Ова река долази испод брда Мајдана (Кршеви), где се камење за воденице сече, и тамо се зове **Дубоки поток**, за тим остављајући десно Лисине, протиче кроз Озрем под именом **Грка Брусница**, ту у селу прима с десна поток **Слатку Брусницу**, и на скоро обе се улевају у Озремицу, која за тим прелази пожешко-милановачки насип, и иде у Дичину. Долина Озремице доста је уска. Тек близу састава Брусице и Озремице шири јој се долина. Главни јој је правац од севера на југ. Дужина јој је долине око $2^1/_4$ сахати = 9000 метара. На њој нема никаквих воденица.

На Озремици има 5—6 воденичица, које само у кишно доба мељу.

У басену Озремице леже села: Ґорњи Бранетићи (део већи), Озрем, Лозањ и Бањани (помањи део).

Испод Озремице с десна иде у Дичину суви поток **Запада**, а испод овога с леве стране река:

Враничица. И ова река извире из оног главног планинског ланца, који дели воде Колубари и Морави, а поименце иде испод брда **Вра́нбвице** (Корнет), тече управо к југу и улева се у Дичину. За то што у селу Бранетићима извире и носи име **Враничица**. Њена је долина уска, ужа него Озремице; Враничица не прима у се скоро никакве важније приточице. Водом је слабија од Озремице. Дужина њене долине износи око $1^3/_4$ сахата = 7000 метара. И на њој нема никаквих воденица.

После Враничице утичу у Дичину потоци **Студе́нац** (с десна), **Левајски поток** (Слатина) с лева и **Уровача** с десне стране; а после овога у дну таковачког поља а испод чувеног таковачког грма улева се у Дичину с лева река:

Љесковица. Ова је река здраво разграната и има 4 приточице, које је састављају, од којих две су главне:

Љевајица и **Клатичевачка** река, а две су споредне: **Врнчанска** и **Калиманска** река. Од свију пак ових приточица може се рећи да је **Љевајица** најглавнија и може се као глава Љесковице сматрати, јер од састава њеног са Врнчанском реком добија ова река назив Љесковице.

Љевајица извире из брда Врáнôвице у Горњим Бранетићима, узимље правац на југ као и Браничица и у селу Синошевићима састаје се са Врнчанском и Калиманском реком, и одатле добија општи назив Љесковица, по имену неке ливаде **Љескова бара.**

Врнчанска река извире испод Јасика из оног главног планинског ланца, и при извору зове се **Живобара**, за тим текући к југу прима с лева потоке Рôвачу, **Превојски** и **Петров** поток, и у Синошевићима састаје се с **Калиманском реком**, која с лева долази, и после неколико минута овако састављене примају с десна Љевајицу, па под именом Љесковице отичу даље. Врнчанска река извире у селу Врнчанима, кроз које донекле и протиче, па отуда и име добија.

Калиманска река извире из Триповца, и тече југозападу. Извор се зове **Палу́чак**, у који с лева улази **Ђопин** поток, а за тим с десна **Змајевац**, а испод овога **Мѐдљен**, који од Мрамора (мацарског гробља) иде. Ниже Медљена утиче с лева у Калиманску реку Дубоки поток, за тим она протиче кроз Калиманиће, одакле и име добија и у Синошевићима састаје се са Врнчанском реком, а одмах за тим и с Љевајицом.

Као што је већ речено, пошто се Калиманска и Врнчанска река састану и с десна дође и Љевајица, то се сви ти називи претапљу у општи назив **Љесковице**, која даље к југу иде, протиче поред мајдана таковачког (где се камење вади), и испод Пркосаве утиче у њу с лева река

Клатичевачка. Она извире из брда Триповца на његовој источној страни. Главни извор зове јој се **Дубоки**

поток. У овај улази с лева **Сѐлинац**, а с десна поток **Мочи́лац**, а испод њега код Шабанове баре[1]) поток **Пѐловац**, који опет с десна прима **Ра̑чи** поток. Мочи́лац извире испод Љутовничке цркве. Ови састављени потоци протичу кроз село Љутовницу, у правцу према југоистоку и ту се зове **Љутовничка река**. Са места, где ова река пресеца ваљевски насип, узимље други правац, југозападу, и протиче кроз село Клатичево, па за то и добија име **Клатичевачка река**. У томе простору улевају се у њу ови потоци: **Завидруг** (с лева), **Пољана** и **Каловити** поток (с десна). Каловити поток иде из **Тѐтревуше** и с десна улази у њега **Ѣа̀вин** поток. Испод Каловита пот. стаче се у Клатичевачку реку с лева **Вучијак**, па **Јо̑вац** (с десна), **Закоп** (лев), **Стублина** и **Јагњилов** поток (с десна), **Заједница** (с лева, **Добриловац** (с десна), и **Јасеновити** и **Жупањевац** с лева, и сада и сама Клатичевачка река улева се у Љесковицу. Овако састављене примају с лева поток **Штѐну**, која из осоја таковачког долази, и после неколико минути од састава Љесковице и Клатичевачке реке, утиче и Љесковица у **Дичину**, баш на устима теснаца, у који сада Дичина наступа.

Дужина Клатичевачке реке од састава с Љесковицом до под Триповац износи око 2 сах. = 8000 метара.

Дужина пак Љесковице од њеног утока у Дичину до под Врановицу има око 2¼ сах. = 9000 метара.

У басен Љесковице спадају ова села: Врнчани, Љевајa, један део од Бранетића, Синошевићи, Калиманићи, један делић Накучана, Љутовница, Клатичево и Таково. Свега дакле 7 цели села и од два по известан комад.

Долине свију ових речица од чести су отворене а од чести уске и затворене; али се све одликују својом пито-

---

[1]) Тако се зове пиштољина (тресковац) у долини љутовничке реке онде где се састају Пѐловац и Дубока. Неки Турчин »Шабан« (ковач) погинуо је на томе месту, па су по њему и томе месту име наденули.

мином и плодношћу. Особито долина Клатичевачке реке здраво је питома. Њене паше и ливаде на далеко се не налазе. Њена лева обала обрасла је буковом а десна грмовом шумом; долина пак Љевајице, Калиманске и Врнчанске реке већим делом обрасла је младом растовом гором.

Од утока Озремице до утока Љесковице у Дичину ова има главни правац југоисточни. А код утока саме Љесковице прави један прелом скоро под правим углом.

Од утока Љесковице Дичина узимље правац југо-јужнозападни и залази у теснац, који до близу Смрдљиве воде траје. Одма испод Љесковице стачу се ови торенти у Дичину: **Смрдан** (с десна), **Кр̀ке**, **Долови** и **Гари́шта** с лева. Испод овог потока и цркве **Савинца** утиче у Дичину с десна

Река Дреновица. Река Дреновица извире испод Теочинског крста у 2 главна врѐла: **Велико врѐло** (лево) и **Мало врѐло** (десно), која оба врѐла пошто се састану граде **Теочинску реку**, у коју с десна испод Брезањског кремена (силикатна стена) утиче **Брезањска река**. Ова извире изнад брезањске цркве из једног големог врѐла, али јој се крајеви долине пружају до испод Коштуниħског крста (голо шиљкасто брдо као и Теочински крст). Ово Брезањско врѐло исте је природе као и она два теочинска врела (велико и мало), и при самом извору имају толико воде, да би могла један воденички камен да окреħу. То су големи извори у дну долине, из којих вода у доста великој множини кључа и даље отиче, а долине им се и даље на више продужују и ако у њима воде слабо има. Врѐла: Шибанско, Водена пећина, Суви граб (поноре), оба Теочинска врела и Брезањско најбољи су докази да је њихова околина кречне формације, а ово још доказује боље и то, што се у Брајићима, Брезни, . . . дојиста и креч пече. У Брезањску реку изнад цркве с лева иде **Кракаш**, а испод цркве с десна пот. **Глоговац**. Пошто се Брезањска и Теочинска река састану, протичу кроз атар села Бершића, и за то се ту зове

Вершићска река, и прима с десна поток **Перало**, који из силикатног брда Галича долази, потом протиче ова река испод Дреновачког брда и пролазећи кроз село Дренову добија име Дреновица, и под тим именом и у Дичину се улива.

Долина Дреновице од извора до утока већином је стешњена, особито испод кремена Брезањског и Дреновачког брда. У њој има грмове и букове горе, али више последње.

Главни правац долине је од северо-запада к југо-истоку. Дужина њена око $2^3/_4$ сах. = на 11000 метара.

Дреновица никад не усише и због млачака (врела) не леди се, и с тога на њој има око 18 водeница од утока до извора.

У басен Дреновице спадају ова села: Теочин, Брезна и Бершићи (од свију већи део), Дренова цела и од Шарана мањи део.

Испод утока Дреновице Дичина ступа у строги теснац и вијугагајући између серпентинских стена Крвавца и Стражевице прима у себе ове торенте: **Рускавац**, с лева одмах испод Дреновице, **Савиљан** и **Боговосоје** (с лева). **Јоковића** пот. и **Дубраву** (с десна), **Криви дô** и **Лијепи дô** (с леве), **Дубоки** пот. (дес), **Студенац** (лев), **Јелен**, **Црвени извор**, **Ајдучица** и **Мисија долина** с десна; **Вучијак**, **Јегдин**, (куси) поток, **Пауновац**, **Смрдански**, **Тршће** и **Врањак** с леве стране. Јегдин поток извире под Сувом страном, под Никшиним долом из Крвавца. Од Дубраве пак па на овамо до Јегдина потока, сви поточићи с десна иду из Рожња, а с лева из Крвавца. Поток Врањак извире из Руде главице. Тршчани пот. (Тршће) извире из Црвеног брда и Велике стијене (између њих протиче). Ту се находи једна рујина (црквина) и гробови. Некада је постојала црква. Причају стари, да је у сенетима (књигама) царским (турским) звала се црква **Љесковица**; горњи крај села око цркве **Горња Семендра**, а луке у Дичини **Доња Семендра**. Смрдан-

ски пот. извире из Тоцилина и Брусничког осоја и тамо се зове **Глоговац**. Где ови потоци у Дичину утичу, лева је њена обала мало пространа и отворена, а десна припрта и стрма. Сви ови потоци доста су кратки, али јаки водом, особито кад придођу. Све косе између ових потока већином су младом растовом шумом покривене.

Испод Врањака Дичина и опет ступа у строги прâви теснац, и у њему стачу се у Дичину ови торенти: Чесма (с десна) иде од Ливадице испод Велике Стражевице (Кликови) а према њој с лева поток **Грдановац**. Мало ниже слева се у Дичину **Курјачки поток**, у који с десна улази п. **Врањача**. У овом потоку има извор **Ајдучица**. Даље утичу у Дичину **Дренов** и **Савића** пот. (с лева) а **Суви** пот. **Лозањац** и **Сурдук** с десне стране, где Дичина излази у отворено поље и у Међурачи састаје се са реком **Деспотовицом**, која с лева долази и у Дичину утиче. Поред потока Лозањца коса је **Амбари́ште**, где су некада турски амбарови били, па отуд и име. Близу састава пак Дичине и Деспотовице њиве су, које се зову **Градобитина**, куда је некада град тукао, па отуда то име остало.

Пошто се састану Дичина и Деспотовица, име се ове последње губи и остаје само **Дичина**, која узимље правац к југо-истоку (више к југу) и текући широком и отвореном долином после од прилике 1 сахата хода састаје се у Пријељанском пољу под правим углом са Чемерницом, која с десна долази, и у њој своје име губи.

Како је пак и Деспотовица по својој величини једна од најзнатнијих река рудничког округа, то ћемо и о њеној заплави понаособно говорити, док свршимо горор о Дичини.

Од састава пак са Деспотовицом до састава са Чемерницом, Дичина у томе простору прима ове речице и поточиће, и то с десне стране:

Орашки поток (Вератин). Ту је извор Студенац. Био неки зао турчин **Верат**, а неки човек из Соколића био као

он, па је с кућом у томе потоку наставао. Овога човека по оном турчину прозову **Верат**. Сад има читава фамилија Вератовића. Отуд и томе потоку име. У њему има ораха, за то је и назват **Орашки** (Орашни) поток. Овај поток иде испод Грчког гробља.[1]) Утиче у Дичину баш спрам Прислоничке ријеке.

Бађин[2]) пот. Слабо има воде. Улази у Дичину одмах изнад Пријељанског потока. И

Вубановац поток слива се испод Плане у Дичину.

С леве пак стране, од утока Деспотовице ове приточице иду у Дичину:

Вујански поток (Орашје), извире између вел. и малог Вујна, протиче поред манастира, прима с десна поток **Водицу**, пресеца насип чачански, и пролазећи кроз Горње поље утиче у Дичину.

Костића пот. већином сув; испод насипа одваја се и код Јабучја иде у Дичину.

Прислоничка ријека, извире из великог Вујна окреће на запад, пресеца насип чачански, протиче кроз средње поље и улива се у Дичину спрам Орашког потока.

Вујанска ријека извире из великог Вујна, као и Прислоничка река прелази насип и кроз Доње поље отиче у Дичину.

Пријељански поток прави међу Прислоници и Пријељини, пресеца насип и иде у Дичину испод Бађиног потока.

Сви ови потоци имају уске долине и дубоко урито корито.

Испод Пријељанског потока с лева у Дичину утичу још и потоци **Пла̂на** и **Каљине** који слабо воде имају, а насип чачански пресецају.

---

[1]) Налазе се неке надгробне доста големе плоче, па су за то ово место назвали грчко гробље што не знају чији су гробови. Познаје се и место где је као некаква црквина била. Ту прелази међа Соколићска и Брђанска.

[2]) Био неки Бађа, који у томе потоку боравио, па се по њему и крстио; али се његова фамилија затрла.

Косе изнад насипа чачанског ниске су и од чести ретком шумом, а од чести њивама и људским становима покривене. Шума је растова.

Тим је завршено оделито посматрање тока Дичине и њених приточица, а сад ћемо да бацимо један општи лаки поглед на њену заплаву и долину.

б) Природа и просторија заплаве и долине.

Кад се погледа на вид долине и целе заплаве реке Дучине види се: да је и њена лева страна и долине и заплаве отворенија и пространија од десне као год и Чемернице. То се особито примећава у простору, где у Дичину с лева утичу реке: Озремица, Браничица и Љесковица са Љевајицом, Врнчанском, Калиманском и Клатичевачком. реком, док међутим с десне стране утичу у Дичину све сами потоци. Једва тек код Савинца улева се с десна једна повећа река: Дреновица. Тако исто и од састава Деспотовице са Дичином и ове са Чемерницом. Остало су све сами потоци и торенти.

Долина Дичине од састава вел. и мале Дичине до утока Љесковице у њу доста је пространа, особито од утока Озремице па до Љесковице, где може имати и на 1000 метара попречног профила. Од бершићске механе па на више обична је ширина око 500 м. Од утока Љесковице до Савинца долина је врло уска и једва уз њу пут води. Код цркве савиначке шири се мало и прави једну дивну карличицу у којој тихо почива црква Савинац, задужбина кнеза Милоша Обреновића. Испод Дреновице долина се и опет јако стешњава, особито између Крвавца и Стражевице, где је најстрожији теснац. Тек од утока Јегдиног потока лева се обала шири, а десна је страна стена Стражевице коју умивају таласи Дичине. Испод потока Врањака опет се долина Дичине јако стешњава, које траје до потока Лозањца. Ту се долина шири и Дичина се у томе пространом

пољу састаје са Деспотовицом. Од тога састава па до састава са Чемерницом долина је Дичине пространа, особито њена лева обала. Попречни профили долине могу овде изнети око 25 минути хода.

Одкуд долази та реч „Дичина“, није ми могуће било да сазнам.

Дичина и Деспотовица изливају се често, особито у пролеће, а по некад и у јесен, па и зими, па онда потапљу цело поље — део долине — ћа до њених обала. Кад придође, веле, да је Дичина у води јача и опаснија за неко време и од саме Чемернице.

На Дичини има један дрвени мост код бершићске механе и један прелази на „Каменцу“, испод потока Сурдука. Иначе има доста бродова.

Од Риба код Брђана у Дичини има: кркуша, мренова, кленова, по који сом (ниже), вијуна, платица и рака. Од змија има гуја — шарана. У великој Дичини у поломском атару има: кркуша, пастрмака, пузија, платичица (кесегице, зељари), пешева, кленова, вијунова и рака; код бањанске цркве има све ове врсте рибе осим пастрмака, а поред тога и вретенара.

На самој Дичини има око 25 воденица.

Дужина долине Дичине од састава са Чемерницом до извора испод Сувобора износи око 8 сахата путне дужине дакле на 32000 метара.

Просторија њене заплаве са заплавом Деспотовице износи око 24 □ сах. = 6 □ миља. А заплава саме Дичине и њених приточица (без Деспотовице и ове приточица) захвата око 16 □ сахати а то чини око 4 □ миље хоризонатне површине.

Од заплаве 0· 6 □ сах. спада на равнице а остало су све брда и планине.

Басену реке Дичине припадају ова села: Полом, Бањани, Теочин, Лозањ, Брезна, Бершићи, Озрем, Горњи

и Доњи Бранетићи, Љеваја, Лочевци, Врнчани, Калиманићи, Синошевићи, делић од Накучана, Љутовница, Клатичево, Таково, Шарани, Дренова, Семедражи, већи део Брђана и Соколића, Прислоница и већи део од Пријељине. Свега дакле 21 цело село и од 4 по неки део. Поред тога и један манастир: Вујан.

Овим пак завршујемо говор и о реци Дичини.

4. Заплава реке Деспотовице.

Деспотовица је такође једна од најзнатнијих река у рудничком округу. Њена цела заплава, са свима својим приточицама својина је рудничког округа као што је и Дичина.

Долина Деспотовице као и долина Дичине и Чемернице стешњена је на једном месту оним попречним планинским ланцем, који са Вујна долази, а то је између огранака Вујна (Пуовац и Влас) с леве и Илијака с десне стране. С тога се и долина Деспотовице може поделити одма на 3 главна дела:

Изворни предео или горњи део, који обухвата изворе Деспотовице, и простире се од њених извора до састава Рудничке и Красојевачке реке, код Деспотовице улази у отворено поље, и одакле престаје да носи месне називе него добија опште име „Деспотовица“, који назив и до свога састава са Дичином задржава.

Средњи део простире се од састава Красојевачке и Рудничке реке и других приточица, које Деспотовицу састављају, па до утока реке Брусничке у њу, где Деспотовица у строги теснац улази, што га онај попречни ланац прави.

Доњи део захвата **Клисуру** (теснац), кроз који Деспотовица скоро ½ сата протиче, и даље до њеног састава са Дичином испод Смрдљиве воде (сумпоровите).

а) Тôк и приточице њене..

Деспотовица има, може се рећи, два главна извора **Рудничку** и **Красојевачку реку**; али је управо глава ова последња.

Рудничка река извире испод великог Штурца на његовој западној страни, и пошто сиђе и добије мало блажији ток, узимље правац на југ, и зове се **Рудничка река**. Ова прима с десне стране поток **Стражевицу**, који од брда Стражевице [1]) долази, и под косом Плужевином [2]) састаје се са **Плужевиначким** потоком, који на југо-западној страни вел. Штурца извире. Врх Плужевиначког потока зове се **Злокућански** пот. у који с десна улази **Мимовац**, а мало ниже опет с десна, поток **Прлински** што из Прлина иде. У басену Плужевинског потока заселак је **Злокуће**. Одатле почиње се звати **Мајданска река**, јер ступа у атар села Мајдана, и одма испод мајданске механе прима с десне стране **Рашшиначки поток**, а после десет минути састаје се са **Красојевачком реком**, која с лева долази.

Красојевачка река, глава Деспотовице извире на јужној страни малог Штурца, управо између њега и Белог поља. — испод превоја **Славе**, има главни правац југо-западу, протиче кроз Красојевац (заселак мајдански), и код **Ранца** [3]) састаје се са Мајданском реком. У њу с десна иде поток **Гушавац**, а ниже спрам цркве с лева поток од **Селишта**.

---

[1]) Тако се зове једно брдо, доста шумовито на међи: мајданској, мутањској и рудничкој, а добило име отуд што су ту неки из Мутња били на »стражи« 1815 год. кад је Ломо војвода погинуо на Делалића пранни, па су његове пратиоце на том месту сачекали и потукли, а само Токатлићев сестрић умакао.

[2]) Испод косе Плужевине, на том саставу рудничке реке и Плужевиначког потока, био је пређе један камен (сад га нема), и звао се »Јелин камен.« Веле, да је ту некада неки цар, кад је ковнице по Руднику обилазио, ручао на том месту и од своје жене »Јеле« био отрован.

[3]) Тако се зове једно место у ливадама мајданским, што је ту било једно дрво крушке »ра̀нац.«

Мало даље од овог састава Красојевачке и Рудничке реке утиче с десна **Каловити** поток. Сад река узиме више југо-источни правац, и између више незнатних поточића прима с леве стране и **Јанића** поток, а на ½ сах. од Красојевачке реке прима с леве стране **Поповачки** поток, који извире испод **Виса** из оног ланца, што се са Штурца и Белог поља на југо-запад пружа. Одавде престају мѣсни називи, и река је позната само под именом Деспотовице.

Долина ове реке као и њених приточица довде је стешњена и дубока; особито Рудничке реке, Плужевиначког, Рапшиначког и Каловитог потока. Само долина Красојевачке реке нешто је пространија. И од састава Красојевачке реке до утока Поповићског потока долина је нешто шира него при извору, али је и то у малом размеру (200 — 500 метара). Шуме има и растове и букове.

Од Поповићског потока Деспотовица окреће опет к југу, и прима с лева поток **Номину** и **Лазића** пот. за тим **Румића** пот. (десно), па **Пастрмички** поток. У пастрмички[1]) пот. с лева утиче под брдом Отрешњак **Кривачића** поток. Даље у Деспотовицу иду: **Крловачки** пот. (с десна), **Мали поток** и **Вел. поток** (с лева), **Иванчића** п. (с десна), **Куси пот.** и **Лу́ке** (с лева). Сад Деспотовица пресеца насип, који из Милановца у Крагујевац води, и одмах за тим прима с лева М. реку.

Мала река извире на јужној страни испод брда **Градине** (јужни ћошак Рудничке планине). Извор јој се зове **Глоговац**. Он има правац к југу, тече испод великог брда, протиче поред Ке́ље и Бабиног носа (брдо шиљасто) с леве и Великог врха с десне стране, и испод **Рапај брда** пресеца крагујевачки насип, под правим углом ломи се и узиме правац западу. Од потока **Јојовца** добија назив **Мале** реке, и прима потоке: **Чокањац**, **Јојовац** и **Задуж-**

[1]) У овом потоку било је некада врло много пастрмака, па су утамањене, отуд име том потоку.

бину[1]) с лева, **Милијин** поток (десно,) **Водицу** и **Миловановац** (с лева), **Слâвље** (с десна) и поток Јасење с леве стране, и стаче се у Деспотовицу одмах испод моста где прелази крагујевачки насип. Поток Славље има свој почетак испод Главице. Долина Мале реке узана је, али плодна. Њеном десном страном води крагујевачки насип. На овој речици има 3 воденице. Дужина њене долине има 1½ сах. = око 6000 метара. Лева страна њене долине већином је њивама и ливадама посејана, а десна ретком растовом шумом.

Долина Деспотовице довде је доста пространа, особито њена десна страна, којом и пут руднички води. Лева је страна уска, јер тамо Деспотовица дере испод брда и коса, које су стрме и високе, и које се са Рудничке и Сврачковачке планине спуштају.

Према утоку Мале реке у Деспотовицу састају се руднички (београдски) и крагујевачки пут, код **Дивљаке.**[2])

Од утока Мале реке Деспотовица окреће југо-западу, прима с десна поток **Липе** а с лева **Водицу** (долази од извора Кобилана) и још један поток коме је глава извор **Ждребан** (оба у Парцу) па за тим с десна утиче у Деспотовицу **Речица**, изнад Горњег Милановца.

Речица извире испод Брекиње, и тамо се зове Јакљево, има правац јужни и протичући кроз село Велереч зове се **Велеречка река.** Одма изнад насипа крагујевачког прима с десне поток **Бацковац** (Бачковац). Овај поток добија назив по извору истог имена, који је испод Велеречке сударнице, а главни извор овог потока зове се **Студенац.** У селу Велеречи прима с десна **Горички** поток, у који опет с десна улази поток **Стублина**[3]), који свој извор има одмах

[1]) У врху тог потока има и чесма истог имена, коју је неки ваљда саградио и себи спомен оставио.

[2]) Тако се зове то место због једног дрвета »Дивљаке«, које и сада постоји

[3]) Била нека Стублина па по њој и поток назват.

испод ваљевског насипа. Пошто се Велеречка река и Бачковац саставе зове се **Речица**, и под тим именом пресеца крагујевачки насип и одмах испод њега прима с десна **Крушевички** поток, који је већином без воде, а за тим у Међурачи с десна у Деспотовицу улива се под именом Речиће. Долина Велеречке реке уска је и дубока, а Бацковца мало шира, плитка и врло питома. Највише има грмове горе.

Испод Речице с десна утиче у Деспотовицу **Ивички** поток, баш на уласку у Горњи Милановац. Овај поток пресеца крагујевачки насип. Глава овог потока зове се **Пољавски** поток, у који с десна улази **Вадањ** (Ивице, Суви п.) а с лева Слатина. На Ивичком потоку има лепа камена ћуприја.

Сад Деспотовица протиче поред вароши Горњег Милановца, остављајући је на десној обали, и на крају вароши прима с десна поток **Глибски**. Он долази из Бранкова брда, пресеца чачански насип, прима с десна поток **Диловац** (има и извор истог имена), и на јужној страни испод вароши улева се у Деспотовицу.

Даље у Деспотовицу иде с десна сув већином поток Слатина, који долази из Силистарова брда (Јелен),[1]) а испод овога улева се у Деспотовицу с лева.

Луњевачка река. Она извире из Црног врха (врб) и извор јој се зове Грабовачка река. Тече к западу, обилази око Тријеске (остаје лево), прима с десна поток **Лозовац**, протиче кроз село Јабланицу и добија назив **Јабланичка** река, па под великим Лазом, испод Тријеске, прима с лева **Јабланички** поток, за тим ступа у атар села Луњевице, где добија име **Луњевичке** реке, и испод косе Био-

---

[1]) Неки Аврам Силистар ишао против кнеза Милоша, па је на том брду убијен и сарањен, за то се и зове »Силистарово брдо.« А Јелен зове се за то, што је некада на том брду кнез Милош јелене држао.

рац прима с лева **Бистри поток**. Глава бистром потоку зове се **Газдин** поток, и ту има чесма, коју је газда **Никола Луњевица** направио, али која је сада батаљена. У Бистри поток од Газдина потока утичу с лева: **Мали дô**, **Велики дô** и **Липље**, а за тим с десна долази Крушачки поток. Од утока Бистрог потока Луњевачка река прима с лева **Дубоки поток**, за тим с десна **Ражанички** поток и близу утока **Чапљак**, који с лева из Вујна долази. После овога у месту Међурачи утиче у Деспотовицу Луњевичка река с лева. На десно њеној обали, између ње и Деспотовице, налази се доста пространо и плодно поље **Ражаник**. На целој Луњевачкој реци има око 9 незнатних воденица, које само у извесна времена мељу. Долина Грабовачке и Јабланичке реке здраво је стешњена и дубока, а при утоку Бистрог потока прилично пространа, особито где долази у долину Деспотовице у поље Ражаник. Шума је већим делом букова. У Луњевачкој реци од риба има: кркуша, кленова, вијуна а некад било је и пузија. Рака има по свима потоцима врло добрих и куснијих но по већим рекама. Дужина њене долине износи на $1^3/_4$ сах. = око 7000 метара.

У басену Луњевачке реке леже: Јабланица, Луњевица и део од Грабовице.

На $^1/_4$ сах. испод утока Луњевичке реке утиче с десна у Деспотовицу **Речица**, која кроз стару варош Брусницу пролази. Изворни крак зове се **Трњаци**, у који поток с лева утиче **Оращје**, узимље правац к југу, и у старој чаршији, испод Брусничке цркве прима с десна поток **Мауковац**. Долина је Речице уска.

Према утоку Речице слива се с лева у Деспотовицу **Бања**, поток који испод Вујна долази. То је прави горски поток. Стране су му стрме и голе; камен серпентин. Од дрва тек по која буква види се. Дужина ове долине 20 до 25 минути. Долина је дубока и уска. На Бањи близу утока има 2 воденичице. Уз Бању води стаза за у манастир Вујан.

Испод утока Бање и Речице почиње долина Деспотовице да се стешњава, и Деспотовица вијугајући између ових серпентинских стена прави окуке и сваки час правац мења. За главни правац до утока може се рећи да је јужни.

Од утока Бање у Деспотовицу утичу ови потоци: **Ковиљача** (с лева), **Врелски** поток (десно). Ту је чесма **Млаковац**, који је име отуд добио што је млак. Даље **Каменити** и **Падински** поток с десна, **Добра** вода (с лева), **Пећински** и **Љуљачки поток** с десне стране. Одатле настаје тек права **Клисура**, кроз коју Деспотовица тече, између голог серпентинског стења, које се са Пуовца и Власа с леве и са Илијака с десне стране пружа. Код Пећинског потока налази се **Луњевичина чесма** (Ковач, Газдина вода). То је врло добра и јака вода. Ову је чесму саградио газда Никола Луњевица, а оправио је син му г. Панта Луњевица, садањи сресни старешина са мајком Ђурђијом. Уз Пећински поток води коловоз у Семедраже. Даље утиче у Деспотовицу **Изворачи** поток с лева. Сад Деспотовица обилазећи око Кривог вира, пресеца чачански насип (брод) и прима с десна **Дебели поток**. Испод њега стаче се у Деспотовицу с лева поток **Грачаница**. Овај поток прави донекле међу црногорском и моравском срезу. Испод њеног утока Деспотовица опет пресеца чачански насип (брод) и прима с десна **Зрњачки** поток, а с лева **Балетин** поток и **Кљаинац**. Сад код Јелића хана и по трећи пут Деспотовица пресеца чачански насип (добар дрвен мост), прима с лева поток **Сињевац**, пружа се у отворено Брђанско поље, у коме се према Смрдљивој бари састаје са Дичином, у којој и своју воду и своје име губи.

б) Природа и просторија заплаве и долине.

Из овога се види, да је најпространија долина реке Деспотовице око вароши Горњег Милановца, а најужа у Клисури. Права Клисура траје од Пећинског до Зрњачког

потока скоро ½ с. а теснац од утока Бање до утока Кљаинца скоро 1 сах. Заплава пак Деспотовице доста је симетрично подељена, правилније него код Дичине и Чемернице.

Клисура је већином гола, од самог серпентинског стења састављена. Ретко се налази по нешто растове горе.

Долином Деспотовице води пут из Рудника у Горњи Милановац, а за тим насип од Милановца за Чачак, и то први десном, а други обема њеним обалама.

Реч „Деспотовица“ мисли се да долази од „Деспота“, т. ј. кад су некада српски деспоти (владаоци) суштаствовали, они су имали своје ковнице у Руднику, па како Деспотовица отуд постаје, то јој по њима и име дато.

Деспотовица је доста опасна кад придође, али не тако као Дичина и Чемерница. На Деспотовици има 3 дрвене ћуприје: Код Јелића Хана, Милановца и Дивљаке, и 2 главна брода у Клисури; али их има и више незнатних бродова, јер се и Деспотовица у обично време свуда може да преброди. Кад је кишно време Деспотовица је доста бујна и тада је опасно у Клисури пребродити је за неко кратко време.

Од риба у Деспотовици већином има оне исте као и у Дичини, осем пастрмака. А и раци нису онако добри као они у Дичини.

Долина Деспотовице од састава њеног са Дичином па до под велики Штурац износи на 5 сах. хода = око 20000 м.

Заплава пак Деспотовице захвата на 7·8 □ сах. = око 2 □ миље хоризонатне површине.

На самој Деспотовици има 6. а у целој заплави 18 разне величине и вредности воденица. —

У заплаву реке Деспотовице спадају ова села: део од Рудника, Мајдан, Сврачковци, Велереч, Неваде, Брусница Горњи Милановац, Грабовица, Јабланица Луњевица, и део од Семедражи и Брћана. Дакле свега 1 варош и 8 целих села, а од 3 по неки део.

5. Заплава реке Груже.

И ова река припада заплави Мораве, али за то што је само њен извор у рудничком округу, за то није ни стављена у заплаву Мораве, него је засебно посматрамо.

Гружа као и све њене главне приточице извире из Рудничке планине а утиче у Мораву испод утока Ибра у четвртом оделу долине Моравске (с лева). Управо рудничком округу припада само изворни предео Груже, а остало је све у крагујевачком округу. Ми ћемо дакле само ово да посмотримо што припада овом округу, а то је — изворни предео Груже.

а) Ток и приточице њене.

Гружа извире из рудничке планине, испод Градине (Плоче), ту се зове Репушина, и то је главни извор Груже. Репушина тече од севера на југ, протиче поред Бабина носа и Кéље (Грабовичка), на $^3/_4$ сата од извора пресеца крагујевачки насип, ломи се под правим углом и узиме правац на исток. На томе лакту (прелому) прима с десна већином сув поток Слатину, у који с десна улазе Јованов извор и поток. Од тога лакта почиње се звати Гружа, који назив до утока задржава.

Текући к истоку у доњем свом току прима у себе ове потоке и речице и то с десна утичу у Гружу: Врѐло,[1]) Кршеви, Крушка и поток Трска; за тим Речица (с лева), која такође испод Плоче извире и с десна изнад насипа Тополски поток у себе прима. Даље улази у Гружу: Лȁз (десно), Ђурђијин[2]) поток (с лева), Коњски поток (с десна). Овај поток извире испод Црног врха, и извор зове му се Студена вода,, у који ниже с лева улази поток Ровине.

[1]) Врело је поточак испод врлетне стране. Има извор који је у зиму топал а у лето ладан. За то му је име и дато. На извору налазе се неки остатци налик на сребро.

[2]) У том се потоку нека баба Ђурђија удавила, кад је некада поводањ био, па му је за то име тако наденуто.

Испод Коњског потока с лева у Гружу утиче **Луњевац**, који испод Градине извире. Овај пот. гради међу горњој и доњој Врбави. Даље стачу се у Гружу **Јасик** (с десна), **Ковачевац**[1]) (лева), **Јасик** и **Водица** (с десна), **Долина** (лева) у овај с лева иде суви поток **Гаће**, и **Саставци** с десна у Гружу се стаче. Испод утока овог потока, Гружа пресеца опет крагујевачки насип (дрвен мост), окреће више северо-истоку и прима с десна **Велики поток**, који се при извору зове **Брзавац**. За тим с лева иде у Гружу поток **Ивковача**,[2]) спрам Шареног извора (слика 6) и Вампирског гробља. У Ивковачу с десна иде поточак **Коњска вода**. Даље стаче се у Гружу с десна поток **Врáновац**,[3]) који испод Крстова и Црног врха извире. Даље сливају се у Гружу **Слатина** (с лева), за тим Гружа и по трећи пут пресеца крагујевачки насип (дрвен мост) и прима с десна потоке: **Јовановачу**, **Радмиловац**, **Кленовац**, у који с десна иде поток **Сајмен**,

[1]) На левој обали Ковачевца потока, испод пута једно заграђено местанце зове се **Ливадица** (и сада је ливада). Веле да је ту некад врбавска школа била, и да су се ту неки од данашњих живих сељана учили.

[2]) Кажу, да је у потоку Ивковачи била некада црква, па се камење од ње и сада на том месту познаје. А шарени извор који се овде спомиње, и који испод Мокрог поља и насипа, на десној обали Груже лежи, веле да је томе манастиру или цркви припадао. Тај је извор од камена, на коме има неке шаре: каменом је и патосан и врло је добра вода. На једном камену стоји ово: **Н Б Ѫ Л Є Ч Ь Ѳ С Л. Г О Д С Л Н** више не може да се позна.

[3]) О овоме потоку постоји ова прича:

У засеоку белопољском »Врановцу« а то је у томе потоку, било је некада језеро, и одатле је излазио неки прн (вран) бик (отуд име томе потоку) и прождирао људе. Онда дођу неки из села Грабовице и доведу силовита бика, окују му рогове и пусте га те оног враног бика прободе. Кажу још и то: да је некада у том језеру врила вода 10 дана, па су људи бацали сланину и зечину, те су затрпали ту провалију, и веле, кад је то на том месту врело, у то исто време отвори се на другој страни брда Ђа у Трепчи »бања« (извор реке Бање), о којој је говор већ био. Ту у потоку Врановцу налазе се неке рујине од цркве неке.

и речицу **Кôњушару** која из Лôзовца иде, и код извора зове се **Ра̀внôгорац**. Гружа протичући кроз отворено поље Карачицу и обишав **Калипоље**[1]) прима с лева реку **Црнућару**.

Црнућара (црнућска река) извире из Рудничке планине испод Збеговишта и Виса, и текући према југо-истоку пресеца крагујевачки насип (дрвена ћуприја) и испод овог а према брду Таланбасима улева се у Гружу. Црнућска река има 2 главна крака: **Црнућска река** (леви) и **Клисура** (десни крак). Црнућска река извире опет у 2 крака испод Виса и леви крак зове се **Попов дô**, а испод састава оба крака зове се **Шапоровац**. Испод Дреновца брда састаје се Црнућска река са Клисуром. Клисура извире испод Градине и Збеговишта у више кракова, и тамо се зове **Трљаци**, и пошто прође између Турског гробља и Маркове ливаде састаје се испод Дреновца са Црнућаром и после под именом Црнућске реке утичу у Гружу. Долина је и Црнућске реке и Клисуре уска а дубока, тип планинске реке. Кад је кишно време, онда су оне бујне и брзе, иначе мало воде имају. Дужина Црнућске реке од утока у Гружу до извора износи око $1^1/_2$ сах. = на 6000 м. На Црнућари има до 3 воденичице.

Испод Црнућаре иде у Гружу с лева поток **Косовињак** (Ђерин), а за тим

Враћевшничка речица. Она извире из Рудничке планине испод Виса у више грана и тамо се зове **Осјачки** поток, протичући кроз село Горњу Црнућу прима с лева **Међин** поток, који прави међу атару манастира Враћевшнице, па отуд је ваљда то име и добио. Осјачки поток за тим и даље југо-истоку тече и код манастира **Враћевшнице** (испод)

---

[1]) То је знатно место за нашу историју, јер је на њему држао Карађорђе ону знатну скупштину која је донела одлуку да се заратимо с Турцима и онда кад су они нама под угодним условима мир нудили. Види о томе опширније у одељу »Етнографија и историја.«

прима с лева **Манастирски** поток, који кроз манастир протиче. А испод овога прима опет с лева поток **Совојевац**. Од утока манастирског пот. почиње се звати **Враћевшничка** река, па пресецајући крагујевачки насип код механе враћевшничке улива се у Гружу. Долина је Враћевшничке речице као и Црнућаре уска и дубока. Дужина њене долине од утока до под Вис износи такође на 1½ сах. На овој речици има до 8 воденичица.

Од механе враћевшничке Гружа окреће више к истоку, протиче кроз широко **Липовачко** поље и прима с десна поток **Стари Липовац**,[1]) а с лева **Кешевац**, који долази испод малог Клика и **Слатину**, а с лева **Медведицу**,[2]) која је цела у крагујевачком округу. Испод Медведице с лева улива се у Гружу река:

Каменица. Она извире из рудничке планине испод **Белог поља**, тече на југоисток, пресеца крагујевачки насип (брод) улива се у Гружу према брду крагујевачком **Авали**. Извор Каменице зове се **Лесков** поток, који с лева прима **Шумелски поток**, а ниже с десна **Пљакину чесму**. Даље текући к југо-истоку протиче кроз село Каменицу и добија име истог села, па прима ове потоке: **Шабанов дб** (с лева) долази испод брда Сламишта, **Врадин** поток (с десна) од Голог брда, **Дубоки** поток (с лева) испод Цавиног поља, **Рајски** пот. (лево) испод брда Ковачевца, **Тршевачки** пот. (десно) испод Змијиљца, **Оборски** пот. (лево), **Сарички** пот. (десно), **Ковачевац**[3]) и **Медведњак** (с лева), опет **Сарички**

---

[1]) У том је потоку пређе село било, па се одатле пре Карађорђеве крајине преселило овде где сад постоји. У Старом Липовцу има гробље и црквина.

[2]) У том потоку Медведици причају да има некаква стара црквина.

[3]) Испод утока Ковачевца потока, на левој обали Каменице налазе се развалине неке цркве, која се зове „Кастун“, а према овој на десној страни реке извор је Дикован врло студен и лековит од грознице, за који веле, да је тој цркви припадао.

пот. (с десна), Варег[1]) (лево) и Оровац, који испод брда Трске долази, Кленовац (десно) из Маковице и на послетку у реку Каменицу с лева стаче се поток Глоговац, који од Петковца долази. Долина је реке Каменице уска особито у изворном пределу. Само од утока Варега до утока Глоговца мало се шири, и ту попречни профил може на 500 м. изнети. Ова река има у своме кориту врло много камења, па је по свој прилици отуд и име „Каменица" добила. Она је врло бесна и опасна кад придође и за кратко време опасно је прећи је и за то свезу прекида на насипу за неко време. У извору њеном код Лескова потока кажу да се налазе неке развалине од некакве цркве. Дужина долине Каменичке реке од утока до под Бело поље износи на 2¼ сах. = око 9000 м.

На реци Каменици има на 10 воденица.

На ¼ сахата испод утока Каменице утиче у Гружу с лева поток Врбица. У почетку има 2 крака: Мали Кереш (десни) и Велики Кереш. Кад се обадва Кереша састану онда се почиње звати Врбица и под тим именом прима с лева поточак Думачу, који под брдом Думачом поред насипа у Врбицу стаче се, за тим Врбица пресеца крагујевачки насип и у Гружу улева се.

Од тога места Гружа окреће на југоисток у крагујевачки округ, и више никаква приточица из рудничког округа у њу не иде.

---

[1]) Близу потока Варега има једна плоча и на њој стоји овај натпис:

ѓТАСЕЖІТА
ІДВѢСЕ СТРѢГО
ГОЮМНЛЬУИУЗ
ЄДИАТЪАДРѢГАЖЖЬ
ИЖКРЬСТЪ (3 писмена избрисана) И
КОИЬГЛАВЄАТО ПИСА
ПОПЬ ПИКО.

б) Природа и просторија заплаве и долине.

Кад бацимо један општи поглед на заплаву реке Груже у колико рудничком округу припада, видимо, да је њена лева страна много пространија од десне. Јер док с леве стране у Гружу уливају се 3 повећа потока (Репушина, Речица и Луњевац) и 4 речице (Црнућара са Клисуром, Врћевшница и Каменица), дотле с десне стране у Гружу иду само да речемо 2 повећа потока: Врановац и Коњушара. Дужина левих приточица је од $^3/_4$—2 сахата; а десних од $^1/_2$—$^3/_4$ сахата. Левих су корите готово равноодстојне; а десних не.

Што се долине Груже тиче, она се највише стешњава при излазу из рудничког округа, испод утока Каменице, т. ј. између Ковиљаче и Авале; за тим код врћевшничке механе између Таламбаса и Минова брда и код утока Ивковаче и Великог потока. Између ових појединих сужавања долина се шири и профили су јој како где: у Липовачком пољу до $^1/_4$ сахата; у Карачици на 5—600; метара око утока Речице и Луњевца на 400 метара. За правац тока саме реке казано је већ где је који.

Стране и дно долине Груже доста је плодно, и посејано је ливадама и њивама; а стране по гдегде и доста честом растовом шумом. Гружа није опасна вода. На њој има 3 дрвене ћуприје: на Репушини, изнад Великог потока и у Калипољу.

Име „Груже“ одакле долаиз не може се сазнати.

Долином Груже (обема обалама) води насип из Горњег Милановца за Крагујевац.

На самој Гружи има 8 воденица, а кад узмемо у рачун и остале које су на њеним приточицама, онда у целој заплави Груже има до 30 воденица разне каквоће и једна механа 3-ће класе у Врћевшници.

Дужина долине Груже од границе до под Градину износи на $2^1/_2$ сах. = око 10000 метара.

А заплава њена захвата на $5^1/_4$ □ сахата око = $1^1/_4$ □ миље хоризонатне површине.

Од Риба у Гружи налазе се од прилике оне исте које и у Деспотовици.

У басен Груже колико рудничком округу припада долазе ова села: део од Грабовице и Сврачковаца, Горња и Доња Врбава, Бело поље, Горња и Доња Црнућа, Прњавор, Липовац, Каменица и Кнежевац, а осем тога и један манастир: Враћевшница. Свега дакле 9 целих села и од два по известан део, а преко тога и 1 манастир.

6. Заплава реке Јасенице.

Јасеница као и Гружа припада заплави реке Мораве, али као и она није цела својина рудничког округа, јер је као и код Груже само изворни предео, па и то не цео у рудничком округу, а остатак припада крагујевачком и смедеревском округу. За то и Јасеницу засебно од Мораве посматрамо и не споменув је тамо.

Јасеница извире из Рудника а улева се у Мораву с леве стране код Орашја, дакле готово у половини првог одела долине моравске.

Ми ћемо дакле сад да посмотримо само онај део Јасенице који рудничком округу припада.

а) Ток и приточице Јасенице.

Јасеница извире између великог и малог Штурца. Њена глава зове се Теферич (види „рудничка планина“.) Најпре има правац северозападни и одма је тако јака да воденице окреће. На $^1/_2$ сахата од извора ломи се под правим углом и узимље правац на североисток. На томе баш савијутку прима с лева поток Златарицу, којој је глава извор Кàтра изнад среске канцеларије (види „рудничка планина“), и која најпре има више западни правац, пресеца пут рудннчки (гази се), за тим се окреће северо-истоку, пресеца

опет београдско-руднички пут, прима с десна **Лучин**[1]) поток и улева се у Јасеницу. Од овог места иде с лева у Јасеницу **Драгића** поток, који са Ломовог гроба долази (Блата, види „Етнографија и Историја"), после скоро $^1/_4$ сахата с десна **Милићев** поток који из брда **Звезде** долази. На $^3/_4$ сата од среске канцеларије на Руднику улева се у Јасеницу с лева **Поточани**, повелики поток, који испод Сувог брда иде. Главни његов рукав зове се **Стојановачки** поток у који с лева утиче најпре **Раковита Лука**, а за тим ниже поток **Змајевац**, који из брда Забјела долази. Од утока Поточана Јасеница окреће више к истоку и прима с десна поток **Амбарине**, а с лева **Жеравачки** поток, а одмах за тим **Војковачку** реку, која испод Клокотича (Коклотича) долази. Правац јој је југо-источни. Испод Војковачке реке с десна иде у Јасеницу **Јарменовачка** река, одмах испод јарменовачке механе. Она извире испод малог Штурца на његовој североисточној страни. Извор јој се зове **Дундовача**. У јарменовачку реку иде с десна поток **Вруђци**. Јарменовачка река има најпре североисточни, а за тим северни правац. На овој реци има око 17 воденица и 14 ваљарица. Она добија назив од села кроз које протиче (Јарменовци). Долина јој је уска и доста дубока. Од утока Јарменовачке реке Јасеница узимље управо источни правац и прима с десна **Цевриин** поток а с лева **Вучак**, баш изнад механе манојловачке. За тим улевају се у Јасеницу с десна **Калуђерски** поток и **Репиште**, а с лева **Парлог**, који прави међу рудничком и крагујевачком округу. Одатле настаје дакле крагујевачки округ, у који и Јасеница даље протиче, за то и наше посматрање престаје.

---

[1]) На врху овог Лучиног потока извор је Азна, где су Турци Србе вешали; а ниже изнад пута, који од среске канцеларије у Стару варош води, налази се поток Дина вода. Иначе у околини тога потока има много липа, које у пролеће целу околину дивном миром испуњују.

б) Природа и просторија заплаве и долине.

Кад бацимо један лаки поглед на целу заплаву Јасенице, онда видимо да је бар овај део, што рудничком округу припада доста равномерно (симетрично) подељен, тако да Јасеница са својим приточицама образује скоро један круг, кога је средиште (центрум) састав Поточана са Јасеницом.

Долина јој је у опште уска, поглавито до утока Поточана. Одатле почиње све више да се шири, и близу границе крагујевачког округа попречни профил дна долине може имати око 800 метара. Ту је лева обала шира од десне. Стране су долине стрме и високе, и већином буковом шумом обрасле. Од камења највише се налази глимершифер.

Долином Јасенице води пут из Горњег Милановца за Београд, који још није регулисан. Он води обема њеним обалама, и за то Јасеницу прелази 6 пута (осем оно 2 пут што Златарицу прелази), и нигде нема ћуприје него се гази.

Јасеница је доста бујна и опасна кад придође и може за неко време комуникацију (саобраћај) да прекине.

На самој Јасеници има око 30 које воденица које ваљарица, које са онима на Јарменовачкој реци износи скоро око 40 воденица разне каквоће.

Назив „Јасеница“ веле, да долази отуд, што је на том месту ђе она извире, био неки голем „јасен“, па је по њему и име дато Јасеница.

Од риба у Јасеници налазе се од чести оне исте које и у Гружи и Деспотовици.

Дужина долине реке Јасенице од границе рудничке до под Штурац, износи 2 сах. = 8000 метара. А заплава Јасенице захвата на $3^1/_4$ □ сах. дакле око $^4/_5$ квадратне миље хоризонатне површине.

У басен реке Јасенице, колико рудничком округу припада, долазе ова села: већи део Рудника, Гуришевци, Јарменовци, Манојловци и готово цели Војковци. —

Све воде дакле, о којима смо до селе говорили, припадале су басену моравском дакле преливу јужном, а сад ћемо да пређемо на северни прелив воде, и говорићемо о водама које басену колубарском припадају. Тако:

7. Заплава реке Љига.

Љиг је као и Морава гранична река рудничког округа; она донекле прави међу рудничком и ваљевском округу. Докле прави међу, дотле је десна обала рудничка а лева ваљевска; само извор Љига (Бâшка река) сав је (обе обале) у рудничком округу. Код Дудовице излази са свим из рудничког округа те прави међу београдском и ваљевском округу.

Љиг припада са свим другом речном басену, а не оном коме су и досадање реке, које смо посматрали, припадале. Љиг је приточица Колубаре и зато његова заплава и припада басену Колубарском, а посредно савском.

Љиг извире из главног планинског ланца што се са Рудника на Сувобор пружа и улева се код Белог брода у Колубару.

Кад узмемо у рачун воде, које из рудн. округа у Љиг утичу, и кад посмотримо његов даљи ток, може се долина Љига на два дела поделити, и то горњи део или изворни предео, то је простор, који захвата заплава Љига докле прави границу рудн. окр.; и доњи део од тога места до утока.

Ми ћемо дакле да посмотримо тај његов изворни предео у колико рудничком округу припада.

а) Ток Љига и приточице његове.

Као што рекосмо Љиг извире из оног главног планинског венца, који се са Рудника на Рајац, Сувобор, Риор, Маљен и тако даље пружа, и дели воде: северно Колу-

бари а јужно Морави. Љиг извире у селу Бау, између Сувобора и Рајца, управо испод планине Грȕковице према Добром пољу. Извор је Љига као и извор Чемернице, т. ј. из вапнасте формације стења, из једне пећине куља вода у великој множини тако, да два воденична витла може окретати. Само се овај извор у толико од извора Чемернице разликује, што овде вода ври, дакле оздо долази; а код Чемернице тече као и свака вода текућа, а то је знак, да шупљином из далека иде, које код Љига није, него му је баш онде извор прави. Ово се доказује и тиме, што кад се на томе месту што год баци, оно далеко потоне, из чега се види, да је ту велики понор, и да вода оздо извире. а не тече из далека.

За то се одмах испод извора и зове Врѐло, и окреће многе воденице. Отвор места где Љиг извире има форму свода, и не може се више од 5 корака напред ићи јер је безкрајни понор (слика 7). Понекад придође вода, и онда је мутна и носи црвену земљу, и за то се држи, да јој је глава у Добром пољу, јер тамо се таква земља налази. Ово врело никада усанути нит се замрзнути може. Одмах испод врела налазе се зидине неког старог манастира (види о томе одељак „Топографија“ — Баа).

Врѐло пошто отѐче мало, узимље правац северу, прима с десна Орашков поток, протиче кроз село Баа и добија назив Бâшка река, за тим прима с лева поток Рујевац, који из брда Рујевца [1]) долази, и на ½ сах. од извора састаје се са Палежничком реком, која с лева долази. Палежничка река извире испод Сувобора (управо испод Дебелог брда) на његовој северо-источној страни, и извор се зове Поноре, текући к северу зове се Дубоки поток, и протичући кроз Клисуру прима с лева поток ваљевске нахије, и одавде окреће готово западу, и пошто утиче у њу Орнички поток, протиче поред Бабине главе и састаје се са Бâшком

[1] У томе брду поред грмове горе има највише рујевине, и отуд »Рујевац«

реком. Одавде почиње се ова вода звати **Љиг**, који назив до свога утока задржава. Од овог дакле саставка Љиг узимље правац на северо-исток, и на 20 минути од саставка прима с десна **Славковичку реку**. Ова река извире испод Рајца, и тамо се зове **Провалија**, у коју с десна иде поток **Шибови**, за тим узимље правац на север, протиче кроз село Славковицу, и на 1 сахат скоро од извора улева се с десна у Љиг. Сад Љиг све више к северу окреће, и на ½ сахата од саставка Башке и Палежничке реке утиче у Љиг с десна река **Брезовица**. Али како је ова река доста велика и спада међу највеће реке рудничког округа, то ћемо њену заплаву касније нарочито да посмотримо, пошто буде довршен говор о Љигу. Текући даље, Љиг прима с десна поток **Слопове**, и код гукошке механе пресеца насип који из Горњег Милановца у Ваљево води (ваљан мост од камена). Од овог моста Љиг и опет окреће много к истоку, и на 10 минути испод моста улева се у Љиг река **Качер**. Но како је и Качер једна од најзнатнијих река рудничког округа и његова заплава спада међу највеће овога округа, то ћемо и њу засебно посматрати. Испод утока Качера иде у Љиг поток **Тўтменац**. Код моравачке механе Љиг прави једну окуку у десно и почиње све више северу да нагиње, и у то прима с десна речицу **Брестову**. Ова иде испод **Церовитог рта** и **Ржовишта** у 2 крака, од којих леви зове се **Велика**, а десни **мала Брестова**. Овако састављене примају с десна **Гемовац** поток, поред кога је десно извор **Бубан**. Испод Гемовца с лева иде у Брестов поток **Чворовац**, а за тим се и Брестова у Љиг улива. Испод Брестове иде у Љиг речица **Липовица**. Она иде из брда Чикера, такође у 2 крака: десни **велика** и леви **мала Липовица**. Пошто се састану прима Липовица с лева поток **Дубокаш**, а за тим и сама се у Љиг улева.

Од утока Липовице Љиг окреће управо к северу, и прелази у беогр. округ, те дели овај од ваљевског округа.

Али како у Љиг ниже улива се и река **Оњег**, која из рудничког округа долази, а само му је уток на атару београдске нахије, то ћемо и о њему коју рећи.

Оњег извире из **Вагана**, који је тромеђа рудничком, београдском и крагујевачком округу. Главни је правац Оњега од истока западу. При врху у Оњег с лева утиче поток **Пенњак**, који из Кљештевице долази, а ниже **Моруговац Врело**. За тим с десне стране пот. **Црнишава**, а испод овога с лева **Суви Оњег**, у који опет с лева иде **Орпин** п. У селу Смрдљиковцу, код механе, с десна утиче у Оњег **Бабина река**. Она извире испод Виса, изнад механе састаје се са малом **Кривајом**, која с десна долази. Мала Криваја такође из Виса долази, и одмах с лева прима **Ликарницу**, а за тим поток **Брзак**. Код тога састава находи се сумпоровита кисела вода, откуда је и село добило име Смрдљиковац. (О томе види опширније у одељку „Топографија — Смрдљиковац). Испод Киселе воде иде с десна у Кривају **Заломити** п, а испод овога пот. **Грабовита** (с лева). Мало ниже састаје се Криваја са **Плочником**, који с десна долази и у који утиче с лева поток **Јастребовац**. Испод Бабине реке иде с десна у Оњег **Дуга јаруга** а за тим поток **Плачковац**. Испод Плачковца с лева стаче се у Оњег **Песковита**, а ниже ове с десна **Велика Криваја**. Одавде Оњег улази у београдски округ (село Дудовица), и после пола сах. улева се у Љиг. Долина Оњега већином је уска, тек око механе смрдљиковачке шири се нешто, особито десна страна. Испод Велике Криваје, где ступа у долину Љига, тече отвореном равницом љишком до утока. Долином Оњега од утока донекле води пут из Ваљева у Аранђеловац, и то десном његовом обалом. Дужина је Оњега око 2 сах. = на 8000 м.

На Оњегу има 5 воденица. У заплави његовој има највише букове горе.

Испод утока Оњега никаква више приточица из рудничког округа у Љиг не иде.

б) Природа и просторија заплаве и долине Љига.

Кад бацимо један општи поглед на заплаву Љига од извора до Оњега, видимо да је здраво несразмерно распоређена: с десне — рудничке стране улевају се у Љиг големе реке: Брезовица и Качер, док с леве — ваљевске стране само поточићи иду.

Долина је Љига од извора до механе и ћуприје на Љигу (у Гукошима) уска и затворена; а одатле се шири поглавито лева обала; од моравачке пак цркве десна обала постаје шира од леве, и то тако пространа, да у дудовачком пољу попречан профил може и на ½ сата изнети.

Љиг пресецају два важна пута: из Ваљева у Горњи Милановац (камени Мост) и из Ваљева у Аранђеловац (дрвени мост). Осем тога код моравачке цркве има један дрвен мост, а изнад утока Качера брод је. Осим ових путова, у колико се рудничког округа дотиче, низ Љиг води и преки пут из Чачка преко Брезне, Лозња и Бањана, на Рајац, па низ Славковичку реку и Љиг на камену ћуприју код Гукошке механе. Овај пут прелази Љиг 3 пут (све бродови); а онај из Бâ, прелази га од извора до ћуприје 7. пута.

Стране долине Љига доста су стрме и високе, особито до моравачке цркве, а одатле су ниже и благог нагиба. Дно долине је врло плодно, особито од Гукошке механе па на ниже. Шуме има највише букове. У Бау има и грмове и букове горе, но више прве.

На Љигу има, од његовог извора па док не зађе у београдски округ, на 20 воденица (на самој бâшкој реци има их око 18); а ове са онима у Оњегу чиње око 25 воденица разне каквоће.

У Бâшкој реци а тако и ниже у Љигу, од риба има: кркуша, говедараца, платичица, рака. . . . .

Љиг је доста опасан кад придође, и плави поља, али опет није као Чемерница и Дичина.

Одакле назив „Љиг“ постаје нисам могао докучити.

Дужина Љига (од Бâ до Дудовице) износи око 3½ сахата = на 14000 метара.

Заплава Љига, колико рудничком округу припада, али без заплаве Брезовице и Качера, износи око 7·0 □ сахата дакле скоро 2 квадратне миље; а са заплавама Качера и Брезовице захвата око 26·3 □ сахата, дакле преко 6·5 четвртоугалне миље хоризонатне површине. Од овога је 0·5 □ сахата равница, а остало су брда разне висине .

У заплаву Љига, (без Брезовице и Качера) колико рудничком округу припада, долазе ова села: Баа, део од Гукоша и Бранчића, Моравци, Липље, Смрдљиковац и део од Живковаца.

8. Заплава реке Брезовице.

Заплава ове реке, као год и Дичине и Деспотовице, цела припада рудничком округу.

Њена заплава може се поделити на 2 дела по њеној природи, и то на горњи део или изворни предео, који се простире од њених извора па до утока Криве реке у Брезовицу, и на доњи и важнији део, од тих саставака до утока. У изворном пределу скупљају се сви главни састојци Брезовице: Церовска река, Грнчарица и Крива река; а у доњем делу улива се у Брезовицу од приточица као најзнатнија река Бољковачка.

Назив „Брезовица“ веле, да је постао отуд, што је на извору њеном била нека голема „бреза“ дрво, као што је на извору „Јасенице“ био „јасен“, па су ову прозвали „Јасеница“, а ону „Брезовица“; али јој народ већином придаје местимичне називе, т. ј. кроз које село пролази, онако се и зове, тако је зову: Угриновачка река, Штавичка, Гукошка, итд.

а) Ток и приточице њене.

Брезовица извире из рудничке планине на западној страни великог Штурца а изнад рудничког пута. У почетку има правац на запад, пресеца пут рудднички и пошто испод Ђуревице прими с лева Селашки поток, окреће северозападу, и састаје се са Заграђском реком, која испод Кéље извире и глава јој се Изворац зове. Пошто се састану, Брезовица држи северозападни правац, протиче испод Коњевца кроз село Заграђу и прима с десна поток Драгуш, који има 2 извора: леви је под Островицом, на њенóј југозападној страни, и зове се Драгуш, а десни је испод Ћајиног брда и зове се Доћен. Од утока Драгуша Брезовица узимље западни правац и на ½ сахата прима с лева Криву реку.

Крива река. Извире из Триповца, на његовој северозападној страни, и тамо се зове Врáновац, у који с лева иде поток Мандева; ниже овога Дрме, па поток Дријенови и за тим Пељин поток. Одма испод овог потока с десна иде Падина, а доста ниже с лева утиче у Криву реку Плочник, који с десна прима Буковац поток. На скоро ½ сахати одавде с лева стаче се Влашки поток, који од Лисина иде, а одмах за тим састаје се Крива река са Давидовицом, која с десна долази.

Давидовица или Давидовачка река постаје из Грнчарице (Шилопајска река), (лева) која из Триповца извире и Церовачке (десна) реке, које се обе код брдашца Циганке у пољу Шилопајском састају. Церовачка пак река састоји се из Зовљака (Доброковац), њен главни крак, који из Стражевице извире. У Зовљак с лева иде Велики поток, а мало ниже опет с лева Царевац, који испод Липе у Камарúшту извире. Пошто се ови потоци састану, протичу кроз село Церову и добију назив „Церовска река,“ која се опет на скоро састаје са Грнчарицом, и текући даље на северозапад пролази кроз село Давидовицу (отуд добија

назив) и прима с десна . најпре поток **Грачицу** а за тим **Војчиновицу** и око ¾ сахата од Циганке састаје се са Кривом реком под именом **Давидовачке реке**. Овако састављене после 5 минути улевају се у Брезовицу с лева под именом **Криве реке**.

Главни правац Криве реке готово је северан. Долина њена око Пељина потока и Плочника доста је отворена, и стране су ниске и благе, особито десна страна; али извор Криве реке и саставак са Давидовицом прави је теснац. Долина је уска и дубока; а стране су стрме и високе.

Долина Давидовице око Циганке отворена је и дивна; али извори, и од Војчиновице до састава са Кривом реком и за тим са Брезовицом у теснацу су као и Крива река. Гора је већим делом грмова.

У овој околини најпитомије је место Шилопај, и то око брда Циганке.

Церовска река (од састава с Брезовицом до под Стражевицу) има око 1½ сахат дакле на 6000 метара. Исто тако и Крива река.

На Церовачкој реци има до 5 воденичица; а 1 на Кривој реци.

Од састава Криве реке и Брезовице ова узимље више северни правац, протиче кроз село Угриновце и прима редом ове потоке: **Милатовац** с десна, прави међу Рељинцима и Угриновцима; **Бајинац** (с лева) иде из Лисина, спрам њега је у долини, на десној обали Брезовице, зборно место качерског батаљона; **Сјеверовац** (с десна); **Немирањ** (с лева); **Турски поток** (с десна); **Дубоки поток** (с лева); **Радојчића поток**. Ово је понајдужи поток и долази испод Братенаца с десна у Брезовицу. Од утока овог потока Брезовица узимље више западни правац, и у томе правцу и у Љиг слива се. Даље опет **Дубоки поток** (с лева); за тим **Топлик** и **Грабовац** утичу с десна; а испод овог с стаче се у Брезовицу **Читлук**, који од Јасиковаче долази.

Испод Читлука иде у Брезовицу с десна **Бождаревац**, а ниже **Троструки** поток (Црвена плоча) с лева. Сад Брезовица пресеца ваљевски друм (Дрвен мост) и прима с лева **Бољковачку реку**.

Бољковачка река извире такође из оног главног планинског ланца из кога и Љиг, и то испод врнчанске механе. Изворни крак зове се **Стублина**, у који с лева иде поток **Кўлача**, који од Јасика долази. Мало ниже с лева улази пот. **Батињевац**. До Бољковачке цркве ова речица има северни правац и ту с десна одма испод цркве прима поток **Ранци**, а даље ниже испод **Кика** Бољковачког поток **Чортановац**, који с лева долази. Чортановац извире испод Врановице и извор му се зове **Бела вода**, у који мало ниже (с лева) иде **Вучија вода**; а још ниже почиње се звати „Чортановац“ и под тим именом и у Бољковачку реку стаче се. Ова река добија тај назив откад наступи на Бољковачки атар, и од цркве Бољковачке окреће северо-западу, који правац скоро до утока задржава. Испод Чортановца у Бољковачку реку с десна иде поток **Ши́ковац**, а још ниже с лева **Сла́нац**. Овај поток извире из Проструге и глава му се зове **Антонијева вода** (чесма), у коју с десна иде поточак **Сêч**, и по саставу овом почиње се звати **Сланац**, и онда тек прима с десна поток **Лазину воду**. Низ овај поток Сла́нац, а преко косе **Ждребетин** води преки пут из Чачка у Београд. Даље к утоку прима у се Бољковачка река с лева поток **Дубраву**, која из Репина брда долази, а још ниже **Белушки** поток, који из брда Славковице долази. Од утока овог потока Бољковачка река окреће к северу и после 10 минути улева се с леве стране у Брезовицу. Дужина ове реке од њеног утока до извора износи око 3 сахата = 12000 метара. Долина је уска поглавито од извора до бољковачке цркве; одатле пак до утока Белушког потока доста пространа и плодна. Њеном десном страном, и уопште до Бољковаца већином је грмова шума; а

левом страном и око Славковице има и букове горе. Долином ове реке води насип из Горњег Милановца у Ваљево, и то десном његовом обалом, нигде непрелазећи је. Риба у Бољковачкој реци има: кленова, кркуша, говедарича, пљотица и рака. На овој реци има око 7 воденичића.

Испод Бољковачке реке с десна иде у Брезовицу Нинковића поток.[1]) Даље к утоку с лева улази у Брезовицу поток Јасеновац, који из Славковичког брда из косе Каменитице долази. Наскоро после овога и сама се Брезовица у Љиг с десна улива.

То је било оделито посматрање Брезовице, а сад да кажемо коју уопште о њеној долини и заплави.

б) Природа и просторија заплаве и долине.

Као што видесмо, заплава ове реке дели се на два главна дела: изворни предео, где се скупљају: Крива река, Шилопајска (Грнчарица), Церовска и Брезовица; и доњи део, где се само потоци стичу, осем Бољковачке реке; али где је долина Брезовице пространија, и где она добија и прави тип реке. Изворни је предео доста сразмерно подељен: а у доњем делу лева страна је пространија од десне: јер вододелница заплаве Брезовице на њеној десној страни много ближе самом кориту долази него на левој страни.

Долина је Брезовице у изворном пределу доста стешњена; а у доњем делу пространија особито у Угриновачком пољу и око утока Бољковачке реке (десна обала), где попречни профил може и до 500 метара да изпесе.

Стране долине Брезовице доста су стрме и високе све до утока Бољковачке реке. Ту тек нешто је десна страна

---

[1]) На десној обали Брезовице, поред потока Нинковица, налази се развалина неке прквине и старо гробље са великим плочама. Неки веле да је ту био некад манастир Јованье, и да се је у њему нашла нека старина у којој се спомиње река »Брезовица«, као што је ми зовемо, а не Угриновачка, Штавичка, итд.

долине мало блажа, али и то је тек мало. Дно долине је свуда уопште доста плодно.

Од шуме у изворном пределу има највише грмове горе; а уопште на десној страни долине више грмове, а на левој има више букове горе.

Низ Брезовицу не води никакав важан пут.

Ма целој Брезовици од утока до извора има око 12 воденица које жљебара које с буквом; а са онима на њеним приточицама (Бољковачка река и Драгуш) има у њеној заплави скоре 20 воденица, које наравно у свако доба године не мељу.

Од риба у Брезовици има: кленова, скобаља, мреница, пљотица, кркуша, говедарчића, вијунова, рака црни, а у Дичини су бели.

Ова река није тако опасна кад придође.

Брезовица од састава са Љигом до извора има преко 5 сахата пута, дакле на 20000 метара дужине.

Заплава Брезовице захвата око $9^1/_4$ □ сахата а то износи на $2^1/_3$ □ миље хоризонатне површине.

У басен реке Брезовице спадају ова села: део од Рудника, Заграђа, Мутањ, Церова, Шилопај, већи део Накучана, Давидовица, Крива река, Рељинци, Угриновци, Штавица, Бољковци, Ручићи, Лалинци, Бањани, Дићи, и већи део од Гукоша и Бранчића. Дакле 14 целих села и од 4 по неки известан део.

На послетку још је на реду:

9. Заплава реке Качера.

Заплава ове реке не припада баш цела рудничком окр., као и Чемерница; али опет зато њен мали део недостаје.

У колико пак у руднички округ спада по њеној природи, и она би се могла као и заплава Брезовице поделити на два главна дела: изворни предео где се искупљају: Островичка река (Рāслова) са Драгољицом (Драгољушом),

Велика и Мала Босута и Букуља, и одатле тек по њиховом саставу добија назив „**Качер**“, које име и до утока свог задржава. Иначе у изворном пределу свака приточица засебно име задржава, и тек по укупном саставу свију њихова се оделита имена претапљу у опште име **Ка̀чер**. Други је **Доњи део** заплаве Качера, који се простире од тачке састава свију главних приточица Качера, одакле он и почиње то име да носи па до утока. Значајно је да у овом доњем делу прима само једну знатну реку: **Козељицу** (с лева).

Одакле је назив те реке постао не може се дознати, мањ ако се узме као основ „каца“ — „качара“, и отуд „Качер“. По овој реци и цео срез зове се **Качерски** за то, што је ова вода највећа у томе срезу.

Ми ћемо сад да оделито посмотримо Качер у колико рудничком округу припада.

а) Ток и приточице њене.

Као што мало више приметисмо, Качер не носи то име од извора, него га добија тек пошто се Ра̂слова, Босута и Букуља састану, које су и најзнатнији његови састојци у изворном пределу. Али како од свију ових састојака само Ра̂слова цела припада рудничком округу, а од осталих већи или мањи део, то ћемо најпре с њом и да отпочнемо.

Островачка река. Њен врх почиње од брда Дрењака и Мраморите косе, дакле више Островице, и тамо се зове **Мала река**; али тек испод Островице њена је глава. На североисточној страни под Островицом, баш поред пута који из Рудника у Калањевце води, налази се чесма **Јасеница**, од које се вода слива у Малу реку с леве стране. Од тога места добија она назив **Островачка река**. Чесма Јасеница је врло добра и јака вода и никада усанути неће (види у одељку „Орографија“ — „Островица.“) Островачка река у целом свом току има један главни правац од југа к северу, протиче поред Топовишта и Крње Јеле, и ту почињу

је звати и Râслова. Спрам Теовца и Крње Јеле прима с десна поток Рњковац, а ниже спрам Врановца прима с лева Драгољицу (или Драгољушу), која из Теовца долази. Кад буде по дну Врановца Островачка река састаје се са Босутом, која с десна долази, окрећу мало северо-западу и и на 200—300 корака састају се са Букуљом, која такође с десна придолази. Долина Островачке реке врло је уска и дубока: тип праве планинске реке. Шуме највише има растове, поглавито на десној страни. На Râслови има на 6 воденица.

Босута. Има две Босуте: десна зо̑ве се **Велика Босута**, а лева **Мала Босута**. Велика Босута има 2 главна изворна крака: десни долази од планине Венчаца, а леви испод Клокотича, и састају се на крагујевачком атару̑. Велика Босута прави̑ лу̑к у десно, око Босућанске главице, и под Лисинама прима с десна потоке Врлају и Бобовик, испод утока Врлаје улази у рудни̑чки округ, а на скоро за тим састаје се под Лисинама и са малом Босутом, која с лева долази. Мала Босута долази испод Клокотича, и главни јој је правац северни, под Лисинама састаје се са Великом Босутом. Мала Босута цела припада рудничком округу. Пошто се о̀бе Босуте састану, окрећу више западу, примају с лева поток Вртоломину, и на скоро за тим састају се са Râсловом (Островачком реком), а мало час и са Букуљом. Долине обе Босуте, а поглавито мâле стешњена је; тек пошто се обе Босуте састану, долина је нешто пространија, али ово не траје ни ¼ сах. јер одмах за тим ступају у долину Качера, где у њему и ишчезавају. Између Раслове и и Мале Босуте пружа се планина Ко̀рушац, те долине овим рекама стешњава.

Букуља. Ова река има свој почетак испод планине **Букуље** (изнад Аранђеловца), од које и назив добија. Букуља у своме току прави један полукруг у десно те прима приточице од пот. Шутице, Орловице, Вагана, Кобиловаче

и Штовне, и близу уласка у руднички округ прима с десна поток **Буковижа**, и наскоро за тим, код Барјамовог поља улази у руднички округ, мало ниже прима с лева пот. **Станковачу**, у који опет с десна иде поточак **Медна**. Одмах после овог утока, под брдом Дудинцем и Чађавцем, састаје се са Расловом и Босутом, које су се већ пре тога биле саставиле и заједнички, с лева у Букуљу долазе. Ова је тачка врло важна, јер се неколико знатних долина и вода на једном месту састају, па по томе и путови, који њиховим долинама воде, концентришу се на овом месту и одатле зрачно одлазе на све стране: северу, брдом на Ваган и даље у Аранђеловац и Београд; на запад, низ Качер, у Калањевце и даље на Љиг; на југ, Корушцем, на Рудник и Милановац; на исток, преко Трешњевице у Шаторњу, Страгаре и Крагујевац. Долина Букуље близу међе рудничке доста је пространа и плодна; а како је при извору непознато ми је; тек колико сам приметити могао, све њене приточице имају уске а дубоке долине. Шуме има и једне и друге врсте, али ће ваљда бити већином букове.

Пошто се састану дакле све ове воде добијају општи назив „**Качер**“, који узимље скоро западни правац и прима у се следеће нотоке и речице: **Каоник**, с десна иде из Дудинца; **Стражевица**, с лева из Кикова; на врху Стражевице је извор **Сопот**; **Претурица**, поток, долази испод Главице из поља Широковца, и стаче се с десна у Качер; **Дубоки** поток (с лева;) **Оњешки** поток (с десна), Дубоки и Оњешки поток праве међу атару Драгољском и Живковачком. Даље слева се у Качер с десне стране **Живковачка** река. Њен је главни извор испод Штôвне, и зове се **Катра**. Живковачка река састоји се из више потока, од којих најниже прима с десна поток **Медêвац**, који из брда Беча и Дебелог брда долази. Испод Глоговице, код цркве Калањевачке улази с десна у Качер **Белановица**, калањевачка речица, која испод брда Стражаре свој

почетак има. У Белановицу с лева иде поточак **Собљак**. Осем тога, поред Белановице су, на њеној левој страни и извори **Језеро** и **Змајевац**, чије се воде у Белановицу сливају.

Код састава Белановице и Качера осем цркве налази се још и школа и сударница калањевачке општине.

Од утока Белановице Качер узимље право западни правац, који скоро до утока задржава, са малим кратким варијацијама по гдегде. На скоро испод утока Белановице иде у Качер с десна **Берисава**, која из Шутаца долази, и прави међу Шутцима и Калањевцима. Мало ниже Берисаве с лева иде у Качер **Срешњев поток**. Даље утичу у Качер: поток **Црквине**[1]) (с десна), **Крњин** поток (с лева), **Врањевача** (с десна), она прави међу Пољаницима и Шутцима; још ниже стачу се: **Црквине**[2]) поток (с лева), и он прави међу Козељу и Пољаницама; даље **Крњевац** (с лева), **Челар** (с десна), **Врбовац** (с десна), **Дубока јаруга** (с лева), а испод ове с лева улази у Качер река **Козељица**.

Козељица. Она извире на северној страни испод Островице, и изворни предео зове јој се **Варнице** (заселак Трудељски.) Најпре има северозападни правац и прима с десна **Вучији поток**, протиче кроз село **Трудељ**, и добија назив **Трудељска река**. У самом селу прима с десна **Староселску** реку, у коју опет с десна улази **Рâчи поток**. Одмах испод Староселске утиче у Трудељску реку с лева **Црна река**, која из Мекоте (Боблија) долази. Испод Црне реке иде с лева **Бернаја**, а за тим **Царева вода** (с десна), и према њој **Драгмирац** поток (с лева). Ту Трудељска река почиње да заокружује у лево, улази у атар села Козеља, добија назив **Козељица**, узимље правац западни и прима у себе ове потоке: **Српски поток**[3]) (с лева), у који опет с десна

[1]) Веле да ту има рујина од некакве цркве. Отуд име.

[2]) И овде кажу да има неких развалина

[3]) По овоме називу »Српски поток«, као и по томе што се на 1—2 сата југозападу у атару бољковачком и угриновачком налази и »Влашки поток«, рекао бих да је ма кад тад морало у овој око-

иде **Јеловачки** поток, на врху кога је испод Јасења извор **Матијевац**. Даље **Плочник** иде из Липета и с лева слази у Козелицу; **Манастирски**[1]) поток и **Мркине** с десна и **Кнежевац** с лева. Близу утока у Качер Козељица окреће северу, ту прима с лева **Тисовицу**[2]) испод Голупца и наскоро за тим улива се у Качер у Тепчовом пољу. У Тисовицу с десна иде поток **Милошевац**. Козељица је једна од најзнатнијих приточица Качера и по дужини можда долази прва у рангу. Њена је долина уска а дубока, поглавито у Козељу; стране су долине стрме и високе; тек у Трудељу нешто се долина мало шири, и стране су јој блажије. Шума је већином букова; у опште на десној страни је више грмова, а на левој готово све сама буква. Дужина Козељице од утока до под Островицу 3½ сахата, дакле на 14000 метара. На Козељици има преко 10 воденичица.

Испод утока Козељице утичу у Качер поток **Рашковац** и **Киселица** (с десна), а **Бождаревац**, **Клёње** и **Грозничавица**[3]) потоци с лева. За тим Качер окреће на север и после 5 минути хода слива се у Љиг, где губи своје име.

Тим је завршено оделито посматрање и тока Качера, а сад ћемо још коју рећи и о његовој заплави и долини у опште.

лини бити Влаха, па су ишчезли или се некуда одселили; јер на што то разликовање у називима »српски« и »влашки«. То потврђују и имена околних села: Трудељ, Козељ, Драгољ, којих окончење не звони баш по српски.

[1]) Манастирски је поток скоро према потоку Црквине, што с лева у Качер иде. Да овај назив немадне какве свезе са оним кад су тако у близу? Кажу да и ту неких развала има, али ја их не гледах.

[2]) У овом потоку Тисовици, веле, да је закопана једна »тисова« фучија с новцима, отуд и име томе потоку. И сад се, кажу, нађе по који старински новац у овој околини.

[3]) У овом потоку на врху има и извор истог имена који је студен и веле да помаже од грознице, па за то је тако и назват.

б) Природа и просторија заплаве и долине.

Изворни предео Качера сразмерно је подељен и има вид троугла, кога је основица Раслова и део Букуље а висина велика Босута. О њима смо већ и оделито говорили на своме месту. Што се доњег дела Качера тиче, има се приметити, да приточице нису равномерно подељене на обе стране; јер док с десне стране утичу у Качер све сами потоци и поточићи, дотле с леве стране поред осталих потока улева се и река Козељица, која је од приточица у заплави Качера понајзнатнија. Због овога је водолучна међа Качера на левој страни удаљенија од Корита, него она на десној страни.

Долина Качера у овом доњем делу доста је пространа, особито од утока Берисаве до Врањеваче и око утока Козељице. Уопште свуда је десна обала пространија од леве. На тим местима попречни профил дна долине може изнети 3– 500 метара. Од утока Козељице па до утока Качера и од састава Букуље са Расловом до утока Живковачке реке долина је уска до 300 метара највише, али и ту је десна обала шира од леве. Долина се мало сужава између потока Киселице и Рашковца, даље код потока Врањеваче и Челара и између утока Белановице и Живковачке реке, али и то нису строги теснаци — Клисуре, као у Деспотовици, Дичини и Чемерници. Дно је долине плодно и посејано многим њивама и ливадама. Стране су долине гдешто стрме и високе, а гдешто и сниже и доста благе. Највише су и најстрмије стране између Козељице и Качера, а најблаже су према утоку Козељице. Горе највише има грмове.

Низ Качер води пут из Рудника преко Калањеваца у Моравце, на Љиг. Овај пут прелази Качер једанпут код калањевачке цркве (Дрвен мост). Иначе због осталих путова и коловоза који уз, низ њега и попреко воде, на Качеру има свега 4 дрвене ћупријице.

Качер није тако опасан кад придоће као и Брезовица.

Од Риба у Качеру има: кленова, кркуша, говедарића, црвенперака и рака.

На Качеру самом има 10 воденица, које са онима на Козељици и Рâслови износи да око 26 воденичица у заплави Качера имаде.

Дужина Качера од састава с Љигом до под Островицу (Раслова) износи око 6 сахата = 24000 метара.

У Заплаву Качера, колико рудничком округу припада, долазе ова села: неки део од Војковаца и Заграђе, Босута, Трудељ, Драгољ, већи део од Живковаца и Калањеваца, Шутци, Козељ, Пољанице, Ивановци и Бранчићи. Свега дакле 8 целих села и од 4 по неки известан део.

Заплава Качера захвата као и заплава Брезовице 9¼ □ сахата које чини 2 ⅓ □ миље, хоризонатне површине. И заиста, може се рећи, да је област (заплава) Качера слична са заплавом Брезовице, када се у сравњење узме њихов облик и природа; јер им је и поделеље једнако и изворни предели слични (по 3 главне приточице); па и доњи делови подобни су им (и Качер и Брезовица примају с лева по једну знатну приточицу: Козељица и Бољковачка река), а и тôкови су им од прилике једнаки, итд. И зајиста у целоме овом округу, нема више никакве воде, које би међусобно тако много једна на другу наличиле, као ове две.

Тим је завршено и оделито посматрање Качера, а сада ћемо да бацимо један општи поглед на хидрографију рудничког округа, те да ранжирамо све знатније воде тога округа, колико њему припадају, како би се знао ред међу њима, као што и са орографијом од прилике учинисмо.

По дужини њихових долина, реке у рудничком окр. (колико њему припадају) заузимљу овај ранг: Морава, Чемерница, Дичина, Качер, Деспотовица, Брезовица, Љиг,

Козељица, Бресница, Островка, Бољковачка река, Бања, Дреновица, Гружа, Милићевачка и Горијевничка река, Лађевачка и Цветачка река, Озремица, Лесковица, Каменица (груж.), Јасеница, Каменица (ужичка), Враћевшничка река, Пла́на, Клатичевачка Сирчанска река, Смрдуша, Луњевачка река итд.

По просторији пак заплаве, у колико је за неке израчунато, међу њима постоји овај ред: Морава, Чемерница, Дичина, Љиг, Качер, Брезовица, Деспотовица, Гружа и на послетку долази Јасеница.

И с тим је свршено и посматрање хидрографије рудничког округа.

Сад је на реду топографија.

Садржина.

Стр.

Приступ . . . . . 178.

I. Положај, просторија, поделење. . . . . 180.

А. Административно, поделење. . . . . 185.

Б. Војничко поделење. . . . . 197.

II. Орографија. . . . . 210.

1. Планински венци . . . . . 210.

2. Планински чворови и врхови . . . . . 217.

Рудничка планина (Рудник), Сувобор, Каблар, Рнор, Рајац, Вујан, Островица, Буковик, Острица, Црни врх, Тријеска, Котленик, Рожањ, Проструга, Шиљковица, Галич, Теочински крст, Ваган, Стражевица, Крвавац, Клокотич, Илијак, Кеља, Љубић и Триповац.

III. Хидрографија . . . . . 258.

Заплава реке Мораве, (Каменице, Бање, Бреснице, Островке, Царевца, Цветачке, Милочајске и Сирчанске реке), Чемернице (Буковаче, Шибана, Плане, Горијевничке и Милићевачке реке), Дичине (Озремице, Браничице, Лесковице и Дреновице), Деспотовице (Красојевачке, Рудничке реке, Мале реке, Речице и Луњевачке реке), Груже (Црнућаре, Враћевшнице и Каменице), Јасенице (Јарменовачке, Поточана и Војковачке реке), Заплава Љига, Брезовице (Криве реке, Давидовице и Бољковачке реке), и Качера (Букуља, В. и М. Босуте и Раслове).

СРПСКИ ИСТОРИЈСКО-ЕТНОГРАФСКИ МУЗЕЈ.

ПРЕДЛОГ И НАЦРТ

СТОЈАНА НОВАКОВИЋА.

Прочитан 22. Авг. 1872 на састанку историчког и државничког одсека Српскога ученог друштва.

На састанцима овога друштва водили су се толико пута разговори знатни и замашни по наше научно развиће, замишљани су планови, од којих и ако није сваки изведен, очевидно је сваки у своје време као сувремена потреба занимао наше одличне људе. Ако се одушевљење каткада варало, сматрајући за сувремену потребу, што по нижем развићу народа још није постало потреба — историк идеја, кад једном стане мотрити ток њихов у народу нашем, заиста ће забележити ове патриотизмом нанесене обмане. На кратко, хтео сам рећи, како су се свеколике те ствари састајале око друштва овог, како се тим самим ширио круг његова рада даље него што му га бележе статути. Ја у томе видим прво знаке онога што ће по времену тек доћи, ако нас наше праведне наде не преваре, да, то јест, ово друштво буде средиште нашега чисто научног истраживалачког рада.

С тога сам и ја данас наумио да изнесем један предлог. Ја не знам какве ће он бити среће ни пред вама данас, ни на љутој проби извршења — али охрабрен досадашњом либералношћу, с којом је ово друштво предлоге сваке врсте саслушавало, радо вам га износим.

Данас, господо, на нашу домовину падају дужности да на свима странама народнога живота заступа и остале гране нашега народа, које непосредно учествовати не могу. Нема

сумње, да се у свеколикој маси тога рада највише може учинити на пољу просветном. Има страна тога просветнога рада, у којима ће бити понајпре задатак овога друштва, да се стара око унапређења њихова. На неким се научним гранама то већ осведочило. Од како је, на прилику, ово друштво установљено, нико није више од њега учинио за купљење и издавање граће за изучење наше историје. Покрај слабих средстава његових знатне су заслуге овога друштва и за део науке о изучењу природних особина домовине наше. И на осталим свима гранама друштво је својим радом припомогло колико је могло. Од нашега научнога рада што није свезано непосредно с њим, свезано је са члановима његовим. Међу те гране научнога рада припадају свакојаке научне збирке, без којих је научни рад немогућан, нити се започети може; а свак ће се, парочито од старије господе чланова, опоменути, како се управо са почетцима овога друштва почињу и наше научне збирке. Друштвена збирка рукописа, друштвена књижница, друштвени историјски архив, изван осталога, довољан су доказ овоме. На то питање и ми смо данас ради да обратимо пажњу вашу.

Свакоме је од вас, господо, познато, да су наше научне збирке у Београду малене и сиромашне, баш и кад узмемо у рачун да су скорашње и нове. Народна библиотека, главна збирка књижевних помоћних средстава за научни рад, једва својом величином премаша величину приватних таких збирака каквих се по Јевропи почесто налази; њезина је знатност у томе, што има наших народних реткости и књижевних знаменитости, и што је купљена већином на таком истом темељу, те ће скорим моћи постати сместиште најбогатије снабдевено изворима за изучавање наших ствари; народни музеј, покрај грдне тескобе у којој је, не може ни да покаже свој прави карактер, јер се нема где све да изнесе и размести по одељењима тако, да једно одељење у друго не улази, и да се може одмах спазити,

на којој је страни његово богатство, на којој ли сиромаштво, но о томе ћемо говорити касније; јестественичка збирка не могу рећи како стоји, али о богатству или потпуности уверен сам да ни ту неће моћи бити говора, и сва прилика да ће најдрагоценије ствари те збирке бити српска специмина, набављена трудом г. дра Ј. Панчића. Како стоје помоћна средства професорска за предавање разних наука знали би рећи дотични професори, али се слабо чује, да се и они каквим обиљем хвале.

Међу тим, крајње је време, да се око ових ствари више ради, јер се и у народу говори: да „без халата нема заната.“ Било што данас нема за то што смо нови, па се није знало шта ће се пре, било да су и у ово мало година прилике и погдекоје године пропуштане узалуд, требало би од данас боље очи отворити. Јер и у нас, као и свуда, нити ће се без халата моћи занат научити, нити ће га они који га знају, моћи радити како треба, а још мање ће им лако бити сачувати се да га не забораве.

Није наше, нити можемо да свеколико ово ноље, потребу, достатак или недостатак научних збирака за све научне гране у обзир узимамо. То би био посао за више људи. Ну међу разним тим књижевним и научним „занатима“, иначе струкама, има један који би се могао назвати историјом, схвативши ту реч тако, да она обухвати свеколике гране народнога живота. Ми ћемо да се запитамо, какве ми научне збирке имамо, које би послужиле изучавању нашег народног живота у прошлости и у садашњости његовој, и какве би нам за тај посао требале.

Да се изучи народни живот по свима својим гранама и особинама у прошлости и у садашњости, потребне су ове научне збирке:

а. Потпуна библиотека свију оних дела, у којима се може наћи макар штогод за изучење било прошлости било садашњости народне;

б. Историјски архив, у ком би била прибрана писмена и свакојаки документи који могу послужити за изучење прошлости народне;

в. Историјско-етнографски музеј, у ком би се представио очигледним начином живот народни у свему, у чему се он спољно показује у прошлости и у садашњости његовој.

К рацијоналном изучењу историје потребно је познање климе и природних увета у којима који народ живи, познање пластичкога облика земље и свега онога што из тога излази, као што су свезе и изласци путова, итд. Али како се ове науке развијају као особене гране и у историју долазе само као помоћнице, то њихове научне збирке развијају се и купе такође самостално.

Прилазимо дакле к ономе што је посебно историјско, да видимо како стоји и шта би још требало и за што.

Како је збирку књижевних средстава, са њезине највеће јевтиноће и удесности за набавку, најлакше имати, то смо ми у томе, може се казати, најнапреднији, ту смо напреднији него у осталим гранама, и ако и ту остаје много још да се учини, много још да се прибере и прикупи, што до данас још није урађено. И ту чине сметњу поглавито ограничена средства, која се у нас на разноструке потребе дају, ограничена радна снага која се пословању око ових збирака у држави посвећује. Ну и колико су књиге, по томе већ што се у више ексемплара штампају и налазе, згодније за набавку, опет ће по неки важан рукопис који је једини, вући к себи људе који хоће да се с њим упознаду. Ни ту се дакле, па често ни с највећим трошком неће моћи прикупити тако све, да баш ништа не буде недостајало.

Посве друкчије стоји са архивом. Земље, које нису биле срећне да их пале и робе Турци, кроз које нису пролазиле толике ордије као кроз нашу, које нису потресали толики урнебесни потреси као што су нашу — могу се

данас поносити красним, богатим и старим, државним, породичним и општинским архивима. Ми то видимо већ у неколико у својој околини, на прилику по Хрватској и Угарској; тим је поносита нарочито Италија; тога је пуно по Француској, Енглеској и Немачкој. У тим архивима је пуно граће за студију разних грана народнога живота у прошлости, од које често поузданије бити не може, и која је у неку руку неисцрпна. Али у нас тога скоро ничега нема. Што понегде има, као што су неки општински архиви међу Србима у Угарској, и архиви новога државног живота у Србији, то је све скорашње. Од онога, што би требало да чини таки архиви за старије доба, налазе се развалине на све стране, у породица, у појединих људи и којекуда на страни, као део поменутих страних архива. С тога међу послове који су од прве потребе за критично и научно изучење наше историје долази преметање странских архива у којима је само прилика да имају штогод о Србима. Нешто је од тога већ чињено, и ту је и ово друштво било међу првима које је обратило пажњу на млетачки архив, из којега споменике што се нас тичу издаје данас југословенска академија у зборнику који ће изнети много грдних томова. Нешто треба тек да се чини. Наш историк г. др. Фр. Рачки и руски проф. г. В. В. Макушев, који се баве нашом историјом, преметали су с великом коришћу талијанске архиве. Исто би то требало чинити још на многим местима свуд по околини, а и подаље. Цариград сам и турске хранионице писама и хартија државне управе где их има, добро би било да ко може барем толико испитати, да се види има ли што тамо или нема — а не може бити да нема, кад би нам само било приступно и познато, и кад би се нешто и нешто наћи могло. Из тога узрока крајње би време било, да се и код нас за сада установи добро уређен земаљски или државни архив, као што је око тога, опет с учешћем овога друштва, нешто

већ и рађенс. Тај архив добро би било да се удеси тако, да постане средиште свега, што би се у том правцу од јако налазило, или што би било данас негде прибрано. Ту би даље за сада могао бити добро заступљен део наше нове историје, акти Србије и државне управе у њој све донде, докле они данас могу бити отворени научној или историјској дискусији по начелима која би се о томе посебице установила.

Наш народни музеј који је истом у заметку, који је, као што и мало пре рекосмо, у тескоби, да му се збирке још не могу како ваља ни да разместе, по општем стању збирака својих налази се још у стадији постајања и прибирања. Како се мало на њ троши[1]), како му је мало радне снаге посвећено[2]), он може у тој стадији остати врло дуго. Така стадија доноси са собом као наравну последицу, да музеј нема извесног карактера: још се у њему не види, с којим се планом збирке шире (у колико се, па макар то како мало било, шире), на што се иде целим заводом. То се већ данас у Јевропи у сваком музеју строго разликује, те се музеји у разним правцима купе и шире. Наш музеј могао би се карактерисати као археолошки музеј за оно што се у нашој земљи ископава и налази од

[1]) Буџет за набавку књига, рукописа, или других књижевних реткости за библиотеку, за трошкове на повез, и за набавку старина, реткости и драгоцености за музеј износи сад само 520 дуката на годину.

[2]) Библиотека и музеј покрај разнострука посла веома спорог и пипавог, који се из године у годину удваја и утраја, имају свега два чиновника. Преко би потребно било, да музеј добије особита специјална човека за се. Тиме би и једно и друго заведење јако добило; а само тако се може у напред покренути живље развиће оба завода. Једна снага не може савладати послове тако многостручне по научној струци и по спреми за њих потребној.

старих историјских споменика било нашег народа било осталих. Наше народно држи превагу над осталим, али не толико самим бројем старина колико збирком историјских слика, која је такође састављена с музејем. Како су од народа, који су владали на земљишту домовине наше, најбогатији културом били Римљани, то је њихових старина, њихове нумизматике и осталих споменика највећи број — и с тога, што је у купљењу свега што је у музеју, држана основна идеја, да у збирке његове улази оно што је у Србији нађено, та идеја и служи управо средиштем и главном карактерном цртом за до сад. Као полазна тачка за даљи рад и развијање могла би послужити подела на одељења, која се сад види, и која би се, да је места, у неколико још сад могла разместити у посебне партије. На прилику већ збирка слика ваљало би да има простор за се, па да се тако разним начинима још попуњава. Тога ради може бити да би време било таким путем кретати ствар у напредак из онога што сад има, и о томе сам ја и рад посебице пробеседити.

Говорено је још напред о томе, како се нама барем на научном и књижевном пољу ваља почети више бринути да се покажемо као средина, да чинимо штогод што би нам набавило права на то. Говорено је мало даље о потреби историјско-етнографског музеја, као једног од првих извора за изучење историје. Запитаћемо се, колико може наш музеј у дотичним својим одељењима одговорити овој потреби? Наше народно рухо, тако богато и многостручно, заступљено је у нашем садашњем музеју осам слика само са једним комадом. Од слика управо су само две једино ради руха; остале, припадајући у историјску галерију, рађене су с другом побудом. Наша народна стара традицијонална индустрија није ни толико. Наша народна оруђа, наш старински кућни намештај не може се нигде на скупу и у целини видети. Ми немамо збирке, у којој бисмо могли ви-

дети сами свој васколики старински живот, ту полазну тачку садашњега и будућега, представљен у својим споменицима. Управо у овом обзиру с коришћу се може употребити збирка женскога накита, данас прилично богата. и збирка нумизматичка, данас најпотпунија, што је игде има.

А овде се, господо, имамо рашта замислити. Етнографско-историјски музеји добијају у сувременом свету, спрам правца којим данас наука иде, све већу вредност и знаменитост. Они су тако да кажемо огледало, у коме се јасно огледа културна историја једнога народа, она дакле страна народног живота која се у наше напредно време највећма цени и штује. С тога понеки зову таке музеје и културно-историјским музејима. Проћи кроз један таки добро уређен музеј значи у неком погледу колико прочитати неколико томова о оним стварима. Или да коректније кажем, што су студији земљописа карте, то су студији историје или културне историје или науке о познању свога народа у његовом сувременом стању оваки музеји.

К осветљењу овога свега имамо још штошта да додамо. Као што се у историји о постању земље ређају један врх другога различити слојеви, па у бреговима, где је те слојеве ерупција испрметала, оштро око геологово познаје од када је који; као што у старој вароши нови и нови завладали народи обарају старо, и поврх онога у новим облицима свој стил дижу: тако се исто збива и у развићу цивилизације међу народима. Један стил и један облик диже се на рачун другога; или смеса урођених и унесених стихија даје вазда нешто треће. У тако званом вишем друштву нашега народа така се промена десила у средњем веку, кад смо се у садашњим својим местима сместили и населили. Византијска, или општа средњевековна култура (јер смо стајали у тешњим свезама и с Италијом) беше се онда настанила међу нама. За тим је дошла навала турска. Је ли она подлегла оној култури која се у оно време на-

лазила у овим земљама, и која је стајала на релативно високом ступњу, или је и она, донесавши бар у својим поглавицама и бар мрве од арапске културе, нешто ту принела те се у овим земљама саставио тип живота посве различан од онога који се међу тим на западу развио, питања су, која данас стоје једва положена а неодговорена. Али ове промене оставиле су у главноме недирнуту исконску културу, која се у маси нашег народа, на нашим селима сачувала. Из каквих је стихија изашла та култура? Је ли у њој све исконско, је ли све словенско, колико је, може бити, индојевропско, колико ли византијско или турско-источно? Ту вам долази као предмет испитивања сав народни живот у правоме смислу те речи, ту вам је индустрија или рад од најмањих ситница до најзнаменитијих послова, ту вам је одело, накит, ту архитектура кућа, ту посуђе, облик и грађење његово, ту колорит и комбинације или цртежи у фигурама, ту распоред и намештај куће, ту храна, ту начин спремања и готовљења и много друго којешта. Има велики број ствари на овоме пољу, које на први мах изгледају просте и случајне, а овамо носе дубок историјски значај у себи.

Него како му драго то било, према установама и правцу средњега века, према чудном упливу, који је на нас имала навала турска, наша народна култура остала је врло дуго времена, може бити хиљаду година, недотакнута. или незнатно дотакнута. Феудално-духовничка култура средњега века већ по поноситости својој није се хтела никуда ширити ван својих граница, а и сама спорост и неживотност или скупоћа њена задржавали би је на том путу, баш да јој начела ништа сметала нису. За време навале турске духовништво се наше демократисало и сјединило с народом, властеле је нестало са свим; народ се по планинама завлачио, чувајући стару културу, језик, веру и обичаје своје. Тако та првобитна или исконска култура,

најстарија за коју ми, може бити, знамо, изађе на видик у почетку овога века, као одмотана из каквог воштаног платна, изађе на дохват упливима његовим. Шта се сад могло догодити? Је ли време ту старинску културу сачувало од свега што се око ње и врх ње до овога века збивало, да покаже на њој моћ садашње културе спрам немоћи прошастих, или да је ми изучавамо као што се изучавају споменици што су из Херкуланума и Помпеје испод пепела извађени?! О томе се треба без сваке шале у научном интересу замислити. Ако се феудално-духовничка средњевековна култура задржала у круговима својим оставивши народ недотакнут — садашња јевропска култура не чини тако. Њезин је главни карактер демократски. Њезина је моћ парна махина; њезин уплив неодољив; њојзи служи усавршена комуникација; она плави куд долази, прелива или односи собом оно што затече. Посао је других људи, да одређују задатке наше према овоме културном сусрету, да процене шта је већ учињено, или шта ће требати учинити. Ја просто потврђујем ово, и питам, хоћемо ли ми, којима су несрећне историјске прилике одузеле скоро свеколике споменике средњевековне феудално-духовничке културе, допустити, да нам сад ова силна култура, која ће без сумње до велике мере униформисати сав свет, однесе и оно што нам се нашом традицијоналном културом од старина до јуче сачувало? А то ће извесно бити. Јер се униформисање и с њиме свезана промена збива непрекидно на наше очи. Познаје ли ко Београд, његове куће, њихову унутрашњост, њихове становнике, ко га је видео пре педесет година? Уздисаји старијих људи, који се нису дали уверити, да је нова цивилизација боља од старе, сведоче нам ово довољно. А иста промена, која се најочевидније збила у Београду, збива се све већма и већма и по осталој Србији силом оне моћи, по којој се у свакој земљи сва места угледају на главно место. Иста та моћ чини, те се опет

Београд (непрестано на наше очи) угледа на друге вршњакиње вароши, те жели, да се уједначи с њима.

Ево дакле једна промена, која без сумње није прва у нашој историји, која ће испунити много листова њених и уврстити се међу друге које су се пре ње догодиле. На овоме што смо површно о току њеном говорили, види се, како је било и с осталима. Разлика је међу њима, што ће ова засећи у народни живот до дна његова, до последњих живаца његових што ће га, управо да речемо, потпуно и скроз изменити, тако изменити, да ће старе основе народнога живота заузети са свим особена друкчија места. Ово иште од нас просто самоодржање наше, али ја то опет остављам другима којима је прави задатак.

Међу тим шта буде да буде у ствари од те старинске културе, неће никад ослабити ни цене изгубити историјски интерес који је с њом скопчан и који смо ми мало више наговестили. У изучавању живота видели смо колико важно место по данашњој науци заузима историјско-етнографски музеј. Тај музеј би био огледало културе, о којој смо говорили. Интересност тога музеја не зна се је ли већа за нас, или за странца који је дошао да нас изучи и позна; не зна се, да ли је кориснија по научника, уметника, песника, или ма кога из публике, који би дошао да његове збирке прогледа.

Српски народ није данас готова целина, али се данас на све стране ради, да се сви чланови његови проникну што живљим осећањем своје целине и заједнице. Наша су племена у простоти својој мислила, да нисмо један народ, или им то није на ум долазило, за то што се друкчије носимо, што се друкчије крстимо, што мало друкчијим акцентом или говором беседимо итд. Осим тога, господо, што против овога ради сва разборита књижевност и публицистика, што у борбу против овога улажу труд толики родољуби наши, крајње би време било, да се састави историјско-ет-

нографски музеј, о коме сам говорио, у коме би се очигледно могла видети заједница наша у свеколикој њеној разноликости, који би био, да тачно речем, музеј српства, у коме би се под једним кровом састале наше разликости, споменици наше досадашње исконске културе, да ту послуже као ћутљива а у једно силно речита школа о јединству и о карактерним знацима наше народности. Помислите на прилику једну или више дворана, у којима би на луткама стајало изложено свеколико рухо свију српских крајева, или свеколике врсте старинскога оружја нашег, или кућног намештаја или индустрије наше, узимајући је по разним струкама њеним.

Да бисте од прилике видели макар у главним цртама како ја мислим, да би оваки музеј основати и сакупити требало, ја ћу овде напоменути, која би му главна одељења у први мах требало одредити.

Међу првима би ваљало установити одељење за одело. Ту би требало гледати, да се одело мушко и женско, старачко, људи у пуном веку, младићско и детиње, за тим по разном ступњу богатства и укуса који је у обичају, стајаће и свакидашње заступи тако, да буду временом не само потпуно исцрпени сви крајеви наши са свима својим ма и најмањим варијацијама, него и свеколике варијације одела самога. Ако би се музеј установио на опширнију меру, како би врло било желети, требало би не само имати збирку одела на луткама, да га можемо имати у целини како стоји на људима и женама, него и засебице с обзиром на појединости, на прилику с обзиром на различите шаре. Тако би одељење појединости било врло од потребе, да би се, на прилику, изучили или разгледати могли начини шарања или орнаменатска стилистика нашега народа, на коју је већ упрла очи странска индустрија.[1]) Други део оваких

[1]) Овде ми је на уму честит посао Феликса Лаја из Осека под насловом Südslavische Ornamente. Gesammelt und herausgegeben von Felix Lay, ausgeführt von Fr. Fischbach 1871. уз

појединости одела могло би бити одељење обуће, одељење појаса, одељење капа, одељење марама или рубаца, на које се каткада шаре међу итд. ако не бисмо ово све придружили одељењу наше домаће и кућне индустрије.

Друго одељење би могло бити за нашу домаћу индустрију. Ту индустрију хвата ропац, и она мора пропасти пред силом парне махине, ако јој се чим год не помогне. Она је осуђена да је поплави јевропски фабрикат из суседних наш фабричких земаља. А може бити да ће јој једина помоћ бити фабрикати наше земље. У том случају овај поштовања достојни начин зарађивања хлеба „златним“ рукама, којом изреком наш народ показује штовање своје према занатлијском знању и вештини, ишчезао би са свим; споменици његови остали би расејани, док се не би погубили, и историја индустрије наше причала би о празнини, где празнине није било, где су место ње радиле толике вредне и уметне руке, чувајући Бог зна чију старинску

које иде као књижевни текст дело Die Verbreitung und Cultur der Südslaven. Ihre Poesie, Hausindustrie, Ornamentik etc. Herausgegeben von Felix Lay in Essegg, које обоје ми веома препоручујемо свакоме коме то у круг студија улази. Како ови људи цене ову страну нашега народног рада нека посведоче ове врсте којима овде места дајемо: „Орнаментика домаће индустрије не налази се нигда у такоме богатству и у такој лепоти као међу јужним Словенима на доњем Дунаву. Требало би да се ова честита и народна уметност заклони, да не би и сувише брзо пропала увозом јевтиних а вашарских фабричких еспапа. То је грана уметности која сад још цвета, али којој прети пропаст, а која, као што ћемо видети, хиљадама година траје. — Наше дело вели г. писац мало даље, има културно-историјску мисију, да посредује међу јевропском индустријом и орнаментима југословенским, и да Југословенима укаже прилику да познаду и да са свешћу унапређују ово добро, које су до сад инстинктивно неговали.“

занатлијску традицију. Ето колико би ту наш етнографски музеј бар за науку вредио. — То друго одељење дакле ваљало би поделити по струкама саме индустрије. Овде би могле доћи неколике гране из оног одељења одела. Ту би дошло дивно плетење, предење, ткање вуне, лана итд. Ту би дошле чарапе, назувци, кецеље, прегаче, тканице, шаренице, ћилими, пољаве итд. У слагању боја, у шарама и у многим другим појединостима нашли би ту вешти људи онолико интереса и студије, колико ми, може бити и не слутимо. Етнограф би поредио поједине комаде из разних предела у којима се носе, једне с другима, историк и археолог тражили би историјску традицију, изворе и паралеле, и сваки би нашао оно што је за њега. Ту би за тим дошла свакојака платна од најфинијих и најређих до најобичнијих и најгрубљих, и свакојака остала ткања, која се употребљују за одело онамо где старинско и домаће још није истерано „куповним.“

У то би одељење даље дошао васколики грнчарски посао, који се још којекуда по нашој земљи налази мало по даље од река, куда није лако однети нове фабричне послове. Вешти људи налазе у овим пословима останака још од старинског јелинског рада,[1]) а ја мислим, да ће се тога, по вештијем испиту свуда понешто наћи. И они ће интересовати и обликом, и шарама, и бојењем, и ваљало би гледати, да се у том одељењу сваколика та струка заступи што потпуније.

Ковано метално посуђе, које је некада било господски и богатији намештај наших кућа, данас је ишчезло са свим, или је ретко где у употреби, бар колико је мени познато. И ако би ова збирка стала више трошка но друге, ваљало би и за њу се састарати, јер би се у њој могло прикупити највише старијих ствари, по томе што се ствари

---

[1]) Lay Felix у навед. расправи 23 стр.

од печене земље лупају. Ту би могло доћи и све остало од метала, што се употребљује као кућни намештај.

Збирка накита, за коју се и у садашњем музеју налази прилично прикупљених комада била би интересна за изучење индустрије по тој струци, и за изучење укуса, које би се могло прилично у прошлост пружити, јер се и у тој струци налази више старијих ствари, нарочито по удаљенијим селима.

Збирка оружја, за коју се у садашњем музеју прилична збирка налази, могла би се уредити с обзиром на индустрију, и то не би ништа сметало хронологијској разредби. Ту би нарочито ваљало узети обзир на оружје за које се зна где је ковано, јер су многа наша места по овоме чувена, а и ову ће индустрију потпуно убити или изменити нови систем оружја и ратовања данашњег.

Једно одељење ваљало би посветити свакојаким оруђима и алатима који су се у нас од старина затекли. Ту би могло доћи свакојаких сељачких оруђа (на прилику у маломе начињен механизам наших свакојаких воденица, даље различити народни музикални инструменти итд.), којих ће такође почети нестајати, чим успемо да један нараштај обучимо рационалноме сеоскоме газдовању. На послетку, имајући један пут овака оруђа са свију страна нашега народа, могла би нам и та збирка дати повода различитим размишљањима.

Једно одељење ваљало би посветити свакојаким снимцима. У јевропским се музејима виђају у плутову дрвету изрезани или у гипсу изливени снимци споменика као што је атински Партенон, римски Колосеј и друге ретке старине. Таким начином би се по времену могли за музеј начинити снимци важнијих архитектурних споменика наших. На такав начин, или просто од дрвета могли би се начинити снимци свију обичних грађевина по селима нашим са разних крајева народа нашег, да би се и ту видело,

у чему нам поједини крајеви наши један од другог одступају, у чему ли се слажу. Не би било без интереса износити и у групама кућу са свима споредним уз њу зградама. А цео овај посао има интереса и користи у томе, што се ево већ по Србији и у грађењу кућа приступа новим начинима, новоме крају и плану — а стари начин може мало по мало ући усред деветнаестог века у предисторијски мрак, што не би служило на част науци нашој. Но овај начин снимања био би за први мах тежак и скуп. Али, не напустивши га за свагда, могло би се врло много учинити акварелским цртежима. Тим јевтинијим начином могли бисмо за први мах накнадити много и много којешта. Ти акварелски цртежи могли би нам пробијати стазу и указивати пут за попуњање осталих збирака, где се из ма каких узрока не би могле одмах набавити саме ствари у оригиналу. У тој збирци могли бисмо за краће време имати свеколики музеј као на картону, као на плану, по коме би се лако могло даље прикупљање руководити и управљати. Акварелима оваким могла би се заступити и српска живописна уметност. и они би заједно са осталим оригиналним сликама могли чинити нашу галерију слика, ако је једном скупимо у опсегу онога што су наши уметници радили; или би се сваколика така збирка узела као саставни део овога музеја. У томе акварелском снимању нашега живота, ја бих терао до архитектонских копија и топографских снимака, у којима бих осим саме архитектуре снимао села, да се види, како им стоји свака поједина кућа. Није без интереса питање, како су смештена и разређена села по разним странама нашег народа, да ли свуда једнако по једнакој мѣсности, или не, итд. Ту би било пуно грађе за многе струке сваковрсних научника, а то би био у једно споменик наше марљивости за своју народност, нашег старања, да би било лако изучити је и добро познати не само странцима него и нама. Ја бих рекао, да многе наше ствари храмљу за

то, што ми сами себе не познајемо систематично, научно и у потпуности, што је знање, које ми о себи имамо, највише плод случаја, а не системног, смишљеног рада.

То би била у главноме одељења, која би ушла у састав историјско-етнографскога музеја, колико је могућно у напред га замислити. Наравно, да би се и после по потреби могло додавати и одељења на пододељења цепкати све по множини предмета, који би се где прикупили, као што је један дефинитиван у напред смишљен план у опште тешко одржати у оваким заводима, ако се не окамене, већ напредују, и ако се на њима ради. Основа за свеколика одељења што се тиче унутрашњег распореда ваљало би да буде хронологијска, чиме би збирке добиле историјски, а тиме већ научнији значај, а друга регулатива за деобу ваљало би да буде етнографијска, услед које би поједини предмети били подељени по крајевима и местима одакле су донесени. Једна од врло претежних научних страна, по којој би музеј добио много у очима оних који би оваке збирке сматрали за некорисне, што се баве често и врло обичним стварима, била би страна поређења, по којој бисмо један крај народа с другим поредили, крепећи тиме осећање о народној заједници и целини.[1])

---

[1]) И ако у систему нешто друкчијем и с друге полазне тачке, излаже главне мисли овога предлога и г. др. В. Богишић у књижици „Словенски музеум. Мисли о потреби научнога средишта за сваколика словенска племена, Нови Сад 1867“ извађено из „Српског Летописа“ за 1866. Међу оба предлога главна је разлика та, што је г. В. Богишић полазио са гледишта општега, словенскога, узимао за темељ словенску заједницу и предлагао средиште за изучење свеколикога словенства у свима гранама науке о народности и ономе што њу саставља; а ја сам остао на потреби једне словенске гране или групе. Доиста би добро било, да се може г. Богишића идеја остварити; али би средства за тако штогод данас могла дати једина Русија. Има пак и других

На послетку, господо, ред је да кажем, за што сам вам читао овај предлог, да кажем, каквим начином мислим да би се могло почети извршивање његово.

Ја мислим, да би требало узети два пута: требало би позвати поједине родољубе, да овој ствари припомогну својим прилозима, и старати се, да се од владе добије нарочита и редовна новчана помоћ, без које се ствар не би могла утврдити ни развити.

Поједини родољуби могли би помоћи у многоме. Они би могли налазити поједине нарочито историјске ствари које се у приватних лица налазе а музеју би требале, или би се за њ могле откупити, и могли би о томе извештавати учено друштво или управу овога музеја. Многи би, може бити, приложили сами штогод музеју, јер ће, на послетку у састав његов ући толике ситнице, које ће свакоме лакше бити набавити или поклонити него ли да се од њега тражи

незгода. У радни персонал музеја како га је г. Богишић предложио и нацртао, морала би ући по једна од најбољих научних снага сваке словенске народности. Тих снага, као што је познато, нема нигде, па ни у самој Русији, у сувишку, а од других слабијих словенских грана заузете за музеј снаге, доиста би, бавећи се при дотичним одсецима у музеју, и ту радећи на својим гранама и изучавајући их, мање помогле баш оној истој ствари, за коју се оснива сам музеј, него што би то било, кад би у своме народу своју радњу развијале. То из разлога свакоме довољно познатих, из разлога који нас на сваком кораку бригом обасипљу. Јер у садашњем стању словенских народа, нарочито ових што су слабији, треба врло много баш оне ваљане снаге, оних умова који могу посветлити и указати нову стазу бар у појединим струкама, с тога што смо у периоди у којој се махом пута тражи. Излази дакле на то, да сам ја гледећи на опште словенство и његове потребе, и овде за пут од појединих племена к целини, а не обратно. И у овом предлогу мене је водила наша научна и народна потреба; и ја сам, тражећи шта њој треба, тим споредним једва обележеним

нека знатнија старина, коју он по чему било особито цени. У позиву на прилоге и помоћ ваљало би појединце изложити шта улази у састав такога музеја, што би ствар веома олакшало. Ја мислим, да би се таким позивом могла ова ствар започети. Ту би имућним синовима нашега народа била згодна прилика, да своје родољубље покажу. За приложнике требало би основати књигу, у којој би се записивала њихова имена, а та би књига стајала изложена на особитом месту у музеју.

Али овим се ствар до краја не би могла извести, осим ако би се догодило, да какав одличан родољуб какву велику суму жртвује на извршење ове ствари. Главно дакле наше уздање морало би бити у помоћ наше владе, и од владе би требало тражити, да на ову ствар жртвује једну повећу суму за главне набавке за први мах, и да одреди редовну годишњу помоћ за даље унапређивање збирака.

путем дошао правце на велики пут г. Богишића, коме је он ударио белеге с оноликом ученошћу и дубљином мисли. Исто тако мислим ја, да се ово дело и изврши; овако је лакше, корисније, могућније и поузданије, и светлост тако прибирана обасјаће обилато сваки кут словенских земаља, пре него што се сконцентрише у жижи словенскога музеја. Нека најпре постану средине у свакој словенској групи за изучење саме те групе; нека се у свакој тој групи створе увети за њену научну еманципацију; нека она очврсне у поштовању себе саме, у борби за културни опстанак; нека с тога гледишта позна своје место у целокупноме словенству и своју свезу с организмом ове дивне толико неправедно презиране и оговаране групе народа — па ће заједница сама собом доћи, и тек тако ће бити користи од ње. Ја мислим, да је за поменути историјски процес ово природни пут. У осталом, ко радо мисли о словенској заједници, за њ је на првом месту да буде на чисто, којим правцем ваља да иде њено развиће; јер, ако се ту омаши, могу се силна средства и множине добре снаге бацити у ветар, потпомажући правац који ће будућност неуспехом осудити!

Јер, макар се како ствар отпочела или основала, збирке ове треба да састављају део садашњег народног музеја. С тога би се од владе морало тражити, да одреди место, у ком би се свеколико могло сместити и разредити како ваља.

У целоме, као у специјалнијем израђивању плана, у руковању с првим набавкама, док се ствари не да видљив правац, потребна би била помоћ ученог друштва. Ако би се одлучило, да се ствар отпочне приватним прилозима, ко ће други позвати народ и управити купљењем прилога, ако неће друштво? Исто тако нема сумње, да ће се ствар и код владе лакше примити, кад се зна да је прошла критику овога друштва.

С тога ја и износим целу ствар вама, господо, надајући се, да ћете је прихватити и даље повести, ако налазите да је на месту што сам предлагао. Ја мислим да и ви не сумњате не само о потреби овакога музеја, него и о дужности нашој да га саставимо, као и о интересу који имамо у овакој једној установи. Купећи музеј јелинских и римских старина, ми бисмо, ако пређемо границе онога што се у нашој земљи налази, просипали новце на ствар за нас прилично луксусну. У музеју такоме, који бисмо ми својим средствима подигли, не би лако могло бити онолико, колико се налази у славним јевропским музејима те врсте; нити би нас дакле тога ради странци тражили, нити бисмо ми могли лако бити без странских музеја, ако бисмо хтели, да се с том врстом старина боље упознамо. Међу тим за половину оних новаца ми бисмо могли подићи оваки свој музеј на већу корист и себи и осталоме свету. Музеја јелинских и римских старина има пуно и веома богатих по свету; овакога српскога музеја не би било нигде, оваки би био само у Београду. Ако би се уз ово подигао овде добар универзитет, на коме би се прикупљале све честите научне силе југословенске, ако би се мало више трошило на библиотеку, онда би наша пре-

стоница постала права научна средина, у којој би се могло све познати и наћи што се тиче нашега народа, почињући од његове историје, па свршујући танкостима његове етнографије и живота, и то би се све могло познати непосредно. Проћи музеј какав ми замишљамо да се склопи, значило би у неку руку толико колико пропутовати земље српске.

Што се тиче опсега овога музеја, ја бих му радије дао придев југословенски, јер верујем у научно начело, да се живот три југославенска племена једним током развијао, и да му је у будућности потреба, да једној мети тежи. И ко ће на прилику у кругу онога, о чему смо ми у нашем нацрту музеја говорили, разделити српско од бугарскога, а камо ли од хрватскога? Али ме је од тога задржало то, што увек мислим да је боље мањим започињати. Данас нико не може мислити, да српско искључује оно што је бугарско или хрватско, а ако би ова ствар удесно пошла, лако јој је размаћи границе и по вољи раширити круг. Ово све, ако би се срећно извело, био би само згодан прилог за општу југословенску ствар и народну им заједницу.

РАДЊА СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

Састанак одсека историчког и државничког српског ученог друштва.

9 Марта 1872.

Били су: председник одсека г. Ст, Бошковић, чланови: г. г. арх. Дучић, А. Васиљевић, Вл. Јовановић, П. Срећковић, Г. Витковић, Љ. Каљевић, Ст. Поповић и М. Зечевић.

Бр. 1.

Г. Гаврило Витковић прочита извештај о свом путовању по Угарској ради истраживања историјских старина српских. Пошто г, Витковић сврши чатање својега извештаја, појавише се два предлога, и то први од г. арх. Дучића и Васиљевића: да се прочитати извештај дотера тако, како би се обележили сви нађени податци историјски, па из главнијих да се само садржина изнесе; а други од г. Љ. Каљевића: да се извештај штампа, како је поднесен. — Одсек усвоји последњи предлог, и одреди за њ г. Витковићу награде 30. дук. а за поклоњене књиге друштву изјави му своју захвалност.

Бр. 2.

Референти чланка г. Ал. Спасића „Неоснованост закона, који одређују maximum интереса“ изјавише, да га нису могли оценити с тога, што не могоше прочитати, јер је чланак писат нечитким рукописом на веома танкој хартији поштанској, која пролива. — Одсек одлучи, да се о томе јави г. писцу.

Бр. 3.

Прочита се писмени предлог г. Вл. Јакшића, поткрепљен разлозима о томе: 1.) да се одсек сваког месеца два пут на састанак редовно сазиње, а само кад не би било дела за решавање да се изузетно један пут састаје, 2.) да се у позивници назначе списи, поднесени за „Гласник“; 3.) да се сви за „Гласник“ намењени списи у редовним састанцима у целости

прочитају, те да се свима члановима дâ прилика, да их могу у скупу претрести и оценити, а у случају, ако би који члан зажелео, да поднесени чланак и кући понесе ради тачнијег проучавања, да му се то допусти, па тек тада, пошто он свој писмени реферат у идућем састанку прочита, да се о поднесеном чланку коначна одлука донесе. — На ово одсек оцењујући у опште циљ и корист ових предлога, но узимљући у обзир, да се у свему не би могли без неких незгода извршити, одлучи: 1.) да се и од сада одсек састаје само онда кад се појави потреба; 2.) да се само у важнијим приликама у позивници назначи, шта ће се на састанку радити; и 3.) да се списи поднесени за „Гласник", и од сада оцењују по пропису друштвених правила.

Бр. 4.

Прочита се други предлог. г. Вл. Јакшића о томе: да друштвени орган „Гласник" не износи један пут мање а други пут више табака, него да се ради једноликости од сада штампа тако, како ће свака свеска изнети око 25 табака и да разлика међу свескама не буде већа од једног штампаног табака. — Одсек одлучи, да није толико потребно на то пазити, а немогућно је то и остварити, јер величина поједине свеске зависи од примљених чланака, који се у „Гласнику" штампају.

Прочитано и потписано на састанку одсека историчког и државничког срп. уч. друштва 4 Маја 1872 год.

Састанак одсека јестественичко-математичарског

11. Марта 1872.

Били су: председник Зах, чланови Јосимовић, Алковић, Петковић, Владан Ђорђевић, Валента, Панчић и Драгашевић и Медовић.

Бр. 1.

Референти дела од г. Алексића „Морава, њено садање стање и могућност пловидбе по њој" — гг. Јосимовић, Алковић и Здравковић подносе своје извештаје о томе, и сви се слажу, да је дело за нас веома важно, јер се у њему налазе дата, која су одвеће користна при размишљању о Морави и употреби њеној, и предлажу, да се дело прими и писац награди са 100

дук. и 200 екземплара за себе одпечатапих. Што се тиче некојих преиначења, то се овлашћује г. Јосимовић, да се он у име одсека са г. писцем споразуме, и о томе извести.

Бр. 2.

ГГ. Владан Ђорђевић и Медовић као референти превода Дарвиновог дела „о постанку видова", што су поднели г. г. Данић и Пајић, — подносе своје мишљење, да се неможе у Гласник друштвени примити с тога, што у опште нису мишљења да у орган ученог друштва улазе преводи с превода, и што су г.г. преводиоци доста слабо превели.

Бр. 3.

Члан друштва г. Владан Ђорђевић подноси расправу „О каутерисању рана у опште и у каутерисању разголићених вêна на по се. Болничко-експериментална студија", и жели да је у одсеку чита. Пошто је та ствар чисто лекарска, одсек одлучује, да се сазову само они чланови овог одсека, који су лекари, па пошто прочитају, да о делу известе одсек.

Други састанак одбора.

13. Марта 1872.

Били су: председник г. др. J. Шафарик, чланови г.г. пук Фр. Зах, проф. Ал. Васиљевић, Ст. Бошковић, Д. С. Милутиновић.

Бр. 5.

Прочитају се писма нових изабраних ред. чланова г.г. К. Магазиновића, Стев. Р. Поповића и М. Ракића, и дописног члана г. Св. J. Никетића, којим јављају да су примили дипломе и да се чланства примају. Г.Г. К. Магазиновић, Стева Поповић и М. Ракић уписују се у редовне чланове.

Бр. 6.

Прочита се писмо г. Нила Попова секретара благотвор. комитета из Москве, којим јавља, да слике старе архитектуре и живописа српских ваља послати тако, да приспеју до првих дана Маја. Одбор саопштава ово г. Д. С. Милутиновићу председнику уметничког одсека, да има на уму.

Бр. 7.

Секретар прочита приправљену представку, којом ће се од стране друштва тражити увећање помоћи код владе. Одбор усвоји представку као што је написана, нареди да се препис спреми, на ком ће се потписати сви чланови одбора, да се представка у протоколу саопшти цела, и да се потребан број ексемплара за чланове скупштине наштампа.

Бр. .

Секретар јавља, да је г. Петар Мировић поклонио за историјски архив Српског ученог друштва шест писама из времена кнеза Милоша. Прима се с хвалом.

Бр. 9.

Секретар подноси књиге које су друштву дошле на поклон и у замену:

1. Од г. намесника J. Гавриловића:

а. Протоколи народне скупштине која је држана у Крагујевцу 1 /1. Београд 1871.

б. К. Допис из општине београдске.

в. Закон о устројству војске. Београд 18/0.

г. Г. Вучковића Ропство у слободи. I. Н. Сад 1872.

2. Од краљ. пруске академије наука Monatsbericht за Новембар 1871.

3. Од Матице словенске из Љубљане:

а. Schoedler Knjiga prirode. VI. snop. 1881.

б. Letopis Matice slovenske za 1871. Ljubljana 1872.

4. Од пруске академије наука из Берлина Verzeicnniss der Abhandlungen der königlich. preussischen Akademie der Wissenschaften von 1710—1870. Berlin 1871;

Monatsbericht за December 1871.

5. Од г. П. Мировића: Ат. Нешковића Историја славено-болгарског народа по J. Рајићу. Будим 1801.

Од Матице далматинске из Задра:

а. Narodni koledar za 18/2.

б. Smilesa Radišu Bog pomaže (Self-help) preradio M. Pavlinović. Zadar 1871.

7. Од ред. члана г. Стев. Д. Поповића проф. уч. школе његово дело „Рад у школи. Методику. По Карлу Кêру. Београд 1872.

8. Од г. Светозара Ј. Никетића дописног члана његову лекцију: Какво је било доба неманићско. На св. Саву у лозничкој реалци говорио Св. Ј. Никетић. У Београду 1870.

9. Од г. митрополита Михаила:

а. Православље и аустро-угарских Срба црквено-школски сабори од 1864 до 1872 године. Београд 1872.

б. Његово дело: Одбрана истине. Београд 1872.

10. Од царске руске академије наука Записки, томъ XIX. и XX. 1.

Памятники дипломатическихъ сношеній древней Россіи съ державами иностранными. X. С. Петербургъ 1871.

12. Од универзитета варшавског: Университетскія извѣстія 1872 бр. 1.

13. Од ред. члана г. Љубомира Клерића његово дело: Die theoretische und praktische Verwendung einer neuen Sprengpatrone und Zündugsmethode. Mit 5. Holzschnitten.

ПРИЛОГ К ПРОТОКОЛУ.

Представка коју је одбор српског ученог друштва поднео вис. влади зарад повишице средстава друштвених.

„Српско учено друштво“ установа је у отачаству нашем, којој је задатак, да је од помоћи научној књижевности нашега народа. Оно би требало не само да јој је од помоћи, него да јој је средиште, да је напред крће, да јој правац даје.

Али овакав задатак маша доста далеко, границе су његове неодређене. С тога да бисмо с њиме на чисто били, потребно је да означимо свој поглед на науку, на правце њена развијања и ширења, на поделу рада њезина. Ни онда кад је друштво ово подигнуто, нити икад за време свога досадашњег рада, па ни данас није оно само самцато у српској књижевности. И онда и данас радиле су и раде покрај друштва и друге силе, и по томе смо ми и изабрали горе поменути пут, да бисмо разјаснили, какав део припада друштву у пространоме задатку књижевнога рада у народу нашем.

Остављајући на страну народну или лепу књижевност, у раду око науке оштро се разликују три ступња:

1. Ступањ прибирања грађе, класификације и истраживања, ступањ првих припрaвних научних послова који остају као монографије или као урађени саставни делови науке;

2. Ступањ систематисања, ако је већ довољно грађе сакупљено, у ком се приступа склапању и излагању науке у целини, у правцу строго научном, на основу рада који смо у први ступањ ставили;

3. Ступањ раширивања, популарног рада, рада школског и васпитачког у опште, у коме се истине, мало час реченим путем у ред доведене, на све стране шире, да постану општа својина.

Ово је пут постања појединих наука, пут раширења њихова. Тим су путем постале досадашње науке, тим се путем нове стварају, а старе измењују и поправљају.

Но знатан део овога рада већ је за све главне науке претурен; ми се налазимо у веку, у коме ступањ *раширавања науке* заузима своје заслужно место; прва два дела пак само раде, да трећем што више грађе, што више испитаних и прибраних података прибаве.

Какав је дакле наш народни положај према овом покрету и стању светском?

Колико је и колико пре нас урађено на свима наукама! Многим десетинама година, многим генијалним рукама нагомилани рад својина је западне Јевропе или напреднијих словенских рођака наших. С тога њима и јесте данас лако, да само изумевају начине лакше од лакших, којима ће осведочене истине на све стране ширити. Какав је дакле, и опет питамо, наш положај према њима, какав наш задатак?

Је ли, да помислимо, како је и нама потребно веровати Птоломеју, па тек Копернику? Је ли, да будемо најпре сколастичари, па да чекамо свога српског или словенскога Бекона, Лока и Јума? Или ћемо се дотле тврдоглаво одрицати Њутна и Дарвина, докле се нама наши не роде? . . . .

Ово би било смешно. Научни и културни рад заједно са свима последицама својим припада свету, припада свакоме ко је кадар и ко хоће да се користи њиме.

И нама је на расположењу наука светска. Можемо из те огромне ризнице узимати све по вољи, можемо усвајати готове чињенице, готове облике, готове системе, готове послове, како

се нама свиди и како нам затреба. Али смо дужни пазити, да не останемо назадни, да не усвајамо мимо напредније оно што је назадније, мимо боље — горе. Дужни смо тога ради изучити историју, развиће и ступањ науке у данашњем свету, дужни смо следити за њом, оком вазда отвореним и будним. Јер само тако можемо добити народно и научно грађанство у културној Јевропи. У ком се народу тај начин и тај рад пренебрегава, тај се бележи међу народе назадне и од времена заостале.

Но колико је ово важна ствар, она је и опет толико замашна и огромна, да у својој целини никако не може бити задатак никаквог ни најјачег ни најбогатијег појединог друштва — она је *задатак свеколиких умствених сила народних.*

Ни у томе дакле не може бити прави друштвени задатак. Али ни с тим није свршен сав посао који ми у науци имамо. Јер кад се све ово *најсавесније* изврши, остаје једна празнина, коју треба попунити, и која је скопчана с чашћу и с интересима нашег народног имена.

Српски народ је део човечанства, његова постојбина део света — и кроз то обадвоје ми заузимамо у науци свој део јер је науци задатак човек по свима странама својим и по свему што се за њ и за живот његов ма по чему веже, и задатак јој је природа, у којој се све то збива. Има наука које су једнаке свуда, но има их, којима до потпуности треба изучење сваког народа по свима гранама живота његова и изучење постојбине му по свима гранама природе његине.

Ко ће дакле попунити онај део науке који према овоме нама припада? Ко ће попунити део нашега отачаства у гранама јестественине, ко ће изучити климат и природне силе, које се у нашој домовини јављају, ко ће између закона што су општи или су за поједине земље нађени, пронаћи оне који се с нама слажу? Ко ће попунити наш део у географији, ко ће у историји, ко у књижевности, језику, и толиким другим гранама изучења људи и природе? Хоћемо ли чекати странце, да нама нашу земљу опишу, да нашу народност изуче?

Све су то питања, која се не могу наћи готова и расправљена. То је она граница, на којој се могућност узимања зауставља, где се налазимо пред радом, који само наших руку чека. Ако нам је онамо, у границама опште светске науке,

лако било одредити свој задатак само у томе, да пазимо шта ћемо узајмити, да се старамо да просто не заостанемо — овде ствар стоји са свим друкчије.

Све поменуте и непоменуте стране нашег отачаства и наше народности, морају се попунити у науци, ако нећемо да нам се не могне рећи, како свакога боље познајемо но себе. Но наука се може попунити или израдити само строго научним путем; да је можемо увести у школу, ваља да је најпре израђена за академију; то ће рећи: пут изналажења истине има само један, а то је строго научни, начин излагања удешава се према потреби. Грађа се купи, и податци се прибирају за професоре и стручне књижевнике; ови је прерађују за своје слушаоце и за већу публику, а одатле истине и добитци научни прелазе у сав народ.

Према овоме свему како бисмо одредили задатак и тежњу друштвену? Какав од ових свију послова треба друштво да ради? Шта себи да постави за главни задатак, да би и у нашој књижевности настала подела послова, па да се зна ко је за чим, да се не догађа, да једни другима посао отимају па наопачке, то јест да не испадне, да сваки ради оно што не треба, а избегава оно што треба?...

Саме прилике наше одређују тај задатак друштвени. Лако је погодити, да друштвени посао треба да остане оно, чему никако не би досезале приватне силе, а то је поглавито изучавање оних страна нашега живота и природе, које нема ко други урадити. У нејакој нашој књижевности, где се ни обична предузећа не могу да одрже, како би се могло извршити издавање извора, или саопштавање голих јестаствених посматрања и бележака?... У књижевности, у којој не успевају ни предузећа са свим популарне и примењене природе, како би се могла извршити гола испитивања или прибирања и поређења, без којих се никако не могу научно обрадити поједине гране живота или природе, а које свима популарним пословима морају вазда као темељ остати?

На какве велике успехе родољубивим прилозима од стране појединаца још је мање мислити у земљи где је свако богатство тако рећи јучерашње, и где народ имајући своју државу од ње очекује да се о свима оваким стварима брине. А кад је тако, хоћемо ли — и опет велимо — чекати странце, да

нашу земљу опишу, да нашу народност изуче? Или ћемо оне наше синове, који су кадри или желе на овај начин свом народу да привреде, терати да својим пословима траже места у туђим књижевностима, обилазећи своју народну? . . .

Овоме дакле друштву ваља да буде међу главним пословима *да купи грађу и да је обрађује до науке, да проналази оно, што није пронађено на науци о нашој народности и постојбини, да испитује, што није испитано.* Овоме је сведочанство сам досадашњи рад преко свију толиких и толиких препрека сваке врсте. Где се год што ради о српском народу ма по којој струци, не могу се обићи списи ни издања овога друштва. То је знак, којим путем треба и у напредак да се његов рад продужи. Уз то би друштву споредан задатак био, да је на стражи научнога покрета у свету, те у то име да даје прегледе научнога рада по осталим струкама.

Али рад оваке врсте, макар да је он основа свему осталоме стручном раду у књижевности, не издржава публика нигде скоро, ни у књижевностима напредних и великих народа. Свуда се овака књижевна радња издржава или великим задужбинама и родољубним прилозима у богатијих народа, или обилатом помоћу државном, која једина регуларном непрекидношћу својом може да накнади оскудицу великих капитала, којима каткад друштва располажу.

Средства овога друштва никад нису била доведена на таку меру, да би му се задатак могао кренути озбиљније. И ако је сама научна снага нашега народа веома нејака, те се не може озбиљно мислити на дубок и свестран рад, опет се зна, да без показане прилике силе дремају у нерадњи. До пре неколико година давато је ученом друштву у помоћ свега преко сто педесет дуката, које му је још у почетку одређено. С том сумом провело је и натезало друштво толико година, и с том сумом је ипак пустило у свет више ваљаних послова. Пре неколико година сума је помоћи друштвене подигнута на пет стотина дуката. У брзо се могло опазити, да рад друштвени иде и снажније и живље, и да се са сваком новом књигом друштвеном принови по штогод у зборник нејаке наше науке. Пре две године одређена је друштву 5.000 гр. пор. помоћи на путовање ради науке о нашој земљи и народности, и за кратко време привређено је и на том пољу онолико колико се за тако кратко време

могло, али да се ова прилика није указала, остала би на сваки начин недодирнута гдекоја питања што су до сад истакнута, чега ради је довољно поменути рад око испитивања старе српске грађевине и живописа, нити би се јавила многа друга, што ће их ова прилика у напредак изазвати.

Сама главна помоћ, на вршење редовног задатка друштвеног, која је пре неколико година повишена, у брзо се показала као недовољна. Већ је у ову годину друштво ступило с дефицитом који премаша четвртину годишњега му доходка, и са дугом од преко 250 дуката у штампарији. Овај ће однošај да расте, и брзо ће се дотерати дотле, да друштво не само не ће моћи из године у годину ширити круг радње своје, изазивати је у све већој и већој и већој мери, — него не ће моћи ни у пола одговарати оним потребама које му се саме буду јављале!

Ово пак не може желети никакав родољуб ни пријатељ књижевности. Напредак науке у данашњем свету ствар је, која самом политичком положају народа важност даје, већу него што се некада силом добављала. Наука прибавља појединим местима у свету привлачну моћ, којом постају средиште нáрôдâ и племена, с којом је глас њихов у свету или међу суплеменицима важан и чувен; напредак науке, распрострстост науке огледа се у свима гранама живота. Наука данас ослобођава, наука уједињава, наука осваја, наука и ратује. Јер је рад науке непрекидан, а непрекидност, постојанство савлађује све препреке и незгоде, рâвнӣ пут свему врснијом и напреднијем. Тежња за науком и одликовањем научним, надметање на овом пољу, чини главни правац данашњег покрета светског, главну тежњу свију народа и племена. Ко на овом мегдану победи — ономе се клања данашњи свет!

Ми као самостални представник свога народа не треба да можемо мање него Хрвати, а нарочито би требало, да нас на јачи рад храбре Бугари, који немајући нигде ништа од државног живота, који су под Турцима, па су створили своје књижевно друштво са капиталом од 200.000 франака, самим родољубивим жртвама. Мађари су подигли своју академију на ступањ јевропске академије, и нема данас народа који на ово не жртвује и не троши. Ено сродних нам Чеха, народа који живи на простору колико Србија, а који се само личним напрезањем, преко свију немачких насиља и сплетака и прива-

тних и државних, упоредио у култури са напредним јевропским народима. Куд ћемо бољег примера од њих. Најпосле кад се данас вредност народа у науци много мери не само по томе колико је туђега готовог усвојити умео, него колико је сам урадио на изучењу себе сама и домовине своје, кад ово даје место у колу образованих народа у науци самој — хоћемо ли скрштених руку од других чекати, да нас науче ономе, што је наш задатак да израђујемо? Хоћемо ли као немоћни и богаљи код својих руку своје снаге из туђе руке очекивати или потомству на врат товарити, око чега ми треба да се трудимо?!

У овоме су у кратко прибрани разлози, који су побудили скуп Српског ученог друштва, да на свом састанку од ове год. изрече одлуку да се умоли влада, да помоћ која се даје Српском ученом друштву за сад удвоји, еда би се дало маха пословима који би се према снази и према људима нашим већ сад могли отпочети. Нема сумње, да ће умножена средства дати прилике, да се рад умножи и унапреди, и да ће у томе бити довољна накнада трошку који држава у то име жртвује. Нема сумње, велимо с тога, што је тај одношај у досадашњој историји истога овога друштва осведочен.

Одбор Српског ученог друштва има част те овим доставља министарству просвете овај предлог, с молбом, да се достави високој влади, и поуздано се нада, да ће висока влада с готовошћу признати важност оних побуда, које су склониле скуп, да јој се с овим обраћа, те да ће порадити, да се и овој страни народнога живота дâ она помоћ, која јој је без сваке сумње потребна.

ШТАМПАРСКЕ ПОГРЕШКЕ.

Како се опис округа Рудничког није могао штампати под непосредним надзором самога писца, морало се поткрасти погрешака у именима, које се овим свеколике исправљају.

Стр.	180	вр.	6	оздо	стоји Бушници	м.	Бушинци.
„	182	„	9	озго	„ Огње	„	Оњег.
„	182	„	16	„	„ Страженицу	„	Стражевицу.
„	183	„	9	„	„ Раклеасту	„	Ракљасту.
„	183	прим.	3	„	„ ајдучки извод	„	ајдучки извор.
„	183	вр. посл. доле		„	колема	„	голема.
„	184	„	6	озго	„ ваљевског	„	чачанског.

„ 186 „ таблица код „срез Моравски“ стоји 38 м. 37.

„ 186 у истој таблици код „цео округ“ ст. 38 м. 40.

„ 186 код „скупно у целом округу“ 1217 место 1220 и 227 место 226.

„ 186 код „Варош за себе има“ ст. 312 м. 321 и опет 312 место 321.

„	189	вр.	3	озго	стоји Гојевничку	м.	Горевничку.
„	199	„	2	„	„ Брежа	„	Брезна.
„	200	„	9	оздо	„ ½	„	3½
„	202	„	8	„	„ Дичи	„	Дићи.
„	203	„	9	озго	„ Брежа, Д. Вранетићи	„	Брезна, Д. Бранетићи.
„	204	„	2	„	„ Брежа	„	Брезна.
„	205	„	3	оздо	„ Брежа	„	Брезна.

„ 215 „ 11 озго стоји: с десне стране Деспотовици, а с леве Дичини, м. с леве стране Деспотовици а с десне Дичини.

„	215	вр.	22	озго	стоји Штовку	м.	Штовну.

„ 216 „ 22 „ после речи „водолучница“ треба још да дође „(боље планински венци).“

„	217	вр.	10	озго	стоји Благовештанске	м.	Благовештенске.
„	218	„	6	оздо	„ фати	„	степени.
„	221	„	10	„	„ Кељен	„	Кељи.

Стр.	223	вр.	6	озго	стоји	Гушава	м.	Гушанац.
„	224	„	13	„	„	врачевничкој	„	Враћевшничкој.
„	224	„	19	„	„	Макевица	„	Маковицу.
„	224	„	27	„	„	Ресуљама	„	Росуљама.
„	225	„	9	„	„	Луњевице	„	Луњевца.
„	236	„	11	„	„	Чемерање	„	Чемерањ.
„	237	„	26	„	„	извора	„	чесме.
„	240	„	5	оздо	„	Островачки	„	Островички.
„	240	„	3	„	„	реку	„	цркву,
„	241	„	6	озго	„	Луњевачке реке	„	Бистрог потока,
„	241	„	4	оздо	„	дрвота	„	дрвета.

„ 243 „ 1 озго уз Златни врх долази примедба наштампана на стр. 242.

„	245	вр.	10	оздо	стоји	Банићски	м.	Бинићски.
„	255	„	1	озго	после „води“ треба додати „пут.“			
„	256	„	20	„	стоји	са	м.	села.
„	256	„	23	„	„	Студеница	„	Студенца.
„	258	„	10	„	„	Јасакс	„	Јасике.
„	260	„	7	„	после „окука“ треба још „с оне стране.“			
„	260	„	21	„	стоји	испод	м.	изнад.
„	261	„	14	„	„	десна	„	лева.
„	263	„	25	„	„	Турцима	„	Жу́рцима.
„	268	„	1	„	„	Изнад	„	Испод.
„	270	„	23	„	„	југоистоку	„	западу.
„	271	„	28	„	„	Равигај	„	Равни Гај.
„	277	„	13	„	„	Шабана	„	Шибана.
„	279	„	10	„	„	леве	„	десне,
„	279	„	16	„	„	Срезојевци	„	Срезојевцима.
„	279	„	9	оздо	„	Поповца	„	Подовца,
„	287	„	8	озго	„	Паљевац	„	Пањевац.
„	288	„	8	„	„	Ђурунски	„	Вурунски.
„	289	„	5 и 6	„	„	Црвине	„	Црквине.
„	289	„	25	„	„	Мескови	„	Љескови.
„	290	„	12	„	од тачке до краја изоставити.			
„	292	„	11	„	стоји	Тетревуше	м.	Тетребуше.
„	294	„	20	„	„	Савиљан	„	Савинац.
„	299	„	23	„	„	код Деспотовице	„	кад Деспотовица.
„	301	„	5	„	„	Поповачки	„	Поповићски.
„	303	„	25	„	„	Грабовачка	„	Грабовичка.

Стр.	304	вр.	13	озго	стоји	Грабовачке	м. Грабовичке.
„	306	„	18	„	„	Изворачи	„ Изворачки.
„	306	„	19	„	„	вира	„ рида.
„	309	„	14	„	„	Трљаци	„ Трњаци.
„	310	„	12	„	„	лева	„ десна.
„	314	„	3	оздо	„	Дина	„ пиздина.
„	319	„	7	озго	после	„Моруговац“ још „и.“	
„	325	„	3	„	стоји	нигде непрелазећи је, м. двапут је прелазећи.	
„	325	вр.	4	озго	стоји	говедарича	м. говедарица.
„	325	„	5	„	„	воденичића	„ воденичица.
„	325	„	5	оздо	„	Нинковица	„ Нинковића.
„	329	„	2	озго	„	Буковижа	„ Буковита.
„	230	„	10	оздо	„	Бернаја	„ Бунаја.

ГЛАСНИК

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

КЊИГА XXXV.

С ЈЕДНИМ СНИМКОМ.

У БЕОГРАДУ У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1872.

Где је што.

стр.

1. Општи лист патријаршије пећске. Од М. С. Милојевића. 1.
2. О слободној вољи. Од А. Васиљевића . . . . . 104.
3. Српска исправа о продаји непокретног добра у Призрену, из времена царева српских, или из XIV-тог века. Од др. J. Шафарика. . . . . 119.
4. Цар Урош и краљ Вукашин. Историјска студија. Од Чед. Мијатовића*) . . . . . 125.
5. Боловање и умирање српске стајаће војске. Од Владимира Јакшића. . . . . 238.
6. Библиографија српске и хрватске књижевности за 1871 с белешкама из онога што је на страни о нама писано. Од Стојана Новаковића . . . . . 260.
7. Радња Српског ученог друштва . . . . . 314.

*) Молимо да се у овом чланку исправе ове погрешке:

На	страни	137	2	врста	оздо	стоји:	предвиђао	м. превиђао.
»	»	145	5	»	озго	»	Босни	» Баоши.
»	»	198	у примедби 2 вр.		„		1857	» 1357.
»	»	201	19	вр.	озго	»	види	» води.

ОВЩИ ЛИСТЪ.

од

Милоша С. Милојевића.

У српској патријаршији у Пећи, у сада тако званој старој (а боље и правилније Правој, или краљици и царици) Србији налази се једна, прилично стара, књига, од своих до 55 целих, 3 у пола одцепљена и преко 78 сасвим изсечена листа, или управо повезана читава огромна табака. Она је од дебеле жућкастобеле, грубе, рапаве, хартије, верног чеде свога доба из кога је. Повезана је у јаке дрвене корице, оптегнуте телећом кожом, која је, као и дрво у корицама, сва пропала и изела се које нечувањем и временом, а које опет разним инсектима. Сада се ова књига особито поштује и чува, а гледајући на све могуће мрљотине, бриљотине, уписине, исписине итд. — рекли би смо: да се неје увек ове части удостојавала. Ту се може наћи записаних, у највећој сбрци и неправилности, и имена разних побожних приложника, и глоба које подносаху не само патријаршија, но и остали манастири и цркве, као и поједини људи; ту се могу видети и записине и уписине имена оних, који је прочитаваху; долазак и поклон знатних лица, било по прилозима, било по глобама, највише мукама, страдањима и т. д. У њој се н. пр. налази и ово забележено: „1804 года Всѣмъ оставшимъ по намъ да изнесено имут, кад Іаничари кавгу у Белграду

подигоше 1804 года и 17 кнезова београдски посекоше и ѡсамнаестога єромонаха хаци Руфима боговићскаго манастира. И паки по тѣхъ изобрѣтоша некоєго невосхищена им бяше по имену Кара-Ђорђа изь села Тополе и ѡн бяше у то време нека мала сукнежица и по негѡ Іаничари пратише своєгѡ воинства да уфате и у Белградъ да га посеку. Кад ѡни Тѹрци и к негове кѹће ѡтишли, Ђорђе пре чуо, но ѡни што дошли, да га њега фатаю, да су дакле и кнезове изсекли: те ѡн нихъ дочекао и све 10 изсекао. Кадь є них изсекао па ороужіє узе те излегао сам други са своим братанцемъ и подиже сву Шумадію и ѹзе вас београдски нашалук и посече дахіє: 1. Фочу, 2. Бика, 3. Кучук-Алія. И посече везира бивша в то время у Белграду и многи Турци изгибоше и роблѣ много без числа узеше и многе жене кадиске и забитске кћери за себе узеше. И све Турце истера ѿ Дунава до Пазара, а Пазаръ небіяше тѡ време приміо па ѿ Зворника па до Ниша. И са собом Ђорђе имаіще добре неке витезове: 1. беше Васа Чарапић, 2. беше Янкѡ Катић, 3. беше Миленко Ресавацъ, 4. Срета Скадранинъ зетъ Янићію владики пазарскомь, нѣгову братаницу держаше. У то време у Белградь 1. Алає бегъ са своимъ кѹћомь и са ш ниме 600 Турака кромѣ жень идѣтеи" па више нема, а на предњој корици, изнутра пише н. п. ово: „сію книгу зовомѹю Общи Листъ сіи єстъ Синодикъ на новоѹстроєный хартією и весцѣлѡм ѡправомь ꙗкоже зрит се приложи своиственыи ктиторь и накрьмитель святыє великіє церквѣ архієпископиіє пекскіє и патріаршіє срьбскіє зовомыє Пећи Господинъ протопѡпь церквѣ Карловачкіє кѹрь Живан Черногорацъ, тои же сватѣй велицѣй цркви Пекском; по ради выписанію вь ню христолюбивыхь ктиторовъ, а за єгѡ вѣчныи помень приложи се и посла се лѣта господня ҂а.ѯ.к.ꙁ. месеца Марта кї. Писано у Карловци рѹкою протосингела пећска же Висаріѡна Павловића.

Протоєрея Живана.

Всакъ ѡдреждены на службу сію єже поминати по оуставѹ ктиторе здѣ именованіє незабоудите у всепоминанію вишеименована же протоєрея и при рѣщи: „Богь да простить єгѡ!“

На задној корици такође изнутра пише ово: „҂а҃:ѯ҃.г. іулія к.ѕ. престави се блаженіє памети преѡсвѣщенѣишій Господинь, Господинь Митрополитъ Бельградскій Моѵсеи Петровичь, єгѡ же Богъ да оупокоить са васемь праведникомь ва некончаєм вѣки, аминь. Добри хтиторь и по истинѣ домаћинь светыє велицеи цркви патріархій срьбской Пеки.“ Испод тога, а истом руком, само латинским писменима, стоји записано ово: „Писахь азь Arsenie Patriar Pechcii Rucoju Sectemvria ѕ. Vieni.“ Рађа се питање: који је то Арсеније патријар? И на ово се врло лако и брзо може одговорити: Трећији. Но да запитамо св. оце: шта се о овој књизи прича и говори? На питања ће вам одговорити ово: да је њу почео писати још патриарх Максим, који је миропомазао последњег деспота српског Ђурђа II. Бранковића у Једрени 1663 године, а сам је се преставио 1681; да су у њој писали и неки други патријарси и то нарочито Арсеније III. при бегству своме. Ово оволико они знају и више ништа, па и то не сви; но тек свеснији и вреднији, које не мрзиаше претурати старе листине.

Што се пак саме књиге тиче, о њој можемо рећи, и то што се тиче спољне стране њене; ово:

1. да је још патријарх Максим, после миропомазања деспота Ђурђа II. тако рећи створио је.

2. Да је исту патријарх Арсеније III. Црнојевић, по бегству своме у Аустријскомаџарску Србију, пренео тамо и из те вратио је патриаршији српској у Пећ, и

3. Да је исту и Арсеније IV. тако звани Шакабента пренео у поменуту Србију и из те опет је повратијо у патријаршију српску у Пећи.

А што се тиче унутарње стране њене имамо ово да кажемо:

1. Да је у њој почео писати још патријарх српски Максим, пошто је миропомазао деспота Ђорђа II.

2. Да је писао у њој патријарх Арсеније III. Црнојевић;

3. Да је писао патријарх Арсеније IV Шакабента прозвани, и

4. да су писала нека лица по имену: Нешко Стојанович, Гѥоргіѥ Радоѥвичь и Никола Стефановичь.

Што се тиче саме садржине списне, она се опет дели по саставу, значају и лицима, која су их писала на: I. „Историју црквену“ (а боље и правилније покушаје одломака ове историје) II. „Летопис“ и III. тако звана „Имена.“

1. Историја црквенска почиње одмах на првом листу, а свршава се на 3¼ листа. Негледајући на овако мали обим њен и она је писана:

а. Руком, по свој прилици, патријарха Максима, која почиње од почетка, па допире до имена: „Іѡана Кинтула“ а 19 патријарха српскаго,

б. Арсенија III. патријарха почиње од поменутог Јована Кантула па до свог имена и

в. Од имена овог почиње већ рука патријарха Арсенија IV. јер је он својом руком записао име свог предходника Мојсеја, као његов насљедник и питомац. Овај је Арсеније IV. и своје име забележијо; али неје о њему све написано што је требало. Да је до Мојсија Арсеније III. писао види се по његовом рукопису и карактеристики овога, а да је од Мојсија опет Арсеније IV. види се и из рукописа, његове карактеристике, а нарочито ових речи: „И погребся въ цркви св. Апостоль посрѣдь — горе се каже Новом Пазару — мною смиренымь патріархомь сербскимь Арсеніѥмъ четвертымь“ и т. д.

2. Од Арсенија четвртог, па Јоанићија, Атанасиіа и два Гаврила записала је нека са свим нова и непозната рука.

3. Од Арсенија IV. писана је као приметба у цела $2^1/_4$ листа. У овој је мало опширнији живот Арсенија III и IV и још неких патријараха. А све то писала су она поменута светска лица: Стояновичь, Радоєвичь и Стефановичь, која су се испод списа и потписала.

Од колике је и какве важности овај I спис, којег назвасмо „Историја црквенска“ оцениће се кад се обелодани. Ми несмо хтели ништа критички о њему говорити, старајући се да га најверније препишемо не само у појединим и и засебним речима него шта више и самим писменима. А критички поглед на исти спис, као и остале, остављамо засад за други пут.

Напослетку наговешћујемо: да се и у њему, као и у друга два у овој књизи списа, још у 18 веку употребљавају писмена, за која држимо да су у 19 веку постала. А та су писме: *ѣ*, *ѵ* и *ј*. А што се језика тиче он је што ближе нама све више и више русастији, а што даље од нашег доба он је чистији старо-српски. Спис овај допире до времена предпоследњег патријарха српског т. ј. до 1763 год. којом се, годином, и свршује, из чега се изводи: да су му бар свршетци те године довршени и да несу ови доцнији, а почетци наравно да су му старији, као и саме средине.

II. Тако да назовемо „Летопис.“

Спис овај, као што смо га назвали „Летопис“ има свега 20 целих и 214 одртих листова, писаних до некле разним рукама; али већи је део написан ове књиге руком нашег патријарха Арсенија III. Особито се то огледа од послодње четвртине 15 табака, која је м друкчијим мастилом писана, па све скоро до краја, изузев пред овим $1^1/_2$ лист писан рукама оне поменуте тројице

по свој прилици световњака. Од последње четвртине петнаестога листа, као што рекосмо, рука је Арсенија III. а и мастило је жуто и избледило. Овом истом руком поправљан је цео овај спис све до год. 1720. Истом руком и мастилом брисано је нешто, стављане примедбе и т. д. До ове последње четвртине 15 табака прича се: да је поменути Арсеније написао у патријаршији, а од ове у Аустро-угарској, као већ бегунац, што је такође врло природно и могуће. Спис је овај за нас од неописане важности, а нарочито његов део од кнеза Лазара па овамо колико га има. До Лазара он нема тако велике важности, ван те што су из њега постали сви наши летописи, који су као онај тако називани Тронашки и остали. Арсеније III као да се и нестара, да нам представи до Лазара прошлост нашу онаквом каква је. Он много изоставља, што је врло важно, а још више нарочито избегава, као борбе Немањиних синова итд. Много казује с тачке гледишта партајске и то духовничке, као оно о Душану итд. Управо њему и неје била цел да пише целу историју; но да одломке из наше историје, спојив их са народним предањама, представи народу у неком као изводу; да би народ овај извод што пре, лакше и боље затувијо: те тиме сачувао у свести своју прошлост и ако у најмањем и најкраћем обиму унижавајући сву нашу старију прошлост у сану деспотском, а уздижући овај сан у доцнијим деспотама, само да би их народу омилео. Од доцнијих преписа, нарочито троношког прилично се у неколико места разликује, што и показује: да га троношац неје свуда најверније преписао. Но негледајући на све то, о чему ће мо доцније, на основу других преписа разних летописаца, говорити, спису овоме остаје свакојако, а нарочито за део његов од Лазара, па овамо нама ближе, неоценима важност и скоро једина у неким извесним деловима и местима. И све то Арсеније неје измислио, неје тако рећи изсисао из својих прстију: но је укратко извео из разних летописаца, или тако

званих „общих листѣи“, преписао и представио, у изводу, свом народу. Што се тиче спољне стране овога списа: и она је такође од неописане важности за нас. У овој видимо, као што напоменусмо још у 17 веку писмена ѣ ј и ꙋ видимо правилно употребљавање ових и изостављања бивших полугласних, полусамогласних и управо по свој прилици још и тада као и данас већ бозгласних наших писмена ъ и ь а тако исто још непретвореног ѫ (јуса) управо у; но у место ѫ и његовог двогласног насљедника оу видимо чисти глас у (ȣ) итд. У колико нам ове стране ласкају у толико нам јасније излази на видело скоро чисти не само црквено-руски из 16 и 17 века језик, него шта више скоро прави руски.

III. „Имена.“

Под тим именом у 6½ листа написао је сопственом руком патриарх Арсеније III Црнојевић кратак као преглед српске историје и то ради тога да би доказао народу: да је миропомазани деспот Ђурађ II одиста од владалачке српске породице. Он је ово само у неколико довршио, а скоро је више од пола преписао од патриарха Максима, као што обојице потписи сведоче. Види се да је сам Максим писао прогласе народу у виду сведочанства: да је деспот Ђурађ II одиста од владалачке српске лозе Бранковића; да је род не само са по неким омањим владаочићима српским, но и самим Неманићима и грчким императорима и т. д. Осим свега својега историјског градива, навели су и нешто из дипломе Леополдове дате несрећном последњем деспоту српском на графство итд. Извод овај до сада је овакав и у овој садржини, колико је нама познато, скоро са свим, или бар већином, непознат. Тако рећи овај проглас, или како су га Максим и Арсеније III назвали „Имена“ нема многе историјске важности; али он има књижевне и народње важности више но многа, до сада, позната нам дела. Из њега видимо:

1. Стање народно, његову свест, жељу ослободити се од Турака, његов ступањ изображења и т. д.

2. Књижевна је страна огромна; јер видимо у овоме делу да се мимо страних историја наводе и докази из наших тако званих: „Общи листъ“ дела, која и несу ништа друго до: државне и народне историје, које су чуване у време краљева и царева у царским архивима, а од пропасти у патријаршији и царским манастирима. А да су те биле огромне и од великог значаја у старој нашој држави јасно се види отуда: што се и у сваком па и најнезнатнем делцу, помињу чак 1011. листови тих народних и државних историја, о којима до данас ништа незнадосмо.

3. Па и сама историјска страна овог дела неје тако незнатна и ништавна, јер видимо, што до сада нисмо знали: да је последњи наш деспот и по други пут миропомазан, чиме се доказује: да га је већ за таквог цео народ српски изабрао и признао, а не само тајно и једини од Срба у Једрену патриарх Максим. Ово ће ваљда и бити узрок његове пропасти, несреће и непрестаног утамањења и гоњења од аустријског двора.

По нашем скромном мишлењу сва три ова списа заслужују особите пажње и особитог места у друштвеном органу Гласнику. А сами задржавамо за сада права да о њима проговоримо критички у оно доба, кад их као просто градиво будемо употребљавали за грађење чега историјског. Овим идемо то да кажемо: да, и ако су од велике важности ови списи, опет несу изван домашаја критике, и сваки би се онај љуто преварио, који би их, без икаквог разбора, (као што се то у нас на велику жалост чини) употребио за нешто савршено, и већ утемељено. Све је то само сирова и груба грађа, која се критиком даје стесати и урадити да постане корисна у ономе што је у њој срчаног и језгровитог, и у који ће све оно одпасти, што

мора отићи у ред иверја, црвоточине, покварености, изтрулелости и т. д.

Свршујући све те списе још једном наводимо: да смо се старали да их што је могуће верније препишемо како у појединим речима, тако и самим писменима т. ј. правопису. И да смо их ставили у онај исти ред, у ком су стајали у својој подлиној, (оригиналној) књизи. По важности и старини ваљало би их ставити друкчије.

У Београду 30 Марта 1871 године.

М. С. Милојевић.

I.

Понеже мнози изволиша описивати родословіє иже вь светыхь цареи сръскихь или ти Ілирическихь. Вь началѣ да реку Неема прьваго цара сръскаго, котори ведетъ плема своє ѿ крови Ликинія мучителя и Констандіє сестре великагѡ Константина; съ єиже Ликаніи имѣв два сина, котори сь матерею, по смьрти Ликинія, ѿ Сирміє града некогда славнаго бившаго въ то время побѣгли чрезь Боснію вь Захолмію вь ѡтечествіє ѡца их Ликинія боящеися великагѡ Константина казненія смрти; зане по многовременомь ѡблежаніи Белграда, новаго града ѿ Ликинія созданаго, єгда убѡ Ликиніи разсѣдшися ладіи ѿ множества бѣгущихь сь нимь людеи утопе на састанку Саве и Дуная реках. Константинь же разоривь всив град таи и прекра солію пасоли и прокле: да вь немь никакавиа крепости небудеть никогда, аще и каковымъ начином утверждатися будет. Людехь же всѣх тамо бивших повелѣ избити и вь плень ѿвести; и тако тіи два ѿрока убѣжавше вь Захолмію яже вь тоє время велми словима бысть роди многих ратоборцев и мудрих людеи ѿ куди и неки цесари быша како: Діѡклиціянь мучитель, иже родися вь таиже Захолміи вь селѣ Салонѣ во краи моря. И тако, ти два ѿрока спасьшеся бѣгством и укритіем, ѿ них же влекущаяся лоза породила перваго благочестиваго цара нашегѡ Неемана иже во иночетвѣ преименован Симеѡном.

Како же ѡни живели и кто єдин по єдиному били истинито незнает ся, узрок же сему ѡбретаємь разделенію царства по между синов Константинових, второє многія рати и нахожденія народов якоже явно єст из многих ис-

торіях в них же ѡписуєт народи некія Готов и Виси — Готов, Скитов, Сорабов Гѹнов, Лангобардов, ѿ них же разѹмѣи Готовь, Скитов, Соробов нашихь славян бити. А аще ѹбѡ и били и прежде всих земляхь людіє ꙗзика славенскаго ꙗко же свидѣтельствуєтся, єще во времена цара Александра великагѡ, ꙗко и при немь вь слѹжбах воєних были и ради славних дѣл ратних наречени єсми праведно Славени. Виси — Готов же паки и Чѣхь разумѣи славꙗн иже поселиша себѣ вь Германіи и во великыя кральства произишли по времєнѹ ꙗкоже: Лехи, Чехи, Моравци, Слезіани, Штаєрци, Кранци, Тоти и Словаци. И єт убо чрез Илиріи рукою воєную проидоша и воєваша, по свидѣтелству историкѡв всѣх ѡбщих и на Италію: но єгда неѡбретоша себе всих краєх поселенія во височаишѹю страну земл поселишася: Сего ради и накажеся Висо — Готи. Гѹнав же Мацаров значи бити. Второ паки узрѡк, что Далматія всегда ко римскому царству принадлежавала, ѿ како погѹбила своєго власнаго повелителя цара: зане под далматинским царством сѹть предѣли: первое самая Далмація, Истріꙗ, Рама, Захоміꙗ, Херцеговина, Расія, Травѹнскіє, Ѡстрови, Рагѹзіиска держава, Горня и Дольня Зента: вся бѡ сія єдиножди именоваше ся Далмація. Но погибшѹ царствѹ въ Далмаціи, бисть разделена паки на своя имена и повелители били ѡсобито князи, под цесари римскими. Єгда же ѡслабѣша царіє гречески и разорена бист самовластія их ѿ нападенія вишеречених ꙗзиков и нахожденія их ратних и честих и многих уже в Италіи нових явлшися кралеи, ꙗкоже иних ꙗзиков історіє свидѣтелствуютъ; а сви ти биша ꙗзики нашегѡ кромѣ Гѹновь сі єст Мажаровь. Илирикь же на княжества, грофства, баронства, жѹпанства, воєначлства и ѡщегражданства разделивься бяше, и єиже хотѣяхѹ впомощь идяхѹ ѡбаче, паче по междѹусобнои брани забавляхѹся; єдин другаго утѣсняваху и неколико князеи во єдино подчиняваха и тако много крат

и с неки силнѣиши крали біяхуся, ѡвогда бобѣждающа, ѡвогда побѣждени бяша. Но све то ѡни небрегуще всегда упражнявахуся вдѣлах марсових и котори умрети ѿ меча и стрели, тогѡ почитаху и славляху. В наученія же дѣти недаваху нижи еще в то время писмень славенских бяше. Греци же и Латини на нихъ казнъствоваху за ѡтятіе их земляхь и за посведневное утѣсненіе и насиліе, и тако во безпрестаних бранех по между собою живляху, донелѣже Господинь Богь призрѣ на созданіе свое, еже помиловати люди своя и извести ѿ тьми идолопоклонства и злочестивихь ересеи иже ѡбрѣтовахсе во Илирицѣх: аріянство, несторіянство, савеліянство и манехеиство, вь неиже жиша природители вишереченагѡ Симеѡ Неемана прваго цара благочестиваго и светаго.

Быст человѣкь ꙗкоже всакое наше летописаніе свидѣтельствуеть (или именом Потѡ, или саном) исповѣданія манахейска въ селѣ зовомѡм Лѧца вь Захолміи во времена лѣта ѿ рождества Христа Бога нашегѡ ѡсмосотное, влекь лозу ѿ синов ликиніевихь, преедѣлаже земле егѡ и нинѣ називается Попѡвѡ, и не ꙗкѡже Моврозрбин Архимандрить рагузински глаголеть ѿ зависти многія (убогій священикь) нанесения им ѿ произшедшихь синовь. По томь сеи убо Попѡ раздѣлился сь братію своею на земляхь и всяки по имени своемь часть свою преименоваль, ꙗко же в то время владущему брату егѡ сущу Ваню прозвашася Баняни. И тако сеи Попѡ раждаеть сина Любомира котори пояль жену дщерь стрія своегѡ єдину сущу (по закону манахейскому могло бити), с нею же придаль єму земли своя сь мѣстомь тогда знатнимь именуемим Чрновица, и веселая места своя и дѣже и домь егѡ біяше, еже послѣ своимь именомь прѣименова, Любомира. Неимѣяже иногѡ сина при смрти своеи сего братанца и зета ѡстави своему княженію наслѣдника и повелителя. Многія имѣль брани сь прочими князи. Роди же Любомирь сина и ради бѣлости тѣла и власовь име-

новань бысть Беля (многѡ бо во именахь неслагаються исторій, напеже нити Греки ни Латини могуть слова наши ѡписати). Беля же роди Уроша, иже вси син, по ѡцѣ, властителствоваше, предѣли своими, и ратоваше сь прочими князами. Пачеже Урошь котори и ѿчево имя воспріяль именоваше се Беля Урошь, си єсть Белин синь. Се ꙋбо Беля Урошь покоривь под себя всю Захолмию, Травунію, Дубровникь, Далмацію, Херцеговину и ѡбѣ Сенте и прославися вь земляхь своихь, паче ѡць своихь. Ѿ Конрода цесара послѣдняго ѿ крове францускіє великимь жꙋпаномь во своихь си земляхь наречень и подтвржденъ, сирѣчь велики князь или дꙋксь. Поживеше Беля Урош многая лѣта оставивь по себѣ два сина: Тихомиля и Чудомиля, иже паки раздвоиша своя господствованія и Чехомиль — тако — роди: Првослова, Страшимира, Давида и Немана, си вси по ѡцѣ во єдино бѣху творяще брани на ѡкрестьнія земли.

А понеже ѿ Сармаціи или ти нинѣ русійскія држави ми вси ꙋзици, всаки во своє время изидохомь и вь предѣлахь власти и држави римскія налеихяхуся тако и по намь ини Славяне ишедьше населишася вь нижнеи Мисіи или Сербія, Трибали, Епирѣ, Сервій, Дарданіи. Тако вь Тракій и Мекеданій биша Болгаре, ѡни бо последнеє черезь Дунаи преидоша и вь большихь земляхь и траческихь поселишася. Ѿ нихь же ѡвогда по єдин по два и по три краля имѣяхꙋ. Тако тисꙋщꙋ петнадесятоє лѣто бяше вь долнеи Мꙋзіи, вь Епирѣ, нинѣ зовомь Пироть князь силни именемь Гєѡрѣіє — тако Гєѡрѣіє — иже и зваше се царь славенски котори уже Расію положиль биль вь конечноє разореніє и немогꙋщи князи Расійскіи сꙋпротивь стати нахѡжденія Гєѡрѣія єпирскаго цара, сами сдашеся подь защищеніє, синовомь Тихомиловимь. Иже вси кꙋпно собравше братія воинство своє, доидоше вь Расію и сꙋпротивь сташа силахь и нахожденіяхь Гєѡрѣієвихь нѡ вь равном бою и побѣдѣ биваху.

Неемана єще юнь превосходіяше братію своєю красотою, крепостію, кротостию, смиреніємь и разумомь; сего ради ѿ всехь людеи и воинства любимѣиши и предпочтимь биваше. Видяще же все братія єгѡ позавидѣша убояху бо ся да не како людіє и воини уловени, такѡ любовію немановою побиуть, прочихь или єгѡ нарекуть царемь, и ѡткривше таинꙋ свою єдин другому ѡбреташася во єдиномисліи и совѣщаша убити Неемана. Ѡбаче, да не како ткѡ увѣдаєть ѡ семь, и тако вь томь совѣщаніи изидоша на ловитву зверем и ѡбрѣтают на холмѣ превисокомь єдиномь ровь ѿ Бога саздани вь камени, идѣже повѣствують людіє живяше нѣкогда превелики зміи и дяволь ѡбретшеже пещеру ту єиже дно недосягаємоє, — вазрадовашеся и ѡдпустише слуги ѿ себе на изгнаніє звереи низринуша Неемана вь ровь тои, мняше чтѡ ни кости ѡстанеть ѿ него дондеже низь подаєть. По тому полагають слово: чтѡ некамѡ пошель ѿ нихь, и много взискаваху єгѡ, хотяше сакрити дѣло своє лукаво, бояще се воинства ихь же видяху паче взисщющих Неемана. Вси бо разидошася ищуще по путехь стрминнах, брегахь, водахь. Богь же испитуяй срдца чловѣков и вѣди внутреная, хотя первѣє наказати раба своєгѡ, якоже и Давида, безь єгѡ же хотѣнія и знанія ни влась глави чловеку ѿпадаєть; сахранивь цѣла Неемана вь ровѣ чрезь 7 днеи, иже аще и єретикь, ѡбаче моляшеся своєму владицѣ Христу: Да не забꙋдеть своє сазданіє. Єже и получивь внезапнѡ узрѣвь мужа предь собою на конѣ сь копіємь сіяюща; ѿ єго же взора ужася зовяща: „Чловекь єси или призракь?“ Не боися Неемане! азь воіинь Исуса Христа, послань єсмь ѿ него кь тебѣ, да аще ѿрещешися єреси тоя злочестивиія и васпріємши истиноє исповѣданіє и вѣру; то изведу тебѣ ѿ сюда и во время будеши владѣя странам многими и ѿ семене твоє сядуть на престолѣ твоємь и будеть милость єгѡ на тебѣ и семене твоємь, и побѣдител будеши и страшень врагѡмь твоимь.

Ти же да сахраниши повелѣніє єго и державу твою воведеши вь православіє ꙗко же и азь вь державѣ моєи гворихь.“ Ѿвѣщавь же Неємана: „И ткѡ єси ти, Господи, да славлю имя твоє?“ И ѿвѣщавь свети: „Нерѣкь ли ти азь рабь и воинь Исуса Христа Геѡрѣіи Кападокискіи.“ И вземь Симєѡн ѿ Расіи изь рова и постави єгѡ во градѣ Котарѣ и невидимь бисть. Сеи убѡ градь свободьніи бисть всемь странамь ѡнимь, неимѣху бо власти велики Жупани; но граждане вь немь повелѣваху и ради повседневнаго разоренія людиіє богатѣишіє своя сокровища тамо у Котарь и Травунію снашахꙋ. Неємана вь себѣ бывь и познавь истиноє просвѣщеніє и милость божію, благодаривь своєму владицѣ и угоднику єгѡ светомꙋ великомꙋченику Геѡрѣію, аще бо и можаше сопротив стати и маститися надъ братіями своими вѣдяя и склоность воєвь и народа; ѡбаче ѡстави сіє на милость божію, самь же черезь море ѿпливь вь Францію аки своим прьвимь знатнѣишимь властѡмь, ѿ краля же честнѡ пріять и по неколикихь летехь тамѡ своєгѡ пребиванія ради чинатѡ єгѡ ѡдржанія и мудрости и искуства, самь краль даєть єму тамо дщерь свою Ану вь супружество, и бившу браку живяше во дворѣ краля францускаго, своєго уже теста. Братія же єгѡ ѡставше безпечалніи ѡ немь ѡсуствующу ємꙋ уже, на брани, по неколико летехь сви умраша и по смрти ихь укрепився Геѡрѣіє єпирскіи царь, разарваль всю Росію и вси предѣли даже до Захолміи. Тогда совѣщашася Стати послаша до краля францускаго пословь своихь, єже би им ѿпустиль Неємана. Ѿпущаєть со щерію своєю, ꙗкоже подобаєть, и со два сина ихь мажаже, родишася во дворѣ кралѣвскомь именемь Стефань и Волкань, ихь же ѡбявь рече Неємани зету своєму: „Се украль єси ѿ криновь моихь двахь; но да будуть ти тебѣ и семени твоєму, по тебѣ знаменіє крови моєя, и сія два ѡтрока вь печати твоєи ѿ моихь два крина.“ И такѡ потом єгда устроиль и разширилъ Неє-

мана царство белагѡ Орла положиль кь немꙋже при ногахь положиль дарована єму два крина вь знаменіє два сина.

Пришедьже ѿ нюдꙋже и изиде вь свои богатѣишіи градь Которь, ꙗкоже подобаше ѿ всѣхь статовь и воиновь честно возпріять и собрав новоє воинство нечаяно входить вь земи Гєѡрѣієви покорая гради и места и сретшеся сь воинствомь ѡба княза на полахь нишскихъ и сразившимся воиномь падасть Гєѡрѣиіи со всѣмь своимь воинствомь ѡстріємь меча. Неємана же благодаривь Господеви своєму Єпирь со ближаишіимь предѣли своємꙋ господарству саєдини. Неємана уклонивь се кь месту тогда пресловутомь, нинѣ зовомь Куршумлія, и сазида две цркве єже и до нинѣ стоять пусте, іедину пресветои Богородици, а вторꙋ светомꙋ Николаю. А ѿ тудꙋ повратився вь Косовѡ и вь градѣ Звечанѣ сазида црковь светомꙋ првомꙋчеником Стефанꙋ. Пришедьже вь местѡ вь Трговище во Расію, ꙗже нынѣ називаєтьcя Нови-Пазарь, (сирѣчь Новѡ-Трговище): тамо, прѣдь всѣмь воинствомь и Господами ѿречеся маникеискія єреси и крещень бисть вторицею и светимь миромь помазань рукою всеѡсвященагѡ епискупа раскаго кірь Леѡнатія, во храмѣ светихь Апостоль Петра и Павла єже саздана бисть Титомь Апостоломь во время ѡнѡ, на пѡдобіє кумирниць ѡндашнихь ꙗкоже и нынѣ стоить нерушима и вь нем священодѣтельствуєтся. А єгда ѿкриль князем и болярем и воинамь всея случившися єму и повелѣная, такожде мнози ѿ вся нихь лиць ѿрекошася и примиша православную вѣру. По семь созида тамо на холмѣ том црковь ѡбитель светому великомученику Гєѡрѣію и по ѡба краєхь возвисивь више цркве два столпи ѿ чего зовется и до днесь Гєѡрѣієвски Ступеви. Надь ровомь же истимь ѡнимь созда трапезарію, ꙗже аще и завалена, ѡбаче и до днесь єще зриться. Тако воєвавше на ѡколнія князи и покоривь Трибалію иже нарицаєми Сербію, а не Сервія, Сервія бо єсть Скоплѣ и ѡкрестни єму предѣли, аще и во Македоніи;

такова наречеться земля та ѿ Грековь ради честаго нападенія, иногда бо біяша подь Греки, подь Болгари, подь загорскими цари нашими, под єпирскимь нашимь, подь нашим, наконець и садь єсть подь турскимь сегѡ бо ради наречени биша они Сервіани).

Неємань велико разпространиль господарьство своє и усмиривь вся князи упражняшеся вь наѹченіи нарѡднемь; єже би всѣхь ѡбратиль ѿ єресахь вь благочестіє и созидаша цркви и манастири, создавше и Лавру светоуспенскѹю пресветои Владичици Богородици, нарицаєтся Стѹденица, ѿ прекраснагѡ двоѡбразнагѡ мрамора, белѣга и гвозденовиднагѡ. Не имѣяше више синовь вь печали бысть и поношаше госпожи своєи ѡ дѣторождіи и ѡба моляху се Господу Богу, да єще єдино дастся имь, єже и полѹчиша и родиша ѡтроче мужескоѡ; єгѡ же ѿ радости нарекоша во светомь крещеніи Радкѡ и ѿ любви єже имѣяхѹ кь нему даша честь земли приличествѹющѹю сину єгѡ первому, сіи єсть Херцеговину, великоє княженіє. Князи бо земли сеи вь первоє время иже биваху пресловутомь мѣстѣ Церницѣ. Сіє бѡ Херцогство даша Радку. Стефану же прьвомѹ синѹ даша земли новодобієнія княжество єпирскоє, Волкану же сину второму ѡбе Зенти, Захолмію же раздѣливь со синовомь братіє своєя (ѿ них же послѣ изидоша князи високоручніи Алтоман и синь єгѡ Николаи мятежникь). И живяше прочеє Симєѡнь в мирности вь летѹ же господню или 1137. єгда Конродь цесарь на воину вь Палестиню ходиль сопритовь Турака, єже взяти Іерусалимь, єгѡ же Неемана и пречасти со ѡброци многими на дунаискихь брегахь близь каменаго моста, при градѣ Хоршави, тогда зововом Ратим-Бона, или Рацим-Бона (сирѣчь Ратарія). За сіє ѿ вишереченаго цесаря кралѣмь писатися дарствованъ и подтвержденъ. Супрутив сегѡ Неемaня даровaль цесар вещеи и злата четири велбуда, или ти камиле натоварене; єже потомь изчисленъ дар таи до пяти тисущь таланта.

Поживе же Нееман многіє дни славно; но синь єгѡ Радко, аще и вельми любимь бяше ѿцемь и матерію, ꙗко намѣреніє своє имѣяху, Радка третяго сина, по себѣ ѡставита наследника. Сіє же видѣвь ѡнь и разумѣвь упросиль ѿ ѿца своєго и матери некои дань ѿпускь єже пробавити время во ловствѣ звѣреи; таино же имѣль слово с монахѡмь єднимь славяномь изь манастира светаго афонскагѡ Зографа; и єгда ѿшель на ловитбу, утаився всѣхь своихь со єдинимь тѡкмѡ тѣмь Іеромнахѡмь побѣгль. Скоро же дошедшимь им Афона и предань бысть игумену. Раби же єгѡ ѡщꙋтивше побѣгша за нимь гнаша до Скопля (тогда бо тоє мѣсто быстъ подь державою грчскою); немогше постигнути возвратишася тащь и аще вси во страстѣи таяніи смрти; вся по реду сказаша цару своєму: иже ѡпечален до смрти, плакаше, аки мртва Радка, чрез три дни и нощи. Четверти же ден написаша посланія и послаша стратилата по немь сь немолним людма даже до Афона, (сь Греци бо мирь имѣяше и уже ѡбручиль дщерь бяше греческагѡ цара Ісакія ангела Комнена ѿ него же и титлу возпріял бяше кралѣства лета господня 1187). И доспѣша Стратилать Афона манастира Зографа. Радко же увидѣвь ихь дошедствіє, аще уже и в рꙋки ихь паль утаився всѣхь, побѣгь на Пиргь гдѣ затворился; написавь посланіє кь ѿцу и матери и преѡблекь ѡдѣяніє своє; положивь на себѣ ѡдѣяніє иноческоє єще непострижень, и такѡ себе ꙗви воіномь сказавь себе уже инока. Аще и иначе невозмѡгоша с плачем возвратишася и сказавше дѣло ѡбновиша плач горшт, котори чрезь ѡсам днеи проводился, уловленіи сꙋще любовію к немꙋ родители до зѣла. Радко же ѿшедь ѿ Зографа пострижеся во Ватопедѣ, преименованъ быст Савва, и творя всяческоє иноческоє послушаніє, преспѣвая всѣхь иноков: во смиреніи, постѣ, молитвѣ и дѣлах всеконечнѡ забив чіи син бяше, но аки робь всакому являшеся дондеже утончив тѣло свое мно-

гими труди. Ѿтець єгѡ Нееман, аще и трижди посилаль єму, моля да би поне, на старости єгѡ призрѣл и да би пришель жити в земли своєи и дѣже изволит в ком ѿ монастири; но Савва вѣдаше припетствіє своєгѡ уєдиненіа, ꙗко невозможно между своими тако иночествовати ꙗко желяше. Сего ради пишеть кь ѿцу: да би и ѡнь сам ѡставил царство земноє и да придеть к нему небесноє да взискует. Видя же Нееман, ꙗко иначе любезнѣишаго своєгѡ сина неможет видѣти, собравь князи и велможи поставляет сина своєгѡ Стефана владѣтеля и наслѣдника, сам же со всѣх плачем пострижется во иночество во манастирѣ ѿ негѡ созданомь Студеници и прѣименован быст Симеѡн. По том ѿходить вь Афонскую гору многожелаємому сину своєму уже Саввѣ во монастирь Ватопет идѣже поживе с ним во єдинои келіи. Како же ѡни жиша свидѣтельствует конец житія и светости. Упросишев же у своих прітел свободи, и купиша многою цѣною мѣсто вадопедскоє зовемо Хилендар; тамо ѡсноваше и созидаша црковъ Ваведенія во имя Пресветія Владичици Богородици; вь неиже населиша своих србских инокѡв, и тамо прочеє поживе, до кончини своєя и єгда восхотѣ ѿдати свою душу последнѣє слово рече: „Хвалите Господа с сини, хвалите єгѡ с небесе, хвалите єгѡ во вишних, хвалите єгѡ вси ангели єгѡ!“ И тамо погребен бисть в Хилендарѣ, идѣже светоє миро много излія! Таже пренесено бист послѣ въ манастир Студеницу и положено во гробѣ ѿ негѡ созданом, нерушимо и свето, гдѣ паки, по захтѣванію сина своєго Стефана и Волкана и нарѡднагѡ множества, по ѿпѣтіи божественія и священія литургіи, пѡ ѡкончаніи ѡсвященихь даров на жертвеницѣ, не токмо из гроба, но и из сухагѡ єгѡ ѡбраза, написанагѡ на стенѣ, многоє источе миро благогѡвоное: Іако всемь народу и велможом ужаснутися и вопити ѿ страха Господня: „Господи помилуи!“ По сем и єще єдиною бист из гроба єгѡ за краля Милутина изліяніє мира. Таже

четвертое явися в наша времена в лета господня 1758. из престолніе иконе пресветія владичице Богородици, ѿ ока деснаго слези искапаше; таже из тоиже икони образа христова указающа младенца из десници млазь благоухана го мура, собрань бисть игуменом Паісеем в бумагу, или ти памукь, и стоить вь кивотѣ тои обители. Имѣет благоуханіе тое муро христово некако медовое сладкое, аки цветное. Таже того лѣта 27 Августа видѣн бисть свѣть велик в вси цркви, горѣщая бѣ црковь паче же над гробом св. Сімона и великое благоуханіе обяло бяше цѣли манастирь еже вся иноки во ужас и во удивленіе привело; иже по ѿпѣти утрени воздвигше покрова гроба... обрѣтоша миро неколико изшедше из гробнице, показуя что еще есть тамо и благодать духа светаго чрезь его нас неоставила! Ана же Госпожа его постриже се тамо во светоуспенском Студеничком монастирѣ и преименована Еленою, поживе богоугодно и тамо преставися и погребена бысть в первои прапертѣ ѿ десную страну, ѿ шую же дщерь ея дѣва, их же гробници и до днесь стоять нерушиме.

Стефан же перви син его воспріяль скиптро ѿца своего са благословеніемь и во время господствованія его принесени биша мощи св. Симеона братом его Саввою, котори чрез Солуни гряд св. мощами ѿца своего, ѿ митрополита солуньскаго рукоположень бисть діяконом и ереем. Таже почтен титлою архимандритскою перви на светую лавру студеническую гдѣ пришедь и поживе некоя лѣта уча иноки своя по чину светія гори афонскія да ходять. Стефань же супротивь загорскаго србскаго цара Креза воставша на него исходить и сретают се на полю косовскомь; Стефан же посилаеть моленіе чрез брата своего до кнеза загорскаго да бь всякь довольствовался своими странами; но он мучитель ниже слушати хотяше слово его, паче же укорив светаго и брата его рекь: „аще неуступить и не покорит се Стефан власти моеи, вся страни его воевати буду“ и тако чрез

цѣлую нощь свети бѣ стоя на молитвѣ. Варварин же ѡн сам тую нощь паде во белѣзнь люту, что своими зѹби ꙗзик свои згризе и возпи: „Сава монахь убиваєть мя!“ Изшедше вь утріє же все воинство предадеся подь власть Стефанѹ и тако княженіє Загорское остало вь державѣ Расіискои. Таже Сава архимандрить посилатся ѿ брата своєгѡ Стефана, до цареи Греческихь и патріярха вселенскагѡ ѡво дѣла брата своєгѡ дѣлати, ѡво паки со вселенским саборомь ѡ исправленіє єретикѡв вѡ державѣ брата своєгѡ сѹщихь управити. И тако по совѣту цара и патріарха, аще и нехотѣша убѣждатися и поставлень бист архієпископь всегѡ Ілирика, ємѹ же даша власть самовластно, да в ничемь єгѡ страни к томѹ подь повелѣніємь вселенскимь бѹдеть; но ѡнь и по немь бити хотящи архієпископи да сами повелѣвають и такѡ грамотама утвердиша. Царь же Алеѯіи Ангель Комненъ, ꙗко сіи своємѹ любимомѹ свату даєть Саввѣ вѣнаць злата им же велить да вѣнчаєть сь нимь Стефана архижупана за краля в Расіи и да бѹдеть сіє следовати крове єгѡ синовомь ѿ Стефана произшедшимь. Сіє же бисть в лето господне 1196. И такѡ први архієпископь србскіи Савва ѡправиль дѣла братняя и віше пріяль но желаль; и союзь міра вечити сотвориша да бѹдеть во вѣки помежду ихь и ѿ клятвою заключиша (здѣ ѹбо бити мірь любве и міра чрезь женѹ и разореніє паки бити чрезь женѹ). Пришедшу же Саввѣ во свои честно сретаємь биваєть ѿ брата Стефана и князеи, такожде и клира на границах греческихь и сербскихь (в тѣснинахь кочанскихь) и собравь дѹховнихь и мирскихь и прочетже писанія греческих цареи и патріарха таже соизволяющѹ всѣм; први Савва вѣнчаваєть и помазиваєть светимь мѵром прваго Стефана краля вь Раст вь монастирѣ ѿ светагѡ Савви созданомь Спасѡвскомь ꙗже нарицаєтся Жича, ꙗже потѡмь бисть архієпископія сербская. Таже поставляєть дванадесять єпископовь в державѣ брата своєгѡ. Прваго вь Захолміи

во храмѣ пресветія Богородици, єже и нинѣ зрится подь горою зовомомь Заломь в невесинском кадилукѣ. Втораго у Стонѹ діоклиціянскомь вь приморю; в третагѡ вь вишеградскомь пределу сеи бист Херцеговачка; четвертагѡ вь Бѣлградѣ, сеи повелѣваль Срему; петагѡ вь Браничеву в пожаревачкои нахіи; шестагѡ во Ахиліи вь ужичкои нахіи; седмагѡ у Топлици, у прокупскои нахіи; деветогѡ у Студеници во хвостанскои нахіи, нинѣ зовящеи пекскои; десетагѡ у Призренѹ; єдинаєстагѡ у Вранини в Зетахь; дванадесятагѡ у Будимли у гусинскои нахіи, и совершивь архієрейскія хиротоніи всѣмь повелѣ: пещиєся по заповедех господнех ѡ стадѣх своих, наипаче ѡ ѡбращеніи єретиковь, ѿпущаєть. Сам же себѣ Расію и ближаишія страни имѣяше.

Слишав же краль угарски новоє постановлениє краля Стефана возярився и возста сь воинством грядяша покорити силу Стефана и земли єгѡ. Стефан же ѡщѹтивь намѣреніє краля угарскагѡ и собравь вьскорѣ вои свои и прешедь Саву реку, таже Дунаи и идѣже нинѣ манастирь светѡ Ковилски вь Бачкѣ, с Стефаном же бяше и брат єго Архієпископь Савва, ради примиренія, уже бѡ бѣ по всюду славим, не аки князь архієпископь и брат кралѣв, но Богь самь прослави єгѡ за превеликую свою милость и єгѡ трѹди и смиреніє, все бѡ єже просяше у Бога, ꙗко же и Моисеи, и више получаше по писанію: „дивен Бог во светих своих!“ Сам убѡ свети Савва посланик бяше и примиритель до краля Мажарскагѡ, хоте умрети за своя люди; но краль Мажарски ни малѡ слушаше. Належащу жару великѹ вь месецу Іун. посмевавь се светому глаголеть: „многоє ти дерзновеніє имѣль єси прити ко мнѣ, и слишахь ꙗко чѹдотворець єси, нинѣ убѡ, аще такѡ послушаєть тебе Богь, яви убѡ пред нами, да и ми видяще вѣрѹіемь всѣмь глаголапим ѡ тебѣ, и сотвору вся повелѣ твоєм. Се убѡ жарь солнечни велики, сведи намь лед небесни да

прихладимся с нимь.“ Св. же ѿвещавь: „жестокѡ словѡ глаголаль єси, ѡбаче вѣрую Богꙋ моємꙋ ꙗко не за славу мою но за славу свою и имущеися проливати крови дасть ти Господь по прошенію нашемꙋ!“ И сказав слово ѡбратися ко своим и ниже у брата не вратився, но шед вь молствени шаторь свои и пад на землю со слезама молеше се господеви, да услишить молитву єго да не падуть людіє многи и да умагчется срдце краля подсмевающася дѣлам и сили божіеми. И єще ємꙋ на молитвѣ воздвижеся ѡблак маль и паде даждь, но не на многѡ предь шатор же светагѡ на улицѣ, ѿ дажда Господь ледь с небесе велики низпосла, єже взем свети на великоє сребряноє блюдо и посла кь кралꙋ и глагола чрезь вѣстника: „прими сіє желаємоє тобою видѣти ѿ Бога, и к тому да не искусиши глась Бога твоєгѡ, по ѿ всего срдца твоєгѡ да увѣришися ємꙋ и рабомь єгѡ.“ Видѣв же краль необични ледь ужасеся и сотвори вся по волѣ светагѡ и заключиша мирь и ѿречеся своєи латинскои єреси, помазан бист светим миром рукою светагѡ Савви архієпископа нашегѡ на мѣстѣ томь идѣже нинѣ црков стоить и манастирь светоковильски у Бачки. Сегѡ бѡ наши пишуть бити Стефань иже потом ѡправдан єсть свять у Мажарскои земльи (хотеи бѡ болше знати да изволить проникнути вь Мажарскоя лѣтописи). И такѡ с великою радости разидошася ѡба Стефана краля, славяща и хваляща Христа Бога, давше му власть таковую чловеком и прослуся имя святагѡ. Сам же краль Стефан брат святагѡ великѡ єгѡ чествоваше, которая честь толика неполезну себе вьмѣнивь, а видѣвь ꙗко царство у спокою добро стоит, взем еже и неколико клирикѡв со собою и чрез Херцеговину проповѣдуя и людем пут спасенія даже до Котора, и ѿ тꙋду морем до Афонскои гори проходив вся манастири, паче же Хилендару потребитія уредив походить до Іерусалима на поклоненіє гробу Господню и прошел вся пустини и манастири єгипетскія

честно пріем, честнѣишеє дарован ѿ патріарха Іерусалимскаго древѡм креста святагѡ во ѡбители же св. Савви ѡсвященаго и святим Фиником єгѡже св. Савва ѡсвященн во руках носил; мощи же св. мнѡгѡє число ѡво дарован, ѡво за пенази многія взимаше; всюду прохѡд щедрою рукою ко всѣм наипаче манастирским и убогим. Ходи же и до Синанскія гори, таже во Хилендар а ѿ туда паки во своя. Ѿсуствую же светому в чужих странах, а умершу кралю Угарскому Стефану, ініи нови поставлени, внезапнѡ нашел на земли Стефанови. Єже видѣв Стефан ꙗко неможется сапротив стати силам их ѡдаст Белград и вся земли предѣл тѣхь сербския лежащія до Морави. Мало же время св. преби в Жичи уже бѡ бѣ чая разлучитися ѿ времених и се желаше да небудет конец єгѡ в земли єгѡ, велми бѡ уклонишася слави человечскія, повелѣваєт Арсенію Іеромонаху уже игуману жичскому изобрѣсти иноє мѣсто на сѡзданіє архієпископиє, ово зане Мажарѡв на краини бист, ѡво пак провидя духом святимь многим ратним временом бити и разоритися. Арсени же ꙗко всегда послушник господину своємꙋ, во скорѣ словѡ дѣлом исполнил, ѡбрѣв мѣсто во хвостанскои нахіи, нинѣже зовомом Метохія (и ради близ сущих многих пеѣинах камених наречена бист Пеѣ) и такѡ создаша црковь соборную во имя св. Апостолѡв Петра и Павла. По томь собрав соборь дꙋховних и мирских сам своєю рукою рукополагаєть Арсенія Іеромонаха архиєпископіи всем србскои земли. Сам же безмолствоваше и ѡбхождаше всея страни держави ѡтеческія, проповѣдая и научая люди своя кь пути спасенію.

Правовѣнчани же краль сербски Стефан доспѣв старости имѣже четири сина, а именѡ: Радослава, Владислава, Уроша и Предислава. Ѿ них же Предислав постриг се во юности и проименован бист Савва иже по св. Арсени бист архиєпискупѡм третим, а Савва втори. Радослав же и Владислав и Урош сачетаются браку при животѣ Стефановѣ.

Радѡслав пояти супругу себѣ ѿ принцѡв в венеціянских иже пребист неплодан. Владислав сачетася со дщерію краля болгарскѡ (изостављено за име а ово неје написано) иже породи ѥму чада женскагѡ пола. Урош же сочетася сѡ Єленою дщерію вторагѡ Балдвина Константина и последнягѡ цара греческагѡ, (ѿ негѡже возпріємлется кров царствующихь). Стефан же поболѣв малѡ ѿ жизни сея ѿходит несущу тамѡ, светому Саввѣ. Бѣ бѡ Стефан велми желая пострищися во іночествѡ, и уже ѥму скончавшу приходить святи и ѡбрѣт брата усопша, молитвою возкресив и ѡблек ѥгѡ в монашеской ѡбраз и преименован Симѡн. Паки велит святи: „почиваи братѣ ѡ господѣ до ѡбщаго васкресенія! Назнамена иже ѥгѡже ѿ синов ѡставляєши наслѣдствовати кралѣвствомь?“ Ѡн же нарек Радослава старшагѡ сина, ѥгѡ же и прежде смрти пред всѣми своими князи. И бист жалост сія вкупѣ с радостію и погребен бисть свети во ѿ негѡ создани ѡбители на рецѣ Рашкои зовомии Сопоћани свето-троическим. Ѿ нюдуже по неколиких временах из земли изяти и полажени во ковчези сребряном такѡжде нерушиме, благѡухане, свете и многѡ целебне. Іаже потом нахожденіи варвар паки в землю скрутане (скрите вальда) и паки ковчег такѡ положене, паки Моисеѥм єклисиархом в. Црну Реку ѿнешене и ѿ тѹду тѣм же Моисеѥм же митрополитом рашким пренесепе в. Стѹденицу и дѣже и нинѣ почивают вь кивотѣ многѡ творяще чудеса.

Святи же Савва, по ѡправленіи усѡбшагѡ брата правила Радослава уже наименованагѡ ѿ ѿца и всѣми стати в Жичѣ в архієпископіи, вѣнчаваєть на сербскоє достояніє; таже по семь ѿходить святи во святую Афонскую гору и дѣже пребисть неколикѡ лѣт в Пиргѣ ѿ негѡ созданом во манастирѣ славено-сербскомь и лаврѣ Хилендарѣ Радослав же вѣнчан бист вь лѣто господне 1224 и преименован Стефан и бѣ пребивая в мирѣ и покоє со всѣми ѡкрес-

ними своим. Бяше бѡ и препрост и тѣм же и уловлен женою иже паче єгѡ повелѣваше и творяше ꙗко же хотѣяше. Сегѡ ради князи и велможи господарства возненавидѣше Радослава, видѣше добрѣ ꙗкѡ неполезнѡ им господствованіє; єгѡ ѥдинѡсогласнѡ низложиша и Владислава брата єгѡ сина, вторагѡ Стефана, венчаша, вь тои же Жичи рукою Арсениія уже архієпископа, и преименован бист Стефан. Сіє бѡ имя себѣ пріяша ѿ вѣнца им данагѡ ѿ вѣнчапія, аки имена прваго краля их ѿца и по нихь тако вси во вѣнцах бившихь називахуся. Сіє же бист в лето господне 1231. Радослав же ѿ всѣх ѡставлен сам са женою в Зету до синов Волканових приде; но ѿ них непріят на Драч походит. Тогда бѣ бо Албанія под неапулским кралем идѣже воспріят честнѡ ѿ княза тогѡ. Ѡбаче лукавая жена єгѡ презрѣ Радослава и сочетася с града тогѡ господином римлянином. Ѡн же ѿ всѣх ѡставлен и ладією римлянина тогѡ княза даже до Афонскои гори низведен идѣже представ стрію своєму Саввѣ и повѣда своя нужди случившися ємꙋ. Святи же востав купно со Радославомь и приде вь Расію идѣже по многом испитанію, ѥгда увидѣ ꙗкѡ истино стати вси нехотѣше Радослава избраша же и поставиша Владислава и с ним убѡ доволни суще, Радослава постригает во инока в манастирѣ Житчи и преименован бист Іѡан. Тако убѡ в добром покаяніи преставися и погребен бист. Святи же Савва ꙗтія паки ко странствованію напутствован ѿ Владислава краля братанца своєгѡ єликѡ хотѣаше взяв собою и од клира их же хотѣаше, и благословив Владислава, да по преставленію єгѡ идѣже єму случится жизн скончати да пренесет тѣло єгѡ в землю их. И проводим бивает святи чрез Зету до града Драчскагѡ, ѿ нюдуже благословив своя, ѡдадеся пути правленія и пришед во Афонскуѡ гору, а ѿ туду во Іерусалим во святи Синаи, во Александрію, во Вавилоню и Антіохію и всюду ѿ султанов агарянских пріємем бист и препроваж-

даем; чрез вся места манастири и скити всѣх посвѣщая и снабдѣвая щедрою рѹкою и искіи по всюди святих мощеи и вещеи с чим могли украсит и наполнит ѡтечество своє, ꙗко же пчела из всякагѡ цвѣта меда. И ѡбшед вся паки возвращаєтся во Іерусалим, а ѿ туду Константинополь, бѣ же и болень и вѣдь ѹбѡ конець ѿшествія своєгѡ, ѡбаче нехотѣ, да би конець житія своєгѡ имѣль во своємь ѡтечествіи но ѿ туду ѡплили ладією Дунавомь рекомь до болгарскагѡ краля (опет остављено место за име, а неје наведено) теста Владиславова. Ѿ него же любезнѣише воспріят и во великом градѣ Терновѣ ѿпочинаше ѿ труда. В ден же Богоявленія Христова ѿслужил божественую литургію и по нем творил всенародноє ѡсвященіє води, ꙗже и во посвященіи всѣм зрящим и самому кралю раздѣлишася води, и тои ден разболѣвся и во утреніи сазиває своя клирики и написав писанія до Владислава краля и народа, такожде Арсенію архиєпископу и прочему клеру и ѿпустив с ними вся вещи ихже имѣяше при себѣ; сам же с малим ѡстав болезнуя и во ѡсми ден преставися и погребен бист в новѡ-сазданои ѡбители тогѡ истагѡ краля болгарскагѡ святих трех святителеи; и такѡ еще при погребеніи ꙗвишася чудеса пад недужних прикоснувшися тѣлесѹ святому єгѡ. По летѣ же єдином, єдва Владисав, аще прежде и чрез честих своих послов, просіяше тѣлесе святагѡ, но не умолен пребист тест єгѡ дондеже сам Владисав ѡн собою неприде пред негѡ и аще небил кралѣвою своєю тащею получил просимагѡ никогда же ниже сам могаше угазнути теста своєгѡ котори коварство имѣл в сердцѣ своєм: еще убити зета своєгѡ, и завладѣти достояніем єгѡ! но ѡбꙗвлени совети єгѡ чрез краљицу и тако первѣє испратив мощи, таже и сам побѣг нощію до предѣли своихь и такѡ преносить мощи святаго стрія своєгѡ во свою ѡбитель Милешеву, ꙗже сам Владисав созда и положи мощи єгѡ в нем иже и пребиша лета господня (нема године

а остављено је место за ове) єгда варварин Синан паша вождоначалник гряди на Леѡполда цесара аустрискагѡ повелѣ тѣлѡ єгѡ пренести ѿ Милешева на полѣ белградско Врачаръ и тамѡ сажещи повелѣ, и прах єгѡ развія на вѣтрѣ.

Владислав же пребива прочія до жизни своє вь покои. Волкан же третіи син Нееманин, а второрождени имѣ ѿ ѿца наслѣдіє верхную и нижную Зету, живяше во своя княженіи и многѡ творши брани и смятеніи, ѡбаче наконец настояніем свят. Савви покаяся и престав, и имѣв два сина: Гєѡѣія иже млад сущи преставися и погребен бист Сопоѣанех в препратѣ на гробом єгѡ написан єст: „здѣ лежит велики княз Гєѡргіи великагѡ княза Волкана, а внук святагѡ и славнагѡ великагѡ жупана Симєѡна Неемана“ Волкан же преставившися погребен в Лаврѣ Студеници при самом гробѣ ѿца своєгѡ Сѵмєѡна. Син же єгѡ вторіи испод ногі єгѡ и на плочах написан над гробници их. Прочи же лози ѿ негѡ неѡстали, развѣ по женскои крови, ѿ коєя послѣ произашли владѣтели ѡбоих зетъ кнази Бајоши (тако је и свуда где је писано і мало) а ѿ них по тѡнкои крови Черноєвићи. Владислав же муж во крѣпости умираєт, неѡставив синов, но токмѡ две дщери и погребен в Милешеви светотроицком монастири ѿ негѡ созданомь, и Урош ѿ всѣхь статов избираєтся и помазуєтся на кралѣвство Расіисков и преименован бист Стефан.

Сеи (Урош) имѣл сѵпрѵгѵ последнягѡ Балдвина Констан (тако) дщер, с нею же родил Драгѵтина, потом женскагѡ пола раждаше ѿрочад. Сегѡ ради во печали бивше ѡбои многѡ молитви творяху и моляху се Господеви; да даст им єщѡ єдинѡ ѡтроча мужескаго; єже и получиша и нарекоша име ємѵ Милѵтин и толико любим бѧше родителми, ꙗко в нем всю надеждѵ свою имѣяху. Бяше же Стефан Урош велми разумень и мудрь повелитель, такожде супруга єгѡ госпожда Єлена. С Болгарами водил брани и с

бани босанскими и над ѡбоими бил побѣдитель. Сеи убѡ перви ѿверзе в земляхь своихь златія и сребрянія, ѡловянія и мѣднія рѹди, их же находится во всяком предѣли земли сербскія, премлогоє число, и живяше Стефан Урош славнѣише родителеи своих изобилуяй всѣми пачеже златом многим. С Мажарами несмеяше ѡтворити брани, за пе силни биша; сегѡ ради поємлет дщер угарскагѡ краля Владислава, єгѡ же нарицаху Мажари Крѹн Ласлѡ, в супрѹжествѡ сину своєму старѣишемѹ Драгѹтину, иже бише муж силен, борещ до зѣла. Но таких договарах бисть: да Стефан Урошь, єгда брак будеть дщери краля маѣарскагѡ (тако) со сином єгѡ, абіє да уступит кралѣвства сину своєму Драгутину. Мажари же повратиша земли, взятия ѿ Србовь при првомь кралю Стефану. Сіи єст Белградь со Сремомь, єще же придаша и Зворник со предѣли єгѡ иже доселѣ ѿ многих лѣт пребиваше при корони Мажарскои, а тогда присвояся кралѣвству србскому. Но бившу браку Стефан Урош не хотѣ ѿдати реченагѡ им самим сину своєму кралѣвству; нѡ єще и в ненависть взяв Драгѹтина сина своєгѡ, толико время по времену ꙗко к тѡму невозмощи терпѣти Драгѹтинѹ ѿца уклонитися вь Зворникь ѿ таста єму данаго. Не менше же и жена Драгѹтинова ненавидима бисть свекровою своєю, но терпяше дондеже мужь єя тамо бяше. Ѿшедшу же Драгѹтинѹ вь Зворникь неѡставляше єгѡ єще ѿць но вельми гнѣваше се, и жена же Драгутинова живя при свекрови и видѣ гнѣвь ѡтечески на мужа своєгѡ, ѿходить к мужу, а не восхотѣ кь ѿцу во Унгарію и тамо повѣдавши дѣла свекрова своєгѡ и мужа нехотѣяша возвратитися назадь. Вь том краль мажарски пишеть и два крат до свата своєгѡ Стефана Уроша: уступить сину своємѹ вѣнца кралѣвскагѡ ꙗко же и завѣщаль с клятвою с нимь; но Стефань Урошь не токмо уступать, но паче же возставєть на зависть и гонить сина своєгѡ иже вземь неколико дворян своих ѿходит к тасту свояму у Бѹдимь градь, гдѣ ѿ

краля Владислава честно пріять и пребисть у него некое малое время, и ѿ того краля землеть ѡсамдесять тисящь воинства угарскагѡ и походить на ѿца своегѡ. Сретавь же Стефань Драгутина вь Мачвѣ и бою бившу побѣждаеть Драгутинь ѿца своегѡ; но самь Стефань убѣг в Расію, Драгутин же негоняше ѿца, но смирено молити: да ако же завѣща самь тако да сотворить, иначе бы бити ему немощнѡ, понеже и сам краль маѣарскіи ѡставити нехощеть; но Стефан начал бил сабирать другое воинство в Расіи. Єже ѡщутивь синь егѡ Драгутинь находить такѡ нечаяно и давь бран сопратив ѿца своегѡ побѣдитель начать бивати; єже видѣвшіи воини Стефанови сдашеся вси Драгутину ѡставляше краля Уроша. Урош же к тому ради запретих путова немогь в домь возвратитися; но побѣже в Зету в градь Барь. Єже и услишавши жена Стефанова и тая побѣгла чрезь Бихарь за нимь нехотѣла видѣти сина. Таже егда услишаль тѡгда бивши архіепископь первіи Іѡаникіи и тои пошель чрезь брда за нимь, но Драгутинь нехотѣль гонити више за ѿцемь ѡставиль ему всю Скендерію сиречь ѡбѣ Зете за препитаніе. Собирает же саборь во скорѣ и поставляеть другаго архіепископа именемь Данила прваго и ѿ негѡ помазуется на кралевство Расіиское во архіепископіи Житчи и ѡбдаривь угарское воинство ѿпускаеть, сам же урядиль стати, и бисть всѣмь страшен, великомужествен, и силен тѣлѡмь и крѣпок до зѣла, егѡ же и кости ѡсвидѣтелствоваша, иже ми исти видѣхом ѿкровену гробу егѡ в лето господне 1747. Сѣдѣ же на кралѣство в лѣто господне 1251. Ѿтець же егѡ пребивая в градѣ Барѣ со кралѣвною своею и архиепископѡм Іѡаникием, написаша ѿлученіе и горкую клетву на Драгутина и архиепископа котори потомь при Милутинѣ ѡставиль на собору во Ипеку власть духовную. Драгутинь же воюеть сопротивь Болгаров и ѿ нихь взя вся страни Македонскія до Афонскои гори, до греческих предѣл и даже до Момине клисуре, до Петрова поля испод Софіе и до са-

магѡ Бдина сирѣчь Видина на рѣкы Видѣ; такожде ѿ бановь босанскихь до Босне реке; такожде воєваль сопротивь Неаполитановь ѿ них же взя всю Албанію. Все бѡ время своє бѣ во брани и ловѣ, (ѿ великодушности своєя немогаше дати себѣ покой). Всѣмь бѡ бѣ вельми страшень и грѡзен, ѿцу, матери и самому брату своєму Милутину иже бояшеся повседневнія ѿ негѡ смрти.

Стефан же Урошь еще прѣжде царствованія своєго имѣяше на всему тѣлѣ своєму некою проказу, ѿ нея же изцѣлѣ чрез сон ꙗвленіємь св: Николая Марликіискагѡ иже повелѣ єму измитися в банѣ текущеи близь реки Лима вь Расіи, и такѡвь изцѣливь ѡмився и назван бисть храпави краль, иже єгда кралѣвствовавше созда тамѡ монастирь превелики во имя благодѣя своєгѡ св. ѿца Николая. По ѿшествію же в Зету поживе некоє время и невосхотѣ сину своєму Драгутину дати благословеніꙗ, умираєть во Барѣ градѣ. Єгѡ же мощи со всѣми стати и духовними честнѣє повелѣ пренести, сам же сретаєть со многим воинством внутри монастира свето-успенскагѡ ѡбители созданои ѿ Волкана великагѡ сина Сѵмєѡна Неемана вь Морачи. Таже пренесе и погребе во светотроичкомь монастирѣ Сопоѣани идѣже и до днесь почивають сь деснія стране цркве в первои препратѣ. Іѡꙗники же патріархь волѣ за Урошемь ѿ земнихь ѿходит но и тои повелѣніємь Драгѵтина из Бара преносится и спрямь гроба ѿца своєгѡ Стефана Уроша повелѣ погребсти в цркви с левія стрини идѣже по єдином лѣтѣ чудеся ꙗвися прославлен ѿ Бога и ѿкриша раку ѡбрѣтоша тѣло ѡправдано и мироухано, иже срама роди своєгѡ Драгѵтинь ѡставить в ковчегѣ нехотѣ, но в каменом ковчезѣ паки тамо повелѣ ѡставити равно со землею идѣже уповаємь что и нинѣ стоять нерушимь. Єлена же кралица, а мати Драгѵтина, пребиваше вь Зетѣ никакѡ нехотѣя дати сину и тоя благословенія, ниже к нему прити; нѡ пребивая вдовствѣ со єдиною дѣвою ѿ дщереи своих, ꙗже потомь с матерію равнѣ пострижеся.

Драгутинь, аще и царствоваше добрѣ и всюди побѣдитель и сил ради єгѡ и мужества, нитко бяше умишляя что ѿяти ѿ власти єгѡ; ѡбаче сам ѡн снѣдован савѣстію своєю за ѿлученіє и клетвою родителеи своих и архиєпископа Іѡаникія; паче же во дни єгѡ явлшася ѡправдана и ѡ всѣми своими хитростями желяше поне матернеє благословеніє пріяти и с нею смиритися: но и тогѡ получити неможаше. Вь том убѡ печали Драгутинь Стефан ходяи по лову вь Расѣ близь Єлеча града идѣже глаголѫть наши бити рожденом великому Константину, в ипекскои нахіи, в мнѡгих тамѡ ѿбретающихся стремнинах спадаєть с коня и сокрушив ногу крепкѡ, ѿ коєя толико болѣзнь пріяти якѡ мняше ѿ нея умрети, и ѿносится в домь свои у Дежеву (познавше наказаніє бити ѿ Бога за насиліє ѿцу и клятви єгѡ), скорѡ призиваєтъ Милутина брата, єгѡ же и нехотяща, самь вземлеть вѣнець свои и положи на главу єгѡ, такоже діяму и скиптро ѿдасть єму, повелѣ же архиєпископу и господам случившимся при нем скорѡ Милутина помазати и ѡгласити кралѣмь: „дондеже рече дѫшу мою неиздамь, да не со всемь в мѫкѫ вечную поидемь.“ Вѣнчанѫ же бившу Милутину и прѣдименовань Стефань в лето господне 1269. єму же стати вси велми возрадовашася и со неисказаною радостію поздравиша и пріяша. Бѣ бѡ Стефан Милутинь велми смирен, тих, щедрь, слаткѡглаголив, и ѿ всѣхь любимь, и аще ѿ брата Драгутина бѣ ненавидимь ѡбаче ѡн непревазнашеся, но вся, наносимая ѿ негѡ терпяше же и ради ненависти братнѣ несѡчетася бракѫ ѿ некои великих кралеи, но ѿ своих велможь прежде пріятія царствія ѿ коєя супрузи имѣя Стефан Урошь краль по себѣ наследника и дщерь Єлену иже в Дечанех святих почивають. При Милутинѣ усмирися Сербія, но єще матерь их Єлена невосхотѣ видѣти Драгутина, котори по малѣ больши бисть и пребивающе во єдиномь дворѣ, раскаяся Драгутинь ѿ ѡданія кралѣвства; начать ѿ велможь взи-

скивати союза и раздѣли с братѡмь Милутиномь предѣли Расіискы, все яко же хотяше, и вся имѣнія и дома. Видѣ же Стефан Милутин чтѡ неполезно будеть, паче же гоубително ѡбоихь в купѣ пребиваніє, сегѡ ради умисли и пренесе престоль кралѣвства во градь Призрень и тамо созида домь себѣ и повелѣ тамѡ статомь здати домы себѣ населиватися. Мѣсто же то ѕѣло весело и всякому можеть быти любимо єликѡ убо єсть со всеми препитаніами изобилно толико паче угодно мером здравія и ѕѣло прекрасно ко населенію и животу чловеческому, гдѣ же вскорѣ поселися всакѡ иже тѡкмѡ узрѣ мѣстѡ и прославися до ѕѣла. На место же Призрена ѡдаде князу дарданискому Милутин нахію хвостанску последнюю часть Расіє и Херцеговине и такѡ Турци по нась ѡбрѣтше, такѡ и нинѣ под владѣтелми стоить со всѣми урежденіель. Драгутин же видѣ ѡставлена себѣ ѿ статѡвъ и ѿ брата Милутина прехитрена со женою и чада их же имѣяше ѿ дщере краля Владислава маѣарскагѡ и именемь Владислава и Урошица, преносится во Зворникь ѡсвоив себѣ земли датія с Бѣлградѡмь ѿ тестя єгѡ; такожде часть Боснiє придобієне имь, прочеє царство ѡставив Милутину, и такѡ прочеє пребиваша в своєи держави не ѿмеща титла кралѣвскагѡ до смрти. Сотворивь же ровь из Саве реке велик чрезь Срем даже до Солине, некогда града бившагѡ древнагѡ (идѣже лѣта господня 1749. Баронь Тарчевиѣ повелѣ кѡпати и ѡбрести некія вещи указавшаго ѩвѣ древнихь ѿ чловекь почитаємих истукани). Тамѡ испод негѡ составрив замокь маль и дотлѣ ѿ гори нарицаємаи Фрушки во Сремѣ, вся текущія река совакупи из Саве же реке ровомь у токь доведь, ѿ кудь Дриною таже у Саву ровомь до Петровца (Петроварадин) такѡ послѣ нареченагѡ в ладіє ходиль чрезь своє госпѡдарствѡ, а ѡтуду чрезь Сремь ровомь копанимь. Тѣми совакупнимь водама вь Купиновѡ, єгѡ же тои же Драгутинь ѡсновательь; па ѡтѹду в Саву, Савою же в Белградь: такѡ же ѡбходаше своє господарствѡ, мало гдѣ мѡжаше на кону се-

дѣти. Многѡ же труждашеся в Босніи ѡ обращеніи єретикѡвь имѣше брани с боснискимь Баномь и всегда побѣдитель бысть и ѡтять ѿ негѡ некою часть Рами. В проче же живяше во многѡмь покаяніи в постѣ, молитвѣ и щедрих милостиняхь и на конець смирися смертію и братѡмь за ходатаинством єпископа бывшагѡ боснискагѡ Данила, а послѣ архиєпископа именемь вторагѡ (яже сазида церкѡвь Ѡдигитрію во Ипеку) такожде и жени своєя. На конець преставися в Белградѣ и пренесенѡ тѣло єгѡ и погребенѡ в Расіи в цркви святагѡ Гєѡрѣія на холмѣ и при смрти ѡбрѣтоша на тѣлу егѡ ужа желѣзнія урастшія в єгѡ; такогѡ имѣль покаянія. Создаше Драгѹтинь Рачѹ монастирь и началь здати Папратню; иже синове єгѡ Владиславь и Урошиць по немъ довршиша; а иже превеликіи бяше любитель звереи, (имѣл многія ловитви) ꙗко же и нинѣ в Босніи свидѣтелствуют прозвища єгѡ: Кралѣва гора, и монастирь Ловница, которую ѡн создаль, вся ѡколо вратія и пенжери ѿ зеленагѡ мрамора, такѡжде и црковь на прекраснѡмь мѣстѣ близь реке, в нахіи невесинском. Жена же єгѡ добрѣ по нем поживе и созда монастирь св. Троици в кадилуку зворничкомь, иже називается Троноша. Таже со синови єгѡ соградиша Папратню идѣже и погребени суть и манастирь Тамну (Тумань). Ѡба бѡ синове єгѡ сочеташася браку при ѿцу; но Урошица пребивь в чистотѣ тајне и нехѡтѣ совѡкупитися со ѡбрученицею своєю и толикѡ угоди Господеви Богу; ꙗко по преставленіи своєм, мірѡ изліяєся изь гроба єгѡ. Владислав же неимѣя дѣтеи мужескагѡ полу и такѡ при Стефану Душану присовакупися держава их и кралѣвство србскому. Матер же Драгѹтина и Милутина по ѿшествіи из Расіи Драгутина пришла в Расію Милѹтину и создала монастирь зовоми Градаць; тамѡ бѡ и погребена бисть со дщерію своєю прежде реченою дѣвою идѣже и нинѣ гроба их зрими суть.

Милутинь Стефань во первихь имѣль бран с болгарском кралѣм Смилцом и побѣдив єгѡ за большеє укрепленіє

ѡбручиль дщерь єгѡ за сина своєгѡ Уроша. Таже воєвав на Турки первѣє, єгда Турци гоняше Нѣмцовь бивших во Іерусалимѣ и биша крали в немь; таже и ѿ Туркѡв изгнани; нѡ ѿ Римлян непропущени, ѡниже силом ѡружія населишася в Фракіи, нападаху како на Грецію тако и предѣли Милутиновія в Македоніи. Сія же нарѡди употребиша Греки, а неколи же и Серби противь нападенія Турак, дающе им воєную мазду: нѡ єгда ѡни населишася и идѣже бяше большая жени и ѡтроковица себѣ пѡхищаху и ѿ некихь родиша чада и сотвориша Св. Гору населенія мирьскія. На конець начаша присвоявати себѣ земли, єже видѣвша царь гречески Андроник, краль Милутин Стефан и краль болгарски Шишман, сѡгласишася и нападоша на них вси во єдино и вящшую часть избиша; прочіє же силою ѡружія защищающи себя проидоша чрез Дунаи во Влахію но и тамѡ неспокоини, нагоними, поидоша в Трансилванію во Прусію и тамѡ населишася котари, потом же назвашеся Брандебури и Праизи. Милѹтину же умерши первая сѹпруга, поять себѣ вторую дщерь Андрѡника великагѡ Палеѡлѡга. Ѿ неяже воспріять два сина и две дщери; перваго сина Константина а втораго Димитрия. Димитріи убѡ умираєт при ѿцѣ, Константин же падаєть в бою против Стефана Уроша. Дщери же єгѡ дате сут первая за Михаила сина Симєѡна краля болгарскагѡ, или Шишманина, а вторая по ѿцѣ за воиводу Прибца Гребалиновиħа архимаршала Милѹтинова. Ѿ нея же родися Лазарь великіи князь и краль Расіискіи. Потомь Милутин паки противь Турковь воюєть и побѣждаєть их. Таже перви смирил бунтующих ся и покорил себѣ всю Далмацію и Британискіє ѡстрови и наложи дани Рагузяномь двоини, ради исповѣданія римскагѡ. Здѣ убѡ Мавроурбинь лажеть на мѣстѡ Милутина и єгѡ воинства полажеть краля болгарскагѡ Симєѡна или Шишмана ѿ зависти хотя изгладити имя Нееманиħа, свидѣтел же рисовѹл хилендарская, (по которомь

и днес дають стѡ венеціянскихь дукатов). Прочи Милутин раздѣли земли своя иначе, и тѡгда дал Бранку воєводѣ во княженіє Риму; самь упражняшеся во зданіях црковних. Вся бѡ, прежде себя монастир ѿ племене создани поновил Хилендар же во Св. Гори и Морачу ѿ Волкана созданую ѿ ѡснованія и паки больше создал и украсил. Во Призренѣ многія црки и болници созда. Вь Расіи на теплих водах близь Звечана манастирь созда прямо брату своємь, у Косѡву место липлянске епископіє новую шестотрулную на рецѣ Грачаници созда, во Скоплѣ три величаішія наградихь, вь Средцѣ градѣ начиниль св. Софіи воздвиже ѿ єяже имена то мѣстѡ прозвася. А понеже свать бисть греческому царю, такѡ за паметь большую и тамѡ некія странопріємници и болници с доходками устрои. Такождѣ и в своєм Солуннѣ градѣ и всюду по своєму царстію устрояя; но врагь всегда завидяй добру чловеческому вѡздвизаєть ѿца на сина чрез Симониду жену вторую Милутина Стефана. на сина єгѡ ѿ первія жени Уроша (аще истина єсть, невѣмь, двѡякѡ бѡ ѡбретаєм написано) єдини бѡ ѡписуют, ꙗко Симонида уязвилася красотою Уроша, хотѣла с ним совокупленіє имѣти, ѡн же невѡсхотѣ ѡсквернити ложе ѿца своєгѡ; ꙗко же Авесалон, ѡна же убоявшися да не ꙗвно будеть, ѡклеветуєть Уроша ꙋ Милутина, чтѡ, аки Стефан Урош пасторак єя хотѣль єю насилствовати. Но други глаголют яко Симонида имѣвши два сина ненавидяше Уроша, желая єму и синѡв єгѡ смрти, хотя да наслѣдника будуть царствія сини єя (и сіє приличніє). Сегѡ ради соплетасть лажꙋ и глаголеть лукавѡ дѡ мужа, на сина єгѡ старшагѡ, аки хотя єя ѡбесчестити. Сегѡ ради Стефан Урош и со сини своими в Константинопол посилаєтся до Андроника царя в заточеніи и на пути код храма св: Николая на Ѡвчемь полю, ѡчію лишаєтся ѿ воинѡвь повелѣніємь ѿца єгѡ и в ту нощ сущу Урошу в тузѣ велицѣ ꙗвляєтся св. Николає и пѡказуя ѡчеса єгѡ глаголет:

„не боися Стефане, се ѡчи твои на длани моємь!“ И бисть Стефан Урошь немалоє время в монастирѣ неусипающих в Цариградѣ идѣже єдиною на день св. Николая паки чудесне воспріят видѣніє неведущу никому. Таже повелѣніем краля Милутина приходить вь Призрень идѣже ѿць ѿ сина искаль прощенія, и даше Урошу сину своєму ѡбе Зете во княжество. Милутин же по тѡм малѡє времѣ поживє и болѣвь малѡ ѿходить в вѣчная во веселих своих домех иже имѣяху при полях Косовских при рѣци Породимлѣ. Умирающу же завѣщал краль тѣлу єгѡ ѿнесенѹ бити и погребену в Средцѣ, в цркви ѿ негѡ созданои Софіи именуємои; но дворяни раздѣлшася на двоє: ѡви убѡ придержаваху страну Уроша, а други Константиновои и бисть распря велія, таже грабленіє, таже бои, єже увидѣвше воини, вси устремляшеся ко грабленію имѣнія и бисть бои престрашни междуусобни, ꙗкѡ палати и улици царскія кровію ѡбагришася, воиних же цела кров бяше до колена и лежаху трупіє мртви, аки снопи, єдин бѡ ѿ другагѡ похищаху, убивахуся, дондеже доспѣль архієпископь (втори Даниль) у кралѣвски домь и первѣє єдва трупи изнесеше погребѡша. Таже вземше мѡщи святагѡ, по завѣту єгѡ понесоша; но належаху великому жару солнечному убояшася летнягѡ времена и положиша в церкѡв в свята успенскую в Скоплѣ. Таже по трех лѣть ꙗви се свѣт небесни над ними и низтече мірѡ благѡвоно, ѿкривше же раку ѡбретоша тѣлѡ єгѡ святѡ и нерушимо и пришедшу сину єгѡ Стефану Урошу со архієпископомь пекским пренесѡша мѡщи єгѡ в Средаць в цркву св: Софію идѣже и нинѣ цѣлокупніє и многѡцелебне пребивають, но не в тои церкви, ѡбаче тамо. Константин же син єгѡ ѿ Симониди єще непогребену ѿцу сущу, ниже тамѡ княземь земелскимь самь восприметь скиптрѡ и помазуєтся митрополитом призренскимь на кралѣвство Расіиское, но всує єму же супротивишася князи ѡбще. Стефань же призиваємь ѿ всех

статовь ѡбаче разумель бяше дѣла братная и собравь вои чрез брда прихѡдить во Ипекь идѣже помазань бисть архіепископомь Никодимомь на достояніє Расіиское в лето господне 1290, а ѿ туду послав вѣстника ко Константину брату своєму совѣтуся уступити царство, аки брату старѣишему пристоящася, царствовати же ѡбоим купѣ; но Константин воспоможен силами цара греческагѡ Андроника и Михаила зета своєгѡ краля болгарскогѡ, нехотѣ послушати; но ѡпустив посланики братнія со укором; сам же скоро идяше с воинством супротив Стефана Уроша. Єгѡ Стефан срѣте и сразившися воиномь побѣдитель Стефан бисть. Константин же сам у бою умираєть, воинство же єгѡ побіено и в бегство ѡбращено. Таже Стефан Урош сѣде на ѿчин престоль в Призренѣ. Михаил же болгарски ради смрти Константина брата жени своєи, а тако же юнеишіи Андроник, ради сина сестри своєя, востают ратію; но Стефан первѣє люто Грекѡв порази и прогнал, Михаил же силнѣишеє воинство собрах и взяв помощи у Бесарабов и Валаховь и Турки, ходить рукою воєную и силною на предѣли Уроша Стефана. Стефан же Урош любезнѣишагѡ сина своєгѡ Душана Стефана увѣнчав на царство в Призренѣ, таже походить со воинствомь своимь со против сили Михаила болгарскагѡ и бившу сраженію воинство вручи сину своєму Стефану Душану, сам же ѡстав шатрѣ и воздвиг руци свои на небо моляше се якоже Мојсеи; Душан же со воинством своим силно біяше се с Болгари и полки их разгна и Михаила краля болгарскагѡ тамѡ убиша на полях велблуждских; главу же єгѡ ѿсѣчену. Сина же Смилца краля матернагѡ брата поставиша краля в Болгаріи. Таже во скорѣ биша вкупѣ на бою морем с Турци, их же прогнашве, Стефан Урош живяше богоудно и созда монастирь и цркву краснѣишую ѿ чистагѡ мрамора вь предѣли зовоми Дечани, идѣже нинѣ мѡщи єгѡ почивають. Стефан же Душан воспрія ѿ ѿца Албанію и ѡбѣ

Зете и тамо пребиває юнь сущь, и многожелателніи до брани, великодушніи и силніи и више на матерну лозу пристоини, но же на Неманиће, ꙗкѡ же и самь видь ѡбраза єгѡ указуєть; желая самовладія, паче же подстрекаваємь ѿ ласкателеи пишеть ѿцу уступити царства; нѡ ѡн паки ненадѣяся ѿ сина любимагѡ и уже со царственика что злоє пострадати ѡтечески милостивь восписуєть, совѣтуєть доволну сущу бити єму уже соцарственику, и всему царству наслѣднику. Но Стефан Душань славолюбаць, паче же ѿ ласкателеи подстрекаємь посилаєть воина дворовія и взяша Стефана Уроша ѿносять в град Звечань и тамо єгѡ уже таино удавиша, и тамѡ во Звечанѣ граду погребенію предаша. Потомь по трехь лѣтѣхь ꙗвися тѣло єгѡ цѣло и святѡ и таже изємше из гроба честно пренесоша во ѡбитель ѿ негѡ созданую зовомую Дечани и тамѡ положиша идѣже и нинѣ єще такѡ в ковчезѣ стоять, многая показуєть чудеса по вся дни и часи, силою Христа Бога, ꙗко и невѣрним варваром боятися имене святагѡ єгѡ и славити єгѡ; тѣм же и наречеся: краль Дечански.

Стефан Душан синь єгѡ, по удавлени ѿтца, помазуєтся на все достояніє в лето господне 1317. Сіи женился сущу в заточеніи со ѿцемь в Константинополѣ со внукою Іѡана Кантакузена, дщерею же брата краля ишпанскагѡ, дѣвицею прекрасною, богатѣишою, но сущу браку безвремену недораслѣи дѣвѣ изпортиль ложесна єя; сегѡ ради неимѣл ѿ нея никакова порода. Сеи бист вѡ истину великодушен, ѿ Болгаров нарицаємь Душань а ѿ Турковь душман, ѿ наших же силніи. Человѣкь сеи непокоянь, ратољубець, властолюбець и сластѡлюбець, малѡ в чемь находился сходен бити нарави породи своєя; тѡлико ꙗко разширил господарство своє велми; но всує зане со всеми ѡкрестними цари ѡста царство послѣ єгѡ в немирѣ. Воєвал много со Болгари, ѿ них же взял многія страни, воєвал со Греками ради Константиновои смрти и над ними побѣду вос-

пріял и взял ѿ них всю Македонію и Іанъ со предѣли их даже до краи мора и нарек себѣ Імператором в Серезѣ градѣ македонском лѣта господня тисящи триста тридесят шестом и сатвориль Вукашина вторія жени своєя архимаршалѡм, єгѡ же поставил во Прилепѣ владѣти Дакією и Македонією, Гојка нарѣк цесаря, єгѡ же поставиль во Филипополѣ и ѿ туду владѣти надь Бѡлгарією, Углѣша третіягѡ их брата кралем єгѡ же ѡставиль во Іанини и новодобієнои Греціи до возраста сина єгѡ же имѣл тамѡ во Іанини ѿ благороднои дѣвице но невѣнчанои, котори убиієн бисть наважденієм жени своєя слугою или воєначалникомь Фомою. Таможе поставляєть своєгѡ архієпископа пекскаго патріархомь и началнія нѣкія єпископи поставлаєть митрополитами и такѡ раздражив всѣхь на ся не судиль послѣдная, и воєвал на Угровлахію и ѿ нихь взяль некая мѣста, ѡбаче потомь повратиль намѣре, єгда Бесараба дщерь сѡѡбручил за сина своєгѡ младагѡ Уроша. Воєвал на Угри ради землеи ѡставших без наслѣдства по Владиславѣ синѣ Драгутиновомь, их же дважди поразил силнѡ и послѣднѣє бил бои близ Вуковара идѣже нинѣ доминіун Графа Кози, и на том мѣстѣ сограділ великую церков св. Троіци и такѡ побѣжденим Мажаром, ꙗкѡ к тѡму никто против єгѡ сталь. Сегѡ ради Стефань Душан разорал Мажарскія земли силно: Славонію, Хрватскую, Босну и даже до мора и толикѡ утѣсниль бана: ꙗкѡ со всѣмь домомь своимь побѣгль ко кралю Угарскому. Дщер же єго єдинородна ѡстала в Бобовцѣ городкѣ короля, ѿ воинства Стефанова немогла проити за ѿтцем своимь во Хунгарію. Сегѡ ради и нехотѣль ратовати Стефань Бобовца, прочія же вся граду єгѡ плѣнил и разориль и присвоил своєи держави и вручиль всю в руки воєводѣ Бранку, и взяв вся гради приморскія далматскія, со Істрією, Венеціане данике сотворил, истино помиловал Дубровчановь; но не ꙗко же лажеть Мавроурбин, тѡкмѡ ѡставил им ѡнія тягчаишія данки

их же наложил им давати Милутинь, таже Стефан Урош син єгѡ тагчаише им наложиль и нѣкія ѿ князеи их в заточеніє послаль; єпискупа и законике их изгналь и силою хотѣль да придѹть до єдинагѡ исповѣданія; сея ради вини (сакрив зміи ноги) хулить Стефана и Милутина ѿца єгѡ, их же мощи святія и днесь зриме суть и глаголеть паписта: „виблядакь Стефан ѿ подложници рожден“ всѣмь наносить хулу на ѡба Богом помазана и Богом прославлѣна человѣка и ходатая таинамь у господа Бога. Стефана же похвалаєть Душана, зане тѡи нанесенія им ѡбиди, или повелѣніямь ѿ дѣда и ѿ ѿца загладиль и паки свободноє и волноє ꙗко же ктѡ хощеть держати исповѣданіє позволиль; и такѡ паки воспріяли Рагужане, но вси тогди римскѡє исповѣданіє; тѣмь же сегѡ похваляєть, а святихь уничижаєть ѡкаяни. Таже Стефан Душан из Далмаціи посилаєть до францускагѡ краля ради дщери сину єгѡ Урошу в супружество, котори єщѡ ѡтрочи сущѡ, но противнія отвѣти воспріяль: „аще желаєть своєгѡ племени сочетать, да примит римскоє исповѣданіє.“ Сим раздражен Душань до зѣла и тои час хотѣль воєвати противу Французовь, но неимѣл всегѡ воинства которое биль распустил. Ѿ другія страни примил извѣстія, ꙗкѡ гречески царь юнѣйши Андроникь со всѣм четирми патріархами и собори синода и синклита за воспріятіє титла императарскагѡ и постановленіє новагѡ патріарха и митрополитов Стефана Душана под клетву положити, ѿлучили со всѣми духовними и мирскими и всюду по своєм и всѡм царствіи писанія разослали. Сегѡ ради и ѿ природи бист ꙗростан до зѣла и воста абіе повелѣва всему воинству по немь ходити, находить на земли греческія держави ꙗже всю разориваль и под сами Цариград и стѣни єгѡ доспѣвь. Немогіи же греческіи царь супроть стати сили Стефановои чрезь патріарха посилаєть града ключи и моленіє: да непроливається више кров христіяская, на кою умилися Стефань послуша и друголюбезно

ѡсташася царіє и ѿ патріарха паки пріять благословеніє себе и своим; но Греци сіє сѡтвориша ластивнѡ зане таки по смерти Стефановои ѡбновиша клятву на Уроша и вся и на умершагѡ Стефана. Имѣль сіи Стефань Душань вторую себѣ жену сестру Вѡлкашинову, ни ѿ каковія високія фамиліи; но ради красоти єя сопраже ю себѣ и ради показатихь на войнах сил Вѡлкашиновихь, Углешомь и Гојкомь возвиси их и на високая достоинства; бишаже родомь ѿ горнія Зети ѿ села Мрняка, сегѡ ради зовяхуся Мрнячевићи. Родиже со сею последнѣю, сестрою Вукашина, сегѡ послѣднагѡ Уроша, коєгѡ по себѣ оставиль наслѣдника. Имѣ же побочнагѡ сина Владимира, єму же даде княжество Албанское, иже потомь новажденіємь жени своєя чрез єя любителя дваровнагоже началника Томи убиваєтся. Ради же єгѡ великих добродѣтелеи, Богь по смрти тѣло єгѡ ѡправдал и вѡ святихь причитовася ѿ вѣхь. Стефань возвратися вѡ своя, мня что усмирился с греческими цари, заручиль дщерь воиводи запланинскагѡ Бесараби за сина юнагѡ Уроша; прочивь намерени положивь ратовати до франци, но уже смрт єму препятствова; разболѣвся сина своєгѡ юнагѡ єще и все царство пред архієреи и князи своими до времена возраста юноши, вручаєть архимаршалу своєму Вукашину: да будѣт ѡтрочѣ пѣстунь, и царству защититель, и клетвою сіє утвердивь умираєт вь Призрену, и тамѡ положень бисть во сребраномь ковчезѣ в соборнои цркви, и потѡмь Урошь венчань бисть и именован Імператоромь лѣта господня 1357 обаче власти никаковія неимѣ в руках, все бо Вукашинь уякь єгѡ ѡбладаше.

Такѡ бѡ єще при животѣ Стефана Душана вся князи и воинства присягу даша Вукашину, котори и ѡдавна бѣ криша внутрь срдца змія властолюбія в себѣ, єже получивь полагаше како би убити Уроша. Вь том Греци ѡщутивше смерть Стефана Душана дають вѣдомость до Турковь, ко-

тори чрез их земи на Македонію предѣли уже сербскія находять, их же Волкашинь сретаєть и разбиваєть всю силу их. Сею побѣдою до ѕѣла уязвился ради воспріятія царства, хотѣль лукавѡ поступити са ѡколними царями да би могль себѣ придобити желаємагѡ, Грекѡмь, Босняковь, Мажаремь уступаєть некоя предѣли и на височаишеє достоинства возводиль коварников и себѣ єдиномисленикь. Алтоману Николаю захолмискому кньазу человѣку до ѕѣла неправдимому дал Херцеговину и ѿтяль Расію у княза Лазара, а єму ѿдаль. Из тегѡ послѣ произоша многая зла; добрихь князеи и велможь низлагаше, иних же и смрти предаваше, єже на конѣць увидѣша, кньази србски, скѡрѡ всіи ѿ негѡ ѿступиша; князь Лазарь Гребляновиħь князь Югь Богдановь, князь Бајоша ѡбоихь Зеть, кньязь Владимирь Албанскіи, Вукь Бранковиħ, князь Милошь Ѡбилиħ, князь Стефань Любоєвиħь и всіи прочи княза и велможи расіистіи кромѣ високорукихь дома Алтомана: и всяк во своємь княженіи повелѣваша, Вукашин же со братію в Болгаріи и Македоніи.

Урошь же пришедь возрасть искаша ѿ Волкашина своє наслѣдство; но тои никако недаваше паче же хотяше убиству предати єгѡ. Сегѡ ради ѿходить Урошь самь до князеи своихь взискія ѿ нихь помощи, но княза ѡпаснѡ творяху боящеся внезапнягѡ нападенія Вукашинова. Тѣмь же посилають Уроша єдинь до другагѡ, наконець повелѣваша Уроши седѣти кодь княза Лазара, а не ходити в Призрен ниже дати себѣ ктомѹ у руке Вукашину до времене летнагѡ. Такѡ бѡ согласишася князи, аще Вукашинь неѡставить царство: то всеи на негѡ да поидуть бранію. Разумѣвше Волкашин совѣти князем, самь приходить в Призрен к сестри своєи, а матери цара Уроша Стефана, єгѡ же ѡна, аки всяки жена за братомь своимь, ѡдалася и на словеса ласкателна и кривоклетвена ѡбманута. Волкашин бѡ, по совѣту князеи єє ѡбѣщаль исполнити и ис-

тино царство прѣд всѣми князи, якоже воспріяль, такѡ ѡдати во грядуще лѣто, безь всякагѡ прекословія, полагая вину до селѣ младая єгѡ лѣта, в сердцѣ же умишляше убиство Уроша, токмѡ да би могль имѣти єгѡ в рукахь своихь. Тѣмь и сь тимь начиномь со сестрою своєю пишуть до княза Лазара и Уроша, да би скоро ѿпустиль Уроша прити в дом свои; тако же имати єгѡ на словеси Вукашинови прельщена, скоро сину пишеть прити к неи и ничим речемь внимати. Но Лазарь добрѣ бѣ вѣдіи коварство Вукашиново и намѣреніє, по прьвомь и второмь позваніи не ѿпустиль Уроша, єгда же третіє послаша в нем же страшноє положиль Вукашин заклинаніє; такожде и мати Урошу проклиняєть: аще непридет и непослушаєт словеси єя. Тѣм же немогіи Лазар к тому удрьжати Уроша нѡ ѡн бѡ самовольно ѿходить в Призрен. Волкашин же забавляяся в Призренѣ всѣ слуги дворовія Уроши, ѡвія на височајшія степени, возвель, ѡвія же многими дарми ущедриль и такѡ вес дворь Уроши лукавнѣ уловиль до себѣ. Єгда бѡ услишал ѡ прихожденіи цари, сам Волкашинь со всѣми своими сретаєть єгѡ и поклонися какѡ своєму владицѣ, с чимь паче прехитриль и всѣх сомнящися ѡбманул, и внутрь сакріяша ѡкаяни мисли своєя до времене. И бист радость велія во двори Уроши, бѣше же словѡ и ѿ возвращеніи царствія; како всо снисходително Волкашин сходиль, лукавнѣ, дондѣже уразумѣль подробнѡ ѿ Уроша совѣти князеи; таже хотѣ ходити просил да би и царь с нимь неколико ходиль ѡвѡ чести ради Волкашина, и знатнагѡ ради примиренія всѣм ѡво аки би желая усладитися любовію крове своєгѡ сестрића, велможе разлученіи Вукашину сердцем ѿлучився с неколико своих аки ловити, прочеє же воинство разпустив по поляхь изгѡнити; ѡни же два изидоша на єдин холмь катори єсть уже в полях косовских и ѿ полунощнія страни имѣєт рови глубокія воднянія многѡ. Такѡ убѡ изидоша хотяше зрѣти

изхожденія звѣреи; тамѡ убѡ Вукашинь улучив намѣренія своегѡ время удобнѣише... буздаханом егѡ же в руках имѣаше во главу удрив Уроша убивает! таже своим повелѣ и во един ѿ ров ѿпѣхь полагаеть месеца Декембра 2 дне лета господня 1367 и сакриваеть Волкашинь смерт господина своегѡ, уже наступившеи нощи самь искаша цара. Во други ден, но аки незная, пишет сестри своеи в Призрен: „Урош цар утаився ѿ нась некамѡ ѿиде, аще ѹбо тамо да вѣми, аще ли до Лазара княза, тѡ какѡ коварство некое хощет навести. Сегѡ ради ѿходим во своя, дондеже увѣми гдѣ есть Урошь.“ Взискивань же бѣ Урош од матери по всѣхь князехь и неѡбретен, и аще многи доносяху царици: „что синь твои ѿ брата твоегѡ убіень бисть“, но невѣроваше, паче же и неких в темницах прѣдаде. —

Волкашин же сестру свою чрез многѡе время ласкаше: „се здѣ разумехь Уроша и ондѣ.“ Самь же явно препоясуется Вукашинь во Прилепѣ на царство Неманића. Ѡбаче вси князи видаху извѣсно, ꙗкѡ ѡн убица бист Уроша; но Вукашин человѣкь бист хитри, лукави и коварни до ѕѣла, сопротив могущихь князеи ему стати ловяше силно: князем ѡбоих Зетах даде дщерь свою в женѹ, а князю Николи Алтоману придаде Херцеговину и Расію; но княза Лазара немогаше никако уловити ѿ негѡ же најпаче бояшеся. Бяше бѡ человѣкь праведень притѡмь и силен тѣлом и разѹмомь и слаткоглаголивь, аки искренѣиши реторь, уловлая езикомь всякагѡ человѣка, паче же истиною. Таже силен ѿ саюзи Юга Богдананова надь Мисією, егѡ же дщерь имѣяше Милицу супругу себѣ и княза Вука Бранковића владѣюща Рамою и долною Боснію, княза Милоша Ѡбилића иже держаху супружени биша бракомь дщерми Лазаревми и княза Страину и Любоевића. Со сими князи Лазаръ укрѣплѣнь, Вукашинь велми бояшеся, ѡбаче подвигну на Лазара Алтомана, ему же Лазарь супротив из-

шель и бившимь бранемь всегда Лазар побѣдише. Таже Вукашинь видя ѡбоихь сили умалѣнихь находить с воинствомь своим ѿ Болгаріи, Македоніи и Албаніи со братомь на предѣли Лазареви, Лазарь же неимѣя чтѡ дѣяти исходивь сопротивь Вукашина и побѣждаєть єгѡ но со губиткѡмь своимь и ѿяша всѣ предѣли Лазареви и Милошеви. Лазару тѡкмо ѡста матернѣ наслѣдіє княжествѡ крушевачкѡ. Вукашин же ѿшед во своя, умишляше ѡ изгнаніи или смрти Лазаревои.

Мати же Уроши цара, по летѣ єдиномь, чрез пастира ѡвець, иже видѣ, на том мѣстѣ, идѣже бѣ святи в ранен, столпь ѡгнен досежущь небеса чрез всю нощь. Таже сказав многимь иже и прочія нощи такѡ узрѣша и ѿшедше холмь тои человеци веси ближаишія неѡбретоша; таже услишавши царица сама приходить и с многим людми повелѣ пѡ видѣнію ѡному небесному искати, и ѡбрѣтоша тѣло святагѡ цѣлѡ и нерушимѡ, благѡуханѡ во ѡдеждах ѡнѣхь в них же и убієн бисть ѡкровавлено. Тогда позна и вѣрова убієну бити, ѿ брати єя Вукашина, ѡблія убѡ тѣло сина многими слезами, таже положиша во сребрянем ковчегѹ, пренесоша мало више во ѡбитель породимскую близь дворов их веселихь во знаменіє всѣмь, идѣже убієн бисть. В нахожденія же варварском во время деспота Гєѡрѣія Бранковиѣа неѡпасно положено в землю без ковчега и стояло до времена Макарія патріарха иже ѿ брата своєгѡ великагѡ убо везира турецкагѡ царским хатишерифом вся церкви и манастири поновил, зане Турци повелѣніємь своих султанов идѣже бѡ слѣди царски и воєводь нашихь ѡбрѣтаху со всею силою тщахуся затирати. Тогѡ ради ненаходятся нинѣ (надписано другим мастилом озго ово): „таковия мѣста.“ Такѡ в тоє время, єгда ѿ земли вторицею изваѣень, тѣлѡ уже скоро все разтлѣно бисть, кости же вся ѡбрѣтоша мироуханія и положиша тамо в ковчезѣ идѣже пребиша до времене лѣта господня 1716.

Тѡгда бѡ старцемь єдином по повелѣнію святагѡ во снѣ, принесен бисть во Сирмію Гору Фрушку в манастирь Іазак идѣже и нинѣ суть.

Вукашин же уже ѡглашень убица цара своєгѡ и искоренитель дому Нееманскагѡ, ѿ вся Сербіи ѡставлень: сегѡ ради хотя мастита себѣ надь князи и велможи собираєть силноє воинство до 80 тисящь. Ѿ другія же страни воздвиг краля угарскагѡ, хотя со нимь всю Расію разорити; но Угри аще и ѡтяша Белград, Зворник и Мачву ѡбаче Вукашин недоспѣ на Расію Богь бѡ видя казни и сѣти вселукавагѡ діявола Вукашина. На єго же посилаєть цара турскагѡ Амурата сь воинствомь, сопротивь єгѡ Вукашинь ѡбрати воинство своє и сразившися са Амуратомь, падаєть всо воинство Вукашиново и два брата єгѡ Гојкѡ и Углѣша, а самь Вукашинь на коню побѣже со слугою Арсоємь или ти Арсеніємь иже за нимь гряди ношаше буздохань єгѡ. Вукашин же ѿ боя жаждою утомлень во веси нинѣ нарицающися Караминія и согнувся с коня из источника хотяше пити из нѣдра же єгѡ указася Тепь (тако) царская, или ѡрель златан єгѡ царіє сербскіє єдинь по єдиному ношаху єгѡ же ѿяль ѿ Уроша когда єгѡ убиль. Сіє видѣвь слуга єго Арсоє и познавь тепь сожали, или постигло уже єгѡ ѿмащеніє божіє и с тимь истимь буздоханомь ударивь Вукашина уби и ѡста непогребен псомь и птицамь во снѣдь. Тепь же снять с єгѡ и даде князу Лазару, за коє єму послѣ даша княженіє дарданьскоє и сотвориша єгѡ дуѯь ѿ негѡ назвася послѣ Дарданія дукаѣнь, или ꙗкѡ же ини пишуть: имѣл Ареоє сина Дуку именемь иже бисть мужь силень и великодушень и крѣпакь в брани иже и с Турцима много брани побѣдителнія водивь и ѿ негѡ прозвань бисть Дукаѣинь. Сіє же бисть вь лѣто господне 1371. в тоє бѡ лѣто и Андріянополь взяша Турци. Такѡ бѡ навѣтник, а убица и разоритель своєгѡ ѡтечества скончася со всѣмь своим воинствомь. Турци же боя-

щеся паки нашествія втораго ѿ князеи растских, пожегоша вся села и корми человѣческія и скотскія в сербскои земли, даже до Пазарчика, проче же всю страну ону разораху и пленяху и людіє мушкаго полу в силѣ умерщвляху. Марко бо син Вукашинов запревь тѣснія пути близь сущи Пазарчика стрежаше. Видяще же Турци что никто на нихь неприходить остановншеся во Європѣ. (У примјетби додано истом руком ово за Турке: „При царѣ греческом Калоіоанѣ их же их самь призва на Сербовь, в дружество своє).“ Лазар же бѣ на брани со Алтоманомь, в прочеє в Болгаріи и Македоніи бисть глад и помор велики за два лѣта яко лежатимь трупомь человѣческимь незакопанимь и ядяху ихь пси и звѣріє дивіи; таже попущеніємь божіимь и живихь таковіє звѣріє и пси умершвляху, ѿ Турковь же паки многи убиваеми и женски поль пленяеми и растлѣваеми; тако бы господь Богь ради Вукашина предаде и державу єго в разореніє (прочеє Расія за шесть лѣть пребист без краля за несогласія князеи которі ѿ нихъ воспріял би скиптро? но вся своими странами управляше). Турци же крепляхуся и укрепиша и пренесоша престоль свои во Єдрену. На конець видяще духовніи что царство разорится; тогда бивши иже во святихь архієпископь и патріярхь Єфремь собравь соборь духовни во Ипеку, на нем же избраша за достојнѣшаго великаго княза Лазара, мужа во всякихь дѣлахь добрихь ѡсвидѣтелствована и во воинских дѣлахь силна и искусна. Таже ѿ двухь крови царскихь по матери Милутина краля дьщери, єя же мати била Андроника великаго дьщер. Призивающе же и всѣхь князеи грозя клетвою и ѿлученіємь, аще которі непридеть, кромѣ Алтомана єго же вѣдяху коварна и уже бивша во всякихь совѣтахь с Вукашиномь. И собравшимся статомь во Призрень ѡглашен и помазуєтьcя велики князь Лазарь Гребеляновиѣь (тако) на кралѣвство растскоє рукою архієпископа Єфрема в лето го-

сподне 1374. во Призрену и даша вси Лазару повиновеніє кромѣ Марка сина Волкашинова, иже надѣяше ся самь тоє воспріяти и таинѡ ѿходить ѿ Призрена во своя предѣли Прилепу нехоте повиноватися Лазару. Таже разшедшим же статомь Лазарь бран первую творить со Алтоманом Николаємь; єгѡ же по трехь лѣтехь живагѡ ухватив сѣкирою усѣкнв. Баіоша жа послѣдующ Марку ради жени своєя сестри Марковои ѿмѣтнувь повиновеніє Лазаревѡ, самь своими странами повелѣваше; но Лазарь нехотѣ раздражати Баіошу до времена єгда разкаяся самь с прочими князи свои, ѡбращаєть ѡружіє своє на босанскагѡ Бана и поразивь єгѡ усвояєть себѣ земли и прежде бившія под Расією. По том воєваль на Мажаровь и ѿ нихь ѿяль Белградь со Сремомь и Зворникомь и утвердиль мирь со приданіємь дщери своєя супружество Николаю Гарв Палатину Угарскагѡ королевства. Таже с воинством ѡбходиль вся своя земли и усмириль бунтующаяся графи захолмскіє, Далмаціє и приморскихь ѡстрововь; данимь же сотвориль паки Дубровникь и вшедь в зету Бајошу усмираєть и послѣдную дщерь свою Милю ѡбрвчаєть за сина Бајоши ради истинагѡ союза мира и любве; ꙗже по смрти Лазаревои дана бисть за Султана Баязета турскагѡ, на мѣсто же єя посегла за Бајошу другая дщерь Лазарева, ꙗже била жена Милоша княза и все во всегѡ воинствова. Но Бајоша небиль добрѣ на вѣрѣ, токмо притворно ꙗко же ѡбично всегда єсть у Зеѣановь и предѣлу земли тои; токмѡ страха ради притворялся до времене єже по томь и изꙗвилѡ ꙗко же слѣдовати будет.

Лазарь убѡ многи трудь положиль, дондеже пакь многоначаліє подчиниль и трудился, да би со всѣми любовь имѣли но уже лози прямои царскои неставше, било царство без глави и уже мнози прибавили били самовластія, мучнѡ и тяшко бѣ да Лазару покоряться, тако бяше же и раздорь велики во архієреих всяки подь своимь князомь бивши ѡсобь

не било истинагѡ повиновленія до своегѡ архіепископа. Сегѡ ради и пише речени архіепископъ ереемь на саборѣ поставляется на мѣстѣ своемь Спиридона; таже тои умираеть настаеть Даниль, по Данилѣ Савва, но и тои во скорѣ лишился жизни. Сегѡ ради Лазарь краль серблѣмь собираеть соборь всѣхь архіепископов во своемь градѣ царстви Призренѣ и повелѣваеть: да изберуть егѡ же хощять и ѡбрящуть достоинѣишагѡ. Но такови били в тое время наши духовніе, да немогли согласитися цѣлое лѣто. Ѡви убѡ достоинѣиши иже биша избрани, едини ѿ травою умерщвляеми иниже и ѡружіемь убіени биша, единь ѿ другагѡ желяюще всяке себѣ. Напослѣдакь бисть установьено великим князем Лазаревимь чрез всю седмицу всенощная молитва в ден же неделни всѣмь в цркви сущимь, бисть глась с небе се трижди: „Єфрем вам паки да будет пастирь“ и всѣм ужаснувшим ся и по совршеніи служби послаше во пустини ипекскія и изведоша прваго Єфрема и поставиша паки за патріарха. Таже изшедше един Іеромонах Ісаія ѿ пустини и глаголаше всюди, ꙗкѡ клятви ради наложенія ѿ вселенскимь патріархомь и цари (примедба другим мастилом а истом руком ово: „Сицевая несогласія возрастоша и падениіе умножися.“)

Лазар же посилаеть до царствующагѡ града нѣкія ѿ духовних и мирских ради примиренія и благословенія, до царствующа тогда Мануелу Палеологу (с дари). Ѿ них же возпріяти быша честно и чтена писанія во всѣхь церквах Константинополя ѿ Лазара и сабора сербскагѡ послатия; таже написавь цар и вселенскіи патріярхь ѿвѣти до Лазара и до народа егѡ и все истино благословеніе, мертвим и живим, царемь и власти; ꙗже истина биша в Призренѣ чрезь двухь ѿ нихь посланихь митрополитовь и нѣких ѿ велможь; но са тимь заключеніем: да ктому Серби не именутся Імператори но крали н ꙗкоже им дозволено бисть изпрва. Архіепископъ же сербски да имѣеть титлу патрі-

яршескую ѡбаче митрополитовь да не будеть кромѣ двухь, пресѣдящагѡ престолу кралѣвскому и скопскомь, зане сеи первопрестолни ѿ Іустініана цара, пѡдь ѡхритску климу поставлено бисть. Прочее Лазарь усмиривь вся ѡкрестнія кралѣвства, иже Стефань Душань и Вукашинь раздражиша новогосподствованіе неможи истино до мира довести, узрокь же всему (Бог знаеть) Марко Вукашинов синь котори никагѡ восхоть покоритися Лазару; сегѡ ради Лазарь аще и нехотящь воевати на Марка, егѡ же разбивь, землю егѡ присвои к держави своеи. Марко же побѣже ко Амурату цару турскому ему же свое повиновеніе ѿдасть и прибиваеть Маркѡ прочее при Амурату во службахь по свя дни воздвизая и раздражая Мурата на Лазара и державу егѡ; такожде и до князеи расіискихь пиши, наипаче до Баіоша своегѡ зета емуже извѣстиль: „что во скорѣ Султань с воискомь придеть на Лазара, и аще побѣдить егѡ ѿдасть царство Баіошѣ.“ Таже Амурат царь во Азіи и сущихь во Європѣ сакрив силное воинство до триста и болѣ тисящь и распустивь глась аки хотяще на Константинополь, Лазар же тѣмь прельщен ненадѣяшеся в рати, пребиваше во дому. Амурать же ѡбративь воинство свое на державу Лазареву предводим Марком и Андреом сини Вукашинови и прошель тѣснія мѣста конь Филипова града на границахь никому егѡ несрѣтающу и пріемь Дупницу, Коласію, Кратово и Щипь, Скопль. Марко же и Прилепу и прочим странам своегѡ владѣнія прежде бившагѡ со воинствомь турскимь ѿхождаше, пріемлая гради без боя, царь Амурать прошедь и Скоплѣ мирною рукою, ни плени, ниже пожигая, но всѣхь снабдѣвая в земляхь бившихь Вукашиновихь и Лазаревихь, внишедь в поля косовская широкая, на концѣ Мае и разпростре воинство свое по поляхь дав бѡ конем зеленая жита и трави и ѿ туду пишеть до Лазара: „Амурать син ѡрхановь цар царемь и владика всеи Азіи и Європи, повелѣваю тебѣ воеводь Лазару, да пришед покло-

ниши ми ся, ꙗко же и прочи ꙗзици и принесеши дани земли твоея ѥже аз убих краля Вукашина освоих; ти же и присвоиль ѥси себѣ господствуѥши, презирая наше терпѣніѥ, непокораѥшися, еще же дерзаѥши кралѣмь и повелителѣмь себѣ именовати. Сегѡ ради, аще краль ѥси, изшедь да вижу тя на поляхь сихь с воинствомь твоимь и брани да сведемь и узрим тогда: чія ѥсть земля? Аще ли пришедь поклонишися державѣ нашеи, милость ѿ нась воспріѥши.“ Лазарь же еще ꙗкѡ услиша нашествія Амуратово на земли своя, бѣ совокупляя воинство; но вси ужасошася нечаяному нападенію и невозмогоша скоро сопротивь Мурата стати. Лазарь же пріемь писаніѥ се Муратовѡ ѿписуѥть паки сице: „Лазарь рабь Христовь, князь и началовождь князеи расіискихь подлежащимь странамь, великому и силному цару Амурату. Примих писаніѥ ваше и разумѣхь ѥже повелѣваѥши ми прити к тебѣ дани же принести и поклонити и неименовати себѣ кралѣмь Расіи. Сія в мои власти несуть, но князи и велможи всея земли сербскои поставиша нась, и аще убѡ хощеши, да азь самь поклонюся тебѣ, немощно ми ѥсть ради клетви моея ꙗже дахь людемь моимь; таже и тебѣ небудеть полезно, но потерпи на нась и пожди тамо и гдѣже ѥсти дондеже и ми совокупимь люди моя и изиду противу тебѣ; и аще рекуть ѡни: да поклонимся тебѣ, то азь предь всѣми први поклонюся, ащи ли супротивь будуть тебѣ, тѡ паки должень ѥсмь предь ними ѡполчитися на тебѣ. Такѡ бо положихь завѣть мои с ними. Мене же самагѡ аще же гонити будешь землю разрушиши и аще и нехотѣвь супротивь стану тебѣ. У Крушевцу лѣта господня 1389 Мая 24-гѡ.“ Тѣмь Амурать разсудив правдивоѥ ѿвѣствованіѥ и мудроѥ Лазарево, ѡстановился в полях косовских преизобилнѣишеи земли, златомь и сребромь и прочим рудамь, ꙗко же хлѣбомь и виномь и всякимь человѣческимь и скотскимь запасами. И бѣ Амурать ѡпазивая то летя большія кони воѥнія и жда

пришествія Лазарова и неразоривь ничегѡ развѣ дворов неманинских во селихь на рецѣ Породимлѣ, и двор княза Милоша Ѡбилића у Косову в Липляни, и дворь Страхини на Топлици, и дворь князеи Юга Богдана в Лесковцѣ; прочеже вся в цѣлости соблюде дав ѡстрія указн, своєму воинству: да поданимь нетворять ѡбиди. Даде же Лазару седамнадесять днеи время на расужденіи и приготовленіи. Лазарь же в Крушевцѣ со князи своими ближаишими разсуждаше: что бѡ больше сотворить? Уже бѡ многи совѣтоваху податися Амурату; но небѣху вси снишлися; сегѡ ради Лазарь краль и патріархь Арсеніє вторіи чрез брзохдце посилаху честая писанія ко княземь и повелителѣм земальским, повелѣвающе и моляюще: ускорити прити на полѣ Косѡвѡ времени уже приходящу ѿвѣть дати Амурату. Самь же Лазарь со собравшимся воинствомь уже бо шестидесяти тисящь исходить сопротивь Амурата ставь жда прочихь и разположи ѡбози своя по брегах до реках Ситници и Лаби. Княз же Баіоше Зеѣанин ближаишіи бист, но собрав воя своя стояше на краєх земли предѣль своих жда времене желаємагѡ и ѡбѣщаємагѡ Амуратом, а не хотія прити. А княз Радич захолмски и приморски сила крепчаишая сербская, понеже в далеком растояніи неможе прити скѡро а бѣ совокупил великоє воинство и ведяше но не доспѣ час тои на бои; не мало потѡмь доспѣл и єгда разумѣль ꙗко воинство сербскоє все погибло с Лазаремь кралемь: сегѡ ради сам себе прободь мечем издише и такѡ погребен бисть. Сегѡ ради и до днес зоветься Радича воєводи гробь, воинство же єгѡ разидеся в доми. Князь Вук же Бранковиѣ такожде лукавствоваше Лазару, подстрекаємь Баіошею и Маркомь, Милошь же Ѡбилиѣ бяше честен и чудень борец пресилни и премужествени и во воинских дѣлах искусен, аще и младь ѡбаче во всѣхь дѣлах и повелѣніяхь Лазару добрь и вѣрень. Сегѡ ради Лазарь даде Єму дщерь свою в жену и сотвори єгѡ княза

и началовожда предь всѣмь воинствомь; и сегѡ ради узрока в таинѣ гнѣвашеся Вукь на Лазара и Милоша. Бѣже и спора по между дщерех Лазаревихь, их же Вука и Милоша ѡ красотѣ и мужествѣ своих мужеи, из чегѡ Вукосава дала удареніє Милошевои. Сегѡ ради Милошь ѿмастивь Вуку на поєдину, свергь Вука с коня ударив ѡ землю, Вук же немогь иначе ѿмастити Милошу; но начать у Лазара клеветати на Милоша. Бяху же єще два бояра зовомихь по рекахь земли недалеко ѿ Косова; Милан Топличанинь и Ивань Косанчиѣ ѿ них же єдин бяше преводникь на язику турском и бяху людіє знаменитіє в силѣ и разумѣ и честѡ ѡни хождаху во воинства турскоє, ѡвѡ дѣль ради ѡбщихь до Амурати, ѡвѡ ухождаху сили турскія, с нима же имѣяше Милошь любовь велію и всегда с ними бяше совѣтуя. Іакѡ усумнѣтися Лазару, по клевети Вуковои иже глаголаше Лазару: „якѡ Милош с Миланом и Иваномь предатися хощѹть, Лазаре, силамь Амуратовимь!“ Вечернем же бисть день субѡтни спрамѡ недели вь 24. месеца Іунія на трепезѣ великагѡ княза Лазара сосѣдящимь всѣмь князѣмь и воєводамь, и по многѡмь разговорѣ ѿ измѣнахь царства наипаче ѿ Баіоши, котори указаль таину сердца своєгѡ, бѣ Лазарь не многь чась ѿ печали сердца лежа на десницѣ главою молча при трепезѣ, таже взель чашу глаголеть: „здрав сине и воиводо мои Милоше новая невѣро со совѣтницими твоими!“ Разумѣв же Милош сіє бити ѿ Вука седящагѡ при Лазарѣ ѡбаче воставь поклонив се кралю и ѿвѣствуєть: „Невѣра ти царю, код колѣна сѣди, аз же несамь!“ И разярився возтаєть ѿ трапези глаголя: „заутра узриши ткѡ є вѣра, ткѡли є невѣра, аз бѡ желаю за тя умрѣти и Амурата царя убити!“ И со словомь сим изходить ѿ трапези; єму же послѣдоваша Милань и Ивань и чрез всю нощь бѣша вкупѣ уготовляюще себѣ к бою. Лазарь же ѡстав на вечери со иними властми ненадѣвся какои измѣни ѿ Милоша. Утру же бившу зѣлѡ ранѡ Лазарь во

ставъ в церковь иже сія на Самодрежѣ рекѣ, ѡстоявшеи ѿ турскагѡ воинства више два часа и бивши утренему пѣнію, таже в купѣ и в божественои литургіи, иже Лазарь послушаше.

Милош же со Миланом и Иваномь сѣдоша на кони своя ѿходять до ѡбозовь муратовихь и слов даша на караулѣ иакѡ Милѡшь идеть к царю. Сія же вѣсть скорѡ Амурату доносится, ѡн же иако услиша пришествіе Милоша с Миланомь преводчикомь к царѹ уповаше царь чтѡ Милош пришль цару податися власти егѡ, или слово имѣти ѿ починеніи всѣхь Сербовь. Пришедше Милошь пред Амурата приблизився лобзати руку ему, извлекь нож, прободе цара; но видѣвши предстоящи, возкликнуша на Милоша и Милана, егѡ же и убиша тамо. Милѡшь изшедь из шатора и сѣдь на коня свегѡ со Іваномь Косанчићемь извлекши мечь свои ѿступившим егѡ всему воинству; нѡ ѡн ѡружіем своим творяще путь себѣ иако никѡму немощи стати супроть сили егѡ. Ивану же ѡсѣкоша первѣе десну рѹку, таже и убиша. Милѡшь же самь ѡста и уже хотяше излегнути ѿ рѹкь турскихь нѡ ѿ многагѡ ударенія еже творяще мачемь кровь ему силнѡ на нѡздри ѡбе ліяше; таже совѣтомь некоя баби (еиже Милѡшь по свезани зубими ноздри ѿгризе и ѿ толѣ прозвася селѡ тѡ Бабин Нось) пѡвергше Турци ѡстріе меча пѡдь коня и тако коня егѡ убиша; таже Милѡшь с копіемь ѡста, на негѡ же ѡпря прекѡ Туркѡм тридесять лакѡть длини прескочаеть; таже вторицею вящее, третицею ѡперся копіе сломися и такѡ лишався ѡружія ухватиша Милѡша жива и преводять пред Амурата; егѡ же давь блюсти за живота и повелѣваеть началнимь дати знамени брани глаголя: „сотворите брань дондеже живь есмь да небудеть ва тще сицевое собраніе воинства, да увижу и аз кѡму ѡстанется побѣда!“ и такѡ нечаяно нападоша Турци на ѡбози. Лазарь бѣявше же в цркви не довершившеися божественои летургіи, ему же прихождаху воини сказующе:

что Турци наступиша на них ратною рукою силно. Лазарь же посилаеть к Милошу и прочимь воиводамь, да строять воинство; но в томь придоша и сказаша Лазару: яко Милошь с Миланом и Иваном отидоша встатіи турскія. Егда же услишаша прочіе князи и военачалници вси ужасошася и ослаблѣша сердци своими, мнявше яко Милошь одався Амурату, нечаяно на них нападь, да би еще сущу малу воинству побѣдили Лазара (незнаша бо извѣстно что сотвориль Милошь); но Лазарь крѣпкодушань и всегда побѣдитель уповая на Христа спаса своего, в тои часъ сѣд на коня и слатко глаголивими своими словеси укрепив сердца воином, их же мачем прекрестивь перви предь всеми наступаеть на Турки тако силно, яко в малѣ всѣхь Турковь обративь назадь до царева шатора. Таже Турци увидѣвша яко сербскаго воинства мало есть число укрепиша и о всюду оступиша, Вукь же Бранковиħ со всею своею о Босни силою т. есть десятію тисящь воиновь оступивь о воинства Лазарева и стаде са другія страни рѣке Ситнице, его же видѣвь Лазарь рече: „Проклеть Вукь вь всѣхь дѣлахь своих и по смрти да будеть!“ и обращяся кь всему воинству рече: „всяк хотяи олучитися о мнѣ да идеть за проклятим Вуком Бранковиħемь, аз же днес умрети хощу за вѣру Христову и цркви божія, оставши же по мене горшия дочекати будеть!“ (Сіе бо слово рече ради несогласія князеи Лазарь). Лазарь же са малимь своимь воинствомь крѣпко вь второмь сраженіи бился тако силно, яко река Ситница о крови человѣческія и конеи возкровавилася бѣ. Самь бо Лазарь человѣкь великаго тѣла бист, єдиним удареніємь о презрѣлнія ярости по два человѣка и по два коня пресецаше, и могль би побѣдитель бити аще неби фортун его издала, или божіе нѣкое хотѣніе; єму же конь убієнь, дондеже на другаго сѣде, воинство во мнѣніе приде что Лазар убієнь; сего ради енимѣяше другаго предводителя ятся бѣгу. Лазарь же

скоро себѣ показавь и воинство возврати; но в то же смятеніи, Турци паки укрѣпишася силнѣи видявше сербскагѡ воинства малѡ. Лазар же бѣ боряся силно дондеже и другагѡ коня изгубиль и паки воинству невидящи Лазара дадеся бѣгу; но ипаки Лазарь второе повращаеть воинство уже изнемогшеи сили егѡ; но продолжаваше брань бѣ бѡ извѣщен ѡ пришествін скоромь захолмискагѡ княза Радича; но и третіягѡ коня погубивь, а люди ѡви избіени, ѡви пакь ѿведени, малѡ нечтѡ и спаслися бѣгомь. Тѣмь Лазарь всѣдь на коня, видя себя ѿ всѣхь ѡставлена низнемѡгша, дадеся бѣгу все в крови своеи и чужеи ѡбагрен шестнадесять рань имѣяше на себѣ ѿ меча и копія и бисть ѡслаблен ꙗкоже и нинѣ зриме суть. Турци же силнѡ гоняху за Лазаремь, Лазарь же бѣгае с коня падаеть в ровь ѿ людеи населенихь учинѣни ради ловитви волкѡв, и такѡ Лазара жива ухватиша и приведѡша предь Амурата цара, егѡ же Амурать узрѣв рече: „пѡчтѡ безумнѡ днес, Лазаре, на преварѣ убил еси мня и себѣ?“ к нему же Лазарь ѿвѣща: „Не азь рече, царю, но ти недаждал еси времене!“ И по повелѣнію царь Амурата, Лазару первѣе главу святую ѡсѣкають таже Милошу. Лазарь же живь узрѣв Милоша, пѡзна бити дѣлѡ егѡ на цару и глагола: „благословенѡ дѣлѡ твое и ти ѿ мене, ѡбаче за пролитія толикія крове днесь самь ѡтвѣть да даси Господу Богу!“ И такѡ ѡба посѣчени биша и царь тогѡ часа умре, ему же внутреная егѡ извадиша воинствѡ тамѡ у Косову закопаша идѣже и днесь надь тѣмь гробѡмь тулбе стоить. Тѣло же во градь Брусу занесоша са собою. И тогѡ лѣта ѡстала земля в мирѣ, дондеже Турци сина Амурата Баязита поставиша себѣ царемь. Радиѣь же воевода и князь Захолміискін и Далматіискіи сіи ѿ крове Белагѡ Уроша пргагѡ архижупана, по разбити србскагѡ воинства и усѣченія краля Лазара малимь часомь мимошедшимь доспѣль с воинствомь своимь близь мѣста Вучитрна недалече воевагѡ мѣста, и ꙗко услиша побеніе

србскоє вкупѣ со кралѣмь ѿ жалости и горести сердца нерасуднѣ самь себѣ мечемь проболь и тамо погребень бисть, воинство же єгѡ во своя ѡбратилися. Баіоша же аще и желаль височаства кралѣвскагѡ, ѡбаче ѡво усумнѣвился силою наступити, ѡво пакь ѡжидаль да би єгѡ стати просили ѡбаче снишель сь гори в предѣли хвостанскіє и близь Призрена и приниль ѿвѣть себѣ нелюбимь попленилъ тѣхь страньмѣста и села и возвратился во своя. Вукь же возвратился во предѣли своя и собраль крепчаишеє воинство хотіяше воспріяти расіисковє владѣніє, но ради измѣни ѿ всегѡ народа возненавидѣнь бисть. И сегѡ ради людіє ѡбщіє избраша и поставиша младагѡ Стефана сина Лазара краля да владѣєть надь предѣли рссіискими сь матеру своєю. Тѣла же Лазара и Милоша воєводи вкупѣ са утробою цара Амурата на єдиномь мѣстѣ повелѣніємь Амуратовимь погребена биша в том полѣ косовскомь. И Милѡшь во скорѣ ѿ тудь своими изять и погребень паки в церкви єдинои тамѡ недалеко близь реки Лаба и дѣже и води кисели и изцѣлнителнія изподь ѡлтара церкви ѡнія истичуть. Надь гробомь же Лазаря указався небесная луча и вѣсть далися супруги єгѡ и синомь и собравшися архієреи со клироси ѡткривше гробь и ѡбретоша тѣло цѣлѡ и нерушимѡ благоуханѡ и свѣтѡ, єгѡ же взеше ѡтнесоша во ѡбитель ѿ негѡ созданую зовомою Раваницу честно кивотѣ положиша и пребиваху тамѡ в кивотѣ до лѣта господня (после на страни додато 1669) тисяща шесть соть шестдесять и девятое. Тогда бѡ изволѣніємь божіимь належащои долголѣтнои брани между цесаремь и Турковь принесени биша в Сирмію в гору Фрушкою в манастирь зовоми Вередникь и стѡять в кивотѣ ѿ всѣхь приходящихь зримѡд и покланяємо творя чудеса по богодати и дару Исуса Христа.

Баязить же синь Амуратовь на второє лѣто с воинствомь силнимь прешедь во Європу и усмириль предѣли ѿ

ѿца своегѡ взятія ѿ Сербовь и Болгаровь и Грековь; наступиль во внутренія Расіи, ему же Вукь, аки сагласуяся со Стефаномь Лазаревиѣмь подался; но Вукь мняль чтѡ поданствомь ѡнимь Паязить ему вручить всѡ владѣніе Расіи, ѡбаче самь ѡбманулся. Ибѡ Паязить царь пріявь поданство их на договорахь сицевихь: да Стефань синь Лазаревь наслѣдникь будеть и ѡбладатель всѣми прѣделми ѿца своегѡ; нехотѫщи же князи покоритися, Стефан же и наслѣдника егѡ царемь турецкимь да будуть в повиновеніи и по тридесять тисящь воинства своегѡ, амо же Турци ѡбратить бѫду ѡружіе своє, тамо и тихь да послѣдують, и на всякіи годь по двадесять тисящь златиць дани да дають, еще кь тѡму всякому цару турецкому серпсти деспоти сестру, или дщерь, в супрѫжество да посилають; ꙗко же и самому Баязиту на том примиренію дана бисть сестра Стефанова, а дщерь Лазарева юнѣишая Милева (обрученая уже за сина князя Баіоша и в мѣстѡ ея в домь баіошевь старѣишая вдова Милоша воеводи жена; ѿ нея же родилася Ангелина преподобная жена святагѡ и праведнагѡ Стефана Бранковиѣа деспота в Сирміи и двухь синовь святихь мати архиепископа Максима и последнягѡ деспота Іѡана в Сирміи них же манастирь Хопѡвѡ и Крѫшедоль сазидали и тамѡ погребени и ѿ Бога чудесами прославлѣни) а понеже Стефань еще юнь сіи сегѡ ради до возраста Стефанова Паязить царь Вука поставляеть, не владѣтеля, нѡ управителя дѣль. Стати же и весь народь истиную честь и покорность имѣяху до кралѣвини своея, жени Лазаревои, а матери Стефановои, Милици, которая всегда богоѫгодно жила. По смрти же мужа своегѡ Лазара, недалекѡ Крушевца града созидали монастирь зовоми Любостиня и тамѡ постриглася во иночество и совакупила многихь сестри, наипаче великих господ, котори вдови изѡстали по мужах изгибших с Лазаремь, а тамѡ преставилася и погребена. А какѡ ѡна тамо Богу угождала свидѣтелствують по все дневна чудеся

над немощнимь, котори приходять ко гробу єя, многѡ бѡ крать и мирѡ изтекаєть из гроба єя и наполняєтся благѡуханія весь монастирь таи и днесь. Пѡ ѿлученіи деспота Стефана и Вука Бранковића ѿ Паязита на полю Косову совладѣваль Вукь Стефану; но подпаль Вукь в некоє подозрепіє предь Паязитомь и ѿ негѡ заключень бисть в темницу; таже Вукь подкупиль стража и убѣгль чрез Расію в Босну и тамѡ недалакѡ Травника земля єгѡ пожрела и єзеро мало сотворися, которое и нинѣ називаєтся Клокоть Вуковь: такѡ пріяль кончину Вукь Бранковиħ, изѡставиль по себѣ два сина рождена ѿ дщери княза Лазара Гєѡргія и Лазара вь летѡ господне ҂аѵѯ. Таже братія Вукова изгнаша Гєѡрħія и Лазара с матерію их в Далмацію, ѡни же и ѿ ѡнудь морем поидоша къ цару Паязиту жалитися на стрієвь своихь. Стефань же деспоть уже в мужествѡ дошедь и самь бѣ повеливая вси Сербіи, усмириль Бранковиħе, братію Вукову, ѡставиль имь владѣніє Рами, и в нижнеи Босніи, другаго генерала или ти воєводу во градѣ Сребреницѣ поставиль, нѡ людіє града тогѡ возбунтавашася по ѿшествіи Стефаномь, воиводу єгѡ и воиникь всѣхь побиша. Стефань же второє вшель Босну, женился со дщерію бана горно-босанскагѡ Твердка, таже повращаєтся во градь свои столни Бѣлградь и би во градѣ Сребреници не расуднѣ повелѣ многія побити со всѣмь домомь и малія ѡтрока ихь. Таже изходи из града конь пѡдь нимь возбесился, с негѡ же Стефань силно упаль и сокрушился и лона патеряль пребисть прочеє безчадень. Гєѡргіи же и Лазарь Вуковиħи пребивающе у двору цара Баязита во Єдриноположѣ воспріяша сили турецкія хотяша воєвати на своих стрієвь, но Стефань собравь воинство другоє недал проити чрезь Расію; сегѡ ради всує Бранковиħи повратишася назадь и превратиша жалоби своя предь Баязитомь ѿ стрієв на уики своєгѡ Стефана, ѡбаче Баязить любве ради жени своєя, а сестри Стефанови, не хотяща воєвати на негѡ. И

такѡ изѡсташа Гєѡргіи и Лазарь Бранковиħ при портѣ ѡтоманскои дондеже Баязить хотѣль воєвати на Тамерлана цара Скитскагѡ, и собравь пресилноє воинство многоє в ней же поидоша четиредесять тисящь Сербов со Стефаномь деспотомь и Вукомь братомь єгѡ, били убѡ и ѡба братія сина Вука Бранковиħа на том бою, и єгда убѡ Тамерлань царь побѣдиль сили Паязитови и самагѡ Паязита уловль жива, и с нимь многія ѿ первихь єгѡ; тѡлда и Стефана деспота со братомь єгѡ Вукомь и са ѡба Бранковиħа Гєѡргія и Лазара живих пленилъ и в тамницахь со своими неколикими Серби заключени биша, иже прокопаша темници и побегоша и моремь ладією в Константинополь убѣгоша и царемь греческимь тогда царстующщимь Мануиломь Палеѡлогомь честно пріяти биша, и Стефань титлою деспотскою ѿ Мануила цара соутвержденъ бисть. Гєѡргіи и Стефань Бранковиħи ѿ наслѣдіи ѿца ихь предь Мануиломь жалоби на Стефана преставиша, ѡбаче ѡба сина Вукова ѿ цара ѡсуждена биша и под стражу положишася тамо во Константинополѣ. Стефань же честно ѿтпущен и ѡбдарен морем адріатиским в Сербіи походить ради несогласія трехь синов Баязитовихь, котори во Європѣ єюже ѡбладаху сили своя воздвигоша, и біяхуся. Пловляи же Стефан морем доспѣль во Аморею тогда царствующу тамо Томѣ Палеѡлогу брату Мануїлеву (тако са іотомь) ѿ негѡ же Стефань любезнѣ пріять, и хотя Тома саюзства со Стефаномь, даде дщерь свою Вуку Лазареву, а брату Стефанову, в жену и тамо совершившую браку ѡбдарена быша и со дщерею цара Томѣ ѿпущени биша и доидоша моремь вь Сербію здрави и ради брани Баязитових синовь между усобнои живѣль Стефань со Волкомь братомь в Белградѣ градѣ своємь у спокою храниль в мирѣ земли своя; неимѣя никаковія бѣди, ниже дани кому дая. Гєѡргіи же и Лазарь синови Вука Бранковиħа ѡставши подь стражею вь Константинополѣ, потѡм ради многія красоти лица мѣрнагѡ и природнагѡ

краснорѣчія и ума Геѡрѣіи Бранковићь царемь Мануїломь Палеѡологомь возлюблень ѿ арести и с братомь Лазаремь ѿпущень; таже Мануїль Геѡргію сопріяль дщерь свою Ирину, и бившу браку пребиваль Геѡргіи во Константинополѣ, при ѿцѣ своея жени; но всегда потѡмь Мануїль искаша пути и желаша господствованія в Сербіи зету своему Геѡгрію. Лазарь же Вуковь ѿпущень из Костантинополя пошель во Адріанополь до порти ѡтоманскои ка сину Баязитовѹ Муслманѹ (егѡ же ини пишуть Сулеиману) тѡгда тамъ царствующу, и бѣ служа при немь и ища помощи турецкія на Стефана. Немогуще же синови Вуковѣ сотворити что на Стефана и получити желаемагѡ им чрезь иних и писаніями, воздвигоша Вука Лазарева на брата егѡ Стефана, еже дѣлитися в наслѣдіи земель их. Стефан же непопуская брата, тимь уязвлень Вукь ѿступиль ѿ Стефана и пошель во Адріанополь, тамѡ соединяяся со Лазарем Бранковићем и тужби свое предложили у Муслмана цара; ѿ негѡже пріемше помощь воену, придоша на земли Стефанови рукою силною и попалиша вся мѣста и села до предѣли Расіи. Сегѡ ради Стефань аще и нехотя раздѣлися с братѡмь и живяше Стефань, потомь, в Бѣлградѣ ѡбладая: Трибалією, Расією, Сирмією, частію Славонією, Рамою, долнею Боснією, Херцеговинею, Захолмією; Вукь же пріяль ѡбѣ Зете, и ѡбѣ Мисіе, Арбанію, Епирь и некою часть Македоніи; ѡбаче Вукь више живяше при портѣ муслмановои яко же ѡбѣщался бяше. И бяше Вукь Лазарев и Лазарь Вуков со Муслманом царемь на брани, егда ратоваль Муслмань супротивь брата своегѡ, Асан-бега, егѡ же ратоваль уби и сея ради вини третіи синь Баязитовь Мусія или Мехмедь собра воинство на Муслмана и побѣдив уби Мусльмана и взявь Адріанополь, в немже ѡбрѣте Вука Лазаревића и Лазара Вуковића и ѡбоих смрти предаде. Стефань же возврати Расіи предѣли вся, но с некимь данкомь и паки Стефан ѡбвлада всѣмь странамь и

предѣли ѿца своегѡ живя в покое но без дѣти. Сегѡ ради всо время жизни своея упражняшеся вь милостиняхь и возданіяхь манастиреи и церквеи многіих и созда иже потомь многія разрушени суть по всюду ѿ Агарян, наипаче во стоиномь градѣ егѡ Белградѣ; но токмѡ еще ѩвнѡ две цѣле стояти манастирь Каленикь и святотроическая ѡбитель иноческая на рецѣ Ресавѣ зовоми Манасія, треми твердинями наѡколь утверждена. Сего ради во ѡбдержаніи турецкомь стража турецкая с началником их всегда ѡбретавашеся. В тои ѡбители и сам Стефан погребень бисть. Повѣетствуется же ѡ превеликои милости сегѡ Стефана, ѩкѡ всегда, егда живяше в мирѣ, по вся нощи преѡблекавашеся и хождаше по улицахь исщи убогих и всякагѡ удоволствуя. Єдин же ѿ убогихь три крати пріяль милостини нощи єдинои, егда же четвертую попросиль и познавь егѡ Стефань глаголаше: „Хищниче, и тату убогих, како небоишися Бога крадіи мазду инихь убѡгихь?“ Таи же ѿвѣща єму: „Азь убѡ сребро твое и част братіи моих, краду, ти же сребромь тимь крадеши царство небеснѡ!“ И понеже Стефань бѣ неимѣя плода и уже ко старости приближался примирился со Геѡргіемь Вуковимь Бранковиħемь и призва егѡ любовнѣ ѿ Константинополя и ѡгласиль егѡ наслѣдникомь по себѣ и живяху прочее в любви. Амурать же царь, юнѣишіи синь Баязитовь рождени ѿ Милеви сестри Стефановѣ и во Азіи царствуя собраль пресилное воинство и пришель чрезь море наступиль на брата своегѡ Мусія, егѡ же поразивь уби и бисть єдинь наслѣдникь и ѡбладатель всѣмь асіискими и европскіими землями ѿца своегѡ, и сотвориль веліи мирь со Стефаномь за не уикѡ Стефань єму бяше и даде Стефань дщерь Геѡргія Вукова Бранковиħа Амурату в жену, и такѡ Амурать со Стефаномь живяху во велицеи любви. Состарѣвся же Стефань умираеть во Белградѣ лѣта ѿ созданія мира ҂ѕ.ц.л.є. месеца Іунія 19. и в день таи бисть громь стра-

шен и тма по всеи єго державѣ; ꙗко мнѣти людемь всѣмь ꙗко дню в нощь претворитися и при самомь заходу сльнца паки дани указался, и по малихь днеи второє так знаменіє било: вихрь веліи, котори многія доми сокрушиль и домь сестри краля Лазара до земли сокрушиль и покровь соборніє церкви ѡлованіє вес на землю свергнуль, потомь искри ѡгненія, аки дождь, снисходящія ѿ воздуха и низходящія во градь претворяхуся в черни пепель. Таже уже Геѡргію Бранковићу деспоту сущу все земнѡ, великія церкви ꙗко же стояху икони святія с крестомь великимь взяшася чрезь церковь невидимою рукою в полудни на воздухь всѣмь людемь зрѣщимь и: „Господи помилуи“ со слезами зовущим, дондеже невидими биша и ѿ ѡчеи человѣческихь заидоша.

Геѡргіи же Вуковь Бранковић уже ѿ Стефана краля Лазара єще при животѣ ѡглашен за наслѣдника и по смерти єго в Белградѣ лета Христа 1427. препоꙗвся на владѣніє Расіиское; но князи вси признати Геѡргія нехотѣли, понеже Бајошић, или Божидарь, владѣющими Зетами. И сами происходили ѿ крове тонкія Неманића и Лазареви дщери. Босанскиже предѣли, ѡво силою Бана тогда уже називающагося краля Стефана, ѡво и своєвольно поделися и соєдинилися паки с Боснією. Албанія же и прежде ѡторгшися ѿ Сербовь Турскою силою розвоєвана и преѡбладана была со Зетским Скадромь и Лѣшію, даже до Антивара нинѣ називающагося Бара и Улцина. Стефану же умершу Мажари ѿняли Мачву, Зворник и Сирмію, аки наслѣдственое им из перва, Амурать же цар ꙗкѡ услиша чтѡ Стефань десспота безь наслѣдника преставился и Геѡргіи Бранковић без знаніа амуратовія воспріяль владѣніє собраль воинство и вшель в предѣли Сербскія разориваль и поплениваль вся земли даже до рѣки Морави и града Равана и повратился в Косово покориль вся гради и мѣста и твердость града Призрена разорваль и под Нови (рѣкоми Новое

Бердо) град дошель єгѡ же немогши взяти, ѡво ради належащеи зими, ѡвѡ пак ради нахожденіѣ Угровь по Дунаи иже воступили били в державу амуратову и сотворивь мирь со Геѡргієм ѡдавь єму часть некѡгда бившую раздѣлену между Стефаномь и братомь єгѡ Вукомь синови Лазареви; и взявь ѿ Геѡргія в закладь два сина єгѡ Глигорія и Стефана, ꙗкѡ да пребудеть во вѣрности с нимь вѣчно, наложивше нечтѡ и дани на негѡ, ѡбратися на Угровь ѡставивь Сербію ѡбаче Геѡргіи несохраниль вѣрности тајнѡ (тако) помоществовалъ Угромь. Амурать же примирився со Уграмь и разумѣль дѣла Геѡргієва паки погналь воинство на страни геѡргієви и Геѡрѣія ѡщутивши нахѡжденіє Турков и немогь супротив стати сили их убѣгь ѿ Белграда со синомь юнѣишіим Лазаремь чрезь Расію в Зенту во ѡтечествени градь свои Антиварь; но понежде вожду Турецкому же неповелѣно бѣ земли разорати, тѡкмѡ аще сопротиву станутъ Геѡргію самагѡ живагѡ к цару ѿвести. Геѡргіє же бѣгая со сином и имѣніями, Турки же по нем право гоняху, и не бѣ супротивостоящагѡ ким и ѡступивша Турки Антиварь искаху Геѡрѣія. Антиваряне же Геѡргія тајно испустивше и в морем в Рагузу ѿвезоша; но и Рагузяне бояхущися нападенія и сили амуратови убоятася ѡдержати Геѡргія во градѣ: Геѡрги же ѿ страха изумлень вся богатствія своя ѡставиль в Рагѹзи, єще же Рагѹзяне лукавнѣ, аки ѿ страха Амуратова боящеся, взяша ѿ Геѡргія рукописаніє (ꙗкѡ вся, ꙗже со мною принесохь, такожде со собою ѿнесох) и тим начином вся имѣнія сербская дошедшія в руки Геѡргієви, доидоша и ѡсташа вѣчито в Рагѹзѣ. Геѡргія же со синомь морем ѿпустивше и чрезь Далмацію Геѡргіи пошел во Хунгарію до краля Владислава єгѡ же не ѡбресть в Будимѣ но во Вієнѣ при цесару Сигизмунду. Геѡргіи же и во Вієну ѿшел и пред цесарем Сигизмундом и кралѣм угарскимь жалби своя простирал ища помощи на Турков; но

цар велѣл Геѡргію пріяти исповѣданіе римское и такѡ да помощи єму ѿяти земли єгѡ ѿ Амурата. Но Геѡргіи биль крѣпак в православнеи вѣрѣ и доволно искусен и по повелѣнію цесарскому имѣль прѣніе са фратрѡм феѡлогом вієнским ѩвѣ прѣдь всеми ѿ вѣре пространо и побѣдиль фратра догматами. Тогѡ ради и неполучиль просимыя помощи но получил ѡбѣщаніе извиняющеся иними себѣ належащими воинами. Геѡргіи со кралѣм хунгарским пошел в Будим, тамо и нехотащу Геѡргію трактовали мирь вѣчни Хунгри со Серби и дал Геѡргію и наследникѡм єгѡ Сирмію и част Словаиіи и со Сиклеушем градом, и ѿшел Геѡрѣія сѣдѣти в Шиклеуше ждая времена ѡбѣщанія помощи на Турков. Воспріявше же Мажари Белграда населишеся там, граждане же серпски, иже восхотѣша, ѡсташа ини же изидоша в Шиклеуш. Амурат же невѣдяя дѣл Геѡргієвих, но мняша Геѡргія кріющагося в землях своих негдѣ и тогѡ ради нехотѣяше ратоват Расію имяше же в руках сини Геѡргієви, ненадѣяшеся до толикѡ ѩвитися Геѡрѣію. Єгда же услишал чтѡ Угри взяли Белград и ѩкѡ Геѡргіи пошел подвигнути цесара и Угров супротив єгѡ, восхотѣл погубити ѡба сина геѡргієви, ѡбаче моленієм жени своєя, а сестри юнош тѣх, ѡставиль им животь, ѡбаче ѡбоим повелѣль разженіим гвоздієм ѡчи извертѣти, и такѡ бист, и умислив всѣми странами сербстими пріѡбладати; но Геѡргіи пребивавши в Шиклеушѣ ѡжидая времене воєнагѡ обручиль за сина своєгѡ юнѣишагѡ Лазара дщерь дщери Іѡана Гунядія и такѡ угарскіи король, со Гунядіом и Геѡргіѡм деспотом, составивше силное воинство, внидоша предѣли геѡргієви и наступиша на сили Амуратови их же силно сотреша и во скорѣ вся предѣли расіискія ѡсвободиша и ѿ Болгаріи пріѡбрѣтоша даже до Варни и тамѡ чрез договора и посредствія Геѡргієви деспоти мир сотвориша яко же Угри восхотѣша и Геѡргіи получил наслѣдіе своє и ѡба сина, но ѡслеплени, а иже єгда увидѣль аки мертвь

на землу упал. (У примјетби истом руком написано ово: „И Гєѡргіи получил земли своя и сини ѡслеплени, их же єгда узрѣвь, аки мертвь на землю упаль (то све има и у тексту, а ово нема) ѡбаче мірь, близь рѣчи Дуная на равнинѣ сотвориша.“) Ѡбаче со велми веселіами христіани возвратилися вси во своя и Гєѡргіи получиль земли своя. Мірь сіи силно утвержденъ бист якѡ Владислав краль, Гунядія Іѡан и Гєѡргіи деспота євангеліє святоє, на нем же руки своя положиша и кляшаси Амурату цару, в руки дадоша, Амурать исповѣданія своєя богомрскіа вѣри и Мухамеда, Владиславу заємно послал и на том разашлись. Но римски папа, яко услишаль побѣди Владиславови на Турков, послал своєгѡ Гардинала Іѡана Владиславу с дари величая єгѡ и благословляя и мір тои разрѣшая, яко не бити єму клятвопреступникомь, тѡкмѡ паки ѡружіє своє да ѡбратит на Турки. Гєѡргіи же пребиваше во градѣ Смедеревѣ яже Ирина жена єгѡ ѿ имѣнія своєгѡ, в память свою создала. Угри же подвижени попи своєгѡ хотяще мирь разорити с Турки посилаху кь деспоту да и тои уготовается, ѡн же бѣ ѿрицаяся им ради превеликія клятви датія Амурату, аще и безвѣрну, сегѡ ради возненавидѣша деспоту и всякія єму и земли пакостии дѣяху наипаче ѡтець ѡтроковици ѡбрученія за сина єгѡ Лазара недаваше дщери своєя: Тѣмь убієни биша на пута нѣкія графи височаішія мажарскія их же смерти виновнагѡ нарекѡша деспоту. Ѡбаче Владиславь со Гунядієм Іѡаномь собраше силнѣишеє воинство сухом и водом чрез Расію поидоша на Амурата и бѣ Гунядь разоривь вся земли и гради гєѡргієви непріятелскою рукою, по всуду амо же прохождаше. Гєѡргіє со своими уклонился во вишнія Расіи и заперь пути тѣснія хранашеся дондеже сили угарскія проидоша земи єгѡ, и потомь сошель ѿ мѣст своих по нима ходил даже до тѣсних врать називаємія Момина Клисура (данас Кс дербенд 2 часа западу од Пазарцика. Преписаоц) и повсѣхь мѣстахь твердихь велѣль утвр-

дити пути и засѣсти. Скендербег же Гєѡргія имѣя договори со кралѣм Владиславом хотѣяше предати всо воинство турецкоє управляющеєся им, в руки мажарскія на погубленіє; но Гєѡргіи деспота невѣдяя намѣренія єгѡ свел бран с Кастріѡтом на тѣсних мѣстах и побѣдил Кастріѡта тамѡ. Кастріѡт же иним путем ѡбратил воинство своє, да би провел Турки во внутренія земли и тамо всѣх побил; но деспота паки супротив єгѡ вишел близ Куманова и свели бран паки и ѡбои билися равнѣ. Таже Кастріѡт чрезь Албанію прошел усвоява себѣ земли даже у Зенти до Лѣша и Скадра и туди ѡстановился и побив все Турки ѩвил себѣ христіянинѡм, ѩко же и бяша син князеи ѿ града Костура; сегѡ ради и нарицаєтся Кастріѡта. Послѣди же пребивая во градѣ Скадрѣ паче иних градов, сегѡ ради ѿ Турак нарицаєтся Скендер-бегь. Гєѡргіи же паки во внутренія Расіи пошел ѡбаче по всѣх твердих мѣстах сазидал и засипал пути, да би паки возвращающеся воинствѡ угарскоє, неразорили земли и повелѣл битися и аще коєгѡ ѿ первих могут ухватити к нему да приведут. Амурат же ѩко услишал нахожденія Хунгаров изшел с воинством своим на Варну, идѣже и мир сотвориша и утвердиша; другоє же воинство предходяще єму дал бил, ѩкѡ же предписася, Кастріѡту, тѡгда бившу воєводѣ єгѡ. И не хотящим Хунгаромь на тих погодбах мирствовати сведоша брань и первѣє ѩвишася Угри побѣждающіи турскоє же воинство бѣгуѩтія. Сіє узрѣвь Амурать стояи на високом мѣстѣ и зряяи на тую битву и взем єванґеліє ѿ нѣдр своихь, єже єму данѡ бисть на уговорахь мира, и глаголаше: („Ти Христе, аще Бог єси людем твоим, ѩкѡ же ѡни тя исповѣдуют, покажи истину твою, за ѡбиду мою, якѡ азь пріяхь книгу сію твою, за истиную вѣру“) и сіє токмо цару изрекшу абіє вѣтрь ѿ страни турскія на Угровь ѡбратися и Турци силу пріяша; Угри же ѡслабѣша и избієни биша ѿ Турков и не многи спасошася. Сам же крал Владислав ранен чрезь Влахію бѣгѡм спасень. Сіє же бист лѣта господня 1444.

Хуняд же забил єже содѣлал землям геѡргієвимь свои, со своими, паки хотѣль проити чрезь Сербію в Белград и бѣгая добрѣ ѿбиваися за гонящими єгѡ турскими силами. Таже на Косову ѿ всѣхь ѿнажень и побієн с малими своими болярами и сином пал в руки воєводь деспотовихь жив и приведен предь Геѡрѣія и хотяше мастити над Гунядомь до смрти; но моленієм сина Гунядієва усмирень и ѿпущен на договорах тѣх: Белградь Геѡргієви возвратит, ѡбрученую внуку сину єгѡ да даст и за разореніє земли два миліѡна злата да пошлет. Геѡргіи убѡ Белград получиль и дѣвицу, но злата ради Гуняди разгнѣвался и забил в закладѣ сина своєгѡ и собраль воинство нашел на Расію и разорити начал паки. Сегѡ ради настали князіє и боляри и принудиша Геѡргія єже ѿпустити сина Гунядієва с даром и такѡ бисть; ѡбаче за срамоту Гуняди искаше всякимь ѡбразом ѿмаститися Геѡргію; тогѡ ради и ѡбявиль Амурату Гунядь первая дѣла Геѡргія. Амурать же разумѣль чтѡ Гунядь со синомь своим биль в рукахь деспоти и на многія денги ѿпущен, воинство своє силноє устроив посилаєт на Деспоту, да: или жива єгѡ приведут, или усѣчена. Геѡрги же бѣгая ѿ Смедерева пал в руки воинов гунядієвих сѣдящих в тајнѣ єгѡ ради и чрезь Дунаи хитро занешен до Будима, таже во Вієну и три лѣта тамо бил заключен, тажде сужден и три перста єму начални деснія руки ѿсѣкоша и невозмогши уставити крове, такѡ ѡтслан бист во свои во Белиград и на пути в Будимѣ преставился ѿ тока крове тоя. Тѣлѡ єгѡ снешено и погребено во Белградѣ во саборнои церкви, честно во старости лѣти господня 1453. Ѿ толѣ паки Мажаром сам Геѡргіє попустил Белграда. Амурат же ꙗкѡ услишал ѿведеніє геѡргієво, на моленіє жени своєя, ѿ неяже имѣя сини наслѣдники, на прешитаніє матере єя и братиіє ѡставил самую Трибалію с горною Расію, прочія же земли, ѡво самь Амурать усвоиль, ѡво кньязи ини ѡдржоваху по вся

дни біющеся с Турци. И такѡ ѡста Ирина Палеѡлога со треми сина своими господствующи Трибалією и Сирмією, кромѣ Белграда. Ирина же аще и ѡслеплени бяша сини єя старшіи Глигоріи и Стефан ѡбаче нехотѣяше да презрить их; но Григорія старшагѡ на деспотство возведе и та с ним купѣ бѣ повелѣвая странамь тѣмь. Лазар же юнѣишіи желя властолюбія ѡтровал брата Григорія и погребен бист Григоріи в манастирѣ Боговаѣи. Пѡ нем же ѡстал син мал именем Вук. Неразумѣши же Ирини ѿ дѣла се бѡ начелѡ; но вторагѡ сина своєгѡ Стефана прѣвенча на деспотство. Видѣ же безумни Лазар, ꙗкѡ не сбитися по мисли єгѡ и ꙗкѡ Ирина мати єгѡ недаєт самовластія, ниже получити может; тогѡ ради и матер свою Ирину в салати ѿкормил умре и погребена бист во Смедеревѣ єя градѣ. Стефан же ѡслепленіи уже деспоти уразумѣв дѣлѡ безаконоє брата своєгѡ, со женою Ангелиною и со двуми синами Максимом и Іѡаном и со братанцем своим Вуком, превезся чрезь Саву рѣку, ѿшел во Сирмію и ѿ угарскагѡ краля честно пріять и соутверждень на господствованіє Сирміи.

Лазар же Гєѡргієвь Бранковиѣ по ѿшествіи брата своєгѡ Стефана лета господня 1459. вѣнчался на деспотство в Смедеревѣ при цару Мехмеду и колико поживел неоставиль памяти по себе, ниже породи. На конѣц ѿ всѣхь вознена-видѣнь и презрѣнь за смрть братную и матери во великои печали умре. Люди же поставиша себѣ воєводу Михаила Богоєвиѣа да владѣт в купѣ со женою Лазаревою над землею дающе дан турским царем. Но царь Баязит втори, ꙗкѡ услишал землю без наслѣдія, послал им своєгѡ воєводу, или пашу Мехмед-бега и таи први вашел ѡбладати Трибалією. Єлена же Деспина Лазарева ѡбманула єгѡ и позвала к себѣ во град Смедерево, аки на почитаніє и дружбу; таже со слугами своими связавши и послала в дар ка уику своєму Матеашу кралю и Владисаву. За сіє безчестіє, во-

схотѣ Баязит г. мастить Михаилу воєводѣ и Деспинѣ; ѡни же ѡщутивше намѣреніє єгѡ и немогуще стати супротив силам єгѡ промѣниша земли своя, и даша им страни своя, ѿ Угров же взяша поселенія в Банату, Іанополѣ и Бачкои и вси людіє земли Трибалскои болшіи преселишася чрез Дунаи, немощнѣиши же иже васхотѣша изосташа на мѣстѣхь своих. И такѡ Тривалія не взята ѿ Сербов бист, но променѣна с Мажари, и некоє время обладаху єю, таже с Белградом и Турци и всю Тривалію ѡсвонша, ѡбаче достояніє Деспотовь по прежде и поставиша двух санчаков бега или ти пашу во Смедеревѣ первагѡ єму же имя Али, ѿ наших же неумѣющи язика турскагѡ наречен в мѣсто Али — Балибег. Тои убо проклати єгда воинство сербскоє водящеся под Стефаном и Димитром воєводом серпским под Деспотом Стефаном Бранковиħем, все воинство убѡ при Матеашу кралю били во службах под Прагою. Али-бег же улучив время своє и разумѣв якѡ людіє воєни дому нѣст и собрав своє воинство, прешел на Смедереву чрез Дунаи и вес Банат попленил сопротивляющихся людія и старіє жени избил мечем, болших же ѡних и дѣте до шестдесять тисящи в плѣн ѿнесл и в Темишваре тогда єще малиіи и в руках сербов биви вес попален и пожежен и в плен ѿведени в нем же биша, первѣшіє дома сербскія Іакшиħи воєводи и Шевиħа. И якѡ же под Прагою извѣстишася Серби, служби кралѣвскія ѡставиша и в доми поробленія возвратишася вси и чрез Дунаи прешедши ѡполчишася против Бали-бега, Али бег єлико возмог сили своя савокупити в противостоял; но серпстія воини за своими пленениими силне убиша и поразиша Турков. И сам Дмитарь Іакшиħ воєвода са Али-бегом бишася ѕѣло мачи, таже с голими руками єдин другога похитивше, на конец Іакшиħ пресили Турчину и ѡпровергь єгѡ на землю ножем заклал. Таже єликѡ ѡбрѣтоша своих тамѡ взяша, а иже биша ѿнешени сіи вси продани в плѣн.

Стефан же Геѡргіев деспота пребивая в Сирміи в Шиклеушѣ богоугоднѣ живляше со супругою своєю и чади. Воєначалници бѡ биша Стефанови, Стефан Іакшиѣ и Вук братанец деспота син Григоріевь. Толикѡ бѡ в нѣмь сили воєнія бише, ꙗко и до днес називаєтся Змаи и Вук Ѡгнѣни. Ѡбаче всегда упражняшеся на боях наипаче противу Турак, тогда попирающих босанскія земли. Тамѡ и Вук сеи во службах угарских, между воини своими пулою пулки великія ѿ Турков устрелѣн ѕѣло и умре, неѡставив по себѣ наслѣдія зане и не бѣ брачен. Стефан же деспот многія цркви и манастири в Сирміи созідал, ѿ них же сут краснѣишія Хоповѡ, в неи же почивают цѣлокупнія мощи святагѡ великомученика Ѳеѡдора Тира; таже болѣишія церковь Крушедоль, в неи же сам Стефан Богу дꙋхь предавши тамѡ погребен бист. Маѯим же син єгѡ старѣишіи постригся во іночествѡ архієпископомь поставляєтся влахо-запланинским; такѡжде и Ангелина супруга Стефана Деспоти, по смрти мужа своєгѡ создала церков недалече монастири Крушедола и примила іночески чин на ся, собрала же у число сестреи себѣ, живѣла богоугоднѣ и доспѣвши конца Богу духь предала, и близ мужа своєгѡ погребена бист. Іѡан же втори син Стефанов помагался па деспотство лѣти Христова ҂ѧ.ф. и ѡженился со дщерію воєводи своих Іакшиѣа с нею же родил єдинѡ чадѡ женскагѡ полу именеш Марію и потомь во скорѣ Іѡан преставился и по немь владѣль архієпископ Маѯим нѣкоє лѣто чрез воиводи своя. Таже преставился и погребен во гробѣ ѿца своєгѡ. Єгда же ѿкриша гроб, ѡбретоша тѣлѡ ѡправдано и светѡ низведше ѿ туду положиша во ковчезѣ, такожде и тѣлѡ Ангелини и Іоана Деспота и по летѣх двух Маѯима архієпископа. Всѣ бѡ четири ѡтец со два сина и супругою своєю бяху. Ѡправдани Богом и во двух ковчезѣ положени стояху во церкви Крушедолскои даже до лѣта христова 1716, єгда безбожніє царь Ибрахимь чрез

везира своегѡ (изостављено за име па га нема) иди на цесара и под Варадином в Сирміи сили егѡ ѿ цесарскія сотрошася, и сам тои ѡкаяни везир ѿ своих убієн бист; — тогда повелѣи монастирь Крушедол поробити и запалити, тѣлеса же святих ѡгню предати. И такѡ бившу повелѣнію ѡбаче некія части ѡсѣкущих святих изосташа и по томь ѡбретошася и нинѣ находятся тамѡ.

Єлена же супруга Іѡанова владѣла по сих святих в лѣто Христово 1551 дондеже Турци ѿ Угров взяли Белград и поробили Сирмію со Шлавонією при кралю последнѣм Лаушу, егѡ же Турци на втором сраженію убиша и лестію Будим град взяша и всю Хунгарію под свою власть покориша.

Марія же дщер Іѡана Деспота ѿ Бранковића егда пришла во возраст посягнула за Фердинанта Франгепана, с ним же родила Стефана Франгепана и великагѡ Жупана Модрушкагѡ и дщерь Кателину (тако); иже посягла за Зринскагѡ и Хѡрватскагѡ бана Николу.

II. Історија црквена.

По принѧти спасителнаго крещениѧ светомѹ и Богомь оумѹдреномѹ кралю

Сербскомѹ Сѵмеѡнѹ Немани в лето господне ҂а.ф.л.ѳ. бытія міра ҂ѕ.х.м.г. При семь и светымъ сына егѡ вса земля просвещена бысть крщеніемь светымь.

Чрезь архіепископа Савви сини светагѡ Сѵмеѡна Неманя, ѿ него же изслѣдовахь історію црковну патріархь (Господу поспѣшествующѹ) архіепископовь и патріарховь на сербскомь светомь престолѣ до нинѣ были и при времени благочестивихь кралеи нашихь сербскихь и при тиранствѣ супостатовь нашихь агарянов.

Поставися св: Савва первый архіепископь сербскіи патріархомь Константина града Манѹиломь вь царство Алеѯіа Дѹки и Ѳеѡдора Ласкара.

Архіепіскопи:

а. Савва а; в. Арсеніа а; г. Савва в; д. Євста а; є. Нікомимъ а; ѕ. Даніилъ а; ѕ. Іωаникіи а; и. Єфремъ а; ѳ. Спиридонъ а; і. Іакωвъ а; аі. Євстати в; кі. Савва г.

Ѿ здѣ начаша називатися и поставлятися патріархами при царѣ сербскωмъ Стефанѣ синѣ святагω царя, иже во мученицѣхъ Стефана Дечанскагω въ лѣто ҂ѕ.ω.м.н. (1340).

Патріарси же:

а. Іωаникіи в. иже тѣиже славнымъ царемъ Стефаномъ сербскимъ возведень бысть въ градѣ Серезѣ 1343 года; в. Савва д; г. Єфремъ в; д. Спиридωнъ в; є. Даніилъ в; ѕ. Савва є; ζ. Кириллъ а; и. Нікωнъ а; ѳ. Арсеніи в. Ѿ места добра области Срема и при немъ Турки на Косовѹ разбила краля Лазара; і. Нікωдимъ в; аі. Прохоръ а. преставися ҂ζ.м.н.

ві. Ніканωръ а. ҂ζ.ѯ.є.

гі. Макаріи а. (7081).Сеи ωбновилъ пекскую црьковъ изнова саградилъ препратѹ бывшѹю разоренѹ во время нахожденія прьвагω Ѿ Агарянъ рожденіемь Ѣврѣевщанинъ.

ді. Павелъ а.

єі. Антоніє а. (7082).

ѕі. Савватіи а. (7094). Сеи пивскую ωбитель саградилъ Ѿ ωснованія племени своемѹ во восхожденіе молитви.

ζі. Герасимъ а. (7095). Іѹніи 23 оу Жидчи (а шта нема).

ні. Єрофеи а (7099 севр: 17.

ѳі. Іωанъ Кантѹлъ а. (7123) октωв: 14. въ Константинѣ градѣ, гробъ же єгω близъ Єни-капіи входящу ти въ градъ Ѿ лѣвыя страны.

к. Паисіи а. (7156) Ноємври к быволомъ (ꙗко же глаголют) оубієнъ бысть на Меспахъ Боудисавцѣ и єліи живъ въ манастыръ принешенъ и вторіи денъ преставися, рожденіемъ из Іанѣва.

ка. Гавріилъ а. Ѿ старагω Влаха рожденіемъ, къ царю агарянскомъ ωбълганъ бысть, ꙗкω совѣтствовалъ благочес-

тивѣишагѡ цара Московскагѡ воздвигнути воинѹ противъ Тѹркѡвъ и въ Єдесѣ градѣ ѡбѣшенъ бысть, глаголется Брѹса, Междѹ двема дѹба. Погребеся близъ вода Агіазмы рѹкою пресвитера Павла ҂а.х.н.ѳ. іѹл: 18 бытіа (7167)

кк. Маѯімъ а. (7189) оу Пекки родомъ Скоплянинъ.

кг. Арсеніи г. (7189). Во Вієнѣ Октомбра 23. погребеся въ манастирѣ Кроушедолѣ въ подкриліи Фрушцѣи Гори родомъ Черноєвићъ (одавде је писано руком Арсенија четвртога патриарха овај живот Арсенија III. а даље патриараха до Јоаникија III. опет првом руком, а од овог сасвим неком врло хрђавом трећом). Єси оубѡ блажено оусопшіи Арсеніи Черноєвићъ ѿ Поморія благородни ѿ племени Паштроєвићихъ ступилъ на патріаршество мало пред бранію Великою зовомою, бывшею по междѹ дворомъ аустріискимъ и отоманскимъ лѣта господ. 1696 и тои по тачеванію цесаро кралѣвскагѡ величества Леѡполда прьвагѡ тогда ѡбладающагѡ со своимъ народомы славеносербскимъ противу отоманскои порти бывъ. Єгда же по недовѣдомих божіихъ судбах или, по премногом согрешенію нашемъ, преѡдолѣ ѡтоманская рѹка многоє множество воинства немецкагѡ погуби. Тогда сеи вишеречени блажено оусопшіи патріархъ Арсеніє третіи, са єликѡ возможе богатѣишіимъ и первѣишіимъ народомъ своимъ ѿбеже во Хѹнгарію землю под властъ римскагѡ цесара Леѡполда первагѡ. Ѿ него же почтень, якѡ патріархъ, а нарродѹ же печтанія грамота дарова, да бѹдѹтъ слободни якѡ и во своєи земли, по своємѹ законѹ греческагѡ восточнагѡ православнагѡ исповѣданія, и више якѡ же тамѡ во превелегіяхъ ѡписѹется. И поне же народъ изшедшіи съ нимъ многія творилъ и силнія брани противъ ребелія противъ цесарскомѹ Ракоція и Кароля. Сегѡ ради ѡтравленъ бысть на ѡбѣде оу Гардиналъ вієнскягѡ 28. ѡктом. 1705. лѣта. Тѡкмо два часа по ѡтровѣ жив билъ и по допѹщенію цесарскомъ ладією Дѹнавомъ до Срема свезенъ бист и погребен в Крѹ-

шедолѣ манастырѣ. Изѡставши же нарѡдъ во время рати, мало што спасен, но все спрва изсечено, по томъ женских пол и деца поробиена ѿ Татаровъ предводителствующꙋ Махмꙋтъ Бегꙋ Пекскомꙋ, котари во ѡгорченіи срдца за своим домом и имѣніємъ зачал с Татари плѣнити, сеѣи и жеѣи нахіє Калканделискіє (рекоми долно и горньо положскіє, тетовскіє) Призренъ, Ѣаковицу, Пеѣ, Плав Беелополѣ, Вꙋчитрьн, Косово, Моравꙋ даже до Новаго-Пазара. Вся бы сіє земли ѡпꙋстѣлъ, цркви божія попалил, манастири ѡграблени и разорени конечнѡ, людіє изсѣчени быша, жени и ѿрочата пороблени и горшеє плененіє и разореніє било, неже ли во время цареи Мꙋрата и Паязита и звѣрѡѡбразнагѡ Селима. Вышая тꙋги и пагуби било срьбскомꙋ народꙋ, никтѡ бы неѡсталъ, разве, аще ктѡ весми во глꙋбинꙋ пꙋстинꙋю ꙋкрился или уишелъ в немецкꙋю землю. Таковѡє разореніє тѡгда било и ктѡмꙋ небило ѡбновленія въ сербскои земли до днесъ. По немꙋ же вошелъ на престоль патріаршества:

к.д. („Калїиникъ а. 7218 в Темишварѣ родѡмъ Скоплянинъ.“ (Ово је у главном реду, руком не Арсенија IV а сад даље иде руком његовом). Калїиникъ достоинъ вѣчнія памяти, сꙋщъ ѡбдовѣви Іереи сконскіи. Тои оубѡ понеже патріархь со всѣми архіереи уизшел из Турецкія, самь, ꙗкѡ мудри доволнѡ, воспріяюѣи тꙋтлꙋ и потвержденіє патріяршескоє на себѣ чрезь везира тѡгда бившагѡ Ѣуприлиѣа. И сіє оубѡ сотворилъ да спасет народ прочи изѡставшіи ꙗкѡ же и бист за не таки повелѣніє оупросил народ к тому: да неробится и не губится. И такѡ бист и имѣлъ себѣ сопротивника Єклисіарха Пеѣскагѡ Маѵсея Зꙋрлу и Моисея Діякона; но точію пребиль на престолѣ до смрти 7218 ѿ созданія, ѿ Бога убѡ вишеречени житія. По немь же воспріял престол патріаршества пекскагѡ

к.є. Аѳанасіи а. (у првом реду а не руком Арсенија IV стоји ово: „7220 Април: 23 родомъ Лянинъ (мора бити

ваљда Љумљанин. Преписаоц) Призренецъ. Преставися во Добрѣмъ Долѣ близь монастыра Марковая“ Арсеније IV даље наставља). Сеи рожденіем бил ѿ Призрена, имѣл оубѡ лютагѡ супостата по преставленіи Михаила Митрополита Белградскагѡ, брата пѣгова, котори за имѣніе изѡставша вишереченагѡ митрополита брата своегѡ оу везира Белградскагѡ ѡбтѹжи патріарха своегѡ и оуарествовалъ пол года у кули Небоиши, гдѣ многѡ лежеѣи ѡболестился и во скорѣ, по изпущенію преставился на Чифлипѹ (имање спахилук) своемѹ у селѹ Добромь Долѣ близ монастыра Маркова. По нѣмь возшел со согласіем всѣх

к.ѕ. Моисеи а назначени Єклисарх биви речени Чурла, потом Расіи митрополит и по избранію сабора бист архієпископом и патріархом Сербіи и Болгаріи. Сеи породом Трговищанинь постриженик Милешевскіи. Сеи оубѡ блаженыи ѡтець наш, житія изряднагѡ строител добри и ревностител ѡтечествія своегѡ, ꙗкѡ и подобает, и єдва во прьвое воведбе оустроеніе каѳедру свою и прочія епархіи управи и устрои, ꙗкѡ же и бяху архієреи по мѣстах своих и по неже болен бѣше ѿ ногѹ; сегѡ ради собравъ собор сам своеволно ѿдате достојнство сіе питомцѹ своемѹ Арсенію митрополитѹ Рашкомѹ. Сам сѣдѣл на престолѣ дванаест лѣт и пол (у првом реду ово пише: „Моисеи а. 7220 ,а.ѯ.л. Април. г.і. кѡд Скопія в Новом Пазарѣ и погребеся во цркви св. Апостолъ по средѣ мною смеренымъ патріархомъ Арсеніемь четвертимъ, родом Терговищанин.“)

к.ꙁ. Арсеніи д. Сеи оубо Арсеніи рожденъ во Ипекѹ. Старином же бяше ѿ Банянь ѿ села зовомом Шаке, сегѡ ради и прозвани биша Шакабенте. Бяше бѡ отецъ егѡ с матерію неплодн. По божію же хотѣнію в дан праздника св. Арсения уничижен бист ѿ духовника своегѡ в манастиру Пекскому за неплотство. Тои же скупа со женою кляшася пред ѡщем своим дѹховним; ꙗкѡ невини сѹт за неплотствѡ. Тогда тој Іеромѡнах Антоніи ѡбѣщав их свя-

томъ Арсенію ꙗко аще родит мужеск пол да бѹдет служител; аще ли женскіи милостиню да дадѹт и не всѹе ѡбѣщашася за не втои ден сами на св. Арсенія на другѡ лѣто рожден бист и крещен в монастырѣ семъ. По семь шестоє лѣто в манастыр ѿдань, ни дванаєстоє на діяконство изведен во архідяконѡмь произведень, во 21 на архієреиски степень, во 26 на престол патріаршства. Имѣя себѣ сѹпротивника Іѡаниѣія нишкагѡ и босанскагѡ єпископа; но ничто же неуспѣша, ꙗко же оубѡ Богомъ дань бѣ, такѡ Богом и управляємь бѣ. Но понеже сія имена и управители вси четири святіи и добріи биша. Ѡбаче седящим им на престолѣ всегда губленіє бист народу славено-србскомѹ. При првомь св. Арсеніи Мажари ѿ србовъ узеше до Мораве србскіє земли и тогда пренесеся престолъ архієпископства срьбскагѡ у Іпекъ. При втором Арсенію цар турски Мурат погуби воинство и всю силѹ србскую на полю Косовѹ. При третіємь Арсеніи премножество народа погѹбися ѿ Татар, ꙗкѡ же више ꙗвихом и святіє мощи сажегошася и святог Арсенія прваг Татари сажегоша. При сем же четвртом Арсеніи лѣта господня 1737 паки рат бист по между аустриским дворѡм и отоманскою портою и в первих цесаро-кралѣвско воинство силнѣє показася и Ниш град воспрія и єще инія многія Паланки. Тогѡ бѡ измамивше се ѹбогоє христіянство воспріяша ѡроужіє вкупѣ са аустріани соупротивъ Агарянов ѡбратишеся, но и паки, по судбам божіим, преѡдолѣ сила турская и поби воинство немецкоє и христіянство же сѹще ѡколо Ниша и ѡкрестніа нахіи србскія поробиша Турци. Тогда и сеи Арсеніи патріарх со одабраним народом коликѡ возмог в Немецкія земли убѣгає и пріят бист честнѡ, не менше, но паки больше прваг со всякою честію и упокоєніем и са потврждениєм првих и святих привилегіях. Но под нем же все христіянство србскагѡ ꙗзика, в Мажарских землях, живет. Сегѡ ради ѿ статов Мажарских наипаче и ѿ єпи-

скоповъ и поповъ тамошни народ србски восточнагѡ православнагѡ исповѣданія утѣснаєм велми єст, наипаче во законѣ, ѡво усиліем: да празднуют и Срби празднике их; ѡвѡ даноданіем великим; ѡвѡ недающе цркви воздвизати нити порушеную ѡбновити; ѡво разними уловеніами, недающим нашим купечествовати. Сегѡ ради принѹжден бист тѹжитися у двор цесаро краљевски и по многих тѹжбах ва сим сицевіє предложи (или браните нас ѿ неправеднагѡ усилованія штатов мажарских, и садржите нас по привилегіах ним ѿ вас дарованим, или волю нам самим даите да се мы сами бранимѡ какѡ знамо, или даите нам свободѹ да сви поћемо мали и велики кѹда хоћемо, мы кои смо закѡна греческагѡ, єр два закона држати неможмѡ, и своєгѡ ѡставити неће мо). И за ѡваков ѡстров предложеніє наредбѡм Мажаров чрез Фелчера варадинскагѡ во лаѯиру, или портаціи ѿравлен бист Іун. 18. Но понеже крепкагѡ здравія бил и таки почео се лечити. Доживел ѿ вишереченагѡ числа до Іануарія седмагѡ лѣта господня 1748. во розсвитаніи дне у Карлов дому своємь єго же сам здател бист престави се и погребен славнѡ въ монастырѹ Крушедолу ва гробницѣ св. архієпископа Маѯима ктитора св. ѡбители тоя. (У главном списку и реду стоји ово: „Арсеніи д. на престоль сербскіи возведенъ вь лѣто ҂а.ѯ.к.s. Мая на славноє вознесеніє господнѣ.) По ишествии же сегѡ вишереченагѡ Арсенія ѿ ѡбласти турецкія на престолѣ пекскіи вседе.“

к.н. Іѡаникіи г, (у главном реду: 1736) Грекъ прозваніемь Короча гѹбитель и гѹбитель србскагѡ народа. Сіи сяде силою турецкою, а не избраніем собора. Изоставшеє в катедри пекскои вся побра, архієреиства со єпархіями на множествѣ злата ѿдадѣ. Такѡ ꙗко же више к томѹ немощно архієреѡм ѿдржатиса, волкъ ꙗвни во ѡвчеи кожи ѡболчен најмник, а не пастир вся оубѡ такѡ сотвори и содѣла, ꙗко же в последнѣє погѹбленіє престолъ сведе. Во умѣ нося или ѡпровещи честъ и достоинствѡ србскагѡ

ѩзыка, или срдце имѣя незащищено злата. Влкъ нрава развращенагѡ и ума горделивагѡ. Не без поношенія ѿ двѹх архіереех херцеговачкагѡ и босанскагѡ Мелентія ѡ смрти их. На конецъ ѡставив патріаршки Афанасіа Скопскагѡ Србина сѹща мужа добродѣтелнагѡ, но проста велми, взявъ на имя своє до тридесять и пять тисящь грошеи и сіє преписа на Афанасія и во Цариград во своя паки поиде.

кѳ. Аѳанасіи є. (у главном ово: 1747. здѣ у Пеѣи престависе 30 Авг. 1752 год). По немъ взиде на престолъ вишереченой Аѳанасіи лета господня 1747. Сеи родился у Метохіи у селу Кієву, стариною же ѿ Старагѡ Влаха. Сеи убѡ потрѹдисѣ добрѣ ѡ исправленій престола; но множества ради дѹга коє на патріарскоє, коє на ѡсталих єпархіях, ничегѡ успѣ. А наипаче имѣя себѣ много противника, вишереченіи бо Іѡаникіи непрѣста дѣя ємѹ много пакости. И паки вомѣшаяся, аки бы ѡн бил, якѡ же бяше и на конецъ умислил бяше лишити єгѡ сія чести. Ѿ другія же страни босански митрополит Гаврил ѭн сѹщъ и несозрѣла разѹма, а наипаче гонител властолюбія, по вся час желая єже би каіса днем єдним прежде похитити власт, сію прежде и к дрѹзи мнози. На конец видя блажено-оусопшіи патріарх Аѳанасіи со всѣх стран себѣ утѣснена сяд во своєм ємѹ престолѣ лѣто ѥдно и ѡбновляя монастырь ѿ изван воздвиже, єже вода бѣ ѿнела и црковь прекрпи; непрестано моляся: „Боже или мене, или соперники мои потреби ѿ земли!“ И такѡ во вечера 29. Августа лета господ. 1752 падь во ѡгнѣвицу и тои ден паде му капля у леву страну и 30. в дань неделни по полѹдни испѹсти дѹхь. Гавриль же босанскіи єще живѹ сѹщѹ господинѹ Аѳанасію вишереченомѹ за премногая дѣли ѿ народа ѡтѹжденъ, у везира Ѣѹприлиѣа и лишень єпархіє, по томь здѣ и ѿ патріарха и сѹжден ѿ три архієрея и патріарх и низложен ѿ (избрисана єдна реч) за три дѣла єгѡ. Первѣє, защо реєтся на патріарх своих и прочую братію утѣснаєть; Вто-

рое ꙗко егда хиротонію (избр. једна реч) непричещается; третіе почто парке носить, а свое косе бріеть, и више аще кто желаеть знати да чтеть вь кандицѣ и тако и не само непокорень быст общеꙗ суду но надѣяся на сввего великаго ходатая двора францускаго елчію ѿшел во царствующіи град и ѿ многими потребитія мѣста наполнил, еще же и мирію вишу воздася вь 25. хиляда аспри и пріял: что Афанасіи преставился, в тои дан примил патріаршество но в тои дан и упаль во болѣзань и тридесет дни болен на одрѣ умеръ. (Сад опет у главном списку стои):

л. Гаврилъ к. рожденъ у Патмѣ островь ваведен бист на престол лѣта господня 1753. месеца Іюнія 24-ог.

За живота сеи Гаврил л. патріархь нарекль в мѣсти себѣ Нишкаго. Сеи вишеречени Гаврилъ бист рожден у Сараеву, по ѿцу и по матери ѿ дома Арнаутовића (читателю оставляю волю како ће га називати). Он убо оставіо после себѣ више ѿ 80 тисящь грошеи дуга на патріаршію, чрез великія упори; Бог да опроститъ ему согрешенія. По нем тамо сущу господину Гаврилу Нишкіи

лл. Гаврилъ г. паки по преставленіи своего единоименаго пріял потвержденіе патріаршско пекское, без собора архіереов, по назначенію вишереченаго Гаврила к. Но тои враг и разоритель нашој клими, некіи бивши патріарх лажними облигаціами ѿимъ ѿ имѣнія афанасіева, преставил ему до 15 тисящ грошеи, као, аки би должен біо, усопшіи Афанасіи, кое ему, кое чрез ортака в Константинополю. И сего узрока ради многое и ареста претѣрпѣ. Сеи убо Гаврил злѣиши роду сербскому показася. Ни единаго ѿ архіереи в мирѣ неостави, но некія с царскою властію и въ заточеніе посла. Такожде и ѿ началнѣиших мирских наипаче в Босніи и всю климу в последняя приведе смущеніе и разореніе и престолъ под тежчајшіи дугъ ваведе. Бяше бо и завистань рода нашего хотя и надѣяся изкоренити србскіе архіереи поставиль же Грековъ,

ꙗко же заведоша и въ Болгарію всю. Тогѡ ради согласишася вси подлежащи престолꙋ архіереи числом же ѯꙋ. возташа на негѡ и царскою властію, но не без потрошенія низложиша и избраша на престоль вси єдинодꙋшно

лꙋ. Викентія ѿ Дробняка Белградскагѡ митрополита; но по возпріятіи царскагѡ подтвержденія єще таково въ Константинополѣ не без подозренія ѿ ѡтровленія преставися и несѣде на престолъ. По нему же воспріалъ, при концу жизни патріаршескіи престолъ:

лг. Пајсеи ужички єпископ. При немь слꙋчившися без соизволенія архіереѡв токмѡ хотѣнію антицесара; но и тои по єдинѣм лѣтъ умре во Ипекꙋ и погребен бист, но не без ѡтрови слꙋчившимся ѡбоим єще во Константинополи, ꙗкѡ же сам глаголаше чрез антицесара своєгѡ Гаврила ѿ Патма. Сеи убѡ Пајсеи рожденіємь бист ѿ Константинополя Грек но велми благ. Нѡ єщѡ живꙋ сꙋщꙋ Пајсею воспріял царскагѡ потвержденія.

лд. Гаврилъ г. ѿ сꙋлтана Сꙋлеимана. Сегѡ ради вся время чрез лѣт пят бист великоє паденіє и раздоръ во вси клими священим и мирским. Патріаршія же в последнѣє запꙋщеніє приде, ꙗкѡ єдва єдиномꙋ токмо священикꙋ в неи пребивати и по мало хлеба находитися можаше. Єще же много реченому Антипатріарху Гаврулу во царствꙋющемь градѣ сꙋщꙋ в началѣ лѣта 1758 в прво̑мъ числѣ Марта патріархѡмъ вселенскими соборомь ѡсꙋждается Гаврил за ѡтятіє єпархіи Белградскія уж датія Кирилѣ архидякону Іѡаникія Халкиданскагѡ чрез прежде бившатѡ єгѡ антицесара Пајса и ѿ патріаршескія власти низложенъ и нишкꙋю єпархію воспріял паки за своє препитаніє.

лє. Кирил же вишеречени воспріємлет царская потвержденія в Мартѣ и в летѣ вишереченомь.

лѕ. Василіи а. патріарх сербски бист на 1763. года по Ѣирилу

(Нема дакле још последњега патриарха Хаџи-Калиника Грка под којим је 1765 год. и уништена срп. патриаршија).

Ово о патриарсима пишу (вели се испод Василија патриарха 36. ово): „Нешкѡ Стояновић написа Гєѡргіє Радович и Никола Стефановић.“

III. Имена.

Внѹтарь воспомянѹтымь тринадесятимь кралям и деспотѡмь, перво Іѹстиніянскои ѡтечствій и всему словено-сербскимъ и прочимъ народѡмь восточнои Іллирій и Мѹсіамъ, даже и до нинѣишнягѡ Гєѡргія деспота, симъ именѡмъ вторагѡ биваємагѡ; ктѡ в кое время биваше и се оубѡ первій:

Стефанъ Неманя словено-сербскій великіи жупань, єго же Греци архижупаномъ именоваху, таже по не многѹ минувшемѹ временѹ великим князомь и кралемь нареченъ былъ єсть в лето господне ҂а.р.л.ѳ. (1139) битія же миру ҂s.х.м.ѕ. (6647 57 лѣть (разуме се владао) листь н.ѕ. Вь послѣди же ѿ кралѣвскагѡ достоинства степени монахіискагѡ подвига образа на себѣ воспріємъ Сѹмеѡнь називаємь и вь святопочившихь мѣняємь бываєт. Вівліографствуяи Алнордь латинскимъ ꙗзикомь исторіи списатель иже исполнивь недостоиное изложеніє Хелмонда словенскѹ Історію списаѣщаго; по семѹ подобію свѣдительствѹєть рекше: ꙗкѡ оубѡ єгда на восточну страну хрістіянѡм третіє святовоинственно опълченіє оустроєне бываше, первіи Стефанъ Неманя краль словено-серблемъ Іллѹрійческои области кесару многа кола съ брашнѡмъ ѡбременнѣна ѿславь и въ томждѣ мѣстѣ идѣже пребиваше краль ѿ кесаря ѡпростившися возвращаяся въ своя си ѿходилъ; воздавши ємѹ четири велблюжди рекомиа камили, ꙗже многоцѣнными даровоздаванми ѡбремена бываху. Таяжда оубѡ даровоздаянія числомь истечена сѹть до є.тысуща таланта. Кесаръ же кралю многоблагодареніє сътворивъ воздаде ємѹ вся корабли, иже кесаря ѿ

града именуемагѡ Ратишбона способствовали бѣху. Град же оубо Ратишбона таи бывши при Дунавскагѡ водотеченіи, прекѡ Дунава великіи каменій мостъ тами сотворенъ бываетъ. И сицевимъ пособствіемъ Неманя кралъ ѿ Фридерика Барбароса (додато на страни другом руком: „Конрада цара римскагѡ і Людовика корол францускагѡ) реченагѡ Кесаря западнягѡ во своя си възвращеніе сътворивь вь льто господне ҂а.р.п.ѳ. (1189) бытія же міру ҂s.х.ѵ.ѯ. (6697) По істори же іллурико-сербскагѡ изложенія листъ ѵ.ѯ. (68). По тѡмъ тоижде Неманя кралъ ѿ втораго ј саака (тако) Комниена, реченагѡ и Ангела царя восточнагѡ сотворенъ и оутвержденъ бывь кралѣмь при лѣтѣ господнѣ ҂а.р.ц. (1190) егѡ же дѣиствія такѡ быти кромѣ іллуріческѣихъ лѣтописаніихъ свидѣтелствуетъ історикы Геѡргіи Хорніи лѣта же битія міру биваше по числу своему и мѣющагѡ и садержавающагѡ восточная церковъ ҂s.х.ц.н. (6698) во історіи же іллуріческои листъ о.s. (77) в. єму же наслѣдовавъ синъ Стефана Неманя кралѣвскимъ именѡмъ в. бываеми оутвержденіемъ сътворенъ ѿ Алекѯія Ангела порекломь називаемагѡ Комненна царя восточнагѡ инѣишагѡ брата вишереченагѡ Ісака Комненна царя. Ѿ того же Алекѯія въ первее изложителнымъ оуставомъ поставлено бысть деспотское достоинствѡ, ꙗкѡ же свидѣтелствуетъ Матеи Іаізосъ (тако) во кназѣ ѿ византискихъ вещеи грецкіи списателеи такѡ предавающе чести є. глав; н. зач. г. листъ х.п. егда же оубѡ вишереченному Стефану кралю Алекѯіи царъ дщеръ свою, или ꙗкѡ же инни хощут, сестру свою въ соупружницоу быти єму воздалъ бѣше вь первее и словено-серблемъ іллурическои ѡбласти деспотомъ быти егѡ произвествованіемь изяснивъ при лѣту господнѣ ҂а.р.ц.s. (1196) бытіахъ же міру ҂s.ѯ.д. (6740) листъ о.н. (78).

г. Сему наслѣдствует син Радосланъ Неманя кралъ при летѣ господнѣ ҂а.с.к.д. (1224) бытіа ҂s.ѯ.л.в. (6732) листъ п.є. (85).

д. Єму же наслѣдова, по крови, рожденый братъ бывый ємꙋ Владиславъ Неманя кралъ при лѣтѣ господнѣ ҂а.с.л. (1230) бытіа ҂ѕ.ѯ.л.н. (6738) листъ ц.а. (91).

є. Семꙋ такожде ј оубѡ наслѣдствовавъ по кръви рожденый брат єгѡ вторый Оурошъ Неманя кралъ при летѣ господни ҂а.с.л.є. (1235) бытія ҂ѕ.ѯ.м.г. (6743 листъ ц.д. (94).

ѕ. Сегѡ способствовавъ синъ єгѡ Драгꙋтинъ Неманя кралъ, иже во поставленіи єгѡ на священо-кралевскіи степенъ былъ єгѡ зватися именемь Стефанъ таковыя причинателныя винна ради, ꙗкѡ оубѡ привикнꙋти ѡбичаи въ нихь имѣяхꙋ тогда прародителными и прадедовыми своими имена себѣ воспріятіємъ обдержими быти произволяху себѣ тако внимаѣще, ꙗкѡ єдинокꙋпнѡ съ именнемъ и благополꙋчіє прежде єгѡ бывшимъ прадедѡвѡмъ своимъ способствовати имѣти бꙋдет. Ѿнудуже и прочіи кралеви ѿ тогѡжде неманскагѡ племене бꙋдꙋщими и настоящими времен ми млѣ не и вси симь ѡбычнымъ подобіємь ѡбдержими бывахꙋ. Сеи оубѡ Драгꙋтинъ єгда бываше зеть четвертому Владиславꙋ кралю угърскомꙋ, єто же Угри Кꙋнъ Ласло именуют ѿ негѡ же имѣлъ възбратно воздавателно дарованіє предѣлъ или державꙋ иже угърскимъ ꙗзыкомъ: Матюшъ Фюлде називаєтся. Нашимъ же словенно іллірiческимъ языкомъ називаєтся: Мачва угърска. Вишереченыіи Драгутинъ кралъ оустремленнымъ настоятелнымъ понꙋжденіємъ и воздавателною помощію теста єгѡвагѡ угърскагѡ краля, ѿца своєго ѿ кралевскагѡ престола своєгѡ ѿриновенію предавъ. Єгѡ же ради въ малѣ потомъ времѣни божъственымъ сꙋдомъ ѡсꙋжденъ бывъ кралевскꙋ повелителнꙋ ѡбластъ братꙋ своємꙋ Милꙋтинꙋ (спрам Милутина додано другом руком и мастилом; „Андроника Палеѡлога дщеръ имѣлъ“) врꙋченіємъ ѡставити насилствованъ былъ. Єже слꙋчится лѣт. господ. ҂а.с ѯ.ѳ. (1269) быт. м. ҂ѕ.ѯ.о.ѕ. (6777) листъ р.п. (103).

ѕ. Єго же потомъ способствовавъ по кръви рожденыи братъ єгѡвъ Милутинъ Неманя кралъ, ємꙋ же въ сꙋпружницоу дщеръ свою именꙋємꙋю Сімониде воздалъ бѣше старѣишіи Андроникъ Палеологъ царъ восточнои области, иже ѿ царя монахъ сотворися, ꙗкѡ же свидѣтельствоует Никифоръ Григора въ книзѣ ѡ византіискихъ вещехъ греческіи списателъ такѡ предаваяи част а. гл: л.є. зач: а.і. листъ ф.п.ѕ. Вишеречены же оубѡ Милꙋтинъ кралъ по внегда побѣдоноснымъ преѡдолѣваніємъ ратію побѣдилъ бѣше Шишмана княза и краля болгарскагѡ синꙋ зѡвомꙋ Михаилꙋ въ брачно соупроужество воздалъ бѣше дщеръ свою именꙋємꙋю Недꙋ. Тои же Михаіилъ потомъ кралъ болгарскіи бывъ, листъ а.м.к. (142). И паки рекоми тоижде Милутинъ Неманя кралъ прежде тогѡ преставльшаѩся бывшагѡ болгарскаго краля именуємагѡ Смилца дщеръ вобратню сꙋпроужницу Стефанꙋ сынꙋ своємꙋ воздаваніємъ вмѣстиль бѣше листъ а.м.н. (148). По преставлени же свіимъ святопочиваємъ обдержимъ бывъ, ємꙋ же и до днѣшнягѡ не въ цркви восточнѣи нерꙋшимы и цѣлокꙋпны мощи єгѡ содержаваєми сꙋть иже бывше при лѣту господнѣ ҂а.с.о. (1270) быт. ҂ѕ.ѯ.о.н. (6778) лис. р.к.і. (112).

н. Снаслѣдствовавь сынь єгѡвъ пятій Стефанъ Неманя кралъ рекомыи четвертый Оурошъ Неманя кралъ иже и Смильцꙋ кралю болгарскомꙋ зетъ былъ, листъ с.л.ѳ. (239) и Влаикꙋ Басарабꙋ воиводы или деспотꙋ и кралю Влахѡмъ, ꙗкѡ оубѡ тоижде Влайко Басараба воспомянуємъ бываєтъ первыи кралъ Влахѡмъ сътворенъ быти ѿ втораго Андроника царя восточнаго. Геѡргіи Хорни во своеи історіи такѡ свидѣтелствует лист т.м. (340). Таижде Влаико Басарабъ помощію воинственою вишереченаго зета своєгѡ Стефана краля области сербскои побѣдоноснимъ преѡдолѣніємъ побѣдивъ первагѡ Кароля оугърскагѡ по подобномъ свидѣтелству Антонія Бонфиніа раздѣлилъ к. инихъ ѳ. Вишереченны пятый Стефанъ Неманя кралъ обла-

сти сербской понегда преѡдолѣваніемъ побѣдилъ бѣше Міхаила краля болгарскаго, иже тоижде Міхаилъ кралъ кръвопроливателними ранами обремененъ бывъ источченію предаваемъ бывъ побѣдоноснымъ своимъ преѡдолѣваніемъ болгарскаго народа оутѣшителпои веселіи предавъ и въ мѣсто Міхаила краля, еговаго анеѯіа, сирѣчь братучеда Алеѯандра краля поставляаетъ листъ с.п.л. (281) и бываетъ при лѣтѹ господню ҂а.т.ѯ.і. (1317) быт. ҂ѕ.ѡ.к.є. (6825) листъ с.ѯ.і. (217).

ѳ. Семѹ ѿцѹ снаслѣдствовалъ сынъ егѡвъ шестый Стефанъ Неманя реченныи Душанъ, егѡ же силна область толикѹ великѹю крѣпость воспріяла быяше, иже землю болгарскѹ и босанскѹ сербскомѹ кралѣствѹ пріѡбщеніемъ притворилъ бѣше и себѣ царемъ: сербскои, греческои и болгарскои области назвавъ. Таковимъ бѡ великодушіемъ сеи Стефанъ одержимъ бываше, ꙗкѡ царскагѡ степена достоинства ѿ греческагѡ народа въ славенскіи народъ пременѣніемъ привносити оумыслилъ бѣше. Такѡ свидѣтелствуетъ Геѡргіи Хорни во своемъ емѹ історіи листъ т.л.ѳ. (339). Тоижде оубѡ Стефанъ царъ бываше зетъ Іѡана Кантакѹзина царя въсточнагѡ иже ѿ царскагѡ степенства монахискагѡ подвига ѡдѣяніемъ облеченъ бываетъ и въ мѣсто Іѡана Іѡасафовѹ имени себѣ приобщеваетъ. По семѹ подобію свидѣтелствуетъ Геѡргіи Франза въ книзѣ ѿ византискихъ вещеи греческіи списатель такѡ предавася часть а. гл. л.ѕ. зач. к.ѳ. листъ х.н.і. Вишеречени шестый Стефанъ краль и царъ бываше вь лѣтъ госп. ҂а.т.л.ѕ. (1336) быт. ҂ѕ.ѡ.м.д. (6844) листъ с.ц.д. (294).

і. И семѹ оубѡ способствовавъ сынъ ѿцѹ наслѣдникъ седмы Стефанъ Неманя рекомыи и пятыи Оурошъ царъ. Юности своея ради ѿцѹ несравновластникъ въ царствователнихъ вещѣхъ и во воинственомъ ѡполчителномъ оустроеніи, иже лишеніемъ ѡставляемъ потребователна дѣиствія творити, егда оубѡ оци своегѡ грѣхъ ради таковая емѹ

случима бывахꙋ, ꙗкѡ оубѡ, аще и невиновенъ сый, обаче же подяти имѣвъ, по ономꙋ подобномъ въ св. писаніи глаголанію: азъ єсмъ Господъ Богъ твои крѣпакъ, жестокъ испитаяй безаконія ѿца на сына до третяго и четвертаго рода ход. глав. V. с.є. Іакѡ оубѡ отацъ вишереченаго седмагѡ Стефана царя повелѣлъ бѣше оубіѥпію предати ѿца своєгѡ пятагѡ Стефана краля славено-србскагѡ; таковымъ подобіємъ рꙋкою Вукашина Деспота єюже случимою причиною племя и сродствіє Немани витемъ въ мꙋжескомъ полу и послѣдный конецъ себѣ предложеніємъ поставивъ. Бысть же оубѡ сеи седмый Стефан Неманя царъ въ ѿца своєгѡ царскагѡ прѣстола свѣщеновѣнчаваємъ в лѣто госп. ҂а.т.н.ѯ. (1357) бит. ѕ.ѡ.ѯ.є. (6965) листъ т.м.н.

ꙗі. По оубиствѣ же юнѣиствоующаго седмаго Стефана Неманя царя, на царскіи престолъ наступитъ навѣтникъ и господара своєгѡ оубица человѣкооубиватель Вукашинъ деспотъ, иже кралѣвску тітлꙋ на себѣ воспріємъ, брата своєгѡ Оуглѣша именꙋємаго деспотомъ быст поставивъ. Сꙋпротивъ же єгѡ человѣкооубивателя и господара своєгѡ оубици, божественоє ѿмащеніє такѡ предстателствꙋєтъ, ꙗкѡ рꙋкою турскою малимъ нѣкимъ нападеніємъ во области славено-сербскои Іллꙋріи сꙋпостати входяще; неточію Вукашинъ и братъ єгѡ Оуглѣша деспотъ и воинственоє єгѡ ѡполченіє; но оубѡ и всегѡ царства областъ разхищенимъ восхищеніємъ и конечномъ запꙋстителнымъ сокрꙋшеніємъ во тꙋрскꙋ попрателнꙋ областъ впадаєтъ и неточію Тꙋркомъ въ попираніє бываховъ, но и напрасно восхищающимъ звѣрѡмъ дивіймъ ꙗкѡ оубѡ человѣци людстіи, иже ѿ тꙋрскагѡ насилствія бѣгствѡмъ оутекнути возмогахꙋ ѿ звѣрскихъ дивіихъ вълкѡвъ поядаєми бывахꙋ. Слученіє же сіє бысть лѣт. госп. ҂а.т.о.а. (1371) быт. ҂ѕ.ѡ.о.ѳ. (6879) листъ т.ѯ.в. (362).

ꙗі. Вукашинꙋ способствовавъ первій Лазаръ деспотъ пореклѡмъ Гребеляновчъ рекоми, ємꙋ же по внегда въ брачнꙋ

сꙋпрꙋжницꙋ выдана бысть именꙋема Милица нѡ по матери дщери Милꙋтина краля, а не по жен Іюга Богдана дщеръ въ женꙋ имѣлъ Лазаръ, ꙗкѡ же собственнѡ зримо бываетъ листъ т.к.s. (326). Егѡ же брачнагѡ сꙋпрꙋжества ради сей первій Лазаръ, не точіе великій князы деспотъ и кралъ, но и царъ быти собственно извѣстꙋемъ бываетъ; иже царство словено-сербское поновивъ, крѣпко при оумноженіемъ паки новооустроенію предавъ и въ приспорительно пространство разпространивъ. Сегѡ перваго Лазара ѿ дворнодомовихъ своихъ служителеи иже именуемъ бываше Милошъ Обиличъ, потомъ же зетъ емꙋ сотворенъ бысть, егда свою дщеръ во сꙋпрꙋжницꙋ емꙋ воздалъ бѣше первій словено-сербскій царъ Лазаръ. Вишеречени зетъ перваго Лазара словено-сербскаго цара Милошъ Обиличъ ражнемъ, или рекоми ханжаремъ прободъ, оубіенію предавъ соултана перваго Мꙋрата цара турскаго, егда ратователнꙋ бранъ сотвори сꙋпротивъ теста своегѡ Лазара цара. Сеи оубо царъ по преставленіи своемъ святопочиваемъ обдержимъ бываетъ, ему же мощи св. даже и до сегѡ дне нерꙋшимы цѣлокупныи бываетъ. Зачатіе же области еговои бысть вь лѣт. госп: ҂а.т.о.д. (1374) быт.҂ s.ѡ.п.в. (6882) лист: т.о.ꙁ. (377).

г.ї. Емꙋ же оусѣкновенꙋ бывшꙋ Лазарꙋ ѿ вишереченагѡ Мурата цара лѣта господня ҂а.т.п.ѳ. (1389) царꙋ способствовает егѡва супружница царица Милица Неманя, единокупно съ зетомъ своимъ Деспотомъ Вълкомъ Бранковичемъ, емꙋ же во братнꙋ сꙋпружницу воздата бываше перворождена дщеръ ея, именꙋема Мара или Марія. Вишереченныи Вълкъ Бранковичь Деспоть во оузылищно притвореніе бысть заставлен ѿ перваго Паязита царя турскаго въ тръжищный градь Филопополись именуемый. По внегда же Милици Неманя царици ходатаиствѡм съ ꙋзнопогодителна изложеніа миръ сътворила бѣше съ вышереченымъ первымъ Паязитомъ царемъ турскимъ, емꙋ же насилствована бысть въ брачнꙋ сопрꙋжницꙋ воздати ѿ дщеръ своихь именꙋемую

Милева. По томъ же вишеименованый деспоть Бранковичь даровоздоваями обогативь бдителніе кустодіе заставленія своегѡ ѿ филипополскагѡ притворенія раздрушивь кустодіе оутекаеть. Обаче же всѹе случимо бываеть ꙗкѡ оубы паязитовым ходатаинымъ засеждениемь въ малѣ потомъ отровою жизнь ему оугашенна бываеть еже случимо бываше при летѣ господня ҂а.т.п.ѳ. (1389) быт ҂ѕ.ѡ.ѵ.ꙁ. (6897) лист 420.

Способствуеми сѹт самодержавни они обладатели своеволни началници и велики князови иже точію називаеми бывахѹ Деспоти.

д.ї. По преставленіи матери своеи Милици Немани царици, снаслѣдствовавъ сынъ ея Стефанъ Деспотъ по порекломъ нарицаемый Гребеляновичь иже священовѣнчаваемъ бываеть при лѣтѹ господня ҂а.ѵ.ꙁ. (1407) быт: ҂ѕ.ц.є.і. (6915) листъ ф. (500)

є.ї. Єму же снаслѣдствовавъ Геѡргіи деспотскимъ именемь первый порекл̾ѡм же нарицаемый Бранковичь. Єгѡ же вишеречеый Стефанъ Деспотъ, егда неисцѣлителнимъ недѹгомъ болѣзнѹяи ѡтегощенъ бываше реченагѡ Геѡргія Деспота ꙗко ѿ сестри своея Маре, или Маріи рекомои, рожденаго внѹка во свое ему мѣсто поставляеть егѡ быти деспотомъ словено-сербскимъ іллѵріическои области. Єму же во время области господарства своегѡ тѹрска сила во іллѵрческой области въ толико преѡдолѣваніемъ превосходима бываше, иже и онъ Геѡргіи Деспотъ съ народомъ своимъ изриповень бывъ, въ оугърской области странствовати насилствованъ бываеть. Той жде оубѡ Геѡргіи Деспотъ сь Жигмѹндомъ Албертомъ и Владиславомъ оугърскимь кралѣвими бываемими вѣчнаго покоя съѹзно единосогласителнагѡ изложенія мірь сотворивь, еи же причинателною вѣною и торжищномѹ градѹ Бѣлопольскому, рекомому Белграду, вь мѣсто инных градовныхь мѣсть промѣненія сотворимо бы-

ваєть между реченимъ кралемъ и кесаремь западнымъ Жигмундомъ и между Гєѡргіємъ Деспотомъ, ꙗкѡ же кромѣ Бонфиніа и Хромера історикоѵь Никола Ишванфи оугърскихъ дѣянія списатель ꙗвственѣшеє свѣдительствуєть вь книзѣ ꙁ. Єму же Гєѡргію Деспоту священовѣнчаваніє бываєть въ лѣто господня ҂а.ѵ.к.ꙁ. (1427) быт. ҂ѕ.ц.х.є. (6935) листъ ф.ꙁ.і. (517).

ѕ.і. Єму же снаслѣдствуєт деспина Ирина Палеолога супружница вишереченагѡ Гєѡргія Деспота, иже была дщерь вторагѡ Манѵила Палеолога царя восточнагѡ, и внегда малѣ потомъ ѿ жилища сегѡ преставляємая бысть и два перворожденая сына єя ослеплѣна бывахѵ ѿ вторагѡ Мурата царя турскагѡ, рожденіємъ меншій сынь вторый Лазаръ Деспотъ матери своєи снаслѣдствовавъ иже и онъ малѣ потомъ жилище своє скончавъ. Сеи оубѡ по преставленіи своємъ чрезъ орфанствующими сирѣчь сиротствующими ѡставлшими ся дщерми имѣвъ въ зети своя Стефана Босанскагѡ краля и Нягоя Босараба кнеза и Деспота Влахо-запланинскагѡ. Листъ ѯ.к.ꙁ. (728) Бываше же оубѡ деспина Ирина Палеолога въ лѣто господня ҂а.ѵ.н.ѕ. (1456) бытіа ҂ѕ.ц.ѯ.є. (6965) листь ѯ.к.н. (728).

ꙁ.і. Єму же и сему снаслѣдствуєт деспина Єленна Палеолога супружница вишереченагѡ вторагѡ Лазара Деспота дщи же оубѡ Ѳомѣ Палеологу Деспоту Пелапонискому, иже нынѣ глаголется Мореа быти, и тамо Єлена Деспина бысть при лѣту госп. ҂а.ѵ.н.ѳ. (1459) быт. ҂ѕ.ц.ѯ.ꙁ. (6967) листъ ѵ.к.ѳ. (429)

н.і. Єи же оубѡ снаслѣдствуєт странствуяи слѣпый Стефань Деспоть порекломъ називаємъ Бранковичь второрожденый сынъ вишеименуємагѡ перваго Гєѡргія Бранковича Деспоте словена-сербскагѡ іллирическои области. Тои жде Стефань Деспоть, по преставленіи своємъ съ супружницею своєю именуємую Ангелиною Деспиною и со двома сыновима єгѡвыма иже сій сут монахіискимъ зракомъ Маѯімъ име-

нѹемый, потом же митрополитъ и архіепископъ Влахозапланинскій держави бывь, и Іѡань рекомый святопочиваемый, обдержими бивают, иже мощи святія даже и до днешагѡ дне оцу съ единымь сыномь, матери же съ другимъ сыномъ вь два ківота ѡсобно нерушими цѣлокупно въ народѹ своемъ садерживаеми сѹт. (Одавде: „Сице убо“ и т. д. па закључно до год. 1716. види се да је доцније уметнуто). Сице есть оубѡ обаче грѣхъ нашихь ради, егда Агаряне съ Германе при Варадинскомъ градѣ междусобнѹ брань имѣли огню предали и сожегли реченія святія мощи въ лѣт. 1716. Бысть оубѡ речени сеи святыи Стефанъ Деспоть въ лѣто госп. ҂а.м.ѯ.д. (1461) быт. (ѕ.ц.ѯ.ѳ. (6969) листъ ѿ.м.є. (735).

ѳ.і. По нем же наслѣдствовалъ вторій Влкъ Бранковичь первагѡ Геѡргія Деспота внѹкъ ѿ перворожденагѡ сына егѡва Григорія Бранковича, иже и таи ѿ реченагѡ втораго Мѹрата царя тѹрскагѡ ослеплѣнь бывь. Тои жде Влкь Деспоть первому Матіяшу кралю оугърскому въ помощъ странствѹяй сѹпротивъ сѹпостатѡмъ благонарочитѹ (блгонарочитѹ (тако) брань излѣдствова и ѿ тогожде Матіяша краля ради оутверждителпагѡ оуподобленія побѣдоносномоу преѡдолѣванію еговомѹ воздарѹемъ бываетъ градомъ нарицаемомъ Феіешкю. Єже бысть вь лѣта госп. ҂а.м.о.а. (1471) быт. ҂ѕ.ц.о.ѳ. (6979) листъ ѿ.ѵ.є. (795).

к. Ємя же снаслѣдствовавъ Деспоть Іѡанъ Бранковичь вишереченагѡ святагѡ Стефана Деспота второрожденый сынъ и тои жде странствуяй бывъ въ своемѹ народомъ въ оугърской области при лѣтѹ госп. ҂а.ф.є (1505) быт. ҂ѯ.с.і. (7013) листъ ц.к.д. (924).

к.а. Семѹ Іѡанѹ Деспотѹ снаслѣдствіемъ обдержими бываше сѹпрѹжница егѡва Єлена Деспина, иже бысть дщи Стефана Іакшича воивождоначалнагѡ кнеза словено-серб скагѡ, ея же дщи именѹема Маріа Бранковичь во брачнѹ сѹпрѹжницѹ воздата быст Фердинандѹ Франгепанѹ. Та же потомъ таяжде Марія Бранковичь матеръ бывшагѡ Стефанѹ

Фрингепанꙋ Грофꙋ и великомꙋ Жупанꙋ Модружскои держави и Каѳелине сꙋпрꙋжнипе Николи Зринскому Банꙋ Хорватскомꙋ, иже тои же Зринскій, ради Сигетскагѡ града славно жизнь свою скончавъ. Єлена Деспина бысть в лѣт. спас. ҂а.ф.к.а. (1541) быт. ҂ѕ.к.ѳ. (7029) л. ҂а.а.г. (1011).

к.в. По внегда оубѡ тꙋрска сила неточію ѡбласть словено-сербскꙋю, но и самꙋю главꙋ престолъ царства словено-сербскагѡ, сирѣчь державны, или тржищный градъ именуємый иногда Таꙋриномъ, нынѣже Бѣлопольскій градъ и Бѣлградъ рекомагѡ въ свою область притворивъ, єже оубѡ и оугърскагѡ кралѣвства область побѣдивъ и Будимскій градъ, престолъ кралѣвскіи, запꙋщенію предаваємь бывъ и ѿ пребивающихь въ немъ изпразнився, видѣнія ради входить въ немъ Сꙋлеиман царъ тꙋрскій ꙗкѡ же свидѣтелствуєть оугърскимь дѣланіямь історіѡграфствуяй Нікола Іщванфи кн. ѳ. л.п.ѳ. Єю же причинателнꙋю винꙋ деспотскагѡ достоинства степенъ кромѣ онѣхь, иже восточнꙋ странꙋ подъ ігомъ варварскимъ тꙋранствови пребываніємъ ѡстали бѣхь, въ прочеє наслѣдники, иже и въ западнꙋ странꙋ Бранковичевскагѡ племена лозомъ сродства влекущася ѡбрѣтаваєми скончаваємъ бываше, и въ деспотскѡ началство въ нихъ себѣ пристанище притвораєтъ. Єгѡ же племена сродствіє въ первыя пребывателнія домы свои въ іллꙋрійческои области.

(Сад одавде стајала су два празна не исписана листа, од којих је један одсечен, а на другом написано оно наведено о устанку Карађорђевом на Турке. А после самог свршетка наведеног текста патриарховог довде стоји под звездицом на страни ово неколико речи написано. „Здѣ да напишется погубленоє послѣдованіє.“ После овога и два напоменута бивша праздна листа, наставља се као позив на цео народ, у ком се уверава: да је миропомазани деспот Ђурађ II Бранковић одиста од лозе деспота српских Бранковића итд. као што ће наведени текст показати. А после свр-

шетка и овога текста од 2¼ листа стоји опет под звездицом истом руком написано ово: „Аще гдѣ ѡбрѣщеся послѣдованіє настоящагѡ изложителнагѡ писанія, да присовокупися и приложися здѣ, мы бѡ невозмохомъ обрѣсти; сегѡ ради и в. листа неѡписани ѡставихомъ по средѣ.“ Дакле се сведочи да су ова два листа још тада остављена по свој прилици: што сам патриарх Максим незнађаше како ће их и из чега потпунити, т. ј. незнађаше попунити онај недостатак, који би везивао последње Бранковиће са последњим деспотом Ђурђем II. Сад дакле опет настављамо текст, који гласи):

Преблагороднѣишым, преблагонарочитѣишымъ и преискуснѣишымъ мѹжемъ благообразнымъ свидѣтелствомъ изложително списаніє!

Мы нижеподписаный чрезъ сегѡ оуказателнагѡ зрѣнія всѣмъ и особно имже подобно бѹдемъ возвещаваніє сотворяємъ: ꙗкѡ ѿ вѣрованыхъ предостоинѣишымъ преблагороднѣишымъ, преблагонарочитѣишымъ и преискуснѣишымъ мѹжевимъ словеснѣша глаголанія и оуслишанія, паче же оубѡ и нѣкоєгѡ оутвержденымъ оуставомъ списавшагося разумѣвателнагѡ свидѣтелства; ємѹ же изложително способствіє сицевимъ подобіємъ ислѣдоваємѡ бываше, ꙗкѡ оубѡ иногда блаженовоспоминателный Маѯімъ симъ именемъ первіи архіепископъ и патріархъ пръвоуѹстиніанскои цркви во области земли словено-сербскоі бываємои, внегда ємѹ пѹтешествіє слѹчимо бываше ѿходити на поклоненіє святѣишемѹ гробѹ Христа Спасителя нашегѡ, бывый во святый градъ Іерѹсалимски; въ таяжде времена пресилно высокославнагѡ и непобѣдимагѡ Леополда первагѡ Кесаря римскагѡ заложно пребивателни посланики тѹрски рекоми Капикехая Сѵмєѡнъ Ремингеръ и Христифоръ Акиндшпергъ, бывшіи при дворѹ османо-турскагѡ царствія, и ѿ поклоненія мѣстѡмь святымъ возвращеномѹ бывшѹ вышеименѹємомѹ блаженопочившемѹ Отцѹ Патріархѹ Максиму первомѹ, и въ

Константинополскій градъ съставшемъ ся съ благонарочитымъ болярином именъемымъ Панагіωтомь, иже великоначалнѣйшій тълмачь бываше въ дворѣ османскω турскомъ. Тои жде Панагіωть таинымъ изображеніемъ возвѣстивь рекомомъ патріархъ: ꙗкω Кесарскій посланикъ вся христіане подь игω турско стенющія прызиваетъ на оустремленіе сопротивъ ꙗрма турскагω рекше: „аще ωроужія воспріятіемь востати бꙋдꙋт на ωбщагω сопостата, егда времени приспетіе Кесарско воинство полнимъ ополченіемъ во странахъ ихъ низходити бꙋдеть имѣт бω христіанска ратователна бранъ оустремленна быти, по воспріемши Тꙋркомъ во оугърску область градь именуемыи Оуиваръ въ лѣто господне ҂а.х.ѯ.г бытіа же мірꙋ по числу восточнагω различія ҂ѕ.ρ.о.а. И тогω ради вишевоспомянутимыи кесярски посланика кесарскимъ именемъ обѣщавають всероднымъ народомъ своевольно свою имъ область имѣти въ своихъ ωтечествіях, старовреныимъ своимъ привикнутымъ обычаемъ нерушимо быти, ꙗкω духовнымъ такω и мирскимъ старовременым своими вождоначалникоми, кнезовими и деспотоми, ꙗкω же прежде нападенія и вахωжденія тꙋркωмъ въ земляхъ их пребывающе содержаваемы бѣхꙋ и прочая сим подобная. Сія же вся по единомꙋ патріархꙋ оуслишавъ и ѿ Константинополскагω града въ Дренополскій градъ ѿхожденіе сътворивъ и даже при сꙋлтанꙋ Мехмедꙋ царю тꙋрскωмꙋ пребывахꙋ и вишерекомы посланики римскагω Кесаря такожде и ѿ седмоградискои земли заложно пребывателныи посланикъ бывъ именꙋемыи Геωргіи Бранковичь тогда тамо ωбрѣташася. Вишеименꙋемый первій Маѯімъ патріярхъ велія радости исполненъ бывъ ω таковомъ возвѣщенію оуслишани и съ прочими своими тайно согласникоми, присовокꙋпився въ дренопольскои митрополіи совѣт притворают и вѣдꙋще знаема бываемагω рекомою Геωргіа Бранковича: ꙗкω влекꙋщꙋю лозꙋ рода своегω имѣеть ѿ старовременныхъ предедовъ своихъ деспотовъ словенско-сербскихъ, иже трими восточнагω все-

ленскагѡ царми и преизряднѣишими г.і. Кральми словено-сербскими сродствіє собомъ содержаваєть, или паче рекѹт Деспотами, иже самодержавни ѡбладатели и по царскомѹ степеномѹ достоинствѹ вторымъ степенымъ достоинствомъ содержаваємы быти разумѣєся; ꙗкѡ оубѡ во восточных странахъ лѹтчешею и честнѣшею честиію во прежди времена содержаваєма бываше имя деспотско неже ли кралевско. Тогѡ ради в мѣстѡ кралевскагѡ имена словено-сербскіи велики кнезови и самодержавны обладатели ѿ восточныхъ цареи деспотскимь именемъ оуподоблени быша въ праждних бо восточнихъ народѣхъ. Єгда Гато-словенскій, или паче родословнымъ имъ іллѵріическимъ языкомъ рекше Госто-словенскіи народи ѿ полѹнощныхъ странахъ восточныхъ и полѹденыхъ областѣх разпространили ся сѹт, кралєвскоє имя конечно мерзостію именем бываше. Причинателнія винни ради сицевыя ꙗкѡ ѿ восточнагѡ царя Алеѯія Ангела Деспотско степенство и достоинство въ первыхъ царскимъ правиломъ оуставленно бысть, ꙗкѡ же свидѣтелствоуєтъ Геѡргіи Франзи во книзѣ ѡ византискихъ вещеи списавшися ѿ Грекѡвъ чест в. гл. н. Кралевско оубѡ имя вземше ся ѿ теченія глаголавшагѡ ся словенскимъ ꙗзыкомъ, рекше кралъ, и ѿ тогѡ глаголателнагѡ слова кралевскаго имена источнымъ словенскимъ своимъ истезаніє зримъ бываєт разѹмѣти ся; точію быти краинагѡ начинателнагѡ человѣка, а не ѡбрѣтаєт ся самодержавнымъ обладателѣмъ быти, по оуставленію царскими правилами изложено. Трими же царями оубѡ рекѹ по вишнемѹ вьображенію: первіи Алеѯіи Комненъ, вторый старѣишіи рекомый Андроникъ Комненъ Палеологъ; и третій Іѡанъ Контакѹзинъ, иже дщери своя бракѡсочетованіємъ и неманическая лоза єдиною дщерію именѹємъ Мара, или Марія, писанію воздаваніємъ єя, въ Бранковичевѹ лозу входитъ, по свидѣтелствѹ іллѵріическихъ ихъ лѣтописаніахъ. Ѿ Маріє рожденъ бываєть Геѡргіи Бранковичь, симъ именемъ первіи бывый

потомъ словено-сербскій Деспотъ; въ послѣдіи же насилствіемъ втораго Султана Мурата царя турскаго нападающаго нань ѿ своего смедеревскаго града въ оугърскои области преселеніе сътворивъ единокупно съ деспиною Ириною Палеологинею и юнѣише рожденимъ сыномъ своимъ Лазаромъ такожде и съ прочимъ своимъ народомъ ꙗко духовнимъ, тако и мірскимъ. Ирина же Деспина супружница перваго Георгія деспота бываше сестра первонадесятаго Константина послѣднѣишаго царя восточнаго греческаго вселенства; иже второрождени сынъ бывши Мануилъ Палеологъ царъ константинопольскои области. И паки тоижде Деспина Ирина бываше сестра и Софіи Деспини матере третіяго Василія Івановича иже московскомъ вселенству царскаго степенаго достоинства оуподобленіемъ въ первее нарещися сподобися, ꙗко же ѿ томъ делъ свидѣтелствует Іоанъ Лудовикъ Готфридъ Архантологію космическъ історіографско содержаніе московскаго вселенсва списующъ кн. а. листъ ѵ.ѯ.ѳ. извѣстнѣише же Антоніи Бонфиніи Оугърскихъ дѣланіяхъ списатель, раздѣленіе г. кн. є. листъ т.і. Симъ же оубо способствует и Мартинъ Кромеръ Лешкимъ дѣломъ писаніемъ изобразивающи свидѣтелствовавши назнаменовавъ кн. а. листъ х.п.є. Вишереченаго перваго Георгія Бранковича Деспота Словено-серблемъ восточнои Іллурій бывшаго тюжде деспотскъ лозъ рода своего содержавша и сеи нынѣшніи Георгіи Бранковичь симъ именемъ вторный и таково дѣло истино всѣмъ вѣдомо бывше проименованый первій Махімъ патріархъ святаго елея помазаніемъ благословивъ и съ прочими единогласующимся престателствовавъ въ дренопольскои святои митрополіи, по подобномъ ѡбычаю божественая литургія службою своею содевающаяся. Вишерекомыи вторій Георгій Бранковичь изряднимъ избраніемъ во своемъ словено-сербскомъ народѣ деспотскомъ степенству и достоинству преданъ бывъ. Таже дѣло таково бывше мълчителной тишинѣ до ждателнаго времена ѡставляемъ

бываетъ; внегда же превишняго Бога благопроизволеніемъ пресилнаго и непобѣдимаго кесаря перваго Леополда сила и вооружителное воинство въ пълномъ опълченіи оустремлена бысть; тогда въ брежныхъ дакіискихъ странахъ обрѣтающуся быти вишеименованому второму Георгію Бранковичу нынѣшнему Деспоту словено-сербскому. Здѣ о имени србскомъ нѣчто пространѣшее разумѣти подобаетъ. Внегда же оубо ꙗко Србіи тако и Рашковити единымъ именомъ называемый именовани суть рожде оубо и народъ тоижде тои единь сръбскіи естъ, особленіем же между глаголателнаго сбѣсѣдеваніа зримо бываеть совственно ꙗко егда ѿ державныя предѣли и жупанства словено-сербскій бываемыя вь Іллуріи восточной, нѣкая держава или жупанство, или господарство, еже словено-сербскимъ языкомъ иногда именоватися привикнено бысть, сице рекше Рашка и тоежде господарство рекомо Рашка ближаише бывша и сусѣдствующися сь граничними странами кралевства Мусіискими и Оугръскими. И таковыя причини ради ꙗже оугърская областъ суседствіе свое обдержаваетъ съ господарствомъ именуемимъ Рашка, и ꙗко Оугъри сербскаго имена въ привикнутомъ глаголаніи языка своего неимѣютъ, тимжде іединымъ именем, ꙗко Сербли, тако и Рашковати их же и роѯіите, или росіите и роѯолите називаютъ, такожде и останки ракіискіи быти разумѣются. Оугъри всѣхъ симъ единымъ именемъ Рацъ, или Рашціани, именовати своимъ обычаемъ привикли суть. Обаче же въ елинскіи и латинскіи и прочыя языка кожде ихъ по своему разьнственому діалекту всяка держава и народъ особливо свое разлученіе имѣетъ. Но оубо въ родословнѣмъ своемъ іллуріическому языку въ малѣ не и вьси іллурическіи народи, паче Сербли или Сръби, именованымъ быти, неже ли инѣми имени назватися привикнути хощутъ. Сицевыя выновныя причины рады, ꙗко искони нѣкогда, ꙗко же народи, тако и кралѣви и деспотови словено-сербли именовани суть. И елико

по силѣ ємꙋ вьзможно бываше, по первоизложеномꙋ и съ кесарскими посланики совѣтопритвореномꙋ оуставу въ ползꙋ общагѡ христіянства службꙋ изслѣдовати. Аще и таинымъ зракѡмъ страха ради тꙋрскагѡ но оубѡ благовѣрнымъ понꙋжденіємъ тщещася на сокрꙋшеніє общимъ супостатомъ приготовленіє творяше и пренепобѣдимагѡ и пресилнагѡ кесаря римскагѡ первагѡ Леѡполда преавгꙋстномꙋ дворꙋ непрестано подобноє своє оугожденіє приказами вожделѣвъ въ лѣто спасителя нашегѡ ҂а.х.п.н. быт: по числꙋ восточнагѡ различія ҂ѕ.ф.ц.ѕ. к римскагѡ кесарства градꙋ именуємомꙋ Бечꙋ ѿхожденіє сотворивъ, идѣже ѿ превысоковоспоминаємагѡ двора кесарскагѡ ради народа во области восточнои Іллꙋріи бываємагѡ Деспотꙋ имъ, ꙗкѡ звателнагѡ повеленія граматніи листъ, такѡ и хрисовная диплома преаꙋгоустнагѡ єгѡ возвишенства премилостывно воздаваємъ бысть. Ѿ нея же диплома ради соудовнагѡ оустава и праведнагѡ єгѡ наслѣдованія и наслѣдникомь єгѡвымъ вь вѣчныи земный ѡтечествіахъ и степеныхъ достоинствахъ, ꙗже ѿ старовременныхъ прадедовъ своихъ ѡставляєми ємꙋ сꙋт. Іакѡвымъ пособствіємъ и ѿ преаꙋгꙋстѣишагѡ єгѡ возвышенства потвержденіє имѣєтъ. Ѿ тіяжде оубѡ хрисовныя діпломе нѣкія потвержденія оустави ѿ слова и до слова, по своємꙋ изложеномꙋ оурежденію здѣ изобраніємъ взята сꙋть; ими же пособствіє по семꙋ подобію изслѣдоваєма бываєт, ѿ хрисовныя діпломе взята честь. Ѿ нюду же и ми ꙗкѡ ѿ превысочаишагѡ и всемогꙋщагѡ монарха Бога провидѣвшагѡ во превысочаише кесарскагѡ и кралевскагѡ степенства и степенагѡ достоинства върхꙋ поставлени бывше, не точію благовѣрнымъ поданымъ нашымъ; но оубѡ и внѣшнымъ родословнымъ ꙗзыкѡмъ и народѡмъ народносердолюбивіє къ престолꙋ возвышенства нашегѡ сладосрдно принꙋдити и чрезъ сицевымы въ кралевствахъ и державахъ нашихъ ꙗсносіятелнѣишимы племенымы лозꙋ влекꙋщима преꙋмножити и возсіявателна ихъ свѣтлость, или тꙋрскимъ

звѣроѡбразнымъ тѵранствомъ, или иною любою коею подобію оуничиженіемъ низложена помощными щедротами вышныхъ силъ и подъ обременнагѡ оузылища въ своя сихъ привести ползу же избавленіе ихъ оустроити, вождѣлавъ. Понегда старовременна древность племенороднои лози твоей иже иногда во толикомѹ прѣпроцвѣтенію пречесьтію и прехвалною мѹжественою вредностію возглашени бываше; ꙗкѡ да нѣци ѿ нея во высочаишее кралѣвскагѡ достоинства вьрхѹ вмѣщени были сѹт, иже бывахѹ босанскіи, сербскіи, болгарскіи, далматіискіи и ниже хорватскій. Паче же оубѡ и въсточнои области и господарствѹ обладающи. Нѣци же оубѡ ради множествени и знаменителни достоини вредностѣхъ и тѵтлою священо-римскои области кнежевскою оуподобяеми бываху и междѹ инѣми наипаче въ истинѹ изслѣдоваемагѡ мѹжества крѣпост же и цѣломѹдрена оустроенія благооугодиаго же достоинства и преизреднѣишои премѹдрости бывъ мѹжъ Влъкъ Бранковичь ѿ Подгорицы древный дедичный Херцеговини, Срему и Іанополемъ державный (въ нем же оубѡ Влашка и Бачка съдержаваются), землямъ иногда вѣчный господаръ. Сицева показавъ различна преславна оукрашенія и мѹжествена благодѣянія знаменателными изображеніями; ꙗкѡ да са ими зримъ бываетъ единокупно и со наслѣдниками своими и между же инѣми съ Геѡргіемъ такѡжде Бранковичемъ потомъ бывъ Деспоть Іллѵріи и великій кнезъ вышнеи и нижнеи Мѵсіи и прежде воспоминателны числомъ рекомими землями. Такожде единосравнителнымъ древнымь временѡмъ дедични вѣчныи господаръ во истинитои и дѣиствителной чести прежде причестителнои священо-римскои области кнежевскои, части возвисится сподобилися сѹт. Таже по томъ и превисокославна восходящи твоя мужествена благодѣянія и разьнствителни нрави, цѣломѹдреный разѹмъ, истинитая крѣпка праведност, хитра памятоѹмность, дерзновенно строителна премѹдрость и благочестива благородность, иже ѿ староврменыхъ преде-

давныхъ праотецъ твоих произасненомъ вѣнценосномъ степеномъ племенъ, не меншимъ чиномъ ꙗко же прежде вышевоспомянуемаго старовременный прадеднагѡ ти вѣчнагѡ наслѣдованія познаваешися, пребогатно оудовленымъ смотреніемъ разсоужденіемъ и подобнсоикꙋсным вниманіемь познаваемымь бывшимь намъ. Ѡбаче же тебе Геѡргіа Бранковича ѿ реченныя породици, с тимъ именемъ втораго свидѣтелствомъ исходатаиствовавши преблагодатна наша діплома въ кащелу нашемъ Лаѯсембургъ данъ ꙁ. месеца Іюніа, лѣта же господня ҂а.х.п.г. мимошедшихь содѣваніахь издаваніемъ изслѣдователна отечествія оутврьдихомь и свидѣтелствомь оутвердити произволихомь и съ вышатагѡ (сирѣчь вышенаслѣдователнагѡ отечествія твоегѡ) и въ чиновнаго числа самоволнымъ великоможнымь господаремъ быти во превоспомянутомъ кралѣствѣ нашемъ Оугърскомъ и тому же кралевствѣ прилѣжно пристоящимь странамъ присачетовахом и пресовьꙋпихомъ. Паче же оубѡ ꙗкѡ преизвѣствована твоя вредностію оуподоблена достоинство и мꙋжествена благодѣянія и тебѣ богатѣише еще множествено препочастити и преоукрасити насъ призивають и нѣкаковимъ подобіемъ оустермляе достоино оубѡ и праведнѡ быти самотрително разсꙋждепіе сьтворихомъ; ꙗкѡ да не точію преславна велика твоя дѣянія сь безсмертіемь и преславнознаменителнагѡ имена твоегѡ воспоминанія вѣчнымь пребываніемъ ѿ нась воспріемлѣши свидѣтелство; но и во высочаишихь частностѣхь и степеныхъ достоинствахь самъ твоимы мужественными достояніама и благодѣяніами привръчень возвишаваешися, им же наслѣдникѡмъ твоимъ и онымъ благовѣрнымь нашимъ поданымь сицевія благодѣянія вредности благолюбезнымь снабдѣніемъ обимати и послѣдствовати имъ, лꙋчше оустремленіе и возбꙋжденіе ѿ насъ при спорителнымь воздаяніемь да приоумложится. Сегѡ ради само сходнымь похождителнымъ зачатіемъ и ѿ истинагѡ нашеіи самовидѣнія и самоволнагѡ произволенія, съпристꙋпающагѡ вь цѣлости

совершенагѡ совѣта и ѿ кесарскои и кралевскои совершено исполнской силнои власти нашои, тебѣ Геѡргія Бранковича ѿ предваспомянѹтой Подгорицы и вся же оубѡ чади и благородну ти лозу влекѹщихь наслѣдники и низходника истиною правдою ѿ влекущаися лози обоегожде полѹ родшася и вѣчнымь оуреженымъ редомъ рожденій бываемы тѹтлою великагѡ Жупанства иже немачскагѡ ꙗзыка разьнствіемъ Грофскагѡ степенства, стопамъ именоватися разѹмѣется обичнымь преблаговѣствованіемъ, пресветлѣишіи, ꙗснозрачнѣишіи и великомѹжнѣишіи таковои подобнои части быти имъ назнаменовахомъ преѹкрасихомь и численомоу оуставу и сонмищамь присовокѹпленому ликѹ, прочим же истинитымь и кромѣ сѹмнителнимъ превоспомянѹтомѹ кралевствоу нашемѹ Огърскомѹ и прочимъ кралѣвствамь и державамь нашимь вѣчно дедичнымь великими Жупанами быти во едино присавачетованіе присавокупихомь избраніемь вмѣстивше ихь примихомъ сачетателною числою вьспріяхомь и вьписателномѹ ликѹ ихь предахомь милостинями свободними волностими высокопревосходящими достоинствами и мѹжествениими вредностими великимь Жупаномь достоиноподобными вьмѣщено оуреженным и дрѹжествѹ приобщенымь имь быти сотворихомь. Прочая оубѡ ꙗже вь дипломѣ списателнимь начертаніемь вмѣщена сѹт, пространѣишее оувѣдами восхотѣвшимъ къ пособствіемь изложителномѹ изслѣдованію оуправленію ѿсилаеми бывать. Потом же вышереченыи и вторіи Геѡргіи Деспоть, ꙗкѡ кесарскимь звателнымь повелѣніемь, такѡ и съ воздавшаися емѹ діпломою ѿ пресилнагѡ двори кесарскагѡ премилостивнѣишею благодатію въ странахь своихъ возвратитися ѿпущень бываеть и тако, паки во странахъ брежной Дакіи возвратившися и ѿ тѹдѹ Арсенію патріархѹ перво јѹстинианскои церкви симъ именѡмъ второмѹ (погрешно, а треба трећем) и всему народѹ восточной Іллѵріи вьзвѣстивъ ѡ бываемыхь и ꙗкѡ кесарскимь звателнимь повелѣніемь и народѹ имъ воѡроужившеюся оу-

стремленіемь ополченомъ быти подобаеть. Вышереченый оубѡ патріархъ тако великомъ божественомъ произволенію покорно смиреный служитель бывь по прежде егѡ содевавшемъся изслѣдованію общесогласителнымь соборомь имь и присовокупителнымь сонмищем мирскимъ и второизрядно избраніе сотворившимь имь святагѡ помазателнагѡ елеемь помазаніемъ и оутвержденымъ ими писаніемъ съ посланикоми нынѣишемъ второмъ Геѡргію Деспоту имъ одслалы суть. По тому же ѿ обоюдныя страни дунавскагѡ низтеченія Деспотъ ѿ Дактекія страни мужественно настоящимъ имъ ѡбоимъ словеносербски ихь народь ѡроужною рукою воставше на ѡбщагѡ супостата, при службы полезнои вышевоспомянуемагѡ пренепобѣдимагѡ кесара Леѡполда римскагѡ, иже многонарочитъ брань творящіи, многаго крьвопролития своегѡ славнопохвално мужество общои христіанскои благодати приказавъ. Семъ же таковомъ благоугодномъ слученію бывшемъ, мнихся оубѡ намъ ꙗкѡ и всемъ миръ вѣдомо быти возможеть вся же оубѡ вышевоѡбраженна истинымь и душе спасителнымь свидѣтелствомь списанна бываеми и нашимъ хирографскимь здѣ ниже подписанімъ и печатнымь оутвержденіемь издаваеми суть. Данно въ царствующій градь римскагѡ кесара именуемы Бечь месеца Марта ꙁ.і. данъ вь лѣто спаса нашего ҂а.х.у.ѕ. бытіа же міра ҂ꙁ.с.д.

(Сад долази потпис патриарха Арсенија трећег, страшно заплетен, а више са стране тако исто Максима и даље опет ово што иде но другом руком).

Сеи нынѣ пишеть смерени еромонахъ Исаия родомъ бысть ѿ Белаго Поля, начрьта сеи бренною рукою 1785 года.

Примедба. Мислило се да се неће цео рукопис у један Гласник метнути, те је с тога метут прво Летопис, па Црквена историја, а требало би да је прво ова, па Летопис као што је у оригиналу.

О СЛОБОДНОЈ ВОЉИ.

од

А. Васиљевића.

Ово старинско питање о слободној вољи сад је на ново покренуто међу учевним људма, нарочито међу статистичарима. Али и сада, као и пређе, нису сви учевни људи у томе сугласни; и сада једни признају слободу воље, а други је поричу. Из таког различног погледа на ово питање изводе се и различне последице за практичан живот. Наравно, другчије морамо судити о делима људским, ако се она врше слободно, и другчије, ако се она не врше слободно. Што је дакле ово питане још спорно, а међу тим има замашног утицаја и на практичан живот, ми желимо да се оно што пре на чисто изведе. Ми ћемо покушати да са психолошког гледишта претресемо то питање и да видимо је ли воља људска слободна, и ако јесте, то у чему се састоји та слобода.

Да о том питању кажемо и ми неколико речи, да представимо једну кратку расправу, на то нас побуђује још и ово двоје: Прво, што се о томе већ почело говорити и у нашој књижевности и то са свим другчије него што ми мислимо. Ту скоро штампао је г. Гојковић неколико чланака у „Младој Србадији“, у којима пориче слободу воље. Друго, што то питање спада поглавито у круг оне науке, којом се ми нарочито бавимо, па за то сматрамо за моралну дужност да и ми кажемо о томе своје мишљење, или боље речи, да кажемо како то питање расправља сувремена Психологија.

А да би то могли боље схватити и верније оценити, ми ћемо у кратко прећи историју тога питања.

Реч слобода поникла је веома давно, још у најстарије доба; али она није поникла из каквог научног испитивања, да означи какве резултате научне анализе, већ је поникла из друштвеног живота старих народа, да означи извесно стање човека у томе друштву. Код свију старих народа, као што је познато, друштвено стања било је двојако: ропско и господарско, то јест, у сваком старинском друштву људи су били подељени на двоје: на робове и господаре. При такој разлици друштвеног стање и постала је реч слобода, да означи оно стање човека у друштву, које је супротно робству. Таким начином реч слобода означавала је у почетку известан факт друштвеног живота, извесно политичко стање човека у друштву. Сад кад узмемо реч слобода у том смислу, онда се она неможе ничим другим ни ограничити ни умерити него ропством.

Али ту реч слобода нису људи дуго употребљавали само у том смислу, него мало доцније почну је употребљавати и у другом смислу, а на име да означе наравствено стање човека. Тај други значај дали су речи слобода први пут философи стојичке школе. Они су са гнушањем гледали на ропство, које се беше у њихово доба на све стране распрострло, па су тешили себе том великом мисли да политично ропство и политичка слобода неисцрпљују сав смисао слободе и ропства људског. У правом смислу није слободан онај, који не робује другоме, него онај који не робује самоме себи, који не робује својим сопственим страстима.

Такав двојаки значај задржала је реч слобода и досада: она с једне стране означава известно политичко стање човека или народа, а с друге стране она означава извесно наравствено стање човека или народа. Истина има људи, који и данас слабо разликују та два смисла, помешају један с другим; али опет већина је на чисто шта

се разуме под политичком слободом. До душе данас нема онаког ропства, каквог је било у старо доба, бар нема код образованих народа; али опет има и данас неког ропства, има то, да један народ господари над другим, једна класа људи господари над другом, па они што господаре недају онима над којима господаре, сва она права, која сами уживају. А то је оно исто старинско ропство, само мало ублажено цивилизацијом. По томе реч слобода у политичком смислу задржала је и данас онај старински значај; она означава оно стање човека или народа, које је независно од туђинског господарства; она означава оно стање свести, које долази чим се човек или народ куртали́ше спољне стеге или принуде.

Али у чему се састоји та наравствена слобода, какво стање људског живота хоћемо да обележимо са том наравственом слободом?

У том питању баш и влада она несугласност међу учевним људма, коју мало час споменусмо, па за то ми нарочито и обраћамо пажњу на то питање.

Под наравственом слободом Стојичари су разумевали ослобођење од страсти. Али шта су то страсти, и како се човек може од них ослободити? На то нитање Стојичари нису дали тачног одговора, па за то је и њихова наравствена слобода остала нејасна. Тек у петом столећу хришћанства неки свештеник на западу Пелагије покуша да тачније одреди смисао те наравствене слободе. По његовом мишљењу наравствена слобода означава нашу вољну радњу, акта наше воље; на кратко, он каже, да је наша воља у својој радњи слободна. Но од чега је слободна?

У време Пелагија почела се распростирати у Европи она стара религиозно-мистичка теорија, која постоји међу источним народима од памтивека и која се састоји у овоме: Сви догађаји у свету, па и сва дела људска напред су одређена, па се после само јављају по неодољивој сили

рока или судбине. Мисао о каквим сопственим, ни од кога независним делима сматрала се за илузију, и шта више за преступ против Бога. То мишљење које потпуно доликује познатој апатији и лењости источних народа нашло је својих присталица и у Европи. Против тога и устао је Пелагије и доказивао, да дела људска нити су напред одређена нити од кога зависна, него да су слободна. Дакле по његовом мишљењу воља је људска слободна од сваког надприродног утицаја.

То мишљење Пелагија дало је повод ондашњем епископу западне цркве Августину, те је и он казао о томе своје мњење. По мишљењу Августина дела су људска двојака: добра и хрђава. Сва добра дела зависе од воље Божије, а рђава од воље ђаволске. Према томе дакле ту не може бити ни говора о слободи људске воље. Једни пристану уз мишљење Пелагија, а други уз мишљење Августина и тако настане борба међу хришћанима, којој да би се учинио крај буде сазван црквенски сабор, на коме се одобри мишљење Августина, а осуди мишљење Пелагија. Но при свем том, мишљење Пелагија брзо се распростре по свету, да после неког времена слабо је ко и сумњао ослободи људске воље. Тек опет дуго време нико није смео да се изближе дотакне тога питања.

Чак доцније, у средњем веку, покрену то питање на ново тако названи сколастичари. Они саставе опште познату теорију о способностима или силама духа, које у место њега раде. По тој теорији слобода сматра се као нека оделита способност духа, која опредељава вољу на рад; другим речма слобода воље састоји се у њеном самоопредељавању. Та теорија владала је до најновијег времена, а и сада влада код метафизичара.

Против те теорије устао је први пут Лок. Он је потпуно доказао путем научне анализе, да она сколастичка теорија о способностима духа, као неким самосталним аген-

тима тога духа који производе све духовне појаве, а сами стоје негде ван тих појава, — он је, велим, потпуно доказао, да та теорија нема никаква основа. По томе наравно и воља наша, као самостална способност, оделита од ума и чуства нема никаква смисла. Воља је само, вели он, факт људске радње и по томе питање о њеној слободи као некој самосталној сили, тако је несмислено као и питање о четвороугљастој добродетели. Ту само може бити питање о природи људске радње, коју зовемо вољном.[1]) Па каква је природа наше вољне радње и може ли се на њу применити реч слобода?

Тако је питање ставио после Лока и старао се да на њ одговори Колинс. По његовом мишљењу свакој вољној радњи нашој, сваком акту наше воље предходи известан мотив као узрок. Где нема мотива, тамо нема радње, и опет, какав је мотив, онако је и дело. Таким начином сва дела људска, која ми зовемо вољом, јесу последци извесних мотива као својих узрока. А шта су то мотиви од којих зависи сва наша вољна радња? Какви су то појави? Ти мотиви нису ништа друго, него наши пријатни и непријатни осећаји. Само ти осећаји имају силу мотива или побуда, и без њих не може бити ниједног акта воље. Истина доцније могу и по неке мисли или идеје да служе мотивом овој или оној радњи; али то могу чинити само оне мисли или идеје, које су пре тога биле у свези са којим од пријатних или непријатних осећаја, па том свезом позајмиле силу мотива. И по томе сви узроци наше вољне радње своде се на пријатне и непријатне осећаје. А ти осећаји нису продукти нашег духа, него спољне природе, то јест, узроци тих осећаја нису појави духовни него физични. Кад

[1]) Ми смо сугласни с Локом у колико он обара смоластичну теорију о способностима или силама духа: али нисмо сугласни у колико он обара њихову одредбу о слободи воље. И Миљ каже да је слобода у самоуправи.

је тако, онда значи да независи од човека хоће ли он имати ове или оне мотиве, оваке или другојачије, него зависи од оних спољних прилика које га окружавају. Кад ти мотиви зависе од спољнога света што је ван нашег духа, а опет она радња човекова, коју зовемо вољом, зависи од тих мотива, онда значи да воља наша нити јесте нити може бити слободна; онда значи да нема ни једног акта наше воље који можемо обележити са речи слобода[1]).

То мишљење Колинсово имало је великог успеха и послужило за основ двема са свим супротним теоријама, које ћемо сад одмах укратко обележити, јер су обе погрешне и управо штетне како за приватни тако и за друштвени живот.

Ево какав је смисао прве теорије:

Кад воља људска није слободна, то јест, кад човек ради само оно за шта има мотива, а ти мотиви независе од њега, онда значи да оне људе, који зло раде неможе поправити никаква казна, јер од њих независи та поправка. Па за то треба сваког преступника сместа убити, треба чистити друштво од таких, злих чланова. Таку теорију заступали су француски енциклопедисти прошлог века, а међу њима нарочито Дидро.

Из истог основа поникла је и друга теорија, са свим супротна тој, коју сад споменусмо. Кад сва радња људска, коју зовемо вољом, зависи од извесних мотива, а ти мотиви зависе опет од оних спољних прилика у којима се човек налази, онда онај који зло ради није ништа крив друштву. На пример неко је украо нешто или убио кога; али он нити би украо нити убио да није имао за то мо-

---

[1]) Из полемике Колинсове са Ридом види се да он има погрешан појам о слободи. Под слободом он разуме случајност, таку радњу воље, која нема никаквих узрока, а то наравно противословн позитивним фактима, слобода као случајност неодговара ни наравственом достојанству људске природе премда нема ни случајности у том смислу.

вата, а те мотиве није створио он сам, него оне спољне прилике моје га окружавају. Па ако друштво неће или неможе да уклони од човека те прилике, које му дају таке побуде, што захтевају рђава дела, онда значи да друштво нема права ни да казни таког човека. Ту теорију заступају данас неки учевни људи, међу којима има и правника Ми ћемо сад видети шта вреде те обе теорије чим сазнамо прави смисао речи слободна воља.

Но пре тога хоћемо да споменемо још једну теорију, коју данас заступају већином статистичари и међу њима чувени Кетле. По смислу те теорије сва дела људска управљају се по непромењливим законима социјалног живота, над којима поједине личности немају никакве власти. За доказ томе служи она механичка правилност, коју налазимо путем проматрања у раднји сваког друштва. Статистика представља нам позитивна факта посведневног понављања, при извесном стању друштва, готово једног истог броја преступа, једног истог броја послатих на пошту писама без адресе, једног истог броја свршених бракова и т. д. Из тих позитивних факта јасно се види, веле они, да например, брак независи од личног карактера и личног расположаја појединих људи, већ од општих услова, над којима поједине личности немају никаква утицаја.

Непоричемо да постоје извесне једнолике следствености у поступцима људским, које следствености можемо назвати социјалним законима; али то још не доказује да те следствености или правилности нису сугласне са појмом о слободи људске воље. Ти статистички податци тичу се само спољне стране људских дела, а ништа не говоре о унутрашњем стању човека у онај момент, кад он та дела врши. Нетреба мешати узрочност са фатализмом. „Кад би ко, вели Миљ, у време буре стао овако умствовати, почем сваке године пропада на лађи од буре готово један исти број лица, то ће се он без успеха старати да спасе свој

сопствени живот, — ми би га назвали фаталистом и опоменули би га, да је усиљивање појединих лица, у случајима буре, да спасу свој живот не само уместно, но да средња величина тога усилавања саставља један од оних узрока, од којих зависи дознати годишњи број смртних случајева од буре. Ма како били општи закони социјалног развитка, они немогу бити општији и строжији од закона физичних сила природе, па људска воља и те законе употребљује као оруђе својих намера, и обим у коме она то чини саставља поглавиту разлику између дивљих и образованих народа.“ [1])

Но што је поглавито, нико данас и не приписује човеку таку слободу воље, која, будући извор свеколике радње, сама ни од чега не зависи, другим речма, да дела људска немају никаквих узрока. Истина је то, да се ништа у свету не догађа без узрока; то је општи закон природе, који обухвата све појаве без икаква изузетка. Према томе и сва радња људска, коју означавамо са речи воља, мора имати свој узрок; сваком делу људском, сваком акту наше воље мора предходити известан мотив као узрок. У почетку наше вољне радње, т. ј. кад се воља налази још на првом ступњу развитка, онда таким мотивима вољне радње могу бити само пријатни и непријатни осећаји; али доцније, при даљем развитку воље, таким мотивима може бити сваки духовни појав, свака мисао, сваки душевни потрес, свака практична циљ. Тек у опште нема ни једног вољног дела, коме не би предходио известан мотив као узрок тога дела. Ако ми добро радимо, онда смо имали таке мотиве који су захтевали та добра дела; ако рђаво радимо, онда смо опет имали таке мотиве који су захтевали та рђава дела. Ако ми почињемо неки посао, или прекидамо већ започети посао, ми увек имамо за то мо-

---

[1]) Види логику Миља, т. II. стр, 519.

тиве. Све су то така факта, која су приступна нашем проматрању и опиту и која су потпуно доказана и призната данас науком за необориве истине.

Па кад је тако, онда у чему се састоји слобода воље и може ли човек имати слободну вољу при таким условима? Истина да ништа небива без узрока; али „бити узроком нечега и бити принудом нечега, то су две са свим различне ствари“, вели славни психолог немачки Вундт. И доиста под узрочном везом појава не треба замишљати какву тајанствену и неодољиву силу, по којој узроци морају изазивати своје последке па ма шта било; не, под узрочном везом појава не разуме се ништа друго, него та проста следственост појава, т. ј. да за једним појавом долази други и да тај други не може доћи пре онога првог, а не и да мора доћи, ако је онај први ту. Накратко, да у току појава влада стална и једнолика следственост или закон, и да су они по томе приступни научној анализи. Да кажемо то простије: кад ми видимо, да човек ради неки посао, ми према томе можемо знати какве је он имао мотиве; можемо по дејству сазнати узрок. Исто тако, кад знамо какве мотиве човек може имати у извесним приликама, ми можемо напред знати шта ће он тада радити; можемо сазнати последке по њиховим узроцима. На томе се оснива могућност да се изучава народни и лични карактер. Али при том треба увек имати на уму и ово: Истина сваки мотив тежи да произведе извесно дејство, које ми зовемо вољним; али та њихова тежња није каква неодољива сила, која се ничим предупредити неможе. Сваки мотив само тежи да произведе извесно дејство, а не и да га мора произвести; он ће га провести само онда, ако не буде никакве сметње; али ако буде сметње, он га неће произвести. А на таке сметње наилази сваки мотив људске воље. По томе ми можемо на сигурно знати само то, какве су тежње различних мотива; али не можемо на сигурно знати и то, да ће они доиста и оства-

рити своје тежње, осим оних случаја, у којима можемо напред знати да ће те сметње бити слабе, па ће их они моћи савладати. Дакле све је наше знање о будућим делима људским условно.

Но какве су то сметње, то јест, шта смета једном мотиву да оствари своју тежњу? Смета други мотив: Сами мотиви са различним тежњама сметају један другом. Између два или више мотива човек бира, па изабере један те његову тежњу врши, а други остају без икаквих последица. Дакле човек може да бира између мотива онај, кога ће тежњу да оствари; може да предпоставља једне мотиве другима. У том избору мотива, у том предпостављању једних мотива другима, јачих слабима и састоји се слобода људске воље; где год има избора, тамо има и слободе.

Кад има више мотива, онда наравно може бити избора па следствено и слободне радње; али кад нема више него само један мотив, шта ћемо онда? Кад нема више од једног мотива, а има и таких тренутака у животу, онда значи да нема никакве сметње, и тада се човек решава да ради оно што захтева тај мотив. Али и у таким приликама успомене из прошлог искуства, — било нашег било других људи, опомињу нас, да се при таком брзом решењу може учинити каква погрешка, која води за собом таке последке за које се ми доцније кајемо. Тај страх од рђавих последица, које долазе за брзим решењем, служи новим мотивом који задржава радњу оног првог. Но таких мотива може имати само онај, који је имао ма каквог искуства. С тога мала деца, која слабо имају искуства, слабо имају и таких мотива, и за то се она обично брзо решавају те раде оно за што имају мотиве, па макар та радња била и штетна за њих. У опште сви млађи људи, који су у своме веку мало имали искуства, редко имају таких мотива. Па за то се обично и каже да је младић несмотрен а старац смотрен. Но нити је смотреност својство старости,

вели Миљ, нити несмотреност својство младости, већ то зависи од оних мотива које даје искуство. Па ако је који старац мало имао искуства он ће исто тако бити несмотрен као и какав младић; и обратно, ако је који младић имао прилично искуства, он ће бити смотренији него какав старац.[1])

Но у опште код сваког зрелог човека мора бити више мотива и то најмање два: један који захтева извесну радњу и други који задржава. Сад било да су оба та мотива подједнако снажна, па узајамно један другом сметају, било да је један јачи од другога, човек у сваком случају, по законима асоцијације, понавља све прошле мотиве који се могу интересовати у том делу, било за било против, и тада настаје оно стање воље, које се зове размишљавањем. На пример: лепо време служи мотивом да човек иде у шетњу, но важан посао, који га код куће чека, служи мотивом да не иде у шетњу него да седи дома. Први мотив да би одржао победу позива у помоћ и друге мотиве, например овај, да је шетња корисна за његово здравље. Но и противна страна стара се да одржи победу, па и она такође позива у помоћ нове мотиве, да рекнем овај, ако он одма несврши тај посао, онда ће претрпети велику материјалну штету. Но здравље је преће од имања. Тај нови мотив на ново оснажава ону прву страну, и тако траје процес размишљавања све дотле, докле год придолазе нови мотиви и за једну и за другу страну. Кад већ престану долазити нови мотиви, онда престаје и процес размишљавања и тада се човек решава да ради оно за што има јачих мотива.

Но догађа се да и после тога, пошто су исцрпљени сви мотиви, човек опет неможе брзо да се реши, коју ће страну мотива изабрати те њихову тежњу извршити. То бива онда, кад је страх од рђавих последица, које до-

---

[1]) Види Миља, Т. II. стр. 520.

лазе за брзим решењем, тако снажан мотив, да се још бори са свима мотивима, изазваним по законима асоцијације у корист дела. Кад се то деси, онда се тако стање воље зове оклевањем или колебањем.

За време размишљавања, нови мотиви долазе час на једну час на другу страну, и по томе час се снажи једна час друга страна. Сад ако човек у таким приликама не чека да се сврши сав процес размишљања, да се исцрпе сви нови мотиви, него чим се једна страна оснажила новим мотивом, он се одмах решава да ради у том правцу, онда се тако стање воље зове лакомисленост.

Кад човек изабере мотив, али нема средстава да оствари његову тежњу, онда се тако стање воље зове жеља.[1])

Кад човек изабере мотив, али она радња, коју захтева тај мотив припада будућем времену то јест, може се извршити тек после неког времена, онда се тако стање воље зове решивост.

Кад човек при избору мотива предпоставља оне, који су по природи јачи, онда се у томе састоји природна слобода човека. Кад човек при избору мотива предпоставља оне, који су наравствено јачи, то јест, који су више сугласни са наравственим законима, онда се у томе састоји наравствена слобода човека.

Природну слободу има сваки човек и дивљак и образован, и поштен и не поштен, јер сви они при избору мотива предпостављају оне, који су по природи јачи, па раде оно, што захтевају ти јачи мотиви.[2]) Наравствену

---

[1]) У популарном смислу жеља се сматра као једини мотив вољне радње; па зато кад човек нешто ради чему није предходила жеља, онда се каже да он ради против воље. Тако је мислио и знаменити шотландски философ Худчесон.

[2]) Природна слобода воље назива се обично произволом; но по нашем мишљењу произвол је оно кад човек нешто ради за што други људи који га окружавају налазе да нема снаж-

слободу има само онај, који при избору мотива оцењује њихову тежњу према наравственим законима и предпоставља оне који су највише сугласни са тим законима. По томе услови наравствене слободе састоје се у образовању правилних и јасних појмова и такој комбинацији, по којој они увек састављају чврсту везу, да се не могу раскинути. Наравствена слобода саставља задатак живота, и она се добија дугом и тешком борбом.

Слобода је оспов карактера, под којим се разуме стално одређени начин вољне радње. Па како је слобода двојака, природна и наравствена, то карактер може бити природан и наравствен.

Основни елементи наравственог карактера јесу: идеја о дужности и енергија воље у вршењу те дужности. Идеја о дужности саставља теоријску страну карактера и добија се образовањем. Енергија воље саставља практичну страну карактера и добија се упражњавањем.

Природни и наравствени мотиви често се сусретају, па ако у том сусрету они буду једнаког правца, онда се узајамно оснажавају, ако су различног правца, они ступају у борбу. Сад ако при првим таким сукобима одрже победу наравствени мотиви, онда се они том победом тако оснаже да ће при другом одржати лакше, а при трећем још лакше и таким начином човек добија склоност или навику на наравствена дела. Но ако при првим сукобима одрже победу ненаравствени мотиви, онда се опет они оснаже, и при другим сукобима све лакше и лакше одржавају победу, и таким начином човек добија склоност или навику на дела не наравствена. Отуда се види да се како наравственост тако и ненаравственост почиње утврђивати још у раним годинама, још у младости. А која ће страна узети превагу,

---

них мотива, то јест, да је он, по њиховом мишљењу предпоставио слабије мотиве јачима.

то зависи од васпитања и оних прилика, у којима живи младић.

Кад се оснажи један ма какав мотив, — а мотив се може оснажити онда кад неколико пута одржи победу над другим мотивима, — кад се, велим, таким начин оснажи један мотив, да после лако одржава победу над сваким другим мотивом, онда се тако стане воље зове страст.

Ми смо укратко обележили сва поглавита стања људске воље и том приликом видели смо, да сва она зависе од избора мотива или побуда. А у том факту избора мотива и састоји се слобода људске воље. Тако мисле о том спорном питању најбољи преставници сувремене науке, као: Бокљ, Ц. С. Миљ, Бен и Вундт.[1])

Али и после тога може когод приметити: Истина човек може да бира мотиве; али опет он не може да избере онај који хоће него онај који је или по природи јачи или сугласнији са наравственим законом, па тиме као да се опет потире његова слобода, то јест, као да нема слободна избора. Та је примедба са свим умесна, па за то ћемо и на њу да обратимо пажњу.

Истина да човек при избору мотива увек избере или онај који је по природи најјачи, или онај који највише одговара наравственом закону; али који ће мотив бити за њега најјачи или који највише одговара наравственом закону то зависи од њега самог а не од нечега ван њега; то зависи од његове умне оцене. Осим тога човек може по законима свога духа да снажи једне и да слаби друге мотиве, и у томе састоји се, као што смо видели, процес његова размишљавања. С тога различни људи при једним истим мотивима неће учинити један исти избор. А тај факт

[1]) Види Бокља: Истор. Цивилиз. у Инглеској; Ц. С. Миља: Индук и дедук. Логику Т. II. Бена: духовни потреси и воља; Вундта: душа човекова и животиња Т. II.

очито доказује да је избор слободан. Оно што је важно за дивљака, то немора бити важно и за образованог човека; што је корисно за непоштена човека, то још не мора бити корисно и за поштена. По томе и ако је избор мотива општи закон људске природе, па следствено и ако је слобода воље опште достојанство човека, опет та слобода носи на себи печат оних особина, којима се разликује један народ од другога, један човек од другога. Та разлика зависи од разлике васпитања, разлике умног развића и разлике оних општих појмова, који владају у друштву, у коме човек живи. Но та разлика не потире слободу, него само одређује начин њене употребе.

Све то што смо до сад казали може се у кратко свести на ове резултате:

1, да је воља људска слободна:

2, да се та слобода састоји у избору мотива, а не радњи без икаквих мотива;

3, да правилан избор мотива зависи од правилног суђења или, боље рећи, од правилног васпитања.

Тиме ми свршујемо ову нашу кратку расправу, којом наравно нисмо потпуно исцрпели овај тако обилан предмет, али опет мислимо да и ово што смо казали неће бити без користи за оне, који се желе посредством наше књижевности познати са данашњим стањем тога питања.

СРБСКА ИСПРАВА

О ПРОДАЈИ НЕПОКРЕТНОГ ДОБРА У ПРИЗРЕНУ, ИЗ ВРЕМЕНА ЦАРЕВА СРБСКИХ, ИЛИ ИЗ XIV-ТОГ ВЕКА.

Колико бијаше развијена и богата писменост код Срба у време њихове државне самосталности, дакле од XI-тог до XV-тог века, то посведочава велики број рукописа, који се још једнако проналазе по србским земљама, при свем том што ваљда нигде није непријатељска суровост већма опљачкала и опустошила заузете земље, него што су то учинили Турци по србским земљама, тако да у сљедству тога стварни споменици, происходећи из времена србске самосталности државне, припадлеже међу редкости првог реда. Па опет, као што рекох, и сад још готово ни један ученији путник, пролазећи кроз србске пределе садашње Турске, невраћа се без гдекојег рукописа веће или мање важности, писаног на кожи или на хартији у то време србске славе. Познато је да су особито учени Руси, који су на то већу пажњу обраћали, или управо тога ради и путовали, а и довољна новчана средства за набавку тих драгоцених знаменитости на расположењу имали, у тим пределима скупили много старих рукописа, који сад у Русију однешени њихове књижнице красе.

И то је познато, да је далеко највећи део наших старих рукописа црквеног и верозаконског садржаја, јер као што је у то време писменост и наука била скоро искључно у рукама свештенства, она се и покретала највише око цркве и вере, те се и књиге оставше нам из тих времена а писане понајвише од побожних калуђера по манастирима, готово све тичу цркве и вере и садржавају у себи свето писмо, обредне књиге, слова духовна, животе светитеља и

подобна; само врло редко нађе се и поједини рукопис мирског садржаја, имајући за предмет летописне белешке из догађаја народних, животе владалаца, законе државне, а још ређе нешто из природних наука, какав лековник на пример; мало су чешће владатељске повеље и хрисовуле; ови рукописи наравно имају за нас тим већу важност и вредност, што су они ређи и што нам више од оних првих подају доказа за изучавање и познавање прошлости и судбине нашег народа, његовог друштвеног стања и државног развитка, показујући нам како бијаше уређено србско грађанско друштво и како је устројена и управљана била србска држава у време независне самосталности своје. —

Овакав један споменик од највеће важности за нас, био је срећан наћи наш ревностни члан господин професор Милош Милојевић, у своме путовању по Старој Србији, које је предузео са редким самопрегорењем у време школског одмора 1870-те године, једино тога ради, да позна и испита у историјско-археолошком, етнографском и топографском погледу оне србске земље, у којима је негда средсреда србског народно-државног живота цветала. Он је поред других више или мање важних рукописа преимућствено црквеног садржаја, од којих неких знамените делове у нашем друштвеном Гласнику већ је објавио, нашао и једну листину, писану на кожи ситним скорописом, какав се из канцеларија србских владалаца од Душановог времена појављује, која садржава званични документ грађанско-правног рода, а која баца јасну светлост на унутрашњу или општинску управу и на уређење грађанског живота оног времена, јер је ово сасвим уредна исправа гласећа о продаји једног непокретног имања, двора у Призрену лежећег, а колико се из њених спољашњих и унутрашњих својстава поуздано закључити може, из времена Душановог происходећа, или бар скоро после овог, јер датум у њој није назначен. Лист овај од лепог јаког пергамена, има

величину малог фолија и био је употребљен за повез какве књиге од хартије као корица, а лепо се може познати на њему, како је првобитно био савијен као писмо, и споља сходним надписом означен; писмо је у средини лепо одржано и читко, али око крајева јако је потамнело и с трудом се могло прочитати. Господин Милојевић имао је доброту мени га поверити ради издања у нашем Гласнику, а садржај његов је сљедујући:

† Крсть Доброславнинь каросове хтере † крсть сина ѥ Прьвослава † крсть другаго ѥ сина калугера Никодима. † крсть хтере ѥ раѥ † крсть мегинице ѥ белехинине хтере Богославе † крсть друго сумегинице бабнце. † крсть сумегника Доброслава попа ѡбетька зети † крсть . . . . . финь и вьсехь ѥ детець † крсть Милошевь кукнуина зети † крсть Ранковь и брата му Богдана кюрини внуци и прие † крсть Доброславе . . мь си Прьвославомь за вьсе сумегинке и сродинке ако име що говори а Прьвославь да ѿгаварать а купьць да ѥ свободьнь. вь име ѿца и сина и светога духа. А Доброслава каросова хти и с моими више уписанними сь лубовию и сь хтениѥмь постависмо чьстин и жи . . творещи † крсть Маиу Драгинчиниу брату и продасмо му двор нашь . . . ь а ширина би двора тога ѿ бабнчине земле седмь на десете лакть . . а уз белехиниу землу тридесети лакть и уз ранкову и уз богданов . . . . мау данине тридесети лакть, а уз царевь крьть и дольне стран . . . . . на двадесети и ѥдьнь лакть. Цена би двора тога ѡсмь литрь сребра . . . . ть двора тога свободьнь с коловоз̑омь да ѡдньска да си ѡблада мано ѡни . дворомь како и сущи бащинь лубе имати харизати прикисати продати . . . ушу дати али заменити ктоли се маге ѿ нас или ѿ нашега рода пос . . некоѥ време мана а за ѡньзи двор що му продасмо да се не чуѥ . . . всакомь суде царске и црковномь и да платимо налогню цркви.

А тому сведоци попь Дабиживь попь Пелауа Пвань Миланов зет . . сь Ранковик Степанниць Радовань Добромирь

милешь ѕет . . . . . шинь сминь бабица калоань ѕинь гѹрко Милошь Кѹкица. . . . . рь сикирица Михо тельѹарь.

† намѣстник Никола ѡдь матере божие прѣзреньске написа и по . . .

На леђи листа стоји: **† мано драгинѹнинь брать.**

(Види приложени снимак).

Из овог текста види се, да је нека Доброслава ћерка Каросова, а мати синова Првослава и калуђера Никодима и ћерке Раје, продала свој двор неком Ману Драгинчину брату; двор тај лежао је до царевог врта, између суседа и сумеђника с једне стране Белехнине ћерке Богославе, с друге стране неке Бабице, с треће стране браће Рајка и Богдана Ћирини унука, а с четврте стране граничио је са царевим вртом; величина његова износила је 30 лаката дужине и око 16 лаката ширине; а продат је за 8 литара сребра.

Уређење ове исправе је тако, да најпре стоје своје-ручни крстови са именима свију оних којих се ова продаја и куповина тиче и који су при овом делу интересовани, као што су комшије; за тим иде излагање самог предмета овог акта, потом су стављена имена бивших при том делу сведока, а на концу подписао се онај који је као писмен и зато надлежан целу листину сачинио; ово је дакле права тапија из времена српског царства.

Остављајући научну оцену и потанко разсматрање овог редког и преважног споменика стручним нашим правничким и државничким научењацима, ја ћу само у кратко обратити пажњу вашу, господо, и свију љубитеља историјских споменика српских, на оне податке, које нам овај драгоцени документ на први поглед пружа, као важна сведочанства о животу грађанском нашег народа у древној прошлости.

Прво видимо крстове своје-ручне у место подписа, до имена свију оних лица којих се ова ствар ма како по изближе тиче, ту је продавка са својом децом, ту су сви

комшије, за доказ да су први добровољно ову продају учинили и јавно пред надлежном власти признали, а други да су као сумеђници за то знали, а нису имали ништа против тога приметити.

Затим сљедује нарочита изјава да за све, што би ко имао против ове продаје приметити или потраживати, одговоран је продавац, и то Првослав син Доброславе Каросове; а купац да је слободан од сваког одговора.

После тога мати Доброслава у своје име и у име своје породице изјављује да је добровољно продала своје добро, тај двор, Ману Драгинчину брату.

Сад долази опис добра, положај његов међу суседима и мере његових граница; ту се види да је место доста мало, јер износи само 30 лаката у дужини и 16 у ширини; па како је лакат вероватно садањи аршин, кад се узме да аршин има готово равно две стопе, то би цела површина тога места имала од 50 до 60 четворастих хвати.

Особито љубопитно је, што је двор граничио с једне стране са царевим вртом, што показује да је у Призрену била нарочита царска башча; па и о веку нашег споменика даје знати, да не може бити старији од царског времена.

Цена двора осам литара сребра, посведочава како је земљиште у Призрену било велике цене; јер кад узмемо да је вредност новца у Душаново време била према садашњој осам пута већа, то је тај двор од 60 □ хвати коштао садашњих 64 литара сребра.

Нарочито је то изречено у овој тапији, да тај двор има пут за кола, да могу до њега слободно кола долазити, дакле је предвиђена и та службеност.

После се каже, да Мано, као прави ималац и баштиник с тим двором као са својом правом својином, може чинити што буде хтео, имати за себе, даровати коме, дати у прићију или мираз, продати, за душу дати, дакле цркви или манастиру поклонити, па и с другим га заменити.

Затим следује предохрана, да доцније нико од рода продавца, ако би што хтео по овој продаји кварити или тражити, нема се код ниједног суда, ни царевог ни црквеног слушати, дакле нема му се тужба примити; из овог места види се, да су и црквени судови имали власт над својим земљама.

Изјављујући продавац, да он има платити налогију цркви, тим посведочава да је била и онда одређена такса за пренос непокретног добра, која се звала налог-ија, и да је у овом случају та такса припадала цркви, или по том што је тај двор лежао на црквеној земљи, или бар што је та такса била дата можда као приход парохији, у коју је двор спадао, што потврђује и подпис оног надлежног лица, које је ову тапију издало.

На концу именују се сведоци, који су при овом делу били, и то њих више од десет лица, међ којима су два свештеника.

Најпосле следује крст и подпис наместника цркве матере божије Призренске Николе, који је овај акт написао и подписао, вероватно као лице званично и надлежно за тај посао, можда по том што је тај двор или био на земљи те цркве, или бар спадао у подручпост парохије исте цркве; за нас је овај подпис и за то врло важан, што се само овде спомиње име места где је то све рађено, главног града и престолнице Душанове Призрена.

И тако опет се умножила збирка изворних споменика српске државне прошлости једним важним документом, сјајно посведочавајућим како је добро уређена била у српском царству грађанска управа, а којим се попуњава у нешто и досадашњи велики недостатак у овог рода споменицима правничко-државничким; за то га ми с радошћу саобштавамо родољубивим читаоцима нашим, а особито испитаоцима наше народне прошлости, у верном препису и снимку.

У Београду 22 Септ. 1872.

Др. Ј. Шафарик.

ЦАР УРОШ И КРАЉ ВУКАШИН.

ИСТОРИЈСКА СТУДИЈА

ОД

Чед. Мијатовића.

Они што изучавају промене, кроз које је наша планета до сада већ прошла, много пута тек са неколико кошчаних остатака на сигурно састављају цео облик претпотопних животиња, одређују им место у царству живих створења и век у колу вечности.

Ово може да буде с тога, што природа има својих сталних закона.

Ако и промене у друштву људском имају својих закона, онда нема за што би било немогућно, да историк по оскудним остацима давнашњег каквог времена, по непотпуним споменицима његовим, састави пуну и истинску слику ондашњег живота?!

Да и промене у друштву људском имају своје природне законе, о томе данас већ сумње нема. И тек од онога доба, кад се опазило да ти закони постоје, историја се уздигла на ступањ праве науке. Њезин задатак није више да исприча догађаје како су један за другим долазили. Њезин је задатак, да изнесе на видик унутрашњу свезу која их везује, да их објасни општим и непроменљивим законима друштвеног развитка, да у њима покаже или потврду већ познатим законима или доказе новог каквог још непознатог закона.

И наша је историјска књижевност, поред све младости своје, ипак пошла правим научним правцем. У нас се већ

огледа да се изнађе свеза међу фактима, и да се изнесе прави значај њихов. Наравно да то још не иде тако лако и сигурно. И најсрећнији и највештији између нас, тек је само почетник у овом великом послу, који има за циљ, да из развалина подигне и покаже праве облике нашег првог државног живота, и дух којим је он дисао.

Међу покушајима овога рода који су у последње време јавности предани, особито су занимљиви Одломци из Српске историје г. проф. П. Срећковића, штампани у свесци XXVII-ој Гласника нашега друштва. Одајући свако признање овоме раду г. професора, ипак ваља ми признати, да, по моме уверењу, његово тумачење једне од најважнијих партија наше историје (оне од год. 1356 до 1371) не може задовољити најглавнија захтевања критике. Не ласкајући себи да сам у стању да тумачење г. професора подвргнем сам критици, мислио сам да је пристојније, а за оне који читају можда и пробитачније, да изложим како ја налазим да те догађаје разумети ваља и шта је њихов прави смисао. Уместо дакле да се заогрћем у тогу строгог критичара, ја излазим и сам на ону чистину, на коју је г. професор с тако захвалном ревношћу изашао, па ће нам тако обадвојици сад тек ваљати да чекамо на компетентног критичара, који ће у стању бити да покаже, у чему је непотпуно тумачење г. професора, у чему ли неосновано моје, у чему ли се оба ова тумачења могућним начином попуњују.

Моје је схватање ове периоде не само у знатнијим појединостима, већ у самим главним основима различно од схватања г. Срећковића. У примедбама к тексту назначио сам главније ствари у којима се с г. професором не слажем.

Ради бољега прегледа поделио сам студију, која иде, у ове чланке: I. Политичко стање царства на самртном часу Душановом. — II. Друштвено стање у време кад

Урош на престо ступа. — III. Главни карактери на историјској позорници: Урош, Вукашин, Лазар. — IV. Спољашња политика Вукашинова и успеси новога реда ствари кроз прве две године Урошеве владе. — V. Обрт у унутрашњој политици; Вукашинове властољубиве тежње и опозиција — VI. Како се међусобни рат обуставио? — VII. Сабор призренски и његова осуда Вукашинових претензија. — VIII. Стање ствари после призренског сабора; одлазак Урошев к Лазару. IX. Утисак овог корака Урошевог на народ и на Вукашина; Вукашинови планови и вештина којом их врши. — X. Страсна недеља Урошева. Вукашин за време лова на Шари планини и после лова. — XI. Мати Урошева. Питање о истоветности царице Јелене и царице Јевдокије? — XII. Вукашин и његова опозиција после 2 Децембра 1367. — XIII. Борба с Лазарем. Унутрашње и спољашње последице међусобног рата. XIV. Унутрашње побуде за рат с Турцима год. 1371. — XV. Катастрофа на Марици.

I.

Једини међу Немањићима, који није уврштен у народне свеце, Душан се ипак сматра за најславнијег владаоца нашег. Без сваке сумње он је један од најсјајнијих владалаца свога доба. Али Душан има и чудну судбину, за коју му нико завидети неће. Потомству није могућно да уђе у онај мрачни лавиринат, коме је излазак пропаст на Косову, а да не пође од гроба првога српског цара.

Хоћемо ли правично да оценимо развитак догађаја под Урошем и Вукашином, то нам пре свега ваља добро уочити, како су ствари стојале у тренутку смрти Душанове.

Царевина се српска простирала од Фрушке горе па до изнад Олимпа, и од сињег мора па до Марице.

Права језгра српске царске државе биле су: Рашка, Хумска или Захумље, Зета и Дарданија.[1]) У овим је земљама поникла српска држава, у њима се и из њих она развила и с њима стекла своју историју.

За ову језгру с чисто српским (то јест: по ондашњем појму чисто православним) живљем, Душан је силом свога оружја привезао на северо-западу Босну, на југу и југоистоку Епир, Акарнанију, Тесалију и Маћедонију.

Али сву Босну Душан никако није ни заузео био.[2]) Мален један крај њезин, онај што се непосредно наслања

---

[1]) Под Дарданијом наши летописци разумевају област у којој лежи Призрен. Види Троношки летопис Гласник V, 55.

[2]) Троношац вели, да Душан није хтео да осваја босански град Бобовац, из штедње према кћери бана Стефана, која је у тиме граду остала. Гл. V, 67. Ово се може разумети кад се упореди с оним што Шимек тврди да је Душан желео да банову кћер Јелисавету обручи за свог сина Уроша. Schimek, Politische Geschichte des Königreichs Bosnien und Rama, 78. И Шимек тврди да је Душан 1347 отео од бана Стевана готово целу Босну осим једног малог краја; стр. 79.

на Хрватску, остао је у власти бана Стевана, на одатле потпомаган угарским краљем и обадраван папом Стеван је, кад су последњих година грчке ствари Душана на далеком југоистоку заузимале, стопу по стопу повраћао себи. Душан није могао да учини да Босна срасте са српском царевином као њезин органски део, као што по природи и треба да је. Али у оно доба то већ никаква сила на свету не би могла учинити. Има више разних побуда, које потпуно објашњују ондашњу жудњу босанске господе за независним положајем од српскога престола. У дванаестоме веку патаренство је ухватило пространа корена по Босни; на крају тога века основач српске династије и српске државе огњем и ватром искорењавао је ту нову веру, која је с гледишта православног била јерес, а ипак врло природним начином тако лако пријањала за срце народно. Босна није могла то никад да заборави. Осим тога борба патаренства с православљем у Босни припремила је земљишта за католичке агитације. Узмите у поглед како је религиозна свест већ оном борбом потресена, како је од свију српских крајева Босна по свом географском положају највећма изложена католичком прозелитизму (са запада и са севера) и на послетку ону гвоздену следственост, ону неуморност и ону непробираност средстава којом се католичка пропаганда тако одликовала. Није ни мало чудно што је католицизам у првој половини четрнаестог века већ ухватио био корена у Босни и то баш у средини власти, моћи и богатства. Католицизам, чим је дошао до неког значаја и уплива у Босни, одмах је политички дејствовао отуђујући ову земљу од центрума, који јој је по крви и језику рођен, а приближујући је к оном, који јој је по крви и језику са свим туђински, али по вери једнак. Овоме иначе тако обичном дејству католицизма дале су још оштријег израза две нарочите околности. Душан, српско духовенство и српска властела, на кратко српско царство у законику који је у оно

доба изашао, дало је несумњива доказа, да оно хоће најстрожијим средствима да стане на пут католичкој пропаганди.[1]) Ово није била нека нарочна погрешка Душанова, већ погрешка онога века; католичкој ревности папиној одговарао је Душан својом православном ревношћу. Али резултат свега тога било је то, што се међу Босном и Душановим царством начинила провалија. Друга је околност била у томе, што је у суседној Угарској владао тада један предузимљив, енергичан, великом сјајношћу окружен владалац, Лудовик велики. Пригрливши католичанство бан Стеван нашао је снажну потпору у краљу угарском, будућем зету своме. Њему су шта више пријатељи били и Мљечићи у исто доба кад су пријатељевали с Душаном. Ваља само отворити Acta Archivi Veneti, па да се види како су се они за њ код Душана заузимали.[2]) У осталом малој једној земљи између две велике државе, на врху којих су стајали моћни и частољубиви владаоци, није могућно било да задржи свој самосталан положај. Њојзи је ваљало да призна сизеренство било јужнога цара, било северногa краља. Почем је тада патер Перегринус био душа банског двора босанског, и почем је младој и још нејакој католичкој цркви босанској претила очевидна пропаст од свезе с царством српским, то је са свим појмљиво, што се бан босански прогласио за васала краља угарског.

---

[1]) Види чланак 81, 138 и 139 Душановог законика, издање Стојана Новаковића. Онај 81-ви је члан у једно доказ, да се католичанство почело да шири нарочито по знатнијим трговачким местима; овамо су се трговци из католичких крајева (Латињани) не само стицали о трговима, већ је ту било и стално настањених Дубровчана и других приморaца католика.

[2]) Мљетачко заузимање за бана пада нарочито у год. 1346, 1349, и 1350,. Види у Др. J. Шафарика Acta Arch. Ven. I. 78, 88, 121, 124, 135 и 145.

Да богме да маса народа у Босни, која је наклоњена била патаренству, није наклоњена била католицизму; али под приликама онога доба ово је била права лењива материја, која није имала нити је могла имати иницијативе. И знатан део властеле босанске био је против католицизма. Али овај део, који је свакад сву иницијативу имао, који је кадар био да доведе масу народа да ради и који је с њоме правио овда и онда живу и одсудну опозицију својим римски расположеним главарима, са свога властелинског гледишта није се баш могао много одушевљавати за опасна новачења Душанова. Тако је и ова грана, којом би се Босна присно спојити могла с царством српским, остала бесплодна.

Ово све што рекох о Босни чинило ми се да је потребно да се јасно означи њезин положај према царству у тренутку кад Урош ступа на престо. Веома је важно да се не изгуби из вида, да се у Босни тежња за самосталним положајем није тек под владом нејаког Уроша појавила и развила.[1]) Та је тежња жива била у најлепше дане Душанове моћи. Још у његово време она се више или мање и остваривала. Шта више, баш ове године у којој ће Душан да умре, бан босански у име краља угарског удара на Клису и Скрадин, градове који су припадали царству српском. С почетком Децембра 1355, дакле две три недеље пред смрт Душанову, босанска и угарска војска већ су заузеле биле варош и предграђа од Клисе и само се у граду држала посада царева под управом онога Палмана кога пре неколико година налазимо на двору цареву као капетана алеманске чете телохранитеља.[2])

---

[1]) Ово је мислим тим нужније да се констатује што г. Срећковић у одломцима из своје „Српске историје“ говори тако, као да се Босна тек под слабом владом Урошевом и услед ње од царства одвојила.

[2]) Вид. Acta Arch. Ven. I, 165 и даље. о Палману још и у Гласн.

Оволико о одношају Босне према царству у време смрти Душанове.

Тесалија, Епир, Акарианија и већи део Маћедоније, биле су са свим нове провинције. У овим је крајевима (наначито у овим трима првим) становништво било веома измешано. Срби, Грци, Бугари, Арнаути; осим Латинаца као трговаца ово су крајеви, у којима први пут налазимо и трагове јеврејском становништву у српском царству.[1]) Ниједна од ових провинција није имала неку одсудну и претежну народност; ни у једној није било унутрашњег органског јединства. Разни елементи с разним тежњама; далеко од Цариграда да осете у осталом сумњиве благодати строге државне контроле; доста близу да у њима траже прибежишта они, које престоница деморализације у своме непрекидном пенушењу преко зидина својих избаци. У овим крајевима вазда је било згодно земљиште за деспоте и тиране, вазда земљиште за са свим неочекиване насилне потресе. Али-паша Тебенделија можда је био последњи деспот у Јанини деветнаестога века; деспот Тома[2]) из четрнаестога века за цело није био први тиранин јанински.

Ове је земље Душан силом свога оружја освојио. Страх од његове силе држао их је привезане за српску државу. Да праве органске свезе буде међу њима и српским земљама, за то би требала опет једна немањићска периода од две стотине година. Душан их је тако рећи тек јуче освојио, а данас је умрьо. Прошлост њихова не само да није срасла с прошлошћу српских земаља, већ је од ње са свим различна. Не можете очекивати да властела ових нових крајева има оне исте тежње, оне исте политичке

[1]) Вид. Хрисовуљу Душанову у српском преводу г. М. А. Петронијевића с грчког у Гласнику XXI, 27.

[2]) Вид. Срећковића „Синиша“ одломак из „Српске Историје“, Гл. XXVII. стр. 233.

аспирације, које властела српска. Они се не разумеју. Области су те тако лабаво везане за царство, да би их први јачи потрес с поља од њега одвојио. Осим свега узмите у поглед још и то, да се грчки живаљ у овим областима потмуло срдио на свога српског цара, што је цркву српскога царства одвојио од грчке патријаршије.

Ово је општа физиономија нових области на југу и југоистоку.

Погледајмо сад како је у српским земљама, у самој језгри српског царства.

Душан се отргао од надмоћја старе властеле. Он је створио нов ред људи, људе личне заслуге. Ове је радо претпостављао старој властели, јер нови су људи били потпуно његови створови, на којих се оданост и покорност могао далеко спокојније ослонити, него на независност духа поносите старе властеле, која броји ако не више а оно не мање година државне моћи и уплива, колико година броји династија Немањића. Него не треба опет мислити, да се Душан окружио све само новим људма. На његовом двору ми свагда налазимо и старих властелинских имена, и на његовим државним саборима не може бити да стара властела није била заступљена. Душан није „скрхао“ стару властелу како се сад у нас обично мисли;[1]) све што је он учинио то је било што је пробио њихово искључиво право на политичку моћ у држави, њихово право на сва политичка места од значаја и уплива, и што се сам еманциповао од њиховога пресудног утицаја. Духовенство је успело те се грчко духовенство искључило из области српског царства; стара властела није успела да се из тих области истерају и грчке патрицијe и архонти, напротив она је видела, где баш и те људе Душан узимље у своју околину и поклања

---

[1]) Г. Срећковић „скрхавши стару властелу створи — нову, чиновничку господу“, Гл. XXVII, 241.

им своје поверење.[1]) Свака је аристократија по начелу ексклузивна. Српска је властела још нарочито ексклузивна била према грчком елементу. То је била њезина политичка традиција. Није ли се она толико пута дизала противу Немањића, само због њихових грчких симпатија?! Душан је био и сувише моћан да би се противу њега дизали. Све изгледа на то, да је властела увиђала и одобравала циљ којој је Душан тежио (Цариград!), али није разумевала његове путове и његова средства. Грчке патрицијe у служби српскога цара вређали су српску властелу, као што су грчке владике у епархијама српскога царства вређале српско високо духовенство. Душан је могао да буде „царь Срьбьлюмь и Грькомь", али властела српска није могла да буде друго већ српска властела.

Може бити да у том неразумевању међу Душаном и старом српском властелом лежи прва клица за потоње нереде и падање. Душан је имао у намери да од српске, бугарске и грчке државе начини једно, велико царство источно. То је била без сумње једна од највеличанственијих мисли онога доба. Ствар није била немогућна. Све те три државе имале су једну веру; свима трима грозио је један и исти непријатељ. Али је ипак ствар та била неизмерно тешка. Сва та три народа имали су сваки своју народну прошлост; сваки је имао своју особиту нарав; и према овим двема чињеницама сваки је имао своје особите погледе и тежње за будућност. Да се споје у једно свакоме је од њих у оно доба ваљало жртвовати по добар део од својих назора, својих преимућстава и тежња својих. Душан је о овоме рачуна водио. Свемогућност српске властеле пала је још и као прва жртва овој потреби узајамних концесија. Али је баш то оно, што српска властела није могла или

---

[1]) Вид. Душанове грчке повеље Грцима у његовој служби, Гласник XXI, 20 до 43, превод г. М. А. Петронијевића.

није хтела да разуме. Она је била по свом животном начелу консервативна. Ваљало је издржати с њоме огромне борбе, па да се реформише.

Између разних новачења Душанових стару властелу као да је болело понајвећма још и то, што је Душан поделио царство на управне области, и како се чини постављао у њима за намеснике и људе новога реда. Политичка управа с појединим крајевима била је дотле, са свим у духу феудалном, наследна у старим властелинским кућама. Душан је имао ту силу, да по областима постави царске судије, по градовима царске кефалије, од њега зависне званичнике, и да за намесника у једној области данас постави једног сутра другог. Севастократор Бранко нпр. био је за неко време намесник у Епиру; његов син Вук није га по старом обичају на томе месту наследио, већ је добио да управља најпре Браничевом, позније Хумом и доњом Босном. Лако је разумети да је стара консервативна властела била противна овом новачењу. По смрти Душановој и новим је намесницима ишло у рачун, да се у томе погледу стари ред ствари обнови, те да власт коју су једном већ од цара добили остане наследна у њиховим породицама. Ово је била сва, иначе према ондашњим појмовима врло природна тежња намесника Душанових до смрти Урошеве,[1]) изузевши наравно Вукашина.

Не ћемо се даље упуштати у још ситније рашчлањавање природе оног унутрашњег врења, у коме је Душан царство оставио. За нашу је циљ са свим довољно да потврдимо само, да је под снажном руком првога нашег цара унутрашња организација српског државног живота ушла — али само ушла — у једну веома важну и деликатну

[1]) Ово налазим тим пре за потребно да се констатује, што г. Срећковић говори тако, као да је по смрти Душановој сваки намесник грабио себи, отрзао се од престола и гледао да се зацари!

мену. Од феудалне децентрализације Србија је пошла упутивши се јачој централизацији — онакој каква је према ондашњим приликама могућна била.

Мислим да смо ми већ доста на чисто с тим да је Душан, поделивши царство на неколике области, учинио дело централизације а не децентрализације. Али као да још нисмо на чисто с тиме каква је управо та Душанова централизација била?!

Ово питање заслужује нарочиту једну студију, у коју се овде не можемо упуштати. За даље оријентовање довољно је само да констатујемо, да из свију споменика, које из онога доба имамо јасно излази, да су Душанови обласни намесници имали са свим пространу власт. Они су били представници највише царске власти у области у којој су управљали. Цар им је тако рећи делегисао нешто од својих царских прерогатива.

Важно је питање: је ли ово подељење српског царства у правне и војничке области било по себи извор за слабост и основни узрок за пропаст српске државе?!

Наши кроничари готово једнодушно одговарају да јесте. У нас је тако рећи народно мишљење, да је српско царство пропало заиста с тога, што га је Душан поделио међу обласне намеснике. Г. Срећковић наводи запис у кратовском монастиру, где су исписани намесници а испод њих потписано „одавлен је велика кривица, што је пропало српско царство!“ (Гласник XXVII, 242). И сам г. Срећковић као да сматра да је подељење царства у области, био један од главних узрока за пропаст.

Мени се чини да само по себи, оно није било узрок слабости наше, па по томе ни пропасти наше. Нек Србија није била подељена у Душанове области; нек је чинила једну, једноставну, неподељену област; али нек се у њојзи у једном истом тренутку сукобе два представника, један начела моралних, други начела неморалних; борба би се унутрашња ипак изродила; организам државни ослабио би

па опет подлегао снажном ударцу са стране. Мисли се да је неслога упропастила земљу. Али неслога је тек само симптом једне политичко-друштвене болести државног тела. Неслога је у самој ствари била већ почетак саме пропасти, ако хоћете, увод у њу, али не и прави узрок њезин.

Оволико само ради напомене, да подељење царства у области историја не може урачунати у ред оних незгода, у којима је Душан царство оставио.

Али и без тога незгода је тих, како видесмо, доста и сувише било.

Државни је организам ушао у једну веома важну и опасну мену; и налазио се у прелазној кризи;

У језгри српске државе политичко врење; политичко суревновање међу старом и новом властелом, међу старим и новим редом ствари;

За ову језгру, сада већ у грозничавом стању, привезане као теретни баласт, нове провинције са живљем једним који се нит' лако нит' радо са српским живљем спаја;

Католичанство у Босни напредује, а с њиме и одвојност њезина од царства; ову парницу потпомаже краљ угарски Лудовик, и као верни син римске столице и као сусед који суревњиво гледа на моћ српске државе; — у северозападном куту царства, око Клисе и Скрадина, Душанова се војска бори с босанском и угарском војском!

Црква српска у распри с патријаршијом цариградском;

Византијска царевина, које већ због овога које због великог збира тешких удараца, што јој их је Душан задао, слабо прикрива своју жудњу да се освети;

На послетку, турске се ордије већ затркују до у међе српског царства.

Није могућно да је Душан на самртној својој постељи предвиђао све ове големе тегобе. Према њима какву је снагу остављао?! Младог свог сина Уроша, коме је тек девет-

наеста година. Нема сумње да је Душан познавао и карактер свога сина и његово још младо искуство.

Знајући добро како ствари стоје, Душан је на самртној постељи својој морао проводити горке часове зебње, сумње и страховања за будућност сина свога и царства свога. Сви ови тешки тренутци доказали су му из свести што је према великим, заплетеним и веома тешким политичким задатцима остављао младог сина без довољне енергије и без искуства. Зар није могућно, да се овој оскудици у младога наследника доскочи?!

Међу властелом која је Душану верно послужила и која је делила његове мисли био је један човек који је својим искуством, својом енергијом а у једно и византијском гипкошћу свога духа давно стекао уверење и поверење царево. О захвалности, о потпуној оданости и верности овога човека Душан се није ни најмање сумњао, у толико мање, што је тај човек био и некакав далеки сродник царев. Душану се чинило да ће Урош моћи да савлада тегобе, које му с царством у наслеђе остају, ако се уз њега нађе овај искусни и енергични државник. Цар препоручи Вукашину да служи Уроша памећу, вољом и мишицом својом. Вукашин положи заклетву, да ће верно вршити аманет царев. Душан заклопи очи у уверењу да је учинио што је најбоље у интересу свога сина, своје династије и свога царства.

Сиромах Душан силни! Он или није потпуно познавао Вукашина, или је смео с ума, да поред искуства и енергије на престолу треба пре свега високо и незамућено чуство морала!

II.

Видели смо у каквим се политичким приликама задесило царство српско у ономе дану, кад су сахрањивали првога цара српског.

Са свим би потребно било да сазнамо и друштвено стање ондашње, бар у неговим главним цртама. Није могућно да објаснимо себи потоње политичке догађаје, није могућно да разумемо политичке личности и рад њихов, док се не упознамо са средином у којој су се помицали, тако да кажем с ваздухом, којим су дихали.

На жалост ову важну партију народне историје још нисмо довољно проучавали. Она ће како ми се чини још дуже време бити једнако понајслабији део у нашим историјским опитима. Ја ћу овде у неколико, без сумње непотпуних црта, да обележим како су онда ствари стојале тек колико потреба ове расправе захтева.

Велика маса народа живела је на земљи која је припадала властели, цркви или цару.

Тежак, чобанин (влах) или мајстор, који је живео на земљи каквог властелина имао је пре свега неке извесне дужности и обвезе према властелину као баштинику те земље, па онда и према цару, као врховном господару њезином.

Они који су живели на земљи црквеној или монастирској, имали су према цркви и монастиру као баштиницима опет такве извесне дужности, чинили су им извесне службе личним својим радом и радом своје стоке, а уз то давали им и известан неки део од производа својих. Цар се сматрао као врховни господар и од те земље, те су по томе и њему ваљали да дају нешто и работају; „како есть законь людемь метохіискимь оу работахь црьковнихь и оу работахь кралѣвства ми“, вели се у једном споменику (Mon. Serb. 111). Али је обично краљ или цар нарочитим актом ослобођавао „људе метохијске“ од „всѣхь работь маліихь и великыихь“, од свега што би њему иначе као врховноме господару дужни били да чине, а ово је начело после ушло и у законик Душанов. [1])

---

[1]) У издању Ст. Новаковића чл. 9 и 45.

Веома је значајно што је баш за владе Душанове[1]) законом опредељено шта властелин може захтевати од људи настањених на баштини његовој. Другим речма законик Душанов узима себре у заштиту од прекомерног истезавања од стране властеле. Одвећ је важан онај члан његова законика, који се почиње: Мѣропьхомь вь земли царства ми да нѣсть вольнь господарь оучинити прѣзь законь ништа, развѣ што ѥсть царство ми записало в законице, този да мѫ работа и дава (чл. 46 у издању Ст. Нов.) У овоме акту познајете државника, који хоће да маса народна мимо властелу упире очи своје на престо; познаћете цара, који подкресује крила старој моћној властели, да би својим плановима слободнији лет дати могао.

Али та маса народна није имала никаквих политичних права. Шта више законик Душанов, који је у грађанском погледу узео себре у заштиту,[2]) у политичком забрањује им да имају своје зборове.[3]) Не имајући никаквих политичких права, она није могла имати никакве иницијативе. Властелин је рачунао са себрима настањеним на његовој баштини, као с оружјм које виси у његовој ризници или као с динарима који леже у његовом ћемеру. На коју страну он пође, за њим ће и његови себри.

Политичка је власт била у заједничкој имовини цара, властеле и вишег духовенства. Да богме да је Душан за живота свога имао сву власт фактички у својим рукама. Али не и формално. За време његове владе сабори нису били ретки. Његов законик истина је доказ да је цар ишао

---

[1]) И пре Душана налазе се поједине повеље у којима краљ нпр. Дечански, казује колико има да работа сокаљник а колико мјеропах. Али ово су повеље које се односе на извесно једно место; док оно што Душан уређује има карактер општег закона за сву државу, за све и свакога.

[2]) Види чланак 46, 47 и 48.

[3]) Види чланак 19 издање Ст. Новаковића.

на то да поткреше моћ властели, али у једно и доказ, да је у ње још пуно моћи и значаја остало.

Велики део народног богатства отишао је на зидање цркава и манастира и на издржавање њихово. Не ће бити претерано ако кажемо да је у земљи између Фуршке горе и Олимпа број цркава и манастира у Душаново време износио преко хиљаде. А колико им је било свештеника, калуђера и калуђерица?![1]) У државноме сабору седео је велики број игумана, осим патријарха, митрополита и владика. У дипломатској државној служби скоро свагда видимо калуђере. Како је у служби државној мало места било за толике калуђере, то они одлазе у службу к властелима као њихови секретари и поклисари. Кад погледате из далека на ондашње друштво, видећете гомилу једну у којој је скрлет властелински јако измешан са црном мантијом монашком; поред калпака с челенкама пуно камилавака. Навући црну мантију било је онда не само дело богоугодно већ како се чини још и с особитим земаљским користима скопчано. Али кад год се претера граница установе, ма каква да је, изопачава се. У Душаново време многи калуђери и калуђерице налазе за удобније да живе по градовима и иначе по приватним кућама, него ли у монастирима.[2]) Знатно је, да се већ у оно доба налази монастира који су опустели. И још је нарочито знатно да Душан гледа да се стане на пут злоупотреби с постриза-вањем.

---

[1]) У Душанову законику (у изд. Ст. Нов. чл. 63) утврђује се да се на сваких хиљаду кућа храни по манастирима 50 калуђера. Према томе слободно можемо рачунати, да је у најмању руку у Душановоме царству било десет хиљада калуђера.

[2]) „И калугерие и калугерице кое се постризаю тере живе оу своихъ коукахъ, да се иждене и да живе по манастирехъ“ чл. 70. Зак. Душ. изд. Ст. Новаковића.

У властеле се, као и у духовенства, нагомилало велико богатство. Сјајност у једнога властелина пробудила је жеђ за сјајношћу у другоме. Богатство можда нигде није имало већу привлачну моћ, него у земљи између Млетака и Цариграда, и можда ни у којем веку тако као у четрнаестом, кад је око још младог и необразованог друштва тако жудно дрхтало на скрлетној кадифи и зеленој чоси. У сјајно искићеним црквама служило је духовенство одевено у свилене и златне одежде; у господској свити царевој блистала је свила и кадифа, златни и сребрни паси и самур-калпаци. У опште ондашња властела и ондашње духовенство били су два рођена брата, синови једног истог века. На нашим старим новцима, владаоци су наши нацртани у руву врло наличном на окрут ђаконски. У опште при свечаним приликама помпа цара окруженог властелом, много ће бити налик на помпу којом се при таквим приликама првосвештеници окружују.

У осталом сва ова сјајност покрива још доста суровости. Испод одаје која је застрвена чохом и у којој су клинови за вешање оружја, све од самог чистог сребра, лежи доле дубоко „љута, тугљива, мрачна“ тамница.[1]) Једна од најлепших црта човечности у Душанову законику јесте што он наређује да „кто дрьжи тьмьницоу оу царевои земьли, да не прима ничиега чловѣка без книге повелѣніа царева.“ — Жива се осећа потреба правице, али су казни још сурове. Живот се људски још мало цени. Људи су храбри, али и сујеверни. Властела очевидно жедни за углађенијим животом, али ухватити политичког противника па му избости зенице или му усијани леген принети к очима[2]) те

[1]) Овим се карактеристичним придевима служе Дубровчани у једном своме писму. Пуцић, I, 138.

[2]) Ово су два начина на које су ослепљавали у византијској царевини. У нас је канда овај други био више у обичају. Ако се усијан леген није са свим примакао к очима, онда се вид

га ослепити, још се сматра као један од целисходних начина учинити га безопасним.

Вера овога друштва појављује се у великолепним и у тајанственим облицима. Задовољава око, задовољава ухо, заноси осећања. Властелин је ван цркве глобио и кињио своје себре, ватром и мачем ударао на суседног властелина, али се није устезао, да прашином и крвљу упрскан сврати на јутрење у прву цркву да се пун поверења у милосрдност божију крсти, иконе целива и поклони пред моштима свеца каквог. Властелин, који је оседео жедненећи за благом, за влашћу и силом, који је у тој жеђи изнурио своју снагу у сплеткама, у подземним и отвореним борбама, изнурен и изнемогао сигурном ногом улазио је у манастир какав те обукао црну ризу. За чудо је с коликим су се поверењем ови грешници скалањали пред олтар Христов. У томе има нешто наивности, али и доста вере. Да бог ме, вера у Србији четрнаестога века, бар по нашој мисли, још није пун светао дан хришћански; она је тек свитање, пола ноћ а пола зора, као и цело друштво што је пола углађено пола сурово. Али очевидно и без сумње век је тај имао веру.

Није мање тешко да се у неколико црта обележи друштвени положај „женског народа.“ Као све што је чудно у овом чудном веку, тако и положај женскиња. На западу од Европе видимо где деца од десет година седају на владичанску столицу; на истоку опет видимо где се девојчице од 6 и 7 година већ прстенују а у 12-ој години венчавају! Жене властелинског реда већ износе свој уплив на мушкиње и изван домаћег круга. У веку у коме сребро, злато, скрлет, црква и светитељска чудеса имају толиког значаја и уплива, није могућно да жена остане без значаја и уплива. Упоредо с развитком луксуза у српској држави

није са свим губно, или се позније премда несавршен повраћао. Ово је оно што се с Дечанским збило.

четрнаестога века, расте и уплив женскиња. Највише женских имена, које имају неке историјске важности, управо су из друге половине четрнаестог века.[1])

Али поред њиховог очевидног уплива на политичке догађаје, оне ипак служе високој политици тек просто као средства, као живо благо којим се зли ђенији политичких заплета мите и поткупљују. При удадби и женидби већином, и тако рећи по правилу, гледало се на политичке користи. У самој ствари ово је било само за то, што су породичне свезе у опште имале великог значаја. Чим су се две властелинске куће сродиле удадбом и женидбом одмах су у неку руку постале као једна кућа. По општем назору ондашњем ваљало је да једна другу потпомаже. Да богме да је и од тога правила било изузетака. Троношац изреком каже, да је Лазар био силан због својих породичних свеза. Кћери његове биле су му важан извор за његову политичку моћ. Измирење између Синише и Хлапена постигло се или утврдило се тек удадбом Синишине кћери Анђелије за Хлапенова пасторка Тому Прељубовића.[2]) Деспот Нићифор (Грк) да би се у политичком погледу оснажио, отерао је био своју прву жену, па тражио да се ожени Тодором, сестром царице Јелене. Занимљиво би било кад би се потврдило да је ова Тодора после пошла за Угљешу брата Вукашинова.[3]) У томе би био један нов основ за

[1]) Ради примера само наводимо: царицу Јелену, матер Урошеву, Евдокију матер деспота Драгаша и Костадина, Анђелију, жену деспота Томе, царицу Милицу, Ефимију кћер ћесара Воихне, госпођу Јелу Сандаљевицу, госпођу Мару Бранковићеву, Јелену, матер првог краља босанског итд.

[2]) Срећковић.

[3]) Ово је имало бити год. 1357-58. Или је Тодора на скоро за тим умрла, па се Угљеша оженио ћерју ћесара Воихне; или је ова била његова прва жена па је частољубиви Мрњавчевић оставио ради свезе с Тодором, сестром царичином. Ко зна каква меланколична двосмисленост не лежи у оним речма

политичку моћ Мрњавчевића, и један нов који би објаснио за што царица Јелена у први мах не вероваше да је Вукашин убица Урошев. Сам Вукашин гледао је да придобије Баошу на своју страну, обећавши му кћер своју за жену. Позније је то исто према Босни огледао и кнез Лазар, и како се мисли најмлађа кћи његова већ је обручена била за Баошина сина, кад битка косовска преврну све политичке одношаје, и заручница Баошићева пође за Бајазита.

Оно што знамо о женскињу онога доба није много, али је занимљиво што у оскудном цртежу ипак можемо да разликујемо више разних типова. У жени Краљевића Марка видимо тип неверне жене, која оставља и издаје свога мужа. У Анђелији жени тиранина Томе имамо тип верне и племените жене, која с анђеоском стрпљивошћу сноси све чудовишности свога мужа и која је не само стрпељива жена; већ и мудра и блага госпођа народу јанинском. Према сестри Леке капетана, као еманципованој поношљивој властелинци какву нам је народне песме представљају, кроз завесе на хиландарским дверима говори опет једна дубоко осетљива, смерна и благодарна женска, монахиња Јефимија „некогдаже деспотовица.“ Па у каквој нам лепој слици народна песма представља царицу Милицу, госпођу од Немањићске лозе, смерну, нежну и опет пуну господства. Њу нам историја изводи као поштовања достојну матер осморо деце и као жену која схваћа своје земаљске и народне дужности, кад се усред највеће буре, која државу једну снаћи може, налази сама поред упражњеног престола!

Ово што знамо о женскињу вишега реда ондашњега доба, истина је мало, али нам отвара са свим неочекивану и велику перспективу једну. Кад је у другој половини четр-

---

што их је Ефимија на завеси хиландарских двери извезла: „прежде бо соуда твоѥго господи ѡсоуждена ѥсм“! Види Гл. V. 299.

наестог века, поред ниских и неморалних жена властелинског реда било још и жена високо моралних, којих душевна чистота просијава кроз све векове чак овамо до нас, — је ли могућно да у властели ондашњој поред себичних и неморалних људи није било и људи с високим чуством морала, с готовошћу да се жртвују за високе и чисте идеје?!

Ја мислим да то није могућно.

Допустите ли ову предпоставку, — а ништа није природније већ да је у друштву, које је Душан оставио, било и људи племенитих и моралних, — онда обично схватање о узроцима пропасти српске државе не може да опстане. Пропаст се та објашњава на са свим други начин.[1])

III.

Видели смо у каквим је политичким неприликама Душан оставио царство. Упознали смо се и с неколиким карактерним цртама оновременог стања друштвеног. Веома би нам добро дошло, кад бисмо се упознали још бар с најглавнијим карактерима, који су најважније политичке улоге у овој великој историјској трагедији имали.

Три главне историјске личности онога доба јесу: Урош, Вукашин и Лазар.

Урошу је било једва девет година; кад га је Душан закрањио. Ми сад већ знамо нешто од свечаности, којом се тај акт вршио, и у духу гледамо како се по свршеном

[1]) Г. Срећковић представља нам историју онога доба тако, као да се друштво српско састављало све од самих безазорних и крајњих себичњака. По њему одмах чим је Душан стиснуо очи, сваки је почео да граби што више за себе, без икаква обзира на државне интересе и на морал. Ја се надам да ћу показати да ни најмање није потребе замишљати овако чудовишно, готово надприродно стање друштва, па да се објасни пропаст државна.

црквеном обреду велика и мала властела српска поклања детету краљу.[1])

Не може сумње бити о томе да је Душан дао сину своме учитеље, какви су се у оно доба најбољи нашли. Могућно је да је сам патриарах Јаниђије, који се пре 1347 бавио на двору Душанову као царски логофет, био један између његових наставника; много вероватније да му је главни наставник у детињству био какав Светогорац, славан са своје побожности и учености. Да су духовници били наставници Урошеви закључујемо не само по томе што је то тако било и на византијском двору, што су духовници у опште били представници учености, него што нпр. за краља Дечанскога извесно знамо, да му је учитељ био јеромонах хиландарски Андоније. Сам Душан спомиње овог Андонија као „доуховнаго наставьныка и оучителм отьца кралѥвьства ми.“ [2])

Душан се није много бавио у Призрену на двору. Делателан и енергичан он је летео час на ову час на ону страну. Оно што патријарх Пајсије каже: „царь же прѣвисокы Стефань овогда вь Скопію градоу, а овогда вь Призрѣноу, и вь грьчскои страни Серезоу многажди“,[3]) — са свим се потврђује оним што знамо сад из докумената ондашњег времена у главним нашим зборницима. Урош је остао на двору под непрекидним упливом матере своје да се учи закону божијем, писму, књизи, на сву прилику и грчком језику, од својих духовних учитеља. У тим годинама, кад је Душан проводио време на бојним пољима, положене су у срце Урошу клице за његов благ, мек и мирољубив карактер.

---

[1]) Вуди Гласник XXV, молитву о постављању краља. — У Византији су прворођени синови царски често још одмах по рођењу добивали титулу краља (βασιλεύς). Michael Attaliota 78 у Krause, die Byzantiner, 289.

[2]) Mon. Serb. 122.

[3]) Житије цара Уроша, Гласник XXII, 220.

Да богме да Душан није намеравао да васпита свога сина за манастир, већ за престо. Да богме да је Урош ушавши у јаче године имао и веште учитеље витешких вештина. Али од ове стране његова васпитавања остала је те се у потоњем животу показала само његова љубав, може бити и страст, к лову.

За чудо је како до сада још немамо споменика, да је Душан у последњим својим ратовима водио Уроша са собом. Једина белешка, коју до сада имамо о једном заједничком путовању Душана, царице Јелене и сина им Уроша, са свим је карактеристична за нарав Урошеву. Путовали су очевидно из Скопља у Сер, год. 1350. Урошу је тада била тринаеста година. Путујући ударе на развалине неког манастира. Први поглед на њих разбудио је у детету Урошу жудњу да светињу ту обнови, да из развалина цркву дигне. У истом се часу, вели Душан, и у њему и у царици таква иста мисао пробудила. Остављамо на страну лепоту овог психологијског појава, где један исти предмет у једном истом тренутку у оцу, у матери и у сину једну исту мисао разбуђује. Обраћамо на њ пажњу само у толико, у колико је он доказ, како је васпитање Урошево суштаствено религиозно морало бити, и како је душа његова веома пријемљива била за тајанствене утиске.

Него по споменицима налазимо доста сведочанства да је Душан почео доста рано да посвећује Уроша у форме државне управе. На многим баштинским повељама цар вели да се најпре договорио с превисоком госпођом царицом Јеленом и „превазљубљеним му“ сином краљем Урошем. Изгледа као да је Душан поглавиту пажњу обраћао на то, да свог сина спреми за државника, за вештог и формама вичног управљача државом. Не за војводу. Може бити баш за то што је Урош био јединац, отац његов волео је да га сачува од свију могућних случајности бојнога поља и свакојаких незгода ратнога похода, него да у њему изобрази војсковођу.

Све ове прилике стекле су се, да од њега начине благ и мек карактер. О њему се у једном летопису згодно вели, да је био „прѣизлиха милостивь и кротькь.“ Милостивност или мекост карактера обично искључује следственост. Без следствености енергија не вреди. Ставите један благ, љубазан, милостив, али у исто време неследствен и неенергичан карактер у окршај политичких партаја, он ће непремено да изгуби равнотежу и да пропадне.

Уроша је било лако убедити нпр. да му од Вукашина прети опасност и да је прека потреба да се од овога власт одузме. Али кад би властелин какав охрабрен овом увиђавношћу Урошевом, истакао на среду у ондашњем времену са свим обичну мисао, да Вукашина ваља ухватити и ослепити те да се безопасним начини, тада би се милостивност његова срца дизала на буну, и сва његова политичка увиђавност не би долазила ни до каквог практичног резултата.

По благости његове душе њему је заиста права радост била да чини добра. Кад читате уводе у његове повеље чисто вам из њих у лице веје уверење, да Урош заиста сматра као једну од најлепших прерогатива царске круне да чини милости. Али млади цар, који се очевидно радује да добра и милости чини, да ли ће он с готовошћу пристати да се због његових личних интереса пролије крв братска у међусобном рату?!

Благ, љубазан, милостив; неследствен и без енергије — такав је карактер Урошев. Народ га називље „нејаки Урош.“ Ово је чудноват израз. Једна ова реч казује цео карактер Урошев, и целу историју његову. У тој једној речи осећате и народну симпатију према племенитој души Урошевој, а у истом тренутку и нежан прекор слабости једнога цара. Али чисто као да у оном истом тренутку, у коме народна свест осуђује оскудицу енергије у Душанова наследника, у истом тренутку народно осећање потпуно извињава последњег Немањића, и с горчином се окреће да баци свој поглед на Мрњавчевиће.

Вукашин, Угљеша и Гојко Мрњавчевићи истичу се напред на историјску позорницу тако, да није могућно да се погледи потомства на њима не зауставе. Они су тако важне историјске личности, да би вредно било да им потражимо чак и колевку, па да их пратимо кроз детињство и младост, е да ли би тако лакше разумели све оно што су између смрти Душанове и пропасти своје на Марици радили.

Ко су ови Мрњавчевићи?

Г. Сретковић вели, да се у самој ствари још не зна управо ко су и одакле су. Кроз досадашње наше историје иде као нека слутња да су од нискога рода. Троношац вели да нису „ни од какве високе фамилије“ (Гласник, V, 69). Мајков говори о Вукашину као о дошљаку на двор царев. Троношац вели да су из горње Зете, из села Мрњака, од којег им је и име. Народне песме налазе Вукашина у младости његовој у Скадру, дакле опет у Зети.[1]) Народно предање казује, да им је оцу било име Мрња, па од њега им презиме.

Ни у једноме од ових казивања не лежи цела истина. Али рекао бих да у свакоме од њих ипак по нешто истине има.

Пре свега што се за Мрњавчевиће каже да нису били од високога рода, тим се још не вели да нису били од властелинског рода, већ само да нису припадали великој властели, која је од старине држала велике земље и имала под собом мању властелу. Отац Вукашинов могао је бити властелин каквог обласног кнеза, нпр. кнеза од Зете, па ипак да летописци говоре о његовој кући као да није високога рода, особито кад то говоре стављајући се на гледиште царске крви, као што то и јесте случај у Троношца.

Вукашин је око 1369—1370 био већ сед старац. Он се на сву прилику родио још с концем прошлог, тринае-

---

[1]) Вид. Женидбу краља Вукашина у Вукову издању.

стога века; негде између 1290 и 1305 год. По народном предању оцу му је име Мрња. Ставите према овоме, да по споменицима баш око 1290 налазимо једног властелина коме је име Мрњан. Узмите још да је тај Мрњан у Зети, — на двору краљице Јелене, која је тада ову област као овај апанаж уживала, — у Зети, у којој су се по летописцу Мрњавчевићи родили и у којој народна песма ставља Вукашина у време женидбе његове. Мрњан је казнац краљице Јелене; он служи краљицу као дворанин њезин. Ово није неко празно достојанство, већ је то права служба дворска, које тешко да би се примио какав велики властелин, који има да управља сопственом великом баштином и који има око себе читав свој двор од властеличића што су под њим. Казнац Мрњан властелин је, али за њ би летописац са свим умесно могао да каже да није од „високе фамилије.“ И ништа не би било обичније већ да је Мрњан, удворивши се краљици Јелени својом верном службом, добио за жену какву рођаку краљичину. Кћери и сроднице краљевскога дома мало не све удомљавале су се у Србији, полазећи за краљеве властеле, већином оне, који су се дуже време на двору или иначе у непосредној околини владаочевој налазили.[1]) Овим би се објаснило не само оно што се које из народних песама које из летописа види, да је Вукашин био у некаквоме сродству с Немањићима, већ и од куд то, да сва три сина једног по себи незнатног властелина дођу под руку цару Душану и за његова живота достигну висока достојанства.

Потпуна извесност да је казнац Мрњан отац Вукашина Угљеше и Гојка, за мене виси само о једном писмену. Има

[1]) За кћер краља Владислава знамо да се удала за кнеза Ђуру (Mon Serb. 54); за једну кћер Милутина краља летописци неки тврде да се удала за кнеза Приба (оца Лазарева). Евдокија (по Даничићу кћи Дечанскога а по моме мишљењу кћи Душанова) удала се за кнеза Жарка итд.

ли каква филологијска парница којом се од Мрње или Мрњана може у нашем језику да начини Мрњавчевић?! Али ако је случајно погрешно прочитано Мрњан место Мрњак?! Покаже ли се да уместо Мрњан вала читати Мрњак, онда ће мислим престати свака сумња да је казнац краљице Јелене Мрњак, отац Мрњавчевића.

Говорећи о Баоши Троношац наводи као једну општу карактерну црту у Зећана — притворство и лукавство. Ако једна црта у карактеру каквог човека може да покаже где му је завичај, то притворство и лукавство Вукашиново показује нам га као Зећанина. Али он није био само притворан и лукав; он је био заиста и способан, вешт и енергичан. У даљем току ове расправе имаћемо прилике, да ово у делима његовим покажемо. Несрећа српска баш и јесте у томе била, што је Вукашин уз велико властољубље своје био још и лично способан и веома енергичан. Душан тешко да би га поставио за свога логофета, још мање за обласног намесника а још најмање за првог тајног саветника своме наследнику, да у њему осим свога рођака није познавао још и вешта и способна државника.

Кад би довољно било да је неко само властољубац, па да је у стању да преокрене стање ствари у царству, то би се царства сваки час преокретала. Властољупци без способности и без енергије пропадају у истоме тренутку у коме се на позорници историјској појаве, ако се у опште и појаве. Само властољупци обдарени личним способностима или и богатим искуством а пре свега и на сваки начин великом делателношћу и решителношћу, остављају у историји спомена, добра или зла, према томе каква им је циљ, каква средства и какве последице.

Представите ли себи Вукашина као човека без способности и без усталачности, онда се не може да разуме наша историја од 1356 до 1371. Не може да се разуме за што је Душан баш њему поверио да буде „навјетник“ Урошу,

не може да се разуме, како се он могао онако дуго да одржи на своме месту противу воље Урошеве и противу већине властеле.

Рођен у Зети, тако рећи на трговачкој капији српској према Дубровнику и Мљецима, Вукашин је имао прилике да још у најранијем свом детинству опази, како велику моћ у свету има динар и перпера. Још у Зети он је могао да има прилике, да се обучи дрском и далеком рачунању трговачком. Само човек који рачуна може да буде истински следствен, а следственост је као што ћемо видети једна суштаствена црта у карактеру Вукашиновом. Како му родитељска кућа није била врло богата, то је лако могућно, да је Вукашин дошао у службу цареву жедан богатства. Жеђ за богатством у самој ствари није друго већ жеђ за силом и сјајношћу (осим ако носи карактер тврдичења); она очевидно лакс прелази у жеђ за влашћу, у којој је и сила и сјајност.

Сва три брата служила су цару Душану у његовим великим предузећима. Угљеша се особито одликовао на бојним пољима, те га Душан почаствова титулом ћесара. И Вукашин се вештао у рату, али његова је права област била унутрашња управа и дипломатисање, једно бојно поље на коме треба дубоко познавање људи и облика унутрашњег државног живота, где је често потребна глаткост речи и гипкост духа, понекад лукавство, свакад енергија. Године 1351 налазимо Вукашина као царева логотета. Он је као неки царев секретар за све државне послове. Као такав он је као и секретар државнога сабора. То је место, на коме се имао потпун преглед свега оног како су унутрашње и спољашње ствари текле, место једно, на коме се драгоцена искуства прибрати могло. Од царског логотета Вукашин је постао царски намесник у области, која је захватала нешто од Маћедоније и Прилипску. Као овакав обласни намесник затекао се он, кад га је Душан са са-

мртне своје постеље позвао да се закуне да ће верно помагати младоме наследнику пространога а још нескристалисаног царства.

Као логотет царев и после као намесник једне области која је у тако блиском додиру с Византијом, Вукашин је имао прилику да се основно упозна с византијским одношајима. Карактер који је под упливом латињанских одношаја почео у Зети да се образује, довршио се под упливом византијских одношаја у Прилипској.

У Вукашиново време државничка мудрост у Византији већ се одавна изменила у право лукавство и ниско сплеткашење. Под покровом светињичности овладао је груб материјализам. Да се циљ постигне, за византијске политичаре свако је средство постало добро. Жудња за уживањем, сјајношћу и господством, угушила је свако осећање морала, и лаж, подлост, ласкања а у датој згоди отворено насиље и препредена свирепост, — то су обична оружја византијских државника у унутрашњим страначким борбама; борбама не за начела већ за власт.

Осим свега, од године 1340 византијска је царевина била позорница политичких догађаја, које је Вукашин с нејасном слутњом своје будућности изучавао.

Какви су ти догађаји били?

Цар Андроник трећи имао је на двору своме даровитог и вештог једног државног саветника и војводу, — Јована Кантакузена.

Андронику је приспео час самртни кад сину његовом Јовану још није било ни пуних девет година. Цар ослањајући се на верност свога мегало-доместика Кантакузена, остави му да буде са-цар младоме Јовану.

Кантакузен се у то доба није десио у Цариграду већ негде у Маћедонији. Противници његови задобију за своје назоре царицу Ану матер нејаког Јована, те ова захте да се Кантакузен одрече свију својих звања и достојанства.

Кантакузен не усхте то да учини, већ се лати да оружјем сачува себи свој положај. Наступише међусобни ратови, у којима је Душан дејствително помагао Кантакузену, те је овај и успео да у Цариград уђе као сацар Јованов. У осталом непрекидне сплетке, отворене и потајне политичке борбе најпосле му досаде, те се као монах Јоасаф склони у манастир године 1355, – оне исте године на концу које је наш Душан преминуо.

Кантакузен је долазио да двор Душанов кад је требала помоћ српска да му врата на Цариграду отвори. И позније свезе његове са српским двором биле су честе. Могућно је дакле да је Вукашин и лично познавао византијског државника, који је успео да поред законитог цара нађе на престолу места и за себе. Али није могућно да он све догађаје није добро познавао, и да поставши једном и сам „наветник“ младога цара, није о њима често премишљао, налазећи у таквом премишљању нове хране за своје гладно властољубље.

Али баш за то што су ови догађаји у опште у царству српском познати били, понеко од старе искусне властеле, видећи поред српског Јована и српског Кантакузена, могао је с основом да прориче озбиљне заплете, несреће, можда унутрашњи рат као и у Византији. Да богме да их је много било који су завидели положају Вукашиновом. Али и осим тога, Вукашин је већ био далеко у годинама, он је био на видноме и високом месту, његов је карактер већ у небројеним приликама морао излазити на видик, и сума свега овога као да је било то, да је он више људи од себе одвраћао него што их је привлачио. Оне које је привлачио, привлачио је не својим карактером, не особинама своје душе, већ средствима спољашњим, моћу својом, богатством и упливом својим. Оне које је одбијао, одбијао је самим личним особинама својим, притворством, лукавством, грамжљивошћу за влашћу.

Тако поред младог цара од деветнаест година, пуног љубазности, с благом душом и меким карактером, видимо једног човека који је, давно претуривши педесет година, пун искуства, неуморно делателан, строг и хладан као какав пустињак писан на дрвету, себичан, властољубив.

Вукашин је знао како мало може да рачуна на пријатељска осећања велике господе српске. Ово као да је знао и сам Душан, јер како један летописац вели, цар је наредио, те још за његова живота војинство и властела која се око цара затекла положи заклетву на верност Вукашину. Под војинством овде ваља разумети личну гарду цареву.

Није невероватно да је ову заклетву сам Вукашин захтевао. Он није хтео ни да један часак буде у власти а без коликих толиких гарантија да је заиста може да врши.

Кад су весници и к најдаљем властелину однели глас како је преминуо велики цар, како је на самрти препоручио Вукашину да буде „наветник“ младоме цару Урошу, они су још додали, да су воинство и властела дворска положили заклетву да бране аманет царев.

И они који су још од пре мрзили на Вукашина, и они који су га омрзли у часу кад су чули за његово узвишење морали су увидети да се у томе времену противу тог човека не може ништа. У истоме тренутку кад им је јављао какав је аманет цар на њему оставио, Вукашин је јављао да се царево војинство заклело да брани тај аманет. Осећате да на позорницу излази један човек који се не устеже да од моралних идеја апелује на материјалну снагу.

Вукашин је човек материјалних рачуна, материјалних циљи, материјалних средстава. Он онако већ стар, дрхти жудећи за земаљским царством.

Међу властелом која је мачем и мишицом својом ширила међе Душановог царства, имао је један, који је и стасом и лицем за чудо наличио на цара.[1])

О Душану знамо да је био необично стасит и личан. Сиромах Мезијер описује га као каквог дива. Вели да је био телом већи од свију људи на свету свога времена и страшан у лицу. (Гласник XXI, 283). Судећи по живописима који су се сачували, знамо да је био сивих очију и орловскога носа. Да је у широким прсима његовим куцало велико једно, јуначко срце, то је записано на делима његовим.

Такав је од прилике био и кнез Прибац. Горостасан, орловског носа и орловског погледа Прибац је тако рећи на своме челу носио печат свога јунаштва. Он је био један од оних угледних јунака, које је народно уображење тако радо упоређивало с огњеним змајевима.

Телесна једноликост врло могућним начином произвела је у ова два човека и једноликост душевног расположења. Свакојако остало је записано, да је цар Душан био у срдачном пријатељству с властелином својим Принцем Гребостреком.[2]) Године 1340 ми га налазимо поред Душана као његова логотета. (Пуцића спом. Дубр. арх. II. 47). Троношац шта више тврди, да су они били и у блиском сродству, почем је кћи краља Милутина а тетка Душанова (по деду али не и по старој мајци) била жена Прибова.[3])

---

[1]) Лазареву оцу „име беше Прибец. Єгоже приблизь биваше любовію цароу Стефаноу Душаноу, и лицемь и възрастомь ѡбоихь єдноличии бѣхоу! Родословіє сербскіи цареи. Гл. XXI, 252. Ове се речи по моме хватању односе на Приба, а не на самог Лазара, како г. Срећковић мисли у примедби к томе месту.

[2]) „И по любви сердечнои родителя Лазарева, прими Лазара себѣ у слоужбоу вь свои дворь царьски.“ Родосл. срп. цар. Гл. XXI, 252.

[3]) „А вторая (кћи краља Милутина) по ѡтцѣ (удаде се) за воєводоу Прибца Греблановића архимаршала Милутинова, ѡть неже родилса Лазарь.“ Гл. V. 60.

Било како му драго, — било из личног пријатељства, било из сродничких призрења, или и из једног и другог, — свакојако Душан је примио у свој двор сина Прибовог, Лазара.

Двор царев био је у оно доба за младу властелу најбоља школа која се замислити дала. Све што је царство имало најбољега у јунаштву, у поштењу, у побожности, у науци и вештини, све се то стицало на двор царев. Да богме да је и по неком препреденом шарлатану по кадкад испадало да под овом или оном маском уђе у двор, али су то изузетци били. Цар — и особито цар Душан сматрао је за своју дужност да буде сам собом углед у јунаштву, у државничкој мудрости, у врлинама властелинским; у многоме погледу он је то и био, у многоме опет отишао на странпутице, које карактеришу ондашњи век. Млад властеличић који је уз трпезу вином дворио, ипак имао је пред собом отворен сувремени свет у најбољим представницима својим. За цареву трпезу седали су старе војводе и стари кнежеви, искусни војевању, искусни у државној управи; ту је седео патријарх, ту протопопи и игумани, све то живе књиге цароставне. Млади дворородржица точио им је рујну малвасију у златне пехаре; са њихових се усана

У овој белешци имамо врло добру потврду, да је г. Срећковић својим рачунањем добро определио време кад се Лазар родио. По његовом рачуну то је било около 1322 год. (Вид. Гл. XXI. 252 у примедби). По напред наведеноме месту из Троношца, друга кћи Милутинова удала се тек по смрти очевој. Милутин је умрио 1321 год; кћи му се удала негде између 1321 и 1322, и Лазар се родио или 1322 или — што се мени вероватнијим чини — године 1323. Он је на сву прилику дошао на двор око 1339 год. кад му је било 16 година: 1340 налазимо му оца у дужности царева логотета; он је оставио двор царев тек кад је добио „Драгутинову државу“ у управу, то је било по мом мишљењу (види ниже у тексту) око 1347. По томе је Лазар провео на двору девет година.

за њ просинала наука неоцењива, скупља од бисера и драгог камења, — тајна јуначког, хришћанског, корисног живота. Па онда страни отмени путници, нарочито крајње побожни и (за онда) дубоко учени монаси светогорски, и поклисари суседних држава нису били ретки на цареву двору! Колико се само од њих могло чути и научити! И колико дражи у њиховом причању о ономе што има и шта бива у њиховом завичају, а што нема и шта не бива у српскоме царству! Није ли једно такво причање очарало Раска Немањића, да остави двор оца свога, те да свету Гору тражи?!

Лазар је дошао млад на двор царев. Душан га је примио међу своје дворoдржице и пазио га као сина Прибовог. Али се Лазар брзо сам својом заслугом напред истакао. Све што је у народним песмама и у кроникама остало запамћено из онога доба, све једнодушно потврђује, да је међу свима дворанима Душану Лазар био најмилији. „Ради кротости, и блага обичаѧ и добродѣтельи ѥго и храбрьства самомь почитаѥть се оть цара и прьвыи вь полатѣ ѥго поставлѧѥть се“, вели се у једном споменику (Види Гласник XXI, стр. 159). У Родослову српских царева опет вели се: „велми угоди царю; и бисть ѥмоу Лазарь миль зѣло“ (Гл. XXI, 252). Лазар је у двору цареву господски однегован. Његова се васпитаност огледа у целом његовом потоњем делању. Његова државничка мудрост, његово јунаштво све је то у царевом двору под непосредним утицајем царевим усађено у душу младог Грбљановића.[1]) Лазар је постао један од најваспи-

[1]) Може бити да је баш та пажња којом је Лазар одликован на царевом двору, дала још онда повода да се помишља да је Лазар природни син Душанов. Вероватно је да је Лазар налично па свог оца, а по томе и на самог цара; летописци изреком кажу да је и Лазар био стасит и снажан. Ова би наличност била други извор за храну оној претпоставци.

танијих и најобразованијих људи у Душанову царству. Проводећи своју младост на двору и уживајући поверење царево, Лазар је знао мисли и планове Душанове, знао његова уздања и његове зебње. Ако је ико могао да настави предања дома Немањићевог, то је тај човек био Лазар, ког је у та предања посветио сам Душан.

Душан се постарао, да на време Лазара ожени. Кад је дошло време женидби Лазаревој стари Приб као да је већ мртав био. Иначе би то пре његова дужност била да потражи сину друга а себи пријатеља.

Стари кнез Вратко (Југ Богдан) био је сродник царев. У његовим је жилама потицала крв Немањића [1]) Старац је у своме дугом животу показао доста јунаштва и мудрости и Душан га је усрдно волео. Године 1352 усред озбиљних државних послова у Серу цар се лично заузима да се кнезу Вратку врати његов златни и сребрни пâс, који је лежао у Дубровнику у залози. [2]) Овај кнез, којега један златан појас задаје посла једноме цару и једној слободној општини (Дубровнику), имао је кћер једну, која је, судећи по народним песмама, била на особити понос оцу и браћи својој, а судећи по историји заиста то и могла бити. По ондашњем византијском обичају кћери од господских кућа неговале су се и васпитавале у најранијој младости својој са свим одлучене од мушког друштва, отуда је оно у нашим народним песмама, да девојке „у кавезу“ расту. Али онуда куд сунчане зраке не продиру, глас о лепоти дево-

---

Нама на против та претпоставка служи као знак, да је у Лазара било неких физичних или моралних особина, које су дале повода онима, што ствар познавали нису, да мисле онако.

[1]) Вратко је био син кнеза Вратислава; овај је син жупана Дмитра, а Дмитар је син Вукана, Вукан други син Стефана Немање вид. у Даничићев Рјечнику реч Вратислав и Вратко.

[2]) Пуцића Спом. Арх. Дубр. II, 21

јачкој продире, пробија кроз дебеле зидине властелинске куле, те полеће по свету. Лазар, који је на двору цареву тако често био у прилици да се омили кнезу Вратку и да се спријатељи са синовима његовим, не може бити да није чуо што о Милици. Душан се сам заузео за жудњу свога љубимца, и његовим посредовањем Лазар је назвао Милицу женом својом. —

Лазар је дошао на двор царев као бојажљив дечко, скромно идући за старим кнезом Прибом, оцем својим. Он излази из двора богат за онда пространим знањем и високом васпитаношћу, излази и сам као кнез и царев намесник простране једне области, и још праћен младом женом господскога рода, женом која се показала вредна да да буде мати деце његове, достојна да буде царица читавом народу једном.

Као што се види Лазар је у своме младом добу био један од оних људи, к којима и срећа воле да дође. Али у исто време и један од оних ретких људи који се не даду срећом размазити, већ само још већма морално уздићи.

На овом месту где гледамо како Лазар с двора царева одлази ваља нам споменути, да је на двору томе било још нечега што је Лазар научити могао али није научио.

Српско високо друштво није могло да се сачува од једне главне слабости свога времена. У византијској је царевини фамилијарни живот давно већ размлитављен; у првој половини четрнајестога века, баш у времену кад се Душан на Боспору васпитавао, Цариград је био између осталога и жалосна престолница проституције. У Италији, у страсној земљи под жарким сунцем, у отаџбини појета и вештака, морнара и трговаца, некако е изопачењем побожности и љубав к женскињу ударила је одсудно странпутицама. Бокачо у своме Декамерону оставио нам је слике из свог сувременог друштвеног живота. Кроз красну поједетичну одећу, којом је ђенијални Италијанац своје слике

покрио, провирује сва непојетичност, сва поквареност онда-шњег породичног живота.

Не треба смести с ума, да је струја мисли и назора између Цариграда и Италије потицала не само морем већ и преко српских земаља. Не треба да заборавимо ни то, да баш они назори најлакше пријањају за људе, који ласкају наклоностима и слабостима материјалне природе њихове. Не може нас дакле изненадити кад налазимо у ово време да властела српска веома радо подиже цркве, али целомудреност баш не признаје као једну од врлина која и краси и снажи друштво. Рекао бих, да баш у Душаново време пада најгоре доба за целомудреност. Ово се види већ и по томе што сабор скопљански налази за потребно (год. 1349 и 1354) да ради утврђења брачнога живота изда неколике законе. За самога Душана зна се да је имао не једно дете ванбрачне љубави. И народне песме сасвим потврђујући летописце представљају моралност двора Душанова не баш у најбољој светлости.

Било што је сенка строгога Приба пратила младог дворoдржицу у све и најтамније кутове царских дворова, било што је њу брзо заменила нежна сенка Милице, оне којом су се њезина браћа толико поносила — свакојако ни у народним песмама ни у летописима нигде не налазимо трага, да је и Лазар потпао општој слабости свога времена. Напротив, летописци с правим поштовањем говоре о његовој личној врлини и чистоти карактера. У народним песмама остали су овде онде одзраци његовог чистог породичног живота. Најбољи су доказ томе његово осморо деце, три сина и пет кћери. Према битци косовској стављајмо свагда слику, на којој су Лазар и Милица представљени окружени децом својом. Тако тек можемо потпуно схватити овог човека. Као супруг и отац он нам стоји у једном суровом и похотљивом веку светао и чист, окружен читавим низом красне деце као венцем.

Ово већ показује, да у Лазару имамо човека необично високе моралне вредности. И заиста сви наши летописци једнодушно цртају карактер Лазарев све само најлепшим цртама, које су икада једног и истог човека красиле. „Лазарь баше правдивъ и истинень и силень тѣломь и разоумомь, и сладкоглаголивь, аки искуснѣйшіи реторь, уловлѧѧ ѧзикомь всѧкаго человѣка, пачеже истиною,“ пише у троношком летопису. (Гл. V, 74). Љубав к правди и истини била је основа целом бићу Лазаревом. Он је био вешт и слаткоречив беседник; али чиме је поглавито људе освајао, то је била истина и правда у устима његовим. И други један летописац вели: „провождаѥ житиѥ своѥ вь вьсакои добродѣтельи и кротости и правди, бѣше бо кротькь сѣло и тихь и милостив и правосоудиѧ ѧкоже кто инь.“ (Гл. XXI, 160). Како наш народ има живо осећање за правду, тако је очевидно на њ правдољубивост Лазарева учинила дубока утиска, и летописци не пропуштају да ту његову црту на видик изнесу. — Да је Лазар поштен и веран, имаћемо прилике да у току ове расправе видимо; лојалност је тако суштаствена црта у његовом карактеру, да је као наследно добро прешла и у карактер његовог сина Стефана Високог. Лазар је био смеран и заиста хришћанске милосрдности. „Имѣаше и око милостивьно и роукоу простьрьту и податливоу; нагиѧ сьгреваше, страньныѥ оудовлѧѧше“ вели се у једном споменику који Стојан Новаковић за цело с основом ставља у време у брзо после Косова. (Гласник XXI, 157 и 160.) Да богме да не мислим да за сведочанство узмем његове манастире и поклоне црквама, премда би баш у његовом случају и то по изузетку могло да буде добар сведок; али кад он штедро даје прибежишта жени једнога од својих заклетих непријатеља (Угљеша Мрњавчевић!), то је мислим једна црта, којој се ни у деветнаестоме веку великодушност одрећи не ће. Оне речи „телесно бо страноую мене вь странныхь

ѡкрмилъ еси изобилно," [1]) што их је монахиња Ефимија у осећању захвалности извезла на покрову Лазареву, најлепша су похвала његовом правом хришћанском милосрђу. Лазар је поред свега још био и човек одважан, храбар, неустрашљив каква ћемо га на Косову наћи, човек који је претпостављао „небеско царство царству земаљскоме," како се у народним песмама каже, човек који је у пуној свести о светињи моралних идеја кадар био да за њих жртвује сва земаљска блага, крв и живот свој.

Достојанство којим је Лазар умео на Косову да се заогрне, застрло је те се никако више не виде ни оне слабости које је он као човек без сумње имао. Тако нам Лазар излази као човек без прекора у једном времену бурном, страсном, себичном, у једном времену у каквом обично велика царства пропадају и велики народи за дуго се време у ланце окивају.

У политичкоме подељењу ондашњег српског царства био је један крај који се звао „држава краља Драгутина." Под тим су се именом у време Драгутиново разумевали крајеви: Срем, Мачва с Београдом, преко Дрине Усора, Зворник и његова област,[2]) и на сву прилику добар део ужичког округа. Удавши кћер своју Катарину за босанског бана, Драгутин му је нешто од својих земаља на реци Босни дао. Али Усору и Зворник задржао је ипак. По смрти Драгу-

[1]) Mon. Serb. 244.

[2]) Троношац, Гл. V. 56; Родосл. српских цареј, Гл. XXI, 248. Да су Срем и Усора чинили део Драгутинове државе види још и Летопис. бр. 60. Да је и један део ужичког округа овамо ишао моја је претпоставка, основана на томе: што је северни део тога округа у подручју Зворника, што је краљ Милутин отишао из Дежеве (краљевског двора код Новог Пазара) „да не буде близу Драгутинове државе", границе дакле ове нису могле одавде далеко бити, на послетку што је манастир Рачу у ужичком округу зидао Драгутин (Вид. Троношц. Гл. V. 57; г. Милићевића. Манастири у Србији Гл. XXI 65).

тиновој његова је држава остала његовим синовима Владиславу и Урошици. Урошица је најпре умрио неоставивши никаква порода; Владислав умре у време Душанове владе такође не оставивши наследника. Краљ угарски Лудвик гледао је да том приликом задобије Срем и Мачву; бан босански да захвати Усору. Троношац вели да је по смрти Владислављевој питање о наследству ових земаља дало повода ратовању међу Душаном и краљем угарским.[1]) И ништа није вероватније него то. Ратовање ово пада одмах после Душановог крунисања на царство, дакле 1347 или 1348 године Ја мислим да је сва прилика да је тада и Лазар постављен за кнеза у држави Драгутиновој.

Већина наших летописаца јасно кажу да је Душан поставио Лазара кнезом „у држави краља Драгутина.“ Што се по кадкад о њему говори као о кнезу Босне, (нпр. Schimek, Bosnien u. Rama, стр. 78) то је отуда што је у држави Драгутиновој заиста и био један део Босне, а Душан је после својих победе год. 1347 без сумње још и већи део Босне додао к области коју је Лазару у управу дао.

Мало је који званичан положај у оно доба био с толиком одговорношћу скопчан као положај намесника у држави краља Драгутина. Њему је ваљало да одржи ову област царству српском на супрот двојици непријатеља који су с разних страна, али с истом целу полазили. Ту је ваљало стојати на мегдану још и трећем једном непријатељу — католичкој пропаганди. Према неуморно грамжљивоме Стевану бану босанскоме, према енергичноме, окретном и сјајним углађеним облицима вичноме анжујскоме принцу а краљу

[1]) „Воєваша на Угры ради землеи оставшихь без наслѣдства по Владисавѣ синѣ Драгутиновѣ“ Трон. Гл. V. 67. — Ово се потврђује и оним у Родослову српских царева. „Лудовикь краль первіи маѣарски устреми се на цара Стефана, и взиска од него... перво да престанеть Стефань на унию, второ, да дасть ємѹ землю сремскѹю“; Гласник, XXI, 247.

угарском, ваљало је Душану да на утоку Дрине и Саве има човека и неуморна, и енергична, окретна и вична, да с краљевима и мегдан дели и господарску реч води. Што је Лазар на то место дошао, показује какав је Лазар био.

Личан, красноречив, енергичан, моралан, срођен с царском кућом и намесник у пространој и богатој једној области, не може бити сумње, да Лазар није још доста рано дошао до великог уплива у царству. Његов је уплив природним начином још само порастао, кад је се удавајући кћери своје још чвршће опријатељио с честитим кућама.

Али да богме да је Лазар имао и непријатеља својих. Мрњавчевићи га одавна нису радо гледали. Један од највећих његових непријатеља био је књез Никола Алтомановић „човек до сѣла неправеден“ како Троношац вели, човек који је био присни пријатељ с Мрњавчевићима. Зашто је Алтоман мрзио на Лазара?! За сада то није објашњено, нити се може с потпуном сигурношћу објаснити. Али има нешто што ми се чини да је више него могућно. Зна се да је Ужице била наследна баштина Алтоманова. Алтоман, судећи му по имену, очевидно је странског порекла. Рекао бих да је он с угарском принцезом Катарином дошао у Србију, па служећи њојзи добио од Драгутина ужички крај у баштину. Кад је Владислав Драгутиновић преминуо без наследника, Алтоман можда као најзнатнији властелин у држави Драгутиновој могућним начином жудео је и радио да постане сам намесником те области. Лазар, заузевши то место, могао је без икакве своје кривице навући на се мржњу Алтоманову. Видећемо, како су се после Мрњавчевићи овом његовом мржњом служили. —

Тако у коме часу угледасмо један племенит карактер, у истом часу видимо иза њега и заклете му непријатеље. Али је ли могућно да је племенитост у Србији четрнаестога века само непријатеље имала?! Троношац показује читав низ властела, који су делили политичке мисли Лазареве. —

IV.

Ако је Урош икада нејак био, он је то морао бити баш прве године своје владе.

Ако је подељење српскога царства у управне области било извор за слабост и узрок пропасти његове, оно би то одмах сад било, кад је тек заузео место на престолу млад један човек, с великим именом а малом енергијом.

Ако су српски великаши сви без разлике били себични, и ако су сви без разлике били нелојални, то за њихову себичност и њихово неверство никада бољег времена није било.

На кратко, ако је обична претпоставка наших историка основана, царство би се Душаново одмах с годином 1356-ом почело да распада.

Али у самој ствари шта налазимо?

Душан је умрьо 6. Декембра 1355. Јављајући за смрт свога оца Урош је без сумње у исто време разаслао позивнице властели и духовенству да дођу на сабор државни. Могућно је да се овај сабор по изузетку од правила а из призрења политичких састао одмах још у Јануару, премда се мени чини вероватније да се од правила одступало није, већ да се крунидбени сабор састао у Марту или Априлу и да се Урош венчао на царство лицем на васкрс, као и отац му. Свакојако већ десетог Јануара 1356. Урош потписује један државни акт, којим утврђује слободу трговања по српскоме царству сваком трговцу без разлике, „или ѥсть доубровчанинь или бнетькь или инь кто.“ [1]) Овај акт показује не само да је Урош остао веран трговачко-политичком предању своје династије, него још и како се велика пажња поклањала финанцијскоме стању земље. Осим свега овај је акт значио, да је нова влада у српскоме царству желела да живи у пријатељским одно-

[1]) Mon. Serbica. 134.

шајима са суседима. У самој ствари Душан је на све стране подигао само непријатеље царству. Нова је влада јасно увиђала, да само отворено и следствено вршеном политиком помирљивости може отклонити опасност, да је једнога дана са свију страна спољашњи непријатељи не нападну. Онај акт о слободној трговини свију трговаца, ма којој држави припадали, само је улазак у програм помирљиве спољашње политике Урошеве. Најважније чести тога програма, у исто време и најбољи докази за помирљивост његову јесу: покушаји Урошеви да измири српску цркву с патријаршијом цариградском и предусретљивост којом је пристао да се граница царства исправи према Босни, Угарској и Византији, и то у смислу пријатељскоме по ове државе.[1]) Заиста у приликама у каквим је Душан царство оставио, једина права и мудра политика, била је политика помирљивости. Ово је политика, којом је Урош или тачније Вукашин као „навјетник“ царев пошао. И ако се не може рећи да се Урош одмах првих дана показује као „делателан владалац“,[2]) ипак очевидно је, да послови носе на себи печат једне сигурне руке.

За сада још немамо споменика, из којега би колико толико сазнали, шта се и како на првоме сабору под Урошем већало. Догађаји, који су после наступили, дају нам основа да закључујемо, да већини властеле није по вољи било што је за наветника царева дошао човек какав је Вукашин. Али почем је то био аманет Душанов, почем су они тај положај сматрали као „привремен“ (као што ћемо после

---

[1]) „Грекомъ, Мажаромъ, Бошнакомъ, предаютъ (Вукашин) некоторые предѣли, взятіа отъ Стефана.“ Троношац, Гласн. V, 70. Троношац у осталом приписује ову политику себичној цељи Вукашиновој да за се задобије суседне државе. — Исправка границе према Угарској и Босни била је на сву прилику с концем 1358 или почетком 1359 године.

[2]) Г. Срећковић, Гласник XXVII, 243.

видети), и почем се Вукашин с великом притворношћу повлачио натраг иза Уроша, тако да се он чисто није ни видео иза младог цара, — то је ствар за сад на томе и остала.

У том се и Синиша дигао био да Урошу право преотме. Не треба губити из вида, да се Синиша диже не по злоупотреби власти своје, не као бунтовни намесник једне области у двогубо злочиној намери да преотме власт од свог законитог цара. Он устаје као син краља Дечанскога, као Душанов брат по оцу, као дејствително најстарији Немањић. Он се иставља као легитимиста; он брани стару државо-правну установу, по којој је ваљало да на упражњени престо седа свагда онај, који је по годинама најстарији члан династије. Међу властелом у царству било је и људи до крајности конзервативних. Ови су људи пристали уз Синишу. Отуда је оно што Кантакузен вели да су неки властели помагали Урошу а неки Синиши.[1]) Синишина војска бранила је начело старог реда ствари; војска Урошева бранила је нов ред ствари. Урошева је ствар победила. Ово је био први удар, који је зграду Душанову задесио. Тај је удар она победоносно издржала.[2])

---

[1]) Cantacuz. III, 314, по наводу г. Срећковића Гл. XXVII. 243.

[2]) Г. Срећковић са свим чудно објашњава ове догађаје. Он вели: „Душанови великаши у исто доба тежили су да са снагом своје државе освоје „државе“ својих супарника. С тога (?!) из почетка сви (?!) прогнају Синишу, забаце царицу, и како им је био на сметњи „нејаки“ Немањић „на коме је царство“, они га и смакну с овога свијета.“ Гл. XXVII, 243. Очевидно г. Срећковићу Вукашин персонификује у себи „све великаше.“ Али Вукашин је оштро означена, са свим особена историјска личност, која сву одговорност за своја дела сама носи. Његово дело није још и дело свију великаша у скупу. Осим тога није лако разумети, како великаши кад већ сви теже само да сваки од свога супарника државу отме, и кад сви сматрају Уроша као „сметњу“ својим намерама, како ти ве-

Ово је била прва година Урошеве владе (1356). Победа је задобивена, једна велика опасност отклоњена је, јер је далеко највећа већина властеле стајала чврсто уз престо Немањића.[1])

Настаје друга година Урошеве владе, година 1357-ма. Грци и Турци као савезници приближују се с великом силом границама српским. Ово је опет један озбиљан удар Душановом царству с поља. Али царство и овај опит срећно издржава. Српска је војска под Вукашином разбила до ноге грчко-турску војску код Филипопоља.[2])

Исте се године с пролећа држао опет сабор државни. О њему знамо из повеље којом је Урош властелима Буњићу и Биволичићу дао Мљет у баштину.[3]) Ова је повеља од 10 Апр. 1357. Од 24 Апр. исте године, дакле можда још са самог сабора, имамо још један споменик, којим Урош наређује, да Дубровчани оних пет стотина перпера, што сваке године за Стон плаћају, шаљу цркви јерусалимској.

Као што се види, и ова друга година Урошеве владе има да покаже све само најбоље резултате. С пролећа др-

---

ликаши у један пут „сви“ устају сложно те прогањају Синишу, који управо долази да уклони Уроша, оног истог што је и њима на сметњи?! —

[1]) Са свим је немогућно с познатим фактима сложити тумачење г. Срећковића: „Сви дакле они (т. ј. великаши) на мјесто да теже општем стожеру, средишту српства — цару, упру се из све снаге (?!) да се оцјепе од тог средишта, хватајући колико ко више може од царске власти, земаља и доходака.“ Гл. XXVII, 245.

[2]) О овом упаду Турака види Гл. I, 165. И у Троношца Гласник V, 70.

[3]) Mon. Serb. 156. Г. Срећковић говори о овој двојици као „о неким још новијим новајлијама.“ Бар што се тиче Буњића, ово не стоји; јер Буњићев отац, Никола, служио је још и Дечанског, а Душану је он све од почетка владе његове па до 1354, које је год. умрло, служио као ризничар,

жавни сабор као доказ слоге између престола и властеле; с јесени сјајна победа над спољашњим непријатељем. У овим резултатима нема још ни трага слабости државног царства, нити себичности српских великаша. Резултати ове две године, довољно засведочавају, да Душаново подељење царства у административно-војничке области, по себи није било основ за слабост државе српске.

Улазимо сад у трећу годину, 1358-му. И ове се године диже бура на царство српско, мало не већа и опаснија него све дотадашње. Видели смо да је Душан оставио царство у рату с угарским краљем. Бошњаци и Угри удараше на Скрадин и на Клису, градове које је Душан у последњем рату од Босне отео, те их хумској области придружио. У Скрадину заповедаше Јуре Исета, властелин српскога цара, а у Клису стари Палман, онај кога од 1345 налазимо у двору Душанову као капетана његових алеманских телохранитеља. Последњи гласи који су с овог бојног поља стигли цару на самрти били су они за које знамо да му их је послао Доминик Михаило, мљетачки провизор у Сплету,[1]) а по којима је варош испод града Клисе већ пала у руке војсци угарског краља, али се у граду Палман још једнако брани. Чим се прочуло да је цар умрио, Јуре Исета „видећи и јасно знајући да му није дуже могућно да град Скрадин брани од војске краља угарског, која је већ град Клису заузела, желећи да избегне сваку опасност а и да налог свога господара и цара верно испуни“ — предаје с почетком Јануара 1356 Скрадин Мљечићима, царевим савезницима.[2]) Од тога часа краљ

comes camerarium, другим речма као министар финанције. То је онај „протовистијар Никола“, којега се име тако често спомиње у листинама из архиве дубровачке и мљетачке. Ваља погледати у Даничићеву рјечнику реч Буђа.

[1]) Види Acta Arch. Veneti, I, 165.

[2]) Acta Arch. Veneti, I, 177.

се угарски свом својом силом окренуо противу мљетачких притежања у Далмацији. Тако је прошла у угарско-мљетачкоме ратовању година 1356 и 1357. У оној је борби велика, богата и моћна република подлегла, са уговором о миру од 18 Фебр. 1358. Далмација подпаде под круну краља угарскога.[1]) Постигавши овако огроман успех, краљ се Лудвик окрене сад к царству српском, да с њиме рашчисти још старе Душанове рачуне. За овај рат знамо из писма, које је „Јован бан од Далмације и Хрватске и поштовани господин од земље Хумске“ писао Мљецима 6 Окт. 1358.[2]) Даље што о овоме рату за сад не знамо. Али сва је прилика да се брзо дошло до мира и то без сумње оним што Троношац спомиње, т. ј. тиме што је Вукашин повратио Угарској и Босни земље неке које им је Душан отео био. Тако се и ова опасност отклонила.

Већ смо три године пратили царство српско кроз жестоке буре. Видели смо где их оно срећно савлађује.

Али тек сад почињу да се крећу они елементи, који ће царство то да разоре.

Вукашин, задобивши кроз ове три године победе на бојном и дипломатском пољу, природним начином дошао је до већег уплива како на Уроша тако и у опште у држави. Он је осетио, да му се положај односно утврдио. Његово властољубље гонило га је да учини сад један корак даље. До сада се он у притворној политичком потребом изазваној

---

[1]) Daru, Histoire da la republique de Venise, V, 35. — Schimeck Gesch. d. Bosnien, 172.

[2]) Acta Arch. Ven. I, 182. Exemplum literarum Johannis totius Dalmatie et Croatie bani, dominique terre Halme honorabilis. Што је бан узео чак и титулу господина од Хумске, мислим да се може сматрати као миг, да се рат предузео због земаља које су Хумској придружене биле. Још 1346 и 1347 године сукоби међу Душаном и баном били су све због Хумске.

скромности мало показивао иза леђа Урошевих. Сва је прилика да је он после ових победа и успеха, дакле у трећој или четвртој години Урошеве владе, почео да се оштрије у напред истиче. Ако је истина да му је Урош дао титулу краља (о чему ја јако сумњам[1]) то ће бити у овој трећој години после последње победе код Филипопоља. Те ће године (1358) бити да је и Угљеша дошао за намесника у Серу.[2]) Тада му се тек чинило да се његова потајна жудња може да изврши и тек тада се отворено латио да ради да се она изврши.

Он да богме да још није на глас викао шта је његова права намера. Као препреден државник он је ћутао и радио. Није се варао да међу властелом има људи, који ће

---

[1]) Г. Срећковић не само што држи за извесно да је Урош дао Вукашину титулу краља, већ на тме подиже целу зграду потоњег понашања Вукашиновог. Као што у тексту споменух ја веома сумњам да ће то тако бити. Ево разлози тој сумњи: 1., У Византији титула „василевса“ а у Србији титула, „краља“ давала се само престолонаследницима; кад би Урош Вукашину ту титулу дао, то би по појмовима византијским и српским значило да га свечано назначује за свог наследника, а то се не да замислити. 2., Троношац, који баш у овој партији историје саопштава толике појединости, ни једном речју не помиње да је В. за живота Урошева носио титулу краља. 3., Ни Пајсије у животу цара Уроша не спомиње о томе ни речи; 4., У „сказанию о срьбскихь господь“ стр. 54 вели се само да је Урош дао Вукашину титулу деспота, и ово је сасма вероватно; 5., У родословију срп. цареи (Гл. XXI, 249) вели се да је Вукашин био деспот и тек позније уставши „супроть царм, дерзнївь себе самь кралюмь именова.“ —

[2]) Ћесар Воихна помиње се још у год. 1357. Угљеша оженивши се ћерју Воихнином дошао је по смрти његовој за намесника у области којом је он дотле управљао. Женидба с Воихнином ћерју Вукашину је добро дошла да њоме заклони праву своју намеру. Ништа није у оно доба обичније већ да зет наследи у управи; а ништа Вукашину није могло згодније

се живо одупрети његовим намерама. Вукашин је употребљавао сад свој уплив на то да тим људма поткреше крила Најблажије је средство било смањити им област, смањити извор за новчани приход и за војску. Са слабијим својим непријатељима он је поступао према упорству с другим речма према јачини њихова карактера. Бацити у тамницу, ослепити, или и погубити, ни одашта Вукашин није презао не испуштајући из својих очију циљ своју. Најтеже му је било с Лазарем. Овај је човек у самом своме карактеру имао праву моћ, а да не гледамо на његову велику област, на његове многе пријатеље и крвну свезу с двором. Насилну какву меру према њему Вукашин није смео да предузме. Вукашин је човек обазрив. Он мери своје кораке све једнако далеко бацајући своје погледе. Први његови кораци противу Лазара са свим су вешто смишљени. Захумље је згодна позиција према држави краља Драгутина; премештајем Угљеше у серску област намесништво у Захумљу остало је празно; Никола Алтоман је заклети непријатељ Лазарев; Никола Алтоман постаје намесником од Захумља. Алтоман је не само лични непријатељ Лазарев, већ још и непријатељ оних политичких назора који „рашку господу“ везују у једно политичко тело, као што ћемо видети. Па онда Вукашин представља цару, да је област Лазарева и сувише велика; да би целисходно било да се Рашка од њега одузме па даде намеснику од Захумља, Алтоману, који је и онако у ужичкој кнежевини као на својој баштини. „Алтоманоу Николаю захолмском кнѧзоу, человѣкоу до зѣла неправедномь даль емѹ Херцеговиноу и отѩль Расію оть кнѧзѧ Лазара

бити већ да се област његовог енергичног и верног му брата Угљеше сучељава с његовом сопственом. Ако се даљим испитивањем заиста потврди да је тек Вукашин преместио Угљешу у српску област, онда ћемо у томе имати нов доказ, како је Вукашин био државник с далеким погледом и с рачуном, који се свагда машао у даљу будућност.

а Николи отдаль“ вели Троношац.[1]) Тако је Вукашин постепено радио, да Лазара материјално ослаби и његовог личног непријатеља на самој граници области његове оснажи.

На овакве поступке властела се узрује. Вукашин честите и цару верне властеле гони; то је једно зло; он подиже људе неверне и коварне, — то је друго зло; све то он очевидно чини с неком извесном циљу — која је треће зло.

Да су частољубиви планови Вукашинови наишли на опозицију о томе не може ни сумње бити. Али не може се ни замислити да он није имао и својих присталица. У сва времена и у свију народа онај који има моћ, било политичку или богаштинску, свагда ће наћи људи, готових да раде да се остваре његови планови па ма какви да су ови. Само у тих људи није требало мерити моралну вредноћу. Вукашин није марио за „небеско царство,“ он је претпостављао „царство земаљско.“ Да ово освоји он је мерио људе своје по ономе што земаљскога у себи имају; њихова морална страна мало га се тицала. Тако је Вукашин по речима Троношца: „на височајшаја достоинства возводил коварниковь и себе једномисленика;..... добрих князей низлагаше, друге и смерти предаваше.“

V.

Видесмо како је Душанов државни строј издржао тешке испите кроз прве две године владе Урошеве. Видесмо како су победе новога реда ствари оснажиле положај Вукашинов. Видесмо, којим правцем пође Вукашин у унутрашњој политици. Број се његових непријатеља није умањио; али се број оних, који му ласкаше умножио. Непријатељи су стојали мало по даље од њега; они који му ласкаше сто-

[1]) Гл. V, 70 Херцеговина онда као област није постојала; јужна половина данашње Херцеговине чинила је у оно време Хум или Захумље, а северни је припадао Босни.

јали су у непосредној околини његовој. Може бити, као што то тако често бива с људма на високом месту, од кола својих приврженика Вукашин није могао добро да види велико и чврсто коло својих противника, па није наравно могао ни снагу њихову добро да измери.

Али шта је била права циљ Вукашинова?!

До сада су наши историци представљали Вукашина тако, као да је он одмах од првога часа, како је Душан очи заклонио, већ тврдо наумио да убијством Уроша с пута себи уклони.

Ово није за веровање.

Вукашин је био властољубив; о томе сумње нема. Он је био препреден и вешт; и о томе једва да може сумње бити. Али и он је био човек; и он је био подложан општим психологијским законима; другим речма и у њега су се страст и порок тек постепено развијали. И порочне душе не стварају злочинство једним махом. Мисао злочинства зачиње се, клица расте и развија се постепено док добије свој последњи облик, у коме се у свету појављује. Вукашин у тренутку смрти Душанове за цело није био онакав какав у часу смрти Урошеве. Између ове две смрти његова је душа прошла кроз мрачну долину порока, у којој је он корак по корак напред ишао. Историја ваља да је и према злочинцима праведна. Ко зна колико се пута и сам Вукашин није натраг трзао. Али његово ватрено властољубље исушивало је из дана у дан у души његовој изворе моралних идеја, његова гвоздена следственост терала га је све даље истим правцем, и спољашње прилике доведоше га да бира само између двога, од којих је једно био царски престо.

На кратко, права је мисао Вукашинова у оно доба, о коме говоримо (првих година Урошеве владе), да одржи док је год жив свој положај, да поред Уроша Србијом влада до смрти своје. Тада он није помишљао да убиј-

ством последњег Немањића начини себи место. Таква би се мисао свакоме, па и њему још за онда чинила не само сатански пакосна и бескрајње грозна, него и политички са свим одметна. Ако хоћете да Вукашину одричете и трунку човечности, не можете му одрећи препредену политичност.

Осим тога, да је порок у Вукашину још одмах с почетка тако зрео био, то он за цело не би чекао пуних дванаест година, па да своју замисао изврши. Је ли могућно да један човек дванаест година негује у својој души мисао да убије свога господара, с којим је сваки дан у разговору, у заједничком послу, под једним кровом, за једном трпезом, у једној цркви, најпосле у хиљаду других прилика у друштву и на само?! Мени се чини да то није могућно.

По томе, као што рекох, првих година се Вукашиново властољубље ограничавало на то, да поред Уроша земљом управља.

Намера Вукашинова имала је добре изгледе да се оствари. Нешто прилике, а нешто и вештина Вукашинова чиниле су те је око 1360-те године заиста вероватно било, да ће он моћи да остане на своме месту.

Кад би се на прилику доказало да је Душанова намера била да Вукашин остане поред Уроша докле је год жив; кад сам Урош не би ништа против тога имао, и кад би на послетку и већина властеле пристајала на то, онда је суцаровање Вукашиново докле је жив, свршена ствар.

По несрећи изгледа да је оно, што је Душан на самрти својој наређивао, било тако, да му се двојаки смисао придавати могао. Док је властела тумачила да је положај Вукашинов само привремен, дотле је Вукашин тврдио да је цар њему оставио да буде наветник Урошев, не привремено већ докле је жив. Вукашин се ту могао врло згодно да позивље на познату занесеност Душанову за грчке установе, за његове свезе с Кантакузеном, па тврдити, да је

права намера царева била, да поред младог Уроша остави наветника у ономе смислу у коме је Андроник III оставио Кантакузена поред свог младог сина Јована.

Свакојако двосмисленост Душанове последње воље била је довољно широка, да је на њојзи вешти и окретни Вукашин могао да подиже зграду својих претензија.

Како је стојала ствар с Урошем?

Првих година Вукашин се очевидно трудио да задобије Уроша са свим за себе и да га измири с положајем непрекидног наветника. Не треба мислити, да је Урош проводио све своје време у лову и весељу, а Вукашину оставио све царске прерогативе и сву власт. Урош син Душанов, није био тако прост ни тако ограничен, да не зна шта захтева његово лично достојанство као цара. Нити је Вукашин био тако грубо прост частољубац, да је једним махом све заузео а Урошу оставио само да се части „у веселим дворовима.“ Вукашин је умео да испуни па заиста и испунио је време младога Уроша првих година тако, да је он заиста веровао, да је то он који царује а Вукашин само служи „царство“ његово. Овај је могао да представи младоме цару, да ни једна прерогатива царска није тако узвишена, као зидајући цркве и манастире показати пред народом превисоку своју смерност. Ово је Урош тим радије веровао, што је у њему самом његово васпитање такве назоре усадило и што је уз своју смерност могао одмах да покаже поштовање према спомену оца свог. Душан је тек почео да зида цркву испод Црне Горе (више Жегљигова) кад га смрт однесе. Тако је и у Скопљу остала недовршена црква св. Тројице. Урош је одмах наставио да зида ове цркве; ону прву заједнички са својом матером царицом Јеленом. — Осим тога српска је држава постојала већ доста дуго, да су се у њојзи могла да развију државоправна предања и управне форме. Ниједан властелин, ниједан монастир, ниједна општина не би сматрала да су јој баштине и правице

потврђене, ако повеља није издата у царево име и с потписом његовим. Урошу је ваљало да бар најглавније послове овога рода прати и да државним актима својим потписом важност даје. Од туда данас нама, који смо се навикли на израз „нејаки Урош“, чудно пада кад налазимо толике споменике, повеље и хрисовуље, на којима се потписује Урош. Вукашин је био доста лукав да није имао шта противу тога, што Урош у уводима неких својих повеља пише, како он држи скиптар царства. У самој ствари је међу тим Вукашин био прави управитељ државни и најмоћнији човек у царству.

Испунивши тако време младога цара, окружујући га сјајношћу и знацима поштовања и познавајући његову благост, Вукашин је могао да рачуна да се с те стране нема шта бојати.

Али властела и духовенство?!

Међу овима било је људи слабих карактером, јаких себичношћу. Према овима се може употребити страх, злато и високе части, како где.

Међу њима биће и таквих који воде рачуна о аманету Душановом, о заслугама Вукашиновим, најпосле и о самој вољи Урошевој. И ови се могу измирити с тежњом Вукашиновом.

Али међу њима има и људи јаких карактером, људи са суревњивим оком и одважном руком, који се ничим на свету не даду измирити с оним што држе да је неправда и злоупотреба. Видесмо већ, да је с овим људма он већ одпочео борбу. На слабије је отворено и без околишења ударао; према јачима поступао је с већом обазривошћу, постепено им ломећи моћ и значај.

Вукашин се у осталом преварио у рачуну. Насиља његова уместо да заплаше противнике његове, само су их још већма огорчила и нагонила да се сложе. У место појединих противника расејаних по царству овде онде, на супрот

властољубљу Вукашиновом диже се организована опозиција. Рашка властела је језгро овој опозицији. Ту видимо старог кнеза Вратка, ту кнеза Стевана Љубојевића, ту Вука Бранковића, Милоша Обилића, кнеза Баошу зетског, ту кнеза Владимира од Албаније и пре свега и пре свију — кнеза Лазара Грбљановића![1])

Сви они, којима је одмах с почетка противно било што је Вукашину остављено да буде царев наветник, тешили су се уверењем да је положај његов привремен.

Кад је „царев наветник“ отпочео да гони верне и поштене људе а да уздиже неваљалце, нестрпљење опозиције да Вукашин сиђе са свога места расло је из дана у дан.

Урош је био здрав телом и душом, њему је сад у овом времену о коме говоримо било најмање 23—24 године. По земљи се разносило, како је млади цар добар и разуман; „толикь бѣ вь разумѣ яко дивити се всемь“ прича патријарах Пајсије.[2]) Овај су добар глас о способностима младога цара проносили по царству они, који су желели да покажу како нема никаква разлога више, да уз цара стоји „наветник Вукашин.“

Распростирући назор да нема више никаква основа за наветништво, противници су Вукашинови отпочели своју јавну борбу противу њега.

Вукашин се чинио овоме невешт. Он је настављао да јавно или тајно ломи снагу својих противника, а да подиже људе, на које је као на своје присталице могао да рачуна.

Властела у опозицији почне тада да дејствује непосредно на Уроша. Изгледа као да је Вукашин удалио из

---

[1]) Вид. Троношац, Гл. V, 71.

[2]) Житије цара Уроша Гласник XXII, стр. 217.

двора старије људе од озбиљства, искуства и уплива, бојећи се њиховог супарништва, па младог цара окружио људма младим, о којима је могао мислити, да ће по наклоностима младости своје пре бити царски другови у весељима и частима, него ли саветници у политичким пословима. Али већ сама младост начинила је ову младу властелу савезницима Урошевим, док их је та иста бујна младост одбијала од хладног, несимпатичног, старца Вукашина. Преко ових младића опозиција дејствоваше на Уроша. Они му представљаше, да нема смисла да му Вукашин туторује, они наваљиваше на њ, да сву власт сам у своје руке узме. Урош је био слаб карактером, али увиђаван. Њега за цело није тешко било убедити да је време да Вукашин остави свој положај. Он је био тада у најлепшим годинама младости, кад је уображење тако живо и частољубље тако еластично. На кратко пријемљива душа младога цара отворила се представкама својих младих пријатеља, а затворила се саветима неколиких старих, конзервативних и бојажљивих људи, који предвиђаху, какве се ствари могу излећи из сукоба између Уроша и Вукашина. То ће бити значење онога летопишчевог: „старьчьскыѥ сьвѣти ѿтиѣще, младихь же сьвѣти прѥмле и любе.“ — (Житије цара Уроша од Пајсија Гл. XXII стр. 217.

Опозиција је Вукашинова постигла један важан успех. Урош се није устезао да Вукашину чини представке у смислу томе. Али овај се спремао за такав дан. Он не хте да попусти. По његовом уверењу Душанова је воља била, да он, докле је год жив, остане поред младог цара; он се страшном заклетвом заклео великоме цару на самртном часу његовом, да ће аманет његов верно да изврши; светиња тога аманета не допушта му, да са свога места одступи. Ето како је Вукашин своме ниском властољубљу могао да даде покривало дубоког свог поштовања према светињи заклетве и према царевој вољи. У суштини својој

он је био порочно властољубив; у спољашњости својој он се показивао чак побожан и веран, пун пијетета и лојалности. Ова његова спољашњост није преварила све, али ипак неке је могла и варати. Тако се изјашњава што се међу његовим присталицама може наћи и људи поштених али простосрдачних и наивних.

Имамо дакле злокобан један факт. Законити цар, младић благог и меканог срца, и узурпатор, старац окорео, подмукао и енергичан, сусрели су се на престолу Немањића у двору Душановом. Урош осећајући правичност своје ствари, осећајући и велику партају за собом, постојано захтеваше да Вукашин одступи са свога положаја. Још с већим постојанством Вукашин брањаше тај свој положај. И он је имао својих присталица; његова браћа Угљеша и Гојко да богме да су били на његовој страни; за њ је био и „до зѣла злочести“ Алтоман, али као што приметих осим људи купљених новцем, частима и достојанствима, још и људи који жудећи за унутрашњим спокојством и верујући спољашњем пијетету и лојалности Вукашиновој мишљаху да је целисходно да овај остане на месту на које га је Душан позвао, и на коме је он кроз прве две године слоге учинио земљи услуге.

Узмимо само добро у поглед: у питању није династија Немањићева, већ положај Вукашинов. И Вукашин и његове присталице за династију су Немањићску; они сви желе и уверавају да желе да Урош дуго на престолу поживи, али они хоће да Вукашин и даље остане „наветник царски“ док је жив, јер по њиховом уверењу то је права воља Душанова!

Сукоб међу Урошем и Вукашином у двору царскоме одмах се пренео по царству на присталице и противнике Вукашинове. Земља се узрујала, нереди се подизаше на све стране, сукоби међу двема странкама из дана у дан све огорченији. У оно сурово време, у коме је гвожђе скупо

а крв људска јевтина, од срдите речи до укрштања мачева и ломљења копаља, једва да је било растојања, колико од десне руке до балчака на левоме бедру. Српско је царство наглим кораком улазило у први крвави сутон од хаоса грађанскога рата.

„Царь Оурошь“, вели Пајсије, „старихь свѣти не приемле, младихь же свѣты дрьже; того ради исконіи добра ненавидѣи діаволь въздвиже рать мѣждоу младимь царемь и Влькашином, и многъ мѣтежоъ бывшъ и распре помѣждоу ими вь тіе дни, овіи спомагатѣльи царю Оурошѣ и по правде тако и есть, а овіи Влькашинъ по нѣправдѣ.“[1])

Да је услед сукоба међу Урошем и Вукашином грозничаво врење земљу обузело, о томе не може бити сумње, и ствар је то са свим природна. Да је било озбиљног метежа и на више страна и крвавих сукоба међу присталицама једне и друге странке, и то је са свим вероватно. Да је пак дошло до правог и дужетрајног међусобног рата међу Урошем и Вукашином, ја сумњам. Извесно је, да се то питање, које је потресло оружје по ризницама властелинским, није решило оружјем, — бар не за овај пар.

VI.

Неко се нашао који је у најопаснијем тренутку зауставио да се крв не пролива.

Ко је тај неко био?! Вукашин то за цело био није. Његова се ствар могла решити или људском правдом, или људском силом. Од правде, баш и од „људске“ правде, он се није могао надати добру својој неправедној ствари; људска сила и добра, или управо слепа, срећа већ су му давали више изгледа.

Тај неко биће да је био или сам Урош, или — више духовенство, патријарх с архијерејима.

---

[1]) Пајсије, житије ц. Уроша Гл. XXII, 217.

Са свим је вероватно, да је хука унутрашњег метежа, звека оружја, на кратко хаос који се подигао, потресао дубоко благу душу младог човека. У природи његовог меког карактера лежало је, да се гледајући већ крв братску у међусобном рату проливену, тргао натраг, и запитао: зар се баш крвљу мора да реши ово лично питање између мене и Вукашина?!

Још ми се вероватније чини, да је духовенство, опазивши у какав се вртлог земља баца, употребило своју важност па издејствовало да се мачи у корице спусте. Ово се тим пре мислити може, што својих 15 или 16 година позније на једној подобној прилици видимо, где више духовенство својим посредовањем заиста васпоставља у некој мери ред и слогу.[1])

Свакојако тај неко успео је да обустави рат грађански тиме што је у оно покривало, којим се наветник скривао, Вукашина ухватио. Ево како.

Због чега је настао овај несрећни метеж?!

Због тога што цар Урош и рашка господа веле да је Душан на самрти поверио Вукашину наветништво само привремено, док млади цар не ојача, и што на супрот томе Вукашин и његове присталице тврде, да је Душан на самрти рекао Вукашину, да стоји уз младог цара докле је год жив.

Све се дакле своди на ово просто питање: шта је права последња воља Душанова?

---

[1]) Ово је било с концем 1376 кад је бесцарствије довело земљу у велику несрећу, „На конець видаште дѣховніи что царство разоритсѧ, тогда бившіи иже во светыхъ архіепископы сербскіи и патріархъ Ѥфремъ собравъ соборъ.... призивают же и всѣхъ кнѧзеи, грозѧще со клѧтвою и отлѫченіемъ, ако кто не пріидеть.“ Троношаи, Гл. V, 79. И у време о коме у тексту говоримо, духовенство се могло послужити претњом клетве и одлучења, те да се сабор заиста састане.

На самртноме часу око Душана је било кнежева и дворана, било је архијереја и других духовника. Ти сведоци смрти Душанове живе још; они могу да буду веродостојни сведоци праве последње воље његове. Дајте нека се ствар изнесе пред сабор државни, нек се потражи и сазна шта је права последња воља првога цара, па нек буде, како је његова воља била!

Ако Урош сам није предложио да се ствар на сабору реши, он је без сумње с драгом вољом на предлог пристао. У његовом је карактеру била једна црта: право дубоко поштовање према спомену свога оца, он је готов био да се и сад вољи његовој потчини; у његовоме карактеру лежала је с друге стране и природна одвратност од насилних мера и од крвопролића. Он је дакле и срцем и душом био за овај законити пут.

Вукашин није могао имати много вере у сабор. Али ако се успротиви предлогу, ако не ће да се види шта је права воља царева, онда он сам себи скида маску с лица. Ако не пристане на сабор, он ће показати, да и сам не верује у оно што издаје за праву вољу цареву и за правни основ на коме тобож стоји; он ће тада подићи и партају мира и све праве родољубе противу себе, осим оних, који већ стоје противу њега на оружју. Вукашин није могао друкче, већ да и сам пристане да се сабором ствар његова реши. Лоћика фактова, не, шта више лоћика самог његовог притворства, принуђавала га је да иде на сабор. —

VII.

Да се питање Вукашиново, које је начинило у царству нереда и метежа, предузело да реши на државноме сабору, о томе не може сумње бити.[1]) Народно предање у песмама народним и наши летописци не само да се слажу казујући

[1]) Г. Срећковић не говори о томе ништа.

да се питање „на коме је царство?“ решавало на сабору, већ они се слажу представљајући, да се тај сабор држао у време оно, кад је већ дошло било до међусобнога рата у народу. Не слажу се само о месту где се саборовало. Народне песме казују цркву Грачаницу; летопис којим се Пајсије служио, казује цркву арханђела Михаила у Призрену.

Сва је прилика да ће бити овако како се у летопису каже. Сабор се сазвао у Призрен, у престоницу царства, јер је ваљало решити питање једно, које се тако непосредно престола тицало. Саборници су поседали да већају у цркви архистратига Михаила, у цркви коју је Душан савидао, у којој је гробница његова била, где су кости његове у сребрном кивоту лежале. Ту на његовоме гробу ваљало је да се реши, шта је била права последња воља његова?! Мистично расположеним духовима могло се чинити као да је сам велики цар у средини њиховој, као да ће сам мраморни гроб његов проговорити да истину каже. За такве је утиске зацело више него ико био расположен млади цар, како својим васпитањем тако и урођеном нарављу својом. Али стари, окорели Вукашин знао је добро да покојни цар не ће устати из гроба да га утера у лаж. Он је знао, да већ та његова дрскост, што слободном ногом ступа пред гроб Душанов, и што незамућеним гласом казује своје тобожње право, потреса слабије саборнике, пуни их мишљу да овај старац ваљада се не би оволиком сигурношћу понашао, да није сигуран о своме праву?! Вукашин је још могао да рачуна и на личне присталице своје и своје браће Угљеше и Гојка.

Као обично најпре се одслужила служба божја с призивањем духа светог на саборнике. Свечаност је морала бити величанствена; патријарх, митрополити, архијереји, цар, царски наветник, властела велика и мала, представници црквене и светске власти, представници смерне по-

божности и сјајним богатством покривене охолости, представници правде и неправде, доброга и злога, — све се то искупило у цркви на гробу Душановом. Око цркве у пољу слегла се силна светина.[1]) Не треба мислити да су дошли да виде само сјајан призор злата, сребра, свиле и кадифе, да виде сву сјајност царства на једно место прикупљену као зраке сунчане у жижи једној. Овај народ, без политичких права, већ је стекао био укуса за политичке призоре, и никаква сила на свету није га могла уздржати, да громко не одјекује једном или другом политичком узвику главних политичких партаја у сабору привилегисаних редова.[2])

После свршене службе божије отпочео се рад саборски. Изложило се због чега је раздор. Вукашин, чврсто и постојано идући за својом циљу није се ни мало устручавао да на сабору пред гробом Душановим потврђује, да је цар њему оставио да поред Уроша земљом управља. Судећи по ономе што о овој ствари има у народним песмама, сабор је испитивао оне који су се Душану на самрти затекли, духовнике и кнежеве; народна песма прве оличава у протопоп Недељку, друге у Краљевићу Марку. Стара властела и подмладак њезин били су и онако противни Вукашину; сад су против његовог властољубља бранили правичну ствар. Више духовенство, или бар најзнатнији део његов, био је за права Урошева, држао се дакле са старом властелом. Вукашин и његова браћа радили су пре сабора живо да придобију за се гласове; дејствовали су нешто обећањима, нешто претњом. Народ онај што се слегао на пољу око цркве хватајући сваки и најмањи гласић ове велике политичке борбе, дознао је за те агитације Мрњавчевића, и

[1]) Црква ова није била у самом граду Призрену, већ изван њега али одмах у непосредној му околини; „на ръке Бистрици подъ градомъ више мѣста Призрена“, вели Пајсије. Гл. XXII, 218.

[2]) Пајсије изреком спомиње овом приликом: „И съборъ съ архіепископомъ и съ всем народом.“ Гл. XXII, 218.

ено им огледала у народној песми. Али је Вукашину све узалуд било!

Сабор је ствар испитао колико се испитати могло. Ево шта сабор одговара Вукашину на његово упорно потврђивање свога тобожњег права: „Веми да ѥсть на тебѣ нарѹчено дондеже доспѣѥть млади царь възраста, и ѥгово ѥсть по родоу и по колѣноу; прѣстани, Влькашине, насиловати!“ [1])

Као да су мраморне зидине арханђелске цркве биле од ваздуха а не од камена, одлука већине саборске одмах се пронесе ван по оном народу што се ту слегао. Прост овај народ, који ће да буде историк и судија овој високој господи у скрлету и чоси, и који ће уз гусле да исприча рад њихов и изрече суд о њему, није имао политичких права, није имао ако хоћете баш ни политичке свести, али је имао политичког инстинкта, имао је осећања политичког јер је имао осећања за правду. Он одмах одјекује већини саборској; и он, радосно узрујан изгледом да ће правда да победи, налази и говори да је Урошево „по роду и колену.“ Не изгледа ли ипак као да је гроб Душанов проговорио?!

Тешко је погодити, како је Вукашину у томе тренутку било, кад виде да је већина сабора противу њега. Али до крајности следствен, упоран, тврдоглав, он пред сабором ипак остајаше на своме гледишту; одлука већине саборске њему се чинила неправедна, пристрастна; неправедна одлука његових јавних и тајних непријатеља у сабору не може за њ да умањи светињу царевог аманета, нити светињу заклетве коју је он Душану дао. На ово упорство Вукашиново настане прави метеж у сабору, а на сву прилику и у оној светини што на пољу и непозвана и без права саборује. „И многоу мѣтежѹ бывшѹ и мльви; оувы

[1]) Житије цара Уроша, Гл. XXII, стр. 218.

неправеднаго соуда, и никако (Вукашин) покорити се хотѣ.“ [1])

На послетку патријарх (очевидно као председник сабора) устане те у име саборске већине [2]) рекне: „Слава тебѣ господи дльготрьпѣливе и многомилостиве, призри сь высоти светыє своєє на ѡзлобленіє люди свои и виждь неправедни соудь, єже сь насилиємь вьзнмають.“ Светски политички смисао ових речи, духовног председника саборског, није други већ овај: „Сабор одлучује: сваки покушај Вукашинов, да остане и даље на своме положају поред цара, има се сматрати као неправда и насиље.“

Донесавши ову одлуку сабор се разлази.

И народне песме и летопис слажу се и што се тиче одлуке саборске. И по једнима и по другом, сабор се изразио за право младог Немањића, а противу претензија Вукашинових.

VIII.

Сабор је призренски у сваком погледу тако знаменит да би вредно било да о њему што више знамо. Одлука његова сведочи, да је у царству српском, у властели и духовенству још једнако била претежна страна лојалности и правде. Она јасно сведочи како је неоснована предпоставка, да је по смрти Душановој сваки властелин тежио да се од Немањићског престола као средсреде царства оцепи. [3]) Већина властеле, духовенства и народа бранила је ствар династије Немањића као своју рођену ствар.

Које се године сабор овај држао? За сада то не знамо. Знаће се кад се пронађе које је године довршена црква

[1]) Житије цара Уроша, ibid.

[2]) „Тогда патріархъ сь сьборомь рекшъ“, Житије цара Уроша, на ист. месту.

[3]) Вид. напред наведене речи г. Срећковића, који сасвим противно догађаје ове схваћа. —

св. богородице више Жегљигова, јер одмах после тога сабора: „благочьстива царица сь синомь своимь сьврьшають црьковь оставшоую отъ благочьстиваго и прѣвисокаго цара Стефана вь чрьмнои гори.“ [1]) Све што бих за сада о времену тога саборовања рећи могао, то је, да је то било негде после 1360 а пре 1365 године. На сву прилику год. 1363, кад се Урошу навршило већ 25 година, а Вукашину 7 година наветништва.

Које су знатније личности у њему учествовале и с каквим улогама? За назоре Вукашинове устајала су његова браћа Угљеша и Гојко, њихов присни пријатељ Алтоман и још зацело понеки властелин и духовник из њихових области. Противу тих назора очевидно патријарх Сава, и као што видесмо већина властеле и духовенства. Је ли и Лазар ту био и какву улогу имао? Позитивнога писменог доказа за то немамо. Али се не да ни замислити да на тако важном сабору Лазар није учествовао. Једном већ на сабору, Лазар по својој политичкој прошлости, по своме карактеру, по својим способностима (велика речитост његова!), на кратко по целоме свом политичком и моралном бићу, није могао да не буде на челу партаји, која је била за Уроша а противу Вукашина. Оно што долази позније, само објашњава и потврђује ову предпоставку. Кад је Урош мало позније прибегао к Лазару, прибегао му је не само као старом и оданом пријатељу своје куће, већ још и као вођи оне партаје, која је својом одлуком на сабору призренскоме већ морално обвезана била, да га на супрот Вукашину брани. Све што је после Вукашин предузимао противу Лазара, показује, да он у њему није гледао простог једног противника, већ вођа противничкој партаји.

Шта је Вукашин чинио после одлуке призренског сабора?!

---

[1]) Пајсије у житију ц. Уроша Гл. XXII, 218,

Ствар је његова на сабору морално пропала. Силом да заузме свој положај поред Уроша тада му није могућно било; јер почем је већина властеле противу њега, то би он у отвореној борби без сумње подлегао, и његова би ствар и дејствително за свагда пропала. Све што је могао, то је да задржи у руци што више моћи, а да се према цару и његовој партаји пасивно влада.

Изгубивши парницу на суду државног сабора Вукашин се, као што обично властољупци чине, заогрне у плашт политичког мученика, и као човек коме су противници из политичких призрења неправду учинили, повуче се у своју област (прилипску). Како су се с његовом облашћу сучељавале области браће његове, то је Вукашин имао доста средстава да се брани, ако би га ко и ту напао. У осталом није ни мислити било, да ће Урош моћи да га оружаном руком истера и из области, у којој је он још под Душаном управљао. Млади цар, благ и милостив, с драгом душом пустио би да Вукашин ужива свој намеснички положај у области прилипској.

Мирољубиви Урош жудео је за миром и редом у царству. Може бити да млади цар још и у великодушном једном покрету свога срца, није хтео, да до крајности понижава старца једног властелина, који је некада учинио услуге држави, и у коме је отац његов, Душан, толико поверење имао. На кратко Урош ослободивши се од свог наветника и задобивши пуну слободу своје царске воље, оставио је Мрњавчевиће на њиховим важним местима, као обласне намеснике.

Од стране младога цара ово је била великодушност. Као великодушност факт тај задржава своју моралну лепоту, али у политичкоме погледу она је донела Урошу само жалосне последице. Кад човек, идући само за материјалним интересима, падне тако ниско, да се у њему морална страна чисто као скамени, онда је узалуд што ћете је обасипати топлим зна-

цима љубави, пријатељства или великодушности. Стена остаје хладна стена и кад жарка румен сунчана на њој трепти.

Вукашин већ није био више човек, који се великодушношћу освојити даје. Својих претензија он се никако одрекао није. Остварење њихово он је само одложио до згоднијих прилика. Удаљивши се од престола, властољубље његово ни мало није изгубило своју силу. Напротив оно је само ојачало, јер даљина и остале физичне и моралне препреке између њега и царског престола, само су изазвале у њему ватрену жудњу, да свој положај опет заузме.

Жудећи у Прилипу да бар на прву степеницу поред престола стане, Вукашин се сетио Кантакузена. Он је морао наћи да међу његовим тадашњим положајем и положајем Кантакузеновим одмах по смрти Андрониковој има много сличности. Већина цариградских патрицијa с царицом Аном и младим царевићем Јованом не хтедоше да допусте Кантакузену да заузме место на престолу поред младог цара које му је по завештању цара Андроника припадало, тако ето и већина српске властеле, с младим царем, не даду њему — Вукашину, да остане на месту, које му је, по његовом тумачењу, цар Душан завештао. Кантакузен је постигао своју циљ посредством алијанције са Србима. Како би било да Вукашин посредством алијанције с Грцима покуша да своју циљ постигне?! И доиста ми видимо где он ступа у алијанцију најпре с Кантакузеновим сином Матијом (претендентом на престо византијски!) а после и са самим царем Јованом Палеологом.[1])

Овде нам сад нема једне алке у ланцу историјских догађаја онога доба. Ми видимо да се Вукашин није одрекао својих претензија, ми га видимо где прави алијанцију с Грцима, и одмах за тим видимо где цар Урош путује на север к кнезу Лазару. Какви су се догађаји

---

[1]) Срећковић, нејаки Урош, Гл. XXVII, 251.

збили између дана, кад је Вукашин начинио савез с Грцима, и дана кад је цар Урош пошао на север, то је оно што за сада не знамо на сигурно, а што би тако вредно било да знамо.[1])

Сва је прилика да су успеси у грчкој политици Вукашина охрабрили, да опет јаче изнесе своје претензије. Урош, који је ради мира и љубави желео, да Мрњавчевићи остану на своме положају као намесници важних области, ипак није могао желети, да они заузму према њему са свим независан и самосталан положај. Њиховоме пасивноме владању у почетку он је могао и кроз прсте да гледа, а по своме карактеру он је заиста и склоњен био да чини сва могућна призрења. Али кад је Вукашин остајао и даље при својим претензијама, кад је почео да тражи наслона за њих и ван земље, онда је за Уроша постала очевидна потреба, да се таквоме стању учини једном крај. Већ смо казали да је Урош био у опште увиђаван човек, само му је недостајала одважност карактера и постојанство. Противници Вукашинови који су сад на двору око Уроша били, да богме да нису пропуштали да му представљају опасност од држања Вукашиновог у најцрњим бојама. Оно што се прича како је Урош опоменуо Мрњавчевиће да престану владати се као самостални господари,[2]) ако је заиста ис-

[1]) Г. Ср. све ове велике догађаје који испуњавају нашу историју од 1857 до 1367 меша јако једно кроз друго и збива их у кратак један компас, да огромност њихова не излази довољно на видик. Он представља да је Урош не могући даље трпети насиља Вукашинова одбегао к Лазару, Лазар се с властелом дигао противу Вукашина и „протерају га у његову државу“; овде В. остаје неко време, уплеће се у грчке послове, за тим одлази у Призрен и домамљује ту Уроша, који се једнако у Лазара бави! Проучивши наше летописе, ја сам потпуно убеђен, да овакво излагање не одговара ни мало ономе, што је заиста у ствари било.

[2]) Г. Срећковић, Гл. XXVII, 250.

торијски факт, то он нада у ово доба о коме говоримо сад. Свакојако, од прилике с концем 1366 или почетком 1367 године Урош је дошао до уверења, да Вукашин, једнако идући за својом циљу, намишља некакав удар да учини. На ту његову спрему Урош је одговорио, отишавши к кнезу Лазару, к вођу „рашке господе.“ На путу томе он је свраћао к верним властелинским кућама. Очевидно је оно што се дознало о намерама Вукашиновим опасног карактера било, јер сви ови властели световаше цару, нека преко зиме остане код Лазара, а на пролеће ће сви устати противу Вукашина.

IX.

Одлазак Урошев к Лазару био је дело огромног значаја и неизмерних последица. То је био најенергичнији корак, који је Урош у своме веку учинио. Отишавши к вођу опозиције Вукашинове, цар је тиме показао, да се не осећа у престолници својој сигуран од умишљаја Вукашинових, да се овај из дана у дан понаша све очевидније на начин, који је одлуком сабора призренског означен за неправду и насиље. Онај меки и стрпљиви Урош дошао је до га крај своме стрпљењу.

Глас да је цар отишао к кнезу Лазару морао је произвести дубок утисак по свима крајевима царства. Нико се није сумњао о томе, шта тај корак хоће да каже. Још се у српској држави дотле ни видело ни запамтило није, да је властољубље једног властелина отерало владаоца да се преда са свим једној извесној политичкој партији. Одласком својим к Лазару Урош је бацио рукавицу Вукашину. Сва царевина нешто у гњеву, нешто у чуду а нешто у неизвесности, упрла је погледе у Прилип на окорело лице Вукашина Мрњавчевића.

Вукашина је овај корак ако не поразио, а оно ипак са свим изненадио. Пре свега у њему је он гледати могао

доказ, како је противна му партаја потпуно овладала Урошем. Под таквим приликама да ли се он могао надати да ће Уроша икада опет за се задобити моћи, и особито ако силом заузме поред њега свој положај?! Па онда ни он се није варао о правоме значају Урошевог одласка к вођу, „рашке господе“, ни о последицама које ће доћи. Вукашин је знао, какав су одговор дали Урошу кнежеви к којима је свраћао. „Нек не иде у Призрен, већ нек остане у Лазара до пролећа, и ако Вукашин дотле не остави, тада ће сви поћи противу њега“, — то је по Троношцу одговор рашке господе![1]) Друкчији одговор нису ни могли дати људи, који су припадали већини сабора призренског. Не само властољубивим сновима Вукашиновим, већ његовом ма каквом политичком бићу спремала се пропаст. Одлазак царев к Лазару носио је на себи карактер очајничког једног корака; није могућно, да он не донесе и очајничке последице било по Уроша било по Вукашина.

Да је Урош био сталан и следствен, да је по савету рашке властеле остао преко зиме у двору Лазаревом, да је на пролеће с верном му властелом пошао право на Прилип, грађански би се рат изродио, крв би се братска пролила, али би Вукашин са својим пристаоцима неизбежно пропао, и династија би Немањићева наставила своју мисију. Али Урош, који се увређен и огорчен понашањем Мрњавчевића могао да уздигне до једног енергичног корака, није био кадар да прође кроз све последице његове. Његов је карактер стављен на тежак испит. Њему је ваљало кроз неколико месеца бити сведоком и очевидцем, како се у царству спрема — на грађански рат. Њему је остављено толико дуго време да промишља о своме положају, о положају царства и о свима ужасима братског крвопролића. Његова блага и добродушна нарав сва се потресала услед оваквих

[1]) Гл. V, 71.

премишљања. Он је волео да царује без Вукашина, али и без грађанског рата. „До излиха милостив и кротак“ Урош није имао срца да на једном, истина мучном, путу буде следствен. Урош ће да падне као жртва своје неследствености.

По несрећи Вукашин је био и сувише следствен. Следственост потенцује како врлине, тако и пороке и страсти у човеку. Тек кад је Урош тако очевидно и с толиким шумом прешао к противницима његовим, Вукашин је дошао да види да за њега нема места на престолу поред Уроша. Или коначно оставити се сваких мисли о суцаровану; или сести на престо без Уроша. Урош не ће да царује заједно с Вукашином, — Вукашин хоће да царује и без Уроша. Око овога се скупила рашка господа, као око Немањића. Али ако Немањића нестане? Урош нема деце? Каква злокобна прилика? Урош воли да се ломи по планини ловећи; случајно да у лову падне с коња те да се убије?! Није ли и краљ Драгутин једном павши с коња испод града Јелеча дошао до на ивицу гроба?! Партаја рашка сад је сложена око Немањића, али ако нестане Немањића, она ће се без сумње поделити те оставити поље њему, који има за се аманет и поверење цара Душана, заслуге за државу, вичност државној управи, велику моћ у слози са својом браћом и пријатеља у суседној Византији!

Оваква и овима подобна размишљања растрзала су душу Вукашинову, кад је изненађен поступком царевим проводио немирне ноћи, док је син Душанов у двору вернога кнеза Лазара сам себе плашио аветима међусобног рата.

Од тога часа сатанство Вукашиново излеће на своју највећу висину. Судбина Србије сад је зависила од тога, хоће ли једном злоковарноме властољупцу испасти за руком да мучки убије српског законитог владаоца, или не.

Једном на чисто са својом црном одлуком, Вукашину, препреденоме и енергичноме, није било тешко да састави

план како да га изврши. Овај је план дрзак, тако основан на познавању Урошевог карактера и свију других прилика, да се слободно може уврстити у најпрепреденије производе злога ђенија. Дрскост, лукавство, притворство све је те своје особине Вукашин развио у најпунијој мери да своме властољубљу прибави крвав и црни један тријумф, кратак за слатко уживање, неизмерно дуг за вечито и горко осуђивање свију нараштаја народних који су за Вукашином дошли и који ће још доћи!

По целом се царству природним начином није о другом чему мислило и говорило, већ о одласку цареву ка кнезу Лазару. Као обично кад држава дође у грозничаво стање, бунцало се о ономе што јест и што није. О злоковарним намишљајима Вукашиновим, о његовоме спремању да оружаном руком, можда и помоћу Грка и Турака, седне на престо поред Уроша, о спремању цару верне властеле, о оружању на све стране, проносили су се свакојаки гласови. Чак су неки за цело још тада проносили да је цар оставио земљу па отишао у Дубровник. Зла слутња обузела је била народ.

У овом тренутку опште узбуђености, неизвесности и зле слутње, Вукашин са свим изненадно долази у Призрен. Не као претенденат, већ као властелин који хоће своме цару да даде доказе о својој лојалности. Овај је корак био тако неочекиван, тако у противности са свиме оним како се Вукашин последњих година понашао, да је тешко било у први мах веровати. Сад се у један пут Вукашин представља као несебичан, умерен, шта више као патријота. Урош одласком својим к Лазару бацио му је рукавицу изазивачку с пуно понижења; он поред других толиких неправада гута и ту, и уместо да се освети, он долази да лично изјави цару верност и потчињеност своју; права своја и увређена осећања своја он жртвује само да уштеди

земљи међусобно крвопролиће. У ономе часу у коме је гњев народни противу узурпатора почео да кипи, узурпатор дрским једним кораком излази пред народ у патријотичној маски, у маски једног смерног, своме цару верног и одданог поданика! Вукашин је добро знао да ће у најмању руку ово његово лукавство пореметити оружање противничке партаје, можда је чак и поделити и ослабити?!

Њему није било тешко да у Призрену, просувши „словеса ласкателна и кривоклетвена,“ увери царицу Јелену, матер Урошеву, и остало дворанство, да он за љубав опште слоге хоће да остави своје претензије и хоће да је веран слуга царев. Успевши својом притворношћу, својом окретношћу и податљивошћу да задобије двор призренски да му верује, Вукашин предузме да о својој лојалности убеди Уроша и да га докопа у своје руке.

Он најпре напише писмо кнезу Лазару. Ово што је прво своје писмо управио на Лазара чини се незнатна ствар, али она има дубок смисао. Вукашин хоће тиме да каже, да се борба не води између њега и Уроша, већ између њега и партаје рашке господе; он хоће да каже да по његовоме убеђењу Урош није оставио Призрен по сопственој својој одлуци, већ по наговору партаје рашке; он хоће посредно да Урошу каже: „Господару, твој одлазак није твоје властито дело, увреду која ми је нанесена, ниси ми ти лично нанео; врата за повратак у Призрен, где те једна оклеветавана али верна слуга чека стоје ти отворена!“ Он пише Лазару као вођу противне му партаје, дајући целој борби карактер борбе две извесне партаје; али у исто време он компромитује пред целим народом ту партају почем позивљући вођа њезиног да „пусти цара“, посредно каже, да он на силу цара код себе држи. Узмите који год хоћете корак Вукашинов од 1357 па до 1371, па га рашчланите, свуда ћете наћи утиске једног необично финог, лукавог ђенија.

Колико за сада знамо, у писму томе Вукашин моли Лазара, да „скорим отпусти“ цара у Призрен где је он готов да учини „по совѣтоу князей,“ т. ј. да се остави својих претензија. За сада још не знамо текст тога писма, али из ове две три врсте које је троношки летописац забележио видимо му прави смисао. Смисао је тај ово: ја имам право да суцарујем (Душан ми је то право на самрти дао); ви ми га из зависти и пакости одричете; да би ми га силом одузели, ви сте сплеткама вашим одмамили цара из Призрена и сад га тамо на силу држите и спремате у царству рат међусобни; пустите цара да слободно дође у Призрен; ја ћу од моје драге воље да жртвујем моја права, да сачувам земљи мир и слогу!

Лазар је у досадашњим политичким борбама имао пуно прилике, да скроз сазна Вукашина. Он је читајући посланицу ову морао увиђати што чак и ми данас увиђамо: да Вукашин дише мржњом и потајним осветољубљем према партаји рашке господе, да њему и сувише на срцу лежи право његово, и да он позивљући Уроша у Призрен, не мисли цару добро. Лазар у интересу самога цара Уроша и у интересу своје партаје није могао друкчије већ да светује Урошу да не верује притворству Вукашиновоме. И заиста цар остаде и даље на двору Лазареву.

Прво писмо Вукашиново није успело да Уроша поврати у Призрен. али је оно ипак неки извесни успех имало. Урош, који се већ на углед међусобног рата у даљини потресао и колебао, сад се још већма усколебао, кад му је Вукашин изнео пред очи могућност да миром и слогом до своје цељи дође. Вукашин је добро знао, да ће се Урош у одлуци својој поколебати и ни мало није очајавао да ће успети. Он пошље сад Урошу најсвечанија уверавања о својој лојалности, можда и најцрње описе о жалосном стању узрујанога царства. Лазар „слаткоглаголиви“ умео је да усколебанога и потресенога цара ипак и овај пут убеди

да његов најживљи интерес захтева да се не враћа у Призрен нити да се мири с Вукашином.

Али Вукашин ни сада није свој план оставио. Познајући карактер Урошев, он је могао да на сигурно рачуна, да она два његова прва удара ако и нису освојили Уроша, а оно су у његовој одлуци направила велики пролом. Ваљало му је само предузети са свом силом и трећи јуриш. Није се више ослањао на убедљивост свога писма. Он је, бавећи се на двору, својим положењем умео да задобије сву своју околину, управо да очара онај круг, који је природним начином имао уплива на Уроша. Свакојако уз треће писмо Вукашиново, у коме он „страшном заклетвом“ потврђиваше своју лојалност, дође у дворове Лазареве и писмо од царице матере. Јелена увераваше сина свог, да је по свему како се Вукашин понаша његова потчињеност искрена; она га приклињаше да се поврати у Призрен, шта више, како је у Троношком летопису забележено, она га „проклињаше,“ ако се не врати.[1]) Ово је последње сасвим за веровање; сасвим у духу ондашњег времена, у коме се царска завештања и дародавне повеље обично завршују проклињањем противу оних који би што противно томе чинили.

За овакво прорачунено и постојано наваљивање, Урошев карактер није био спремљен. Он је сам себе варао и тешио тиме, што би одласком својим у Призрен и личним измирењем с Вукашином отклонио међусобни рат. Не само у политичким приликама налажаше он побуде да му се у престоницу повратити ваља, већ још и у осећању поштовања према жељи матере своје. Урош се одлучио да се врати.

Шта је могао Лазар у овакој прилици да чини?! Он је потпуно уверен био да Вукашин не мисли искрено; он је врло добро знао да је измирење Уроша с Вукашином

---

[1]) Троношац. Гл. V, 72.

противно интересима његове партаје. Имавши Уроша потпуно у својој власти под кровом својим, он је могао да га силом код себе задржи, док на пролеће у заједници с осталом властелом своје странке не би Вукашина оборио. Али ту је с материјалним интересима Лазаревим, у борбу дошло његово високо чуство морала. Зар он да чини силу слободној вољи царевој?! Није ли партаја његова устала противу таквог насиља од стране Вукашинове?! Није ли Урош дошао под кров његов у двогубо светом карактеру као цар и као гост пун поверења?! Лазар ни сад није штедео своју слаткоречивост, да цара убеди о притворству Вукашинову, или царевој слободној вољи није хтео силу да чини.

Урош остави дворове вернога кнеза Лазара и пође пут Призрена!

Чудна је судбина последњег Немањића! Он иде да пропадне не само што у царству има непоштених људи, већ што има и поштених људи који из чистог поштења не ће да га силом уставе на путу који га у пропаст види! —

Ево овде речи троношкога летописа о догађајима, које смо у овоме одсеку огледали да објаснимо — рашчланимо: „Разумѣже Вукашинь совѣти кнѧзей (т. ј. како се договарају да се на пролеће противу њега а за Уроша дигну) самь приходить во Призрень до сестри своеѩ матери Уроша царѧ; єгоже она, аки всѧка жена за братомь своимь ѡбаласѧ, и на словеса ласкателна и кривоклетвена уже повѣровала. Волкашинь по совѣти кнѧзеи, єи обѣщаль исполнити, и истино царство пред всемы кнѧзы, ѩкоже восприѧль, тако ѿдати во грѧдѹще лѣто безь всѧкаго прекословіа..... Тѣмь истим начином пишѹть до кнѧза Лазара, да бы скоро ѿпустиль Уроша прійти у домь свой; такожде и мати єго на словеса Вукашинова прелащена, пишетъ сину Урошѹ скоро прійти къ ней и никого слишати. Но Лазарь добрѣ вѣдећи коварство Вукашиново и намѣреніа по первом и

втором позваніи неѿтпустиль Уроша; єгдаже третіє послаша, въ немже страшноє положил Вукашин заклинаніє такожде и мати Уроша проклинаєть аще не приідеть и непослоушаеть словесе єѧ, того ради Лазар немогіи держати Уроша, он бо самоволно отходить во Призрен.“ — Гласник V, 72. —

X.

Улазимо сад у праву страсну недељу Урошеву.

Вукашин се показао као прави сатана у човечијем облику. Пут којим је цар у гроб ишао он је покрио цвећем, окружио најлепшим радостима овога света. На све стране осмех радости и задовољства: ко би мислио, да испод свега тога зија мрачни гроб за цара и тешка несрећа за царство!

С великом и сјајном свитом изашао је цару у сретање. Дочекао га је с дубоким поштовањем, с најварљивијим знацима оданости своје. Можда су низ његово окорело старачко лице сузе текле, кад се машио да младога цара пољуби у скут и у руку. Свакојако изишавши цару на сусрет Вукашин се тако владао, да је и најцрњу сумњу са свим потресао, „с чимѣ паче прехитрилъ и всѣхъ сѹмнѧщихсѧ ѡбманулъ“, вели Троношац.[1])

Сиромах Урош! Тога се дана зацело срећним осећао. Он је мислио да има пуно узрока да буде задовољан; јер уместо да кроз крвопролиће међусобног рата дође до свог престола, он је сад ишао к њему усред радосног народа, усред одушевљених усклика. Он је тога дана могао мислити да је самом стрпљивошћу и благошћу престо Немањића утврдио.

Измирење Уроша с Вукашином било је заиста дело од највеће политичке важности. Да је Вукашин у томе делу донео онолику искреност, с коликом је Урош дошао, ис-

[1]) Гл. V, 72.

торија би српска данас друкчије гласила. Међутим у Призрену у оно доба као да нико није прозирао притворност Вукашинову. Он се умео тако да понаша, да су у околини царевој сви веровали да је његова лојалност потпуна и искрена. Радост је овога на двору и у престоници била неописана. Имали су и за што да се радују. Нису ли се тешки облаци међусобног крвопролића у последњем часу растурили и ево сунце слоге и бољих дана опет засјало?! „И бысть радость велій во дворѣхь Урошы“, вели летописац.

У свити царевој било је властеле која се сумњала о лојалности Вукашиновој. Али и ови кад су видели с каквом поштом и с коликом је усрдношћу он дочекао цара, престали су да сумњају. Ипак ови људи умели су да разликују између спољашњих доказа поштовања и усрдности и стварнога доказа да се Вукашин оставио својих претензија. Отуда, док су још светковине трајале: „бист слово о возвращеніи царства“, т. ј. повела се реч хоће ли и кад Вукашин да се и формално одрече својих претензија.[1]) Види се једнако уплив партаје рашке. На ово „все снисходително Волкашинь сходиль лукавнѣ.“[2]) Да богме да хоће! Није ли се он заклео царици да хоће, није ли цару Урошу још док је се на двору Лазареву бавио, страшном клетвом дао реч да хоће, није ли он о томе и самоме кнезу Лазару писао?! Само наравно формално „возвращение царства“ ваља да буде пред свима кнежевима, пред властелом и духовенством, на сабору државном. Сад је већ настало било зимње доба; сабор се не може са-

[1]) Г. Срећковић мислим да није погодно прави смисао наведених речи, као што се види из овога: Наравно да су чињене гозбе и да би те свечаности биле још сјајније „што се повратило царство“ итд. Гл. XXVII, 251. За моје схваћање говори сам Троношац оним што даље иде.

[2]) Троношац, Гл. V, 72.

звати усред снега; ваља чекати док гране пролеће. Сабори су се државни у царству српском и онако по правилу састајали у пролеће, обично у Марту, Априлу или Мају.[1]) У осталом кроз ово два три месеца док се још не одрече и формално својих права, он не ће да се меша у управу; цар нек царује.

На његов одговор на питање о формалном повратку царства, није се имало шта приметити. Вукашин се није одрекао формално својих претензија. У часу смрти Урошеве он излази као властелин, на коме је Душан царство оставио; и који се те дужности, друкчије тог „права“ одрекао није.

Још док су светковине трајале, Вукашин је умео да од Уроша дозна све шта његови противници мисле, шта се и како Лазар с осталим кнежевима договарао. Урош сад већ није имао за што да крије све оно што о томе зна. Планови Лазареви противу Вукашина, казивани овоме устима безазленог Уроша зацело нису сузили, ако нису раширили моралну провалу, која је већ између ова два човека постојала.

Може бити да је оно што је Урош причао о привржености верне му властеле само још утврдило Вукашина у злокобној мисли, да је за њ само још један пут к престолу отворен — кроз грозну долину мучког злочинства преко мртвог тела последњег Немањића.

---

[1]) Сабор од 1346 године, који је присуствовао крунисању Душанову на царство, састао се с концем Марта или с почетком Априла, почем се Душан зацарио на васкрс 14 Априла те године. Један део Душанова законика већ је био са свим готов 21 Маја 1349 године, о њему је сабор очевидно већао још пре тога датума, дакле почетком Маја ако не још и у Априлу. — Под самим Урошем налазимо год 1357 сабор државни с почетком Априла на окупу. Mon. Serb. 156. Мислим да би се још и више примера за ово навести дало.

После многог другог весеља и светковања Урош и Вукашин с великом свитом изађу да лове по Шар-планини. Лов је био у она времена по преимућству господска забава. И ништа није обичније било, већ да се низ свечаности заврши великим ловом у каквој дивљачју богатој планини.

Зимње је доба већ у велико настало, лишће је с дрва већ одавно опало. Био је 2-ги Декембар, кад се царева свита растурила у ловце по Шар планини.

Сва је прилика да је Урош био страстан ловац. Он се тога дана по својој злој судбини морао далеко упустити у планину, праћен — неколицином купљених, издајничких слугу. Можда је у радосној раздраганости ловца срећног, младог, пуног здравља, с пуним срцем уздања за дуг, славан и сјајан живот, следовао каквом вођу злочинцу, који га завођаше у густу и тамну честу једну, где је извирало бистро врело једно. Сиромах Урош!

Ма шта народна предања говорила, ипак није вероватно да је с младим царем у последњем часу по планинским честама тумарао и седовласи Вукашин сам собом. Још је мање за веровање да је то баш његова сопствена рука и његов сопствени буздован био, што су оборили с коња последњег Немањића. За њега је баш од суштаственог значаја било, да се може сведоцима доказати, да он у оном времену, када се је грозна катастрофа догодити имала, није био на близу злосрећноме цару. Он је на сву прилику у исто доба остао негде на другој страни окружен неколиким дворанима из свите цареве, могућно неколиким поштовања достојним властелима, које је, као и њега самог, старост њихова извињавала што не гоне лова дубљег у планини. У сатанској притворности својој, биће још да је пред тим верним слугама Урошевим говорио што о својој искреној жељи за срећну владу младога цара; али је у исто време расејано прислушкивао како шушти сухо лишће с једне стране планине; стрепио је да из тамне и мирне горе не одјекне

јаук какав; мислима је пратио безазленог Уроша окружена целатима.[1])

Пред мрак ловци се искупише на уречено место. Мало по мало искупише се скоро свита Вукашинова и свита Урошева. Али цара још немаде да долази а и још неколике слуге. Али знали су да цар воли лов; знају како је голема Шар планина; с ње се може сићи у толико места царских. Ко зна да уморан цар није ударио најпречим путем к најближем двору или најближем манастиру?!

Док је свита царева тако час злом слутњом а час добром надом проводила дугу зимњу ноћ чекајући на повратак царев, док је Вукашин у својој притворној бризи можда чак слао људе да га по планини траже за случај ако залутао буде, дотле два три човека куцаше алком на капији манастира Богородичина. Манастир овај лежи скривен у једном куту Шар-планине, више Неродимље; с планине

---

[1]) Г. Срећковић по народним предањима и Троношцу представља да је Вукашин своје ручно убио Уроша (Гл. XXVII, 251). Ја мислим да је ово више него невероватно, и да потпунога веровања заслужује што Пајсије вели да су Уроша убиле Вукашином најмљене убијце (више њих) а не сам Вукашин лично. Све што до сада знамо о карактеру, о неизмерном лукавству и обазривости овога човека даје нам право да верујемо, да је он онога кобнога дана одбијао од себе сваку и најмању сенку сумње. Очевидно је да дворани који су били на овоме лову вративши се у Призрен нису однели ни сумњу да је Вукашин убијца, и сумњу су ови царици с друге стране уливали кнежеви, који нису били у чети. Осим тога чини ми се и психологијски, да не кажем физички, сумњиво да ће један старац од својих 70 година убити млада човека од својих 30 година, истина у планинској самоћи, али која је сваког тренутка могла да се пробије изненадним доласком каквог залуталог верног дворанина. Целом својом радњом он се карактерише као фини препредени злочинац, али физичко извршење једног грубог и грозног злочинства не спада у његову сферу.

одмах ту струји речица једна, и ту лежи село Шареник. Ноћ је већ била у велико, једна од оних хладних децембарских ноћи, у којима се чини да је небо од земље још на више одскочило. Монаси су били у својим ћелијама неко у сну, неко у молитви. Само је настојатељ монастира и клисијарах био на ногама. Кад клисијарах дође те отвори врата два три непозната човека унесоше унутра једног мртваца. Рекоше да је то ловац некакав. Мртвац је имао једну рану на челу. Ваљда је с коња силно на оштру стену пао?! Настојатељ сам, не дижући никога од остале браће, још исте ноћи опоји незнанога мртваца и положи га у једну од манастирских гробница. Да ли је овај настојатељ знао коме је те ноћи појао: „вѣчнаја память?“

Какав тужан свршетак славне једне династије, која је кроз две стотине година давала Србима краљеве и цареве!

Сутра дан 3-ћег Децембра, зла слутња истисне сваку добру надежду и свита Урошева и сам Вукашин тражише цара на све стране. Али све је било узалуд. На овоме свету већ више није било ни Уроша ни Немањића.

Ваљало се одлучити да се врате у Призрен без цара и да царицама (матери и жени Урошевој[1]) кажу како је цара нестало. Сад се притворноме Вукашину чело натушти; он се сав погрузи у тугу једног праведног у најправеднијим својим очекивањима погруженог човека. Он не хте да се враћа у Призрен. Седе те написа царици Јелени писмо, у коме је главна садржина ово: цар Урош се утајио

[1]) Са свим пада у очи што се жена Урошева, Јелисавета, ни у споменицима ни у летописима не истиче на историјску позорницу. За чудо, је да Урош у повељама помиње матер своју али не и жену своју. Или је Јелисавета врло рано умрла, или је као нероткиња изгубила сваки значај, или се можда с тога и раставила с Урошем?! Свакојако, за сада је она за нас још једнако једна од тајанствених личности наше историје.

од нас; некуда је отишао, не јављајући се никоме; ако је тамо у Призрену, јавите ми да знам: ако није ту, то се бојим да не буде опет отишао ка кнезу Лазару, а тада се мени не мисли добро, нит' ће добро бити; испуњен злом слутњом да не буде овако, ја одлазим у моју земљу, док не сазнам где је Урош!'[1])

За што Вукашин није отишао у Призрен већ у Прилип?! Могућно је, да се Вукашин, поред све своје окорелости плашио погледа матере једне, којој је јединца он убио. Баш велики злочинци, који огрезнувши у крви не боје се ни људи ни Бога, уздркћу се често на шушањ једног листа. Али осим трунке савести, у овој одлуци инак главну ролу имају политичка призрења. И сад кад жртва његова лежи у незнаном гробу под хладном плочом, Вукашин се опет представља као политички мученик, он је жртва неке тајанствене сплетке, којој мора да је извор Лазар! Тобож као чист у својој савести он слути да се противу њега коварства кују, и он по други пут одлази у своју област као стари заслужни властелин, кога непријатељи његови мучки гоне и онда кад је он дао толико доказа о својој несебичности!! То је она страна коју је Вукашин одлазећи у Прилип окренуо погледима упрепашћене Србије. Друга страна и права суштина његовог корака била је у томе, што је њему сад у области његовој и у свези с браћом, ваљало спремити се оружјем и људма, да упражњени престо не допадне никоме другом већ њему самом. За скупљање војске он је пред светом имао већ готов изговор. Он га је већ означио у оном писму царици: ако буде Урош отишао к Лазару, к вођу противне партаје, то ће значити да се мисли пропаст Вукашину, и за тај случај он да богме да хоће да је спреман да се брани! У опште, на свакоме делу Вукашиновом ми видимо како су планови његови дубоко смишљени, и свагда следствено вођени до у крајности.

[1]) Троношац, Гл. V, 73.

XI.

„Взискованже бѣ Урошь ѡть матеры по всѣхъ кнѧзехъ и неѡбрѣтепъ“ вели Троношац.[1])

„Се мати сина ищꙋщи, раби цара ищꙋще и по всоудоу ѡбьтицахꙋ ищꙋще, и ничто ѡбретахꙋ“, вели Пајсије.[2])

Без сумње је царица послала слуге своје пре свега к Лазару, чим је добила писмо, у коме Вукашин опет на Лазара прстом пружа. Лазар, који је у својој злој слутњи у два маха задржао Уроша и по трећи се пут трудио да га задржи, за цело је одмах прозрео судбину младог а злосрећног цара. Али он није био једини који је то прозирао. Велики број кнежева, ка којима долажаху слуге царске да цара траже, слаше царици једногласне злокобне одговоре. „Ако је цара нестало, то друкчије не може бити, већ да га је Вукашин убио!“ то је одговор који је царици долазио са толиких страна, од људи са високог положаја и искуства, од људи који су мало боље познавали властољубље Вукашиново и његов карактер.

Али царичина женска глава стављала је оваке одговоре на рачун оне партајске мрзости којом је партаја рашке господе дисала противу Вукашина. После свега што је она доживела приликом последњег измирења између њезиног сина и Вукашина, она није могла да верује тако што. Њу је у овом душевном расположењу донекле одржавало и то, што јој је Вукашин од времена на време јављао, да је чуо да је Урош на овој или оној страни. „Волкашинь же сестру своју чрезь многоє времѧ ласкаше: се здѣ разꙋмѣхъ Уроша и ондѣ“, вели Троношац.

Међу тим противници Вукашинови све гласније говорише, да је цар негде пао од руке овог затуцаног властољупца. Царицу су, у њезином очајању, оваки гласови јако

---

[1]) Гл. V, 73.

[2]) Гл. XXII, 221.

срдили, и она бацаше у тамницу оне који их распростираше. „И аще мнози доносахꙋ царици что: „синь твои ѡть брата твоегѡ убѣнь“, но она невѣроваше, пачеже неке и темници предаваше“, вели Троношац. Али се ова претпоставка, коју је све што се дотле о карактеру Вукашиновом знало, необично вероватном чинило, све већма по земљи ширила. Царица поче и сама да сумња — не да је Вукашин цара убио, већ можда га негде у својим дворовима сакривена држи. С тога се крене у Прилип у двор Вукашинов. Осим тога она је хтела, да од самог Вукашина, из његових уста, чује све појединости онога несрећног дана, кад је цара нестало; да растера себи сваку сумњу или бар да се у њојзи утврди. Царица дакле „приходить к Влькашиноу плачемь и риданіемь и сь полатьними и вьпрошаєть: „где єсть младь царь, и что бысть и камо поиде?“ И Влькашинь глаголе: „ни азь не вѣмь что бысть!“ Па онда к овоме кајинском одговору додаје: „аще будеть порѣвноваль прарѡдителѣмь своим и шль вь светоую горꙋ, кто вѣсть?!“ Царица одмах пошље у Солун и у Свету гору. Али да богме да је то све узалуд било. Последњи Немањић лежао је мирно у хладној и немој гробници у монастиру испод села Шареника.

Наступило је стање привремености, стање неизвесности. Цара је нестало: али како осим Вукашина и њиме најмљених убијца нико није на сигурно знао шта је с њиме, је ли жив или мртав, то се наравно није могло приступити к избору новог владаоца. За Вукашина је суштаствена потреба била, да добије времена, а међутим да игра следствено улогу човека, који не зна шта се збило с царем. Са свим је немогућно, баш са гледишта његове себичности и његовога властољубља, да се Вукашин одмах по убијству Урошеву, још док се није знало ни шта је с њиме, зацарио.[1]) Не

[1]) Г. Срећковић у једној белешци к Родосл. Српских царева вели да се Вукашин одмах по смрти Урошевој прогласио за

да се замислити да је он био тако кратковид, да је у исто време кад је царици говорио „ја чух да је цар овде онде“, и себе зацарио и сео на престо, којега законитог притежатеља и сам тобож тражи. У томе би било такво противусловље, таква неследственост, да би Вукашин остао не само неверан својој прошлости, већ очевидно показао свету, да је он убијца Урошев. Целе 1368 године престо је био упражњен. Иначе је сваки остао на своме месту очекујући да види како ће ствари даље поћи док се сазна шта је с Урошем. Да богме да се сваки спремао за сваки могући случај. Тешка неизвесност, као какав црн облак, претисла је царство српско. —

Да се послужимо овим тренутком привременога стања, ове злослутне неизвесности, ове мајине која на буру слути, па да претресемо једно веома деликатно питање. Ова царица, коју видесмо где по свима брдима и долинама Душанова царства тражи сина свога, је ли била равнодушна према томе сину своме?! Питање изгледа мало чудно, али није неосновано.

О овим догађајима, које причамо, сувремени Кантакузен записао је, да је царица Јелена била равнодушна према сину своме, цару Урошу. Наш садашњи историк по струци

владаоца (Гл. XXI стр. 250). — На другом једном месту он вели. „Још само ударац топузом и пријесто је готов. Он то и изврши, па још се и не зна гдје је Урош, као што он пише царици, и већ и Вукашинь авио препоасуєтсѧ на царство Неманића.“ Гл. XXVII, 265. Овим речма Троношчевим још се не означава баш право, време кад се В. „препојасао“ на престо. Нису ми познати разлози из којих г. С. држи да се Вукашин одмах и зацарио, али мислим да је то сасма невероватно. — Родослов срп. царева опет сувише позно ставља 1371 годину као ону у којој се В. закрајно. Гласник XXI, стр. 250.

усваја примедбу Кантакузенову, и њега шта више једна извесна околност наводи на „црне мисли.“ [1])

Овоме са свим противно представљају царицу Јелену наше народне песме и наши летописи.

Наше народне песме цртају је истина као жену, која „пише пером капо мушка страна“ и кад је државна потреба, због самрти Душанове, сама сазиваше сабор државни, али у једно и као жену, која је тугом препуњена што јој сину узурпатор један власт преотимље. У оним речма народне песме: „Има хлеба но је у другога, баш у кума Вукашина краља,“ исказује се њезина немоћ и уједно и горчина којом је према Вукашину дисала.

Летописи је представљају као женску која лако верује притворноме Вукашину кад је уверава о лојалности својој према Урошу. [2]) Они се осим тога особито радо заустављају, да описују њезину дубоку тугу, кад јој је сина нестало, и кад га на послетку мртва налази. У родословију „сербскій царей“ (Гласник XXI, 249) стоји: „Мати же єго... по смерти сина своєго Уроша царя ва великои скорби своєи и плачѹ неѹтешномѹ и жалости велієй. Из Пајсијевог житија цара Уроша већ смо напред исписали неколике врсте о њезиној тузи; додајемо: „Мати плачѹщи и прьси біющи ѡтхождаше и посилаєть до града Солоуна,“ и опет после, кад је већ дознала где је тело Урошево положено: „оумоли прѣдстателѧ открити ракоу и видѣти, и тогда горше жалость бысть и рыданію и вьплю и лобизаєть и царскою діадимою тѣло ѡблагаєть и оуброусомь покрываєть лицѣ єго и вь малѣ живота себе не лиши. И вьздвизаєть ю прѣдстатель и оучрѣждаєть, дѹховними беседами, єдва нѣкогда оутѣши

[1]) Г. Срећковића „Нејаки Урош“ Гл. XXVII стр. 252.

[2]) „Она аки всѧка жена за братомь своимь ѡдаласѧ, и на словеса ласкателна и кривоклетвена уже повѣровала.“ Тронош. Гл. V, 71.

се.“ [1]) Троношки летопис вели: „Тогда мати єго позна и вѣрова, убѣнѹ быти ѿт брата Вѹкашина, ѿблїѧ оубо тѣло сина своєго многими слезами.“ [2])

Летописци се наши слажу не само у томе, што жалост царице Јелене за сином описују као истиниту и дубоку, већ и у томе, што ниједан не баца ни сенку властољубивости на њу. Што је бацала у тамницу неке од оних који још одмах с почетка говорише да је Вукашин убио Уроша, то је могло бити из са свим других узрока, а никако што је тобож хтела да прикрије злочинство Вукашиново. По некаком злом удесу и Душан, и његов син Урош, а још тим пре женска глава царице Јелене, били су се тако слепо и тако потпуно поверили Вукашину, били су се занели пријатељством и поверењем према човеку, од кога ће династија Немањића да пропадне. Кад је Душан могао да повери свога јединца и царство своје Вукашину, кад је Урош на супрот речитости и убедљивости верног једног и знатног властелина, какав је Лазар био, ипак одлучио да се поврати у чељуст Вукашинову, за што да царица Јелена није могла да слепо дели поверење свога мужа и свога сина у тог човека?! Њу је као племениту жену гњевило што, како јој се чинило, њезину тугу и несрећу хоће људи да употребе, да у партајским циљима оцрне и оклеветају првог достојанственика у царству, и који је уживао пуно поверење Душаново. У забуни својој она је бацала у тамницу оне, који су проносећи по њезиноме уверењу лажне гласове, општу забуну само још већма правили. Речи троношког летописца „пачеже неке и темници предаваше“ не треба да служе, а како мислим, и не могу да служе да нас испуне „црним мислима“ о улози коју је прва српска царица у овој огромној трагедији имала.

---

[1]) Гл. XXII, 221, 222.

[2]) Гл. V, 75.

Какви су други основи за подазрење?

Мисли се да је царица Јелена тежила да сама у Србији влада, као што је то у византијској царевини толико пута бивало.[1])

Али у нашим историјским споменицима, које до сада имамо, нема озбиљнога трага да је царица Јелена била властољубива, (у правом смислу ове речи).

Њу истина Душан у многим својим дародавним повељама спомиње, као да ствари, које он наређује, и с њезиним пристанком као и пристанком сина му Уроша бивају. Али ово није што је она тобож властољубива била, већ то је византијска форма дворска, коју је Душан с осталим формама увео. У осталом не треба заборавити да је још Стеван Немања довео своју жену Ану да на сабору присуствује. Једина права новост у овоме погледу коју је Душан увео била је та, што се на његовим новцима често поред његовог лика резао и лик царичин.

Некима се чини, да је потпун доказ, како је Урошева мати тежила да влада, у оним споменицима у којима „царица Евдокија“ издаје дародавне повеље потврђујући баштине.[2])

Али пре свега још је питање: је ли царица Евдокија то исто што и царица Јелена?! Г. Срећковић држи да јесте, не наводећи овом назору разлога. Миклошић сматрајући Евдокију као матер деспота Костадина и Драгаша, очевидно не мисли да је то Душанова жена Јелена. Даничић налази да је Евдокија жена Дејанова а сестра Душанова, те као царева сестра носила титулу „царице.“ Мени се чини да ће Евдокија још понајпре бити кћи Душанова. У хрисовуљама,[3]) које је дао манастиру Јована Крститеља у манекејској планини он говори о њему као о обитељи „прељубазне

[1]) Г. Срећковић „нејаки Урош.“ Гласник XXVII стр. 242.

[2]) Опет г. Срећковић.

[3]) Вид. Гласник XVI, 32, 34, 42, и 43.

кћери царства ми, превисоке краљевне.“ Налажући Јовану Парханиоту да неку земљу у околини сереској преда поменутом манастиру, он му пише: на посредовање прељубазне кћери моје „а твоје господарице.“ Као што се види, Душан говори о својој кћери као „господарици“ првог политичког званичника у сереској области, а баш у тој сереској области ми налазимо и царицу Евдокију и њезине синове. Царица Евдокија и царица Јелена не могу бити једно ни по томе, што се зна да је жена Душанова као монахиња носила име Јевђенија,[1]) и што се зна, да је Душанова жена умрла на три године после смрти Урошеве[2]) дакле 1370 год· а царица Јевдокија пише баштинска писма још и у 1379-ој години и тек 1380 њезини синови сами а без ње пишу, што нам даје мислити да је тада већ умрла била.[3])

Што у једној повељи Урош пише, да је трговцима слободно да путују по његовој царевини и да им ни царица мати не може ништа узети без купа, то не значи да је између њега и матере његове било каквог неспоразумљења или и противности, нити значи да је царица Јелена хтела самовољно и сама да влада. И пре Уроша српски су владаоци, и баш нарочито његов отац Душан, дајући повластице страним трговцима, утврђивали да им ни цар, ни царица, ни ико други што узимље без купа. Ствар се

[1]) „Прѣстави се перьва царица срьбска, подроужіе Стефана цара прьваго, монахиня Ѥвгенія.“ Mon. Serb. 246.

[2]) Родослов. срп. цар. Гл. XXI, 250.

[3]) Хрисовуљу од 1377 год. коју она са синовима пише види у Гласн. XXIV, 249; ону од 1379 у Mon. Serb. 191; ону од 1380, у којој се она више не спомиње опет у Гл. XXIV, 253. Рекао бих да је Евдокија тек по смрти Урошевој, ако можда не тек по смрти Вукашиновој, изашла са претензијама своје крви на царски престо, па не успевши остала са синовима у својој области с независним положајем док јој сила Муратова синове не примора на васалство.

та објашњава овако: колико ће се царине плаћати, то је утврђено уговорима; али цариници по разним местима, или обласни намесници, тражили су од трговаца по злоупотреби мимо то још по нешто у самом еспапу на име поклона за цара, и особито за царицу, ако је трговац дошао у област, која је царици у апанаж дата. Ови поклони у натури задржали су се дуго на истоку, и како је преласком балканскога полуострва у руке Турцима све у назадак отишло, тако је и овај појав натуралнога газдинства с нова ухватио корена у османској царевини, где је трајао све до последњих година владе султана Махмуда II. Душан се живо старао да се овој злоупотреби доскочи; с тога је у повластицама трговачким са свим јасно и пресудно утврђивао, да им се ни у чије име без купа ништа не узимље. Властелин, који је у име царице Јелене управљао њезиним апанажом, можда се баш и послужио њезиним именом те тражио од дубровачких трговаца поклоне у еспапу, „купљу без купа.“ Урош, следујући политичко-трговачким предањима своје династије и нарочито свога оца,[1]) наређује да се од њих не може ништа без купа узимати ни у име царице матере његове.

Тако се те ствари просто објашњавају. У њима нема ништа што би оправдавало „црне мисли“, да је царица Јелена, гоњена личним властољубљем, судејствовала на пропасти свога сина, или ма и само да је према њему равнодушна била.

Судбина је последњег Немањића и онако веома жалосна. Ни мало није нужно да се ова мрачна историјска слика још црњом прави, уводећи у њу један готово неприродно грозни појав, да је мати једна на страни оних, који јој јединца сина мучки убијају. Тада би појава царице Јелене

---

[1]) „Дрьжешоу ми скифтромь царствіа по прѣданию и оуставоу господина и родителиа царьства ми“ Mon. Serb. 151.

била одвратнија и од појаве самог Вукашина. На срећу, предање народно у песмама народним, које не заборавља слабости Душанове и тако оштро црта деспотицу Јерину, не пребацује Јелени никакву озбиљну махну. Летописи и кронике наше, које не заборављају чак ни неверство жене краља Радослава, ни властољубље краљице Јелене, матере Драгутинове и Милутинове, ни византијске краљице Симониде, не пребацују матери Урошевој никакву жудњу за владом, и с учешћем, необичним у сухопарних средновечних летописа, причају њезину дубоку жалост за јединцем својим.

Јелена је жена која је, као прва српска царица, уживала сву највишу сјајност и блесак српског престола, као мати у последње доба свога живота подносила зебње, страховања и неописану бољу у души својој. Судбина је прву српску царицу одвела са сјајног престола царског на тужни гроб њезиног јединца, а одавде у манастир. Овај је манастир имао за њу још и особиту сладост; он је сазидан заједничком бригом њезином и њезиног сина, на темељу који је још Душан положио. Ту је био у неку руку сплет побожних душа јединога сина и једне матере у славу божију. Та је црква стојала у брдима више Жегљигова као неки жив створ, појући, дишући тамјаном и измирном, облачећи се у светлост од сребрних кандила и освећених воштаница. Жена је Душанова оставила Немањићеве царске дворове, у којима већ више Немањића било није, да у „Чрмнећи гори“, у души Богородичина манастира, потражи оно што је ту остало од спомена на њезиног сина Уроша. Ово њезино склањање у тај манастир има дубок смисао. Ако се упустите у његове дубљине да их испитате, за цело не ћете наћи на дну златну круну властољубиве царице једне, већ само женско срце једне матере.

Три године после насилне смрти Урошеве у Богородичном манастиру више Жегљигова сахрањивали су били мо-

нахињу Евђенију.[1]) С каквим је поносом Душан писао некада дародавне повеље своје у договору: „с госпождею прѣвисокою царицею Єленою“ и „съ царицею аугустиєю кира Єленою! —“[2])

XII.

Мртво тело цара Уроша најпосле нађоше (с концем 1368). Облише га сузама, обукоше у царско руво, рану на челу покрише убрусом, положише у сребрн ковчег и сахранише усред јецања верних и поштених људи. Јелена отиде у манастир. Двори царски остадоше пусти; српска је царевина без Немањића и без цара на престолу.

Сад настаје један тренутак од највеће важности за будућност Душановог царства. Да се позније узможемо наћи у хаосу, који ће да настане, а да се не пометемо у узроцима његовим, ваља двоје да имамо на уму.

У последњи дан живота Урошева српско је царство још једнако имало готово оне исте границе, које и последњега дана Душановог. Кажемо готово, јер смо видели како је првих година Урошеве владе ради мира исправљена граница према Грчкој, Угарској и Босни. Могућно је, да је бан босански Стеван последње године забуне и партајске борбе у царству употребио те у Хуму и у Рашкој неколика места још придобио. Колико је управо од српске царевине за живота Урошева окрњено, то је за сада још отворено питање; али се у опште може казати, да оно, што је отпало, није било много. Главно је што ваља да се на видик изнесе то, да се српска царевина, докле је год Душанов син у животу био, докле је год било непосредног потомка династије Немањића, једнако још држала као једна целина,

[1]) 7-га Новембра „прѣстави се прьва царица срьбска, подроужие Стефана цара прьваго, монахиня Євгєниа.“ Mon. Serb. 246.

[2]) Mon. Serb. 133, 136, 143. 156 и др.

да су се области поред своје простране самоуправе ипак осећало да су оне тек делови у једној целини; делови који имају заједнички стожер — престо Немањићев.

И другу једну не мање важну прилику ваља уочити. Кад је се властела српска вратила с погреба последњег Немањића, прва њезина мисао није била, како ће сваки од њих да се начини независан у својој области. Људма тим, на којима и онако лежи огромна одговорност, на коју се и тако преко разбојишта косовског заустављају прекорни погледи потоњих векова, људма тим ми чинимо грдну неправду, што „претпостављамо“, да је сваки од њих чим је чуо за смрт Душанову, одмах себе сматрао за независна господара, или бар тежио и радио да то буде у крају ономе у коме се затекао. Напротив, властела је била у основном и начелном питању сложна: престо, стожер око којега су се српске земље ујединиле, ваљало је одржати! Питање је било само то: ко ће да седне на престо Немањића, кад њих више нема?! Ово друго питање постало је камен спотицања, али и то тек за то, што се у томе времену нашао један лукав, подмукао, крајње себичан, властољубив човек.

Да Вукашина у томе времену није било, све би се у царству српском друкчије окренуло. Али он је ту, нестрпељив да цену толиких својих трудова, своје мучене, сада већ умртвљене савести, својих страховања, својих непроспаваних ноћи дохвати. Он је већ толико година земљом поред Уроша управљао, правни основ (завештање Душаново) за тај свој положај он никако није оставио; али осим овог правног основа, или бар основа коме се он трудио да прибави и одржи правни значај, иза њега је стојала војска његове области; војска његовог брата Угљеше и војска брата му Гојка. Пред њиме је читав низ људи, које је он подигао у достојанства, на видна и сјајна места, узвисио и обогатио још док је поред Уроша, или управо иза Уроша,

земљом управљао. Далеко већма него благодарност дејствовао је страх од силе Вукашинове. Он је у томе часу био најлукавији, најлицемернији и најбесавеснији човек у царству, спремајући се још одавна, он је у томе часу располагао с највећом материјалном снагом, с великом војском, без сумње и с великим благом. Знајући какву снагу има и како он не бира средства којима ће до циља да дође, многи су га се бојали. Можда није било властелина у српскоме царству који није бар сумњао, да не буде Вукашин убијца Урошев. Троношац вели „вси книзи вѣдяхѹ извѣстно яко онь оубица бысть Урошѹ.“ [1]) Али кад би какав властелин управио очи на Вукашина, осетио хладноћу његовог прозорљивог погледа, премерио његову силу, угледао у његовој руци Душаново двосмислено завештање — онда је многи од њих по себичности својој радо себе убеђивао, да ваља да не ће бити да је Вукашин убица Урошев! Оваким изговором гледали су да се измире с претензијама Вукашиновим људи слабог карактера, а који су у осталом желели да један пут земља опет дође до мира и реда.

Разложили смо напред, како није вероватно да је се Вукашин одмах препојасао чим је Урош у Шари планини погинуо. Али да богме да ону годину — 1368-му, док још нису знали с извесношћу шта би од Уроша, — Вукашин није провео у нераду. Он је једнако „ловио“ за се присталице међу властелом. Ништа није било природније већ да Вукашин ступи у договоре како да се осигура мир и ред за случај ако цара Уроша нигде жива не нађу. Извесно је, да је кнеза од Зете Баошу измирио са својим намерама обећавши кћер своју дати за жену (њему или његовом сину. (?) [2]) Извесно је да кнеза Лазара никако није

---

[1]) Гл. V, 74.

[2]) „Князеи обоихь зеть даде дщерь свою вь женѹ.“ Троношац Гл. V, 74. Ово је било с концем 1359, јер с јесени 1369

могао задобити.[1]) Као што се од човека његовог карактера очекивати могло, он је те године привременога стања развио огромну делателност. Одбијао је од себе сваку сенку злочинства над Урошем извршенога, трудио се, да својим лукавством, својом хитрошћу у царству задобије што више присталица нарочито у оним редовима који су му дотле противни били а до сада још и опасни могли бити. Међутим, као што рекосмо, прикупљао је око себе сву своју материјалну снагу. У исто време преко свога брата Угљеше гледао је да задобије Грке за себе. У ову 1368-му годину пада онај важан акт, којим Угљеша цркву у својој области потчињава цариградскоме патријарху. Лукави Вукашин хтео је да даде Грцима и стварнога доказа о ономе шта мисли њима за љубав да чини, кад га једном сви крајеви царства српског за владаоца признаду, а у исто време није хтео да отуђује од себе ни онај део свештенства и властеле, који су противни били, да се црква српска повраћа под Цариград.[2])

Кад су нашли мртво тело Урошево, Вукашин учинивши што је већ у земљи и ван земље својим дипломатисањем учинити могао, прогласи се за владаоца царства српског. Ово је по моме мишљењу било тек с почетком 1369-те године.[3])

Ђурађ Баошић још је једнако противник Вукашину. Act. Arch. Ven. I. 193.

[1]) Но кнѧза Лазара не могаше никако уловити, ѡть негоже наипаче болшеса.“ Троношац, на ист. м.

[2]) Г. Срећковић не објашњава овај акт Угљешин. Обично га тумачи тиме, што је као Угљеша желео савеза с Грцима противу Турака. Гл. XXVII, 299. Могућно да је ово био јавни изговор; али је прави узрок у жељи Мрњавчевића, да за своје намере у Србији добију наслона и ван Србије. Иначе за савез противу Турака имали су и Грци толико исто нужду као и Срби, нити је потребе било да се Грци још нарочитом жртвом од стране Срба мите.

[3]) Да је с јесени 1369 већ владао као прави владар, види се из Acta. Arch. Ven. I, 193.

Заузевши престо Немањића, Вукашин се задовољио само титулом краља. За што није узео титулу цара?! За цело не из своје личне скромности, јер тога у њега није било; већ из политичких рачуна, као и свако његово дело што је. Очевидно мислио је, да ће тако лакше измирити противнике у земљи и још већма задобити пријатељство византијског цара. Вукашин је врло добро знао, како сујетну Византију боли, што су владаоци српски понели царску титулу. Њему је у оно доба веома много стало до тога, да с Византијом у најбољем пријатељству живи. Ова је политика била врло мудра не само због опасности од Турака, који су се већ у Једрену утврдили, већ за њ лично нужна због неприлика које му је у земљи савладати ваљало.

Вукашин се морао „препојасати на царство“ с обичним црквеним и државноправним формалностима. Не може бити да се државни сабор за ту прилику сазвао није. Али почем се овај сабор није сазивао „да бира“ владаоца, већ да присуствује крунисању Вукашинову, који је к томе акту приступао на основу двосмисленог, злосрећног и толико оспораваног завештања Душановог, то властела, која је томе завештању одрицала правну важност, на сву прилику није ни дошла на сабор.

На сабор су тај дошли властела и духовенство: из области које су биле под Вукашином, његовом браћом, његовим усрдним пријатељем Алтоманом, можда и из Зете области његовог зета или пријатеља Балше. Ако изузмете представнике Хумске, Зетске и Дарданије, остали духовници и властела, који су присуствовали крунисању Вукашинову, били су из крајева бугарских, маћедонских, албанских. Већина овог сабора није представљала прави српски елеменат. Та је већина била из крајева који нису били органски срасли са српском језгром државе Немањића. Та већина не познаје државно-правне традиције српске, не познаје тежње угашеног дома Немањићевог, нити је

она била везана за тај дом двестагодишњим успоменама заједничке политичке радње.

Али властела рашка, на врху којој је стајао Лазар, имала је друкчије политичко васпитање, друкчије осећање, друкчије назоре. Њезина политичка прошлост била је друкчија, па друкчија јој је и политика у садашњости.

Са зетском и рашком властелом, Немањићи су основали и развили српску државу. Ова је властела овда и онда збацивала по неког Немањића, али је ипак на престолу династију верно чувала. Тадашњем нараштају те властеле династија је Немањића остала у лицу Уроша као неки аманет. С тугом су ти људи видели, да се за „навјетника“ царева истурио човек један, који је настављајући тобож Душанову политику новачења својом необичном окретношћу и својом бесавесношћу умео да од престола одбија њихов традицијонални и како им се учинило легитимни утицај. Видели смо њихову борбу с тим човеком. Урош је пао као невина жртва те њихове борбе. Од како је нестало Уроша, ови су људи гледали на Вукашина не само као на политичког противника, не само као на узурпатора царске власти већ као на мучког убицу последњег Немањића. Уз њихове политичке интересе, који су се одавна упустили у борбу с Вукашином, сад се њихово осећање морала дигло на буну. Рашка властела с Лазаром на врху, није трпела Вукашина као политичког противника ни на првој степеници престола; како ће моћи да на самоме престолу подноси Вукашина „убицу цара Уроша и искоренитеља дома немањскога“?![1])

Лазар, представник ових уверења и осећања, Лазар „човек правдив и истинен“, изјави да он не признаје Вукашина за владаоца!

---

[1]) Троношац Гл. V, 76.

У овом времену историја наша показује нам велику једну слику, на којој су сенке и светлости на чудноват начин измешане и која је пуна озбиљне поуке.

Један човек пун искуства у државним пословима, пун енергије, вешт и окретан, али у исто време човек без савести, без врлина, без морала, човек упрскан крвљу свога законитог владаоца, ступа на престо, на коме је подлим злочинством себи места начинио. Али шта видимо?! Док један део властеле, које под утиском страха, које услед себичних рачуна стоји око престола на који се злочинац посадио, други један део у гњеву и у упрепашћењу одвраћа лице своје од њега. Онога часа, кад се Вукашин на престо посадио, велико царство Немањића, предмет његове толике чежње почиње из темеља да се љуља; свезе којима су се његови делови држали, препуцавају; један велики, богати део царства, један велики и одлични део народа, управо срце Немањићске државе одваја се од престола, на који се убица један посадио! С Вукашином на престолу бачена је у организам српског царства чињеница једна, која дејствује растварајући и раздвајајући, другим речима која руши државни склоп у његове првобитне саставне чести и води га к пропасти.

Ова декомпозиција, ово растварање и распадање државног склопа није нека особеност српске историје, још мање особеност само једног века у историји српској.

Ово је општи природни закон у историји човечанства.

Једна велика држава није могла пропасти тек по случају. Српско је царство пропало по суду општих историјских закона.

Узмите историју света. Престо врши своју историјску мисију само дотле, докле представља високо једно начело доброга и светога, док је идејом својом тако високо, да се погледи далеких крајева и удаљених племена у њему сустичу и уједињавају. Престо у течају векова мења

своју форму па и име своје; од златног и драгим каменом искићеног трона самодржавнога цара он може да постане проста столица председника републике. Али основну своју природу не мења. Дође ли да се на њ посади човек, који не само није носилац моралне неке идеје, већ је представник неморала и злог начела, одмах се мења његов утицај. У место да спаја, он раздваја; у место да води напред, он сузбија натраг; у место да оживљава, он умртвљава. Добри га људи остављају; зли око њега остају; мало по мало и ови се разбегавају, јер баш зли људи не воле да подуже остану изложени на видику; злочинац на престолу пошто је деморалишући све око себе умртвио, остаје као усред пустог и немог гробља које је сам начинио, и на послетку и сам пропада.

Од прилике, оваква је парница наступила и у српском царству после смрти Урошеве.

Чим се на престо посадио убица последњег Немањића, одмах је од њега морао да одступи сваки онај, који је имао живо осећање морала и јак карактер.

У вођа „рашке господе“ у кнеза Лазара било је и једнога и другога.

Све кад би њему и било могућно, да раскине са својом политичком прошлошћу, његовом моралном осећању не би могућно било да угуши своју одвратност од убице Урошевог. У Србији сад више није борба начела старог реда с начелом новога реда. У Србији је сад (1369) наступила борба морала с неморалом. То је оно што јој даје са свим особен карактер.

Потреба је и опет наглашивати, да хаос у Србији није наступио за то што су тобож сви намесници били подједнако себични, па сваки драо на своју страну. Хаос је тај настао за то, што је у српскоме царству било поред себичних још и несебичних власника, што је поред бесавесних људи и издајица било још и људи савесних и

верних. Међу себичњацима може још да буде и компромиса, и борба се може да избегне; међу себичњацима и несебичњацима, компромис није могућан и борба је неизбежна.

Још за живота Душанова, било је политичког врења у царству. Узвик политичких партаја био је с једне стране „да живи стари ред ствари!“, с друге стране: „да живи нови ред ствари!“

Ова се борба наставља за живота Урошева; властољубиве тежње Вукашинове одводе је на странпутице; узвик се мења; с једне стране је: „да живи цар Урош и краљ Вукашин!“, с друге стране: „да живи цар Урош, доле с Вукашином!“

Сад, после смрти Урошеве, с једне се стране узвикује „да живи краљ Вукашин!“ с друге стране: „Доле с убицом Урошевим! Доле с искоренитељем дома Немањићева!“ —

XIII.

Лазар је изјавио да не признаје Вукашина. Шта ли ће сад Вукашин да чини?!

Ако смо добро оцртали карактер новога краља српског, то је лако погодити, да се Вукашин у овом тренутку могао одлучити само за брзо, снажно и безазорно поступање према Лазару. Толикогодишња борба ова два човека тек сад излази на свој вршак. С Урошем је нестало човека, који је све умеравао, ублажавао и отклањао оружани сукоб. Познајући Лазара и познајући све своје околности, Вукашин је за цело мораo доћи до закључења, да њему може бити опстанка само тако, ако без околиша и брзо савлада овог најопаснијег свог противника. Он је знао добро да већ сам развитак енергије и материјалне снаге, ако не потресе Лазара — оног, који само истину и правду љуби, потрешће без сумње многе од осталих властела, којима је држање још сумњиво.

Прво је дело новога краља било да старом непријатељу Лазаревом, Николи Алтоману кнезу од Хумске (и Рашке?), изда заповест, да Лазара силом оружја принуди на покорност.[1])

Алтоман, који је без сумње мислио да је сад већ дошло време да се Лазар понизи, радо се подухватио тога задатка. Његова се област граничила с Лазаревом. Он дигне војску, упадне у земље Лазареве, и у неколико пута судараше се с војском овога. Али „бившимь бранемь всегда Лазарь побѣждаше“, пише Троношац. Изгубивши толике бојеве Алтоман се мораде повући у своју област.

Овакав исход Алтомановог похода (год 1369) начинио је положај ствари само још опаснијим. За Вукашина је постало сад право питање живота да Лазара савлада.

Он се потруди те састави доста војске.

Изгледа као да су Срби војници из Алтоманове војске прелазили много к Лазару, и да је се тиме Алтоман извињавао Вукашину за свој неуспех. На ову нас мисао доводе речи летопишчеве, да је Вукашин по неуспеху Алтоманову, сабрао војску „ѿт Болгарій, Македоній и Албаніи“ (Троношац), те с њоме упао на пролеће (1370 год. по мом рачуну) у земље Лазареве. Напред споменусмо да је овој државни удар Вукашин извршио поглавито с властелом и духовенством из крајева маћедонских, бугарских и албанских. Летописац нам сад изреком каже, да је с војском из тих крајева Вукашин дошао да изнуди покорност у чисто српским земљама. Ова је прилика врло важна за разумевање ондашњег стања ствари.

Лазар, бранећи добру ствар, није се устезао да и овој сили изађе на сусрет. Али његова се материјална снага већ у прошлогодишњем ратовању с Алтоманом прилично исцрпла. Бугари, Маћедоно-Власи и Албанесци Вукаши-

[1]) Троношац, Гл. V, 74.

нови нису за цело остављали редове једнога краља који најемнике добро плаћа, па да пређу ка кнезу једном о коме само толико знају, да је непријатељ краљу Вукашину. Лазар је и сада имао неколике срећне бојеве, али већина бојева испадала је за њ несрећно, и он се повлачаше стопу по стопу. Тако се само може разумети што Троношац вели: „Лазарь побѣждаєть и єго (Вукашина); но сь убиткомь своимь, и отише всѣ предѣли Лазареви и Милошеви; Лазару оста само матернѣє наслѣдіє княжество Крушевачко.[1])

Лазар је изгубио највећи део својих земаља; али се потчинио није. На гледишту морала на које се ставио, њему је могућно било да изгуби све; да пропадне и да погине; али му није могућно, да се потчини Вукашину и да за владаоца призна убицу Урошева.

Било што је већ наступало зимње доба, било што је се и сама Вукашинова војска проредила, свакојако Вукашин за те године није цељ своју постигао. Он се вратио дома премишљајући како да прогна Лазара или „да га смрћу умори.“ Тако вели Троношац, а то је по свему што до сада о Вукашинову карактеру знамо, и психологијски са свим вероватно. Међу Лазаром и Вукашином ово је била борба на смрт и живот.

Поред свију својих победа те године, Вукашин се враћао као побеђен.

Лазар је остао у кнежевини крушевачкој; несавладан он је изгледао као несавлађив; материјално је изгубио, морално је добио. Његово постојано, јуначко и према приликама успешно држање, охрабрило је и другу „рашку господу“, која је дотле зазирала од велике материјалне моћи краљеве. На пролеће имаће Вукашин посла не само с Лазаром већ и с другом господом рашком.

---

[1]) Гл. V, 74.

У српскоме царству већ две године имамо међусобни рат. Какве су биле последице његове?!

Сваки рат затупљује питомост, подивљачи нарав људску. Унутрашњи, међусобни рат, у много већој мери него икоји други. Унутрашњи рат има осим тога за непосредну последицу да разлабави општу моралност. А особито овај рат о коме говоримо, у коме је представник неморала имао на своме расположењу већу материјалну силу и с њоме долазио бар до привидних успеха. Људима се даје пример и доказ шта може лукавство и груба сила и доводе се да се њима као идолу клањају.

Можемо рећи да се нужни производ ових чињеница јасно огледа у држању Баоше, кнеза од Зете.

Ђурађ Баошић је држао једну од најстаријих и најбогатијих земаља српских. У његовој су власти биле најстарије и најважније царине, — оне, које су се обично давале на уживање краљевским наследницима или и краљицама. Осим што је имао велике изворе за богатство у својој власти, Баоша се рачунао још као некакав сродник дома Немањићева. Он је с почетка био противан Вукашину; кад се овај 1369 год. закраљи, Баоша га у први мах нехте да призна и гледаше да за себе освоји Котор, који је Вукашина признао,[1]) али је после, било услед притиска од стране Мљетака (које је Вукашин за то и молио), било из некаквих особених побуда, напустио политику опозиције према Вукашину. Он није сада помагао ни Вукашину ни Лазару. Могућно је, да је Ђурађ Баоша као лукав и себичан човек, каквог га летописац представља, хтео да нетрошећи своју снагу дочека да Вукашин поништи Лазара, који је осим својих личних особина, још и сродством својим с Немањићима сваком претенденту могао опасан бити. Свакојако, потоњем понашању Баошином ваља тражити

[1]) Acta Arch. Ven. I, 193.

зачетка још у овом времену. Борба Вукашинова с Лазарем, њезино продужавање и њезини несигурни изгледи, охрабрили су Баошу да иде и сам путем себичних рачуна, не би ли га срећа довела на престо Немањића.

На кратко међусобни је рат дејствовао деморалишући народ и слабећи строј државни. Црпао је снагу јужним крајевима царства под Вукашином, црпао је снагу северноме крају под Лазаром, оснажио је партикуларистичне тежње у западној области, где је осим тога и католицизам ровао.

То су биле последице у унутрашњој политици.

Какве су биле последице у спољашњој политици?

Чим су Угри сазнали како ври у српскоме царству, и да Лазар, — онај, који је према њима тако срећно чувао северне границе царства — има да се бори за свој опстанак према Алтоману и Вукашину, одмах упадоше у Мачву. Док се Лазар борећи се с Вукашиновом војском повлачио ка Крушевцу, Угри заузеше Мачву и Београд. Босански бан Стефан заузе Усору, можда и још нешто од некадашње државе краља Драгутина. Троношац вели да су Угри отели чак и Зворник.[1])

У исто време док се Вукашин с војском својом бавио у северној половини царства савлађујући Лазара, Турцима је тако рећи отворила била капија за упадање и шићарење у јужне и југоисточне крајеве царства. На сву прилику

---

[1]) Г. Срећковић узима сасвим буквално што Троношац вели да је Вукашин „отъ другіа страни воздвигъ крала мажарског, хотя со симъ всю расію разорити; но угри аще бо и отаща Белград, Зворник и Мачву“ и тд. Гл. V, 76. Вукашиново ратовање с Лазарем само је по себи дало прилику Угрима да се послуже згодном приликом те да заузму крајеве, око којих су се с Душаном толико крвили. Али да је В. сам непосредно позвао краља угарског да упадне у српске крајеве, то ми се чини невероватно.

остао је био Угљеша да ту крајину брани, али је он очевидно ту на тешкој муци био.

Међусобни је рат дакле охрабрио спољашње непријатеље српске. Један део српских земаља већ је северни непријатељ заузео; југоисточни крајеви патили су много од упадања дивљих ордија турских.

Само је две године, како се убица Урошев посадио на престо. Па каквих је жалосних фактова пуно кратко време ово!

XIV.

Видесмо како се пред зиму 1370 Вукашин враћа у своју столицу гњеван на Лазара већма него икада. Лични интерес његов захтевао је да савлада најопаснијег свог противника у земљи; општи интерес државни захтевао је да се јединство царства одржи и утврди, и поштовање царскоме престолу на све стране у унутрашњости прибави. И по наклоностима својим, и по захтевима личних себичних рачуна, и по захтевима политичких прилика, Вукашин заиста није могао друго да смера већ да с пролећа с новом силом удари на Лазара те да га коначно сатре. „Волкашинь“, вели Троношац, „отшедь во своѧ, умишлаше ѡ изгнаніи или смерти Лазаревои.“ И опет мало за тим: „Волкашин оть всеѧ Сербіи оставлень сего ради хотѧ себе мастити над кнѧзи и велможи собираєт силно воинство, хотѧ сим всю Расію разорити.“ [1])

Али стварни догађаји покваришe му све његове рачуне.

Вративши се у Призрен (или у Прилип?!) Вукашин је тек могао да како треба оцени опасности којима је југоисточни крај царства изложен због нападаја турског. Нарочито баш његов брат Угљеша умео је да му те опасности како треба представи. Траг од овога налази се у оном

[1]) Гл. V, 76.

што Пајсије прича како је Угљеша писао Вукашину да су Турци заузели Једрене и да се приближују српским границама.[1])

Као бистар политичар Вукашин је одмах прозрео како су се ствари незгодно искренуле. Као вешт политичар он је знао како би их ваљало подухватити, па на своју корист окренути. Наравно сам успех није од њега зависио.

Опасност од турског упадања, робљења и паљења претила је баш ономе крају српског царства, из кога је Вукашин поглавито и саставио своју војску противу Лазара. Он сад већ више није могао очекивати, да ће ти људи на годину опет да се дигну на север, а своја огњишта да оставе турским разбојничким четама. Докле је год југо-источна крајина тако очевидно изложена опасностима од Турака, дотле се сад већ више није могло са довољном енергијом против Лазара војевати. Ваљало је дакле пре свега одбити Турке за што дуже време од граница српских. Испадне ли му то за руком, нема сумње да би тиме у унутрашњости свој положај утврдио. Ту му је засветлила мисао, да се Лазар може још по најпре победити негде на бојному пољу у Маћедонији, на коме би се турска војска пред Вукашином разбегла. Каква ли се перспектива није отварала погледима Мрњавчевића на помисао, да им срећа послужи да Турке и из Једрена истерају!

И доиста Вукашин с познатом својом енергијом прихвати ову мисао, као једини пут који га из свију тегоба извући може. Одмах се пронесе глас да краљ хоће да истера Турке из Маћедоније и из Једрене. Монах Исајија вели: „и подиже се деспот Угљеша, сва српска и грчка војска и његов брат Вукашин и други велмужи негде до 60.000 одабране војске и пођоше у Маћедонију, да исте-

[1]) „И слишав сіе кесарь Оугльша в граде Серезѣ о прехожденіи измаилтень и посиласть ка кралю Вукашинѣ възвѣстити емѣ“ итд. Пајсије, живот и жизан ц. Уроша, Гласник XXII, 222.

рају Турке.“ Други један летописац вели: „Намеравао је да истера Турке из Румелије; то је далеко од Једрена на две вазданице.“ И оно што су турски сувремени летописци забележили о охолости српске војске, само сведочи како се српска војска одушевљавала мишљу да иде да истера Турке.

Важан је факт да је катастрофа снашла Вукашинову војску на Марици близу Чрномена, који опет није далеко од Једрена. Вероватно је да је Вукашин заиста намеравао ако га срећа послужи, да истера Турке из Једрена, кад је већ тако близу овоме граду дошао. Да је његова намера била да зада жесток удар Турцима, даје се изводити и из тога што је доста војске са собом повео. И турски и српски летописци слажу се у томе, да је Вукашинова војска бројем далеко надмашала турску; шта више докле Садедин ставља тај број на „више од два пута десет хиљада“, монах Исаије ставља је чак на 60.000!

Све ове околности дају нам мислити, да године 1371 нису Турци напали на Вукашина, већ да је Вукашин напао на Турке.

Непосредни и спољни му је повод к томе био: њихово упадање у српске крајеве прошлих година.

Дубља једна и моћнија побуда била му је у изгледу, да срећним војевањем на тој страни утврди свој положај у земљи.

XV.

Пропаст на Марици седмога Септембра 1371 године, последњи је акт оне огромне трагедије, у којој Вукашин не врши улогу јунака, већ злог ђенија.

Ђеније историјски мало је кад показао како је велики драматург, као баш у овој епизоди српске историје. Вукашинова круна — коју је он зграбио оне хладне децембарске ноћи, кад непознати људи сакрише мртво тело последњег Немањића — пропада у једној бурној, страшној ноћи.

У једном тренутку, који је Вукашин могао да сматра као најсјајнији у своме мучном, тегобном, никада мирном и свагда мрачном животу, у једном тренутку кад је на веселим уснама његових војника лебдела крилата реч победа, кад је весеље обузело срца и војска српског краља из двадесет хиљада грла усклицавала, сунце седа за облаке и тама се спушта на обале реке Марице. Пред поноћ дигла се страшна бура. Мало час чобанима по планинама око Чрномена чинило се да кроз рику ветрова чују још и чудновату неку хуку, као крхање копаља, звекет сабаља, грмљавину од топота коњског, вриштање усплахпрених коња, вику гњева, писак очајања. То је била рика читаве једне војске, којој непријатељ на дану ни лица сагледати смео није, а која сада у сну изненађена, пропада у крви својој и у таласима мутне Марице.

Зора је затекла Марицу мутну и крваву, разбојиште покривено мртвим и рањеним јунацима. Вукашин и његово царовање припадали су прошлости.

Погибија је била тако страшна, тако коначна, тако у необичним приликама, да је врло природним начином дубоко потресла народ. Опште се веровало, да је у тој пропасти очевидна казна божја за Вукашиново злочинство. Тако је сматрају и наши летописци. Они су је тако разумевали, како се каже, „са свога поповског гледишта.“ Али она и данас, после толико векова изгледа као казна и изгледаће као таква, док се год међу људма веровало буде, да зло само у себи носи клицу за казну своју, да над људма и народима има неко праведно и неумитно провиђење.

Да се не упуштамо у описивање појединости које о тој катастрофи знамо, поглавито из турских извора. Главно је да се и турски и византијски и српски споменици слажу у томе, да се Вукашинова војска понела необичном охолошћу, да се предала пићу и весељу, да је у томе за-

боравила на све нужне мере обазривости тако, да није ни страже било како је ваљало. Сва је несрећа, као обично, потекла од главног вође, овде од Вукашина. Његова реч: „А шта су Турци? Та разнећемо их копитама коња наших!“ [1]) проносила се по војсци; Вукашин ју је очевидно изрекао у циљи да охрабри војску, да јој морал подигне. Али уместо да је охрабри, он ју је испунио охолошћу; уместо да јој узвиси морал, он ју је деморализовао. Да одржи добру вољу у војсци, он се старао да има изобиља хране и пића. Охолост и пиће довели су небригу, да је отворила пута најпре турским уходама и после и турској војсци, под старим и искусним Хаџи Илбеђијем под саме шаторе српске.

За Угљешу знамо да је у оном ноћном окршају задобио тешке ране, да се с неколицином верних ипак провукао, али у бегству изгубивши много крви клонуо те на једној хумци душу испустио. Пајсије казује да је на томе месту дуго после тога стојала белега од камена за спомен где је Угљеша, један од најчувенијих јунака онога времена на истоку, преминуо.

За Вукашина знамо само да је том приликом погинуо. О самом начину његове смрти има више верзија. По једној он се утопио у Марици, нити су му тело нашли; по другој он се с тешким ранама спасао из таласа, али га уби Турчин један, у кога је склоништа затражио, намамљен богатом и скупоценом сабљом његовом, да би што пре и што сигурније до ове дошао; по трећој, у бегству га је убио слуга Арсоје оним истим буздоханом, којим је Вукашин Уроша убио. Ова последња верзија мени се чини најмање за веровање. Али није с горега обратити пажњу на то, да се друга и трећа верзија у неколиким тачкама добро слажу. Пре свега по обема Вукашин је изнео главу

[1]) Пајсије Житије ц. Уроша Гл. XXIV, 223.

из окршаја оне страшне ноћи, па онда по обема неко, ван бојнога поља, убија Вукашина сагледавши у њега неку драгоцену ствар, — по једној: златом оковану и камењем драгим искићену сабљу, по другој: златног орла, колајну, коју су владаоци српски о врату носили.

О Гојку Мрњавчевићу још најмање знамо како је прошао.

Свакојако у овој кобној ноћи између 7 и 8-ог Септембра 1371 године нестаје три стара Мрњавчевића са позорнице историјске. Место њих излази млад један човек, нов јунак, нове једне трагедије — Марко Краљевић. Њему предстоји да испашта грехе свога оца, да жње плодове мрзости и деморализације, које је отац његов по царству сејао.

Српско се царство с концем 1371 осећа потресено у основима својим. Опет једна тешка неизвесност пуна најцрњих слутња притисла народ. Лазар ратује с Алтоманом повраћајући земље које му је Вукашин отео био. Рашка господа није признавала Вукашину право на престо, наравно да не може да то право призна ни сину Вукашинову. Вукашин је оставио сину своме у наслеђе све своје непријатеље, ниједног пријатеља.

Али све једнако и сада још, с почетком 1372, у српскоме је царству питање само то: ко је тај који има највише права да седне на престо Немањићски, и око кога би се сви сложити могли? Питање није ко ће пре да се оцепи од свезе с осталим царством. Хаос настаје; он је већ настао: али се још једнако све витла око празног једног престола. И празан престо Немањића још држи у свези делове српске државе.[1])

---

[1]) Секретар друштва, г. Стојан Новаковић доставио ми је, по одлуци историјско-државничког одсека, извештај г.г. референата о овој студији мојој. Пре свега дужан сам захвалити господи референтима на наклоњености, којом је извештај њихов написан. Али нека ми је дозвољено да кажем само две три речи с погледом на две главне примедбе њихове. 1. Ја

нисам казао да је само Лазар посвећен био у намере и планове Душанове; ја сам само хтео да кажем, и мислим да сам казао, да је Лазар, одрастао у двору и као нарочити љубимац Душанов, имао прилике да се скроз упозна с мислима и намерама царевим. Ја сам на више места у овој студији, можда не са свим јасно али тек свакојако напоменуо, да је баш нарочито Вукашин посвећен био у политичке планове Душанове. Што је Душан поверио царство и сина свог Вукашину а не Лазару, то се даје лако објаснити, нити је ту факт у противности с карактеристиком ма које од ове три историјске личности. За Душана је већ могао довољан основ бити у томе, што је Лазар био тада још млад човек, док је Вукашин бројао године пуне зрелости. Осим тога Лазар је био последњих година далеко од двора у својој области, док је Вукашин ако не непрекидно а оно много чешће био у непосредном додиру с царем, који се баш последњих година тако много бавио на граници грчкој. Осим тога, популарност Лазарева и непопуларност Вукашинова тек су по смрти Душановој добиле свој прави и оштри облик. Даље, ако је Душан узео да мери могућност узурпације, то је он могао ову пре да очекује од човека младог који је и сам у блиским крвним свезама с престолом, него од човека који је заносе младости давно за собом имао, који је већ проседео у верној служби цару, и који је по обичном схватању људском требао само дубоку захвалност према престолу да осећа. На кратко, дало би се још доста побуда навести рад којих Душан није могао поверити владу Лазару, већ управ Вукашину. — 2. Све што су господа референти навели као знакове властољубивости Јеленине, може да има просто свој извор у Душановом преносу византијског церемонијала на српски двор. Ваља се сетити, да је Душан у својим повељама поред царице помињао и пристанак свога сина Уроша, који је тада још тако млад био. Као год што се не може узети долажење имена Урошевог у Душановим повељама као доказ његове властољубивости, тако ни само долажење имена Јеленског као доказ њезине властољубивости. У осталом остајући при назорима развијеним у овој студији, допуштам да о овоме питању још није казана последња историјска реч.

Ч. М.

ВОЛОВАНѢ И УМИРАНѢ СРБСКЕ СТАЯЋЕ ВОЙСКЕ.

Morbidité et mortalité des troupes de garnison de la Serbie.

ОДЪ РЕДОВНОГЪ ЧЛАНА СРБСКОГЪ УЧЕНОГЪ ДРУЖСТВА.

Владимира Якшића.

НАЧАЛНИКА СТАТИСТИЧНОГЪ ОДѢЛЕНЯ.

par

Vladimir Jakchitch.

Крозъ прве четири године ратованя за народно ослобоѣеиѣ ніе у Србіи было тактично извештене войске, изузимаюћій редке поедине войнике, кои су у Кочиной крайни, за време ратованя аустрійскогь двора у саюзу съ Русіомъ противъ порте одь године 1788. до 1791. подъ своимъ полковникомъ Михалѣвићемь, као своевольцы (фрайкори) узъ аустрійску войску пристаявши, као трећи савезници борили се. После заключеногъ у години 1791. мира у Свиштову између Аустріе и Турске, многи између фрайкораца поврате се на своя огньишта, а неки одъ старешина постану чакъ и оберкнезови подъ благомъ владомъ човечны турскій старешина: Беѣиръ-и Мустай-паше. Ово се е само тако извршити могло, што е цариградска порта, поплашивши се одъ савеза речене две велике силе, да се съ временомъ опетъ не бы обновіо, обшту амнестію србскомъ овостраномъ народу подарила, обеѣавши све прошло заборавности предати и пре свега Яничарима, као узроку свакогъ нереда и злоупотреба на границы, недопустити, да

се више у пашалукъ бѣоградскій поврате, кои би се безъ сумнѣ становницыма светити почели збогъ ньиногъ участвованя у рату Аустріє противъ Турске. Но време мирногъ благованья непотрая по србскій народъ дуже одъ десетъ година, почемъ одма прве године овогъ века Пазванъ-Оглу, бившій паша у Видину и одметникъ султановъ, са Мустай-пашомъ зарати се, и то збогъ мукаде Поречке (данашнѣ области среза Поречко-Рѣчкогъ). Последньій да бы успѣшніє бунтовнике тукао, подигне србску войску на ноге, бившу као што споменусмо у фрайкору Михалѣвићевомъ и изучившу прилично войничко вежбанѣ. Све до дана докле бѣоградски зулумћари — Даіє — Мустай-пашу у горнѣму граду неудавише, боріо се онъ славно са србскомъ войскомъ противъ Пазванцины Яничара и Крцалія, али чимъ на свршетку 1801. године Даіє власть у своє руке приграбише, одма поста србскій народъ правомъ раіомъ као што и пре немачкогъ рата беше. Но осимъ ратованя Шумадинаца по краини као редовно устроєны войницы, они одъ ньіови земляка, кои се предъ поменутимъ ратомъ у Сремъ и Банатъ изселише и после учинѣногъ мира, у своє отечество неповратише, продужише подъ аустрійскимъ войводама стоєћій као фрайкорцы на Райни и у Италіи противъ Француза и то славно воєвати и повратише се у свой завичай текъ онда када се у години 1804. общти народный устанакъ догоди.

Ми синови храбри бораца за народну слободу имамо неисказано много захвалити Мустай-паши (кога наши стари србскомъ майкомъ на краю прошлогъ века зваху) што насъ научи како треба Турке туђи све у султаново име, исто онако као што су опетъ жительи данашнѣгъ кралѣвства Грчке обвезани неисказано много заслуга за своє конечно ослобођенѣ Яньинскомъ Али-паши тепеденлиі признати, кои желећи се на подобіє Мемедъ-Аліє мисирскогъ у Епиру и Тесаліи полунезависнимъ одъ султана учинити

позва и христіяне речены областій, пре свега люте Арбанасе Суліоте и Загорце, да противъ цариградскій утнѣтача устану и тако свою войску яко умноживши владаше у ствари као независный господаръ у реченымъ краєвима. Разселѣни потомъ Суліоте сачиняваху найхрабріє борце за грчку слободу одпочету у пролеће 1821. године.

У годинама 1804, 1805, 1806 и 1807. неимадоше наши борци за слободу времена да се тактично у оружію вѣжбаю, єрь зато є нужно мирно ако ће и кратко време быти, а за време логораваня и усилѣны маршева часъ на єдну а часъ на другу границу беше то чинити посве немогуће. Осимъ тога неимадоше они донде нитъ оружія єднакогъ калибра, нити єднообразногъ, нити са баіонетима. Текъ у години 1807. ступивши они у воєну аліянцію съ Русима добише одъ ови 5.000 побольи шоца съ баіонетима на поклонъ, и овима наоружаше одабраніи део войске, коя се следеће године и на войничко вѣжбанѣ одаде. Ово се є у толико пре предузети могло, што су те исте године Руси съ Французима у Тилзиту миръ учинили а услѣдъ истогъ и примиріє съ Турскомъ, па шта више и ову натерали, да се и наспрамъ Србіє мирно влада. Ова оста доиста у подпуномъ миру крозъ годину и полъ дана, одъ Митров-дана 1807. до Ђурђев-дана 1809 године. За ово време установи се кодъ насъ некій видъ редовне войске и ако не имаде она нитъ єднолико руо нити више образованый официрскій коръ. Одъ тогъ доба па све до пропасти у години 1813. вежбао се већій део наше войске кадгодъ є на миру бывао, а староседіоци наше престолнице опоминю се іоштъ и сада, како є отацъ писца овы врстій у качеству аѣутанта капетана Ђурковића Београђане по калимейдану муштрао. Само чврсто држеће се каре наши староуписны войника одби на Суводолу слепо налетаюће на баіонете деліє силногъ пеѣскогъ Нуман-паше безъ чега бы доиста престравнѣный вождъ исто онако зло

прошао као и войвода Милое на Каменицы, но што и овай са свимъ збрисанъ неби такође се редовнимъ войницима, — аріеръ-гарду брзо склопившимъ, — приписати има, кои повлаченѣ остале войске успѣшио закланяху. У последнѣмъ бою пропаде наши до 3.000 людій са 7 топова, али безъ речене разумне одбране изгинули би были и они 9.000 што преосташе одъ силны и на брою ячій турскій атлія.

Приликомъ второгъ устанка у години 1815. веѣъ е далеко маньій брой стари солдата было, а іоштъ манѣ беше добры гарабиля. Текъ у години 1821. предузе се у мѣсецу Августу набавлянѣ шоца изъ Аустріе, но веѣиномъ безъ баіонета, кадъ се оно услѣдъ грчке буне, погубленя патріярха у Цариграду и многій владика и другій отмѣніи людій, христіяни по свои турской царевини усколебаше. Довезено е томъ приликомъ:

1., Пушака	1.229	комад.	у вредности	одъ	1.518	дук.
2., Барута	3.839	ока	„	„	1.905	„
3., Олова	8.828	„	„	„	1.025	„
4., Ашова	1.040	комад.	„	„	169	„

Ово е све раѣено у найвеѣой тишини у околини Шабца и смештеное све кое у реченой вароши а кое однесе се у у Крагуевацъ а нешто се народу раздаде. Ово е првый редовный транспортъ набавке оружія за наше отечество а удѣйствовао се нодъ руководствомъ брата княза Милоша, господара Єфрема.

Познато намъ е изъ повѣстнице, да е турскій султанъ Селимъ првый на мисао дошао, да необуздане яничаре редовномъ войскомъ замѣни. Но онъ пропаде са своіомъ реформомъ у години 1807 предузетомъ а текъ нѣговомъ наслѣднику султану Махмуду суѣено бы, да дѣло у животъ приведе. Овай истреби у грозной сѣчи у мѣсецу Юнію 1826 године яничарскій оцакъ и на нѣгово мѣсто заведе редовну войску, — низамъ. Следеѣій примѣру султановомъ заведе и князъ Милошъ у истой години стаяѣу

редовну войску у Србій, опетъ подъ началствомъ господара Єфрема у Шабцу, лицемъ на данъ 4. Августа. Свега войника беше тада 134 момка, међу коима беше єданъ капетанъ, (по имену Глумацъ) єданъ стражмештеръ, три каплара, три добошара и 126 просты войника. Ова войска беше у кућевномъ оделу, али у години 1830 после заключеногъ єдренскогъ мира, доби она єднолико зелено руо, — као што народу у гори живећемъ найлепше и доликує, — и она парадираше на данъ народногъ торжества, тада на Первозваногъ Андрею у Бѣограду држаногъ, са прописнымъ флейчицыма. Одма затимъ добави господаръ Єфремъ од некудъ и старогъ капелмайстора Шлезингера, кои хармоничну войничку банду прво у Шабцу заведе, коя се наскоро у Крагуєвацъ премѣсти, гдѣ се и сталный штабъ стаће войске утврди. Войска се є састояла у години 1831. изъ 150 момака пѣхоте и 35 бандиста.

На краю године 1832. кадъ се оно султану 200 коня на даръ опремише, установи се у насъ и редовна коньица, на подобіє козака одевены, са плаветнимъ руомъ и калпацима на глави. Одъ пѣхоте оста єданъ део у Крагуєвцу као гарда княжева а другій део настани се у Пожаревцу у качеству гарде наслѣдникове: бегъ-Милана.

Бройно станѣ наше войске у старимъ и новополученымъ у години 1833. границама Србіє, беше за три године слѣдеће.

Бройно станѣ редовне войске. Effectif de l' armée permanente.						
Године. Années.	Пѣхота у гарнизону Infanterie en garnison. у — à Крагуєвцу Kragou-évatz.	Пожаревцу Pojarevatz	Скупа Total.	Коньица Cavallerie.	Воєна банда Musique mili-taire.	Свега Total général.
момака — hommes.						
1832.	141	127	*268*	—	29	299
33.	187	151	*338*	111	35	482
34.	184	152	*336*	121	33	492

Године Années.	Пѣхота Infanterie.	Коньица Cavallerie.	Артилѣрія Artillerie.	Свега Total.
	два баталіона deux bataillons	єданъ ескадронъ un escadron	єдна батерія une batterie	
момака — hommes.				
1838.	1.969	157	137	2.263

Сва редовна войска причинила є у години 1834. 4.860 дуката трошка, коє ни десетъ дуката на момка неизноси. До године 1836. было є и артилѣріє, но ню послуживаху своєвольци іоштъ изъ народногъ рата заоставшій, а онда се повратише воєны питомцы изъ Русіє, коє србско правительство іоштъ у години 1833. тамо посла, броємъ по десетъ за свакій родъ оружія, те ови у реченой години вративши се у отечество преобразише основно и стаћу войску а заведоше и редовну артилѣрію.

Годишньій трошакъ на издржаванѣ редовне войске у години 1838. износіо є 54.700 дуката или по 24 дуката на момка, но овай се вишакъ тиме толкує, што су у то време и одабрани коньи — буини — за коньицу чакъ изъ Русіє куплѣни.

Одъ немале бы занимльивости безъ сваке сумнѣ по наше читателѣ было, кадъ бы нешто обшту статистику развитка станя наше войске написали, но за сада то чинити изъ

политичны призреня, у станю нисмо. У мѣсто тога држали смо за цѣлисходно, да хигіенска одношеня нѣна обяснимо, т. е. онай научный радъ обавіемо, кои е нарочито у петой сѣдници статистичногъ конгреса у Берлину у години 1863 држаногъ онако топло препоручиванъ.

За велико е чудо како е до пре десетину година военa статистика необраћена стаяла, и ако се е у свакой доброуређеной войсци довољно поузданогъ матеріяла при руци налазило. Овоме е мислимо узрокъ тай, што су се сви статистични податци на войску односећи се, као кабинетска тайна чували, пакъ текъ одъ времена установлѣня међународны статистичны састанака приволеше се владе на явность. Енглеска е у том погледу найлибералнія показала се а позніе слѣдовале су іой у томъ све друге државе. Међутимъ на томъ се полю іошть само огромный материяль израђуе, одь кога е по нешто у светъ пуштено, савъ пакъ радъ изискиваће іоштъ кою годину докле се у светъ не пусти.

У следећимъ врстима излажемо дакле боловане и умиранѣ наше стаће редовне войске на основу података изъ аутентичны извора црплѣны. Да би наша военa статистика разумльивіомъ постала, за дужность смо држали, да ю са подобнымъ податцыма изъ неколико повећій држава сравнимо, кое онако великій упливъ на судбу европскій народа упражняваю. Као што обично статистична испитиваня текъ онда признату вредность добиваю, кадъ се на повећій временый просторъ односе, то смо и ми у следећемъ податке одъ пуни тридесетъ година извели са нужнымъ обясненѣмъ, односећимъ се на предметъ одъ превелике важности за народъ као што е нашъ, коме е военa служба идолъ грађанске добродѣтельи.

I.

Године Années.	Число Nombre.			
	На лицу војника des Soldats présents.	Болестника у болници des malades dans des hôpitaux.		
		1. Јануара 1-er Ianvier	Приновлѣно у течаю године Apportés dans le cours de l' année.	Свега Total.
1841.	2.000	53	*2.010*	2.063
42.	2.000	100	*2.092*	2.192
43.	1.500	34	*1.356*	1.390
44.	1.500	34	*1.057*	1.091
45.	1.500	31	*3.176*	3.207
46.	1.500	74	*2.456*	2.530
47.	1.500	47	*1.693*	1.740
48.	2.000	53	*2.339*	2.392
49.	2.000	56	*2.864*	2.930
50.	1.500	81	*2.400*	2.481
51.	1.500	52	*1.509*	1.561
52.	1.500	38	*1.912*	1.950
53.	2.000	59	*2.862*	2.921
54.	2.500	113	*3.570*	3.683
55.	2.000	74	*2.036*	2.110
56.	1.500	62	*1.539*	1.601
57.	1.500	68	*1.330*	1.398
58.	1.500	52	*1.519*	1.571
59.	2.500	28	*1.547*	1.575
60.	3.000	45	*3.156*	3.201
61.	3.000	86	*3.360*	3.446
62.	3.000	108	*3.516*	3.624
63.	3.000	88	*2.950*	3.038
64.	3.000	156	*3.020*	3.176
65.	3.000	96	*3.154*	3.250
66.	3.000	131	*3.410*	3.541
67.	3.000	101	*4.209*	4.310
68.	3.000	177	*4.363*	4.540

Године Années.	Число Nombre. На лицу войника des Soldats présents.	Болестника у болници des malades dans des hôpitaux. 1. Јануара 1-er Ianvier	Приновлѣно у течаю године Apportés dans le cours de l' année.	Свега Total.
69.	3.000	146	*3.899*	4.045
70.	3.000	127	*4.291*	4.418
Средине Moyennes.				
1841—55	**1.766**	**60**	**2.250**	**2.310**
56—70	**2.666**	**98**	**3.015**	**3.113**

Бройна снага стаће войске ніе никадъ у Србій велика была, чему е главна побуда новчана штедня. У свимъ повећимъ европскимъ државама влада као стално правило, да одъ дотичногъ броя становничества, еданъ одъ стотине у стаћой войсци служи, тако дакле на свакій миліонъ жителя долази по 10.000 войника, докле е у Србій было у години 1841. 2.400; у години 1855. 2.000; а у години 1870. само 3.000 момака, кое е едва четвртый део оногъ размѣра. Но осимъ войске подъ заставомъ служеће брои скоро свака држава іоштъ и другу кодъ кућа наодећу се, коя е свакій часъ за походъ спремна и коя е обычно двапутъ броемъ яча одъ стаће войске, но коя е већь у овой служила. У насъ се ова састои изъ народне войске, коя се по двадесетъ дана преко године у оружію вежба и коя се са пређашньомъ француском мобилномъ гардомъ упоредити дае. Стаће и народне войске брои Србія до 75.000 людій, а ово е двапутъ ячій размѣръ но што га Европа има односно количине.

Кадъ є князъ Мияило Србію пре тридесетъ година оставіо, сманѣнъ є быо брой войника у касарни, будући є єдна половина нижи чинова увекъ кодъ куће становала, за време пакъ мађарскогъ рата опетъ є она нешто увеличана а тако є исто била већа и за време трогодишнѣгъ источногъ рата. Са повраткомъ Обреновића у години 1859. удвоєнъ є брой гарнизоне войске наспрамъ оногъ подъ пређашньомъ владомъ а и предузета су нека преустройства и заведена є жандармерія.

II.

Године Années.	Число Nombre. Изишавшій изъ болнице войника des soldats sortis des hôpitaux.		
	Оздравленѣмъ Guéris.	Смрћу Décédés.	Скупа Total.
1841.	1.799	*164*	1.963
42.	2.026	*128*	2.154
43.	1.316	*40*	1.356
44.	1.033	*27*	1.060
45.	2.039	*79*	3.118
46.	2.417	*66*	2.483
47.	1.633	*64*	1.697
48.	2.267	*63*	2.330
49.	2.573	*276*	2.849
50.	2.335	*94*	2.429
51.	1.501	*35*	1.536
52.	1.871	*20*	1.891
53.	2.705	*103*	2.808
54.	3.452	*157*	3.609
55.	1.995	*53*	2.048
56.	1.519	*14*	1.583
57.	1.302	*44*	1.346
58.	1.473	*50*	1.523
59.	1.495	*35*	1.530

Године Années.	Число Nombre. Изишавши изъ болнице войника des soldats sortis des hôspitaux.		
	Оздравленѣмъ Guéris.	Смрћу Décédés.	Скупа Total.
1860.	3.052	*63*	3.015
61.	3.134	*191*	3.325
62.	3.398	*138*	3.536
63.	2.778	*104*	2 882
64.	2.956	*124*	3.080
65.	3.073	*46*	3.119
66.	3.380	*60*	3.440
67.	3.985	*74*	4.059
68.	4.294	*100*	4.394
69.	3.813	*105*	3.918
70.	4.126	*112*	4.238
Средине Moyennes.			
1841—55.	**2.064**	**91**	**2.155**
56—70.	**2.918**	**77**	**2.995**

Државе, кое смо за сравненѣ болованя и умираня войника у призренѣ узели, следуюће су: Русія, Аустрія, Французска, Пруска, Италія и Виртембергъ. Осимъ последнѣ оне све друге спадаю у редъ великій войничкій сила, али сама Русія толико е яка, колико све оне друге скупа. Податцы изъ речены држава были су ови у дотичнымъ годинама.

Године Années.	Число Nombre.			Размѣръ на 1000 войника Proportion par 1000 soldats.	
	На лицу войника des soldats présents.	Болестника des malades.	Умрлы des décédés.	Болесника malades.	Умрлы décédés.
1. Русія — Russie.					
1867.	797.529	493.346	*12.230*	618	*15·3*
68.	755.830	473.165	*12.156*	626	*16·1*
2. Аустрія — Autriche.					
1868.	350.143	335.675	*4.171*	958	*11·9*
69.	343.619	365.675	*3.791*	1.063	*11·0*
3. Французска — France.					
1862.	253.700	—	*2.390*	—	*9·4*
63.	255.013	—	*2.350*	—	*9·2*
64.	256.355	—	*2.310*	—	*9·0*
4. Пруска — Prusse.					
1859.	200.810	288.721	*1.468*	1.443	*7·3*
60.	184.692	237.750	*1.123*	1.287	*6·1*
61.	199.484	244.680	*1.251*	1.224	*6·3*
62.	197.016	225.792	*1.236*	1.146	*6·3*
63.	207.287	252.547	*1.388*	1.218	*6·7*
5. Италія — Italie.					
1864.	315.751	277.341	*4.221*	878	*13·4*
65.		243.420	*6.544*	771	*20·7*
6. Виртембергъ — Wurtemberg.					
1850.	9.369	6.339	*40*	677	*4·2*
51.	8.080	6.379	*39*	542	*4·8*
52.	7.321	3.601	*42*	492	*5·7*
53.	7.462	4.213	*66*	565	*8·8*
54.	8.033	4.286	*36*	534	*4·5*

Што се изближе войске поедины изчислѣны држава тиче слѣдуюће примѣтити се има:

У Русіи є сва войска узета, не само у Европи станюћа већъ и она на Кавказу, у Сибиру и у Туркестану іоште войну продужуюћа. Ова околность упражнява великій упливъ на станѣ здравля и смрти руске войске.

У Аустріи войска не ратує али ніє узета само она изъ строя већъ многи и нестроєви редови, као што су; кадети, инвалиди и. пр.

Кодъ Французске узета є дѣйствителна войска само у земльи настанѣна, а не и она на посади у Риму, Алгиру, и т. д. бывша, само што броєве на болованѣ однесеће се изнаћи не могосмо.

Пруска нема ваневропскій притяжаня, а овде є као и кодъ Аустріє само подъ платомъ стоєћа войска у призренѣ узета.

У Италій узета є и гарнизона войска подъ заставомъ стоєћа а и првый позивъ резерве на одпусту што є. Дотични броєви нису дакле сасвимъ за сравненѣ удесни; у толико више, што є поморъ войске у средню руку привидно већій по обычно што быва у слѣдъ колере тамо у години 1865 владавше.

Найпосле станѣ виртембергске войске ставлѣно є онако у коме се налази и она одъ остале две велике немачке силе.

III.

Године Années.	Одъ едне тисуће — Sur un millier des			
	войника — soldats		болестника malades	
	лежало е у болници gisaient dans les hôpitaux		умрло е sont décédés.	
	1. Јануара 1-er Ianvier	преко године pendant toute l'année		
1841.	27	*1.005*	52	*80*
42.	50	*1.046*	64	*58*
43.	23	*904*	27	*29*
44.	23	*705*	18	*25*
45.	20	*2.117*	53	*25*
46.	50	*1.637*	44	*26*
47.	31	*1.129*	43	*37*
48.	27	*1.170*	32	*26*
49.	28	*1.432*	138	*94*
50.	54	*1.600*	63	*38*
51.	35	*1 006*	23	*22*
52.	25	*1.275*	13	*10*
53.	30	*1.431*	52	*35*
54.	45	*1.428*	63	*43*
55.	37	*1.018*	27	*25*
56.	41	*1.026*	9	*9*
57.	45	*887*	29	*31*
58.	35	*1.013*	33	*32*
59.	12	*619*	14	*22*
60.	15	*1.052*	21	*20*
61.	29	*1.120*	64	*55*
62.	36	*1.172*	46	*38*
63.	29	*983*	35	*34*
64.	52	*1.007*	41	*39*
65.	32	*1.051*	15	*14*
66.	44	*1.137*	20	*17*
67.	34	*1.403*	25	*17*
68.	59	*1.456*	33	*22*

Године Années.	Одъ єдне тисуће — Sur un millier des войника — soldats		болестника malades	
	лежало є у болници gisaient dans les hôpitaux		умрло є sont décédés.	
	1. Януара 1-er Ianvier	преко године pendant toute l' année		
1869.	49	*1.300*	35	*26*
70.	42	*1.430*	37	*26*
Средине Moyennes.				
1841—55.	**34**	**1.260**	**49**	**38**
56—70.	**37**	**1.110**	**30**	**27**

При испытиваню санитетскій одношеня кога реда людій нужно є пре свега знати у коме се разреду старости онъ налази. У Русіи починю узимати новаке у войску у двадесетъ првой години свога живота, дакле кадъ постаю пунолѣтни и кадъ су већъ сви момци границу природногъ своГъ растеня достигли но сви се они тамо неузимаю само у 21. години живота, као што то воєный законъ у свимъ европскимъ земляма пакъ и кодъ насъ съ незнатнымъ изузетцыма прописує, — већъ починѣ се са томъ годиномъ пакъ трає увршћиванѣ све до навршене 30. године. Овай поступакъ има за послѣдице, да ће руска войска више него икоя друга очврстелы бркайлія брояти, да ће много међу ньима оженѣпы налазити се, (има ій преко єдне трећине), и како са старіимъ годинама почевъ одъ пунолѣтства сразмѣрно и смртность напредує, то ће она сравнително и већій процентъ смртны случаєва показати него коя друга европска войска.

Осимъ година старости има упливъ на величину помора и уморъ войника, кои се увеличава не само у правимъ походима већъ и при учестанымъ маневрима, логорованю

— нарочито подъ ведримъ небомъ — и при ускоренымъ маршевима. У редовной пакъ гарнизоной службн зависи добро здравлѣ войске како одъ чистогъ и топлогъ одѣла тако исто и одъ обиталишта; али одъ понайпречегъ є уплива на здравлѣ войника она тѣлесна нега, коя имъ се у питателной рани дає. Кад су дакле сва наведена изискиваня у пожелателномъ станю онда є и болованѣ слабіє, паднули пакъ войницы єдномъ у креветъ, тада опетъ много одъ собствене лекарске неге зависи оћели они болю преболети или ю неће. Да пређемо предидуће скрижали редомъ.

Цео временикъ болничкогъ прегледа наше войске одъ последній тридесетъ година разделили смо на две половине, одъ кои єдна заузима први петнаестъ година одъ 1841. до 1855. а други следећи петнаестъ одъ 1856. до 1870. године. Ми се нећемо овде задржавати кодъ абсолутны броєва, кои предметъ неподпуно обясняваю, већъ ћемо преći на трећу таблицу толкуюћу односне спрамъ наше войске броєве.

Съ погледомъ на малый брой наше гарнизоне войске узели смо као основъ за наша хигієнска испитиваня само єдну тисућу людій, а изъ оволико се и главна тактична єдиница войске — кодъ пѣхоте — баталіонъ састои. У єдномъ баталіону има дакле непрекидно коє болесника а коє ньини чувара по петъ одъ стотине избачени изъ строя, или свакій двадесетый већъ войникъ збогъ слабости ніє у служби. Наша войска налазивша се преће десетину година само у два гарнизона мѣста у Бѣограду и у Крагуєвцу, расположена є одъ тогъ доба, са излазскомъ Турака изъ Србіє и уводенѣмъ штабова народне войске, и по другимъ мѣстима, као: у Шабцу, Смедереву, Кладову, Крушевцу, Ћупрій, Ягодини, Пожаревцу, Карановцу и пр. те збогъ наведене разређености войницы сада тако често неразболѣваю се као преће; међу тимъ ова повольна разлика износи єдва 10 %. Кодъ броя умрлы напротивъ разлика є врло

значайна, износи и 40,°. Ово є врло повольный знакъ. Некада є србскій баталіоный дуго служећій командиръ са тугомъ у срцу тако нагло нестаянѣ редова своє войске гледао, да є после само двадесетъ година са степена маіора на онай поднаредника спасти морао, да є иста нешто непопунявана остала али и неодпуштана, т. є. првобитна бройна ячина нѣговогъ баталіона изъ тисућу людій сманьила би се после двадесетъ година само на двадесетъ людій! У новіє доба онъ є у томъ погледу већъ сређніи, єръ бы текъ после тридесетъ и три године безъ команде остао услѣдъ целцатогъ изумираня свога баталіона. У не манѣ повольномъ размѣру поправило се и оздравленѣ лечены болестника. Тако є пређе одъ тисућу болестника по тридесетъ и осамъ людій смрћу завршило а сада само ный двадесетъ и седамъ, или 30,° манѣ.

Съ погледомъ на сва четири елемента санитетскій одношеня наше войске примѣчава се безпрекословно поболшанѣ у новіє доба, осимъ незнатне неповольне разлике у томе, што сада зими више войника у болницы има но пређе, али зато лети далеко манѣ.

Примѣчаня є достойно, да се сразмѣрно найвише войника разболе кадь настану яка рекрутираня. Тако є н. п. 1845. год. свакій войникъ двапутъ преко године у болницу дошао, а то є рекрутска година. Слѣдства преиначеногъ дружственогъ живота кодъ новака осећаю се кадшто іоштъ и у следећой години, као што беше у 1846. случай. Ново рекрутиранѣ у 1849. год. изазва увећаный брой разболевши се како у истой тако исто и у следећой 1850. Подобно се случи и у 1853. и 1854. год. Текъ у другой половини целовременогъ простора наста нормално разболеванѣ, а то зато, што се и новаци у правилніємъ проценту спрамъ већъ служећегъ броя войника у службу узимати почеше но донде што се упражняваше. — Значайно є, да се наши войници одъ времена заузети градова чешће поболѣваю но пређе, — да имь нешто влага градскій стена здравлѣ не подкопава?

Умиранѣ є за државу іоштъ и одъ штетніи послѣдица но што є и разболеванѣ войника. Истина великій брой болестника много и самогь войсковоћу печали и планове му осуђава, тако, да безъ своє икакве кривице ипакъ се често осуђує збогъ неуспѣха, али увеличаный поморъ штети непосредно и нѣга и народъ. Поморъ у нашой войсцы за чудо што є якомъ колебаню изложенъ. Тако є у годинама: 1841, 1842, 1845, 1849, 1850, 1953, 1854, 1861 и 1862. саразмѣрно много войника помрло; крозъ деветъ година изгубіо є баталіонъ две трећине наличногъ людства! Напротивъ крозъ другій деветъ година, и то у години: 1844, 1851, 1852, 1856, 1859, 1860, 1865, 1866 и 1867, ніє више изгубіо одъ єдне шестине! — Или, у прво време свега 625 момака а у друго пакъ 158, дакле єдва четвртину оногь броя. Найвећій назначеный поморъ у години 1849. тиме се толкує, што є тада не само гарнизона служба збогь мацарскогь рата тешка была, већъ є и колера люто беснила.

На сличный є начинъ и разлика између размера умрлы болестника врло велика. Тако є на примеръ одъ сто болестника у години 1841. 8, у 1849. и 9 людій умрло; докле ій у години 1852. и 1856, єдва по єданъ истой судбини подлеже.

Овде изведени податцы сачинѣни су у главнымъ цртама а скупляли смо ій трудно крозъ више но двадесетъ година єръ су одъ велике државничке вредности. Одъ неисказапе санитетске ползе были бы пакъ они подробни прегледи, кои бы се односили на родове болести, коима су наши войницы подлегали и кои су предметъ леченя воєны лекара били. Овай посао изискуюћій не само више слободногъ времена но и специялна лекарска знаня нисмо за могуће држали потанкомъ испиту подвргнути, поредъ све добре волѣ већъ и потоме, што є потребна научна класификація болести текъ у новіє доба у нашимъ воєнимъ болницама заведена.

Прегледавшій досадъ спеціялно станѣ болованя и умираня наше войске, да пређемо на подобна испитиваня кодъ горенаведены држава, сводећій размере исте на тисућу душа, — на прописну тактичну єдиницу, — на баталіонъ.

Станѣ здравля европскій войскій.
Etat sanitaire des armées européennes.

Текући број Numeros d' ordre.	Државе. États.	Временикъ Périodes.	На тисућу войника Sur un millier des soldats il y a eu.		Одъ тисућу болестника Sur mille malades
			боловало є malades	умрло є morts	умрло є sont morts.
1.	Русія. Russie.	1867—68.	622	15·7	*26·0*
2.	Италія. Italie.	1864—65.	825	13·4	*15·3*
3.	Аустрія. Autriche.	1868--69.	1.011	11·9	*11·4*
4.	Француска. France.	1862—63.	—	9.2	—
5.	Пруска. Prusse.	1859—64.	1.264	6·5	*5·1*
6.	Виртембергъ. Wurtemberg.	1850—54.	567	5·6	*10·0*
	У Европи. En Europe.	-	**858**	**10·4**	**13·6**
	У Србіи. En Serbie.	**1841—70.**	**1.185**	**40·0**	**32·5**
На 100 случаєва у Европи долази у Србіи Sur „ cas en Europe on compte en Serbie.			138	384	238

Осимъ свойства службе гарнизоны войника, чистота, одѣло, обућа и рана имаю неоспорно великій утицай на учестано разболеванѣ њино. Ова прва фаза войничкогъ за-

дружногъ живота зависи дакле єдинствено одъ войничке администрацiє а никако одъ санитетске неге. Овде треба у призренѣ осимъ тога узети и самъ тако рећи животный матеріялъ войске, тѣлесна свойства новака за войску покуплѣны. Гдѣ рекрутске комисiє савестнiє и строжiє младе люде за воєну службу одлучую, кои су понаиздравiи, ту ће они наравно и као войници реће боловати па и умирати. У овомъ погледу по свимъ државама врло строги законски прописи у найновiє доба владаю, тако, да данасъ готово сви младићи двадесетъ прву годину живота достигнувши а кои су тѣлесно сасвимъ здрави и прописне су висине, доиста у стаћой воисци и служе а само се слаботиня одлучує одъ исте.

У првомъ стубцу наведене скрижали показую се податцы кое лако обяснити нисмо у станю. Руски се войници реће поболѣваю али аустрiйски iоштъ и реће, изъ овога донекле бы се извести дало, да є раса людiй у те две землѣ крепкогъ здравля, али да у Пруской, гдѣ є администрація и войничка и санитетска примѣрна, двапутъ већiй брой войника преко године у болнице долази но у Русiи и сразмѣрно више него и у Србiи чудити се доиста морамо. У Русiи сви би гореизложени санитетски елементи iоштъ и повольнiи испали кадъ бы нешто у ратованю наодећу се войску изъ рачуна изузели; єръ ратованѣ четири и петъ путiй невольно станѣ оне войске надмашава, коя по касарнама седи. Међутимъ нетреба съ ума сметнути, да ће санитетске власти у некимъ државама све ма и найманѣ разболевше се войнике у болницу терати и съ тимъ брой болестника увећавати, докле ће у другимъ опетъ многи войници оманѣ болести, као: грознице и пр. подуже и по собама касарнскимъ и съ ногу сносити (амбуланти) и излечити се и невидивши праве болнице. У овимъ приликама быће брой болестника наравно маньи, али свакояко главни размѣри ипакъ остаю као меродавни.

Но ако руска войска неболує то є она смрти више но ма коя изложена. Она се до душе чешће но икоя наро-

чито у логорима упражнява, — пешаченѣ є у слабонаселѣнимъ предѣлима кадъ по снѣгу а кадъ по глибу и прашини несносно, — свакидашня служба у зимнѣ доба теретна є пакъ и рана неће бити онако доброгъ качества као што є у другимъ земляма; — а ово су узроци, кои смрть ускораваю, осимъ што у годинама старій людіи, као што су руски войници, и већій контигенть смрти приносе. После Русіє найчешћой є смрти италіянска войска изложена (изузевъ поморну 1865 годину); а у Аустріи и Французской умире се у войсци у єднакомъ размѣру у коме умиру и остали жительи грађанскогъ реда. Найповольніє пакъ резултате показую безпрекословно нѣмачке землѣ: Пруска и Виртембергъ; у ньима су войници дужегъ века но што су грађани сь ньима єднаки година, али узимаюћій у рачунъ са здравлѣмъ болѣ подарене войнике, єръ су пробраны, изъ овогъ се дѣла заключити сме, да войска у Нѣмачкой исто онакву добру негу по касарнама има, као што ю имаю и други у своимъ кућама живећи грађани.

Ми смо већемъ рекли, да су одношеня болованя и умираня у нашой войсци сада боля но некада што су была. Войници се са 10% ређе разболѣваю, са 40% манѣ умиру а и процентъ умрлы одъ разболѣвши се момака садъ є са 30% повольніи но преће, али пада намъ яко у очи, да є до савршено доброгъ станя у овомъ погледу іоштъ далекій путъ. Они се и у новіє доба скоро двапутъ чешће разболѣваю него руски а и два путъ су и полъ ячемъ помору одъ исти изложени и ако много удобніє одъ ньи живе. Истина є до душе неоспорна, да и Пруси онако често у болнице иду као и Срби, али ови зато и сада у петъ путій ячемъ брою у гробъ силазе одъ оны.

Размѣръ болестника къ умрлымъ гори є у Русіи него у насъ, а овде є као и у Аустріи; — нѣмачке землѣ и у овоме погледу као похвалный примѣръ служе, нарочито кралѣвство Пруско.

Народный заводъ тактично изображене войске заслуживао є одъ стране србске владе више призреня до сада но ма у коіой другой земльи, єръ се ова текъ у точки зачетка налази а за коначно унапређенѣ до природне величине служиће іой войска за найнеобходнію чинѣницу. Администравно усавршенѣ многій грана явне службе може се за нужду, до дана народногъ уєдиненя, и одложити, али савъ могућій трудъ и жертву треба безпрекословно на отечествену войску обратити не само съ погледомъ на нѣнъ грозећій брой већъ и на нѣну тактичну, моралну и хигієнску валяность. У последнѣмъ погледу нису само лѣкари исключни саветодавци нити ми и овомъ приликомъ на ньи сву одговорность товаримо што су нека санитетска одношеня наше войске неудесна, не, ми држимо, да кадъ се одпочне свойскій на поболшаню благостаня целе землѣ радити, да ће тада и резултати изъ наше войске больій быти но што ій данась и победоносна немачка войска показує. —

У Бѣограду, у мѣсецу Маю 1872. године.

ВИБЛИОГРАФИЈА СРПСКЕ И ХРВАТСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ [1])

за 1871 год.

С БЕЛЕШКАМА ИЗ ОНОГА ШТО ЈЕ НА СТРАНИ О НАМА ПИСАНО.

САСТАВИО

Стојан Новаковић.

---

1. АДРЕСА народне скупштине намесништву књажевског достојанства. (У Крагујевцу у држ. штамп.) 1871. На 1 л. fol.
2. АЗИЈА за србске школе. У Београду у државној каменорезници. 1871. Размер 1 : 800.000.

   Систем Сидова без исписаних места, за дувар.
3. АЛЕКСИЋ А. Пројект за установљење друштва за трговину и обрт. (У Београду у држ. штампарији). На 16-ни 15 стр.

   Прештампано је из подлиска „Раденика.“
4. АЛЕКСИЋ В. ДИМИТРИЈЕ. Српске народне јуначке песме, и народне приповедке. Скупио их и на свет издао —— уч. IV разр. гимн. Цена је 3 гр. чар. У Београду, штампарија Н. Стефановића и дружине 1871. На 8-ни 28 стр. и 1 л.
5. АНТИЋ ВЕЛИМИР. Тумачење природних појава или зашто — зато. Од Др. Е. К. Бруера. Превео ——

---

[1]) Због неуредних књижара и због неуредног јављања по листовима ни с највећим трудом није могућно доћи до потпуности. С тога писац моли свакога, да му допуне и исправке пошље. Оне ће бити употребљене у допуни коју писац мисли издати као додатак својим досадашњим радњама ове струке.

—— техничар. Други део. Ова књига награђена је из књижевног фонда Илије М. Коларца. Београд 1871. Штампарија Николе Стефановића на великој пијаци № 1. На 8-ни 104 стр.

Први део у прошлој години.

6. ВАЛАИТСКИ ДИМИТРИЈЕ. Латинска граматика за гимназије и полугимназије. Написао —— —— професор латинског језика у гимназији београдској. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду, у државној штампарији 1871. На 8-ни 2 л. 201 стр. и 1 л.

7. BANCALARI DOMINIK Dr. Krapinske toplice, njihova topla vrela i kupelji. Njemački napisao D. —— —— kupališni liečnik u krapinskih toplicah. U Zagrebu. Štamparija Dragutina Albrechta 1871. На 8-ни 63 стр. 2 листа.

8. БЕГОВИЋ НИКОЛА. Србске бесједе, које је саставио и говорио највише у србској православној цркви горњо-карловачкој —— —— прота карловачки. Свезка I. У Београду, штампарија Николе Стефановића на великој пијаци № 1. 1871. На 12-ни 140 стр.

9. БЕСЕДА којом је намесништво књажевског достојанства отворило редовну народну скупштину за 1871. год. (У Крагујевцу у држ. штамп.) 1 л. вел. фол.

10. БЕСЕДА, којом је намесништво књажевског достојанства закључило редовну народну скупштину за 1871. годину. (У Крагујевцу у држ. штамп.) На fol. 1 лист.

11. БОГИЋ говори о себи и о другима. У Биограду у државној штампарији 1871. На 8-ни 19 стр.

12. БОГИЋ описује двојицу својих непријатеља. Биоград 1871. У штампарији Николе Стефановића на великој пијаци № 1. На 8-ни 16 стр.

13. БОГИЋЕВА стријела свима његовим непријатељима. „Стријељај прије да ти жао није.“ „Запе стр'јелу

па у срце згоди.“ У Биограду штампарија Николе Стефановића, 1871. На 8-ни 36 стр.

14. БОГИЋЕВО копље онима који нијесу стријелом и нацаком утучени. „На бојно га копље дочекује, избоде му оба ока чарна.“ У Биограду, штампарија Н. Стефановића и дружине 1871. На 8-ни 16 стр.

15. БОГИЋЕВ НАЦАК за све оне што су нањ скочили. „Све нацаком по глави удара.“ У Биограду, штампарија Н. Стефановића и друж. 1871. На 8-ни 18 стр.

16. БОГИЋ пише свима о свачему. I. О народу у опште каки је он по природи у политици. II. О влади и власницима, што су на врху управе земаљске. III. О чиновницима у опште, који извршују све и сва: и зло и добро. IV. О каиптарима у опште; о полицији и њеним слугама; и о шпијонима у опште, као главним чиниоцима свега зла и несреће. V. Шта треба да се учини, те да се свијет смири, па да не виче оволико. У Биограду. Штампарија Н. Стефановића и дружине. 1871. На 8-ни 144 стр.

— БОДЕНШТЕТ, види Јовановић Ј.

— БОКЛ ТОМА ХЕНРИ, види Мијатовић Чед.

17. BOSANSKI PRIJATELJ. Uredio —— vić. —— Svezak IV. U v. Sisku. Tiskom Iv. Vončine. 192.

18. БОШКОВИЋ ЈОВАН. Наука о језику и њезин задатак са прегледом главних резултата филологије и науке о језику у нас. По различним писцима. Написао —— —— Говорено на светковини у великој школи 14 Јануара 1871. Прештампано из Гласника српског ученог друштва XXIX. У Београду у државној штампарији. На 8-ни 48 стр.

19. БОШКОВИЋ ЈОВАН. Извод из српске граматике за ученике средњих школа. Написао —— —— Свеска прва. О гласовима и речима. Пето издање. У Н. Саду, српска народна штампарија 1871. На 8-ни 16 стр.

20. ВОШКОВИЋ СТОЈАН. Предлог —— —— ред. члана Срп. уч. др. Одсеку историјском и државничком Српског ученог друштва о издању „Општег научног речника на српско-хрватском и бугарском језику.“ (У Београду у држ. штамп. 1871). На 12-ни 21 стр.

Прештампано из подлиска „Српских новина.“

— БРАЈТ, види Миљ Стуарт Џон.

21. BRATELJ VASILJ. Ugarska i istočno pitanje, historijsko razmatranje, napisao Josip Perwolf, arkivar českoga muzeja. U hrvatzki jezik preveo —— —— U. v. Sisku код Iv. Vončine. str. 114.

— БРУЕР К. Е. ДР. гледај Антић Велимир.

22. BUZOLIĆ STJEPAN. Bog rod i sviet. Pjesme za djecu i za mladež što spjevao što ponašio —— —— Obrovčanin. U Zadru, Tiskom Demarcki-Rogier 1871. На 8-ни 2 л, 78 стр. и 1 л.

— БУКВАР СЛОВЕНСКИ. Види Словенски.

— БУЉ ЖАН. Види Калић М.

23. В. Какву ћемо пороту? (У Београду у држ. штампарији) На 16-ни 39 стр.

Прештампано из „Јединства.“

24. В. С. Б. Беседа на парастосу српским мучеником и борцем- што су пали 1848 бранећи право и народност своју. Говорио на Усекновење 1871 год. у Земуну —— Трошком Милоша Грабовачког Србина. У Београду: Штампарија Н. Стефановића и Дружине 1871. На 8-ни 7 стр.

25. В. С. Б. Појезија и проза —— Свеска I. Вереница. Глумчева смрт. У Панчеву. Брзотиском Јовановића и Павловића 1871 На 16-ни 32 стр.

26. ВАСИЉЕВИЋ А. Учитељ руског језика. Изнова израђено дело по методи Робертсона. Од —— професора. „Узнать языкъ народа значитъ узнать весь ходъ его образованія.“ Уваров. У Београду у др-

жавној штампарији 1871. Цена је 6 гр. чарш. На 8-ни 12 л. 150 стр.

27. ВАСИЉЕВИЋ А. Логика. Удешена за школску потребу. Израдио по Ц. С. Миљу и другим најновијим и најбољим писцима —— Део први. „Логика је наука саме науке.“ Ц. С. Миљ. У Београду, у државној штампарији 1871. На 8-ни VIII и 120 стр.

28. ВАСИЉЕВИЋ А. Треба ли Србији железница или или не треба? У штампарији Н. Стефановића и дружине. На fol. 2. л.

29. ВАСИЉЕВИЋ А. Одговор г. доктору Стеви Милосављевићу и компанији (У Београду у државној штампарији) fol. 1 лист.

Препирка се заметнула у „Јединству“ у бројевима од месеца Фебруара 1871.

30. ВАСИЉЕВИЋ А. О развитку уставне свести у Србији. Јавно предавање у грађанској касини професора —— Штампала главна српска књижара. У Београду у државној штампарији 1871. Цена је 1 гр. чарш. На 12-ни 32 стр.

31. VEBER ADOLFO. Slovnica hèrvatska za srednja učilišta. Napisao —— —— kanonik zagrebački. Prodaje se po forint. U Zagrebu troškom spisateljevim 1871. На 8-ни 1 л. 224 стр. и 1 л.

32. VIESTNIK narodnoga zemaljskoga muzeja u Zagrebu za god. 1870. U Zagrebu 1871. На 8-ни 233 стр. и две таблице.

33. VOJNIČKA krajina na razkršću svoje prošlosti i budućnosti U vojn. Sisku. Tiskom Ivana Vončine 1871 На 8-ни 90 стр. и 1 л.

34. ВИШЊИЋ ЂОРЂЕ. Главном збору друштва за пољску привреду. (Без импресума у штампарији Н. Стеф. и друж.) На 8-ни 4 л.

35. ВУЈИЋ ВЛАДИМИР. Србска граматика за гимназије у кнежевини Србији. По источноме говору саставио —— —— професор србске словесности. Прегледала и одобрила школска комисија. Четврто издање. Цена је 4 гр, чарш. У Београду, словима држ. печатње. 1871. На 8- ни 2 л. и 100 стр.

36. (VUKASOVIĆ ŽIVKO) Prirodopis bilinstva sa slikami, za niže razrede srednjih učiona, njemačko osmo izdanje pohrvatio i prema potrebi hrvatskih učionah dopunio Ž. V. Prag 1871 Str. 244 i 339 slika.

37. ВУКОМАНОВИЋ М. АЛЕКСАНДАР. Путовање кнеза српског Милана у Ливадију. Спевао —— —— У Београду у државној штампарији 1871. На 8-ни 9 страна.

38. ВУКОМАНОВИЋ М. А. Женидба Максима Црнојевића Жалосно позорје у четири дела. По народној песми написао —— —— У Београду у државној књигопечатњи 1871. На 12-ни 115 стр.

39. ВУКОТИЋ ТОМА. Глас с Цетиња. Песме —— —— Црногорца. На продају у књижари Велимира Валожића. У Београду, у државној штампарији 1871. На 12-ни 1 л. 54 стр.

40. ГАВРИЛО ВЛАДИКА. Црквенска историја Јевсевија Памфила. С руског превео —— —— Издао Теодосије Мраовић архимандрит 1—5 књига. У Београду у државној штампарији 1871. На 8-ни 1 л. и 296 стр. II. 5—10 књига на 8-ни 1 л. 272 стр.

41. GAJ VELIMIR. Lira. Različne pjesme. Spjevao —— ——. Knjiga II. Zagreb. Tisak narodne tiskarnice 1871. На 8-ни VI и 262 стр.

— ГЕРЈЕ И. В. гледај Дучић Н.

42. ГЛАВНИ основи за уговор са бароном Хиршом о српској жељезници. (У Крагујевцу у држ. штампарији) На fol. 6 стр.

43. **ГЛАСНИК** српског ученог друштва. У Београду у државној штампарији 1871. На 8-ни.

Књига XII. Свеска XXIX старога реда. 2 л. 346 и XXX стр. Садржај: Новац и кредит. II. Од Ал. Н. Спасића. — О лимфолитењу (De Lymphorrhoea) Од дра Владана Ђорђевића. — Српске старине у Босни. Неколике биљешке од Саве Косановића из Сарајева. — Наука о језику и њезин задатак, са прегледом главних резултата филологије и науке о језику у нас. Од Јована Бошковића. — Обичаји Српског народа у Босни. Описао Богољуб Петрановић. — Шта је и колико је рађено у нас на „лоћици." Од Милана Кујунџића. — Прилози к историји српске књижевности. Од Стојана Новаковића. V. Живот српског испосника Петра Коришког. — Преглед радње и стања српског ученог друштва у 1870-ој години. — Радња српског ученог друштва.

Књига XXX. 2 л. 361 и XIX стр. Садржај: Критички поглед на прошлост Срба у Угарској. Од Гаврила Витковића професора. Наставак. — Автобиографија Милована Видаковића. Одломак. — Шумско дрвеће и шибље у Србији. Написао др. Јосиф Панчић. — Обичаји Српског народа у Босни. Описао Богољуб Петрановић. Свршетак. — Радња Српског ученог друштва. —

Књига XXXI. 2 л. 398 и II. стр. Садржај: О логичким заблудама или привидним доказима. Од А. Васиљевића. — Историјски развитак српске цркве. II. Од Светозара Ј, Никетића. — Густина насељености Србије. Од Владимира Јакшића. — Финансије и народи. Прва књига. Од Ал. Н. Спасића. — Нова грађа за бугарску историју. Од арх. Леонида. — Прилози к историји српске књижевности. Од Стојана Новаковића. VI. Јеротија Рачанина пут у Јерусалим 1804 год. — Правила св. Петке Параскеве српске. Од Милоша С. Милојевића. — Библиографија српске и хрватске књижевности за 1870 године с додатком онога што су странци о нама писали. Саставио Стојан Новаковић. — Радња Српског ученог друштва. —

Књига XXXII. С једним снимком. 2 л. 295 и XXX стр. Садржај: Очигледна настава у основној школи. Од Милорада П. Шапчанина. — Поглед на најновији развитак

међународног права и његове науке. Први чланак. Од Г. Гершића. — Правила св. Симеуну српском. Из Вучитрнског пролога исписао Милош С. Милојевић. Са снимком. — Прилози к српској историји XIV и XV века. Од професора В. В. Макушева. — Прилози к историји српске књижевности VII. Трећа редакција Доментијанова „Живота св. Саве." Од Ст. Новаковића. — Хронограф житомишљићки. Приложио арх. Н. Дучић. — Хрисовуље Стефана цара Србије и Романије. Свршетак из Гласника 26. Превод с јелинског М. А. Петронијевића. — Радња српског ученог друштва.

44. ГЛОГИЋ Ф. Јаничар, жалосна игра у 4 раздела, Оргинал од ——. У Београду, штампарија Николе Стефановића 1871 На 12-ни 92 стр.

45. ГОЈКОВИЋ ЖИВКО. Политични буквар за матору децу. Написао Др. —— —— Панчево. Штампарија Јовановића и Павловића. На 16-ни 4 л. и 326 стр.

46. GOLUB M. VJEKOSLAV. Naše računstveno razivlje i uzgredni pabirci. Napisao —— —— Otisak iz programa kr. gimnazije varaždinske za god. 1871. U Varaždinu. Brzotiskom Platzera i sina 1871. На 4-ни 32 стр.

47. ГРАНИЧАРИ и царски рескрипт. Реч у своје време. У Београду, штампарија Н. Стефановића и Дружине 1871. На 8-ни 24 стр.

48. ГРУЈИЋ Ђ. НИКОЛА. Ратни догађаји једног несрећног ђувегије. Историјска приповетка. Од —— —— У Новом Саду, српска народна задружна штампарија 1871. На 8-ни 120 стр.

49. DANIČIĆ Gj. Poslovice. Na svijet izdao —— U Zagrebu 1871. U knjižarnici Fr. Župana (Albrechta i Fiedlera) na prodaju. На 8-ни XVIII и 160 стр.

50. ДАНИЧИЋ Ђ. Свето писмо старога и новога завјета. Превео стари завјет —— Нови завјет превео Вук Стеф. Караџић. Ново издање у ком су побиљежена једнака мјеста. У Биограду. Издање Британскога и иностранога библијскога друштва. 1871. На 8-ни 2

л. и 702 стр. —— Нови завјет 1 л. и 220 стр.

51. DEVIDÉ FERD. JOS. Statistični pregled trojedne kraljevine. Statistische Uebersicht des dreieinigen Königreichs. Uspomena na I obću hrvatsku učiteljsku skupštinu 23 kolovoza 1871 Nakladom knjižare Lav. Hartmana u Zagrebu 1 л. на fol.

52. DEVIDÉ F. J. Pregled vinstva u Hèrvatskoj, Slavoniji i vojenoj krajini. Posvetio 1 obćoj hèrvatskoj učiteljskoj skupštini. Tiskom Drag. Albrehta u Zagrebu 1 л. fol.

53. ДЕВОЈЧКО ПУНОЛЈЕТСТВО. У Београду у државној штампарији. 1871. На 8-ни 25 стр.

Превод митропол. Михаила из Христ. Чтенія № 6 од 1870.

— ЂУРИЋ Д. и ПРОТИЋ А. Војна.

54. ДЕЈАНОВИЋА ДРАГЕ Списи.

Ваљда су ове године изашли. Књигу нисам видео. Ово с књижарског огласа на корицама.

55. ДЕТЕ РАСТАВЉЕНИХ. Роман из енглеског живота. По немачком преводу с енглескога. Прештампано из Видова Дана. У Београду. У државној штампарији 1871. На 12-ни л. и 291 стр.

56. ДОПУНЕ у казнителном закону. (Без импресума и насловног листа у Београду у држ. штампарији.) На 8-ни 2 л.

57. ДРАГАШЕВИЋ. Географија за средње школе. Израдио —— Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду. У државној штампарији 1871. Цена је 5 гр. чарш. На 8-ни 1 л. VI и 201 стр.

58. ДРАГАШЕВИЋ. Војничка стилистика. За потребу својих ученика, питомаца у војној академији. Израдио —— официр и професор. I Текст. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду, у државној печатници 1871. На 8-ни 2 л. 77 стр.

— ДРАГАШЕВИЋ, гледај Земљопис Србије и Турске.

— ДРЕПЕР У. Ц. гледај Ракић Мита.

59. DUBROVNIK. Zabavnik štionice dubrovačke za godinu 1870. Uredio J. B. III. tečaj. U Dubrovniku, nakladom i tiskom Dragutina Pretnera 1871. На 8-ни 302 стр. и 1 л.

У Библиографији за 1870 Гласник XXXI. погрешно је ова књига уведена у 1870 годину.

60. ДУКИЋ Д. Ламенеова камарила, или речи вернога. Превео с француског —— правник. Издање трошком Јер. Караџића, нар. песника.

На 16-ни 58 стр. без насловног листа и места штампања.

61. ДУЧИЋ Н. Развитак историјске науке. Написао В. И. Герје професор московскога универзитета. Превео архимандрит. —— У Биограду у државној штампарији 1871. На 8-ни 2 л. 182 стр.

62. ДУЧИЋ Н. Арх. Искрена ријеч Српкињама. Од Архимандрита —— Прештампано из „Младе Србадије.“ У Биограду у државној штампарији 1871. На 16-ни 1 л. и 44 стр.

— ДУШМАНИЋ, види Раша и Душманић.

63. ЂУРИЋ Д. и ПРОТИЋ А. Војна око рајнске границе 1870—71. Са војничког и политичког гледишта. Написао В. Ристов швајцарски пуковник, почасни члан к. шведске академије војних наука. I. део Преводиоци: Д. Ђурић поруч. штаб. проф. у в. академији А. Протић поруч. пешачки. Београд у државној штампарији 1871. На 8-ни 2 л. 110 стр. и 1 л.

64. ŽERJAVIĆ JURAJ Dr. Placetum regium. Napisao —— —— U Zagrebu 1871. Slovi Dragutina Albrechta. На 8-ни 1 л. и 28 стр.

— ЖИВАНОВИЋ J. гледај: Программъ гимназие карловачке.

65. ЖИВОЈИН ђакон. Писмо М. Погодина писано чешком историописцу Палацком. Превео —— —— У Бео-

граду у државној књигопечатњи 1871. На 16-ни 29 страна.

66. ЗАВЕРА против Србије и др. Св. Милетић. Н. Сад код И. Фукса 1871.

Памфлет.

67. ЗАКОН о пороти за књажество Србију. У Београду у државној штампарији 1871. На 8-ни 19 стр.

68. ЗАКОН о трошковима окружних и среских управних чиновника и служитеља и осталих доле именованих органа јавних дужности за време вршења њихових службених послова изван места свог обитавања. (Без импресума. у Београду у државној штампарији) На 8-ни 8 стр.

69. ЗАКОН о окружним штедионицама. (У Београду у државној штампарији) На 8-ни 15 стр.

70. ЗАКОН о повластици за грађење гвозденог пута од Пожаревца до Дубравице. (Без импресума и насловног листа) На 8-ни 5 стр.

71. ZAKONSKA OSNOVA o ustrojstvu narodnih školah. Preštampano is „Sloge.“ U Zagrebu 1871. Tiskom Lavoslava Hartmana i družbe. На 8-ни 51 стр.

72. ZAKONSKI članci sabora kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, od godinah 1868, 1869 i 1870. Drugo uredovno izdanje. U Zagrebu 1871. Nakladom knjižare Lavoslava Hartmàna. На 8-ни 101 стр.

73. ЗБОРНИК закона и уредаба издани у књажеству Србији за 1871 годину. XXIV. У Београду. У државној штампарији 1871. На 8-ни 2 л. и 129 стр.

74. ЗЕМЉОПИС Србије и Турске за основне српске школе, прегледала и одобрила школска комисија. Београд, у државној штампарији. 1871. Цена 50 пр. чар. На 16-ни 1 л. и 56 стр.

75. ИЗВЕШТАЈ комисије, одређене да истражи узроке, због којих се изливи вода и тако честе штетне по-

плаве код нас догађају и да опредјели мере, које би земаљска влада требала да предузме, те да се ти штетни појави код нас одклоне или бар ублаже. У Београду у држ. штампарији 1871. На 8-ни 12 стр.

76. ИЗВЕШТАЈ о радњи „друштва за пољску привреду“ од 14. Октомбра 1869 до 1. Новембра 1870. Поднео „Одбор“ II редовном главном збору држаном 29 Новембра 1870 год. У Београду, штампарија Н. Стефановића и Дружине. 1871. На 8-ни 50 стр.

77. ИЗВЕШТАЈ. Трећи —— о радњи и стању панчевачког српског црквеног певачког друштва. За време од 1. Марта 1866 до 30. Новембра 1870. У Панчеву Штампарија Јовановића и Павловића 1871. На 8-ни 12 стр.

78. ИЗВЕШТАЈ о II. излогу земаљских производа и рукотворина ког је приредило „Друштво за пољску привреду.“ у Топчидеру од 19 до 26. Септембра 1871. У Београду у државној штампарији 1871. На 8-ни 52 стр.

79. IZLOŽBA učila I. obće hrvatske učiteljske skupštine u Zagrebu. 1871. Troškom izložbenoga odbora Tisak Lav. Hartmana i družbe u Zagrebu. На 8-ни 1 л. 59 стр.

80. ИЗМЕНЕ и допуне закона о поштама од 23. Окт. 1871. (Без насловног листа и импресума у Београду у двжавној штампарији) На 8-ни 4 стр.

81. JAGIĆ V. Zivot Aleksandra velikoga. Izdao —— —— Na po se štampano iz treće knjige „Starina“, koje izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1871. U štampariji D. Albrechta. На 8-ни 2 л. 129 стр.

— JAGIĆ V. Dr. гледај Stari pisci hrvatski.

82. ЈОВАНОВИЋ ЂОКА. Сироти богаташи. Роман у три свеске од Мавра Јокаја. Превео —— ——. У Но-

вом Саду. Издала србска штампарија дра Ј. Субботића 1871. На 12-ни I св. 1 л. и 205 стр. II св. 1 л. и 213 стр. III св. 1 л. и 103 стр.

83. ЈОВАНОВИЋ ЈОВАН. Песме Мирза-Шафије. Већином по Боденштету. Од —— —— На свет издао Ђорђе Рајковић. Беч, штампарија јерменскога манастира 1871. На 12-ни VIII и 142 стр.

84. ЈОВАНОВИЋ ЈОВАН. Све дојакошње песме змај-Јована Јовановића. I. Оригиналне. У Новом Саду, издала српска народна задружна штампарија 1871. На *8*-ни 3 л. и 248 стр.

85. ЈОВАНОВИЋ МИЛАН Др. Демон. Повест и алегорија. Написао —— ——. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија. 1871. На 12-ни 76 страна.

86. ЈОВАНОВИЋ МИЛАН. Хигијена или наука о здрављу за народне учитеље. Написао —— —— доктор медицине и хирургије, професор судског лекарства и јавне хигијене у великој школи, професор дијететике у богословији београдској, редовни члан „Српског ученог друштва“, почасни члан „Матице српске.“ Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду У државној штампарији, 1871. На 8-ни X и 311 страна.

— ЈОКАИ МАВРО. Види Јовановић Ђока.

— KAZNAČIĆ A J Dr. гледај Stari pisci hrvatski.

87. **КАЛЕНДАРИ.** —— ГОДИШЊАК. Велики календар за просту годину 1871 која има 365 дана. Година XXII У Новоме Саду, издаје Платонова штампарија. На 4-ни 10 листа календарских и 44 стр.

Уредио А. Сандић уз припомоћ др. Ђ. Натошевића.

88. КАЛЕНДАР са шематизмом књажества Србије за просту годину 1871. У Београду у државној штампарији. На 8-ни 119 стр.

Уз овај календар штампала је државна штампарија „Списак свију књига и мапа, које су израђене о државном трошку у државној печатњи и које се, по означеним ценама у чаршијском течају, купити могу у главној српској књижари у Београду и у свима подкњижарама по унутрашњости Србије. На 8-ни 24 стр. 2 л.

89. —— СРБСКО-НАРОДНИ ВЕЛИКО-БЕЧКЕРЕЧКИ календар за просту годину 1871. Уредио Ђ. Станић, прот. помоћник. XIV година. У Вел.-Бечкереку. Штампао и издао Франц Павле Плајц. На 8-ни 63 стр.

90. —— СРПСКИ омладински календар за просту годину 1871 у Новоме Саду. Српска штампарија дра Јована Суботића. На 8-ни 16 л. и 182 стр. и 1 л. календарске садржине.

91. —— БЕОГРАДСКИ календар са забавником за просту годину 1871. Издање књижаре Велимира Валожића. Београд. Штампарија Николе Стефановића. На 8-ни.

С додатком непроданих књига.

92. —— СРБСКО-НАРОДНИ КАЛЕНДАР. За просту годину 1871. Уредио и издао Милош Милосављевић пенз. казн. окр. подринског. У Београду. Штампарија Ник. Стефановића. На 8-ни.

Место садржаја има „Обреновићи, кратко начртанѣ чланова ове княжеске породице.“

93. —— ЗЛАТИБОР. Календар за просту годину 1871. Издање књижаре Велимира Валожића. Година VI. Београд штампарија Николе Стефановића. На 8-ни табак календарски и табак додатка.

94. —— ИСТОК. Српско-народни домаћи календар за преступну годину 1872. Уредио и издао Вјенцеслав Њемец. Година V. У Београду штампарија Н. Стефановића и дружине. На 8-ни 112 стр.

95. —— САМОКАЗ, календар за просту годину 1871 Година IV. Својина Ј. Филиповића. У Београду, државна штампарија. На 12-ни 16 листа.

96. —— РОДОЉУБ. Календар за просту годину 1871. Издаје и уређује Милан В. Тешић. III година. Београд, штампарија Николе Стефановића. На 8-ни календарски табак 40 стр. садр. и додатака разних.

97. —— БЕОГРАДСКИ ЗАБАВНИК. Занимљива збирка разних домаћих и други полезни предмета за привреду, шалу и забаву са календаром за просту год. 1871. Издао Никола Панић књаж. поштар. У Новом Саду. Штампарија Игњата Фукса. 1870. На 8-ни 97 стр. са четири литографисане слике француских и пруских војвода последњ. рата.

98. —— СРБСКО-НАРОДНИ КАЛЕНДАР за просту годину 1871. Београд, штампарија Николе Стефановића. На 8-ни.

Календарски табак с додатцима.

99. —— ДРАГАЧЕВАЦ. Србско-народни календар за просту годину 1871. Издаје и уређује Милан Ђ. Станић. Година II. У Београду, штампарија Николе Стефановића на великој пијаци № 1. Ма 16-ни 139 стр. осим календарског табака.

100. —— СРБИН. Народни календар за просту годину 1871. Година II. У Земуну. Издаје Милош Грабовачки. На 8-ни 96 стр.

101. —— БАЧВАНИН. Календар и забавник за просту годину 1871 која има 365 дана. Година I. 1870. Штампарија Платонова у Новом Саду. На продају код Фрање Штиглера у Новом Саду На 8-ни 58 стр. осим календарског табака, и ту су чланци Ђ. Рајковића прештампани из „Матице."

102. —— КАЛЕНДАР за писарнице за годину 1871. На продају код Фрање Штиглера. Српска штампарија дра Јована Суботића у Новом Саду. На вел. fol. 1 лист.

103. —— DRAGOLJUB. Hrvatski kalendar za godinu 1871. Tečaj VIII. Uredio Gj. Stj. Deželić. Nakladom

Lavosl. Hartmàna. U Zagrebu. Tisak Lavoslava Hartmàna i družbe. На 8-ни 96 и 128 стр.

104. —— DANICA. Koledar i ljetopis društva svetojeronimskoga za prostu godinu 1871. Na sviet izdalo druztvo s. Jeronima. U Zagrebu 1870. Štamparia Lavoslava Hartmàna i družbe. На 8-ни 143 стр.

Чини пету књигу „пучке књижнице друштва светојеронимскога.“

105. —— NARODNI KOLEDAR novi za prostu godinu 1871. Uredio Kažimir Ljubić tajnik Matice Dalmatinske. Izdala o svom trošku Matica Dalmatinska. Deveta godina. U Zadru. Tiskom Narodnoga Lista 1870. На 8-ни 181 стр.

106. NOVI ZADARSKI KOLEDAR za rimo-katolike i hristjane za godinu 1871. S' dodatkom koristnih novinah i razl. smisicah. Godina I. U Zadru kod bratje Battara tisk. i izdav. На 16-ни 32 str.

107. —— OSJEČANIN, novi i stari koledar za rimokatolike i pravoslavne za godinu 1871. U Osieku. Tiskom i troškom Ignjatije Mederšickoga. На 8-ни 40 стр.

108. —— NOVI I STARI kalendar slavoňsko-požežki za prostu godinu 1871. U Požegi. Tiskarna Miroslava Kraljevića.

Као мото има читава песма Славонцу, у којој му календар прича како се преселио из Осека у Пожегу.

109. —— BOŠNJAK, oli koledar za Bosnu. Priredila redovnička mladež bosanska, koja se podučava u Djakovu, za godinu 1871. U Osieku 1870. Brzotiskom Ignjata Mederšickoga. На 8-ни 29 стр.

110. —— BUNJEVAČKI i šokački kalendar za prostu godinu 1871. U Subotici, tiskano u štampariji udovice Karla Bittermana. На 8-ни 75 стр.

111. КАКО МОЖЕ ДОБАР МУЖ да укроти своју злу жену. Издање књижаре Велимира Валожића. У Београду

штампарија Н. Стефановића и дружине. 1871. На 8-ни 48 стр.

112. КАЛИЋ М. Ружице. Одабране приповетке за женску децу. С француског по Жан Буљу превео —— —— У Новоме Саду. Српска штампарија дра Јована Субботића 1871. На 12-ни 74 стр.

— КАРАЏИЋ СТЕФ. ВУК. Види Даничић Ђ.

113. КАТАЛОГ српске народне библиотеке у Београду. Catalogue de la bibliothèque serbe à Belgrade. Део први. Странска књижевност. Première partie. Littérature étrangère. Београд. У државној штампарији 1871. На 8-ни 2 л. и 631 стр.

Наштампано трудом Стојана Новаковића библиотекара и Јосифа Мајзнера помоћника народне библиотеке.

114. KAČIĆ. Pjesme. Izdanje Dragutina Harša knjižara u Osieku.

Vienac 1871 стр. 568.

115. KIRINSKI S.S. Obučevnik c. k. pješačtva, ponašio —— U voj. Sisku 1871. Brzotiskom J. Vončine. На 8-ни VI и 319 стр. V стр. прилога и 4 литографисане таблице.

116 —— Nova ratna služba c. k. vojske za podčastnike i mornarske učione. Sastavio satnik K. pl. St. a podpunio i ponašio —— U voj Sisku 1871. Tiskom I. Vončine. Str. 128.

117. —— Pouka o uredbi, čuvanju pregledavanju i postupanju puškom po Waenzlovom sustavu preradjenom i o njezinu strjelivu. Ponašio —— Drugo popravljeno izdanje. U v. Sisku 1871. Tiskom I Vončine. Str. 31.

Vienac 1871, 695 стр.

118. КНЕЗ ЛАЗАР и битка косовска са посљедицама до данашњег времена. V. Књига за народ. У Новом Саду. Србска штампарија дра Јована Субкотића. 1871. На 12-ни 38 стр. и дрворез. У стиховима.

— КЊИГА ЗА НАРОД. Види Кнез Лазар.

— КЊИЖНИЦА ЗА НАРОД, гледај Павловић Ђена.

119. KOVAČEVIĆ GJURO. Pjesme. II. Štampom I. Franka u Osieku.

Vienac 1871 стр. 535.

— KOMENSKI AMOS JAN. Гледај Pedagogijska biblioteka.

— КОРНЕЉ ПЕТАР, види Мариновић Никола.

120. КОСОВО. Српске народне пјесме о бој у на Косову. Покушај да се саставе у цјелину као спјев. У Биограду у државној штампарији. 1871. На 16-ни XII и 40 стр.

Покушај и издање Ст. Новаковића.

121. КОСТИЋ ЈАНИЋИЈЕ. Песме Јаниćија Костића. У Београду у државной књигопечатњи 1871. На 16-ни 2 л. 120 стр.

— KOSTRENČIĆ IVAN. Гледај Frankopan.

122. KRALJ GJURO. Toplina i njeni pojavi. Napisao —— —— Na sviet izdalo društvo sv. Jeronima. U Zagrebu 1871. Štamparija Karla Albrechta. Na 8-ни 117 стр. и 1 л. Чини VIII књ. Pučke knjižnice društv. sv. jeronimskoga.

123. KRALJEVIĆ biskup iz Mostara. Ispovidnik kod bolestnika. U Zadru tiskom Nar. Lista. 1871.

124. КРАЉЕВИЋ МАРКО у народним песмама. Са сликом. Издање књижаре Велимира Валожића. У Београду у државној штампарији 1872. На 12-ни 171 стр. и 2 л.

125. KREMPLER PAJO. Prošlost Hrvatah. Po Tkalčićevoj hrvatskoj povjestnici za puk priredio —— —— U Zagrebu 1871. На 16-ни 63 стр.

126. KRIŽAN Dr. Ljubav, brak i obitelj s filozofičkoga gledišta. Napisao za krasni spol —— U Varaždinu 1871. Brzotiskom Platzera i sina. На 8-ни 26 стр.

127. KUZMANIĆ A. Braća Marki, braća Martinis-Marki i Iosip de Marki, spljetski dobročinioci. Napisao —— Tiskom br. Battara u Zadru.

— КУНИС КАРЛО гледај П.... Л....

128. KURELAC FRAN. Jačke ili narodne pěsme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga po župah Šoprunskoj, Mošonjskoj i Železnoj na Ugrih. Skupio —— —— starinom Ogulinac, a rodom iz Bruvna u Krbavi. Zagreb. Slovi Dragutina Albrechta. 1871. На 8-ни LIV 1 л. 313 стр. и 3 л.

— ЛАЈНИС гледај Црногорац Коста.

— ЛАМЕНЕ. Гледај Дукић Д.

— LEVALD FRANJKA, v. Pakšec Franjka.

129. ЛЕКАРСКА ПОУКА за носијоце рањеника. Београд, у државној штампарији 1871. На 16-ни 24 стр.

— ЛЕТОПИС гледај Српски Летопис.

130. LOGIKA. Iz latinskoga jezika preveo, a stranom i preradio jedan svetjenik nadbiskupije zagrebačke. Dio prvi. Dialektika. „Okom sova prama svjetlu sunca, čovjek umom jest pram očevidnu.“ S Thom. I. I. q I. ar. V. ad I. U Zagrebu. Troškom vlastitim. На 8-ни 6 л. и 168 стр.

— Dio drugi. Kritika. На 8-ни 6 л. 108 и 2 л. философских термина.

131. MAGDIĆ FRANJO. Stenografija hrvatska. Polag sustava Gabelsbergova sastavio —— —— profesor kr. vel. realke zagrebačke. U Zagrebu 1871. Autotipografički tisak Julija Hühna. На 8-ни 2 л. 87 стр.

— МАЈЗНЕР ЈОСИФ. Гледај Каталог народне библиотеке.

132. МАКСИМОВИЋ АКСЕНТИЈЕ. Приправа у учење нотног појања и свирања на виолину. Покушај како би најлакше науку о музици у народу распространили. За приправнике, учитеље, богослове, гимназ

сте и сваког, који се жели упутити у музику написао —— —— капелник српског народног позоришта. Књига 1. Придржава се право умножавања. Штампарија Јовановића и Павловића у Панчеву 1871. На 4-ни 25 стр.

133. МАКСИМОВИЋ М. МИЛАН. Шта је задатак Српкиња? Написао —— —— Прилог „Даници“ за 1871 годину. У Н. Саду. Печатња Игњата Фукса 1871. На 16-ни.

134. МАЛЕТИЋ Ђ. Пролог говорен 6. Априла 1871. о светковини због примљеног Београда у место рукописа издан, заједно с одговором на књижевни суд „Младе Србадије“ о њему. У Београду, у државној штампарији. 1871. На 8-ни 32 стр.

135. МАНИФЕСТ комунистичке партије. 1848. У Панчеву. Брзотиском Јовановића и Павловића 1871. На 12-ни 56 стр.

136. MARIK VJENCESLAV. Kratko prirodoslovje. Za mladež pučkih učionah. Sa 45 slikah. Drugo izpravljeno i povećano izdanje.

Viestnik za pedagogijskn književnost br. 1.

137. MARIK VJENCESLAV. Kratak sveobći zemljopis. Četvrto izpravljeno izdanje.

Viestnik za pedagogijsku hnjiževnost br. 1.

138. MARIK ZABOJ VJENCESLAV. Kratak zemljopiš trojedne kraljevine od —— —— —— učitelja na kapt. glav. učioni u Zagrebu i dopis. člana fisiokratičkoga društva u Zlatnom Pragu. U Zagrebu 1871. Nakladom Lavoslava Hartmána. Tiskom Lavoslava Hartmána i družbe. На 8-ни 62 стр. и 1 лист.

139. МАРИНОВИЋ НИКОЛА. Хорације. Трагедија у 5 чинова од Петра Корнеља. С француског превео —— —— У Београду у државној штампарији 1871. На 16-ни 4 л. и 102 стр.

140. MARKO KRALJEVIĆ. 36 narodnih pjesama. Tiskom braće Battara u Zadru.

141. МАРКОВИЋ ЈЕФРЕМ. Треба ли нам жељезница. Одговор г. Ч. Мијатовићу на његове чланке о томе у „Јединству.“ (У Београду у штампарији Н. Стефановића и дружине 1871.) На 8-ни 50 стр.

142. МАРКОВИЋ СВЕТОЗАР. Неколико чланака Светозара Марковића. У Панчеву. У комисији код Јовановића и Павловића. 1871.

„Застава.“

— МАРКОВИЋ СВ. види Миљ Ст. Џон.

143. MATKOVIĆ PETAR Dr. Zemaljska kruglja ili globus i njegova uporaba. Navlastito za porabu nekrkih globusah, izradjenih u geografskom zavodu Ernesta Sottea u Berlinu. Hrvatski napisao prof. Dr. —— —— Nakladom knjižare Lav. Hartmána u Zagrebu. Na 12-ni 7 стр.

144. MAŠEK VJEKOSLAV. Pregled upraviteljne razdielbe kraljevine Dalmacije. Izdao —— ——.

Српски и талијански.

145. МЕДИЋ ДАНИЛО. Конрад Валенрод. Јуначки епос Адама Мицкијевића. Превео с пољског —— ——. У Н. Саду 1871. Српска тискарница Дра Јована Субботића. На 8-ни 78 стр. и 1 л.

146. МЕДОВИЋ АЋИМ Др. Државно лекарство за правнике и лекаре. Део други. Санитетска полиција. Други наслов Санитетска полиција према начелима правне државе. По Ширмајеру, са неколиким примедбама и назначењем постојећих у кнежевини Србији санитетско-полицајних закона, уредаба и настављења, главнијих претписа и поука за полицајне и санитетске званичнике написао —— ——. Прегледала и одобрила школска комисија. Са 18 дрворезних слика. У Београду у држ. штампарији 1871. На 8-ни 2 л. X и 423 стр.

147. МИЈАЈЛОВИЋ М. Рачуница за I разр. гимн. реалке и реалчица. Од —— суплента крагујевачке гимназије. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду у држ. штампарији 1871. Цена 5 гр. чарш. На 8-ни 2 л. и 174 стр.

148. МИЈАТОВИЋ ЧЕД. Историја цивилизације у Енглеској. Написао Хенри Тома Бокл. С енглеског превео —— ——. Део први. Дело је ово награђено из књижевног фонда Илије Коларца. У Београду, у државној књигопечатњи. 1871. На 8-ни VIII и 272 страна.

149. (МИЈАТОВИЋ ЧЕД.) Треба ли нам жељезница? (Чланци прештампани из „Јединства.“ Трећи је од „једног војника.“ Београд у држ. штампарији 1871.) На 12-ни 64 стр.

150. МИЈУШКОВИЋ ТОДОР. Рачуница за школу и приватно учење. Треће поправљено и умножено издање. Написао —— ——, професор. У Београду, у државној штампарији 1871. На 8-ни 88 стр. и 2 л.

151. MIKLOŠIĆ FR. Trojanska priča bugarski i latinski. Na sviet isdao —— Na po se štampano iz treće knjige „Starina“, koje isdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1871. U štampariji D. Albrechta. На 8-ни 44 стр.

152. МИЛАШИНОВИЋ Л. СТ. Задаћа учитељских задруга у садањем добу. Од —— земунског нар. учитеља. Нар. штамп. у Н. Саду. 56 стр.

Србска народна школа 1871, 252.

153. МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М. Историја педагогије. Написао —— Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду у државној штампарији 1871. На 8-ни XVI и 566 стр. и 1 л.

154. МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М. Адолфо Дистервег и главнији основи његове дидактике и методике. По Модзалев-

ском —— Прештампано из Школе. У Београду, државна штампарија 1871. На 8-ни 2 л. 36 стр.

155. МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М. И живот је школин предмет. Пунописна црта од Београда преко Загреба и Трста до Млетака. Написао —— Отштампано из „Школе" 1871. У Београду у државној штампарији 1871. На 8-ни 39 стр.

156. МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М. Школска дисциплина. По Елеонском. Изложио —— Прештампано из „Школе" по налогу г. министра просвете и црквених дела. У Београду, у држ. штамп. 1871. На 8-ни 2 л. и 68 стр.

157. МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М. Ђачка радост. Књижица деци за поклон. Саставио —— Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду у државној штампарији. 1871. На 12-ни 77 стр.

158. МИЛОВУК М. Школа нотног певања за основна училишта и млађе разреде средњих школа. Саставио —— Књига I. Трошком владиним. У Београду, у државној штампарији 1871. На 4-ни 1 л. и 35 стр. Штампано нотним типима.

159. МИЛОВУК М. Кратка стилистика и кореспонденција, или начин како се праве разни писмени састави. Од —— Свеска I—IV. Издаје главна српска књижара. У Београду, штампарија Н. Стефановића и дружине 1871. На 8-ни 1—64 стр.

160. МИЛОВУК М. Трговачко књиговођење од —— Свеска I—IV. Издаје главна српска књиж. У Београду, штампарија Н. Стефановића и дружине 1871. На 8-ни 1—64.

161. МИЛОВУКА КАТАРИНА. Историја света у кратком прегледу за женскиње. Од —— —— Свеска I—IV. Издаје главна српска књижара Ј. Д. Лазаревић. У Београду. Штампарија Н. Стефановића и дружине 1871. На 8-ни 1—64 стр.

162. МИЛОВУК ТАТОМИР. Поздравъ србскомъ народу у Србіи на данъ рођеня пресветлогъ господара и княза србскогъ Милана Обреновића IV. у трећемъ лѣту владѣтельства нѣговогъ 10. Августа 1871. Написао —— —— парохъ Батушки кодъ цркве „Заове.“ У Београду, штампарія Н. Стефановића и дружине 1871. На 16-ни 32 стр.

163. МИЛОЈЕВИЋ С. М. Путопис дела праве — Старе — Србије. Од —— Дело је помогло срп. уч. друштво, а издала главна српска књижара Јована Д. Лазаревића. У Београду, у државној штампарији 1871. На 8-ни V. и 218 стр.

164. МИЛОСАВЉЕВИЋ СТЕВ. ДР. Одговор г. Алимпију Васиљевићу професору у великој школи у Београду (У Београду у државној штампарији 1871.) На 4-ни 2 листа.

165. МИЉ СТУАРТ ЏОН. Потчињеност женскиња. Од —— —— —— С предговором Св. Марковића и Брајтовим говором. У Београду, у државној штампарији 1871. На 16-ни XVI. и 228 стр. и 2 л.

166. МИНИСТАРСТВО ВОЈЕНО. Програм испита за официрске чинове. У Београду, у државној штампарији 1871. На 8-ни 7 стр.

167. МИТРОВИЋ ТОДОР. Нова Црногорка или развитак Црне Горе. Написао —— —— Озремац ђак. Београд 1871. Штампарија Николе Стефановића на великој пијаци № 1. На 16-ни 17 стр.

168. МИХАЈЛОВИЋ ЕВСТАТИЈЕ Сујевѣрије и невѣрије са претресом и опровржењем материализма и атеизма илити безбожија. Од —— —— У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија 1871. На 8-ни 2 л. VI и 159 стр. са 12 стр. претплатника.

169. МИХАИЛОВИЋ Ј. МИЛАН. Кратко објашњење о меницама. Написао —— —— писар трговачког суда

Београд 1871. У штампарији Николе Стефановића на великој пијаци № 1. На 8-ни 74 стр.

170. МИХАИЛО МИТРОПОЛИТ. Православный проповедникъ митрополита српскогъ Михаила. У користь фонда свештеничког. Књига четврта. У Београду. У државној књигопечатњи 1871. На 8-ни 2 л. VI и 615 стр. и 1 л.

— МИХАИЛО митрополит. Види Девоячко пунолѣтство.

— МИЦЕНБУРГ, гледај Петаковић Ненад.

171. МИШКОВИЋ Ђ. Математична и физична географија за средње школе. Из више немачких ауктора саставио —— прегледала и одобрила школска комисија. У Београду. У државној штампарији 1870. На 8-ни 3 л. 106 стр. и 4 литограф. таблице.

172. МОЛБА јеснафа трговачког, лончарског, бакалског и терзиског у Шапцу поднета народној скупштини у Крагујевцу против сеоских дућана. У Београду, штампарија Н. Стефановића и друж. 1871. На 8-ни 14 стр.

173. МОЛБА еснафа трговачко-терзијског, бакалског, абаџијског и бојаџијског из Крагујевца, 1871 године због укинућа закона о сеоским дућанима. У Београду штампарија Н. Стефановића и дружине 1871. На 8-ни 14 стр.

174. МОЛБА скупа црквено-школске јеврејске општине у Београду, поднета народној скупштини у Крагујевцу 1871 године. У Београду, штампарија Н. Стефановића и дружине 1871. На 8-ни 7 стр.

175. НАРОДНА ЛИРА, или збирка песама што се певају У Београду. Издање књижаре В. Валожића. На 32-ни 4 л. 360 стр.

176. НАРОДНОЈ СКУПШТИНИ. (Акти о парници мислоћинске воденице. У Београду у штампарији Н. Стефановића и дружине) На 8-ни 10 и 21 стр.

177. НЕКА АКТА и факта говоре 1. Да ли је повређено право еснафа бакалског у Београду са одобрењем штатута „I потрошачке дружине", које је г. министар финансије 4. Септембра 1870 под № 3036 реченој дружини дао? 2. Да л' је еснаф право своје умесно и пред ким треба бранио? 3. Да л' је државни савет био позван по уставу и законима, да на жалбу еснафа, стане на пут повреди, која се праву еснафском наноси? и 4. Кад државни Савет не ће да узме у заштиту чије право, које се тражи од саме управне власти, онда има ли по уставу нашем, каква лека томе, да се очува право приватно, или никако нема? И стојимо ли онда тако са правом, као кад би се иначе због повреде његове судији тужили, и кад би нам овај суђење одрећи смео? У Београду, штампарија Н. Стефановића и дружине 1871. На 8-ни 31 стр.

178. НЕНАДОВИЋ П. Љ. Снага народа. Од —— У Београду у државној штампарији 1871. На 16-ни 16 стр.

179. НЕШИЋ АНТА. Полазак кнеза Милана у Крим. Спевао народни посланик —— ——. У Крагујевцу 3. Октомбра 1871 год. На 8-ни 7 стр.

180. НИКШИЋ М. НИКОЛА. Исторични роман. Прогнанство шпањске краљице Изабеле или тајне двора мадридског. Превео —— ——. Свеска I. У Београду 1871. Штампарија Љубомира Даниловића код Делиске чесме бр. 26. На 8-ни 32 стр.

По томе је штампање настављено у Панчеву у штампарији К. Јовановића и Павловића, и у XII свесци дотерало је до 472 стр.

181. НОВАКОВИЋ СТОЈАН. Историја српске књижевности. Преглед угађан за школску потребу. Написао —— —— Друго са свим прерађено издање. С јед-

ним литографисаним снимком. Прегледала и одобрила школска комисија. Београд. Издање и штампа државне штампарије 1871. На 8-ни XII и 332 стр.

182. НОВАКОВИЋ СТОЈАН. Филологија и језик. Читао као приступ к своме предавању науке о језику 18. Септ. 1871. —— —— хон. проф. У Београду у државној штампарији 1871. На 8-ни 16 стр.

— НОВАКОВИЋ СТ. Гледај Косово.

— —— и Каталог народне библиотеке.

183. NOVI ATLAS za školsku i ručnu porabu. Drugo izdanje. Sadržaj 9. Europa u pogledu gorjah i rêčjah. 10. Europska Ruska. 11. Europsa Turska. 12. Grčka. 13. Austrijsko-ugarska monarkija, 14. Česka, Moravska i Šlezka, 15. Alpinske zemlje 16. Južnoslavenske zemlje, 17. Italija, 18. Španjolska i Portugalska. Svezak · II. U Zagrebu Nakladom knjižare Franje Župana (Albrehta i Fiedlera) 1871. На 4-ни 9 листа.

184. **НОВИНЕ.** СРПСКЕ НОВИНЕ. Година XXXVIII. Излазе уторником, четвртком и суботом на читавом табаку, у државној штампарији у Београду, на фол.

Службени лист кнежевине Србије. Уредник Јован Балацки.

185. —— ДАНИЦА. Лист за забаву и књижевност. Година XII. Издаје и уређује Ђорђе Поповић. Излази три пут на месец на табаку с додатком белетристичкога прилога у табацима, који се после састављају у књиге. У Новом Саду код Игњ. Фукса. Сваког месеца додаје се бојадисана слика париске моде.

186. —— ВИДОВ ДАН. Година XI. Излази сваки дан осим дана иза недеље и празника, на по табака in folio. Издаје и уређује Милош Поповић. У Београду у државној штампарији.

187. —— ЗМАЈ. Лист за шалу и сатиру. Год. VIII. Излази два пут у месецу у Бечу са сликама. Издавао Ј.

Манојловић, уређивао др. Јован Јовановић. На 2 л. у 4-ни.

188. —— РУЖА. Шаљиво-сатирични забавни лист. Година VII. Излази 48 пути на годину. Одговорни уредник и издаваоц Мијаило Ђ. Ђелешевић. Штампарија Н. Стефановића и дружине у Београду. На 2 л. на 4-ни.

189. —— ЗАСТАВА. Год. VI. Властник и издаватељ др. Свет. Милетић. Одговоран уредник Стеван Поповић. Излази три пута у недељи: средом, петком и недељом. на таб. вел. фолија. у српској народној задружној штампарији у Н. Саду.

190. —— БОСНА. Политичне службене новине. Год. VI. Излазе у Сарајеву један пут на недељу, на табаку in f.

191. —— ШКОЛА. Лист за учитеље, родитеље и децу. Година IV. Излази три пута на месец на табаку вел. 8-не. Уређује и издаје М. Ђ. Милићевић. У Београду у држ. штампарији.

192. —— ВРШАЧКА КУЛА. Год IV. Издаје Ника Мандукић. Одговара адв. Пера Јовановић. Излази сваке недеље један пут у Вршцу брзотиском удове Ј. Е. Кирхнера на таб. in fol.

193. —— ЛИСТ ЗА НАРОДНЕ УЧИТЕЉЕ. Издаје мађарско министарство у Пешти. IV. година.

Нисмо га видели, те не знамо поуздано је ли излазио.

194. —— ТЕЖАК. Илустровани лист за пољску привреду. Издаје „Друштво за пољску привреду.“ Уређује привремено Милован Спасић. Година III. Излази два пута у месецу на табаку и по на 4-ни.

195. —— ЈЕДИНСТВО. Лист за политику и књижевност. Година III. Излази сваки дан осим понедељника на по табака in folio. Издаје и уређује Вукашин Ј. Петровић. У Београду у државној штампарији.

196. —— ПАНЧЕВАЦ. Лист за просветне и материјалне интересе. Година III. Излази два пут преко недеље у

Панчеву у штампарији Јовановића и Павловића на табаку in folio. Уредник Јован Павловић.

197. —— САРАЈЕВСКИ ЦВЈЕТНИК. Год. III. Уредник Мехмед Шаћир. Излази сваке суботе у Сарајеву у вилајетској штампарији на табаку in folio. на српском и турском језику.

198. —— СРБСКИ НАРОД. Лист за политику и народну просвету. Год. III. Издаје и уређује властник Ђорђе Поповић. Излази средом, петком и недељом брзотиском Игњата Фукса у Н. Саду на фолију.

199. —— МЛАДА СРБАДИЈА. Год. II. Лист за поуку, уметност и јавни друштвени живот. Издаје уједињена омладина српска. Уређује Милан Кујунџић. Излази три пут на месец на 8 листа на 4-ни. У Београду најпре у државној штампарији, после у штамп. Николе Стефановића и дружине.

200. —— НАРОД. Год. II. Одговорни уредник и издаватељ др. Јован Субботић. Излази три пут на недељу сваког уторника, четвртка и суботе на 2 л. фол. у штампарији дра Ј. Субботића.

201. —— СРПСКА НАРОДНА ШКОЛА. Лист за васпитање и наставу. Излази 15 и последњег дана сваког месеца. Год. II. Властник и одговорни уредник Стеван В. Поповић. У Пешти штампарија Хорњанскога. На табаку у 8-ни.

202. —— ЦРНОГОРАЦ. Лист за политику и књижевност. Излази на Цетињу један пут на недељу. Година I. Уредник Симо Поповић, власник Ј. Сундечић На fol 2 листа.

Први број изашао 23 Јануара 1871.

203. —— ЦРНОГОРКА. Прилог „Црногорцу“ за забаву, књижевност и поуку. У цетињској штамп. на Цетињу.

204. —— ДОМАЋИ ЛЕКАР. Лист за неговање и чување народног здравља. Властници и уредници Др. К. Пеји-

чић и Др. Љ. Ненадовић. Излази на табаку у половини сваког месеца. Штампарија Јовановића и Павловића у Панчеву На 8-ни.

205. —— ГЛАС НАРОДА. Лист за народне ствари, промет, занат трговину, поуку и забаву. Год. I. Властник и издавалац „Задруга за српску народну штампарију“ Н. Саду. Уредник Панта Поповић. Излази сваке недеље на табаку.

206. —— ПРАВОСЛАВЉЕ. Часопис духовни. Издавалац и одговорни уредник Никодим Петровић свешт. и проф. богословије. Година I. Излази у месечним свескама од 3 табака на 8-ни.

207. —— ТРГОВАЧКИ ГЛАСНИК. Лист за трговину, занате, саобраћај, политику и просвету. Година I. Уређује, издаје и одговара Чедомиљ П. Мариновић. Излазио у Београду најпре сваке суботе, а после три пут на недељу на 2 л. мал. фолија. Штампарија Н. Стефановића и дружине.

208. —— ИСТОК. Лист за књижевност и новости. Год. I. Одговорни уредник и издавалац Аксентије Мијатовић. Излази сваке недеље брзотиском удове Кирхнера у Вршцу на табаку in folio.

209. —— РАДЕНИК. Година I. Издаје и одговара Ђура Љочић инжењер. Излази уторником, четвртком и суботом на 2 л. мал. фолија у држ. штамп. у Београду.

210. —— ВРАГОЛАН, коме бист на знамењу имја „Хаџи-Воштац.“ Лист за шалу и сатиру. Година I. Издаје, уређује и одговара М. Ј. Никетић. Штампарија Н. Стефановића и дружине. На 4-ни на 2 л.

Почео излазити од Јула ове године.

211. —— ЖИЖА. Год. I. Издаје и уређује змај Јован Јовановић. Излази три пут на месец у штампарији Јовановића и Павловића у Панчеву на 2 л. у 4-ни.

Почела пред јесен.

212. —— ПРИЗРЕН. Год. I. Излази сваког понедељника у државној вилаетској штампарији на табаку in folio српски и турски у Призрену.

Почео излазити Августа.

213. —— РЕШЕТО. Шаљиво-хумористични лист. Година I. Издаје, уређује и одговара Љ. Даниловић. Излази сваки десети дан, а каткад и ванредно у штампарији Љубомира Даниловића, на 2 л. у 4-ни.

Почело излазити Фебр.; изашло је само десетак бројева.

214. —— РЕСАВСКИ ПОШТОНОША. Излази два пута у месецу на по табака малога фол. Издаје, уређује и одговара Јован Шарић свећеник у Свилајинцу. Штампарија Јовановића и Павловића у Панчеву.

Први је број изашао 15 Сентембра.

215. —— ЈУГОСЛАВИЈА. Jugoslavija. Лист за умно и политично уједињење Југословена. Година I. Издаје Јелисавета Андрића. Одговара Ник. Зернеско. Уређује Јован Похар. Печата А. Андрић у Букурешту. На табаку у 4-ни.

Почела излазити од Јула; не знамо докле је излазила.

216. —— ЈУГОСЛОВЕНСКА ЗВЕЗДА. Лист за политику и узајамне одношаје јужних Славена. Девиза: Право, слобода и јединство. Година прва. Издаје, уређује и одговара властник М. Ј Ђорђевић. Штампарија Ник. Стефановића.

Изашао је само пробни лист на таб. у фол. 20 Марта.

217. —— NARODNE NOVINE. Godina XXXVII. Izlaze svaki dan osim nedelje i praznika na čitavom tabaku. U Zagrebu. Vlastnik i nakladnik Dr. Ljudevit Gaj. Brzotiskom narodne tiskarne dra Ljudevita Gaja. Odgovorni urednik M. Zec.

218. —— ZAGREBAČKI KATOLIČKI LIST. Tečaj XXII. Urednik Simun Balenović. Izlazi svake nedjelje jedan put u čitavom arku u četvrtini. U Zagrebu.

219. —— GOSPODARSKI LIST. Izdaje hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo na 2 lista u 4-ni svake nedjelje. Godina XIX. Uredjuje Petar Zoričić. U Zagrebu.

220. —— NAPREDAK. Časopis za učitelje, odgojitelje i sve prijatelje mladeži. Tečaj XII. Vlastnik i urednik Škender Fabković. Izlazi 1 i 15 svakog mjeseca na čitavom arku u osmini. Zagreb.

221. —— NARODNI LIST. Godina X. Izlazi sriedom na čitavom tabaku. Izdavatelj i odgovorni urednik Kazimir Ljubić prve polovine a druge Juraj Biankini. Tiskarna Narodnoga Lista.

Излази језиком српским и талијанским.

222. —— PUČKI PRIJATELJ. Poučan i zabavan tjednik za puk trojedne kraljevine. Godina V. Vlastnik i odgovorni urednik Bartol Francelj. Izlazi svaki tjedan jedan put na po arka u četvrtini. Brzotiskom Platzera u Varaždinu.

223. —— ŠKOLSKI PRIJATELJ. Časopis za promicanje pučkoga školstva. Uredjuje Fr. Klajić. Teč. IV. Zagreb.

224. —— VIENAC zabavi i pouci. Godina III. Izlazi svake subote na 8 lista male 4-ne. Izdaje Matica ilirska. Urednik Dr. J. Dežman. Štamparna Drag. Albrehta.

У почетку је био уредник И. Перковац, па му је смрт уредништво на брзо прекратила.

225. —— BUNJEVAČKE I ŠOKAČKE NOVINE. Godina II. Izdavatelj i odgovorni urednik Ivan Atunović. U Kalači. На 4-ни на 2 л. један пут на недјељу.

226. —— OBJAVITELJ DALMATINSKI. Službeni list za Dalmaciju. Uredjuje N. Katnić. Tiskom vladine štamparije u Zadru.

Српски и талијански.

227. —— GOSPODARSKI POUČNIK. Tečaj I. Uredjuje u ime odbora gosp. društva Pet. Zoričić. Tiskom Drag. Albrehta u Zagrebu. На 8-ни.

Додатак Господарском листу.

228. —— SLOGA. Izdavatelj i odgovorni urednik Stjepan Pavišić. Tiskom Dragutina Albrechta u Zagrebu 1871. Na fol. Излази сваки дан осим недјеље и светаца.

Била је лист унионистичке или мађаронске странке и престала је излазити 20 травња 1871.

229. —— ZATOČNIK. Godina III. Islazi svaki dan osim nedjelje i praznika na cielom arku.

Престао излазити забраном власти с крајем Марта.

230. —— BRANIK. Izlazi svaki dan osim nedjelje i praznika na cielom arku. Vlastnik i odgovorni urednik Vasilj Bratelj. Tiskom Ivana Vončine u v. Sisku.

Почео излазити место „Заточника“ с крајем Априла, престао излазити коловоза, а заменио га Obzor.

231. —— OBZOR. Islazi svaki dan osim nedjelje i blagdanah na cielom arku. Vlastnik, izdavatelj i odgovorni urednik M. Maravić. Tiskom Iv. Vončine u Zagrebu.

Почео излазити од коловоза као заменик „Branika.“

232. —— NOVI PRAVNIK. List za pravo i državoslovje Godina I. Vlastnik i odgovorni urednik Dr. Milan Makanec. Izlazi 15 i 28 svakoga mjeseca. Tiskom Ivana Vončine u vojn. Sisku.

233. —— VJESTNIK prve obće hrvatske učiteljske skupštine. Izdaje i uredjuje centralni odbor I obće hrvatske učiteljske skupštine. Štampa Dragutin Albrecht u Zagrebu. На 8-ни на по табака.

У њему су протоколи одбора који се поменуте скупштине тичу или о њеним седницама извештавају.

234. —— NAŠA SLOGA. Poučni gospodarski i politični list. Uredjuje i izdaje A. Karabaić. U Trztu.

235. —— HERVATSKA. Uredjuje V. Bach. Zagreb.

Излазила је у свесцима. Лист је, како су новине јавиле, прекраћен, што је уредник у буни раковачкој погинуо.

236. ЊЕГОШ П. П. Горски вијенац. Историческо событије при свршетку XVII вијека. Сочиненије П. П. Н. владике црногорскога. Прештампао Милош Милоса-

вљевић, пензион. казначеј окр. подринског. V издање. Београд 1871. Штампарија Николе Стефановића на великој пијаци № 1. На 16-ни.

237. ОБЈАШЊЕЊЕ предлога закона о старатељству У Београду, у држ. штамп. 1871. На 8-ни 44 стр.

238. ОБРАДОВИЋ МИЛЕНКО. Јеванђеље природе. Књига за сваку кућу. С немачког превео —— —— Ова књига награђена је из књижевног фонда Илије М. Коларца. У Београду 1871. У штампарији 1871 на великој пијаци № 1. На 8-ни 149 стр. и 1 л. — II. Са 33 дрвореза 174 стр. и 1 л. на 8-ни.

239. ОДГОВОР Богићу и његово капетановање. Од познатог пријатеља. Што кола треба да шкрипе, то волови бучу. У Београду, штампарија Н. Стефановића и дружине. 1871. На 8-ни 17 стр.

240. П.... Л.... Човек и животиња. Написао Карло Кунис. Превео —— —— А издало уредништво „Истока.“ Свеска I. Панчево. Тиском Јовановића и Павловића. 1871. На 16-ни VIII и 36 стр.

241. PAVIĆ ARMIN. Historija dubrovačke drame. Napisao profesor —— —— Izdala jugoslav. akademija znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1871. U knjižarnici Fr. Župana (Albrechta i Fiedlera) na prodaju. На 8-ни 3 л. 198 стр. и 1 л.

242. PAVLINOVIĆ MIHOVILO. Radišu Bog pomaže. (Selfhelp) Smilesa. Preradio —— ——. Troškom Matice dalmatinske. Zadar. Tiskom Narodnog Lista 1871. На 8-ни 190 стр. и 1 л.

243. ПАВЛОВИЋ ЂЕНА. Жена — да вас Бог сачува. Црта из друштвеног живота. Написао —— —— Прештампано из „Панчевца.“ У Панчеву. Штампарија Јовановића и Павловића 1871. На 12-ни 1 л. и 54 стр. Други наслов: Књижница за народ. I свеска Жена — да вас Бог сачува. У Панчеву итд.

244. ПАВЛОВИЋ Ђ. Објашњење грађанског законика. О јемству. §. §. 827—846. Од —— ——. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду, у државној штампарији 1871. На 8-ни 4 л. и 160 страна.

245. ПАВЛОВИЋ Ј. ЈАКОВ. Слово на свечаност „предаје градова“ 6. Априла 1871 год. Говорио у цркви „Ружици“ —— —— свештеник и професор богословије. Цена 1 грош чарш. У корист цркве „Ружице.“ (У Београду, штамп. Н. Стефановића 1871.) На 16-ни 13 стр.

246. ПАВЛОВИЋ Ј. ЈАКОВ: Неколико речи о „покушајима“ архимандрита Г. Пелагића. Написао свештеник —— —— професор богословије. У Београду, у држ. штампарији 1871. На 8-ни 40 стр.

247. PAKŠEC FRANJKA. Zatočnica žena ili četrnaest listova za žene od Franjke Levald. Pohrvatila —— —— učiteljica glavne učione u Osieku. U Osieku. Brzotiskom J. Franka. 1871 На 12-ни 2 л. и 165 стр.

248. ПАНТЕЛИЋ Ј. ЂУРО. Беседа, коју је говорио на св. оце као прослави патрона читаонице зајчарске 1870 год. —— —— одборник и деловођ читаонички у Зајчару. Београд 1871. Штампарија Николе Стефановића на великој пијаци бр. 1. На 8-ни 7 стр.

249. ПАНТЕЛИЋ ПЕТАР. Полезна забава. Одштампао из „Трговачког Гласника“ и о свом трошку издао —— —— из Јабуча. У Београду. Штампарија Н. Стефановића и дружине 1871. На 16-ни 37 стр.

250. PEDAGOGIJSKA biblioteka. Izdaje hrvatski pedagogijsko-književni zbor. Knjiga I. Jana Amosa Komenskoga Didaktika. Zagreb. Knjigotiskarna Dragutina Albrechta 1871. Други наслов: Jana Amosa Komenskoga Didaktika Zagreb. итд. На 8-ни XXXIII стр. 1 л. 255 стр. и 2 л.

251. ПЕЛАГИЋ В. Покушаји за народно и лично унапређење. Написао архимандрит —— У Београду, штампарија Н. Стефановића и дружине. 1871. На 8-ни 236 стр. и 4 л.

252. ПЕЛАГИЋ АРХ. У аманет Србину и Српкињи. „Напрјед корачајмо, браћо и сестре! На нашој је страни сила времена, над којом нема силе. Вријеме обара све што је противу науке и напредка; оно ће оборити и све што је устало и устаје против праведних и светих тежња младог српства.“ —— На Цетињу 1871. На 8-ни 15 стр.

— PERWOLF JOSIP, vidi Bratelj Vasilj.

— ПЕРИЦОНИЈУС види Чолак-Антић К. Лазар.

253. ПЕТАКОВИЋ НЕНАД. Господар света. Од Мицелбурга. Наставак „грофа Монте-Фристо.“ Превео —— —— Издао Х. Алекса О. Поповић Свеска IV. Београд, 1871. Штампарија Николе Стефановића у Београду на великој пијаци бр. 1. На 12-ни 101 стр.

254. ПЕТКОВИЋ МИХ. Земљомерство у границама ниже геодезије. Написао —— —— проф. вел. школе. Прегледала и одобрила школска комисија. Са XXXVIII литограф. таблица. У Београду у држ. штамп. 1871. На 8-ни 4 л. и 174 стр. са означеним таблицама.

255. PETRANOVIĆ B. Dr. O robstvu. Napisao —— Preštampano iz XVI knjige „Rada“ jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1871. Štamparija Dragutina Albrechta. На 8-ни 1 л. и 17 стр.

256. ПЕТРАНОВИЋ ГЕРАСИМ. Православни црквено-народни синод држан у Задру г. 1808. Сабрао и уредио —— —— архимандрит. Прештампано из Магазина г. 1870-1 У Задру. Печатња Нар. Листа 1871. На -8-ни 95 стр.

— ПЕТРАНОВИЋ ГЕРАСИМ, гледај Српско-далматински магазин.

257. ПЕТРОВИЋ М. Народна школа у Чехословена. Написао —— Прештампано из „Панчевца.“ Панчево. Штампарија Јовановића и Павловића 1871. На 16-ни 41 страна.

258. ПЕТРОВИЋ МИТА. Девојачки свет. Књига за одрасле девојке. Написао —— —— У Панчеву 1871. Накладом Јовановића и Павловића. На 12-ни 4 л. и 191 страна.

259. ПЕТРОВИЋ Ј. НИКОЛА. Недељне и повторне школе Написао —— —— У Београду, у државној штампарији 1871. На 16-ни 30 стр.
Прештампано из „Јединства.“

260. ПЕТРОВИЋ ФИЛАРЕТ. Бесједа —— —— јеромонаха пароха добрањског на св. Андрију 1871. Штампано трошком г. Ристе Тодоровића, тргов. добрањскога, врлог родољуба. У Београду, штампарија Н. Стефановића и дружине 1871. год.

261. ПИСМО одбора општине београдске министарству финансије о томе, да и страни поданици што у Београду живе плаћају општинске трошкове. На 8-ни 12 стр. (Нема насловног листа. У Београду у државној штампарији 1871).

262. ПОБРАТИМСТВО. Књига прва. Издаје „Побратимство“, ђачка дружина на великој београдској школи. Београд, у државној штампарији 1871. На 8-ни VII и 210 стр.

— ПОГОДИН М. гледај Живојин ђакон.

263. ПОДГРАДСКИ ЈОСИФ. Отворена књига дру Светозару Милетићу у Вац via Пест. О жалостном стању народно-црквеног живота код Срба. Пише —— —— Садржај. Последњи напор народног сабора, да сачува заостатке децимираног народа српског. — Сепаратан вотум. — Ко вређа каноне, и ко оће да се они испуњавају? — Окрњено право народне цркве. —

Програм против народне странке у отвореном писму на владику администратора Стојковића. — Назарени напредују. — Библија од Даничића. — Гете о библији. — Просвета. У Новом Саду српска народна задружна штампарија 1871. На 8-ни 40 стр.

264. PODLIPSKA SOFIJA. Tudjinka. Pripoviest za mladež od —— —— S českoga preveo i isdao „sbor“ duhovne mladeži zagrebačke. U Zagrebu 1871. Slovi Dragutira Albrechta. На 12-ни 131 стр.

— POKORNI VJEKOSLAV, гледај Vukasović Živko.

— ПОПОВИЋ Ђ. гледај Руварац Коста.

265. ПОПОВИЋ В. СТЕВАН. Наша земља. Читанка за народ. Свеска I. По Др. Стамму посрбио —— —— српских народних школа известилац. У Панчеву. Наклада Јовановића и Павловића. 1871. На 16-ни 2 л. 171 стр. 2 л.

266. ПОПОВИЋ ПАНТА. Неста блага неста пријатеља. Приповетка из народног живота. Написао —— —— У Панчеву у комисији код Јовановића и Павловића 1871. На 12-ни 114 стр.

267. ПОПОВИЋ ТОДОР. Летимични поглед на прошлост и садашњост Србије. У Београду, 1871. Штампарија Н. Стефановића и дружине На 8-ни 15 стр.

268. ПОСТПИШЛ ФРАЊО А. Судбина невесте или тајне цара Наполеона III. Хисторички роман у три дела од Јулија Конарда. Превео и издао —— —— Први део. Пешта. Печатња Виктора Хорњанскога. I свеска 1—48 стр.

269. ПРАВИЛА „Пожаревачке банке.“ У Београду Н. Стефановића и дружине 1871. На 8-ни 20 стр. и 2 листа.

270. ПРАВИЛА ваљевске штедионице. У Београду, штампарија Ник. Стефановића и дружине 1871. На 8-ни 23 стране.

271. ПРАВИЛА смедеревске кредитне банке. У Београду у држ штампарији 1871. На 8-ни 28 стр. и 2 л.

272. ПРАВИЛА ПРВЕ београдске заједнице. У Београду у држ. штампарији 1871. На 8-ни 16 стр.

273. ПРАВИЛА ДРУШТВА СЛОГЕ. Београд. У држ. штампарији 1871. На 8-ни 13 стр.

274. ПРАВИЛА за београдско певачко друштво 1871. године. У Београду, штампарија Н. Стефановића и дружине 1871. На 8-ни 13 стр.

275. ПРАВИЛА за ученике гимназија и реалака. (У Београду у држ. штампарији 1871) На 8-ни 8 стр.
Издање министарства просвете и црк. дела.

276. ПРАВИЛА кредитне банке у Вршцу. О трошку друштвеном. У Панчеву Брзотиском Јовановића и Павловића 1871. На 8-ни 1 л. 43 стр. и 2 л.

277. ПРАВИЛА о поступку код пошта и ђумрука у Србији са аманетима који се поштом из других држава доносе у Србију, и онима што се из Србије шиљу у стране земље. (У Београду, државна штампарија) На 8-ни 12 стр.

278. PRAVILA hrvatskoga pedagogijsko-književnoga sbora. U Zagrebu. Štampa Dragutina Albrechta. 1871. На 8-ни, лист и 5 стр.

279. ПРЕГЛЕД радње по струци министарства правде од 1 Јануара 1870 до 1 Августа 1871 год. У Београду у држ. штампарији 1871. На 8-ни 20 стр.

280. ПРЕГЛЕД рада министарства просвете и црквених дела од 1 Септембра 1870 до 1. Септембра 1871. У Београду у државној штампарији 1871. На 8-ни 36 страна.

281. ПРЕГЛЕД РАДЊЕ по струци министарства унутрашњих дела, од 1. Септембра 1870 до 1 Септембра 1871 године. (У Београду у државној штампарији) На 8-ни 16 стр.

282. ПРЕГЛЕД радње министарства финанције. У Београду, у државној штампарији 1871. На 8-ни 29 стр. и 29 стр. прилога.

283. ПРЕГЛЕД радње по струци министарства грађевине за 1870 год. У Београду, у држ. штампарији 1871. На 8-ни 48 стр.

284. ПРЕДЛОГ закона о старатељству. (У Београду у држ. штампарији) На 8-ни 23 стр.
Од министарства народној скупштини.

285. ПРЕДЛОГ закона о побољшању стања отачаственог свештенств. (У Београду у држ. штамп.) fol. 2 л.
Од министарства народној скупштини.

286. ПРЕДЛОГ закона о пензионом фонду за удовице и децу умрли чиновника. (У Београду у држ. штамп.) На fol. 8 стр.

287. ПРЕДЛОГ закона о окружним штедионицама. (У Београду у држ штамп.) На 8-ни 10 стр.

288. ПРЕДЛОГ народн. скупштини о подизању железнице. (У Крагујевну у држ. штамп.) На fol. 12 стр.

289. ПРЕДЛОГ закона о поступку судском у ванпарничним, (неспорним) делима. (У Београду у држ. штампарији.) На 4-ни 32 стр.
Од министарства народној скупштини.

290. ПРЕДЛОГ закона о пороти. (У Београдну у држ. штамп.) На fol. 16 стр.
Од министарства народној скупштини.

291. ПРЕПИСКА кнежевско- српског министарства иностраних дела о дунавском питању на лондонској конференцији држаној 1871 године. У Београду у држ. штамп. 1871. На 4-ни 2 л. и 32 стр.

292. ПРИЈАТЕЉУ „буца“, „нацака“, „стрела“, Алимпију, Петру, Војисаву, Тодору Богићу раскапетану. II. одговор од Стој. Петровића трговца из Свилајнца. У Панчеву. Штамп. Јовановића и Павловића 1871. На 8-ни 16 стр.

293. ПРОГРАММЪ велике гимназиє карловач. за школску годину 1871. Съ нуждныимъ допунама одъ прошлыхъ година 1866—1870. Уређує и издає гимназиє управительство. Год. XIX, књ. XII. У Н. Саду српска штампарија дра Јов. Субботића 1871. На 8-ни 62 стр. и 3 л.

У њему је чланак Ј. Живановића „Кратак преглед граматике старога словенскога језика."

— ПРОТИЋ А. види Ђурић Д.

294. ПРОТОКОЛИ народне скупшине која је држана у Крагујевцу 1871 год. У Београду у држ. штампарији 1871 год. На 8-ни 1 л. и 660 стр.

— PUČKA KNJIŽNICA društva svetojeronimskoga, vidi Kralj Gjuro.

295. ПУТОВАЊЕ његове светлости књаза Милана у Ливадију. У Београду. У држ. штамп. 1871. На 16-ни 29 стр.

296. RAD jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1871. U knjižarnici Fr. Župana (Albrechta i Fiedlera na prodaju). На 8-ни.

Knjiga XIV. 2 л. и 228 стр. и 5 стр. снимака. Садржај. О придавнику. Од А. Вебера. — Свет ин дух човешки. Од С. Шубића. — О далматинских и илирских новцих најстарије добе. Од. Ф. Рачкога. — Акценти у адјектива. Од Ђ. Даничића. — Карло Јаромир Ербен. Некролог од Ф. Рачкога. — Књижевне обзнане: Најновије географске публикације о европској Турској. Од П. Матковића; Minotto, Documenta ad Forumjulii etc. Од С. Љубића; Напредак словинске филологије пошљедњих година. Од В. Јагића. — Изводи из записника.

Knjiga XV. 2 л. и 231 стр. Садржај. Трговински одношаји између Дубровника и средње Италије. Од др П. Матковића. — Ботаничке цртице, и додатци за Флору Хрватске, за г. 1870. Од Љ. Вукотиновића. — Флуоресценција и калцесценција. Од проф. М. Секулића. — Бројаница или десет глаголских зрнац. Од Фр. Курелца. — Књижевне

обзнане: Најновија издања извора за живот св. Ћирила и Метода. Од дра Фр. Рачкога; Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354. Издао и објаснио Стојан Новаковић, од др. Ђ. Даничића; Сербско-русскій словаръ. Составилъ П. Лавровскій, од др. Ђ. Даничића; Стари рукописни путописи у књижницах млетачких, од др. П. Матковића. — Изводи из записника.

Knjiga XVI. 2 л. 230 стр. Садржај. Поправци ка глаголским споменику. Од др. Ив. Чрнчића. — Одломци из земљописа и народописа Хрватске и Славоније у 9 стољећу. Од М. Брашнића. — О напису на епитрахиљу. Од И. Руварца. — Присега у нашем народу од др. Либалд-Љубојевића. — О ропству Од др. Б. Петрановића. — Бројаница или десет глаголских зрнац. Од Фр. Курелца. — Књижевне обзнане: Граматика Ђурђа Крижанића. Од др. Ђ. Даничића О дубровачкој ковници. Од С. Љубића; Народност предмет статистичнога пописа. Од др. П. Матковића.

Knjiga XVII 2 л. 223 стр. О одношајих међу Дубровчни и Млетчани за угар.-хрв. владања у Дубровнику. Од С. Љубића. — Када и како се преобрази хрв. кнежевина у краљевину. Од др. Ф. Рачкога. — Сјеверна зора. Од Јос. Торбара. — Ждраловнице (Geraniaceae) погледом на наравословну врст. Од др. Јос. Крас. Шлосера. — Свечана сједница. Бесједа предсједника др. Фр. Рачкога. Извјештај тајника дра Ђ. Даничића. — Књижевне обзнане: Напредак словинске филологије пошљедњих година. III. Од др. В. Јагића; Споменици о Стјепану малом. Исписао из млетачког архива С. Љубић. Од др. Ф. Рачкога. — Изводи из записника југославенске академије знаности и умјетности.

297. РАД ванредне, друге скупштине „прве београдске заједнице,“ која је била у Београду, 2. Фебруара 1871 године, у дворани обштине београдске. У Београду, штампарија Николе Стефановића на великој пијаци № 1 8-ни 19 стр.

298. РАДИЋ ЂОРЂЕ Др. Мала земљодјелска читанка за основне школе у Црној Гори. Написао —— —— I. Земљодјелство. У Биограду штампарија Н. Стефановића и дружине 1871. На 8-ни 51 стр.

299. РАДИЋ ЂОРЂЕ Др. Гајење пернате живине. Написао ——. Са 14 дрвореза. У Београду штампарија Н. Стефановића и дружине, 1871. На 8-ни 2 л. и 56 стр. Други наслов: Дра Ђорђа Радића пољско-привредни списи. Ново поправљено издање. Гајење живине. У Београду итд.

300. РАДИЋ ЂОРЂЕ Др. Очење или калемљење воћака на спавајуће и ћерајуће око. Ђацима основнијех школа у Црној Гори. Написао —— —— Са 8 слика. У Биограду, у државној штампарији 1871. На 8-ни 8 страна.

301. РАДИЋ ЂОРЂЕ Др. Све о пшеници. Написао —— —— Са 42 дрвореза. У Београду, у државној штампарији 1871. Други наслов. Дра Ђорђа Радића пољско-привредни списи. „Све о пшеници". Издало „Друштво за пољску привреду." „Ко ради с вољом и с уздањем на Бога, томе ће Бог радњу и благословити." У Београду у државној штампарији 1871. На 8-ни 3 л. 108 стр. и 1 л.

302. РАДИЋ ЂОРЂЕ Др. Воће. (У Београду у држ. штамп. прештампано из „Тежака") На 8-ни 36 стр.

303. РАЈКОВИЋ ЂОРЂЕ. Факсимиле од рукописа знаменити Срба. Скупио и на свет издао и историјски протумачио —— ——. На камену писано у литографском заводу Е. Белера у Бечу. Свеска прва. Беч 1871. Штампарија Л. Соммера и др. На 4-ни

304. РАКИЋ МИТА. Историја умног развића Јевропе. Написао Ц. У. Дрепер. С инглиског превео —— —— Први део. Издало „Српско учено друштво." У Београду у државној штампарији 1871. На 8-ни XVI. 363 и 4 л.

305. РАСПОРЕД предмета у основним школама и упутство како ће се предавати. У Београду, у државној штампарији 1871. На 8-ни 1 л. и 42 стр.

306. РАЧУНСКИ извештај првог општег укопног друштва у Панчеву. Од године 1868 до краја 1870. На 8-ни 6 стр.

307. РАША И ДУШМАНИЋ. Храњење и избор хране по узрасту, годишњем времену, занимању и стању здравља. По доктору Рекламу превели —— —— Ова је књига награђена из књижевног фонда Илије М. Коларца. Београд 1871. Штамп. Ник. Стефановића на великој пијаци № 1. На 12-ни 110 стр.

308. РАШИЋ Д. М. Жеља скупштинарима у име народа србског његовој светлости, наследном књазу србском Милану Обреновићу IV на дан рођења 10-га Августа 1871. Од —— У Београду, у државној штампарији 1871. На 8-ни 4 л.

— РЕКЛАМ, види Раша и Душманић.

309. RELJKOVIĆ STJ. MAT. Satir. Peto isdanje. Nakladom i troškom Dragutina Harscha 1871.
Vienac. 1871. 535.

— РИСТОВ В. види Ђурић Д.

— РОБЕРТСОН, гледај Васиљевић А.

310. РУВАРАЦ КОСТА. Скупљени списи Косте Руварца. Други део. Издао Ђ. Поповић. Нови Сад 1868. Печатња Игњата Фукса. На 16-ни 354 стр. и 3 л.
Изашло на свет тек ове године.

311. САНДИЋ АЛЕКСАНДАР. Деспот Ђорђе Бранковић сужањ у Хебу. Прештампано из Омладинског календара за 1871. У Новом Саду. Српска народна задружна штампарија 1871.

312. САНДИЋ АЛЕКСАНДАР. Црна књига. Сваком своје! I. Одговор Владимиру Јовановићу, на његово „приопслано“ у 36 бр. „Панчевца“ 1871. У Н. Саду. Штампарија Игњата Фукса. 1871. На 8-ни 1 л. 6 стр.

313. SVETČANO otvorenje radionice i zaklonice u Spljetu. Tiskom A. Zanonija u Spljetu (српски и талијански).

314. СКУП царски закона и ћаредби. С турског посрбљено Призрен. У виљаетској штампарији 2. Октомбра 1871. На 8-ни.

315. SKURLA STIEPO. Sveti Vlaho biskup i mučenik od Sevasta, dubrovački branitelj. U Dubrovniku. U štampariji Pretnerovoj 1871. На 8-ни 206 стр.

Црногорац бр. 5.

316. СЛОВЕНСКИ буквар за основне српске школе. Прегледала и одобрила школска комисија. Цена 30 пара чарш. У Београду издање државне штампарије 1871. На 12-ни 1 л. 36 стр.

— SMILES vidi Pavlinović Mihovilo.

317. SMIČIKLAS TADE. Pèrve dvje dobe hèrvatske književnosti. Njekoje historijsko-genetičke misli. Program kraljevske više gimnasije na Rjeci koncem školske godine 1870-71 На 4-ни 1—15 стр.

318. СПИСАК књига које се могу добити код Игњата Фукса књижара и комисионара „Матице српске“ У Новом Саду. Печатња Игњата Фукса 1871. На 16-ни 14 стр.

319. СРБСКО-ДАЛМАТИНСКИ МАГАЗИН за год. 1870 до 1871. Уредио Герасим Петрановић консисториални и М. Драговића архимандрит. Година XXIX. У Задру. Печатња Нар. Листа. На 8-ни 151 стр.

Садржај. Историја: Православни црквено-народни синод држан у Задру год. 1808. од Гер. Петрановића — Краснорјечије. Бесједа на малу Госпу, од Н. Беговића. — Пјесништво. Молитва србина од Крунослава Јовића Оточког; Жалоспјев Ристи М. Суботићу; На гробу Катарине Мандрино, од Н. Беговића, — Чланци различни. Народне пословице из Црне Горе, од Филипа Радичевића ђакона и учитеља; Друго путовање руског поклоника у св земљу; Шта ми се у Цариграду догађало, од Ђорђа Николајевића. — Љетопис православне цркве у Далмацији. 1. Ново установљена православна епархија

за Бококоторску и Дубровник; Списи о правосл. цркви у Далмацији за времена млетачке републике; Стање завода за свештеничке удовице и сироте. — Старине. Ђурађ Црнојевић шаље своје властеле да пронађу притиснуте земље грађанима, а сврху истих даје им своје писмо; Натписи у грађанској цркви храму светог Јована Крститеља; Краљевска конфирмација на диштрикт, којега су Србљи купили од графа Франгепана у Гомирју Врбовском у Моравици.

320. СРПСКИ ЛЕТОПИС за годину 1867, 1868 и 1869 Година XLI, књига 112. Издаје Матица Српска. Уређује А. Хаџић. У Новоме Саду. Српска штампарија дра Јована Суботића 1871. На 8-ни 610 стр.

Садржај. Критичка покушења у периоду од првих седам векова србске историје, од К. Николајевића (наставак). — Драматичка умѣтност и свѣтско-хисторијски живот народа, од дра Јована Субботића. — Слобода као основа уставне државе. Написао Ѣ. Вукићевић. — Реални правац у науци и животу, од С. Марковића. — О надници. Одломак из политично-економних студија. Написао Ж. Жујевић. — Србска стара писма, од Максима Луданћа. — Говор дра Јована Суботића, председника „Матице српске“ приликом свечане седнице о св. Сави. г. 1869. — Жена (историјско-педагошко расматрање). Написао М. И. — Димостенове филипике. Превео и разјаснио др. Јован Туроман. — О човековој природи. По Едварду Јумансу Мил. Ђурић. — Простачке заблуде, предрасуде, празноверице. Од једнога члана Матице српске. — Елогија Платону Атанацковићу, председнику Матице српске, написао и читао у првој седници књижевног одељења Матице српске (о светом Сави 1869 године). Од Александра Сандића. — Српске народне пословице до сад не штампане. Скупио Ђорђе Рајковић. — Пословице. Коло тринаесто. — Прилози за повесницу српскога народног покрета г. 1848 (наставак). — За хисторију адресе загребачког сабора од 29 Јануара 1868 од дра Ј. С. — Извештај Матице српске кр. угарском министарству унутрашњих дела у погледу притужбе Ђорђа Стратимировића и дружине му. — Радња Матице српске год. 1867. — Радња Матице српске год. 1868.

321. СТАНИЋ Ђ. МИЛАН. Царица Милица. Песме из Старога Влаха. Скупио их и на свет издао —— —— Београд 1871. Штампарија Николе Стефановића на великој пијаци № 1. На 16-ни 67 стр.

322. STARI PISCI HRVATSKI. Na sviet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Knjiga treća. U Zagrebu 1871. U knjižari Fr. Župana (Albrehta i Fidlera) na prodaju. Други наслов: Pjesme Mavra Vetranića Čavčića Skupili Dr. V. Jagić i Dr. I. A. Kaznačić. Na sviet izdala jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Dio I. itd.

323. STARINE. Na sviet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Knjiga III. U Zagrebu 1871. U knjižarnici Fr. Župana (Albrehta i Fiedlera) na prodaju. На 8-ни 2 л. и 331 стр.

Садржај: Хвалов рукопис. Од Ђ. Даничића. — Тројанска прича. Од Фр. Миклошића. — Крмчаја књига српска XIII—XIV вијека. Од И. И. Срезневскога. — Огледи старе хрватске прозе. IV. Живот Александра Великога. Од В. Јагића.

324. СТЕФАНОВИЋ КОЈАНОВ ЂОРЂЕ. Српске народне приповедке. Скупио —— —— —— 1871. Издала српска штампарија дра Јована Суботића. У Н. Саду. На 16-ни 2 л. 234 стр. и 1 л. садржаја.

325. СТОЈАНОВИЋ ДИМИТРИЈЕ. Перспектива. Написао —— —— инженир. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду у држ. штамп. На 4-ни 31 стр.

326. СТОКИЋ СТАНОЈЛО види Чолак-Антић К. Лазар.

327. СУБОТИЋ ЈОВАН. Дѣла Јов. Субботића. Књига VII. Пѣсне драмске. Јакинта. Сан на јави. Крст и Круна. Ситније драмске пѣсме. У Н. Саду. Србска штампарија дра Јов. Субботића. 1871. На 12-ни 342 стр.

328. ТАЈНИ политични тестамент разкнеза А. Карађорђевића своме сину Петру. У Београду. Штампарија Н. Стефановића и дружине. 1871. На 8-ни 14 стр.

329. ТРЕЋИ извештај о радњи и стању панчевачког српског црквеног певачког друштва за време од 1. Марта 1866 до 30. Новембра 1870. Пою богоу моемоу доньде же есьмь. У Панчеву, штампарија Јовановића и Павловића 1871. На 8-ни 12- стр.

330. TRNSKI IVAN. Učitelj Dobrašin. Pripovieda puku. —— U Zagrebu 1871. На 16-ни 84 стр.

331. ЋИРИЋ СТЕВАН. Беседа, коју је говорио —— —— управитељ казнен. завода на светог првозваног Андрију у дворани Васиљковој у Пожаревцу. Печатао о свом трошку Тошица Јанковић, трг. пожаревачки. Награду г. Ћирић није тражио. Београд, штампарија Н. Стефановића и дружине. 1871. На 8-ни 16 стр.

332. УПУТСТВО за гимназије и реалке. (У Београду у државној штампарији 1871.) На 8-ни 7 стр.

Издање министарства просвете.

333. URLIĆ-IVANOVIĆ GRGO. Zale og Igrane. Spjev. Zadar. Tiskarna narodnoga lista. 1871.

Vienac 1871. 435 стр.

334. УСТАВ прве панчевачке заједнице за ваљевину установљене 1871. Панчево. Брзотиском Јовановића и Павловића 1871. На 8-ни 19 стр.

335. УСТРОЈСТВО дружине столарско-браварске. (У Београду у државној штампарији 1871.) На 8-ни 3 стране.

336. УТЈЕШЕНОВИЋ-ОСТРОЖИНСКИ ОГЊЕСЛ. Вила острожинска. Ситне пјесме и основа естетике. Извео —— —— —— Друго знатно повећано издање. У Бечу. Из штампарије Л. Соммера и друг. 1871. На 16-ни XIV и 324 стр.

Прво издање штампано је латиницом у Бечу 1845. год.

337. УЧИТЕЉ немачког језика. Издала књижара Велимира Валожића. У Београду у државној штампарији. 1871. На 16-ни 2 л. и 96 стр.

Речи и разговори у овој књизи писани су српским словима; само на крају има кратко упутство.

338. FILIPOVIĆ J. DEŽMAN GJ. MODEC LJ. Novi hrvatsko-njemački rječnik. Види Библиографију прошле година у Гласнику XXXI.

Ове године изашло је од друге свеске стр. 169 до краја.

339. FRANK ANDRIJA. Crkva i škola.

Против цијепања школе од цркве. Vienac. 1872, 144.

340. FRANKOPAN. Vrtić. Pjesme Franje Krsta markeza Frankopana, kneza tržačkoga. Izdao Ivan Kostrenčić. U Zagrebu 1871. Tiskom Dragutina Albrechta. На 8-ни XVI и 157 и 2 л.

— ХАЏИЋ А. гледај Српски Летопис.

341. HORVAT FRANJO. Kratak nauk o gojitbi dudova i buba za hrvatsko-slavonskoga seljaka. U v. Sisku. brzotiskom Ivana Vončine. На 16-ни 36 стр. и 9 слика на једном листу.

Vienac. 1871 стр. 208.

342. ХОФМАН ФР. Птичар (продаваоц птица). Приповедка за омладину. Од —— —— Са четири слике. Издала књижара Велимира Валожића. Београд 1871, у штампарији Николе Стефановића на великој пијаци № 1. На 16-ни 165 стр.

343. CIRAKI FRANJA. Prve pjesme Franje Ciraki-a. Est deus in nobis, agitante calescimus illo. Ovid. Dobiva se u knjiž. Lav. Hartmana u Zagrebu. На 12-ни 180 стр.

344. ЦРНОГОРАЦ КОСТА. Природна историја. II део Ботаника за гимназијске ученике. По Лајпису написао —— —— професор. Прегледала и одобрила школска комисија. Београд у државној штампарији 1871. Цена 3 гр. чарш. На 8-ни 1 л. 180 стр.

345. ČAVČIĆ VETRANIĆ MAVRO, гледај Stari pisci hrvatski.

346. ЧИТАОЦИМА! Да се разумемо. Штампарија Н. Стефановића и друж. у Београду 1871. На 8-ни 50 стр.

Акти по парници Петра С. Милосављевића трговца из Неготина.

347. ЧЛАНЦИ из „Раденика.“ (У државној штампарији 1871.) На 12-ни 91 стр.

Прештампани чланци о регулисању Мораве и о буџету.

348. ЧОЛАК-АНТИЋ К. Лазар. Наука о борби. Из пруске тактике. Од Перицонијуса. Превели Лазар К. Чолак-Антић капетан и професор артиљерије и Станојло Стокић, потпоручик пешачки. У Београду у државној штампарији 1871. На 8-ни 4 л. 181 и 1 лист.

349. ЧУМИЋ А. Предлог одсеку историчком и државничком срп. учен. друштва за изучавање живота народа српског. Од —— ред. члана срп. уч. друштва. У Београду, штампарија Н. Стефановића и дружине. 1871. На 8-ни 34 стр.

На корицама је наштампана и одлука одсека историчког о томе, да се овај предлог у Гласнику и у особеним књижицама штампа.

350. ЧУМИЋ А. Отворено писмо одбору општине београдске. (У Београду у штампарији Н. Стефановића и дружине). На 8-ни 13 стр.

351. ШАПЧАНИН П. МИЛОРАД. Очигледна настава у основној школи. Расправа —— —— Прештампано из XXXII „Гласника.“ У Београду у државној штампарији 1871. На 8-ни 35 стр.

— ШАФИЈА МИРЗА гледај Јовановић Јован.

352. ŠIMONIĆ A. Sužanjstvo srećno. Tragikomedija dubrovačka. Priredio ——, a obielodanio Š. Artale. U Zadru, tiskom br. Battara. 92 стр.

— ШИРМАЈЕР. Види Медовић А.

353. ШПАНИЋ Л. Практична геометрија за средње школе К. С. и за самоуке. Популарно написао —— професор. У Београду, штампарија Н. Стефановића и дружине 1871. 5 л. и 141 стр.

354. ШОБАЈИЋ Б. М. МАКСИМ. Бесмртни јунак. Сачинио и на свет издао —— —— Црногорац. Полак чистог добитка ове књиге приложиће се новоустановљеном фонду за подпомагање и издржавање сироти црногорски ученика на Цетињу. У Биограду. Штампарија Н. Стефановића и дружине. 1871. На 8-ни 4 л. 88 стр.

— ШТАМ Ф. Др. гледај Поповић Стеван.

355. ШТАТУТИ београдског абацијског друштва. У Београду 1871. У штампарији Николе Стефановића на великој пијаци № 1. 15 стр. на 8-ни.

356. ШТАТУТИ првог србског пиварског акционарског друштва. (У Београду у државној штампарији 1871.) На 8-ни 13 стр.

Додатак.

Белешке из стране књижевности.

1. БАЦЕТИЋ А. Т. Очерки старой Сербіи. У московском журналу „Бесѣди“ бр. 5. за Мај исте године.
2. BOŠKOVIĆ STANOJE. Theoretisch-praktisches Lehrbuch der serbischen Sprache. Von —— —— Zweite Auflage, durchgesehen und verbessest von Johan Bošković Professor an der Hochschule zu Belgrad. Pest, Verlag von Wilhelm Lauffer 1851. На 8-ни 6 л. 260 страна.
3. БУСЛАЕВЪ И. Т. Общія понятія о русской иконописи. — Отзывы иностранцевъ о рускомъ національномъ искусствѣ — Мнѣніе Г. В. Шульца о позднѣйшей византійской иконописи. — Краткое обозрѣніе по исторіи византійскаго искусства. По сочиненіямъ Лабарта и Гасса. Све у Сборнику на 1866 годъ изданный обществомъ древне-русскагоиск уства при московскомъ публичномъ музеѣ. Москва 1866.

4. DIE WEHRKRAFT der vereinigten Fürstenthümer der Moldau und Walachei, dann Serbien's, Montenegro's und Griechenland's. Juli 1871. Wien. Druck und Verlag von L. W. Seidel et Sohn. 1871. На 8-ни 4 л. и 105 стр.
5. ДЮВЕРНУА Л. А. Сербское чтеніе. У Московским универзитетским извѣстіяма за 1871. № 2. Почетак неке хрестоматије.
6. GESETZ-ARTIKEL des Landtages der Königreiche Kroatien, Slavonien und Dalmatien. Von der Jahren 1868, 1869. Agram, Schnellpressendruck von Jul. Hühn 1871. На 8-ни 164 стр.
7. ГОЛУБИНСКАГО Е. Краткій очеркъ исторіи православныхъ церквей болгарской, сербской и румынской или молдо-валашской —— екстра-ординарнаго профессора московской духовной академіи. Москва 1871. На 8-ни VIII и 732 стр.
8. HOCHSTETTER v. F. Kisanlik und sein Rosenöl. Ausland 1871. № 6.
9. JAGIĆ V Dr. Das Leben der Wurzel dê in den slavischen sprachen. Von —— wirkl. Mitglied der südslavischen akademie der Wissenschaften in Agram, corresp. Mitglied der kais. russischen akademie der Wissenschaften in St. Peterburg, der serbischen gelehrten Gesellschaft in Belgrad. Wien. Commissionsverlag von Carl Gerold's Sohn 1871. На 8-ни 2 л. 1 и 73 стране.
10. KIEPERT HEINRICH. General-karte von der europäischen Türkei in vier Blättern mit Text. Massstab 1 : 1000000. Nach allen vorhandenen Originalkarten und itinerarischen Hülfsmitteln. Zweite vollständig berichtigte Auflage. Berlin. D. Reimer 1871.
11. КОНДАКОВ П. Н. Православное искусство въ Сербіи. По сочиненіямъ Канитца. У Сборнику на 1866

годъ изданный обществомъ древне-русскаго искусства при московскомъ публичномъ музеѣ. Москва 1866.

12. LAY EELIX und FISCHBACH FRIEDRICH. Südslavische ornamente. Gesammelt und herausgegeben von Felix Lay, gezeichnet von Friedrich Fischbach. Selbstverleg von Felix Lay in Esseg und Friedrich Fischbach in Hanau a. M. 1 und 2 Lief. Taf. 1—20.

13. LAY FELIX. Die Verbreitung und Cultur der Südslaven. Ihre Poesie, Hausindustrie, Ornamentik etc. nest einem Costümbilde. Literarische Beilage und erläuternder Text zu dem Werke Südslavische Ornamente. Frankfurt a. M. 4-ни 26 стр.

14. LESKIEN A. Handbuch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache. Grammatik. Texte. Glossar. Von —— a. o. Profesor der slawischen Sprachen an der Universität Leipzig. Weimar. Hermann Böhlau. 1871. На 8-ни 4 л. и 245 стр.

15. МАКУШЕВЪ В. Итальянскіе архивы и хранящіеся въ нихъ матеріялы для славянской исторіи. III. Неаполь, Бари, Анкона. Приложеніе къ XIX-му тому записокъ имп. акад. наукъ. № 4. Санктпетербургъ, 1871. На 8-ни 42 стр.

16. МАКУШЕВЪ. Историческія розысканія о славянахъ въ Албаніи въ средніе вѣка. (Варшавскія университетскія извѣстія 1871 года).

17. —— Обзоръ сочиненій о Албаніи (у истом часопису).

18. —— Изъ путевыхъ воспоминаній. I. Анкона (славянскія и албанскія поселенія, Юрій Шибеничанинъ, осада русскими, историческое общество) у „Бесѣди“.

19. MIKLOSICH FRANZ. Ueber die zusammengesetzte Declination in den slavischen Sprachen. Von —— wirkl. Mitglied der kais. akademie der Wissenschaften, Wien 1871. На 8-ни 1 л. и 26 стр.

20. NOVAKOVIĆ STOJAN. Die serbische National-bibliothek in Belgrad. У Neuer Anzeiger für Bibliographie und Bibliothekwissenshaft. 1871. heft. 10 S. 311.
21. STATUTS de l' établissement de credit de Belgrade. Belgrade, Imprimerie du gouvernement 1871. На 8-ни 34 стране.
22. UBICINI A. Les constitutions de l' Europe orientale. Constitution de la principauté de Serbie annotée et expliquée par —— Paris. A Durand et Pedon-Lauriel, libraires-éditeurs 9. Rue Cujas 9. 1871. На 8-ни 2 и 168 стр.

Осим устава у овој се књижици налазе још неки државни акти српски.

23. ХРОНОЛОГИЧЕСКІЙ указатель славяно-русскихъ книгъ церковной печати съ 1491-го по 1864-й г. Выпускъ первый. Очеркъ славяно-русской библіографіи В. М. Ундольскаго. Москва 1871. На 8-ни IV и 387 страна.
24. JOVANOVITCH VLADIMIR. The emancipation of the serbian nation, or the regeneration of eastern Europe by the reconstitution of the nationalities. By —— —— Geneva. H. Georgi. 10. Corraterie. London. Trübner et C° 60. Paternoster Row 1871. На 8-ни 8 и 178 стр.

РАДЊА СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

Састанак одсека јестественичког и математичарског

10. Априла 1872.

Били су: г.г. Зах, Медовић, Владан Ђорђевић, М. Панић, К. Алковић, Валента, Машин и Драгашевић.

Бр. 1.

Референти г.г. Машин и Валента о расправи г. Владана Ђорђевића: „О каутерисању рана и т. д.“ извештавају одсек, да је тема врло пажљиво проучена, да је ствар одвећ добро изложена, па да треба да уђе у Гласник. Одсек одлучи да се спис у Гласнику печата и да се награди, по предлогу самих референата, са 8 дуката од табака.

Бр. 2.

Драгашевић износи свој предлог о томе, да се са прикупљањем грађе за географију и етнографију српску убрза у предлогу назначеним начином. Одсек усваја и предлог и начин и одлучује, да се приложени „Упут за географијско и етнографско прибирање грађе“ рашири, с тога ће се одсек нарочито *ради тога предлога* још једном састати, те да се опширније о томе договори.

Састанак одсека историчког и државничког

4. Маја 1872.

Били су: председник одсека г. Ст. Бошковић, чланови: г.г. Вл. Јакшић, арх. Дучић, Вл. Јовановић, А. Васиљевић, М. Ђ. Милићевић, А. Чумић, Ст. Поповић, Г. Гершић, М. Милојевић, М. Ракић и М. Зечевић.

Бр. 1.

Г. Вл. Јовановић подноси свеску трећу свога „Политичког речника“ писме В. да би учено друштво одредило помоћи као и за последњу свеску тога речника. — Одсек одреди за референте тога списа г. г. Вл. Јакшића, арх. Дучића и Ст. Поповића.

Бр. 2.

Г. Дучић подноси писмо преписано кнеза Милоша Аксентију Радонићу, архимандриту лавре Мораче. — Одсек одлучи, да се тај препис остави у архиву друштвену.

Бр. 3.

Г. Дучић подноси наставак „Српских старина у Босни" од Косановића. — Одсек одреди за референте г.г. П. Срећковића и М. Милојевића.

Бр. 4.

Изнесе се чланак г. Чед. Мијатовића „Цар Урош и краљ Вукашин." — Одсек одреди за референте тога чланка г.г. Ј. Шафарика и А. Васиљевића.

Бр. 5.

Изнесе се чланак г. Ал. Спасића „Франклин економист." — Одсек одлучи за референте тога чланка г. г. Ст. Поповића и М. Ракића.

Бр, 6.

Изнесе се чланак г. Настаса Петровића, писара државне штампарије „Независност Црне-Горе." — Одсек одреди за референте тога чланка г.г. Дучића и Чумића.

Бр. 7.

Прочита се реферат г. Гершића и г. Вл. Јакшића о чланку Ал. Спасића „Финансије и народи" књ. II. Одсек по мишљењу г.г. референата одлучи, да се писцу јави, те да учини неке исправке у своме чланку.

Састанак одсека философског и филолошког

12 Маја 1872.

Били су: председник г. А. Васиљевић; чланови: г, г. Д. Матић, М. Кујунџић, Милорад П. Шапчанин, Стојан Новаковић, и из другог одсека Стојан Бошковић.

Бр. 1.

Ред. чланови г.г. Стојан Новаковић и Милорад П. Шапчанин подносе писан реферат о Врчевићевој збирци „Јуначких херцеговачких пјесама које само Срби турскога закона пјевају," и тај се реферат прочита пред одсеком. Референти наводе, шта се и како пева у тим песмама, и како по унутрашњој садр-

жини нема ништа што би новином јако одступало од већ познатих народних песама које је Вук наштампао, изван варијаната који због тога долазе, што догађаје певају Срби хришћани или Срби мухамедовци. Референти дакле налазе, да се у тим песмама, поред свега што не би биле без интереса, не налази толико новине, колико би требало да их може издати Српско учено друштво. Иначе референти обзирући се на оно што је од стране друштва досад учињено за издавање народних песама, и обзирући се нарочито на средства друштвена и на задатак који друштво не би никад требало да губи испред очију, већ да се вазда стара да се према њему складно троше друштвени доходци, за то су, да се ова збирка не изда друштвеним трошком, но да се стави писцу на расположење. Одсек саслушавши тај реферат одлучи, да се тако учини, како су референти предложили.

Бр. 2.

Ред. члан Ст. Новаковић подноси за Гласник „Библиографију српске и хрватске књажевности за 1871. год. с неким белешкама о оним књигама, које су странци о нама писали." Како је одсеку дело познато из рада пишчева на библиографији пређашњих година, одлучи, да се и ова година као наставак штампа у Гласнику и да се писцу у име откупа укупно да 5 дук. ћес.

Састанак одсека уметничког

24. Маја 1872.

Били су: г.г. Др. Милутиновић, Д. Јенко, Н. Марковић, М. Валтровић.

Бр. 1.

Г. Др. Милутиновић јавља да се г. Јован Драгашевић, капетан и члан одсека јестаственичкот и математичарског, уписао и у одсек уметнички. Прима се к знању.

Бр. 2.

На питање председника, да ли ће ове године ради снимања архитектонских и живописних споменика по Србији, ићи четири уметника, и то два живописца и два архитекта, као што је у ланском, прваШњем пројекту, било, одлучује се: да и ове године иду иста лица, која су и лане речене споменике снимала.

Бр. 3.

Г. Н. Марковић предлаже. да се ради тачнијег испитивања и познавања домаћих старина, овом приликом дозволи изасланицима ученог друштва, да могу отварати и прегледати гробнице, крипте и скровнице у дотичним манастирима. Тога ради умољава уметнички одсек одбор, да он код дотичних власти, духовних и светских, изради дозволу изасланицима за тај посао. Прима се.

Бр. 4.

Како се приближује време, да изасланици за снимање архитектонских и живописних старина пођу почетком месеца Јула на пут уметнички, одсек умољава одбор да издејствује нужне препоруке од г. митрополита и министра унутрашњих дела којим препорукама да и г. председник ученога друштва и своју препоруку приложи, као што је и лане у име српског ученог друштва чињено. Усваја се.

Бр 5.

Г. Др. Милутиновић предлаже да се изасланици за снимање старина, овласте, да преберу и попишу све уметничке старине, које су сада по манастирима ван употребе, а могле би тамо пропасти, како би се ови уметнички предмети на сходан начин пренели ради сачувања у наш народни музеј. Одсек усваја овај предлог с тиме, да одбор дотичне власти умоли за овлашћења пужна за извршење тога предмета.

Састанак одсека историчког и државничког

27. Маја 1872. год.

Били су: пред. г. Ст. Бошковић, чл. г.г. Дучић, Јакшић, Јовановић, Васиљевић, Каљевић, Поповић, Витковић, Милојевић и Зечевић.

Бр. 1.

Г. арх. Дучић јави одсеку, како не може реферовати чланак г. Настаса Петровића „Независност Црне Горе,“ што намерава скоро да путује. — Место њега одреди одсек за референта тога чланка г. П. Срећковића.

Бр. 2.

Прочита се реферат г.г. Љ. Каљевића и Г. Гершића о чланку г. Вл. Јовановића „Општина.“ — Одсек одлучи по

предлогу г. г. референата, да се поменути чланак штампа у „Гласнику“ и награди с 8 дук. од штампана табака.

Бр. 3.

Прочита се реферат г. арх. Дучића, и г. Вл. Јакшића о трећој свесци „Политичког речника“ г. Вл. Јовановића. — Одсек одлучи, да се писцу у име помоћи за штампање тога списа дâ 5 дук. од штампана табака, пошто прими примедбе референата и одсека о чланку „великаши.“

Бр. 4.

Г. Вл. Јакшић поднесе за „Гласник“ свој чланак „Штатистика боловања и умирања српске стајаће војске.“ — Одсек одреди за референте тога чланка г. г. Вл. Јовановића и Ст. Поповића.

Бр. 5.

Г. Димитрије Ж. Стефановић, поштар II. класе у Београду, поднео је друштву на оцену свој чланак „Нешто о пошти,“ молећи писмом својим, да му се за њ одреди награда, пошто се друштво увери о вредности тога списа. — Одсек одреди за референте г. г. Вл. Јакшића и Љ. Каљевића.

Бр. 6.

Г. Гаврило Витковић јавља, да намерава и ове године путовати по Угарској ради истраживања грађе за историју тамошњих исељеника српских, молећи друштво за новчану помоћ ради те цељи. — Одсек одреди г. Витковићу за путовање 20 дук. помоћи.

Трећи састанак одбора.

29. Маја 1872. год.

Били су: председник г. др. Јанко Шафарик, чланови г.г.: Фр. Зах, А. Васиљевић, Ст. Бошковић, Др. С. Милутиновић и секретар Стојан Новаковић.

Бр. 7.

Председник одсека историчког и државничког јавља, да је одсек одлучио, да се прими и штампа у Гласнику „Извештај г. проф. Витковића о настављеном његовом испитивању по Угарској што се тиче историје српских пресељеника у те крајеве,“ и да му се у име награде изда свега 30 дук. ћес. Одбор одобрава ову одлуку.

Бр. 8.

Исти председник јавља, да је г. проф. Г. Витковићу одсек одобрио 20 дук. ћес. као помоћ, да може и овс. године наставити своје дојакошње истраживање по Угарској. Одбор одобрава ову одлуку.

Бр. 9.

Исти председник јавља, да је исти одсек одлучио, да се потпомогне издавање слова *В* из „Политичког речника" — г. Влад. Јовановића, и то са 5 дук. од штампана табака. Одбор одобрава ову одлуку.

Бр. 10.

Исти председник јавља, да је одсек одлучио, да се прими и у Гласнику штампа чланак г. Влад. Јовановића под насловом „Општина," и да се награди са 8 дуката од штампана табака. Одбор одобрава ову одлуку.

Бр. 11.

Председник одсека философског и филолошког јавља, да је одсек одлучио, да се у Гласнику штампа Ст. Новаковића „Библиографија српске и хрватске књижевности за 1871." с додатком, и да се писцу награде да пет дуката цес. Одбор одобрава ову одлуку.

Бр. 12.

Председник одсека математичарског јавља одбору, да је одсек одлучио, да се у Гласнику штампа расправа др-а Владана Ђорђевића „О каутерисању рана у опште и разголићених вена на по се" и да се писцу у име награде исплати по 8 дук. од штампана табака. Одбор одобрава ову одлуку.

Бр. 13.

Председник одсека уметничког услед одлуке тога одсека предлаже одбору, да би порадио штогод како би се изасланицима одсека који ове године стану путовати по манастирима допустило да могу отворати гробнице, крипте и скровнице са предохранама, које су за овакав посао по закону потребне, показујући како је прилика, да ће се ту наћи штогод што би било важно за посао којим се тај одсек бави. Одбор наређује, да се ради ове ствари потражи дозвола од г. митрополита.

Бр. 14.

На предлог председника одсека уметничког одбор наређује, да се за изасланике тога одсека потраже препоруке ми-

нистарства унутрашњих дела и г. митрополита као што су их и лане имали кад су на пут полазили.

Бр. 15.

На предлог истог председника одлучи се, да се од стране друштва замоли г. министар грађевина да дâ одпуст г. Др. С. Милутиновићу, који ће путовати поради испитивања и снимања споменике старе уметности српске.

Бр. 16.

Што се тиче новчане помоћи, која ће се дати овогодишњим изасланицима српским одбор одлучује, да се г.г. Драгиши С. Милутиновићу и М. Валтровићу да у помоћ за два месеца времена 120 дуката ћес., да могу започети посао и ове године наставити.

Бр. 17.

Секретар показује стање друштвене касе. По томе је било примања свега 51590 гр. 19 п. чарш. без босанског депозита. Издатака 36917 гр. 85 п. чарш. Међу издатцима из суме на испитивања и истраживања издато је до сад 7800 гр. чарш.

Бр. 18.

Председник одсека историчког подноси поклон г. Вл. Јакшића, који је учињен историјском архиву српског ученог друштва на прошлом састанку одсека историјског. То је препис писма српског писаног султану из Пећана 1805. године и једна беседа митрополита Агатангела у преводу оца г. Вл. Јакшића. Беседа је говорена приликом народне скупштине држане у Београду 1820. године. Уз те документе иде и писмо г. Вл. Јакшића с објашњењима.

Бр. 19.

Секретар подноси књиге које су дошле друштву на поклон или у промену.

1. Од југословенске академије из Загреба: а. Dr. V. Bogišića Pisani zakoni na slovenskom jugu. Bibliografski nacrt I. Zagreb 1872.

б. Rada knjigu XVIII.

2. Од г. Н. Некрасова његово дело: Краледворская рукопись. Ст. Петербургъ 1872.

3. Од г. И. Бодуэна-де-Куртене његово дело: О древне — польскомъ языкѣ — до XIV столѣтія. Лейпцигъ, 1870.

4. Од демидовског јуридическог лицеја Временникъ. Књ. I. Ярославль 1872.

5. Од разних издавалаца из Русије преко слов. благотвор. комитета:

а. Евсевія архіеп. могилевскаго: Бесѣды о седьми таинствахъ православныя католическія церкви. Изданіе пятое. Ст. Петербургъ 1872.

б. Отчетъ московскаго публичнаго и румянцевскаго музеевъ за 1867—69. т. Москва 1871.

в. Юридическій вѣстникъ издаваемый московскимъ юридическимъ обществомъ. Годъ третій. Кн. 1—8. Москва 1871.

г. Бесѣда, 1871. IX.—XII.

д. Отчетъ и рѣчи произнесеныя въ торжественомъ собраніи императорскаго московскаго университета 1872. Москва.

ђ. C. Woldemar. Vaterländisches und Gemeinnütziges. Moskau 1871.

е. Изъ воспоминаніи о венгерской кампаніи. Замѣтки участника и очевидца. Москва 1871.

ж. Московскія университетскіи извѣстія. № 7, 8, 9. Москва 1871.

з. Голубинскаго Е. Краткій очеркъ исторіи православныхъ церквей болгарской, сербской и румынской или молдо-валашской. Москва 1871.

и. Отчетъ о дѣйствіяхъ императорскаго московскаго общества сельскаго хозяйства за 1870. годъ. Москва 1871.

ј. В. Ключевскога Древнерускія житія святихъ какъ историческій источникъ. Москва 1871.

к. Каталогъ славянорускихъ рукописей Д. В. Пискарева. Москва 1871.

л. Н. Аристова Христоматія по русской исторіи. Варшава 1870.

љ. Н. Аристова Московскія смуты въ правленіе царевны Софіи Алексѣевны. Варшава 1871.

м. Н. Лавровскаго Карамзинъ и его литературная дѣятельность. Харьковъ 1866.

н. Болгарина Славяно-болгарскіи маякъ. Одесса 1864.

6. Од г. Св. Ј. Никетића његов говор. Какво је било доба неманићско. Београд 1872.

7. Од г. архим. Гер. Петрановића његова дела: Православни црквено-народни синод држан у Задру г. 1808. Задар 1871. и Србско-далматински магазин за год. 1870.—71. Књига XXIX. Задар.

8. Од общества испытателей природы при императорскомъ харьковскомъ университетѣ, његов зборник Труды, томь I.

9. Од г. К. Невострујева његова дела: а. О городищахъ древняго волжско-болгарскаго и казанскаго царствъ. Москва 1871.

б. Ананьинскіи могильникъ вятской губерніи. Москва 1871. г.

10. Г. Ант. Радивојевић дело: Procès de la Princesse Julie Obrenovitch contre les heritiers de feu le prince de Serbie Michel Miloš Obrenovitch. Vienne. 1871.

11. Од г. М. Ђ. Милићевића његово дело: Очеви и деца у XIX. веку. Написао Ернест Легуве. I. Дете и дéчâк. Београд 1872.

12. Од пруске академије науке у Берлину Monatsbericht за месец Фебруар 1872.

13. Од г. проф. Гавр. Витковића шест рукописа прошлога века, у којима су српски писане беседе јеромонаха Гавр. Стефановића, махом преводи.

Прочитано и потписано на четвртом одборском састанку.

Састанак одсека јестественичког и математичарског.

21. Јуна 1872.

Били су: г. г. Зах, А. Медовић, Владан Ђорђевић, М. Панић, Валента, Панчић, Алковић, Драгашевић.

Бр. 1.

Референти Драгашевићевог чланка: „Принос за географију Србије“ г.г. Панић и Алковић подносе одсеку свој извештај и веле, да треба да уђе у Гласник и да се награди одсеком са 18 дук.

Бр. 2.

Драгашевић предлаже и нуди се да иде у Омоље те да га испита по географијски у свакоме правцу. Омоље је планински котао врло интересантан и због тога, што предлагач мисли, да се тај посао за 8 недеља може да савлада, он је

у прилог оне намере друштвене, „да се земља у сваком правцу испитује,“ изабрао Омоље за почетак. Предлагач би Омоље снимио (крокирао) и нацртао га у размери $^{1}/_{50\cdot000}$. Одсек усваја предлог, одређује му дневно дукат помоћи, но путовање да не пређе 7 недеља.

Четврти састанак одбора Српског ученог друштва.

26. Јуна 1872.

На овом састанку били су: председник г. др. J. Шафарик и одборници г. г. Стојан Бошковић, А. Васиљевић, Д. С. Милутиновић и Зах.

Бр. 23.

Председник одсека математичарско-јестественичког јавља, да је исти одсек закључио, да се чланак г. Драгашевића „Принос за географију Србије“ штампа у Гласнику и награди са 8 дук. ц. — Одбор одобрава ову одлуку.

Бр. 24.

Исти председник именованог одсека јавља, да је одсек усвојио предлог г. Драгашевића, да се он од стране Српског ученог друштва изашље у Омоље, те да га у сваком правцу испита, а поглавито у топографском. Овај би предео г. Драгашевић крокирао, и исти кроки нацртао у размери $^{1}/_{50\cdot000}$. У име помоћи за извршење тога дела да се даде г. Драгашевићу 1 дук. дневно и то најдаље да траје ова помоћ за седам недеља. Одбор одобрава ову одлуку одсека с тим, да се за сад изда та помоћ г. Драгашевићу из депозита находећег се у каси друштвеној, но тако да се сума после накнади из суме, која ће се буџетом идуће године добити за нарочито испитивање наше отаџбине.

Бр. 25.

Прочитано писмо „Матице српске“ у Новом Саду од дана 3. Јуна тек. год. у ком у одговору на позив овога друштва односно предлога г. Стојана Бошковића о великом научном југо-словенском речнику, — Матица предлаже, да се како ради овога предлога тако и ради договора о ближој књижевној свези између јужно-словенских учених друштава и књижевника — држи састанак у Осеку $^{3}/_{15}$, Августа тек. год. од изасланика учених друштава и појединих научењака, који би

хтели на исто доћи. На ово би решено, да се Матици Српској одговори, да се предлог њен прима у начелу, но с погледом на то, што се већина чланова овога друштва разилази о летњем одмору, те с тога не би се могло о овом важном предлогу решење донети, а осим тога што рок тога састанка пада у време кад и овде предстоји велика народна светковина, да би корисније било тај састанак одложити за месец Септембар тек. год. У исто време да се саопшти Матици Српској жеља одбора Српског ученог друштва, да би место за тај састанак удесније било Београд, како би можда изасланици бугарских учених друштава лакше на овај састанак доћи могли.

19 27

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine of five cents a day is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.

CANCELLED